923.254

ชีวประวัติ

ผู้ยิ่งด้วยความอดทนและเสียสละเพื่อเอกราช

เนห์รู

โดย ..... เสถียร ไชยกาล

พากย์ไทย

KASEM BANNAKICH
BOOK STORE
เขษมบรรณกิจ
โทรศัพท์
21339

ราคา ๓๐ บาท

เลขหมู่ ๙๒๓.๒๕๔
เลขทะเบียน ๑๑๖๑๓๓๙๙๑๔

เนห์รู กับดาไลลามะ

๒ มุขบุรุษคนสำคัญของโลก พบกันในอินเดียเมื่อเร็ว ๆ นี้

दो शब्द —

अनुकरणीय जीवन जिन विशेषताओं की उपयोगिता को चाहता है वे सब "हरा जीवन" में हैं।

इसलिए सत्कार्य अन्वेषकों के लिए "हरा जीवन" पथ प्रदर्शक है और इस जीवन को गन्तव्य बनाने के लिए "बट" "स्कॉटलैंड" के समान है।

- इधर प्रस्तुत पुस्तक के अनुवाद की लेखनी देना - तथा कागजी प्राप्त - "लेखनी है"

आशा है आई जगत को यह पुस्तक उपयोग के रूप में बहुत कुछ देगी।

रघु नाथ शर्मा

आई - भारत संस्कृति संघ

ชีวิตตัวอย่างต้องการคุณธรรมเช่นใด คุณธรรมเช่นนั้นมีเพียบพร้อมแล้วในชีวิตท่านเนห์รู ฉะนั้น ชีวประวัติของท่านเนห์รู จึงเป็นประดุจประทีปส่องทางให้แก่ผู้จะเดินวิถีแห่งชีวิต และเป็นเหมือนรถบดถนนที่จะคอยปราบวิถีชีวิตให้ราบรื่นสดวกแก่การเดินทางอยู่เสมอ อนึ่ง ผู้แปลหนังสือเรื่องนี้เป็นผู้ที่มีความสามารถในการแปล และเรียบเรียงเป็นอย่างดี ทั้งเป็นผู้ที่รู้จักกันดีแล้วในเมืองไทย ฉะนั้น ข้าพเจ้าหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะนำประโยชน์มาสู่โลกเมืองไทยได้บ้าง

บัณฑิตรฐนาถ ศรมา
ผู้อำนวยการอาศรมวัฒนธรรมไทย—ภารต
๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๐

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

คุณยอดธรรม บุญบันดาล มาหาข้าพเจ้าพูดว่า ได้อ่านบันทึกของเนห์รูเห็นว่ามีประโยชน์ อยากขออนุญาตพิมพ์จำหน่ายอีก

ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือนี้เป็นบันทึกของท่านเนห์รู จึงเห็นว่าไม่ควรจะมีใครขัดข้องในการที่จะนำไปเผยแพร่ เพราะผู้พิมพ์ครั้งแรกก็มิได้ใช้คิลปอะไร นอกจาก "คำ" ของข้าพเจ้าและของอาจารย์คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเขียนเป็นคำนำไว้ในเล่ม จึงเชื่อว่าทั้งท่านเนห์รูและอาจารย์คึกฤทธิ์คงไม่รังเกียจ ถ้าใครจะนำเอาถ้อยคำของท่านไปเขียนในที่ใด ๆ ตรงกันข้าม กลับจะเป็นการเชิดชูด้วยซ้ำ

แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าเรียนคุณยอดธรรมว่าหนังสือนี้ข้าพเจ้าพิมพ์ ๒๐๐๐ เล่ม และข้าพเจ้าขายให้สมาคม "ไทยภารตะ" ราคา ๔๕,๐๐๐ บาทไปแล้ว ควรจะติดต่อปรึกษาหาทางร่วมมือกันเพื่อจะให้หนังสือนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สำหรับข้าพเจ้าไม่มีปัญหาอะไร ข้าพเจ้าเขียนอะไรไว้ที่ไหน ผู้ใดนำไปพิมพ์ต่อข้าพเจ้าก็เข้าใจว่า เขาให้เกียรติยศแก่ข้าพเจ้า

เมื่อคราวสมาชิกสภาสูงแห่งอินเดียมาเยี่ยมประเทศไทยเมื่อไม่กี่ปีมานี้ ได้ขอให้สถานทูตอินเดียติดต่อมายังข้าพเจ้า แสดงเจตน์จำนงเพื่อจะพากันมาเยี่ยมคำนับข้าพเจ้า และสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ณ ที่บ้านข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้กล่าวสุนทรพจน์แสดงความชื่นชมและขอบคุณท่านสมาชิกสภาสูงแห่งประเทศอินเดียที่ให้เกียรติมาเยี่ยมข้าพเจ้า แล้วข้าพเจ้าก็ได้บรรยายถึงอุดมคติของท่านเนห์รู ซึ่งข้าพเจ้าเคารพเสมอมา อันเป็นการยืนยันความคิดเห็นของข้าพเจ้าในแง่นี้ตลอดมา

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากข้าพเจ้าเขียนคำนำและบันทึกนี้แล้วราว ๑๒ ปี ความคิดเห็นของข้าพเจ้าในอุดมคติของท่านเนห์รู ได้ปรากฏเป็นจริงจังตลอดมาไม่เคยขาดเลย ข้าพเจ้าพากภูมิใจในข้อนี้มาก

ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดี ในความหวังดีของคุณยอดธรรมที่จะได้นำบันทึกนี้พิมพ์เผยแพร่อีกครั้งหนึ่ง

(เลียง ไชยกาล)

๒๐ เมย. ๒๕๐๒

๑๓๒ ถนนพระราม ๖ คลองประปา พระนคร

ความนำ

เลียง ไชยกาล

ข้าพเจ้ามีเพื่อนชาวอินเดียผู้หนึ่งชื่อ ยัคยิดชิงห์ นารูลา ได้เคยสนทนากันถึงเรื่องของบุคคลสำคัญ ๆ ของโลกหลายคน โอกาสนั้นเขาได้บรรยายถึงบุคลิกลักษณะของท่านบัณฑิตเนห์รูในทัศนะของเขา ซึ่งเขาพยายามที่จะแสดงความเคารพนับถือว่าเป็นผู้มีอุดมคติที่ควรเทอดทูน ว่าท่านผู้นี้มีแววหลายลักษณะที่โน้มให้เราเชื่อได้ว่าจะเป็นนักประชาธิปไตยที่แท้ ข้าพเจ้าเคยศึกษาชีวิตของท่านมหาตมะคันธีในด้านที่น่านิยมอยู่แล้ว เมื่อได้ทราบถึงข้อเท็จจริงหลายอย่างจากการสนทนา ก็เลยเกิดความสนใจในชีวิตและอุดมคติของท่านเนห์รูด้วย

ความสนใจเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าได้พบหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า "Towards Freedom" (มุ่งสู่อิสรภาพ) ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นในอเมริกาเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๑ โดยริชาร์ด เย. วอลช์ (Richard J. Walsh) หนังสือเล่มนี้ท่านเนห์รูบรรยายชีวประวัติของตัวท่านเองเป็นข้อความควรนิยม ก็รีบจัดแปลเป็นภาษาไทย

ข้าพเจ้าได้มีเวลาอ่านโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้วก็เข้าใจซาบซึ้งถึงอุดมคติของท่านผู้นี้ แล้วข้าพเจ้าก็พยายามค้นหาหนังสือที่เกี่ยวกับท่านเนห์รูต่อไป ก็ได้พบหลายเล่ม เป็นต้น "มหาบุรุษของอินเดีย" (Great Men of India) "การค้นพบประเทศอินเดีย" (Discovery of India) และ "สุนทรกถาสำคัญ ๆ ของเนห์รู" (Ipportant Speeches of Jawaharlal Nehru) แต่ข้าพเจ้ามีเวลาอ่านเพียงคร่าว ๆ ยังไม่มีโอกาสจัดแปลเหมือนฉบับที่กล่าว ก็พอดีต้องถูกจับโดยข้อหาฐานขบถตามมาตรา ๑๐๑—๑๐๒ ซึ่งมีโทษอย่างสูงถึงประหารชีวิต ข้าพเจ้าต้องถูกคุมขังอยู่ในคุก และตลอดเวลาข้าพเจ้าคิดถึงหนังสือเล่มนั้น และก็อานิสงส์ของความคิดถึงหนังสือเล่มนั้นทำให้จิตใจของข้าพเจ้าได้รับการปลุกปลอบในด้านที่ดี ข้าพเจ้าพยายามที่จะนำหนังสือนเข้าไปในคุก เพื่อถือโอกาสตรวจและร้อยกรองเพื่อจัดพิมพ์จำหน่ายในประเทศเรา แต่ระเบียบของคุกเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าไม่สามารถจะนำเข้าไปได้ การนำสิ่งที่ตนปรารถนาเข้าไปไม่ได้เป็นเหตุให้เพิ่มความนึกคิดและใฝ่ใจยิ่งขึ้น ก็เลยเป็นเหตุให้เกิดจินตนาการถึงสภาพการณ์ของโลกหลายแง่หลายมุม แล้วเกิดการเปรียบเทียบ

ระหว่างบุคคลต่อบุคคล และระหว่างประเทศต่อประเทศ ทั้งคิดถึงความเกี่ยวข้องร่วมมือกับเพื่อนนักการเมืองซึ่งได้ดำบุกดำบันมาด้วยกันด้วยดีเป็นเวลา ๑๕ ปี ขณะเดียวกันจิตใจของข้าพเจ้าก็ได้รับการปลุกปลอบโดยตนเองให้ก้าวสู่ความมีวิมุตติสุข

เมื่อข้าพเจ้าออกจากคุกแล้ว ก็คิดเร่งเร้าอยากจะจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้โดยเร็วที่สุด แต่ข้าพเจ้าต้องสำรภาพว่าฐานะของข้าพเจ้าอยู่ในลักษณะไม่ค่อยจะสมประกอบ ข้าพเจ้าเคยรู้สึกน้อยใจตัวเองว่า "มีความคิดมีความปรารถนาทำ แต่ขาดปัจจัย" เป็นปกติอยู่แล้ว ยิ่งเมื่อข้าพเจ้าเข้าไปอยู่ในคุกถึง ๔๗ วันเช่นนี้ ฐานะทางเงินกับภาวะทางใจซึ่งมีระดับไกลกันอยู่แล้ว ก็ยิ่งทำให้ข้าพเจ้ากระวนกระวายยิ่งขึ้น

ทรมานใจมาได้พักหนึ่งก็พอดีเพื่อนผู้ที่ข้าพเจ้าถ่างถึงคือ ยัศยิศชิงห์ นารูลา ได้ถือโอกาสมาเยี่ยมข้าพเจ้าก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อยังอเมริกา

ข้าพเจ้าได้ปรารภถึงเรื่องที่จะจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ เพื่อนผู้นี้ก็รับช่วยหาทางเพื่อให้ข้าพเจ้าจัดพิมพ์ ในที่สุดความปรารถนาของข้าพเจ้าก็สำเร็จด้วยความช่วยเหลือของ

เพื่อนผู้น้อย

หนังสือเล่มนี้ ขั้นเดิมข้าพเจ้าพยายามที่จะถอดสำนวนโวหารออกมาเรียบเรียงเป็นสำนวนของผู้จัดพิมพ์เหมือนเมื่อทำหนังสือเคมาด หรือวิธีปฏิบัติของนักเขียนบางท่านได้ปฏิบัติมา แต่ข้าพเจ้าต้องสารภาพว่าข้าพเจ้าพยายามแล้วก็ไม่สำเร็จ เพราะท่านเนห์รูเป็นทั้งนักประพันธ์และปรัชญาเมธี สำนวนโวหารของท่านที่ริชาร์ด เย. วอลช์ ได้นำไปตีพิมพ์ในอเมริกาก็ไม่ได้แก้ไขเลย ถึงถ้าจะดัดแปลงก็สู้สำนวนโวหารเดิมของท่านไม่ได้ ทั้งกลับจะทำให้เสียรสอันสำคัญไปมากมาย ข้าพเจ้าจึงคงพิมพ์ตามสำนวนแปลมิได้แก้ไขแม้แต่น้อย

การแปลถ้อยคำและสำนวนอาจจะไม่ซึ้งถึงขนาดตามความหมายของผู้เขียนเดิม แต่ข้าพเจ้าก็ได้พยายามที่สุดเท่าที่จะพยายามได้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอเรียนล่วงหน้าต่อท่านผู้อ่านที่เชี่ยวชาญยิ่งกว่าคณะของข้าพเจ้า รวมทั้งท่านบัณฑิตเนห์รูในข้อที่ว่า หากการแปลของคณะข้าพเจ้าได้สอดใส่สำนวนโวหารในลักษณะที่หย่อนกว่ารสที่แท้ของฉบับเดิมประการใด ขอได้โปรดให้อภัยแก่ข้าพเจ้าอย่างมากด้วย อีกทั้งสำนวนโวหารอาจผิดพลาดไม่สละสลวยก็ขอได้โปรด

เข้าใจว่า ข้าพเจ้าเขียนอย่างนักการเมืองที่อ่อนความรู้ ไม่ใช่นักประพันธ์ จึงขอท่านผู้อ่านอย่าเอาเบี้นผิดเบี้นถูกกับข้าพเจ้าในเรื่องสำนวนโวหาร หรือทางภาษาแต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย

ทำไมข้าพเจ้าจึงพยายามที่จะสร้างหนังสือเล่มนี้ ?

ข้าพเจ้าจำเบี้นต้องขออภัยในการที่จะกล่าวความจริงอันอาจกระทบกระเทือนบ้างว่า เบี้นวิสัยของมนุษย์ที่สนใจหนักในสิ่งอะไร เมื่อมีปรากฏการณ์อันคล้ายคลึงกันในลักษณะผิวเผินแต่มีผลใกลกันเข้า ก็เบี้นการยากที่จะหลีกเลี่ยงไม่พิจารณาและห้ามมิให้เกิดความรู้สึกนึกคิดในทางเปรียบเทียบขึ้นได้ และเมื่อมีภาวรการณ์ทางจิตในรูปเช่นว่านหนักขึ้น มนุษย์ก็มีธรรมดาที่จะแสดงออกในด้านที่จะเบี้นประโยชน์แก่สาธารณะ อีกประการหนึ่งข้าพเจ้ากล้าเรียนยืนยันด้วยความจริงว่า ชีวิตทางการเมืองของข้าพเจ้าต้องตกมาอยู่ในคณะที่ต้องต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และก็มักจะเบี้น "ฝ่ายค้าน" นักประชาธิปไตยทั้งหลายในเมื่อตนยังตกเบี้นฝ่ายค้าน ก็จำเบี้นต้องเคร่งครัดต่อกฎเกณฑ์ของ "ประชาธิปไตย" อันนี้ก็เบี้นธรรมดาอันจำเบี้น แต่ครั้น

มีโอกาสเป็นฝ่ายเข้าครองความมั่งมีและมีอำนาจเหนือคนทั้งหลายแล้ว ชีวิตชีวาอันแท้จริงของเขาก็อาจเริ่มแสดงออกให้เราท่านมองทะลุปรุโปร่งถึงจิตใจของเขาว่าเขามีความเป็นประชาธิปไตยแค่ไหนมากน้อยเพียงไร ? ด้วยเหตุนี้จึงมีหลักวินิจฉัยบุคคลที่อ้างตนว่าเป็นนักประชาธิปไตยนั้นได้ว่า เราจะยังไม่พึงวินิจฉัยเด็ดขาดในขณะที่เขากำลังแสดงในระยะเวลา (บั้นต้น) "ที่เขากำลังสร้างตัวเป็นนักการเมืองในฐานะที่ยังไม่มีอำนาจ" ให้แน่นัก แต่เราจะวินิจฉัยได้เด็ดขาดต่อเมื่อเขาก้าวเข้าสู่ความมีอำนาจแล้ว

จริงอยู่ เรามีวิสัยที่จะสรรเสริญบุคคลผู้แม้ในระหว่างปฏิบัติหน้าที่เพื่อปลุกปล้ำสร้างประชาธิปไตยอยู่นั้นในกรณีกิจของเขาเป็นเรื่องเป็นคราวได้ เพราะเป็นหน้าที่ทางธรรมจรรยาเพื่อจะส่งเสริมกำลังใจของผู้ที่ปฏิบัติงานให้เพิ่มพูน เพื่อคลุกเคล้าความเป็นประชาธิปไตยแท้ให้ฝังกระชับแน่นในดวงจิตจนกลายเป็นนิสัยจริงจังของเขา, เผื่อว่าเมื่อเขาก้าวสู่ความมีอำนาจแล้ว เขาก็อาจยังคงเป็นนักประชาธิปไตยต่อไปอย่างที่เรียกกันว่าเสมอต้นเสมอปลาย ซึ่งโดยมากหาได้ยากในหมู่มนุษย์ที่เป็นเพียงปุถุชน ด้วยเหตุนี้

การศึกษาการเมืองโดยเงื่อนไขกำกับไว้ จึงเป็นสิ่งจำเป็นในหน้าที่ของผู้พยายามปลุกปล้ำต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยที่จำต้องปฏิบัติ

ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า ข้าพเจ้ามีชาติที่ต้องตกอยู่ในฐานะต่อต้านปลุกปล้ำเพื่อประชาธิปไตยได้เท่าที่ตนจะสามารถ โดยเหตุนี้กระมัง ? ที่ทำให้ข้าพเจ้าได้ถูกเลือกมาเป็นผู้แทนราษฎรติดต่อกันตลอดมาไม่ขาดสายตั้งแต่ต้นมาจนเวลา ๑๕ ปี ซึ่งในประเทศไทยมีเหลือเพียง ๒ คน คือ ข้าพเจ้ากับคุณทองอินทร์ ภูริพัฒน์

ก็เมื่อข้าพเจ้าได้มีชีวิตสำบุกสำบันในระยะ ๑๕ ปี จนบัดนี้ก็ยังตกอยู่ในฐานะฝ่ายค้าน (คือค้านเพื่อความเป็นประชาธิปไตยตามวิสัยของการเล่นการเมือง) มาถึงระยะเวลานานถึงเพียงนี้แล้ว ความรู้สึกนึกคิดในการปฏิบัติหน้าที่ทางการเมืองก็เป็นธรรมดาที่มักจะกลายเป็นงานชนิดจับสนิทแน่นในชีวิตจิตใจมากขึ้น ๆ ซึ่งมักมีท่านที่เคารพหลายท่านติว่าข้าพเจ้าหายใจเป็นการเมือง ข้าพเจ้าต้องขออภัยเพราะชาติของข้าพเจ้าได้นำข้าพเจ้ามาใกล้ชิดในทางนี้จนเป็นชีวิตจิตใจดังกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าก็จำต้องยืนหยัดต่อไปจนกว่าชีวิตจะจบลง

ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนกันว่า ข้าพเจ้าได้วิพากษ์วิจารณ์ท่านที่ควรแก่การเคารพหลายท่านในทางติเพื่อก่อ ซึ่งก็ต้องขออภัยและขอความเห็นอกเห็นใจจากท่านว่า ข้าพเจ้ามีหน้าที่เช่นนี้โดยโชคชาตาบันดาล ข้าพเจ้าขอให้ท่านพิจารณาใหม่ในแง่ที่เป็นกลาง โดยขอให้ระลึกว่า ก็เมื่อยามท่านบำเพ็ญตนเป็นนักประชาธิปไตยแท้อันควรเคารพในสายตาของข้าพเจ้างามแถวนั้น ข้าพเจ้าก็มิเคยหลีกเลี่ยงที่จะไม่ทำหน้าที่สนับสนุนเชิดชูท่านเพื่อเป็นกำลังเพิ่มพูนน้ำใจงามในขณะนั้นของท่าน ครั้นเมื่อในสายตาของข้าพเจ้ามองไปในด้านที่ระแวงว่าท่านจะเปลี่ยนเส้นทางเดิน ข้าพเจ้าก็จำต้องรั้งไว้ ขอท่านได้ให้ความยุติธรรมแก่ข้าพเจ้าบ้าง

ข้าพเจ้าหวังในอุดมคติของท่านว่า ประโยชน์ของชาติต้องอยู่เหนือสุดกว่าความรักเคารพในส่วนตัว ประวัติศาสตร์ก็ไม่เคยตำหนิแม้บุตรซึ่งปฏิบัติตนเป็นปฏิปักษ์ต่อบิดาของเขาเพื่อประโยชน์ของชาติ

ด้วยความรู้สึกนึกคิดเช่นกล่าวมาแล้ว เป็นเหตุผลหลายประการที่ทำให้ข้าพเจ้าสร้างหนังสือมาแล้วและกำลังสร้างอยู่นี้ ทั้งจะสร้างต่อ ๆ ไปตามอุดมคติของข้าพเจ้าซึ่งมีว่า จะป้องกันทำลายลัทธิเผด็จการ เพื่อธำรงความ

เป็นประชาธิปไตยให้ยืนยง ตามโอกาสและกำลังความคิดของข้าพเจ้า และเพราะฉะนั้นการนำชีวประวัติรวมทั้งบรรดาพฤติการณ์ของนักการเมืองคนสำคัญมาเผยแพร่ต่อประชาชน จึงเป็นสิ่งจำเป็นในหน้าที่ของข้าพเจ้า

ท่านเนห์รูมีส่วนทำให้พิจารณาถึงปัญหาประชาธิปไตยอย่างไรบ้าง ?

ตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า การตัดสินบุคคลผู้อ้างตนเป็นนักประชาธิปไตย จะตัดสินได้ถูกต้องแน่นอนได้ก็แต่ในระยะเวลาหลังจากเมื่อเขาพ้นจากขั้นการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และได้ก้าวเข้าสู่ความมีอำนาจแล้ว ถ้าเขายังมีความมั่นคงไม่ประมาทเสมอต้นเสมอปลายอยู่จึงพอจะวินิจฉัยเด็ดขาดได้ และข้าพเจ้าก็ได้กล่าวแล้วว่า เราจะชดอการวิพากษ์วิจารณ์ติชมทีเดียวก็หาควรไม่ เพราะการติชมย่อมเป็นการก่อให้เกิดความดีงาม แต่การติชมนั้นต้องเป็นการติชมโดยมีเงื่อนเวลากำกับ

โดยเหตุนี้ การพิจารณาชีวิตของท่านเนห์รูจึงเป็นเรื่องที่เราจะเริ่มถงมือได้ในขณะนี้โดยเงื่อนไขกำกับเช่นเดียวกัน

ข้าพเจ้าพิจารณาชีวิตของท่านเนห์รูจากแวดแห่งความรู้สึกอันพรากออกมาทางรอยบันทึก ก็ปรากฏหลายพฤติ-

การณ์ว่าได้แสดงความมีจิตใจเป็นประชาธิปไตยโดยสัญญลักษณ์หลายสถาน หยั่งถึงส่วนลึกของจิตในด้านที่น่านิยมนับถือว่า มีชาตุบริสุทธิ์ที่ประกอบเป็นส่วนสัดสร้างความรู้สึกนึกคิดในเรื่อนร่าง ประชาธิปไตยแท้ ท่านผู้นำโดยที่มีตระกูลชาติและฐานะอันมีลักษณะที่พิจารณาและตัดสินได้แน่ว่า มิได้เข้ามาเล่นการเมืองเพราะท่านไร้สมรรถภาพที่จะสร้างความสำเร็จในด้านอื่น

หากเป็นผู้มีทรัพย์ตั้นเศรษฐีจนลดฐานะลงมาเป็นคนธรรมดา ยอมติดคุกติดตรางโดยไม่ใช่เหตุส่วนตัว สิ่งเหล่านี้เป็นการประกันความเข้าใจอันอาจคลาดเคลื่อนของมวลชนได้ว่า ท่านผู้นำมีเลือดแห่งความเสียสละอย่างพร้อมบริบูรณ์ เมื่อเช่นนั้นก็ต้องฟังต่อไปโดยเหตุผลว่า ท่านผู้นำมิใช่เข้ามาคลุกเคล้าในการเมืองเพื่อประโยชน์ส่วนตัว หรือไร้สมรรถภาพในด้านอื่นดังกล่าวแล้ว

การติดคุก ๙ ครั้งโดยไม่จำต้องติด เพราะถ้าท่านเพียงยอมเลิกเล่นการเมือง (อังกฤษเคยใช้คนกลางไกล่เกลี่ยเพื่อให้เลิกการเมือง) เสีย ท่านก็จะเป็นเศรษฐีมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก แต่ท่านก็ยังต่อสู้เพื่อเอกราชด้วยการยอมติดคุกอยู่ตลอดมา จึงแสดงให้เห็นความแข็งแกร่งในดวงใจอัน

เป็นลักษณะของ “คนจริง” คนชนิดนี้ย่อมอยู่ในฐานะเหนือความเป็นธรรมดาสามัญของนักการเมืองโดยทั่ว ๆ ไป และเหนือความเป็นสามัญชน— ลักษณะของคนเช่นว่านี้ย่อมแสดงความหมายต่อไปว่าเป็นผู้มี “สัจจะ” ในตัวของตัว คือเป็นผู้เคารพบูชาอุดมคติของตนเอง อันแสดงให้ข้าพเจ้ามีความหวังว่า ชีวิตจิตใจอันสง่างามซึ่งเป็นชาตุแท้แห่ง “ประชาธิปไตย” ของท่านผู้นั้น บันดันมีอย่างไร บันปลายก็คงจะยังความเคารพเทอดทูนแก่ผู้เคยเทอดทูนอยู่อย่างนั้น คงมิให้เราผิดหวัง

โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้ตั้งข้อสังเกตการวินิจฉัยบุคคลผู้อ้างตนว่าเป็นนักประชาธิปไตย ว่าสำคัญเมื่อตอนเขานั้นได้ก้าวสู่ความมีอำนาจแล้ว ว่าเขายังมีความมั่นคงไม่ประมาทเสมอต้นเสมอปลายหรือไม่ นัยหนึ่งคือควรวินิจฉัยแน่นอนในบั้นปลายนั้น ข้าพเจ้าก็ควรจะกล่าวต่อไปคือ วิสัยของอำนาจมีลักษณะพิเศษอยู่อย่างหนึ่งว่า อำนาจเป็นสมบัติชนิดหนึ่งที่ทุกคนต้องการมีต้องการใช้ และเป็นสิ่งที่ให้ความสุขอันพึงใจแก่ผู้ใช้ รวมทั้งเป็นสมบัติอันควรแก่ปุถุชนผู้ครองความมักง่ายมักสะดวก เพราะเป็นวิธีที่ง่าย ๆ ไม่ต้องใช้สติปัญญาความสามารถอะไรนัก เขาอาจใช้อำนาจบังคับ

ให้ผู้อื่นปฏิบัติตามให้จำใจจำเชื่อจำต้องแสดงความเคารพนับถือ การใช้อำนาจเช่นนานเข้าเขาก็จะแวดล้อมไปด้วยบริวารที่ถ้วนเป็นคนชั้งคอยแต่เอาอกเอาใจยกย่องพร่ำเพรื่อยากที่จะประสบการคัดค้านโต้แย้งจากมิตรดีของเขา ในที่สุดความเคยชินก็จะย้อมใจให้กลายเป็นผู้ที่มักใหญ่ใฝ่สูง ใคร่ความเป็นคนเหนือคน แล้วเข้าใจว่าความสามารถและอภินิหารของเขาย่อมจะต้องสูงสุดเหนือโชคชาตาเหนืออำนาจของดินฟ้าอากาศและความยุติธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น

ต่อจากนั้นเขาก็จะกลายเป็นผู้ที่ปรารถนาสิ่งใดต้องให้สัมฤทธิ์ผลทุกประการ เกลียดชังการคัดค้านการโต้เถียงการปรึกษาหารือ เพราะบัดนี้เขาจะถือว่าเป็นเรื่องรำคาญเสียแล้ว และต่อจากนั้นเขาคือผู้เผด็จการ

เมื่อพูดถึงเผด็จการ ข้าพเจ้าขอกล่าวแทรกแซงห่างประเด็นสักเล็กน้อย ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้ามีอุดมคติเทอดทูนประชาธิปไตย ถ้าดังกล่าวถึงท่านเนห์รูผู้ซึ่งมีดวงจิตอันแข็งแกร่งเพื่อประชาธิปไตย ซึ่งแม้ความตายก็มิได้มีอิทธิพลเหนือจิตของท่านผู้นี้ จึงจำต้องกล่าวถึงภาวะการณ์อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุดมคติของท่านเนห์รูบ้าง

การใช้ลัทธิเผด็จการโดยตรง นัยหนึ่งผู้เผด็จแสดงตน

เบิดเผยว่าคนเบื่นผู้เผด็จการ เบื่นเรื่องของคนจริงที่ได้แสดงตนอย่างลูกผู้ชาย วิธีการเช่นนี้เบื่นภัยก็จริง แต่ภัยอันนั้นเขาผู้เผด็จการจะรำลึกสำนึกเสมอว่า เขาต้องรับผิดชอบโดยตรง ไม่มีทางที่จะโยนความรับผิดให้ผู้อื่นได้ เพราะฉะนั้นเขามักจะเพียรสังวรกิจการที่เขาจะสั่งบังคับให้เบื่นไปในทางที่ชอบที่ควรเสมอ เพราะหากเขาสั่งการอย่างผิดพลาดเสียหายร้ายแรงแก่ชาติ เขาจักต้องรับผลกรรมจากประชาชนด้วยการคิดบัญชีในตอนหลัง เพราะฉะนั้นการมีลัทธิเผด็จการโดยตรงขึ้นในประเทศใด แม้มีภัยก็ไม่น่าสยดสยองมากมายนัก แต่ถ้ามีเผด็จการที่เรียกว่า "เผด็จการตามกฎหมาย" หรือ "เผด็จการตามระบอบรัฐธรรมนูญ" นั่นเบื่นเรื่องร้ายแรงมาก ดร. เดือน บุญนาค อภิปรายในสภาเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ว่า "ดิคเตเตอร์ชิบโดยบุคคลคนเดียวไม่ร้ายกาจน่าเกรงขามเท่าดิคเตเตอร์ชิบโดยทางสภา ฯ"

คำอธิบายนี้พอจะอธิบายได้ว่า การใช้อำนาจเผด็จการโดยอาศัยสภา ฯ หรือกฎหมายเบื่นเครื่องมือ ได้แก่การใช้อำนาจบริหารการตามความคิดเห็นของผู้บงการ ไม่ยอมฟังเสียงใคร ๆ แม้ประชาชนจะซุบซิบในวงสังคม ผู้เผด็จการ

ประเภทนี้มีหน้าที่จะต้องระวังอยู่อย่างเดียว คือสนองประโยชน์แก่สมาชิกที่เป็นชาวคณะให้เพียงพอ อย่าให้เกิดการเสียเปรียบหรือผิดสัญญาขึ้นได้ ขอแต่ให้สมาชิกประเภท "เสียงข้างมาก" เหล่านั้นเป็นใจด้วยก็เป็นอันใช้ได้ ถึงใครจะแช่งชักประการใดก็แต่เพียงในใจ หรืออย่างมากก็ซุบซิบกันในระหว่างครอบครัวคนเท่านั้น ผู้เผด็จการมักใช้อำนาจต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามกฎหมายกระทำแก่ผู้เป็นปรปักษ์ทุกวิถีทาง เขามีวิธีที่จะจับกุมคุมขังหรือโยนลงเหวดังเช่นข้าพเจ้าเคยกล่าวไว้ในหนังสือเดมาด มีสิทธิที่จะเบิกเงินของแผ่นดินมาใช้จ่ายเพื่อสร้างอำนาจและความนิยมแก่ตน มีสิทธิที่จะโฆษณาประนามทับถมใส่ร้ายแก่ผู้เป็นปรปักษ์กับรัฐบาลได้ทุกโอกาสและทุกวิถีทาง ฯ ล ฯ ตั้งท่านอาจหาญเคยกระทำแก่พรรคการเมืองฝ่ายค้านในตุรกีเป็นต้น

ตามธรรมดาผู้อยู่ใต้อำนาจ ย่อมตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบทุกประตูในเมื่อถูกกระทำจากผู้ใช้อำนาจสามัญชนโดยทั่วไปย่อมเป็นผู้มักง่าย แสวงความปลอดภัยเป็นที่ตั้ง ซึ่งก็ต้องเป็นเช่นนั้น ผู้ใดเป็นปรปักษ์กับเขา เขาชอบที่จะพยายามใช้อำนาจจนผู้ถูกใช้ตกอยู่ในความขมขื่นที่สุด

เขามีวิธีการประหัตประหารปรปักษ์อยู่ทุกวิถีทาง รัฐ

บาดเผด็จการอาจทำการฆาตกรรมหรือทารุณกรรมแก่ฝ่ายปรปักษ์ แล้วก็หาทางกลบเกลื่อนมิให้เกิดคดีหรือทำให้เกิดพอเป็นที่ รัฐบาลอาจตั้งข้อสงสัยใส่ความร้ายแล้วสั่งจับผู้ขัดขืนหรือผู้พยายามขัดขืนนั้น แล้วหาวิธีทรมานต่าง ๆ หรือประนามด้วยวิธีการต่าง ๆ ผลที่สุดประชาชนก็จะถูกกำหราบหมอบราบ และทำตามความคิดเห็นของผู้เผด็จการอย่างฆมฆานตลอดไป จะผิดทำนองคลองธรรมอย่างใด ๆ ก็ตาม รัฐบาลเผด็จการชอบที่จะได้รับความเห็นชอบจากสภา ฯ ทุก ๆ กรณี แม้ว่าจะลงมติให้ประหารชีวิตเด็กตำ ๆ ทั่วประเทศก็ย่อมจะทำได้ (ถ้าไม่ละอายต่อบาป) เพราะเสียงข้างมากเป็นของรัฐบาลแล้ว

ที่ว่ามานี้คือเผด็จการตามระบอบรัฐธรรมนูญหรือกฎหมาย ความสำคัญคือเขากล่าวอ้างได้อย่างเต็มที่ว่าเขามิได้ใช้อำนาจโดยพละการ ซึ่งก็เป็นความจริงว่าสภา ฯ เป็นผู้ให้อำนาจแก่เขาด้วยการลงมติโดยคะแนนเสียงส่วนมาก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วเขาก็ปลดความรับผิดชอบได้เต็มปากเต็มประตู เพราะการกระทำของเขาเป็นการกระทำที่เรียกได้ว่า สภาของชาติได้สั่งให้เขาทำ (คือทำตามกฎหมาย) ความรับผิดชอบหากตกแก่เขาไม่ หากตกแก่สภาของชาติต่างหาก

เมื่อจะแยกแยะความรับผิดชอบในระหว่างสมาชิกในสภา ๆ ก็คือ ระหว่างผู้ค้านกับฝ่ายสนับสนุน แต่การแยกแยะดังกล่าวนี้จะมีขึ้นได้ในโอกาสเดียวเท่านั้น คือโอกาสที่ชาติแตกสลายหมดแล้ว

ข้าพเจ้ากล่าวถึงเผด็จการโดยยืดยาว ข้อสังเกตมีอยู่ว่า ท่านผู้เผด็จการเหล่านั้นโดยมากไม่ค่อยรับว่าตนเป็นผู้เผด็จการ ซ้ำยังแถลงออกว่าตนเป็นนักประชาธิปไตยอยู่นั่นเอง

นโปเลียนมหาราช ยังไม่ยอมรับว่าพระองค์เป็นเผด็จการ ปรากฏจากพระดำรัสบ่อยครั้งในท้านองที่ว่า จักรภพของพระองค์นั่นแหละคือ "จักรภพประชาธิปไตย" (Democratic Empire) ซึ่งหมายความว่าพระองค์ดำรงในระบอบประชาธิปไตย ความแท้จริงมีอย่างไรก็ตาม แต่ชาวโลกไม่มีใครเข้าใจเช่นนั้น กลับเห็นกันส่วนมากว่าพระองค์เป็นผู้ก่อวินาศกรรมแก่ประชาชาติประชาธิปไตยเด็ก ๆ หลายต่อหลายประเทศ

พระองค์ถึงกับกล่าวว่าประชากรชาวฝรั่งเศสได้สละชีวิตโลหิตเพื่อแลกรัฐธรรมนูญมา แต่พระองค์กลับเสวยอำนาจแต่ผู้เดียว

เคมาลปาชาก็ว่าคนเป็นผู้สร้างประชาธิปไตยให้แก่ตุรกี แต่ใครก็รู้ว่าเคมาลปาชาปกครองตุรกีในลักษณะไหน ? ก็ในลักษณะที่เสวยอำนาจสูงสุดแต่ผู้เดียวนั่นเอง !

ทำไมความหมายของคำ "ประชาธิปไตย" จึงมีส่วนทำให้เกิดการโต้แย้งขึ้นได้ในข้อเท็จจริง ?

เหตุผลในเรื่องนี้ก็คือว่า เดิม, ผู้ที่ได้รับความชมชื่นจากอำนาจเผด็จการมาแล้วย่อมชังเผด็จการ (ตามหลักจิตวิทยาของท่านวิลเฮมส์เคเกล) แต่ครั้นตนเองได้เสวยอำนาจเมื่อใด ถ้าเป็นผู้ประมาทขาดความมั่นคงก็มักจะลืมตัว แล้วเริ่มรักการใช้อำนาจและใช้อำนาจโดยพละการขึ้นทีละน้อย โดยรู้สึกตัวหรือไม่ก็ตาม จนปรากฏจากสายตาคนทั่วไปว่าเขาไม่ใช่นักประชาธิปไตยเสียแล้ว เขาจะพยายามรวบอำนาจการบริหารทั่วไป จนในที่สุดเขาก็ได้เป็นผู้เสวยอำนาจสูงสุดแต่ผู้เดียว แต่เขาก็ยังประกาศดังชาวโลกว่า เขานี่แหละคือ นักประชาธิปไตย ! ! !

บัดนี้ข้าพเจ้าจะย้อนมาถึงผู้ที่ข้าพเจ้ากำลังสนใจ ท่านผู้ที่ใครก็ยอมรับว่ามีชาตรีเต็มไปด้วยความเสียสละ ท่านผู้มีใจแข็งแกร่งสูงกว่าอำนาจของความตาย ท่านผู้มีดวงใจ

ศอาดหมดจด ณ บัดนี้ท่านกำลังเป็นหัวหน้าคณะรัฐบาล
อินเดียปัจจุบัน อยู่ในระหว่างเส้นทางที่จะก้าวเข้าสู่ความมี
อำนาจแท้เหนือคน ๔๐๐ ล้าน ท่านได้ผ่านการต่อสู้กับมฤตยู
มาแล้วเพื่อเอกราช

เมื่อใดท่านก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้มีอำนาจเต็ม ข้าพเจ้า
คิดว่าฉากของการต่อสู้ของท่านจะเผยกว้างไพศาล เพราะ
เป็นการต่อสู้กับพลเมืองกว่า ๔๐๐ ล้าน ซึ่งมีการศึกษาต่าง
ระดับกันตั้งแต่ต้นต่ำสุดถึงสูงสุด มีศาสนาหลายร้อยลัทธิ
ข้าพเจ้าถือว่าเป็นการต่อสู้ความยากลำบากในบั้นปลายของ
ท่าน เพราะเป็นการปกครองชาวอินเดียด้วยวิธีปกครองใน
ระบอบประชาธิปไตยแท้ และให้ก้าวไปสู่ความวัฒนาถาวร
ความหนักใจในเรื่องนี้ท่านได้กล่าวปราศรัยในวันก่อนที่จะ
เข้ารับตำแหน่งประมุขแห่งรัฐ เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ.
๒๔๙๙ ตอนหนึ่งมีความว่า — —

" ข้าพเจ้ายังไม่อยู่ในอารมณ์ที่จะแสดงความยินดีกับ
ตนเองและกับบุคคลอื่น ๆ เพราะหลักชัยของเรายังอยู่อีกไกล
ทั้งหนทางที่จะนำเราไปสู่ก็แสนจะทุรกันดาน แม้ข้าพเจ้าจะ
ไม่เคยภาวนาวิงวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ แต่การก้าวเข้ามารับ
ตำแหน่งนี้ข้าพเจ้าก้าวเข้ามาด้วยการนึกภาวนาอยู่ในใจ และ

หวังอย่างแรงกล้าว่า จะได้รับความร่วมมือร่วมใจจากพี่น้องผู้ร่วมชาติทั้งหมด เพื่อที่จะได้เผชิญกับความยุ่งยากนานัปการอันขวางหน้าอยู่.....

" ข้าพเจ้าและสหายผู้ร่วมงานได้ก้าวไปข้างหน้าแล้ว ก้าวออกไปเยี่ยงชาวอินเดียที่ครุ่นคิดถึงแต่ประเทศอินเดีย แบกภาระกิจเพื่ออิสรภาพและทำการปลดเปลื้องมหาชนจากการเบื็นทาสของความยากจนค่นแค้น..."

อาศัยว่าประวัติของท่านได้บอกบ่งว่าท่านเบื็นผู้แรงยิ่งด้วยความอดทนและเสียสละ ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่าชีวิตในบั้นปลายของท่านจะยังความมีเกียรติแห่งการต่อสู้ของท่านให้คงเบื็น การต่อสู้ในรูปประชาธิปไตยแท้ ซึ่งจะยังความเคารพนับถือให้แก่ชาวโลก และให้อยู่ในระดับเดียวกันกับความเคารพนับถือต่อความรู้สึกนึกคิดของท่านในบั้นต้น ฉันใดก็ฉันนั้น

จริงอยู่ ในระยะเวลาแห่งการสร้างอินเดียใหม่ของท่านอาจใกลเกินอายุขัยของท่าน แต่การตั้งต้นของท่านด้วยจิตใจสอาด กอร์ปด้วยเกียรติคุณควรสรรเสริญจากใจจริงของชาวโลก โดยตระหนักแน่ว่ามิได้มารยา, ย่อมเบื็นอำนาจที่จะเหนี่ยวรั้งให้ผู้อื่นประพฤติตาม และดำนองกิจการ

สร้างอินเดียใหม่ให้วัฒนาถาวร โดยวิถีทางแห่งอุดมคติเดียวกัน

จะเป็นมงคลแก่ข้าพเจ้าหรือวิญญาณของข้าพเจ้าเป็นอันมาก ถ้าอินเดียได้เป็นอินเดียใหม่ในรูปเอกราชสมบูรณ์อันอยู่ใน ระบอบการ ปกครองประชาธิปไตยแท้ ตลอดกาล สมดังอุดมคติของท่านที่แสดงออกโดยลักษณาการดังกล่าวมาแล้วนั้น

ข้าพเจ้าขอจบอภิปราย และขออำนวยพรด้วยอำนาจแห่งความบริสุทธิ์ใจของท่าน และอำนาจแห่งจิตใจของชาวอินเดียอันเต็มไปด้วยความเคารพรักในท่านและคณะของท่าน ขอให้ท่านและประชาชนชาวอินเดีย จงสำเร็จปรารถนาในด้านดีงามทุกประการเทอญ

เลียง ไชยกาล

บางกระบือ วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๐

คำนิยม

ของ

คึกฤทธิ์ ปราโมช

ในการจัดพิมพ์หนังสือเนห์รูชนครั้งนี้ นายเฉลียว ไชยกาล ผู้ซึ่งเป็นมิตรที่ดีของข้าพเจ้าและเป็นปลาข้องเดียวกันกับข้าพเจ้า ได้ขอให้เขียนบทความสั้น ๆ ลงไว้ข้างหน้าหนังสือนี้ เมื่อนายเฉลียงผู้ซึ่งเป็นอะไรต่อมิอะไรกับข้าพเจ้าได้ออกปากขอทั้งที ข้าพเจ้าก็ไม่มีหนทางปฏิบัติอย่างอื่น นอกจากจะเขียนให้ด้วยความยินดี

เนห์รูเป็นคนอย่างไร และได้บำเพ็ญชีวิตมาอย่างใดนั้น ท่านผู้อ่านจะได้ทราบจากหนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าจะกล่าวแต่เพียงความนิยมของข้าพเจ้าที่มีต่อนักการเมืองผู้นี้ เนห์รูเป็นนักการเมืองที่ต้องต่อสู้มาเป็นเวลาช้านาน จุดหมายปลายทางของนักต่อสู้ผู้นี้ ในขั้นต้นก็คือเอกราชของประเทศอินเดีย ซึ่งชาวอินเดียเรียกว่า "สวราช" การต่อสู้ของเนห์รูก็เพื่อสิ่งนี้ก่อน บัดนี้ประเทศอินเดียก้าวเข้ามาสู่ความเป็นเอกราช นับว่าเป็นความสำเร็จขั้นต้นของ มหา

คมะคัณธิและบัณฑิตเนห์รู ตลอดจนพวกพ้องอีกเป็นอัน
มากที่มีนามสมญาว่า "ฮินดูมหาสภา" แต่เมื่อได้เอกราช
มาแล้ว การปกครองประเทศอินเดียจะเป็นไปในรูปใดจะเป็น
ประชาธิปไตยแท้จริงหรือไม่เพียงใดนั้น เป็นเรื่องที่เราจะ
ต้องคอยดูกันต่อไป บางทีทั้งมหาคมะคัณธิและบัณฑิต
เนห์รูเองอาจต้องรู้สึกตนในภายหลังว่า การต่อสู้กับ "บริ
ติชราช" นั้นไม่หนักเท่ากับการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยกับ
"สวราช" คือชาวอินเดียทั้งปวง ซึ่งจะต้องมีความเห็นแตก
ต่างกันเป็นธรรมดา

ที่ข้าพเจ้ามีความนิยมในตัวบัณฑิต เนห์รู และมหา
คมะคัณธิเป็นหนักหนา ก็เพราะเหตุว่าตลอดการต่อสู้บุคคล
ทั้งสองนี้ได้ยึดมั่นในหลัก "อหิงสา" กล่าวคือไม่ยอมใช้
กำลังหรืออาวุธในการต่อสู้เลย คงใช้แต่อุดมคติประกอบ
ด้วยหลักการและเหตุผล ซึ่งวิธีนี้เป็นวิธีการแห่งประชาธิป
ไตยโดยแท้ และในที่นี้ก็อดชมฝ่ายอังกฤษมิได้ว่าได้ใช้วิธี
การต่อสู้กับบุคคลทั้งสองนี้อย่างประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน
ถ้าหากอังกฤษจะก่อประทุษฐกรรมเอาเนห์รูและคัณธิไปยิง
เป้า หรือแขวนคอเสีย หรือมิฉะนั้นก็เอาเข้าคุกตรางให้
อดอยากตลอดจนทรมานให้แสนสาหัสด้วยวิธีอื่น ๆ อังกฤษ

ก็คงจะทำได้เพราะอำนาจอยู่ในมือ แต่ทางอังกฤษก็หาได้ทำเช่นนั้นไม่ เมื่อบุคคลทั้งสองนี้กระทำผิดกฎหมายในข้อใดโทษถึงจะต้องจำก็เอาเข้าคุกเข้าตรางไปตามตัวบทกฎหมาย แต่การเข้าคุกของบุคคลทั้งสองนี้เป็นแต่การเก็บตัวเสียจากสังคม ทางอังกฤษยังคงให้เกียรติและความสดวกทุกประการแม้แต่ในคุกก็ไม่ต้องอนาทรร้อนใจด้วยสิ่งใด ถ้าจะต้องร้อนใจก็เห็นจะเป็นด้วยเรื่องที่ออกตัวจะเนินการต่อสู้ต่อไปด้วยตนเองไม่ได้เท่านั้น ธรรมดาการต่อสู้ย่อมมีแพ้แลชนะ คราวนี้ปรากฏว่าคัณธีและเนห์รูเป็นฝ่ายชนะเพราะอังกฤษได้ให้เอกราชแก่อินเดียสมความประสงค์ และในการต่อสู้ซึ่งทั้งสองฝ่ายเป็นนักประชาธิปไตย และใช้วิธีการแห่งประชาธิปไตยเข้าต่อสู้กัน เมื่อต่อสู้เสร็จสิ้นลง ปรากฏผลแพ้ชนะกันแล้ว ทั้งสองฝ่ายก็ยังคงคบกันต่อไปได้โดยปราศจากความจงเกียดหรือริษยาอาฆาตพยาบาท เหมือนกับการแข่งขันกีฬาอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีระเบียบ

ขณะนี้ตัวเนห์รูเองได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้ารัฐบาลของประเทศอินเดียที่มีเอกราช การต่อสู้ของเนห์รูจะต้องดำเนินต่อไป เพื่อให้ประเทศอินเดียอันประกอบด้วยคนหลายก๊กหลายเหล่า หลายศาสนาและหลายภาษานั้นรวมกัน

ได้เป็นปึกแผ่นประการหนึ่ง และเพื่อจัดตั้งระบอบการปกครองอันมีรากฐานเป็นประชาธิปไตยสมกับคติของตนเองนั้นอีกประการหนึ่ง ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่าการต่อสู้ของเนห์รูในขั้นต่อไปนี้ อาจยากและหนักยิ่งกว่าการต่อสู้กับอังกฤษ ซึ่งเป็นไทต่างด้าวท้าวต่างแดนเข้ามาครองอินเดีย เพราะการต่อสู้กับอังกฤษนั้นเนห์รูต้องต่อสู้กับฝ่ายปกครองของอังกฤษที่มาตั้งอยู่ในอินเดีย มีจำนวนไม่กี่พันคน ซึ่งส่วนมากหรือทั้งหมดได้รับการศึกษาและอบรมมาแล้วเป็นอย่างดี และถ้วนแต่มีประชาธิปไตยเป็นธรรมประจำใจมาแต่ชาติกำเนิดทั้งสิ้น การต่อสู้กับบุคคลจำนวนน้อยและมีคุณสมบัติดังกล่าวจึงนับว่าเป็นของง่าย ถ้าจะเปรียบกับการต่อสู้กับคนอินเดียทั้งประเทศมีจำนวนหลายร้อยล้าน มีการศึกษาดีแล้วบ้าง ไม่มีบ้าง แบ่งแยกกันอยู่ด้วยอาณาเขตภูมิศาสตร์ ดินฟ้าอากาศที่ผิดกันตั้งแต่ร้อนสุดไปจนหนาวสุด หรือแผ่นดินที่ลุ่มต่ำจนถึงยอดฟ้าป่าหิมพานต์ นอกจากนั้นยังแยกกันออกเป็นศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดู แยกกันเป็นซิค เป็นปาร์ซี และแม้แต่ภายในศาสนาเดียวกันก็ยังแบ่งแยกวรรณกันเป็น พราหมณ์ กษัตริย์ เพศย์ ศูทร์ ตลอดจนพวกจัณฑาลอีกเป็นอันมาก คนเป็นจำนวนมาก

มายเหล่านี้ ด้วนแต่มีประเพณีอันสืบเนื่องกันมาแต่โบราณรัดรึงอยู่ทุกขณะจิต ต่างฝ่ายต่างมีผลประโยชน์จะต้องรักษา ประกอบกับยังมีกิเลศทั้งปวงเช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลายในโลก มีโกรธโลภหลงต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น คนทั้งปวงนี้แต่ก่อนมาเนห์รูยังไม่ต้องต่อสู้ เพราะมีจุดประสงค์ร่วมกันคือ "สวราช" และมีศัตรูร่วมกันคือ "บริติชราช" แต่บัดนี้ศัตรูร่วมกันคือ "บริติชราช" ก็พ้นไปแล้ว "สวราช" ก็ได้มาแล้ว ความแตกต่างกันในความคิดเห็นและสิ่งอื่น ๆ ซึ่งแต่ก่อนมองไม่ค่อยเห็น หรือเห็นว่าไม่สำคัญก็จะเด่นชัดขึ้น ผลประโยชน์ต่อผลประโยชน์ก็จะขัดกันขึ้น ความหลงว่าผลประโยชน์ของตนหรือฝ่ายของตน คือผลประโยชน์ของชาติก็จะเกิดขึ้นพร้อมกันไป การต่อสู้สำหรับเนห์รูก็จะต้องมีต่อไปอีก ซึ่งน่าจะยากและหนักหนากว่าการต่อสู้ที่แล้วมา

ที่ข้าพเจ้ากล้าเดาว่าการต่อสู้ของเนห์รูในอนาคตจะยากลำบากนั้น ก็เพราะความเข้าใจว่าเนห์รูจะต้องต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย นักประชาธิปไตยที่แท้จริงจะต้องเป็นผู้ที่เอาชนะตนเองได้แล้วฉันใด บ้านเมืองใดที่จะเป็นประชาธิปไตยได้ ก็จะต้องต่อสู้กับตนเองจนได้ชัยชนะฉันนั้น เนห์รูจะต้องต่อสู้ไปอีกนานและอย่างหนัก ก็เพราะว่าในขั้นต่อไป เนห์รู

จะไม่ต้องสู้กับคนอื่นซึ่งไม่ยาก แต่จะต้องสู้กับ "ตนเอง" คือ อินเดียซึ่งน่าจะยากลำบากเหลือเชื่อ การสู้กับ "ตนเอง" นี้น่าจะกินเวลานาน ข้าพเจ้าเกรงว่าเนห์รูและคัณธี ซึ่งเป็นคนสูงอายุแล้วทั้งสองท่านจะไม่ได้อยู่ดูผลอันสมบูรณ์ แต่ข้าพเจ้าก็ยังเชื่อว่า ถึงแม้ว่าอุปสรรคทั้งหลายทั้งปวงจะมีมากมายเพียงใดก็ตาม ท่านทั้งสองนี้ก็จะไม่ท้อถอย เพราะอุดมคติของนักการเมืองที่ดีนั้นย่อมเห็นแก่ชาติบ้านเมือง ซึ่งมีอายุยาวนานไม่มีที่สิ้นสุดเป็นที่ตั้ง อายุของบุคคลซึ่งมีเวลาจำกัดนั้นไม่เป็นเหตุจะให้การกระทำของคนที่มีเจตนาดีต่อบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้

การต่อสู้ในขั้นต่อไปของเนห์รูนั้นไม่มีใครอาจทำนายได้ว่าผู้ใดจะแพ้ผู้ใดจะชนะ การต่อสู้อาจดำเนินต่อไปอีกนาน ถ้าหากคู่ต่อสู้ใช้วิธีการแห่งประชาธิปไตยเข้าหากัน ถ้าจะชนะก็ชนะโดยละม่อม ถ้าจะต้องแพ้ก็ยอมแพ้แต่โดยดีแล้ว ผลดีก็ย่อมจะเกิดแก่บ้านเมืองในที่สุด เพราะการต่อสู้ตามหลักประชาธิปไตยเป็นการแข่งความดีกัน เป็นการต่อสู้เพื่อจุดประสงค์อันเดียวกัน คือความสุขความเจริญและความวัฒนาถาวรของชาติบ้านเมือง ฉะนั้นการแข่งความดีกันจึงไม่น่าจะเป็นภัยกับใคร ผู้ที่ชนะก็ไม่น่าจะเห่อ

เห็นในความชนะของตน ใช้อำนาจย่ำยีบีฑาแก่ผู้แพ้ ส่วนผู้แพ้ก็ไม่คิดโค่นผู้ชนะลงด้วยไม้มีดหรือวิธีการอันใดที่ผิดศีลธรรม เพราะในระบอบประชาธิปไตยนั้นผู้แพ้ย่อมต้องยอมแพ้จนกว่าจะกลับเอาชนะได้ด้วยการบำเพ็ญความดี

ข้าพเจ้าหวังว่าหนังสือชีวิตของเนห์รูเล่มนี้จะให้ความเพลิดเพลินและเกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านโดยทั่วกันสมดังเจตนาของผู้จัดพิมพ์ และหวังว่าหนังสือนี้จะให้สติแก่นักการเมืองหรือผู้ที่อยากจะเป็นนักการเมืองได้บ้างไม่มากก็น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่นายเดียง ไชยกาล ผู้จัดพิมพ์หนังสือนี้เอง ผู้ซึ่งต้องประสบราชภัยมาแล้วเพราะเหตุการเมือง แต่ยังน้อยกว่าเนห์รู

คึกฤทธิ์ ปราโมช

กรุงเทพ ฯ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๐

หอสมุดแห่งชาติวัชรมังคลาภิเษก
จันทบุรี

สดุดีเนห์รู

ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีอย่างยิ่งที่ นายเฉลียง ไชยกาล สมาชิกผู้แทนอุบล ฯ ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง "บันทึกชีวประวัติของท่านบัณฑิตเนห์รู" เป็นภาษาไทย อันเป็นการเผยแพร่ให้ประชาชนชาติไทยได้ทราบถึงประวัติการณ์ของรัฐบุรุษอินเดีย ซึ่งได้เสียสละทรัพย์สมบัติอันมีค่ามาเล่นการเมือง เพื่อกอบกู้ความเป็นเอกราชให้แก่ประเทศอินเดีย จนตัวเองต้องวิบัติย่อยยับรับโทษทัณฑ์หลายครั้งรวมทั้งภริยาด้วย และในที่สุดได้เป็นถึงหัวหน้ารัฐบาลอินเดีย ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้สิ้นสุดลง เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

ทำไมข้าพเจ้าจึงมาเขียนสดุดีเนห์รูร่วมกับ ส.ส. เฉลียง ไชยกาลด้วยเช่นนี้ ก็เพราะว่าหนังสือเล่มนี้จะทำให้คนไทยเห็นชัดแจ้งยิ่งขึ้นว่า มิใช่แต่การเมืองในเมืองไทยได้ปลุกประสาทให้พลเมืองลุกขึ้นต่อสู้เพื่อความยุติธรรมและประชาธิปไตยเท่านั้น แม้แต่ชนชาติอื่น ๆ เขาก็ทำกันเป็นที่นิยมรสเสริมแก่พลโลกทั่วไป ไม่เหยียบย่ำทับถมกัน เช่น จิตตา-

รมณ์ของคนไทยที่ชนะไหนเล่นด้วยช่วยกระพือ ซึ่งเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาติของเราก้าวหน้าช้าเนินไปกว่าที่ควร

การไม่เห็นใจซึ่งกันและกันนั้น ย่อมทำให้คนท้อถอย เพราะคนเราแม้จะบึกบึนเข้มแข็งสักปานใดก็ตามที เมื่อทำอะไรเพื่อประโยชน์ส่วนรวม แล้วกลับถูกย่ำยีบีฑาเช่นนี้ ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่ทำให้ใจคอตกต่ำ ถ้าได้รับความสนับสนุนเห็นชอบด้วย ก็ทำให้ใจคอแช่มชื่นมีมานะอดทนต่อทุกข์ภัยทั้งหลายที่เกิดขึ้นด้วยความอธรรม ชาวอินเดียมีจิตตารมณ์ที่น่าสรรเสริญอยู่อย่างหนึ่งคือ เขาเห็นใจซึ่งกันและกัน และผู้ที่ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม ย่อมได้รับความสรรเสริญสนับสนุนจุนเจืออยู่ทั่วไป ขอยกตัวอย่างในกาละครั้งหนึ่ง เมื่อมหาตมะคันธีถูกนำตัวมาสู่คุก ภายหลังที่ศาลได้ตัดสินแล้ว มีฝูงชนที่ตามมาส่งถึงคุกมากมาย ขณะนั้นมีสุภาพสตรีชราคนหนึ่งได้ยืนขึ้นบนที่สูง แล้วก็กล่าวปราศรัยขอบคุณคนที่เห็นใจมาส่งคันธี และว่าถ้าเธอมีบุตรสัก ๓๐ คน ก็อยากให้ติดคุกเช่นคันธีทุกคน ในทันใดนั้นเองประตูคุกก็พังลงมาด้วยอารมณ์เคียดแค้นที่อังกฤษจับคันธีมาใส่คุก แม้อังกฤษจะจับคันธีใส่คุกก็ตาม เขาก็ให้ความสุขสบายแก่คันธีทุกอย่าง ซึ่งผิดกันกับคุกไทยของเราที่ทรมาน

นักโทษการเมือง เหมือนกันกับศัตรูที่ไม่ใช่ชนชาติเดียวกัน และบ้านเมืองเป็นของพวกเขาแต่คณะเดียว ทำนองเผด็จการ ไม่ใช่ประชาธิปไตย ตุลาการอังกฤษยังดีขึ้นไปกว่านั้นอีก เมื่อตัดสินคดีเขาบอกว่า เขาต้องกระทำตามหน้าที่ที่กฎหมายบัญญัติไว้ ทั้ง ๆ ที่เขาเชื่อแน่ว่า คดีเป็นคนรักชาติบ้านเมือง และถ้ารัฐบาลอังกฤษจะอภัยโทษให้แก่คดีเมื่อใด เขาจะเป็นคนที่มีความสุขก่อนผู้ใดทั้งหมด คำกล่าวของผู้พิพากษาอังกฤษคนนี้ ได้ช่วยให้คดีได้รับการปลดปล่อยออกมาเร็วกว่ากำหนด ดังนั้นคดีจึงได้กล่าวอยู่เสมอ ๆ ว่า ท่านไม่เกลียดคนอังกฤษเลยแต่เกลียดลัทธิจักรพรรดินิยมของอังกฤษต่างหาก

มิใช่แต่เนห์รูคนเดียวเท่านั้นที่ได้สละความสุขของเพื่อเพื่อนร่วมชาติ แต่กมลาภรรยาของเขาก็ร่วมมือกับสามีตลอดมา กมลาเป็นธิดาชนบดีในนครกัสมิระ มีความเห็นในการเมืองสอดคล้องต้องกันกับสามี ผลัดกันเข้าคุกตลอดมาเป็นเวลา ๕ ปีเศษ เวลาเนห์รูพ้นโทษ กมลาก็เข้าคุก เมื่อเวลากมลาอยู่ข้างนอกเป็นอิสรภาพ เนห์รูก็เสวยทุกข์ทรมานอยู่ในตาราง กมลาไปล้มเจ็บที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และถึงแก่กรรมที่นั่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ขณะที่เนห์รู

กำลังอยู่ในคุก และรัฐบาลอังกฤษได้กรุณาปล่อยไปเยี่ยม พิเศษเพราะเห็นใจภรรยาคู่ชีวิตของเขา

สามีภรรยาคู่นี้ไม่ใช่หวังการเมืองเป็นบันไดก้าวขึ้นไปสู่การหาตำแหน่งและความสมบูรณ์พูนสุข ดังที่ท่าน ดร. ซุน ยิดาของมหาชนรัฐจีนได้กำหนิไว้ว่า มนุษย์ที่หวังการเมืองเพื่อหาประโยชน์ส่วนตัวนั้น เป็นนักปฏิวัติที่จอมปลอม (ดูปาฐกถาของ ดร. ซุน ภาษาจีนเล่ม ๓ หน้า ๒๙๒) แต่ตระกูลของสามีภรรยาคู่นี้เป็นคนมั่งมีมาก เมื่อเนห์รูศึกษาวิชากฎหมายอยู่ที่ประเทศอังกฤษ เพียงแต่ค่าน้ำชาบ่ายเลี้ยงเพื่อนฝูงเท่านั้น คิดถึงเดือนละ ๓๐๐ ปอนด์ (๔,๐๐๐ บาท)

การที่เนห์รูมาริเริ่มการเมืองนั้น เกิดแต่นิมิตรที่เห็นความลำบากยากแค้นของคนจน ที่ถูกกดขี่ได้รับความอยุติธรรม จึงเป็นเหตุให้เลื่อมใสไปในลัทธิโซเชียลิสต์ เพื่อค้นรนหาทางให้ชาวอินเดียได้ปกครองตัวเอง ดังที่ได้ปรากฏเป็นผลสำเร็จ จนตัวเขาได้เป็นนายกรัฐมนตรีอินเดียคนแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ การอุทิศชีวิตเพื่อการเมืองของเนห์รู เป็นการสละความสุขส่วนตัว เพื่อความวัฒนาสถาพรแก่อาณาประชาราษฎร์ชาวอินเดีย แทนที่ภรรยาจะคัดค้านเพื่อเห็น

แก่ความสุขสบายในครอบครัว เพราะแม้แต่เพียงนั่งๆ นอนๆ อยู่เฉย ๆ ก็มีกินตลอดชาติจนบุตรหลาน แต่เพื่อสนับสนุนสามีให้มีกำลังเข้มแข็งที่จะต่อสู้ เพื่อหาความยุติธรรมและสิทธิเสรีภาพให้แก่เพื่อนมนุษย์ร่วมชาติ จนตัวเองก็ต้องถูกกักขังด้วยหลายครั้งหลายครา แต่ก็ไม่ได้ย่อท้อรามือจนกระทั่งวายชนม์ ปรากฏต่อมาว่าสามีภรรยาคู่นี้จนลง ด้วยนำทรัพย์ไปใช้จ่ายในการเมือง ไม่ใช่เอาการเมืองเป็นเครื่องมือหาทรัพย์ ที่กำลังมีดาษดื่นอยู่ในประเทศไทย นามของ กมลา–เนห์รู ได้ถูกตรึงตราสลักไว้ในดวงใจของชาวอินเดียทุกชั้นวรรณ เพราะถือว่าการที่เนห์รูสามีเข้มแข็งไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคใด ๆ ก็เพราะกำลังใจของภริยาสนับสนุนเป็นที่นับถือของเขาทั้งหลายว่า เป็นวีระสตรีผู้กล้าหาญชาญชัยผู้หนึ่ง

ข้าพเจ้ารู้สึกปลื้มใจที่ได้มาร่วมพรรคประชาธิปัตย์กับคุณเฉียง เพราะมีประวัติการณ์ที่ควรบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยว่า คุณเฉียงรู้จักกับข้าพเจ้าเป็นครั้งแรกที่คุกบางขวาง แต่รู้จักกับภรรยาข้าพเจ้า (หม่อมหลวงฉลอง อิศรภักดี) ก่อนข้าพเจ้าเสียด้วยซ้ำ เพราะคุณเฉียง กับคุณทองอินทร์ ภูริ

พัฒน์ (รัฐมนตรีอุตสาหกรรมและคมนาคมปัจจุบัน) ได้เคยไปมาหาสู่คุ้นเคยกับภรรยาข้าพเจ้าเมื่อระหว่างข้าพเจ้าติดคุก ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกเป็นบุญคุณของท่านทั้งสองนี้มาก ด้วยเหตุว่าในยามที่ภรรยาข้าพเจ้าต้องรับทุกข์ทรมาน การเยี่ยมเยียนของท่านทั้งสองได้ช่วยปลุกปลอบใจให้เธอมีกำลังใจเข้มแข็งยิ่งขึ้น ถ้าจะว่าไปแล้วท่านทั้งสองมีจิตใจเป็นนักต่อสู้โดยไม่ครั่นคร้ามต่อภัยสิ่งใด ๆ หมด เพราะในสมัยนั้นถ้าใครไปคบค้าสมาคมกับครอบครัวนักโทษการเมือง ตำรวจสันติบาลมักจดชื่อไว้ด้วย บัดนี้ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีความเสียใจที่คุณทองอินทร์ กับคุณเลี่ยงมาแยกพรรคกันในทางการเมือง แต่เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง และการเมืองย่อมแปรเปลี่ยนไปได้เหมือนกับกระแสลม ข้าพเจ้าจึงมีความหวังว่า ท่านนักการเมืองผู้มีนามอุโฆษทั้งสองนี้จักร่วมนโยบายกันได้เช่นเดิมในวันหนึ่งข้างหน้า เพื่อประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองและประชาธิปไตย

หนังสือ "บันทึกชีวประวัติของท่านบัณฑิตเนห์รู" ได้ถอบกู้คุณประโยชน์ให้แก่ปวงชนทั่วโลก ในทางให้เกิดกำลังใจเป็นนักต่อสู้เพื่อความยุติธรรมและประชาธิปไตยมาก

มายมาแล้วฉันใด ข้าพเจ้ามีความเชื่อว่าพากย์ไทยที่คุณเลี่ยงได้จัดพิมพ์ขึ้นนี้ คงทำให้ผู้อ่านมีกำลังใจเข้มแข็งช่วยต่อสู้เพื่อความยุติธรรมและประชาธิปไตยของเราไว้ให้อยู่มั่นชั่วกัลปาวสานต์ต่อไปด้วยฉันนั้น ในนามของคนไทยคนหนึ่งข้าพเจ้าขอขอบคุณคุณเลี่ยงที่ได้ทำให้หนังสือชนิดนี้มาแพร่หลายในหมู่เพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้าด้วย

เสื่อน ศราภัยวนิช

(นามปากกา พระยาศราภัยพิพัฒน์)

บ้านถนนร่วมฤดี

พระนคร. วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๐

คำนิยมของ ดร. โชติ คุ้มพันธ์

คุณเลี่ยง ไชยกาล ผู้จัดพิมพ์ "บันทึกชีวประวัติของท่านบัณฑิตเนห์รู" พากย์ไทย ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำนำ ข้าพเจ้ารับเขียนด้วยความยินดีหลายประการ ประการแรกเพราะข้าพเจ้าสนใจ และเคารพในนักการเมืองอินเดีย เฉพาะอย่างยิ่งในตัวท่านคันธีและท่านเนห์รูมานานแล้วว่า ท่านทั้งสองเป็นนักการเมืองที่มีอุดมคติเพื่อประเทศชาติ ต่อสู้และเสียสละจนมองเห็นคุกตรางเป็นส่วนควบของการเมือง แม้ชีวิตก็มีค่าเพียงเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ ถ้าหมดประโยชน์เมื่อใดชีวิตก็หมดค่าเมื่อนั้น ทั้งเคยนึกและภาวนาขอให้คนอย่างนี้มาเกิดในเมืองไทยบ้าง

ประการที่สอง ข้าพเจ้าอยากแพร่คุณงามความดีของท่านนักการเมืองเช่นนี้มานานเช่นกัน แต่ยังไม่มีโอกาส ฉะนั้นเมื่อมามีโอกาสแม้แต่เพียงเท่านี้ ข้าพเจ้าก็ยินดีทำ เพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนกำลังน้ำใจของนักการเมืองต่อไปว่า

พวกนักการเมืองที่ยอมเสียสละเพื่อประเทศชาติเช่นนี้ แม้ในที่ใกล้จะไม่เคารพ หรือผู้มีอำนาจจะทำกับท่านอย่างไรก็ได้ จะเหยียดหยามหรือมองท่านไปในแง่ประเทศหรือโดกไม่พึงปรารถนา แต่โดกห่างไกล ผู้สนใจ ผู้มีธรรมะในใจ จะมองท่านด้วยความเคารพบูชา

ความจริง ถ้าเราไม่เอาการต่อสู้ของท่านเป็นเหตุ หรือชอบตำนวนหนังสือของท่านแล้ว หนังสือที่ไม่เป็นการเมือง หรือให้ความรู้ทางการเมือง หากเป็นชีวิตในคุก และชีวิตเด็ก ๆ ของท่าน แต่ถ้าใครอ่านเอาเรื่องจริง ๆ ก็พอจะเก็บความรู้สึกนึกคิดทางการเมืองได้ไม่น้อยเหมือนกัน ดุจประโยคหนึ่ง ที่ข้าพเจ้าอยากให้ทุกคนเอาใจใส่และพิจารณาเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาเลือกตั้ง "นักการเมืองเป็นจำนวนมากที่หันเข้าเล่นการเมือง เพราะเป็นผู้ไร้สมรรถภาพในการที่จะแสวงหาความสำเร็จทางด้านอื่น" ข้าพเจ้าเคารพนักการเมืองที่มีอุดมคติ และซื่อตรงต่อหน้าที่ของตน แม้จะเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับข้าพเจ้า ผู้ไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่เราจะมอบหน้าที่ให้ไม่ได้ เช่นตำรวจมีหน้าที่ติดตามจับคนร้าย ถ้าเป็นผู้ร้ายต่อสู้ แล้วกลัวหนีเอาชีวิตรอด หรือทหารมีหน้าที่ต่อสู้ข้าศึก ไม่กล้าออกต่อสู้เพราะกลัว

ชีวิตอย่างนี้ เรามอบหน้าที่ตำรวจหรือทหารให้ไม่ได้

ข้าพเจ้าเคารพและบูชาท่านเนห์รู ไม่ใช่เพราะว่าโลกเขาว่าท่านเป็นนักประชาธิปไตยตรงกับอุดมคติของข้าพเจ้าเท่านั้น หากเคารพท่านเพราะท่านเป็นนักการเมืองที่เสียสละและซื่อตรงต่อหน้าที่ของท่านจริง ๆ ด้วย และเมื่อพูดถึงคำว่าประชาธิปไตยแล้ว ข้าพเจ้าอยากจะพูดไว้ทันสักหน่อย เพราะเพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้าเข้าใจ หรือแกดังเข้าใจไม่ไม่ค่อยจะตรงกับข้าพเจ้านัก เช่นเข้าใจหรือแกดังเข้าใจโดยทั่ว ๆ ไปว่า รัฐธรรมนูญบี ๗๕ ของเราเป็นประชาธิปไตยแท้ แต่ข้าพเจ้ากลับว่าไม่ใช่และว่าเพียงต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นว่า ประชาธิปไตยของข้าพเจ้าคืออะไร ความจริงผู้ที่ได้เคยฟังข้าพเจ้าพูดตามข้างถนนคงเคยได้ยินแล้วว่า คำว่าประชาธิปไตยของข้าพเจ้าหมายความว่ากระไร "เสียงประชาชนเป็นเสียงสวรรค์" หมายความและเข้าใจว่าการอยู่ร่วมกันประเทศหนึ่ง หรือแม้ในโลกหนึ่ง "ทุกคนเท่ากัน" ในสิทธิและหน้าที่ ไม่มีผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง มีแต่ผู้บัญญัติกฎหมาย เจ้าหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมาย เมื่อประชาชนเป็นผู้บัญญัติ

กฎหมายมาบังคับตนเอง จึงไม่มีใครเป็นผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง เมื่อความหมายในคำว่าประชาธิปไตยของข้าพเจ้ามีเช่นนี้ รัฐธรรมนูญปี ๗๕ ของเราจึงยังไม่เป็นประชาธิปไตยแท้ เพราะในรัฐธรรมนูญนั้นอนุญาตให้ผู้อื่น (สมาชิกประเภทสอง) ซึ่งไม่ใช่บุคคลที่ปวงชนเลือก เป็นผู้มีส่วนหรือจะเรียกว่าเป็นผู้บัญญัติกฎหมายให้ประชาชนปฏิบัติตาม บางทีอาจจะมีผู้ตั้งปัญหาถามว่า ประชาธิปไตยเป็นระบอบการเมืองดีกว่าระบอบอื่นอย่างไร จึงต่อสู้กันเป็นสงครามโลก ระหว่างประชาธิปไตยและฝ่ายตรงกันข้าม ความเห็นของข้าพเจ้าก็คือ ดั้นแรก "คนเป็นคน" ถ้าประเทศใดหรือโลกยึดถือว่า คนเป็นคนแล้ว ในโลกนี้จะไม่มีประเทศใดหรือคนใดอยู่ภายใต้การปกครอง การอยู่ร่วมกันของประเทศใดหรือคนใด เมื่อไม่ต้องอยู่ใต้ปกครอง ก็จะประหยัดการต่อสู้ อย่างเวียดนามที่ต่อสู้อยู่เวลานี้ หรือปัญหาดินแดน ๔ จังหวัดของเราก็จะไม่เป็นปัญหา ดั้นต่อไปก็คือประเทศหรือจะเรียกว่าโลกก็ไม่ผิด จะพบสิ่งเป็นประโยชน์แก่ชีวิตก็ต่อเมื่อ "คนเป็นคน" มีเสรีภาพเท่ากัน สามารถแสดงความนึกคิดของคนได้โดยเสรี เพราะความนึกคิดโดยเสรีนี้แหละจะทำให้โลกพบสิ่งเป็นประโยชน์ต่อชีวิตใหม่ได้ แม้

เวลาแสดงโลกจะเห็นไปอีกอย่าง แต่อาจเป็นประโยชน์ในโอกาสต่อไปได้ อย่างผู้สร้างจักรเย็บผ้าหรือเครื่องบิน แรกๆ ประชาชนก็ไม่เห็นด้วย เวลานี้ก็แสดงประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างมาก หรือปรัชญาสมัยกรุงเอเธนก็ได้ทางแง่คิดอันเป็นคุณประโยชน์แก่เราเป็นอันมาก ถ้าความนึกคิดดังกล่าวถูกจำกัด ซึ่งอาจถูกจำกัดได้ถ้าในประเทศนั้น ๆ ไม่ยึดหลักประชาธิปไตย "คนเป็นคน" ประโยชน์เหล่านั้นก็คงจะไม่ถึงเรา แม้ลัทธิการเมืองใหม่ ๆ ซึ่งเกิดได้ก็เพราะประชาธิป. ไตย ถ้ามิฉะนั้นจะเกิดได้ด้วยกำลัง ข้าพเจ้าจึงหวังแต่อุทิศชีวิตจิตใจ เพื่อให้ประเทศไทยได้เป็นประชาธิปไตยอันแท้จริงแต่เพียงข้าพเจ้าจะหวังหรือต่อสู้คนเดียวนั้นคงจะอึกนาน ข้าพเจ้าจึงหวังจากเพื่อนร่วมชาติ ที่มีความเห็นตรงกับข้าพเจ้าว่าคงจะร่วมมือด้วย

โชติ คุ้มพันธ์

คำนำ

ของ

ริชาร์ด เย. วอล

(ผู้จัดพิมพ์ในอเมริกา)

ในปัจจุบันนี้ บัณฑิตเนห์รู กำลังเป็นนักประชาธิปไตยผู้ยิ่งยงของโลก ว่ากันตามที่แท้แล้ว ถึงแม้เชอร์ชิล, โรสเวลต์, จางไคเช็ค หรือแม้แต่มหาตมะคันธีก็ยังไม่มีใครเลยยืนหยัดต่อสู้กับเหตุการณ์เพื่อรัฐบาลโดยอนุมัติของประชาชน และโดยเต็มศักภาพของแต่ละบุคคล — ด้วยความมั่นคงเหมือนกับเนห์รูเลยสักคนเดียว เนห์รูเหยียดหยามและเกลียดชังลัทธินาซีและฟาสซิสม์ และมิใช่คอมมิวนิสต์ ท่านเคยกล่าวไว้ว่า "สิ่งสำคัญก็คือ ข้าพเจ้าได้ยับยั้งจิตใจมิให้เอนเอียงไปในทางอุดมคติของคอมมิวนิสต์ ไม่ถือว่าลัทธิคอมมิวนิสต์ เป็นลัทธิที่ควรบูชา ข้าพเจ้ารู้สึกว่าลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นลัทธิที่มีวิธีการเคลื่อไปด้วยความรุนแรงร้ายกาจ" จุดหมายปลายทางของท่านบัณฑิตผู้นี้คือ "ให้อินเดียเป็นประเทศสหรัฐเอกราชประชาธิปไตย สมานสามัคคีเป็นสห-ประชาชาติแห่งโลก กับประเทศเอกราชอื่น ๆ" แต่แม้

กระนั้นก็ดีเพราะเหตุใดเล่า บัณฑิตเนห์รู จึงยังต้องเข้าไปอยู่ในกรงเหล็กของอังกฤษ ?

ในจดหมายของท่านบัณฑิตเนห์รู ที่เขียนถึงข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง ท่านได้ให้เกียรติยศแก่ข้าพเจ้า โดยขอให้เขียนคำนำสำหรับชีวประวัติของท่านที่พิมพ์เป็นภาคอเมริกันครั้งแรกฉบับนี้ ข้าพเจ้ายินดีที่จะสนองความประสงค์ของท่าน มิใช่เฉพาะเพื่อจะบรรยายถึงฐานะของท่านให้เป็นที่แจ่มแจ้งเด่นชัดแก่ประชาชนอเมริกันในเบื้องต้นเท่านั้น แต่เพื่อจะได้เล่าถึงการเดินทางอันยืดยาว และต้องใช้เวลานานของต้นฉบับบันทึกชีวประวัติเล่มนี้ ตั้งแต่จากมือเจ้าของจนถึงประเทศอเมริกาเสียด้วย

อันความยกย่องนับถือในตัวของท่านบัณฑิตกับวิธีการของท่านซึ่งมีอยู่แก่ชนชาวอังกฤษนั้น จะเห็นได้จากเมื่อภายหลังมหาสงครามครั้งที่แล้วสักเล็กน้อย ก็ได้มีมติให้แต่งตั้งท่านเป็นประมุขของประเทศอินเดีย หนังสือพิมพ์นิวส์เตรตส์แมนในกรุงลอนดอน ได้เสนอบทความว่า “แม้จะไม่ให้นามตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ให้ถือบังเหียนงานของรัฐอย่างจริงจัง” และยังเสริมต่อไปว่า “ถ้าเรากล้าให้ความเป็นอิสรภาพแก่ประเทศอินเดียแล้ว เราจะชนะและได้มาซึ่งความ

เป็นผู้นำของประมวลประชาชาติอิสระทั้งหมด ถึงแม้เราจะเคยปราบชนถอินเดียด้วยกำลังบ้าง แต่จะมีใครเล่าในยุโรปและอเมริกาที่จะมองผิดไปว่า เรามิใช่ประชาธิปไตยที่ชนะเลิศแล้ว ?"

ข้อเขียนนี้ได้แนะให้เห็นว่า เหตุใดประเทศอินเดียจึงเป็นปัญหาอันหนึ่งสำหรับสหรัฐอเมริกาในเวลานี้

บัณฑิต เนห์รู ได้ถูกเลือกเป็นประธานสภาคองเกรสมาแล้ว ๓ ครั้ง และได้ถอนตัวในครั้งที่ ๔ ตามแบบอย่างของการรับเลือกในโลก รองจากมหาตมะคันธีผู้เดียวเท่านั้นเนห์รูก็เป็นผู้นำของประชาชนชาวอินเดียจำนวนเป็นล้านๆ ท่านต่อสู้เพื่ออิสรภาพของประเทศอินเดีย แต่ทั้งนี้เป็นการกระทำเพียงชั่วขณะเท่านั้น ท่านยืนหยัดเพื่อสหภาพของชาวอาเซียทั้งปวง แต่นี่ก็เป็นเพียงชั่วอายุขัยของคน ท่านยังมองไกลเลยไปถึงระบอบสหภาพของโลก ท่านนึกถึงมวลมนุษยชาติทั้งหมดเป็นปณิธาน ในบทความบทหนึ่งซึ่งได้ประพันธ์และส่งไปลงในหนังสือพิมพ์รายเดือนอัคคันติก มันธลัย ฉบับประจำเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๕๑ ตอนหนึ่งว่า "ประเทศอินเดียอยู่ไกลจากประเทศสหรัฐอเมริกา แต่เราส่งความคิดถึงไปสู่ประเทศประชาธิปไตยนี้มากขึ้นมากขึ้นทุก

ที่ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นสิ่งเดียวที่ช่วยรักษาดวงประทีปแห่งอิสรภาพประชาธิปไตยให้คงส่องสว่างอยู่ในโลก โลกที่ได้ถูกยกมอบให้แล้วแก่ลัทธิจักรพรรดินิยม และลัทธิฟาสซิสม์แก่ความร้ายกาจรุนแรง และการกดขี่ข่มเหงและลัทธิฉวยโอกาสอันเลวทรามที่สุด”

“ในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศอังกฤษ ประเทศอินเดีย ประเทศจีน ตลอด “รวมทะเลทั้ง ๔” ท่านขงจู๊ นักปราชญ์จีนได้กล่าวไว้ว่า ‘ทุกคนเป็นพี่น้องกัน’ คำกล่าวนี้ก็เป็นแนวความคิดเห็นของท่านเนห์รูด้วยเหมือนกัน

ก่อนหน้าที่บันทึกชีวประวัติเล่มนี้จะส่งไปพิมพ์เล็กน้อย ดร. อนุปซิงห์ ชาวอินเดีย ซึ่งได้เคยเขียนประวัติย่อของท่านบัณฑิต เรื่อง “เนห์รู—ดาราดวงเด่นแห่งอินเดีย” ได้มาณ ที่ทำการของข้าพเจ้า ท่านผู้นี้ได้เคยแนะทางที่จะนำบรรทึกชีวประวัติเล่มนี้มาพิมพ์ในอเมริกาเป็นเวลาหลายปีมาแล้ว ในครั้งนี้เราจึงได้ตั้งปัญหาถามท่านว่า “อะไรดีเด่นในเรื่องเนห์รู?” และต่อไปนี้เป็นคำตอบของ ดร. ซิงห์ “ได้เคยมีผู้กล่าวกันเป็นหนักหนา ถึงการไม่ลงรอยกันระหว่างตะวันออกกับตะวันตกแต่ครั้งโบราณมาแล้ว จนเชื่อกันว่าทั้งสองซีกโลกนี้จะไม่มีวันพบกันได้เลย เนห์รูเป็นข้อพิสูจน์ว่า

บัดนี้ตะวันออกกับตะวันตกได้พบกันแล้ว เนห์รูเป็นผู้สง-เคราะห์ตะวันออกเข้ากับตะวันตกในตัวท่านเอง วัฒนธรรมอันสูงของทั้งสองทิศนั้นได้ผสมส่วนจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นรูปใหม่ของโลกที่กำลังจะมีมา”

ภาคสุดท้ายของชีวประวัติเล่มนี้ ท่านได้เขียนเสร็จเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ ก่อนหน้าที่ท่านบัณฑิตจะถูกจับกุมไม่กี่สัปดาห์ ส่วนมากเขียนในคุก ระหว่างเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๓๔ และกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๕

เมื่อข้าพเจ้าเดินทางไปยังประเทศอินเดียในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๓๔ บุคคลผู้หนึ่งซึ่งข้าพเจ้าจะต้องไปพบก็คือ บัณฑิต ยวหรลาล เนห์รู แต่ ๑๑ วันก่อนที่ข้าพเจ้าจะถึงกัลกัตตา เนห์รูได้ถูกเจ้าหน้าที่นำตัวขังศาลเสียแล้ว ท่านไม่ขอแก้คดี และถูกตัดสินจำคุกเป็นครั้งที่ ๗ ในคราวนี้ แม้จะไม่เป็นความจริงทั้งหมดก็ตาม แต่ก็พอกล่าวได้ว่า ในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ นั้นเนื่องจากเกิดมีมหาสงครามขึ้นจึงได้สามารถนำตัวเนห์รูเข้าคุกได้ หากเป็นระยะก่อนหน้านั้น อาจถึงกับให้บังเกิดแผ่นดินไหวขึ้นเสียก่อนจึงจะทำได้ เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ค.ศ. ๑๙๓๔ ในมณฑลเบฮาร์ (Behar) ได้บังเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ยิ่ง แม้กระทั่งในประเทศอินเดียเอง

ประชาชนก็มิสามารถทราบจำนวนความเสียหายที่แน่นอนได้ ผู้คนล้มตายนับด้วยจำนวนพัน ๆ พันที่เสียหายสลักหักพังร้าง เปล่าอย่างกว้างใหญ่ไพศาล เมื่อเนห์รูได้ทราบข่าวแผ่นดินไหวอันใหญ่หลวงนั้นแล้ว ก็เดินทางไปยังจังหวัดที่เคราะห์ร้ายทันที และได้ทำคำร้องขอเงินบรรเทาทุกข์ และร้องกล่าวโทษรัฐบาลเบฮาร์ว่า การบรรเทาทุกข์น้อยเกินไปทั้งละทิ้งสิ่งสลักหักพังไว้โดยมิเอาใจใส่ ปล่อยให้คนเย็น ๆ ถูกทับถมอยู่นานตั้ง ๑๒ วัน ในจังหวัดที่ประสบเคราะห์ร้ายจังหวัดหนึ่ง เพื่อที่จะให้งานรื้อขนสิ่งสลักหักพังเร็วขึ้นท่านบัณฑิตได้ช่วยทำงานด้วยมือตนเอง ท่านขุดได้ศพเด็กหญิงคนหนึ่ง สองสามวันต่อมาก็ได้ถูกเจ้าหน้าที่จับส่งเข้าคุก ในข้อหาเกี่ยวแก่สุนทรพจน์ที่ท่านได้แสดงที่กัลกัตตาเมื่อก่อนหน้านั้นแต่มีชาวอินเดียสงสัยว่า เหตุที่ท่านต้องไปสู่สถานวิปโยคคราวนี้ คงเนื่องมาจากการที่ท่านได้ร้องกล่าวโทษรัฐบาลเบฮาร์โดยเปิดเผยเมื่อคราวแผ่นดินไหวนั้นเอง ว่ารัฐบาลได้กระทำหน้าที่โดยเฉพาะแต่ในด้านป้องกันทรัพย์สมบัติ มิได้เร่งร้อนในการที่จะช่วยชีวิตคน ซึ่งได้ถูกฝังจมอยู่ภายใต้กองอิฐ—ปูนของบ้านเรือนที่หักพังนั้น

นายตำรวจผู้ที่มาทำการจับกุมท่าน ได้พูดเป็นเชิงแก้

เกี่ยวว่า "ข้าพเจ้าได้คอยท่านอยู่เป็นเวลาหลายวันแล้ว" เมื่อรู้พึ่งรับอิสรภาพไม่ถึง ๖ เดือนก็ถูกจับคราวนี้อีก ก่อนจะถูกพาตัวไป ได้ส่งโทรเลขไปถึงนางสาวอินทิรา บุตรสาว ว่า "พ่อกำลังเดินทางกลับไปยังบ้านชั่วคราวอีกแห่งหนึ่งของพ่อ"

บรรดามิตรสหายในอินเดีย ได้พยายามหาทางส่งบทประพันธ์บางเรื่องของท่านไปประเทศอเมริกา ซึ่งข้าพเจ้าได้พิมพ์โฆษณาในหนังสืออาเซียแม็กกาซีน เป็นข้อความจดหมายหลายฉบับที่ท่านเขียนติดต่อกับนางสาวอินทิรา จากในคุกระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๓๐ กับ ค.ศ. ๑๙๓๓ บทประพันธ์เหล่านี้ต่อมาได้รวบรวมเป็นภาคหนึ่งของหนังสือ (Glimpse of the World History) "พินิจประวัติศาสตร์ของโลก" ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๓๕ เราได้ทราบข่าวว่าท่านได้ออกจากคุกแล้ว และได้นำต้นชีวประวัติของท่านซึ่งได้ประพันธ์สำเร็จเรียบร้อยแล้วออกมาด้วย ข้อความในบทสุดท้ายของเล่ม ข้าพเจ้าได้จัดส่งไปลงพิมพ์เป็นบทนำในหนังสืออาเซียฉบับประจำเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๓๖ ชีวประวัตินี้ได้จัดพิมพ์เป็นเล่มในประเทศอังกฤษ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๓๖ เป็นครั้งแรก และได้รับการต้อนรับว่าเป็นหนังสือชั้นเยี่ยม (ชั้น

โบว์แดง) มีผู้ชออ่านแพร่หลายมาก จนกระทั่งต้องพิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ และกระทั่งถึงครั้งที่ ๑๔ ข้าพเจ้าได้พยายามติดต่อกับโรงพิมพ์ในประเทศอังกฤษ เพื่อให้พิมพ์ส่งไปขายในอเมริกาแต่ไม่สำเร็จ และได้พูดจากันหลายครั้งหลายหนจนกระทั่งข้อความในหนังสือนี้เก่าเกินสมัยไปเสียบ้างแล้ว

เมื่อ จอห์น คันเธอร์(นักประพันธ์และนักหนังสือพิมพ์) ได้ไปยังประเทศอินเดียในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ทุกๆ แห่งที่นักประพันธ์ผู้นี้ไป ไม่ว่าที่ใดเป็นต้องเผชิญกับคำถามว่า "ท่านได้พบกับยวหรดาลแล้วหรือยัง?" คันเธอร์ได้ส่งบทประพันธ์ภายใต้หัวเรื่องเหมือนกับคำถามของราษฎรนั้นเองไปลงพิมพ์ในหนังสืออาเซียในเดือนกุมภาพันธ์ (ค.ศ. ๑๙๓๙) เฉพาะที่เกี่ยวกับชีวประวัติของเนห์รูเล่มนี้ คันเธอร์ได้เขียนไว้ในหนังสือ Inside Asia ของเขาว่า "บันทึกชีวประวัติของเนห์รูเล่มนี้ เต็มไปด้วยไหวพริบ ซับซ้อนด้วยเหตุการณ์ แต่ข้อความก็กระจ่างแจ่มแจ้งดี ให้ความรู้ความเจริญทางจิตอย่างไม่มีขีดจำกัด อ่านแล้วทำให้บังเกิดความสงสัยมากถึงต้องคิดเคล้าไปด้วยความผักใฝ่ในภูมิธรรมอันสูง ชีวประวัตินี้เป็นหนังสือชนิดเดียวกันกับหนังสือการศึกษาของอินเดียของเฮนรี อาดัม ซึ่งเขียนเป็นบทประพันธ์ร้อยแก้วชั้นสูง

เยี่ยม จะมีนักประพันธ์สัก ๑๒ คนที่ยังมีชีวิตอยู่ในเวลานี้เท่านั้น ซึ่งจะมีศิลปในการประพันธ์ดีเท่ากับเนห์รู โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงเขียนภาษาอังกฤษ และหนังสือเล่มนี้มิใช่เพียงชีวประวัติที่น่าอ่านอย่างเดียวเท่านั้น แต่เป็นเรื่องราวของสังคมทั้งหมด เรื่องความเป็นมาของชีวิตและความก้าวหน้าของชาติ ๆ หนึ่งอีกโสดหนึ่งด้วย"

เมื่อศันเซอร์ กลับไปถึงนครนิวยอร์คได้ปรึกษาหารือกับข้าพเจ้า เขามีความหินกระหายจะใคร่ได้ชีวประวัตินี้มาจัดพิมพ์ และภายหลังเมื่อได้ปรึกษากับชาวอินเดียอีกหลายคน อาทิ เช่น นางภิคุ ภัคติวาถา และ ดร. อนุปซิงห์ แล้ว เราก็ตกลงว่าจะลองพยายามดู ครานี้เราได้ทำการติดต่อโดยตรงกับตัวท่านบัณฑิต เนห์รูเอง เพราะเป็นที่เห็นได้อย่างเด่นชัดแล้วว่า ชีวประวัติเล่มนี้มีอายุมาถึง ๓ ปีแล้ว ถ้าจะให้เหมาะสำหรับชาวอเมริกันอ่าน จะต้องมีการแก้ไขใหม่โดยจะต้องตัดเอาข้อความหลายตอนซึ่งในขณะปัจจุบันมิได้อยู่ในความสนใจของชาวอเมริกันแล้ว และเพิ่มเติมข้อความที่ควรจะเป็นข้อสนใจในระยะใหม่เข้าไป การแก้ไขนี้ในชั้นแรกเนห์รูก็ไม่ใคร่อยากเต็มใจให้ทำ แต่ในที่สุดท่านก็อนุญาตและนี่เป็นเวลาปีกว่ามาแล้ว จำเพาะในระยะเวลานี้

พอดีกับมหาสงครามในยุโรปได้เริ่มเบิดฉากขึ้น จึงได้ยังความยุ่งยากให้ทั้งในทางคมนาคม ทางเจ้าหน้าที่ และเจ้าพนักงานเซ็นเซ่อร์ ข้อความบางส่วนแห่งชีวประวัติซึ่งเราตัดออกนั้น ท่านเนห์รูไม่ได้เห็น เพียงแต่ได้รับความเห็นชอบจากผู้แทนของท่านในประเทศอังกฤษ ว.ก. กฤษณา เวนอนเท่านั้น

ข้อความที่ตัดเหล่านี้ส่วนมากเป็นรายละเอียดของการเมืองแห่งประเทศอินเดีย เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นภายในประเทศแต่ครั้งกระโน้น ซึ่งบัดนี้ไม่เป็นที่เอาใจใส่แล้วและเรื่องราวของบุคคลบางคน กับตำบลบางแห่งซึ่งสำคัญเฉพาะในทัศนะของชาวอินเดีย แต่ไม่สำคัญสำหรับชาวอเมริกัน ส่วนที่เพิ่มขึ้นเป็นของเนห์รูเอง ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าขอขอบคุณเจ้าหน้าที่เซ็นเซ่อร์ฝ่ายอังกฤษเป็นอย่างมาก ที่ได้กรุณาให้บทประพันธ์บทสุดท้าย—ที่ได้รับจากท่านนั้นผ่านมาถึงเรา โดยมิได้ถูกเซ็นเซ่อร์ ส่วนหนึ่งได้ลอดมาในซอง ซึ่งมีนามของท่านผู้ฝากเขียนไว้ ข้างหน้าซองประทับตราว่า "เจ้าหน้าที่เซ็นเซ่อร์ไม่ได้เบิด" เราได้ถือสิทธิในนามของเจ้าหน้าที่ผู้พิมพ์โฆษณา ในการที่เอาบทประพันธ์ ๒ บทมาใส่ไว้ในตอนต้น ซึ่งความจริงในภาคอังกฤษได้บรรจุไว้ในตอนท้ายของเล่ม

เพราะบทประพันธ์ ๒ บทนี้ ดูเหมือนจะได้แนะนำผู้อ่านให้รู้จักส่วนตัวของบัณฑิต ยวหรดาล เนห์รู เสียในบัดดลทีเดียว ทั้งน่าจะได้นำมาไว้เป็นความเบื้องต้น ไม่เกี่ยวกับข้อความบทอื่น เพราะได้เล่าบรรยายถึงชีวิตในคุกของท่าน ซึ่งเป็นที่ที่ท่านต้องใช้เขียนบทประพันธ์ส่วนมากของหนังสือนี้ และที่ซึ่งท่านกำลังอยู่ ณ บัดนี้อีก เพราะเหตุท่านถูกคุมขังอยู่เช่นนี้ ท่านจึงไม่มีโอกาสที่จะได้อ่านตรวจและให้ความเห็นชอบแก่ปรู๊ฟของหนังสือเล่มนี้ของท่าน ท่านรู้อยู่แล้วในเรื่องนี้ จึงได้เขียนจดหมายมาในตอนปลายเดือนกันยายนว่า "ไม่จำเป็นต้องคิดต่อหารือข้าพเจ้าอีก ต่อไปนี้ดูเหมือนว่าข้าพเจ้าจะไม่อยู่ในสถานะที่จะให้คำตอบอะไรได้ชั่วขณะ" ดังนั้นความรับผิดชอบในการจัดรูปหนังสือชีวประวัติตอนจบจึงตกอยู่แก่ข้าพเจ้า และเพราะเชื่อแน่ว่าเราไม่ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขในส่วนความคิดเห็นและแบบหนังสือของท่านแล้ว ข้าพเจ้าก็มีความมั่นใจที่จะได้รับอภัยจากท่านและความเข้าใจอันดีจากท่านผู้อ่านด้วย

กล่าวกันว่าในประเทศอินเดีย มีสิ่งอันไม่ได้นึกได้ฝันบังเกิดขึ้นบ่อย ๆ แต่สิ่งซึ่งควรจะต้องบังเกิดขึ้นกลับไม่บังเกิดเลย เป็นการแน่ที่ไม่มีใครเคยนึกฝันเลยว่า ฝ่ายอังกฤษ

จะเข้าใจอัธยาศัยของอินเดียผิดไป จนเป็นเหตุให้ปฏิเสธการเรียกร้องขอเอกราชครั้งสุดท้ายเสีย และยังจำจับเนห์รูส่งไปจำคุกเสียอีก สิ่งที่บังเกิดโดยแน่นอนนั้นก็คือ อิสรภาพของอินเดียจะต้องถูกปฏิเสธไปอีกเป็นเวลานาน แต่เป็นการแน่นอนที่สุดว่าประวัติของเนห์รูนั้นขาวสอาด

หลังจากเมื่อเนห์รูได้ถูกปล่อยออกจากคุก ในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ ท่านได้ออกเดินทางไปทวีปยุโรป ที่ซึ่งภรรยายอดที่รักของท่านได้ประสบมรณกรรมในตอนต้นของปีต่อมาก่อนหน้านี้สักเล็กน้อย ท่านได้ถูกเลือกให้เป็นประธานสภาคองเกรสอินเดียเป็นครั้งที่ ๓ ท่านเดินทางกลับโดยเครื่องบินผ่านกรุงโรม ได้ประสบความยุ่งยากอย่างฉนานใหญ่ในการที่ต้องพยายามหลบพวกฟาสซิสต์ที่จอพุบปะ พวกเหล่านี้ได้พยายามที่จะนำท่านไปพบกับมุสโสลินี จอมเผด็จการของฟาสซิสม์ ซึ่งเนห์รูทราบดีว่า ท่านจะยอมไปด้วยไม่ได้ เพราะเหตุว่าถ้าท่านยอมไปพบกับมุสโสลินีแล้ว พวกฟาสซิสต์ก็จะได้ใช้การพบปะนี้ เป็นเครื่องมือสำหรับโฆษณาชวนเชื่อ

ภายหลังเหตุการณ์ที่เมืองมูนิคแล้ว เนห์รูพูดได้ทันทีว่า “ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจของเรานั้น อยู่แก่ประเทศ

เชโกสโลวาเกีย อินเดียไม่ชอบนโยบายการเมืองของอังกฤษ และจะไม่ยอมเป็นภาคีร่วมด้วย"

เมื่อสงครามยุโรประเบิดขึ้นแล้ว เนห์รูได้ไปยังนครหลวงของรัฐบาลจีนอิสระ (จุงกิง) และได้รับการต้อนรับเป็นทางราชการ อย่างใหญ่โตที่สุดที่จีนได้เคยรับรองแขกเมืองมาแล้ว จากจีนท่านได้บินกลับมายังประเทศอินเดีย ประกาศว่าเขาของประเทศอินเดียนั้นมิใช่จะปฏิเสธการร่วมรบกับฝ่ายอังกฤษ "แต่เราต้องการอิสรภาพที่จะเลือกทำตามความประสงค์ของเราเอง ณ บัดนี้เรากำลังอยู่ในสถานะซึ่งเราจะต้องถูกขอร้องให้รบเพื่อลัทธิประชาธิปไตย ทั้ง ๆ ที่ตัวของเราเองก็ยังไม่มีลัทธิประชาธิปไตย" ท่านเนห์รูได้ทำงานร่วมมือกับท่านคันธีเป็นอย่างดีที่สุด ท่านทั้งสองนี้มิได้ทำการขัดขวางความพยายามการดำเนินสงครามของอังกฤษ หรือวิธีการที่อินเดียจะช่วยเหลืออังกฤษ ท่านคันธีกล่าวว่า "ชนชาติอังกฤษเป็นคนกล้าหาญและมีความไว้ตัวที่น่าที่สำคัญที่สุดของสภาคองเกรส ก็คือละเว้นจากการก่อความยุ่งยากขึ้นในประเทศอินเดีย" และเนห์รูพูดว่า "การที่จะก่อให้บังเกิดการ "ดื้อแพ่ง" (Civil Disobedience) ขึ้นโดยมีเหตุผลเพียงแต่เพราะว่าประเทศอังกฤษต้องตกอยู่

ในอันตราย ในขณะนั้นจะเป็นการกระทำให้เสื่อมเกียรติของประเทศอินเดียไป" แต่ทั้งเนห์รูและคัณธีรู้สึกว่าอังกฤษผู้ปกครองกำลังบีบคั้น และริดนาทาเร้นต่อประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นการชวนให้เกิด——การต่อแพ่ง เนห์รูกล่าวว่า "ถ้าสงครามนี้เป็นสงครามเพื่อลัทธิประชาธิไตย และอิสรภาพโดยแท้แล้วลัทธิจักรวรรดินิยมก็จะถึงกาลอวสานด้วยความเป็นอิสระ และการปกครองตัวเองของชาวเทศอินเดียก็ต้องได้รับการรับรอง ถ้าตกลงในข้อนี้ได้แล้วอินเดียจะได้ทุ่มเทกำลังอย่างเต็มที่เข้าช่วยในการต่อสู้ศัตรู"

อังกฤษไม่ยอมให้อิสรภาพแก่ประเทศอินเดียดังที่คาดหมายมาแล้วบ่อย ๆ แต่ก็ได้มีประกาศกฤษฎีกาลงวันที่ ๘ สิงหาคม ๑๙๔๐ ยอมให้ แต่เอกสารฉบับนี้มีคำว่า "ถ้า" กับ "แต่" พราวไปหมดจนกระทั่งคณะชาติอินเดีย ซึ่งได้ประสบความล้มเหลวมาแต่หนหลัง ๆ รู้สึกว่าพวกเขาไม่สามารถจะไว้ใจได้ ในที่สุดคัณธีต้องประกาศ เบิดการ "ต่อแพ่ง" ของแต่ละบุคคล, มิใช่หมู่ (Not mass) เมื่อวันที่ ๓๓ ตุลาคม เพื่อทำการขัดขวางรัฐบาล ในทำนองคล้าย ๆ กับเป็นการเสนอลัทธิรักสงบแก่สาธารณะ คัณธีกล่าวว่า ท่านเชื่อว่าท่านอาจจะยังมีส่วนให้มีการปรานีปรา-

นอมกันได้ "ไม่เฉพาะแต่ระหว่างชาติต่าง ๆ ที่ชอบรบรา
ฆ่าฟันกันบนพื้นพิภพ" เนห์รูนั้นไกลจากความเป็นผู้ถือ
ลัทธิรักสงบ ท่านได้กล่าวไว้แล้วว่า "มาตรแม้นฮิตเล่อร์
หรือผู้รุกรานอื่นใดกระทำการโจมตีเรา เราชาวอินเดียจะสู้
รบจนสิ้นชีวิต" แต่ภายใต้คำสั่งของคัณธี ท่านก็ต้องเดิน
ทางไปตามหมู่บ้าน เพื่อบรรยายถึงสถานะการณ์ของสภา
คองเกรสที่ปะทะกันกับนโยบายสงครามของอังกฤษ จนกระ
ทั่งในที่สุดท่านก็ถูกอังกฤษจับกุมอีก

ท่านเขียนไว้ตอนหนึ่งว่า "ในที่สุดของที่สุด, เรา
ต้องแยกทางกันเดิน ข้าพเจ้ามีความเสียใจที่ข้าพเจ้าจะต้อง
เป็นศัตรูกับลัทธิจักรพรรดินิยมของอังกฤษ และลัทธิจักร-
พรรดินิยมอื่น ๆ ทั้งหมด แต่ข้าพเจ้าก็ได้มีใจผูกรักเป็นอย่าง
มากในสิ่งซึ่งเป็นประเทศอังกฤษ และข้าพเจ้าใคร่ที่จะรักษา
สายสัมพันธ์แห่งน้ำใจระหว่างประเทศอินเดียกับอังกฤษไว้"

ริชาร์ด เย. วอลช

๒๗ พฤศจิกายน ๑๙๔๐

สารบัญ

	หน้า
ในคุกอีกครั้งหนึ่ง	๖
สัตว์ต่าง ๆ ในเรือนจำ	๒๓
จากเมืองกลัมระ	๔๐
ชีวิตในวัยเด็ก	๕๒
ลัทธิสุดติทางใจ	๖๕
แฮรโรว์และแคมบริดจ์ (Harrow and Cambridge)	๗๘
กลับบ้านและการเมืองอินเดียสมัยสงคราม	๑๐๐
การสมรสและการเดินทางผจญภัยในแถบภูเขาหิมาลัย	๑๑๖
ท่านคันธีก้าวเข้ามาแล้ว	๑๒๑
การถูกจำกัดเขตและผลสืบเนื่อง	๑๔๐
คดุกคดีโมงกับชาวกสิกร	๑๕๕
การไม่ยอมร่วมมือด้วย	๑๗๐
ถูกจำคุกครั้งที่หนึ่ง	๑๘๒
วิธีการไม่รุนแรงกับลัทธิใช้ดาบ	๒๐๕

เรือนจำเมืองลัคเนา ๒๑๖
พันโทษแล้ว ๒๒๗
สลับฉาก ๒๓๗
ม. โมฮามัดอาลี, ท่านบิดาและท่านคัณธี ๒๔๙
คณะฝ่ายค้านและคณะปฏิรูปพิธีศาสนา ๒๖๖
งานเทศบาล ๒๗๓
ในยุโรป ๒๗๙
ดิมรสแซ่หนัง ๒๙๕
พ่าคนอง ๓๐๖
ประกาศอิสรภาพ ๓๑๖
เริ่มดำเนินการต่อแพ่ง ๓๒๕
ในเรือนจำไนนี ๓๓๙
การต่อต้านกับภาษีในสหรัฐมณฑล ๓๕๒
มรณกรรมของท่านบิดา ๓๗๓
สนธิสัญญาเดลฮี ๓๘๐
การเดินทางไปพักผ่อนทางภาคใต้ ๓๙๒
การแตกแยกและการประชุมโต๊ะกลมครั้งที่ ๒ ๓๙๙
การจับกุมทำร้าย ๔๐๒
บทส่งท้าย ๔๐๙

ภาคผนวก

บ้อมอามัตนาคาร์ ๔๑๕
ส่งครามเพื่อประชาธิปไตย ๔๑๘
กาถเวตาที่อยู่ในคุก ๔๒๔
ปรชญาแห่งชวต ๔๓๓
บาเดนไวล์เด่ยร์ — โดซาน
กมลายอดดวงใจ ๔๔๔
การแต่งงานของเราและภายหลัง ๔๔๘
คริสต์มาส ค.ศ. ๑๙๓๕ ๔๕๕
มรณกรรม ๔๕๘
มุสโสลินีกับการเดินทางกลับ ๔๖๓
บัณฑิตเนห์รูที่ข้าพเจ้ารู้จัก ๔๖๖

การพบปะของมหาบุรุษทั้งสองของอินเดีย

แสดงสุนทรพจน์ในสภาคองเกรส

ท่านมารดา สวารับ รานี เนห์รู

ท่านบิดา บัณฑิต โมติลาล เนห์รู

บันทึกชีวประวัติ

ของท่านบัณฑิตเนห์รู

พากย์ไทยโดย

เสียง ไชยกาล

อารัมภบทของผู้บันทึก

บันทึกชีวประวัติเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้ใช้เวลาเขียนในคุกเกือบทั้งเล่ม นอกจากตอนจบและบางตอนที่แก้ไขใหม่เล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น ข้าพเจ้าเริ่มเขียนตั้งแต่เดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๓๔ และจบบริบูรณ์เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๕ เจตนาเดิมในการบันทึกเป็นหนังสือเล่มนั้นก็เพื่อที่จะให้คนได้ทำงานฆ่าเวลา ในขณะที่ต้องถูกขังอย่างเปล่าเปลี่ยวเป็นเวลานานแสนนาน — ซึ่งคนถูกย่อมประจักษ์กันทั่วไป และเพื่อที่จะได้สำรวมสมาธิพินิจพิจารณาถึงสถานะการณ์ของประเทศอินเดียเท่าที่เป็นมาแล้ว และซึ่งเกี่ยวสัมพันธ์กับ

ตัวข้าพเจ้าเอง ทั้งจะได้หวลรำลึกให้ประจักษ์ทางมโนภาพโดยแจ่มชัด ข้าพเจ้าเริ่มเขียนบันทึกนี้ด้วยการตั้งปัญหาถามตนเอง และความจำของข้าพเจ้ายังแน่นแฟ้นดีอยู่ จึงตอบปัญหาได้โดยถูกต้องถ่องแท้ทุกข้อ ข้าพเจ้าปรารถนาอย่างยิ่ง ที่จะให้พี่น้องหญิงชายผู้ร่วมชาติได้อ่านบันทึกนี้โดยเฉพาะ เพราะหากข้าพเจ้าจะเขียนเพื่อชาวต่างประเทศอ่านแล้ว ก็จะได้เขียนผิดแผกไปจากนี้ หรือมิฉะนั้นก็เขียนหนักไปในทางย้ำในลักษณะของเหตุการณ์ซึ่งมีน้อยให้มากกว่านี้ และตัดเรื่องราวบางตอนที่เล่าอย่างละเอียดละออให้น้อยลง อาจมีบางตอนที่ทำให้ผู้อ่านซึ่งไม่ใช่ชาวอินเดียตัดความสนใจลง โดยอาจถือว่าเหตุการณ์นั้น ๆ ไม่มีความสำคัญประการใด แต่ข้าพเจ้ากลับเห็นเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่จะหยิบยกมากล่าวเพื่ออินเดียปัจจุบัน โดยเฉพาะการบันทึกเรื่องการเมืองภายในประเทศ และการกล่าวพาดพิงถึงบุคคลบางคนที่สำคัญ ๆ ซึ่งทำให้ผู้อ่านที่ไม่ใช่ชาวอินเดียคิดว่าไม่มีความสำคัญที่น่าจะนำมาบันทึก

บันทึกเล่มนี้ ได้เขียนขึ้นในขณะที่ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในคุกยุคหนึ่งในชีวิตของข้าพเจ้า เมื่อท่านได้อ่านจนจบก็จะทราบได้เองว่า หากบันทึกเล่มนี้ถูกเขียนขึ้นในภาวะ

ธรรมดากว่านั้น รสและข้อความก็คงจะแตกต่างไปจากนี้มาก และอาจถึงเว้นกล่าวเสียหลายตอน แต่ข้าพเจ้าตัดสินใจที่จะคงรักษาข้อความในบันทึกนี้ไว้ในสภาพเดิม เพราะเป็นการบันทึกที่จารึกความรู้สึกนึกคิดอันแท้จริงของข้าพเจ้า

ความพยายามของข้าพเจ้าในการบันทึก ก็เพื่อที่จะทบทวนความทรงจำ และตรวจตนดูความเจริญทางจิตของข้าพเจ้าเองให้ละเอียดถี่ถ้วนที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ แต่มิใช่เพื่อบันทึกการสำรวจประวัติศาสตร์อันเดียในยุคนี้ แต่เนื่องจากความจริงที่หนังสือบันทึกนี้ มีลักษณะคล้ายกับว่าเป็นเกล็ดพงษาวดารเป็นส่วนมาก จึงอาจทำให้มีผู้คิดไปว่าเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ และถือว่าบันทึกเล่มนี้มีค่าเกินกว่าความสำคัญอันแท้จริงก็ได้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงใคร่เกริ่นล่วงหน้าเสียก่อนว่า เรื่องราวในบันทึกนี้เป็นประวัติการอันแท้จริง ซึ่งข้าพเจ้าเลือกบรรจุเอาเองตามที่นึกคิดว่าเหมาะสมเหตุการณ์สำคัญ ๆ หลายตอนที่มิได้นำมากล่าวไว้ก็มี บุคคลสำคัญ ๆ ที่เป็นผู้ก่อให้เกิดเหตุการณ์เหล่านั้นก็มิได้ถูกกล่าวถึง ซึ่งหากบันทึกนี้เป็นหนังสือประวัติศาสตร์แล้วจะไม่มีข้อแก้ตัวเลย แต่นี่เป็นเรื่องส่วนตัวของข้าพเจ้า จึงน่าจะได้รับอภัย ส่วนผู้อ่านที่สนใจจะได้ทราบประวัติศาสตร์อันเดียว

ยุคปัจจุบันก็ต้องหาอ่านจากหนังสืออื่น แต่ถึงอย่างไรก็ดี บันทึกเล่มนี้ และหนังสือส่วนตัวเล่มอื่น ๆ อาจช่วยเป็นสะพานทอดระหว่างช่องว่าง เพื่อแก่การที่จะศึกษาความจริงแท้ได้

ข้าพเจ้าได้พาดพิงถึงบรรดามิตรสหายที่ได้ร่วมงานกันมานานปีและเป็นที่รักใคร่นับถือของข้าพเจ้า ในบันทึกนี้มีการตำหนิพวกท่านบางคนไว้หนักบ้างเบาบ้าง แต่การติชมนี้มิได้ทำให้ความเคารพนับถือของข้าพเจ้าที่มีต่อท่านเหล่านั้นลดน้อยถอยลง ข้าพเจ้ามีความรู้สึกว่า บุคคลที่ทำงานเพื่อส่วนรวมควรต้องเปิดเผยต่อกันและกัน ทั้งต้องไม่มีการอำพรางต่อประชาชนที่ตนเป็นผู้แทนด้วย การแสดงความคารวะต่อกันแต่เพียงผิวเผิน หรือการเว้นเสียจากการไต่ถามซักไซร้ในเรื่องที่ก่อให้เกิดความรำคาญใจ ย่อมจะไม่ช่วยให้เราได้มีความเข้าใจต่อกันได้ และจะไม่ทำให้เราจบปัญหาเฉพาะหน้าได้เลย การร่วมมือกันโดยแท้จริงนั้นจะต้องยึดเอาความเห็นชอบด้วยกันในแง่ปัญหาที่มีแง่ความเห็นต่างกันและในแง่ความเห็นที่พ้องกัน รวมทั้งข้อเท็จจริงแห่งเหตุการณ์เฉพาะหน้าเป็นมาตรฐานด้วย แม้จะเป็นการยุ่งยากและอืดอัดเพียงใดก็ดี แต่ข้าพเจ้าก็เชื่อมั่นว่า

โดยมิได้มีเจตนาร้ายต่อบุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเลย

ทุกวันนี้ ข้าพเจ้ามิได้เอาใจใส่ต่อบทบัญญัติซึ่งรัฐบาลได้ตั้งขึ้นใหม่ ๆ อย่างจริงจังเหมือนแต่ก่อน นอกจากรับฟังเพียงผิวเผินหรือโดยทางอ้อม เพราะถูกจำขังอยู่ในคุก และไม่อยู่ในฐานะที่จะได้มีโอกาสพิจารณาบทบัญญัติเหล่านั้นได้โดยถี่ถ้วน หรือแม้แต่เพียงนึกในใจว่าควรจะทำอย่างไรกับบทบัญญัติเหล่านั้น ถึงแม้เมื่อข้าพเจ้าพ้นจากการจำคุกมาแล้ว ข้าพเจ้าก็เห็นว่าไม่มีประโยชน์อันใดที่จะเพิ่มเติมลงไปในบันทึกนี้ อีกทั้งไม่เหมาะแก่การที่จะรวมเข้ากับเรื่องราวที่ข้าพเจ้าบันทึก เพราะฉะนั้น บันทึก "ชีวประวัติของข้าพเจ้า" ซึ่งเขียนขึ้นเองนี้ จึงคงเป็นเพียงเรื่องราวส่วนตัวอย่างเคร่า ๆ เกี่ยวกับชีวิตที่ผ่านมาแล้ว แต่ก็ยังไม่จบบริบูรณ์ เพราะเป็นเรื่องที่เกือบจะถึงสมัยปัจจุบันนี้เท่านั้น แต่ยังไม่ถึงทีเดียว

ยวาหรลาล เนห์รู

เบเดนไวเลอร์
๒ มกราคม ๑๙๓๖

ในคุกอีกครั้งหนึ่ง

เราทั้งสอง คือ โควินซ์ พัดลภ์บันด์ และข้าพเจ้า ถูกย้ายจากเรือนจำแห่งตำบลบาไรด์ลีย์ ไปยังเรือนจำเดห์รา ดูน เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงมิให้เกิดมีการเดินขบวน เราจึงมิได้ถูกนำตัวไปขึ้นรถไฟที่สถานีบาไรด์ลีย์ แต่เจ้าหน้าที่ได้นำพวกเราไปขึ้นที่สถานีย่อย ๆ ห่างจากเมือง ๕๐ ไมล์ โดยพาเราขึ้นรถยนต์อย่างเงียบ ๆ ในเวลากลางคืน และเพราะเหตุที่เราถูกคุมขังมาเป็นเวลาหลายเดือนแล้ว จึงทำให้การได้โดยสารรถยนต์ในเวลากลางคืนเป็นที่ชุ่มชื่นหัวใจอย่างยิ่ง

ก่อนที่จะได้จากเรือนจำบาไรด์ลีย์ ได้มีเหตุการณ์เล็กน้อยเกิดขึ้น ซึ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกตื่นเต้นในขณะนั้น และจนกระทั่งบัดนี้ ข้าพเจ้ายังจำเหตุการณ์นั้นได้ดีอยู่ กล่าวคือ ผู้กำกับการตำรวจแห่งบาไรด์ลีย์ซึ่งเป็นชาวอังกฤษ ได้ยืนอยู่ใกล้กับที่ ๆ เราจะขึ้นรถยนต์ และเมื่อข้าพเจ้าได้ขึ้นอยู่บนรถเรียบร้อยแล้ว ท่านผู้นั้นได้ยื่นม้วนกระดาษให้ข้าพเจ้าม้วนหนึ่งด้วยอาการค่อนข้างกระดาก เขาบอกให้ข้าพเจ้าทราบว่า ในม้วนกระดาษนั้นมีหนังสือภาพภาษาเยอรมัน

เก่า ๆ และกล่าวด้วยว่าเขาทราบว่าข้าพเจ้าเรียนภาษาเยอร-
มัน จึงได้นำเอาหนังสือเหล่านั้นมาให้อ่าน ข้าพเจ้าไม่
เคยรู้จักกับผู้กำกับการตำรวจผู้นี้มาก่อนเลย และหลังจาก
ที่ได้พบเขาคราวนั้นแล้วก็ไม่ได้พบหน้าค่าตากันอีก ข้าพเจ้า
ไม่ทราบแม้แต่ชื่อของเขา แต่การกระทำชนิดแผ่ความ
เมตตาปราณีครั้งนี้เป็นที่ซาบซึ้งแก่จิตของข้าพเจ้าอย่างยิ่ง
และข้าพเจ้ารู้สึกเป็นหนี้บุญคุณของเขาอยู่เป็นอันมาก

ตลอดเวลาที่เดินทางโดยรถยนต์กระทั่งเที่ยงคืนของคืน
นั้น ข้าพเจ้ามิได้ทำอะไรเลย นอกจากปล่อยอารมณ์ให้ใฝ่
ฝันถึงสัมพันธภาพระหว่างชาวอังกฤษกับชาวอินเดีย, ผู้
ปกครองและผู้ถูกปกครอง นึกถึงข้าราชการและพลเมือง
สามัญ นึกถึงผู้ทมอำนาจบังคับบัญชาและผู้ที่จะต้องเชื่อฟัง
และปฏิบัติตาม ยังมีห้วงมหรรณพขวางกั้นอยู่ระหว่างมนุษย์
สองชาตินี้ ซึ่งต่างกระแวงต่อกันและเกลียดชังกันอยู่มาก
และที่มากยิ่งกว่าความไม่ไว้วางใจกันและความเกลียดชังกัน
และกันนั้น ได้แก่ความไม่เคียงข้าต่อสภาพอันแท้จริงของแต่
ละฝ่าย เหตุนี้เองจึงทำให้ต่างก็หวาดระแวงกันอยู่เนืองนิตย์
ในเมื่อประจันหน้ากัน ต่างมองกันประหนึ่งว่าฝ่ายตรงข้าม
เป็นสัตว์โลกที่น่าเกลียดน่ากลัว ไม่มีฝ่ายใดที่จะคิดว่าเบื้อง

หลังของภาพถวงตานั้นเป็นที่แฝงอยู่ของความสุภาพอ่อนโยน และความกรุณาปราณีความเออออาริเผื่อแผ่ ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองแผ่นดิน มีอำนาจช่วยเหลือเพียงใดก็ได้นั้นเอง ฝ่ายอังกฤษจึงได้จูงใจเอาพวกแสวงตำแหน่งเก้าอี้ พวกนักฉวยโอกาสเข้ามาไว้เป็นสมัครพรรคพวกได้อย่างมากมาย แล้วถือเอาบุคคลชนิดที่ไร้คุณงามความดีเหล่านี้เป็นมาตรฐานว่าคือชาวอินเดียทั้งมวล ฝ่ายชาวอินเดียเห็นเจ้าหน้าที่อังกฤษเคร่งเครียดต่อหน้าที่ก็เฉพาะแต่เมื่อใช้อำนาจ ด้วยความเหี้ยมโหดและหินกระทายที่จะกอบโกยเอาผลประโยชน์ที่แน่นอนไว้เป็นของตน กิริยาท่าทีของเขาเมื่อยามทำตนเป็นบุคคลธรรมดาคนหนึ่ง ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ตามความนึกคิดของตนเองย่อมละมุนละมัย แต่เมื่ออยู่ในเครื่องแบบข้าราชการหรือเครื่องแบบตำรวจ กลับมีความแข็งกร้าวเพื่อรักษาระเบียบวินัย ต้องสงสัยทั้งซึ่งมนุษยธรรมและกระทำตนเหมือนหุ่นอัตโนมัติ สามารถยิงและฆ่าผู้ไม่มีความผิดและไม่มีความเห็นรุนแรงอะไรที่จะเป็นการถือว่าคิดร้ายให้แก่ตน ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงมารำพึงว่า นายตำรวจภายในเครื่องแต่งกายอย่างพลเรือนสามัญ อาจจะยับยั้งไม่ประกอบกรรมอันหฤโหดต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งในวันนี้ แต่อาจออกคำสั่งให้

เจ้าหน้าที่ชั้นรอง ๆ เจ้าก็รันพันแทงผู้ปราศจากความผิดแต่ไร้อาวุธในวันต่อมาก็ได้ถ้าเขาสวมเครื่องแบบ เพราะเขาคิดว่าเขาไม่ใช่ตัวของตัวเองในขณะนั้น และเขาจะไม่คิดเลยว่าบุคคลที่ไร้ความผิด ซึ่งเขาฆ่าฟันนั้นก็เป็นมนุษย์เช่นเดียวกับเขา เขาลืมมนุษยธรรมโดยสิ้นเชิง

ในเมื่อบุคคลใดคิดว่าตนเข้าสังกัดอยู่ในฝ่ายใดแล้ว ดูเหมือนว่าความสัมพันธ์ของมนุษยชาตินั้นได้สูนย์สิ้นไปจากพื้นแผ่นดินแล้วทีเดียว เราลืมนึกว่า หมู่นั้นหรือพวกนั้นประกอบขึ้นด้วยบุคคลหลายคน มีทั้งชาย หญิง เด็ก ซึ่งแต่ละคนก็รู้จักรัก รู้จักเกลียดชัง และรู้จักการทนทุกข์ทรมานดี ว่าโดยส่วนตัว ชาวอังกฤษหากเขากล้าเบิดเผยและตรงไปตรงมาแล้วจะต้องสารภาพว่าเขารู้จักชาวอินเดียดีว่าเป็นชนชาติที่สุภาพอ่อนโยน แต่หากมองโดยส่วนรวมเขากลับเห็นชาวอินเดียในแง่ที่ว่าเป็นพวกน่าเกลียดน่าชัง โดยส่วนตัวชาวอินเดียก็อาจจะบอกเราว่าคนอังกฤษที่เขารู้จักเป็นคนที่น่ายกย่องสรรเสริญ แต่ทางส่วนรวมเขาจะมองเห็นว่าชาวอังกฤษเป็นชนชาติที่โหดร้ายทารุณ—สารเดว เป็นการน่าประหลาดนักที่ว่าเหตุใดบุคคลจึงไม่มองชนชาติตรงกันข้ามกับคนเช่นเดียวกับคนมองผู้ที่

คนรู้จักและทำการติดต่อด้วย แต่กลับไปพิจารณาจากคนอื่นที่คนไม่รู้จักเขา ไม่ได้ติดต่อเขาและไม่มีความรู้เกี่ยวกับตัวเขาเลย

ว่าโดยส่วนตัวข้าพเจ้าเคราะห์ดีมากตลอดมาในการที่ได้รับความรักนับถือจากพี่น้องร่วมชาติ และจากชนชาติอังกฤษเหมือน ๆ กัน แม้เจ้าหน้าที่เรือนจำซึ่งเป็นผู้คุมข้าพเจ้าและตำรวจที่ไปทำการจับกุม และนำข้าพเจ้าไปตามสถานที่ต่าง ๆ ก็ยังมีความกรุณาปราณีต่อข้าพเจ้า ความรุนแรงที่เกิดจากการปะทะกัน และความขมขื่นในการที่ต้องโทษจำคุกได้ค่อยบรรเทาลง เพราะได้รับรสแห่งมนุษยธรรม มันเป็นการไม่ประหลาดนักเลยที่ผู้ไม่ใช่เพื่อนร่วมชาติ ร่วมผิวปฏิบัติต่อข้าพเจ้าเช่นนั้น เพราะข้าพเจ้าได้พยายามทำความรู้จักมักคุ้นกับพวกเขาเหล่านั้นไว้มากแล้ว แม้แต่ในสายตาของชาวอังกฤษเขาเห็นข้าพเจ้าเป็นบุคคลต่างหากจากกลุ่มชนชาวอินเดียทั้งหลาย และอาจเป็นเพราะว่าข้าพเจ้าได้รับการศึกษามาจากประเทศอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเบื้องต้น ข้าพเจ้าได้ศึกษาในโรงเรียนของผู้ดีชาวอังกฤษ จึงเป็นเครื่องโน้มใจให้เขายอมให้ข้าพเจ้าใกล้ความเป็นกันเองกับพวกเขา และเพราะเหตุนี้

กระมังพวกเขาจึงอดคิดไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าได้รับอารยะธรรมบ้างแล้วไม่มากก็น้อย และเจริญตามรอยของพวกเขาเอง แม้ว่าการแสดงเพื่อประชาชนชาวอินเดียของข้าพเจ้า จะผาดแผลงไปบ้างก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ใจหดหู่ทันทีที่คิดถึงการที่ได้รับการปฏิบัติพิเศษเช่นนี้ ซึ่งต่างกับที่เพื่อนร่วมชาติคนอื่น ๆ ของข้าพเจ้าได้รับอยู่ เมื่อหยุดคิดถึงการอะลุ่มอะล่วยและประโยชน์ต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้รับแล้ว คุกก็คงเป็นคุกอยู่นั่นเอง บรรยากาศของความกดขี่แห่งสถานที่บางคราวก็เกือบทนไม่ไหว อากาศภายในห้องขังแสนจะอับเฉา ช่างทารุณร้ายกาจและต่ำช้าสามานย์เต็มไปด้วยสภาพของการเฉื่อยชาที่ทำความมดเท็จเสียคุณค่าสาปแช่งอิ่งคนิ่ง ปกติวิญญูชนที่ยังมีความรู้สึกดีอยู่จะต้องได้รับความกลัดกลุ้มอยู่เสมอ หากมีเหตุร้ายแม้แต่น้อยเกิดแก่ตน ก็จะเลยผสมโรงให้ถึงแก่ล้มหมอนนอนเสื่อ เพราะความใจร้อนรนกระวนกระวายหรือความเคียดแค้นที่ผุดขึ้นในอารมณ์ชั่วขณะ เมื่อยามเป็นอิสระอยู่ภายนอก เราเคยขจัดความกลัดกลุ้มด้วยการออกกำลังกายหรืองานอดิเรก เป็นการเฉลี่ยความถ่วงทางกายและใจให้สมดุลย์กัน แต่ในห้องขังในคุก

ย่อมไม่มีทางที่จะทำเช่นนั้นได้ เรารู้สึกเหมือนถูกบีบ
หรือถูกอัดไว้ในขวด ต่างก็ถือว่าตัวใครตัวมัน เมื่อมี
อะไรเกิดขึ้นก็โมเมไปตามเรื่อง หากใครเกิดการเจ็บป่วย
ขึ้นในคุกก็ขอให้ตระหนักเถิดว่า ตนกำลังได้รับ
เคราะห์กรรมอย่างมหันต์ทีเดียว

อย่างไรก็ตามข้าพเจ้า ก็ได้พยายามให้ชินต่อ
เหตุการณ์ประจำวันจนได้ ด้วยการหาวิธีออกกำลัง
กายและกำลังทางสมองตามสมควร เพื่อที่จะเลี่ยง
มิให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้นได้ เมื่ออยู่นอกคุกเรามักไม่
ค่อยสนใจในความสำคัญของการออกกำลัง และการทำงาน
แต่เรารู้จักคุณค่าอันเลิศล้นในยามที่ต้องเป็นนักโทษในห้อง
ขัง ข้าพเจ้าได้ทำตารางแบ่งเวลาประจำวันและปฏิบัติ
ตามโดยเคร่งครัด และเพื่อที่จะให้สมความมุ่งหมาย
ข้าพเจ้าได้บรรจุเวลาทำงานธรรมดาไว้ในตารางให้มากที่สุด
เช่นโกนหนวดเคราประจำวัน (ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้ใช้
มีดโกนชนิดปลอดภัย) การที่ข้าพเจ้าหยิบยกเอาเรื่องเล็ก
น้อยมากล่าวก็เพราะนักเขียนอื่น ๆ มองข้าม กว่าจะหมด
งานตามตารางก็หมดวัน และจะรู้สึกเหนื่อยพอประมาณ
แต่ในตอนกลางคืนก็หลับสนิท

เป็นปกติอยู่เช่นนี้วันแล้ววันเล่า จนสัปดาห์ก็แล้วเดือนก็แล้ว แต่เวลาในคุกมันผ่านพ้นไปอย่างช้าแสนเข็ญเหลือเกิน คล้าย ๆ หยุดนิ่งอยู่กับที่แต่ก็เพราะอารมณ์เราคิดไปเอง บางทีข้าพเจ้ารู้สึกร่ำคาญ เหนื่อยหน่ายและฉุนเฉียวต่อทุกสิ่งทุกอย่างแก่ทุกคน—แก่เพื่อนของข้าพเจ้าในคุก—เจ้าหน้าที่เรือนจำ—และคนนอก ทั้ง ๆ ที่เขาเหล่านั้นมิได้ทำอะไรแก่ข้าพเจ้าเลย โกรธแค้นจักรภพอังกฤษ (แต่นี่เป็นความรู้สึกที่ไม่มีวันเสื่อมคลาย) และนอกเหนือสิ่งอื่นใดก็คือโกรธตัวเอง ข้าพเจ้าริม ๆ จะกลายเป็นโรคเส้นประสาท หงุดหงิด อารมณ์เปลี่ยนง่าย ทั้งนี้ก็เพราะบรรยากาศในคุกนั่นเอง แต่เป็นเคราะห์ดีอย่างล้นพ้น ที่ข้าพเจ้าหายจากโรคนี้โดยรวดเร็ว

วันเยี่ยมญาติเป็นเสมือนวันนักขัตฤกษ์ของคนคุกพวกเราต่างก็เร่งวันเร่งคืนให้ถึงวันเหล่านี้เร็ว ๆ และจดจำไว้โดยแม่นยำ ภายหลังจากความตื่นเต้นความดีใจโดดใจที่ได้วิสาสะกับบรรดาผู้มาเยี่ยมแล้วก็พลันบังเกิดปฏิกิริยา คือความรู้สึกเปล่าเปลี่ยวและว้าเหว่ หากบังเอิญข่าวที่ญาติผู้มาเยี่ยมบอกให้เป็นข่าวร้าย พลันจิตใจก็หดหู่และกระวนกระวาย

ในตอนหลัง เจ้าหน้าที่เรือนจำจะคอยนั่งฟังอยู่ด้วยขณะเมื่อมีผู้มาเยี่ยมตามปกติ แต่ที่เรือนจำบางไรถัดเจ้าหน้าที่ของกองสืบสวนจะมาคอยนั่งจดถ้อยคำที่สนทนา อยู่ตลอดเวลาอย่างตั้งอกตั้งใจอยู่สองสามคราว ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการเยี่ยมสองสามครานั้นไร้ผล เพราะทำให้กระวนกระวายใจและอึดอัดอย่างยิ่งยวด

ต่อมา ข้าพเจ้าไม่ยอมรับการเยี่ยมเยียนอันด้นด่าอีก เพราะมารดาและภรรยาของข้าพเจ้าได้รับการดูหมิ่นดูแคลนจากการกระทำอันป่าเถื่อนของเจ้าหน้าที่แห่งเรือนจำอัลฮาบัดและจากรัฐบาลเองในตอนหลัง ข้าพเจ้าปฏิเสธการเยี่ยมนี้ประมาณ ๗ เดือน มันเป็นระยะเวลาอันแสนเศร้า พอครบกำหนด ๗ เดือนข้าพเจ้าก็รับการเยี่ยมต่อไป บรรดาญาติมิตรก็พากันมาเยี่ยม ภาพใบหน้าต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าเห็นทำให้จิตใจดิ้นดันพูดแทบไม่ออก บุตรน้อยของน้องสาวของข้าพเจ้าก็มาเยี่ยมด้วย หลานน้อยต้องการจับนบ่าเพราะแม่หนูเคยชี้เล่นบ่อย ๆ การเล่นกับหลานน้อยเช่นนี้เป็นเรื่องเสียดแทงหัวใจของข้าพเจ้าเหลือประมาณ เพราะทำให้หวนรำลึกถึงชีวิตในครอบครัวของตนเอง ข้าพเจ้าแทบตมจับเพราะพานแต้วที่ขาดการติดต่อกับมนุษย์ภายนอก

ภายหลังข้าพเจ้าถูกห้ามเยี่ยมอีก จึงได้รับแต่เพียงจดหมายซึ่งตามกฎข้อบังคับให้รับได้ ๒ สัปดาห์ต่อครั้ง จดหมายนั้นมาจากบ้านและจากคุกกีมี (ในขณะนั้นน้องสาวของข้าพเจ้าทั้งสองคนก็ถูกจำคุกด้วย) สิ่งเหล่านี้มีค่าอย่างเหลือล้นพ้นประมาณ เพราะเรานับวันนับคืนคอยกัน ถ้าครั้งใดจดหมายไม่มาตรงเวลากำหนด ข้าพเจ้าก็ถลันกลุ้มใจ หากมาตรงตามเวลาก็ไม่อยากเปิดเร็ว มักจะพลิกเล่นไปเล่นมาเสียก่อน คล้าย ๆ เล่นกับความสุขที่มีหวังได้รับอย่างแน่นอนแล้ว แต่ถึงลงไปในหัวใจก็ไม่วายหวาดระแวงว่าข้อความในจดหมาย อาจจะมีบางตอนที่ทำให้กลัดกลุ้มก็ได้ การรับและเขียนจดหมายในคุก ถือเป็นงานใหญ่และสำคัญมาก และทำอยู่เสมอเป็นนิจสิน อนึ่งการเขียนจดหมายทำให้ระงับอารมณ์ฟุ้งสร้านไปในทางไม่ดีได้ หากครั้งใดเกิดอารมณ์หงุดหงิด และแม้จะออกกำลังกายก็ยังมิบรรเทาลงได้แล้ว ข้าพเจ้าก็สำรวมสมาธิโดยการเขียนจดหมายเสียพักหนึ่งก็บรรเทาได้

ในเรือนจำในนี้ และที่บาไรอัย ข้าพเจ้ามีเพื่อนอยู่หลายคน ในเรือนจำเดห์ราดูนเริ่มด้วยมีพวกเรา ๓ คน คือ โควินธ์ พัลลภห์บันต์ คุนวา อนันท์ซิงห์ แห่งกะสิบุระ

(Kashi Pur) และข้าพเจ้า——แต่บัดนี้ ได้พ้นโทษใน ๒—๓ เดือนต่อมา เขาถูกพิพากษาจำคุกเพียง ๖ เดือนคน ทั้งสองนี้ได้มาร่วมกับข้าพเจ้าในตอนหลัง แต่พอถึงเดือน มกราคม ๑๙๓๓ สหายของข้าพเจ้าก็พ้นโทษไปหมด คง เหลือแต่ข้าพเจ้าผู้เดียว ต้องทนอยู่ต่อมาอีก ๙ เดือนจึงพ้น โทษ ข้าพเจ้าต้องทนทุกข์อยู่ในเรือนจำเดี๋ยวดูนอย่างโดด เดี่ยวแทบไม่ได้พูดจากับใครเลย นอกจากเจ้าหน้าที่เรือนจำ บางคนเท่านั้นเพียงชั่ว ๒—๓ นาที ในวันหนึ่ง ๆ แทบจะ กล่าวได้ว่าเป็นการขังกักกันที่เข้มงวดที่สุดและเป็นระยะเวลา อันแสนเศร้าสำหรับข้าพเจ้า แต่เคราะห์ดีที่ได้รับการเยี่ยม เยียนเช่นเดิมอีก ซึ่งพอบรรเทาความกดดันได้บ้าง ตาม ระเบียบห้ามมิให้นำดอกไม้หรือภาพถ่ายเข้าไป และมีหลาย ครั้งที่ข้าพเจ้าถูกห้ามมิให้รับดอกไม้ซึ่งบุคคลภายนอกส่งเข้า ไปให้ ไม่มีการส่งเสริมหรือสนับสนุนให้ชีวิตภายในคุกนั้น สดชื่นขึ้นเลย ข้าพเจ้าจำได้ครั้งหนึ่งว่าเจ้าหน้าที่เรือนจำห้าม เพื่อนของข้าพเจ้าคนหนึ่งซึ่งถูกขังอยู่ในห้องใกล้เคียง มิให้ นำเครื่องตำอางกระจุกกระจิกออกวางประดับห้อง โดยออก เป็นคำสั่งว่า ไม่ให้ตกแต่งห้องให้เห็นเป็นความสำรวย ที่ ว่าสำรวยของเขานั้นได้แก่ แปรงสีฟัน ยาสีฟัน หมึก น้ำ

มันใส่ผม หวีและของที่ไม่สำคัญอีกสองสามชิ้นเท่านั้นเอง

การต้องขังอยู่ในเรือนจำ ทำให้สิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ดูมีค่าไปเสียหมด สมบัติน้อยชิ้นของเราได้รับการหวงแหนอย่างยิ่ง เพราะหากหายไปหรือขาดไปก็จะหาใหม่ได้ด้วยยากเย็น ฉะนั้นเราจึงจดจ่อทำนุถนอมซึ่งหากเป็นยามเมื่อมีอิสระ สิ่งเหล่านั้นก็คงถูกทิ้งไปอยู่ในตะกร้าแล้ว แต่สำหรับคนคุกมันเป็นสมบัติที่เรามีใจจดใจจ่อและระวังรักษาให้ดีจนกว่ามันจะหมดประโยชน์จริง ๆ แล้วจึงจะยอมสละทิ้งได้

บางครั้ง อารมณ์ก็ครุ่นคิดไปในเรื่องอยากจะได้เข้าของที่จะก่อให้เกิดความสุขทางกายบ้าง อยากจะได้อยู่ท่ามกลางความอบอุ่นของญาติมิตรสหายบ้าง อยากจะได้มีโอกาสสนทนาอย่างเพลิดเพลินหรือเล่นหัวกับเด็ก — — แม้ภาพต่าง ๆ ในหนังสือพิมพ์ก็ทำให้เกิดอารมณ์นึกคิดถึงความหลังให้ปรากฏเป็นภาพเด่นชัดขึ้น ชีวิตในวัยเด็กช่างผาสุขปราศจากความรับผิดชอบและเรื่องกังวลใจ ยิ่งหวลรำลึกยิ่งคิดถึงบ้าน หากวันใดเกิดอารมณ์เช่นนั้นวันนั้นต้องเป็นวันที่หาความสงบใจไม่ได้เลย

ข้าพเจ้าใช้เวลาบั่นผ้ายวันละเล็กละน้อย เพราะเห็น

ว่าออกกำลังกายทำให้ลืมความหนักใจต่าง ๆ ได้ดี งานสำคัญที่ข้าพเจ้าชอบทำก็คือการอ่านและการเขียนหนังสือ แต่การถูกขังในเรือนจำ เราไม่สามารถหาหนังสือได้ตามความต้องการทุกเล่ม เพราะมีระเบียบข้อบังคับตราไว้อย่างเข้มงวดและมีการเซ็นเซ่อร์ด้วยและเจ้าหน้าที่เซ็นเซ่อร์ก็มักเป็นผู้ไม่มีความรู้ หนังสือเรื่องความเสื่อมของตะวันตก(Decline of the West) ก็ถูกห้ามเพราะชื่อของหนังสือคล้าย ๆ ไปในทำนองจะก่อการร้ายและก่อให้เกิดความกระด้างกระเดื่องขึ้นในบ้านเมือง แต่ข้าพเจ้าไม่อยากจะร้องอุทธรณ์ เพราะหนังสือเท่าที่มีอยู่ก็พอแก่ความต้องการแล้ว และดูเหมือนข้าพเจ้าจะได้ดีเป็นพิเศษกว่าเพื่อน ๆ ในเรื่องนี้ เพราะปรากฏว่าเพื่อน ๆ ของข้าพเจ้า ที่ถูกจำขังอยู่ในเรือนจำพาราณสี (Benares) ก็ไม่อาจจะได้รับอนุญาตให้อ่านแม้กระทั่งหนังสือราชกิจจาซึ่งลงเพียงเรื่องรัฐธรรมนูญ เพราะถือเป็นเรื่องการเมือง หนังสือที่ได้รับอนุญาตให้อ่านได้ ก็มีแต่ประเภทหนังสือศาสนากับนวนิยายเท่านั้น เป็นเรื่องประหลาดพอดู ที่ชาวอังกฤษช่างเห็นอกเห็นใจในเรื่องศาสนาดีนัก ทั้งไม่เลือกว่าหนังสือเกี่ยวกับศาสนาใดอนุญาตให้อ่านได้ทั้งสิ้น

เมื่อเสร็ภาพของพลเมือง ชนิดที่เป็นธรรมดาสามัญที่สุดก็ได้ถูกริดรอนลงแล้วในอินเดีย จึงไม่น่าจะต้องมาคำนึงถึงสิทธิพิเศษในเรือนจำ แต่ก็ควรที่น่าจะได้รับการพิจารณาเอาใจใส่บ้าง เพราะในเมื่อศาลยุติธรรมได้ตัดสินจำคุกบุคคลแล้ว สมควรแล้วหรือที่จะทำการจองจำไม่แต่ร่างกายเท่านั้น หากแต่จองจำจิตใจด้วย ? เหตุใดจึงไม่ปล่อยให้จิตใจของนักโทษเป็นอิสระบ้าง ? ' บรรดาเจ้าหน้าที่ทั้งหลายในกรมราชทัณฑ์ทั่วประเทศอินเดีย จะต้องถึงกับสดุ้งในเมื่อถูกถามเช่นนี้ เพราะเป็นธรรมดาที่ในสมองของพวกเขายังมีที่ว่างพอที่บรรจุความรู้สำนึกใหม่ๆลงได้อีกอย่างจำกัดจำเขี่ย การเซ็นเซ่อร์หนังสือก็เป็นเรื่องบ้าหลังที่สุดอยู่แล้วตลอดเวลา เพราะเป็นเครื่องส่อให้เห็นความคนเขิน ความขวยเขินของเจ้าหน้าที่ การเซ็นเซ่อร์ทำให้ประเทศอินเดียต้องสูญเสียวรรณกรรมสมัยใหม่ จดหมายเหตุชั้นสูง และหนังสือพิมพ์ รายชื่อหนังสือที่ต้องห้ามมิให้นำเข้าไปในประเทศอินเดียมีมากมายก่ายกองนัก ซ้ำยังเพิ่มเติมอยู่เรื่อย ฉะนั้นนักโทษในเรือนจำ จึงคล้ายกับถูกเซ็นเซ่อร์เป็น ๒ ต่อ โดยเจ้าหน้าที่แยกเป็นสองพวก ด้วยเหตุนี้หนังสือที่ดีเป็นจำนวนมากมาย จึงเข้าไปไม่ถึงมือนัก

โทษในเรือนจำ

นานมาแล้ว ที่ปัญหาเรื่องนถูกหยิบยกขึ้นพิจารณาในสหรัฐอเมริกา เพราะเกี่ยวกับเรื่องคุกซิงซิงอันมีชื่อเสียงที่สุดในกรุงนิวยอร์ค ซึ่งห้ามมิให้นำหนังสือพิมพ์คอมมิวนิสต์บางฉบับเข้าไป และถึงแม้การเกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์จะรุนแรงในบรรดาเจ้าหน้าที่ผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครองประเทศก็ตาม แต่เจ้าหน้าที่เรือนจำก็ยังสัญญาว่าผู้ที่ต้องถูกขังอยู่ในเรือนจำจะรับหนังสืออะไร ๆ ก็ได้ตามความต้องการ รวมทั้งหนังสือพิมพ์รายวันและรายคาบต่าง ๆ ของคอมมิวนิสต์ด้วย ยกเว้นอย่างเดียวเท่านี้คือภาพต้องชนิดที่ก่อให้เกิดความเคียดแค้นรุนแรง

เป็นเรื่องออกจะพิศดารอยู่บ้าง ที่จะถกกันถึงปัญหาอิสรภาพทางใจในเรือนจำประเทศอินเดีย เพราะนักโทษส่วนมากไม่ได้รับอนุญาตให้อ่านหนังสือพิมพ์ใด ๆ เลย แม้วัตถุเครื่องใช้ในการเขียนหนังสือก็ถูกห้ามเช่นกัน ทั้งนี้ใช่แต่เฉพาะปัญหาเซ็นเซอร์อย่างเดียวเท่านั้น แต่เป็นการห้ามเสียหมดทุกสิ่งทุกอย่างโดยสิ้นเชิงทีเดียว เฉพาะนักโทษชั้นเยี่ยมเท่านั้นที่ให้มีเครื่องเขียนได้ปกติ หนังสือพิมพ์รายวันที่ให้อ่านได้ก็ต้องเป็นหนังสือที่รัฐบาลเลือกให้ นอกจากนัก

โทษประเภทนี้แล้ว จะได้รับอนุญาตให้อ่านหนังสือได้เพียง
คราวละ ๒—๓ เล่ม แต่ก็ไม่แน่ว่าจะได้ตามนี้หรือไม่ ส่วน
การที่จะบรรทุกหรือขีดเส้นใต้เรื่องราวในหนังสือที่อ่านนั้น
เป็นการกระทำที่มีอันตรายอยู่มาก ซึ่งนักโทษไม่ควรกระทำ
ทั้งนี้ย่อมเป็นเครื่องชี้เจตนาว่าจะถูกขบขันนักโทษเพื่อให้
เสื่อมทางด้านจิตใจ วัตถุประสงค์ของการราชทัณฑ์ก็เพื่อ
ที่จะกล่อมเกลานักโทษให้กลับเป็นพลเมืองดี น่าจะต้องสอน
ให้เขารู้หนังสืออ่านออกเขียนได้ ให้มีความรู้เพื่อเป็นเครื่อง
มือในการทำมาหากิน แต่นโยบายเช่นว่านี้มิได้เคยผุดขึ้น
สมองของเจ้าหน้าที่เรือนจำในประเทศอินเดียเลย ในสหรัฐ
มณฑล การขาดการอบรมทางจิตใจนี้เห็นได้โดยชัดแจ้งที่
เดียว เพราะมีการสอนเด็กและชายหนุ่มในคุกให้รู้หนังสือ
แต่ปรากฏว่าไม่ได้รับผลเลย เพราะเจ้าหน้าที่ในเรื่องนี้ไร้
สมรรถภาพ และกลับกล่าวหาว่าพวกนักโทษเด็กและชาย
หนุ่มเหล่านั้นเกลียดการเรียนหนังสือ แต่เท่าที่ข้าพเจ้าได้พบ
ปะมาเองกลับเป็นการตรงกันข้ามอย่างหน้ามือเป็นหลังมือที
เดียว เพราะมีเป็นจำนวนมากที่กะเสือกกะสนอยากรู้หนังสือ
พากันมาขอร้องให้ข้าพเจ้าสอนให้ และเราก็ช่วยสอนให้แก่
ทุกคนที่มาหา ปรากฏว่าพวกนี้ขยันหมั่นเพียรมาก ถึงกับ

บางคราวเมื่อข้าพเจ้าตื่นขึ้นในยามดึกมี ๒—๓ คน นั่งท่องหนังสืออยู่ข้าง ๆ แสงไฟริบหรี่ ๆ

ข้าพเจ้าใช้วิธีอ่านหนังสือหลาย ๆ รส แต่ตามปกติชอบหนังสือที่ต้องใช้ความคิด นวนิยายทำให้จิตใจคลาย ความเข้มแข็งข้าพเจ้าจึงไม่ใคร่อ่านเลย บางคราวหากอ่านเมื่อยเกินไป ก็เปลี่ยนเป็นเขียนเสียบ้าง

จดหมายชุดประวัติศาสตร์ที่ข้าพเจ้าเขียนถึงบุตรสาวนั้นได้ใช้เวลา ๒ ปีที่ถูกตัดสินจำคุก และการเขียนครานั้นได้ทำให้จิตใจเป็นสุขตลอดมา เพราะขณะที่กำลังเขียนข้าพเจ้าเพลินจนลืมไปว่า ข้าพเจ้าอยู่ในเรือนจำที่มีกำแพงล้อมรอบ

หนังสือเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ข้าพเจ้าก็ชอบเหมือนกัน—จดหมายเหตุการเดินทางสมัยโบราณ เช่น ของ ยวนชัง มาร์โคโปโล อิบน์ บัตตูตา และคนอื่น ๆ หรือนักท่องเที่ยวสมัยใหม่ เช่น สเวน เฮดิน ที่ได้เดินทางข้ามทะเลทรายอาเซีย และโรริคที่เดินทางไปซิเบต ส่วนหนังสือภาพต่าง ๆ โดยเฉพาะภาพภูเขาสูง ๆ ที่มีหิมะปกคลุมอยู่บนยอด และภาพทะเลทรายข้าพเจ้าก็ชอบเหมือนกัน ข้าพเจ้ามีสมุดภาพยอดเขามองต์ บลังก์ ภูเขาแอลป์ และภูเขาหิมาลัย ข้าพเจ้า

มักจะเอาชิ้นมาเบิดดูบ่อย ๆ พินิจเพลินอยู่กับผืนน้ำแข็ง มหึมาที่ปกคลุมอยู่บนยอดเขาในเมืออุณหภูมิในห้องขังของข้าพเจ้าขึ้นถึง ๑๑๕ ดีกรีฟาเรนไฮต์ หรือบางทีกว่า แผนที่ก็ทำให้เรารู้สึกคันเต้นได้เหมือนกัน มันทำให้เราหวลร่ำถึงความหลังนานัปการ ให้เราผันถึงสถานที่ต่าง ๆ ที่เคยไปมาแล้ว และสถานที่ ๆ เราอยากจะไปพบไปเห็น อารมณ์เราจะล่องลอยกลับไปสู่นครหลวงเมืองสำคัญ ป่าเขาลำเนาไพรทั้งหลายที่เราได้เคยเห็นมาแล้ว ท่องเที่ยวไปบนผืนน้ำสีครามที่เรียกว่าทะเล เพื่อชมความงามของพืนพิภพและเพื่อสังเกตการต่อสู้ต่อรน การรันพันแทง การฆ่าฟันกันในหมู่มวลมนุษย์ชาติ

ความปรารถนาที่จะได้กระทำสิ่งเหล่าน จะบีบรัดข้าพเจ้าให้ตันตัน จนต้องรีบวางสมุดแผนที่ลงด้วยความเศร้าใจ แล้วหันหน้าไปมองดูฝาผนังที่ล้อมรอบตัวอยู่อย่างใจลอย

สัตว์ต่าง ๆ ในเรือนจำ

ข้าพเจ้าถูกกักขังอยู่ภายในห้องแคบ ๆ ของเรือนจำเดห์ราดูน เป็นเวลา ๑๕ เดือนครึ่ง ตลอดระยะเวลาเหล่านี้ทำให้เกิดความเคยชินต่อสถานที่ จนรู้สึกประหนึ่งว่า ตัว

ข้าพเจ้าเองนี้แหละคือส่วนหนึ่งของเรือนจำ ข้าพเจ้าคุ้นต่อห้องแคบ ๆ อันเป็นกรงขังนี้ทุกส่วน ทุกซอก ทุกมุม จำได้กระทั่งรอยขีดเขียนบนฝาผนังฉาบปูนขาว และที่เป็นรอยขรุขระบนพื้นห้อง และเพดานที่เป็นไม้ซึ่งเป็นรอยพรุนไปเพราะมอดกัดกิน ส่วนที่สนามหญ้าเล็ก ๆ ภายนอก ข้าพเจ้าชอบทักทอหญ้าที่ขึ้นเป็นหย่อม ๆ กับก้อนหินเล็ก ๆ เหมือนสหายเก่าพบกันฉะนั้น แม้จะเป็นกรงขังแคบ ๆ ข้าพเจ้าก็มิได้อยู่แต่ลำพังเลย เพราะเรามีด้วยกันหลายอย่าง เป็นต้นมีแตนทำรังอยู่บนเพดานเป็นหย่อม ๆ แมลงภู่ก็อาศัยอยู่มิใช่น้อย ตุ๊กแกก็มาก คอยโผล่หัวออกมาหาเหยื่อในเวลาเย็น หากอารมณ์ของมนุษย์ทิ้งรอยไว้เช่นเดียวกับร่างกายภายนอกแล้ว อากาศในห้องขังคงจะเต็มไปด้วยรอยของอารมณ์ และคงประทับแน่นกับทุกสิ่งทุกอย่างภายในห้องแคบนั้น

ในเรือนจำอื่น ข้าพเจ้าได้ห้องขังดีกว่านี้ แต่ในเดห์ราดูน ข้าพเจ้าได้รับสิทธิพิเศษซึ่งข้าพเจ้าพอใจเหนือสิ่งอื่นใดหมด ด้วยถือว่ามีค่าล้นเหลือสำหรับข้าพเจ้า แม้ห้องขังจะเล็กและแคบมาก แต่ก็เป็นห้องที่อยู่นอกกำแพงเรือนจำ แม้อยู่ในบริเวณเรือนจำก็ตาม เป็นห้องเก่าโกโรโกโส ไม่มี

ที่จะนั่งจะเดินเล่นได้ ฉะนั้นเราจึงได้รับอนุญาตให้ออกเดินเล่นหน้าประตูเรือนจำทุกเช้าเย็น ซึ่งเป็นทางเดินกลับไปกลับมายาวประมาณ ๒ เส้นครึ่ง การที่ได้อยู่นอกกำแพงเรือนจำนั้นทำให้เรามองเห็นทิวทัศน์ของภูเขา ทุ่งนาและถนนหนทางบ้าง สิทธิพิเศษอันนี้มิใช่จะได้รับแต่ข้าพเจ้าผู้เดียวเท่านั้น นักโทษชั้นเยี่ยมและชั้นดีมาก ต่างก็ได้รับสิทธิเช่นนี้ทุกคน ภายในบริเวณเรือนจำแต่อยู่ภายนอกกำแพง มีตึกเล็ก ๆ หลังหนึ่งเรียกว่าที่คุมขังชาวยุโรป ตึกหลังนี้ไม่มีกำแพงกั้น ผู้ที่ถูกขังอยู่ภายในจะมองเห็นทิวทัศน์ภูเขาและชีวิตภายนอกได้ นักโทษชาวยุโรปที่ถูกจำขังอยู่ ณ ที่นี้ก็ออกเดินเล่นได้ทุกเช้าเย็นเหมือนกัน

ผู้ที่เคยถูกจำขังอยู่ภายในกำแพงเรือนจำมานานแล้วเท่านั้น จึงจะรู้จักคุณค่าของการที่ได้ออกเดินนอกกำแพงเรือนจำและได้มองเห็นทิวทัศน์อย่างทฤปรุโปร่ง ทำให้จิตใจชื่นบานอย่างมหันต์ ข้าพเจ้ารักการออกเดินภายนอกเช่นนี้อย่างสุดจิตสุดใจ และไม่ยอมเว้นเลยแม้ว่าจะอยู่ในระหว่างฤดูมรสุมซึ่งฝนตกพรำ ๆ เป็นเวลาหลายวัน บางทีก็ตกอย่างหนัก ข้าพเจ้าเคยเดินลุยน้ำลึกถึงตาตุ่ม เพราะชอบอยู่กลางแจ้งให้มากที่สุดที่จะมากได้ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด และโดย

เฉพาะภาพอันตระหง่านเงื้อม แห่งภูเขาหิมาลัยซึ่งอยู่ไม่ห่างนั้น ทำให้จิตใจชื่นชมบีติ และทำให้ความเหนื่อยหน่ายต่อการถูกกักขังมาเป็นเวลานานนั้นเหือดหายไป

เป็นโชคดีอย่างมหันต์ของข้าพเจ้า ที่เมื่อระหว่างถูกห้ามเยี่ยมเป็นเวลานาน และต้องถูกขังอยู่โดดเดี่ยวเป็นเวลาหลายเดือนนั้น ข้าพเจ้ายังมีภูเขาที่ข้าพเจ้ารักนักรักหนาไว้ชมเพื่อความเพลิดเพลินเจริญตา แม้จะไม่อาจมองเห็นจุนเขาจากห้องขัง แต่ในห้วงนึกของข้าพเจ้าก็ได้หุ้มห่อเอาภูเขาไว้จนเต็มแล้ว จนดูประหนึ่งว่าจุนเขานั้นอยู่ใกล้ ๆ ข้าพเจ้า และความสนิทสนมอย่างลดับก็ค่อย ๆ งอกงามขึ้นระหว่างเรา — — —

แม้เหล่าวิหคจะบินสูงละลิ่วและลับไป
ทั้งกลุ่มเมฆอันโดดเดี่ยวก็ได้ลอยละล่องลับไปแล้วเช่นกัน

ข้าพเจ้าจึงได้แต่นั่งอยู่เดี่ยวดายพร้อมด้วยยอดชิงติง (Ching ting) ตระหง่านอยู่ ณ เบื้องหน้าโน้น

เรา, ข้าพเจ้าและจุนเขาดูกัน มิได้มีความเบื่อหน่ายต่อกันและกันเลย

ข้าพเจ้าเกรงว่าตนเองจะไม่เห็นด้วยกับจินตกวีหลีไช-

โป ซึ่งว่าไม่เคยเบื่อหน่ายแม้กระทั่งต่อภูเขา แต่ก็นับได้ว่าเป็นความซาบซึ้งที่หาได้ยากเย็น เพราะข้าพเจ้ารู้สึกเป็นสุขอย่างเหลือล้นในความตระหง่านของมัน ความไม่หวั่นไหวและความแข็งแกร่งของมัน ได้มองเขม็งมายังข้าพเจ้าด้วยความฉลาดรอบรู้ของผู้มีอายุนับล้าน ๆ ปี และคงเย้ยหยามอารมณ์อันแปรผันได้ง่ายของข้าพเจ้า ทั้งปลอบประโลมดวงใจอันพิการของข้าพเจ้าอยู่ในที

ฤดูใบไม้ผลิในจังหวัดเดห์ราดูน เป็นฤดูที่เพลิดเพลินจำเริญตาอย่างยิ่ง และมีเวลานานกว่าตามภูมิภาคบนพื้นที่ราบมาก แต่ฤดูหนาวหนาวจัดจริง ๆ จนใบไม้ตามต้นร่วงหล่นแลดูโกร่นไปหมด ข้าพเจ้าสนเท่ห์อย่างยิ่ง ที่ต้นไม้ซึ่งสูงตระหง่านดีต้นหน้าเรือนจำก็ปราศจากใบ คงยืนต้นอยู่อย่างหงอยเหงาเศร้าใจ อากาศอบอุ่นเท่านั้นที่จะทำให้มันมีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกได้ ขณะใดที่อากาศอบอุ่นมาเยือนมันเมื่อนั้นก็จะมีอาการประดุจได้รับการเยียวยา ยอดเขียวอ่อน ๆ น้อย ๆ ก็จะผลิออกมาจากตุ่มต่าง ๆ จนเต็มต้น ข้าพเจ้าตื่นตันใจเมื่อได้ชม เพราะในเวลาอันรวดเร็วต่อมาใบไม้นับจำนวนล้าน ๆ ก็จะส่งแสงประกายออกรับแสงทองแห่งดวงอาทิตย์ ไหวพริ้วตามสายลมอ่อน มันเป็นสิ่งประ.

หลาดเหลือเกินที่มีปรากฏการณ์เช่นนี้

เมื่อก่อนนี้ข้าพเจ้าไม่เคยได้สังเกตเลยว่า สีของใบมะม่วงอ่อนเป็นสีแดงปนสีน้ำตาลกลายเป็นสีสนิมเหล็ก มันช่างเหมือนสีของใบไม้เมื่อตอนฤดูใบไม้ร่วงบนยอดเขากัสมิระ แต่มันกลับเปลี่ยนเป็นสีเขียวใบได้ในเวลาอันรวดเร็ว

ฝนในฤดูมรสุมเป็นสิ่งที่เราชอบอกชอบใจมาก เพราะมันช่วยมาชะล้างความร้อนระอุของฤดูร้อนให้เหือดหาย บางสิ่งที่เราชอบ แต่มักมีมากเกินไปได้แก่ฝนเพราะตกมากเกินต้องการ ในจังหวัดเดห์ราดูน เพียงระยะต้นฤดูมรสุม ๕—๖ สัปดาห์เท่านั้น พระพิรุณก็จะโปรยปรายลงมาเหมือนเทน้ำเทท่า สูง ๕๐ หรือ ๖๐ นิ้วฟุตเสียแล้ว แลการที่จะนั่งขดงอตัวเป็นเวลาหลาย ๆ ชั่วโมงในห้องขังอันแคบเพื่อหลบสายฝนหรือเม็ดฝนที่รั่วมาจากเพดานมิให้เปียกนั้น เป็นสิ่งที่ทรมานเหลือหลาย

ฤดูใบไม้ร่วง เป็นฤดูที่ทำให้จิตใจสดชื่นเบิกบานอีก แม้ฤดูหนาวก็เหมือนกันนอกจากเวลาที่ฝนตกผสมกับอากาศหนาวเย็นยะเยือกเท่านั้น ซึ่งทำให้เราอดคิดถึงที่นอนอันอบอุ่นสบายทางบ้านไม่ได้ พายุมักเกิดบ่อย ๆ แลหอบเอาลูกเห็บขนาดโตเท่ากำปั้นมาโปรยลงบนหลังคาสังกะสี ทำให้

บังเกิดเสียงดังสนั่นหวั่นไหว ประหนึ่งว่าถูกกระหน่ำด้วยห่ากระสุนปืนกล

ข้าพเจ้ายังคงจำเหตุการณ์วันหนึ่งได้โดยแม่นยำ คือวันที่ ๒๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๒ วันนั้นเป็นวันที่ฝนตกอย่างเทน้ำเทท่าวันยังค่ำ พายุร้ายก็พัดโหมกระพือ ฟ้าคนองอยู่เปรี้ยง ๆ เป็นระยะ ๆ อากาศก็หนาวเย็นเฉียบ ยังความทุกข์ทรมานแก่ข้าพเจ้าอย่างยิ่ง ซึ่งต้องถือว่าเป็นวันมหาวิปโยคในชีวิตของการเป็นนักโทษของข้าพเจ้า แต่ในตอนเย็นอากาศค่อยแจ่มใสขึ้นโดยฉับพลัน และความทุกข์ทรมานของข้าพเจ้าได้ปลาศนาการไปสิ้น เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นยอดเขาใกล้ ๆ นั้นปกคลุมไปด้วยปุยขาวของหิมะ วันรุ่งขึ้นเป็นคริสต์มาส มันเป็นวันอากาศสดชื่นและปลอดโปร่ง ทิวทัศน์ของยอดเขาที่ปกคลุมด้วยหิมะ ทำให้เพลิดเพลินเจริญตาอย่างยิ่ง

วันนั้นเราต้องละจากงานประจำวัน กลายเป็นนักสังเกตปรากฏการณ์ของธรรมชาติยิ่งกว่าปกติ เราจึงเฝ้าสังเกตดูมวลสัตว์ต่าง ๆ และตัวแมลง ซึ่งบังเอิญผ่านมาทางเราขณะที่พินิจพิจารณาด้วยความเพลิดเพลินอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้สังเกตต่ออากัปกิริยาต่าง ๆ ของจำพวกแมลง ซึ่งอาศัย

อยู่ในห้องขังของข้าพเจ้าและตามสนามเล็ก ๆ ข้างนอก จาก
การพินิจพิจารณาจริงจังเห็นว่า ที่ข้าพเจ้าคร่ำครวญเพราะ
ความวิเวกวังเวงของสนามว่าปราศจากสิ่งที่มีชีวิตอาศัย เป็น
สถานที่ทิ้งร้างว่างเปล่านั้นเข้าใจผิดถนัด เพราะเป็นสถานที่ๆ
เต็มไปด้วยชีวิต แมลงและสัตว์เลื้อยคลานหลายเหล่าและ
หลายชนิด ต่างอาศัยอยู่มากมายโดยมิได้ก่อความเดือดร้อน
ให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด และข้าพเจ้าก็ไม่มีเหตุผลอันใดที่จะไปก่อ
ความเดือดร้อนให้แก่มัน นอกจากเจ้าพวกเลือดซึ่งเราต้อง
ทำสงครามกันไม่เว้นแต่ละวัน ยุงและแมลงวันก็ไม่ใช่เล่น
ตัวต่อและแมลงภู่มีจำนวนนับร้อย ๆ ในห้องของข้าพเจ้า
สัตว์สองจำพวกนี้ได้มีการผิดพ้องหมองใจกับข้าพเจ้าบ้าง
โดยที่ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าถูกตัวต่อต่อยเอา อาจเป็นว่ามันมิได้
มีเจตนาเช่นนั้น แต่ขณะที่กำลังโกรธจัด ข้าพเจ้าตั้งใจจะ
ทำลายมันเสียทั้งฝูง และเจ้าแมลงเหล่านี้ก็หาได้ยอมแพ้แก่
ข้าพเจ้าโดยง่ายไม่ มันพยายามต่อสู้อย่างห้าวหาญเพื่อรักษา
รวงรังของมันซึ่งในนั้นคงจะมีไข่อยู่ไม่น้อย ในที่สุดข้าพเจ้า
ก็จำต้องตัดสินใจให้มันคงอยู่ด้วยความสงบต่อไป ตราบเท่า
ที่มันไม่มารบกวนข้าพเจ้าอีก ข้าพเจ้าคงอยู่ในห้องขังนี้ต่อ
มาอีกปีกว่า ซึ่งในตอนหลัง ๆ นี้ยิ่งมากไปด้วยฝูงแมลงภู่

และตัวต่อ แต่ก็มิได้มารบกวนหรือทำร้ายแก่ข้าพเจ้าเลย โดยที่เราต่างเคารพซึ่งสิทธิของกันและกัน

จำพวกสัตว์ที่ข้าพเจ้าเกลียดคือค้างคาว แต่ก็ต้องจำทน มันจะบินมาอย่างเงียบ ๆ ในตอนโพล้เพล้ เรามองเห็นได้ถนัดเมื่อเวลามันบินฝ่าความมืดแหวกไปมาในอากาศ สัตว์ชนิดนี้นับว่าประหลาดอยู่มาก แต่ข้าพเจ้าเกลียดและขยะแขยง มันมีความกล้าหาญต่อคนมาก โดยบินเฉียดห่างข้าพเจ้าไปเพียงนิ้วเดียว ข้าพเจ้ารู้สึกเสียวสยองเกรงมันจะบินมาชนเอา มันชอบบินสูงละลิ่วอยู่ในอากาศ เป็นสัตว์เจ้าเล่ห์ทีมีกบินได้

ข้าพเจ้าชอบนั่งพินิจพิเคราะห์ดูพวกมดปลวก และแมลงอื่น ๆ เป็นเวลาชั่วโมงขึ้นไป จิ้งจกและตุ๊กแกก็เช่นกัน มักจะคลานออกจากที่ซ่อนในยามค่ำเพื่อจิกกินแมลงต่าง ๆ เป็นอาหาร บางทีก็ไล่กันตามฝาผนังห้องอย่างเพลิดเพลิน สบัดหางด้วยความคล่องแคล่วตามวิสัยสัตว์ซึ่งไม่ทำอันตรายใด ๆ แก่มนุษย์ และไม่เคยเห็นทำร้ายตัวต่อเลย มีสองครั้งที่ข้าพเจ้าเห็นจิ้งจกสกดรอยตามตัวต่อ แล้วรีบเข้าคาบเจ้าแมลงเล็ก ๆ นั้นทางหัว ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยว่าเหตุใดมันจึงเข้าคาบทางหัว ซึ่งเป็นการน่ากลัวว่าแมลงต่อ

อาจต่อยเอาก็ได้ จะเป็นโดยบังเอิญหรือเป็นกลยุทธอย่างใด อย่างหนึ่งก็ยังไม่แน่

กะรอกก็มีรวมอยู่ด้วย ถ้ามีต้นไม้ใกล้แล้วเป็นต้องได้พบเป็นฝูง ๆ ทีเดียว มันซุกซนมากและบางทีก็เข้ามาใกล้เรา ในเรือนจำฉัตเนาข้าพเจ้าเคยนั่งอ่านหนังสืออยู่อย่างเงียบ ๆ และนิ่ง ๆ เป็นเวลานานโดยมิได้ขยับเขยื้อนไหวติงกาย เจ้ากะรอกตัวหนึ่งค่อยขนมาตามขาของข้าพเจ้าแล้วเลยขึ้นมานั่งบนเข่า ทำหน้าต่อกแต่กจ้องดูตาข้าพเจ้า แล้วต่อมาคงรู้ว่าข้าพเจ้าไม่ใช่ต้นไม้หรือวัตถุอันใดดังที่มันเข้าใจ จึงบังเกิดความกลัวแล้วกระโดดแผลวหนีไป ลูกกะรอกเล็ก ๆ บางทีก็หล่นตกจากต้นไม้ แล้วแม่ของมันจะวิ่งตามลงมารับ มันม้วนลูกน้อยเข้าจนเป็นก้อนกลมแล้วพากลับขึ้นไปสู่ที่ปลอดภัยได้ ลูกกะรอกตัวเล็ก ๆ มักจะหลงทางบ่อย ๆ เพื่อนของข้าพเจ้าคนหนึ่งเก็บลูกกะรอกที่พลัดแม่ได้ถึง ๓ ตัว จึงนำไปเลี้ยงไว้ มันพึ่งเกิดใหม่และยังเล็กมากจึงไม่รู้ว่าจะเอาอะไรให้กิน ในที่สุดเขาแก้ปัญหาได้อย่างฉลาด คือใช้หลอดแก้วสำหรับเติมหมึกซึ่งมีสำลีอุดทางปลายหลอด ใช้ต่างจวดสำหรับป้อนนมมัน

นกพิราบมีอุดมสมบูรณ์มาก ในเรือนจำทุกแห่งที่เคย

ถูกขัง เว้นแต่ที่เรือนจำอัลมอราเท่านั้นที่ไม่มี เพราะเรือนจำนี้อยู่บนภูเขา ตามเรือนจำต่าง ๆ มีจำนวนนับเป็นพัน ๆ ที่เดียว ตอนเย็นยามเมื่อมันบินกลับที่อยู่ของมันเป็นฝูง ๆ นั้น ดูมืดฟ้ามัวฝนไปหมด บางคราวเจ้าหน้าที่เรือนจำก็ยิงเอาเป็นอาหารเสียบ้าง ภายในห้องขังของข้าพเจ้าที่เดห์ราดูนมีอยู่หนึ่ง ข้าพเจ้าให้อาหารแก่มันเสมอ เลี้ยงไว้จนเชื่อง และหากวันใดให้อาหารช้าและผิดเวลาไป มันก็จะพากันมาร้องใกล้ ๆ ข้าพเจ้าประหนึ่งขออาหาร นั่งดูท่าทางอันร้อนรนกระวนกระวายของนกคู่นี้ ทำให้เพลิดเพลินดีเหมือนกัน

ในเรือนจำในนี้มีนกแก้วเป็นจำนวนพัน ๆ เหมือนกัน ส่วนมากอาศัยแฝงกายอยู่ตามรอยร้าวของกำแพงเรือนจำ ท่าทางที่มันคลอเคลียกันน่ารักน่าดูมาก บางคราวก็วิวาทกันอย่างดุเดือด สาเหตุจากการแย่งนางนกกัน ส่วนแม่งามก็จะยืนดูเฉยอยู่จนกว่าจะปรากฏผลใครแพ้ชนะ แล้วก็ยอมมอบกายแก่ผู้มีชัย

ในเดห์ราดูนมีนกอยู่มากมายหลายชนิด ส่งเสียงเจื้อยแจ้วประสานเพลง บ้างก็จับกิ่งไม้สนทนาพาทีกันอยู่จ้อกแจ้ก

จอแจ นกใหญ่ ๆ ชอบเกาะอยู่แต่ตามต้นไม้สูง ก่อนแตะในระหว่างฤดูมรสุมจะได้เห็นนกชนิดหนึ่งชื่อนก "สมองไข้" (Brain fever Bird) ข้าพเจ้ามานึกออกภายหลังว่า เหตุใดคนจึงพากันขนานนามแก่มันเช่นนั้น เพราะเหตุที่มันเผ้าแต่ร้องด้วยเสียงเดียว ไม่ว่าจะเป็นเวลาค่ำคืนหรือกลางวัน ไม่ว่าฝนตกหรือแดดออก มันก็ร้องอยู่เสียงเดียวเท่านั้น เราไม่ค่อยจะเห็นนกชนิดนี้บ่อยนัก เพราะสนามเด็กของเราไม่มีต้นไม้ ข้าพเจ้าเคยเห็นนกอินทรีย์กับว่าวซึ่งลอยคว้างอยู่บนท้องฟ้า บางคราวมันก็ปีกหัวลงต่ำลงมา แล้วแผ่ปีกให้สายลมหอบพัดพาตัวมันกลับขึ้นไปใหม่ ฝูงเบ็ดป่าก็เคยบินข้ามศีรษะเราไปบ่อย ๆ

ที่คุกบาไรดุยมีงฝูงใหญ่ กิริยาอาการอันซุกซนของมันควรแก่การพินิจและน่าดูมาก เหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่ข้าพเจ้าจำได้ติดหูติดตา คือเจ้าลิงน้อยตัวหนึ่งพยายามปีนกำแพงเรือนจำเข้ามา แต่เมื่อตอนจะกลับปีนออกไม่ได้ พวกเจ้าหน้าที่เรือนจำและนักโทษได้พากันจับไว้ได้ แล้วเอาเชือกผูกคอต่ามไว้ เจ้าลิงพ่อและลิงแม่ (เดาเอาเอง) ของเจ้าลิงน้อยตัวนั้น เกาะเฝ้าดูอยู่บนกำแพง เห็นการกระทำทั้งหมดจึงพลันก็บังเกิดโทษะ ตัวหนึ่งขนาดใหญ่มากกระโดด

ลงมาจากกำแพง วิ่งพุ่งตรงเข้าใส่หมู่คนที่ยืนล้อมลูกของมันอยู่ เป็นการแสดงความกล้าหาญผิดธรรมดามาก เพราะเจ้าหน้าที่และนักโทษต่างก็มีไม้และกลุ้มรุมตีมัน การสู้อย่างจนตรอกได้ยังผลให้มันเป็นฝ่ายชนะ คนหมู่นั้นต้องพากันแตกกระจายไป ทิ้งไม้ที่เป็นอาวุธหนีเอาตัวรอด เจ้าถิ่นน้อยตัวนั้นเลยพลอยรอดหนีไปได้

มีบ่อย ๆ ที่สัตว์ซึ่งเราไม่อยากพบเห็น แต่มีชุกชุมมากในห้องขัง เป็นต้นแมลงบ่อง โดยเฉพาะขณะที่เกิดพายุฝน ก็น่าประหลาดอยู่ที่ข้าพเจ้าไม่เคยถูกมันกัดต่อยเลย แม้ว่ามันจะเคยขึ้นอยู่บนเตียงนอนของข้าพเจ้าก็ตาม บางทีเข้าไปอยู่ในหนังสือก็มี ข้าพเจ้าเคยจับได้ตัวหนึ่งสีดำ ท่าทางคงจะมีพิษมาก เอาใส่ขวดเก็บไว้หลายวัน จับแมลงให้มันกินเป็นอาหาร ต่อมาเอาผูกกับเส้นด้ายด่ามไว้ที่ฝาผนัง มันพยายามหนีไปได้ ข้าพเจ้าไม่อยากให้มันมีอิสรภาพอีก จึงเที่ยวค้นหาทั่วห้องขัง แต่ไม่พบ

ในห้องขังข้าพเจ้ายังมีงูอีก ๓—๔ ตัว ห้องข้างเคียงกันก็บอกว่าเคยเห็นตัวหนึ่งออกเพ่นพ่านอยู่เสมอ นักโทษโจษจรรย์กันด้วยความหวาดเกรง ความจริงข้าพเจ้าชอบการบ้าวข่าวชนิดนี้ให้เกิดความตื่นเต้น เพราะว่าชีวิตใน

เรือนจำนั้นหงอยเหงานัก แตะถ้ามีอะไรทำให้เกิดการกาหล แล้วก็รู้สึกเบื่อที่พอใจ แต่มิใช่พอใจที่จะได้ต้อนรับงูตัวนั้น ทั้งมันเองก็ไม่ทำให้ข้าพเจ้ากลัวหรือตกอกตกใจเหมือนคนอื่น ๆ จริงอยู่ ข้าพเจ้ากลัวมันกัด แต่ก็พอจะสามารถป้องกันตัวได้หากเห็นมันก่อน การตกใจหรือหวาดกลัวไม่มีเลย เว้นแต่กงกือเสียอีกที่ข้าพเจ้ากลัวและขยะแขยง ความเกลียดขยะแขยงนั้นไม่ได้เกิดจากความกลัวเลย

ครั้งหนึ่งที่คุกอลิโปร์ ในกัลกัตตา ข้าพเจ้าตกใจตื่นขึ้นในตอนเที่ยงคืนโดยรู้สึกว่ามีอะไรไต่ขึ้นมาบนเท้า ข้าพเจ้ากดไฟฉายที่มีอยู่ เห็นกงกือตัวหนึ่งอยู่บนที่นอน ด้วยความไวแห่งสัญชาติญาณ และด้วยความรู้สึกอันรวดเร็ว ข้าพเจ้าได้พุ่งตัวแผล็วออกมาจากที่นอนจนห่างเกือบ ๆ จะปะทะกับฝาผนังห้องขังเข้า ทีจน เพราะความเกลียดและขยะแขยงนั้นเอง หาใช่ความกลัวไม่

ในเดห์ราดูน ข้าพเจ้าพบสัตว์ใหม่อีกชนิดหนึ่ง หรือถ้าจะพูดให้ถูกก็ต้องว่าเป็นสัตว์ที่ข้าพเจ้าพึงจะเคยเห็น ขณะที่กำลังยืนคุยเล่นกับผู้คุมที่หน้าประตูเรือนจำ เห็นชายคนหนึ่งหาบสัตว์ประหลาดผ่านมา ผู้คุมร้องเรียกให้ชายคนนั้นเข้ามาหา ข้าพเจ้าจึงเห็นเจ้าสัตว์ชนิดนั้นได้อย่างใกล้ชิด

ลักษณะของมันคล้ายจิ้งจกกับจรเข้ประสมกัน ยาวประมาณ ๒ ฟุต มีเล็บแตะที่ตัวมีเกล็ด เจ้าสัตว์ประหลาดตัวนี้ ๆ ที่ยังเป็น ๆ อยู่ เขาก็ยังจับม้วนเข้าจนกลมได้อย่างน่าพิศวง เจ้าของใช้คานสอดเข้ากลางวงตัวมันแล้วหามไป เขาเรียกชื่อมันว่า "โบ" เมื่อผู้คุมถามว่าจะเอาไปทำอะไร เขาตอบว่า เอาไปแกง ชายผู้นี้เป็นชาวป่า ต่อมาข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือของ เอฟ. ดับบลิว. แชมเบียน เรื่อง "ป่าทึบภายใต้แดดและร่มไม้" (The Jungle in Sunlight and Shadow) เขาเรียกสัตว์ชนิดนี้ว่า "นิม"

นักโทษที่ต้องถูกจำนาน ๆ ต้องขาดแคลนอาหารที่จะบำรุงความรู้สึกและจิตใจ โดยมากหันเข้าหาการเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นเครื่องหย่อนอารมณ์ แม้จะมีกฎห้ามไม่ให้เลี้ยงสัตว์ แต่ผู้คุมมักจะเอาหูไปนาเอาตาไปไร่เสีย ไม่เข้มงวดในเรื่องเช่นนี้ สัตว์ที่ชอบเลี้ยงกันโดยมากคือ กะรอกและชมด

สุนัขเป็นสัตว์ที่ถูกห้ามมิให้นำเข้าไปในเรือนจำ แต่ส่งเสริมให้มีการเลี้ยงแมวได้ ข้าพเจ้าชอบลูกแมวเด็ก ๆ ตัวหนึ่ง มันเป็นของเจ้าหน้าที่เรือนจำ เมื่อเขาถูกย้ายได้เอามันไปด้วย ข้าพเจ้าคิดถึงมันมาก ทั้ง ๆ ที่ห้ามมิให้เลี้ยงสุนัข ข้าพเจ้าก็ได้มีความสัมพันธ์กับสุนัขหลายตัวใน

เรือนจำเดห์ราดูน ทงนเพราะเจ้าหน้าที่คนหนึ่งเลี้ยงสุนัขตัวเมียไว้ เมื่อเขาย้ายไปที่อื่น มันก็เที่ยวเพ่นพ่านไม่มีเจ้าของ นอนตามท่อระบายน้ำ และเที่ยวเก็บเศษอาหารกินตามโรงอาหาร อด ๆ อยาก ๆ จนผอมโซ โดยเหตุที่ห้องขังของข้าพเจ้าอยู่นอกกำแพงเรือนจำ มันจึงมาหาอาหารที่ข้าพเจ้าบ่อย ๆ ข้าพเจ้าเลยเลี้ยงไว้และให้อาหารมันกินเป็นเวลา ต่อมามันอยากลูกไว้ครอกหนึ่งในท่อระบายน้ำ มีคนเอาลูกเล็ก ๆ ของมันไปหลายตัว คงเหลือเพียงสาม ครั้งหนึ่งลูกตัวหนึ่งถูกเจ็บ ทำให้ข้าพเจ้าหนักใจมาก ได้รักษาพยาบาลมันด้วยความเอาใจใส่ บางทีต้องคืนชันคืนละ ๑๑—๑๒ ครั้ง เพื่อพยาบาลมัน ต่อมาก็หายเป็นปกติ ข้าพเจ้ารู้สึกมีความสุขเป็นอันมาก เพราะได้ประกอบกิจการอันเป็นประโยชน์ในยามยากเช่นนี้

ข้าพเจ้าได้ผ่านชีวิตคุ้นกับสัตว์ในเรือนจำมากกว่าภายนอก ตามปกติข้าพเจ้าชอบสุนัขมากและเคยเลี้ยงไว้หลายตัว แต่ก็ไม่ค่อยจะได้เอาใจใส่ปรนปริอมากนัก เพราะมัวใช้เวลาหมกมุ่นกับงานอื่นเสียมาก แต่ในคุกข้าพเจ้าเป็นหนี้บุญคุณสุนัขมาก เพราะเป็นเพื่อนแก้เหงา ชาวอินเดียมักถือกันว่าสัตว์ชนิดนี้ไม่ควรเลี้ยงไว้ในครอบครัว แต่เป็นการ

ประหลาดมากที่ทั้ง ๆ ชาวอินเดียนิยมคติที่ว่า ไม่กระทำทารุณแก่สัตว์ หาทราบไม่ว่าคนปราศจากความกรุณาปรานีแก่มันโดยไม่รู้ตัว แม้วัวซึ่งเป็นสัตว์ที่เทอดทูนโดยเฉพาะชาวฮินดูถึงแก่สักการะเสียด้วยซ้ำไป และบางคราวถึงกับเป็นต้นเหตุแห่งการปะทะครั้นฟันแทงกัน แต่ก็ยังถูกใช้งานอย่างไม่ปรานีปราศัย นี่แหละความเคารพนับถือและความเมตตาปรานีมิได้คู่กันเสมอไป

ประเทศทั้งหลายย่อมมีสัตว์สำหรับยกย่องนับถือ เพื่อเป็นสัญญลักษณ์ของคน และเพื่อเป็นเครื่องหมายแทนความทะเยอทะยานและอุปนิสัยใจคอ เช่น สหรัฐอเมริกานับถือนกอินทรี เยอรมันนับถือนกอินทรี ส่วนอังกฤษนับถือราชสีห์และสุนัขบูลด็อก ไก่ชนเป็นของฝรั่งเศส หมีเป็นของรุสเซีย สัตว์เหล่านี้เป็นเครื่องก่อไมเกตานิสัยของชาติสักเพียงไร ? เพราะสัตว์เหล่านี้โดยมากมักดุร้ายเบ็ยดเบียนกดขี่ข่มเหง กัดและตีกัน บ้างที่เป็นสัตว์ป่ากินเนื้อเพื่อนสัตว์ด้วยกันเป็นอาหาร มนุษยชาติที่เจริญเติบโตขึ้นมาด้วยการเลียนแบบสัตว์เหล่านี้ ย่อมมีนิสัยกดขี่ข่มเหง ชอบรู้เชิญกินเลือดกินเนื้อผู้อื่น แต่ชาติฮินดูเป็นชนชาติที่มีใจเมตตากรุณา และไม่มีความโหดร้ายรุนแรง เพราะสัตว์ที่เคารพคือ “แม่โค”

จากเมืองกัสมิระ (Kashmir)

"มันเป็นเรื่องยากแต่ดียิ่งที่บุคคลจะเขียนเรื่อง ของตนเอง เพราะมันทำให้จิตใจของเขาลมนลมัย ที่ได้ตำหนิติเตียนสิ่งที่ควรติ ส่วนผู้อ่านก็จะระรื่นหู ได้ฟังเรื่องอันควรแก่การสรรเสริญในตัวเขา" อับรา-ฮัมเคาเลย์

บุตรชายโทนที่บิดามารดามั่งคั่ง โดยมากมักจะเสียคน เฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอินเดีย และหากบังเอิญเป็นบุตร คนเดียวของบิดามารดาจนกระทั่งอายุ ๑๓ ปีจึงจะมีน้อง แล้ว ก็มีหวังที่จะพ้นจากภาวะเสียคนได้น้อยที่สุด น้องสาวสองคน ของข้าพเจ้าอ่อนกว่าข้าพเจ้ามาก เพราะบิดามารดาของ ข้าพเจ้ามีฐานะห่างกันมาก ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเติบใหญ่ขึ้นมา อย่างโดดเดี่ยวและหงอยเหงา ขาดเพื่อนที่มีอายุรุ่นราวคราว เดียวกันเล่นหัวด้วย แม้เพื่อนเด็ก ๆ นักเรียนก็ไม่มี เพราะ ข้าพเจ้าไม่เคยถูกส่งเข้าโรงเรียนชั้นประถมเลย ด้วยว่าท่าน บิดาได้จ้างครูสตรีและครูพิเศษมาสอนประจำบ้านและอบรม ด้วย

บ้านของเราอุ่นหนาฝาคั่งมาก เพราะได้รวมเอาวงศาคณาญาติมาไว้ทั้งที่ใกล้ชิดและห่างเป็นจำนวนมาก เดินตามขนบธรรมเนียมและประเพณีของชาวฮินดู แต่บรรดาญาติเหล่านั้นก็ด้วนเป็นผู้สูงอายุกว่าข้าพเจ้าทั้งสิ้น โดยมากเป็นนักเรียนชั้นสูงหรือไม่ก็เรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว ต่างพากันเห็นว่าข้าพเจ้าเด็กเกินไปจึงไม่ร่วมเล่นหัวด้วย ฉะนั้นแม้จะอยู่ในครอบครัวใหญ่ท่ามกลางวงศาคณาญาติมากมายก็ตาม ข้าพเจ้าก็อดจะว้าเหว่และเหงาหงอยไม่ได้ เพราะถูกปล่อยให้เล่นซุกซนอยู่แต่ลำพังเสมอ ๆ

เราเป็นชาวกัศมิระ (Kashmiris) ตระกูลนี้ตั้งรกรากที่นี่กว่า ๒๐๐ ปีมาแล้ว คือเริ่มแต่ต้นศตวรรษที่ ๑๘ บรรพบุรุษของเราได้ย้ายภูมิลำเนาจากถิ่นเดิม ซึ่งตั้งอยู่บนตาดเขาทางทิศเหนือ เพื่อลงมาแสวงหาโชคลาภและชื่อเสียงตามพื้นแผ่นดินราบอันอุดมสมบูรณ์ทางภาคใต้ ยุคนั้นเป็นยุคที่จักรวรรดิโมกุลเริ่มเสื่อมโทรม ราชกอลเป็นนามของบรรพบุรุษผู้เป็นต้นตระกูลของเรา ท่านมีความรู้ในภาษาสันสกฤตและเปอร์เซียนอย่างแตกฉาน เวลานั้นองค์พระมหาจักรพรรดิทรงสนใจต่อบรรพบุรุษต้นตระกูลของเรามาก และอาจเนื่องด้วยเหตุนี้เองตระกูลของเราจึงได้อพยพร่นลงมาถึง

นครหลวง เดลฮี ในระหว่างปี ค.ศ. ๑๗๑๒ ได้รับพระราช-
ทานที่ดินและบ้านเรือนซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งคลองแห่งหนึ่ง และ
เพราะเหตุที่บ้านตั้งอยู่ริมคลองนี่เอง คำ "เนห์รู" จึงได้
มาต่อท้ายเป็นนามสกุลของเราเข้า กอล (Kaul) ก็เคย
ถูกใช้เป็นนามสกุล แต่ต่อมาได้หายไป เราใช้ "เนห์รู"
แทน

ตระกูลของเราได้ประสบความผันแปรของโชคชาตา
มาหลายครั้งหลายคราว ในระหว่างที่บ้านเมืองเกิดการระส่ำ
ระสาย ที่ดินของเราก็เหลือน้อยลง ๆ จนในที่สุดไม่มีเหลือ
หรอเลย ทวดของข้าพเจ้าเป็นผู้พิพากษาคนแรกของคณะ
"ซาร์การ์แห่งศาล" — — ของสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิแห่ง
เดลฮี ปู่ของข้าพเจ้าก็เป็นตุลาการแห่งเดลฮีอยู่ระยะหนึ่ง
ก่อนเกิดขบถในปี ค.ศ. ๑๘๕๕ ท่านถึงแก่กรรมแต่เมื่อยัง
อยู่ในวัยหนุ่ม เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๖๑ อายุเพียง ๓๕ ปี

ขบถปี ค.ศ. ๑๘๕๗ ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างตระกูล
ของเรากับเดลฮีต้องขาดสะบั้นลง บรรดาเอกสารและหนังสือ
สำคัญประจำตระกูลสูญหาย และถูกทำลายขณะที่บ้านแตก
สาแหรกขาด เมื่อได้สูญเสียเกือบทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นสมบัติ
แล้ว ตระกูลของเราได้จับกลุ่มเข้ากับบรรดาผู้หนีภัยสงคราม

ทั้งหลายพากันอพยพออกจากเมืองหลวงอันเก่าแก่ มุ่งตรง
ไปสู่เมืองอัครา ขณะนั้นบิดาของข้าพเจ้ายังไม่เกิด แต่ลุง
ของข้าพเจ้ากำลังเป็นหนุ่มทั้งสองคน และมีความรู้ภาษา
อังกฤษอยู่บ้าง น้องคนที่ ๓ ของลุงก็มาด้วย ความรู้ภาษา
อังกฤษได้ช่วยให้ลุงคนที่สองและพี่น้องที่พากันอพยพรอด
ชีวิตมาได้อย่างหวุดหวิดจากนครหลวงเดลฮี ท่านบ้าเวลา
นั้นยังเป็นเด็กหญิงรุ่น ๆ รูปร่างหน้าตาสะสวยงดงาม (เด็ก
หญิงชาวกัศมิระโดยมากมีผิวพรรณผุดผ่องและขาว) ทหาร
อังกฤษหมู่หนึ่งได้มาพบเข้ากลางทาง สงสัยว่าบ้าของข้าพ-
เจ้าเป็นเด็กหญิงชาวอังกฤษ และกล่าวหาว่าลุงของข้าพเจ้า
ลักลอบพาเอาเด็กอังกฤษมาด้วย การพิจารณาและการ
พิพากษาลงโทษในสมัยนั้นกินเวลาไม่กี่นาทีเลย ลุงของ
ข้าพเจ้าและญาติอีกหลายคนเกือบจะถูกแขวนคอกับต้นไม้ที่
ใกล้ที่สุดเสียแล้ว แต่หากเป็นด้วยคราวเคราะห์ดีของพวก
เหล่านั้น ที่ความรู้ภาษาอังกฤษได้ช่วยให้การตัดสินล่าช้าไป
บ้างเล็กน้อย ภายหลังมีผู้รู้จักลุงและบ้าเดินผ่านมาทางนั้น
ได้ช่วยอธิบายให้พวกอังกฤษเป็นที่เข้าใจ จึงรอดชีวิตไปได้

ตระกูลของเราได้ตั้งหลักแหล่งลงในอัครา (Akra)
และ ณ ที่นี่เองที่ท่านบิดาของข้าพเจ้าได้ปฏิสนธิมาเมื่อวันที่

๒ มกราคม ค.ศ. ๑๘๒๑ * แต่ท่านต้องเป็นทารกกำพร้าบิดา แต่กำเนิด เพราะท่านปู่ได้ถึงแก่กรรมไปแล้วเมื่อ ๓ เดือน ก่อน ในภาพสี่ที่เราเก็บไว้นั้นท่านปู่สวมเครื่องแบบของราชสำนักโมกุล ถือดาบโค้ง ดูเป็นจุนนางชาวโมกุลคนหนึ่งก็ได้ ทั้ง ๆ ที่รูปร่างของท่านจะบ่งชัดว่าเป็นชาวกัศมิระ

การหาเลี้ยงครอบครัวตกเป็นหน้าที่ของลุงทั้งสองตลอดมา ซึ่งท่านทั้งสองก็มีอายุแก่กว่าบิดาของข้าพเจ้ามาก ลุงคนใหญ่เป็นข้าราชการในศาลของรัฐบาลอังกฤษ และถูกย้ายไปย้ายมาบ่อย ๆ ตามเมืองต่าง ๆ จึงไม่ค่อยจะได้มีโอกาสติดต่อกับตระกูลนัก ลุงคนรองได้เข้าทำราชการของรัฐอินเดียแห่งหนึ่ง แต่ต่อมาได้ถอยออกมาดำเนินอาชีพทางทนายความอยู่ในเมืองอัครา บิดาของข้าพเจ้าจึงอาศัยอยู่กับลุงคนรองนี้และอยู่ในอุปการะของท่าน ฉะนั้นทั้งสองจึงสนิทสนมกันมาก ความซาบซึ้งในสัมพันธภาพนั้นเป็นความตูดดื่มของความรักระหว่างพี่กับน้องและบิดากับบุตรระคนกัน และในฐานะที่บิดาของข้าพเจ้าเป็นบุตรสุดท้อง จึงเป็นที่เสน่หาของท่านย่ามาก ท่านเป็นคนแก่และมีจิตใจเด็ดเดี่ยว ซึ่ง

---

* เหตุการณ์ที่น่าสังเกตคือ ท่านจินตกวีนามอุโฆษ ระพินทร์นาถตะกอร์ เกิดวันเดียว เดือนเดียว ปีเดียว กันกับท่านบิดาของข้าพเจ้า

โดยปกติใครจะขัดความประสงค์ของท่านไม่ได้ ท่านมักจะเอาให้ได้ตามใจเสมอ แม้จะได้ด่วงดับไปกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว แต่ชาวกัสมิระยังคงจำสุภาพสตรีผู้สูงอายุ สง่าผ่าเผยที่สุด แต่เป็นที่เกรงขาม ไม่มีผู้ใดกล้าขัดความประสงค์ได้ดีอยู่

ท่านดุงของข้าพเจ้าทำงานติดต่อกับศาลสูงที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ และเมื่อศาลนี้ต้องย้ายจากอัครามเพื่อไปตั้งที่เมืองอัลฮาบัดแล้ว ครอบครัวของเราก็ต้องย้ายตามไป และที่อัลฮาบัดนี่เองจึงเป็นบ้านของครอบครัวของเรา ต่อมาอีกหลายปีข้าพเจ้าได้ถือปฏิสนธิมา ณ ที่นี่เอง กิจการทนายความของท่านดุงเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งเป็นทนายชั้นหนึ่งที่มีชื่อเสียงโด่งดังคนหนึ่งประจำศาลสูง ขณะนี่เอง ท่านบิดาของข้าพเจ้าก็ถูกส่งเข้าโรงเรียนและวิทยาลัยในคอว์พอร์และอัลฮาบัด การศึกษาเบื้องต้นของท่านคือเรียนภาษาเปอร์เซียนและอาหรับเท่านั้น ท่านพึ่งจะได้ตั้งต้นเรียนภาษาอังกฤษเมื่ออายุย่างเข้า ๑๓ ปีแล้ว แต่อายุวัยนี้ใคร ๆ ก็ชมว่าท่านมีความรู้ภาษาเปอร์เซียนสูงมาก ทั้งรู้ภาษาอาหรับด้วย ภาษาเหล่านี้เป็นที่นิยมชมชอบกันมากในหมู่ผู้มีอายุในยุคนั้น แต่ตรงกันข้ามกับการที่มีความรู้ทาง

ภาษาเก่งแต่เด็ก ๆ เช่นนี้ ประวัติทางโรงเรียนของท่านก็มีแต่ชอบพูดเล่นตลกโปกฮา และเคยหนีโรงเรียนหลายครั้งเหมือนกัน ความประพฤติของท่านยังอยู่ห่างจากการที่จะได้เป็นนักเรียนตัวอย่างมาก ท่านสนใจกับกีฬาและการผจญภัยต่าง ๆ มากกว่าการเล่าเรียน ใคร ๆ ก็พากันเห็นว่าท่านเป็นหัวโจกในหมู่นักเรียนที่ชอบเจ้ยวจ้าวในวิทยาลัยนั้น ท่านชอบแต่งกายแบบสากลเยี่ยงชาวตะวันตก และชอบทำอะไรต่ออะไรเหมือนชาวตะวันตก แม้ขณะนั้นชาวอินเดียโดยมากกระทั่งในเมืองใหญ่ เช่น กัลกัตตา และบอมเบย์เอง ก็ยังไม่นิยมแบบแผนขนบธรรมเนียมของชาวตะวันตกแพร่หลายนัก ท่านมีนิสัยเด็ดร้อนอยู่บ้าง อาจารย์ชาวอังกฤษก็ชอบท่าน และได้เคยช่วยเหลือให้ท่านพ้นจากความคับขันบ่อย ๆ เขาชอบความเป็นคนเอาจริงของท่าน ท่านเป็นผู้มีเชาว์ฉลาดถึงแม้จะมีการเถลไถลบ้างบางคราว แต่การเรียนของท่านก็ไม่เสียเลย

ท่านผ่านการสอบไล่ของมหาวิทยาลัยได้ทุกครั้ง แต่ไม่เคยถึงขั้นที่ได้รับความชมเชย และเมื่อเข้าสอบเพื่อรับปริญญา บี. เอ. ท่านสามารถตอบข้อสอบได้อย่างง่ายดาย แต่มีความไม่พอใจเป็นอันมาก ในผลสอบของสองวิชาแรก

และเข้าใจว่าจะไม่มีโอกาสสอบได้ในคราวนั้น จึงหยุดสอบกลางคัน และเดินทางไปพักผ่อนเสียที่เมืองทัชมาฮัล (การสอบได้ขั้นปริญญาได้เปิดขึ้นที่อัคราในนั้นเอง) ต่อมาอาจารย์ตั้งให้ตามตัวและมีความโกรธท่านเป็นอันมาก เพราะวิชาแรก ๆ ก็ทำได้อย่างปานกลางทั้งนั้น เป็นการโง่เง่ามากที่ไม่เข้าสอบวิชาอื่นด้วย อย่างไรก็ดี เหตุการณ์อันนี้เองทำให้บิดาของข้าพเจ้าเลิกชีวิตมหาวิทยาลัย และท่านก็ไม่เคยได้รับปริญญาอะไรอีกเลย

ท่านเป็นผู้มีความแหลมในการหาอาชีพที่เป็นหลักฐาน และก็ได้เลือกเอาอาชีพทางกฎหมาย เพราะสมัยนั้นอาชีพที่รุ่งโรจน์และทำรายได้ดีมากก็คืออาชีพทนายความเท่านั้น ผู้ที่ได้รับความสำเร็จจะได้รับความมั่งคั่งเป็นรางวัล พี่ชายของท่านได้ทำเป็นตัวอย่างอยู่แล้ว เมื่อถึงคราวสอบเป็นทนายความศาลสูงของอัคราท่านก็สมัครเข้าสอบด้วย ผลไม่แต่เพียงสอบได้เท่านั้น แต่ได้เป็นที่ ๑ ของผู้สมัครสอบทั้งหลายและได้รับเหรียญทองเป็นรางวัล ท่านได้พบงานที่ท่านรักแล้ว และคงภาคภูมิใจที่ได้รับความสำเร็จในการเลือกอาชีพที่ถูกอกถูกใจคนเอง

ท่านเริ่มงานในศาลแขวงแห่งคอว์พอร์ และด้วยความ

ที่นกระหายที่ใครจะได้ก้าวหน้าโดยรวดเร็วนั้นเอง ท่านต้องทำงานอย่างหามรุ่งหามค่ำ ในไม่ช้าก็ดำเนินงานไปได้ด้วยดี แต่ความนิยมชมชอบในกิฬาและการหาความสนุกสนานยังคงมีอยู่ดุจเดิมและแย่งเวลาของท่านไปมาก ท่านชอบมวยปล้ำมากกว่าสิ่งอื่นใดหมด เพราะในสมัยโน้นเมืองคอว์พอร์มีชื่อเสียงในการมวยปล้ำสาธารณะที่สุด

หลังจากที่ได้ผูกหัดงานที่คอว์พอร์เป็นเวลา ๓ ปีแล้ว ท่านก็เดินทางกลับมาอยู่ที่อัลฮาบัดอีก และได้ทำงานติดต่อกับศาลสูง แต่พอเริ่มงานไปได้ไม่นานเท่าไรนัก พี่ชายของท่าน, บัณฑิต นันท์ลาล ก็ถึงแก่กรรมลงโดยปัจจุบันทันด่วน เหตุการณ์อันนี้ได้ทำให้ท่านต้องเศร้าโศกเสียใจมาก มันเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวง เสียพี่ชายผู้ร่วมสายโลหิตผู้ที่ท่านรักอย่างสุดจิตสุดใจ ผู้ที่เคยได้อุปถัมภ์ค้ำจุนท่านมาแต่น้อยจนเติบใหญ่เหมือนบิดากับบุตร และโดยเฉพาะผู้ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการหาเลี้ยงครอบครัว ต่อจากนั้นหน้าที่อันสำคัญก็ตกมาเป็นภาระของท่านผู้เดียว

ท่านตั้งหน้าตั้งตาทำงานโดยไม่ยอมเห็นแก่เหน็ดเหนื่อย และความสำเร็จก็เป็นของท่านโดยลำดับเป็นเวลาหลายเดือน ที่ท่านต้องตัดขาดกับสิ่งอื่นโดยสิ้นเชิง ภาระต่าง ๆ ที่เป็น

ของท่านดุงก็คกมาเป็นของท่านทั้งหมด เมื่อกิจการงานทุกสิ่งที่ท่านทำเป็นที่เรียบร้อยเสมอมา เช่นนี้ทั้งเงินและงานก็เพิ่มขึ้น ท่านได้ฝึกตนจนเป็นนักกฎหมายที่มีชื่อเสียงแต่เมื่อยังหนุ่ม ได้ใช้หนี้ความลำเร็จนโดยยอมเป็นทาสของนายหญิงชิ้นหนึ่ง—คือกฎหมายนั่นเอง ท่านไม่มีเวลาที่จะสละไปประกอบกิจการอย่างอื่น ทั้งทางส่วนตัวและสาธารณะ แม้แต่ในวันหยุดพักผ่อน ก็มอบให้แก่งานกฎหมายทั้งสิ้น สภาคองเกรส* ในเวลานั้นเป็นเรื่องที่ชนชั้นกลางที่รู้ภาษาอังกฤษพากันเอาใจใส่มาก ในการประชุมตอนแรก ๆ ท่านได้ปฏิญาณตนเป็นสมาชิกตามระเบียบ ทั้งเคยได้เข้าไปนั่งฟังการประชุมบ้างเหมือนกัน แต่ก็มิได้มีความสนใจเท่าไรนัก เพราะมัวยุ่งอยู่แต่กับการอาชีพ ทั้งยังไม่แน่ใจในพื้นความรู้ทางการเมืองและงานเกี่ยวกับประชาชนของตนเอง ท่านมีความรอบรู้ในสิ่งเหล่านี้น้อยมาก ทั้งไม่อยากจะเป็นเพียงตัวประกอบในคณะพรรคหรือสภาใด ๆ เลย วิญญาณที่ถูก

---

* สภาคองเกรสอินเดียถูกสถาปนาขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๘๕ สมาชิกประกอบด้วยนักศึกษาและชนกรรมาชีพชาวฮินดู เพื่อคัดค้านการกระทำอันผิดทำนองคลองธรรมของรัฐบาลอังกฤษ

กตมาแต่เมื่อวัยเด็กจนกระทั่งหนุ่ม บัดนี้ได้แปรสภาพเป็นปณิธานที่จะก้าวไปสู่ความมีอำนาจเสียแล้ว ความสำเร็จในด้านอาชีพทำให้ท่านมีความเชื่อมั่นในสมรรถภาพของตนเองยิ่งขึ้น ท่านรักการผจญภัย หรือปะทะกับคนหมู่มากแต่แปลกที่ท่านไม่โจนเข้าสู่เวทีการเมืองในคราวนั้น จริงอยู่ในสภาคองเกรส การต่อสู้ทางการเมืองมิได้เป็นไปอย่างรุนแรงเลย แต่ก็เป็นงานใหญ่โตอยู่ และโดยเฉพาะที่ท่านก้าวดังหมกมุ่นอยู่แต่กับงานอาชีพ ท่านจึงมุ่งแต่ที่จะจับบันไดแห่งความสำเร็จไว้ให้มั่นก่อนแล้วจึงจะค่อยกระโดดสูงขึ้นไปทีละขั้น ๆ โดยมิพักต้องอาศัยความช่วยเหลือของใคร แต่จะใช้ความเด็ดเดี่ยวและความเฉลียวฉลาดของตนเอง

ตามสภาพท่านต้องนับอยู่ในคณะชาติ โดยนัยความหมายแห่งคำที่คลุมเครืออยู่ แต่ท่านก็ยังนิยมชมชอบชาวอังกฤษและขนบธรรมเนียมบางอย่างของเขาอยู่ ท่านรู้สึกว่าเพื่อนร่วมชาติของท่านทำตัวให้ต่ำเอง และเกือบจะเป็นการสมควรแล้วที่ต้องประสบกับสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้น ท่านรู้สึกหยามนักการเมืองที่ดี แต่พูด— ๆ ๆ แต่มิได้ทำอะไรเลย ถึงแม้ท่านจะไม่มีความคิดเห็นอะไรเลยว่าพวกนักการเมืองเหล่านั้นควรจะทำอะไรบ้าง แต่ท่านก็คิดอยู่ว่านักการ

เมืองเป็นจำนวนมาก แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ที่หันเข้าเล่นการเมืองเพราะเป็นผู้ไร้สมรรถภาพในการที่จะแสวงหาความสำเร็จทางด้านอื่นได้

รายได้ของท่านนับวันแต่เพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ และได้ทำให้การครองชีพภายในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะเมื่อรายได้มากขึ้นก็มีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว แต่ท่านไม่มีความนึกคิดที่จะสะสมเงินทองไว้เลย ท่านคิดว่าท่านมีความสามารถหาเท่าไร ๆ ก็ได้ จึงได้จับจ่ายใช้สอยอย่างสบายชอบหาความสนุกเพลิดเพลิน ชอบการอยู่กินดีฉะนั้น การครองชีพจึงเปลี่ยนแปลงเป็นชาวตะวันตกทีละน้อย ๆ และมากขึ้นทุกที

นี่คือสภาพคร่าวๆ ของชีวิตอันเยาว์วัยของข้าพเจ้า*

---

* ข้าพเจ้าเกิดในอัลละฮาบัดเมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๑๘๘๙

ชีวิตในวัยเด็ก

ชีวิตในวัยเด็กของข้าพเจ้า ได้ผ่านไปโดยมิได้มีเหตุการณ์ผิดปกติอันใดที่น่าจะนำมากล่าวมากนัก ข้าพเจ้าชอบเฝ้าฟังการสนทนาของบรรดาญาติผู้ใหญ่ แต่ก็มิได้มีความเข้าใจในเรื่องเหล่านั้นเลย โดยมากการสนทนามักจะเป็นเรื่องการกระทำของชาวอังกฤษที่รังแกชาวอินเดียอย่างเหลือทนและเหยียดหยาม รวมทั้งพวกครึ่งชาติ เป็นหน้าที่ของชาวอินเดียทุกคนที่จะต้องลุกขึ้นเผชิญกับสิ่งเหล่านั้น จะยอมปล่อยให้สภาพเป็นเช่นนั้นต่อไปไม่ได้ การปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่ผู้ปกครองกับราษฎรมีบ่อย ๆ จนกลายเป็นของธรรมดาและเป็นเรื่องสำหรับถกเถียงกันว่าฝ่ายใดผิดฝ่ายใดถูก เป็นข้อเท็จจริงที่รู้กันทั่วไปว่าในเมื่อชาวอังกฤษฆ่าชาวอินเดีย คณะลูกขุนซึ่งเป็นเพื่อนร่วมผิวของเขาเองก็จะตัดสินปล่อยให้พ้นข้อหา ห้องโดยสารรถไฟก็มีจัดสำรองสำหรับชาวยุโรปไว้ต่างหาก และแม้ว่ารถโดยสารจะแน่นยัดเยียดเพียงไรก็ไม่อนุญาตให้ชาวอินเดียเข้าไปนั่งในที่จัดไว้เฉพาะเป็นอันขาด ทั้งที่แม้ว่าห้องเหล่านั้นจะว่างเปล่าอยู่ก็

ตาม ส่วนห้องที่ไม่จัดไว้โดยเฉพาะหากชาวอังกฤษจะเข้าไปนั่งแล้ว ก็ย่อมจะทำได้และทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะห้ามมิให้ชาวอินเดียคนใดเข้าไปนั่งร่วมห้องก็ได้ ม้านั่งและเก้าอี้ตามสวนสาธารณะก็มีการจัดเฉพาะสำหรับชาวอังกฤษเหมือนกัน ข้าพเจ้ารู้สึกแค้นเคืองต่อผู้ปกครองต่างด้าวเหล่านี้เหลือเกินที่ทำผิดทำนองคลองธรรมเช่นนั้น ฉะนั้นเมื่อชาวอินเดียต่อสู้เมื่อใดแล้วข้าพเจ้าพลอยยินดีด้วย แต่เพื่อนหรือญาติข้าพเจ้าไม่เคยได้เกิดปะทะกับชาวอังกฤษเป็นการส่วนตัวเลย หากเกิดมีขึ้นเมื่อใดแล้วพวกเราก็รู้สึกสนุกสนานเต้น ญาติของข้าพเจ้าคนหนึ่งเป็นคนแข็งแรงมาก และมักหาเหตุทะเลาะวิวาทกับชาวอังกฤษบ่อย ๆ แต่โดยมากมักเป็นพวกถูกครหาชาติ เพราะพวกนี้ชอบทำตนประหนึ่งเป็นคนชาติอังกฤษแท้ ๆ ทีเดียว การทะเลาะวิวาทเหล่านี้มักเกิดในขณะโดยสารรถไฟ

แม้ข้าพเจ้าจะมีความเคียดแค้นชาวต่างด้าวผู้มาทำการปกครองเรา และทำการกดขี่ข่มเหงรังแกพวกเราเพียงไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยังมิได้มีความรู้สึกเกลียดชังชาวอังกฤษเป็นส่วนบุคคลเลย ข้าพเจ้ามีครูสตรีชาวอังกฤษประจำบ้าน ได้พบเห็นชาวอังกฤษที่เป็นเพื่อนท่านบิดามาที่บ้านเราบ่อย ๆ จึง

ด้วยน้ำใสใจจริงแล้วข้าพเจ้าก็นิยมชาวอังกฤษ

ในตอนเย็นจะมีเพื่อนมาเยี่ยมท่านบิดาเสมอ และรู้สึกว่าท่านได้รับการพักผ่อนหย่อนใจเป็นอันดีหลังจากที่ได้ตรากตรำมากับงานตลอดวัน บ้านของเราจะครึกครื้นเครงไปด้วยเสียงสนทนา การหัวเราะตลกโปกฮา เสียงหัวเราะของท่านเป็นที่เลื่องลือในอัลฮาบัต บางครั้งข้าพเจ้าได้แอบฟังอยู่ทางหลังม่านเพื่อให้รู้ว่าพวกผู้ใหญ่สนทนาเรื่องอะไรกัน หากข้าพเจ้าถูกจับได้ในขณะที่ทำเช่นนั้นก็จะถูกดากตัวไปบังคับให้นั่งบนตักของท่านบิดาสักครู่หนึ่งเป็นการลงโทษ ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าเห็นท่านดื่มเหล้าแคลเรต หรือเหล้าองุ่นแดง (มันเป็นสีแดง) สำหรับเหล้าวสกข้าพเจ้ารู้จักเพราะท่านบิดาและเพื่อน ๆ ของท่านดื่มกันบ่อย ๆ แต่เจ้าเหล้าสีแดงนี่ทำให้ข้าพเจ้าขยะแขยงมาก ข้าพเจ้ารีบวิ่งไปหามารดาและบอกท่านว่า ท่านบิดากำลังดื่มเลือดสด ๆ

ข้าพเจ้ารู้สึกนิยมชมชื่นในท่านบิดามาก รู้สึกว่าภายในตัวของท่านนั้นเต็มไปด้วยความบึกบึน ห้าวหาญและความฉลาดรอบรู้รวมกันเหนือกว่าชายอื่นเป็นอันมาก ข้าพเจ้าครุ่นคิดอยู่ว่า เมื่อข้าพเจ้าเติบโตขอให้มีคุณสมบัติเช่นเดียวกับท่าน แต่แม้จะรักท่านและนิยมชมชื่นในตัวเพียงไร

ก็ตาม ก็ไม่วายเกรงกลัวท่านเท่า ๆ กัน เคยเห็นท่านโกรธ
คนใช้แล้วกลับเห็นท่านเป็นคนดุร้ายในขณะนั้น และยังเกิด
ความกลัวท่านจนตัวสั่น บางคราวก็บังเกิดความแค้นเคือง
ด้วยเมื่อท่านทำโทษคน อารมณ์ของท่านเวลาโกรธน่ากลัว
มาก แม้ในปีหลัง ๆ ต่อมาข้าพเจ้าก็ไม่รู้จะเอาอะไรมา
เปรียบกับความรู้สึกที่ได้รับในวัยเด็กได้ เพราะหัดที่ท่าน
เป็นคนชอบคลุกคนองและมีกำลังใจเข้มแข็งพอที่จะยับยั้งชั่ง
ใจได้เสมอ ยิ่งเมื่อมีอายุสูงขึ้นก็ยิ่งบังคับใจคนเองได้ดีมาก
ขึ้น ฉะนั้นเมื่อแก่ตัวลงอารมณ์ฉุนเฉียวก็ค่อยหายไปไม่
เหมือนในวัยหนุ่ม ๆ

เมื่อเด็ก ๆ ข้าพเจ้ายังจำความดุดันของท่านได้ครั้งหนึ่ง
เพราะตัวเองต้องตกเป็นเหยื่อแห่งการดุครั้งนั้น เวลานั้น
อายุของข้าพเจ้าเห็นจะราว ๆ ๕—๖ ขวบ ข้าพเจ้าเห็นปาก
กาหมึกซึมวางอยู่บนโต๊ะของท่านสองด้าม จึงเลยหยิบเอา
มาเป็นของตัวเสียด้ามหนึ่ง ต่อมาทราบว่ามีการค้นหากัน
อย่างขนานใหญ่ เพราะคิดว่าหาย ความตกใจและหวาด
กลัวได้บังเกิดแก่ข้าพเจ้าอย่างใหญ่หลวง เพราะได้กระทำ
ความผิดไปแล้ว ข้าพเจ้าไม่ยอมรับสารภาพ เมื่อค้นพบ
ปากกาตัวนั้นและทราบว่าข้าพเจ้าเป็นตัวการเอาไป ท่าน

โกรธข้าพเจ้าจนตัวสั่นและเสียนเสียอย่างไม่นับ ข้าพเจ้าเก็อบหน้ามืดด้วยความเจ็บปวด และรู้สึกอับอายขายหน้ามากจึงรีบไปหามารดา มารดาช่วยรักษาบาดแผลที่ถูกเฆี่ยนเป็นเวลาหลายวันจึงหาย

ข้าพเจ้ามิได้มีความเคียดแค้นชิงชังท่านที่ทำโทษข้าพเจ้าเช่นนั้นเลย เพราะคิดว่าเป็นการลงโทษอย่างสาสมแล้ว แม้จะค่อนข้างหนักไปหน่อยก็ตาม ความนิยมรักใคร่ที่มีในตัวท่านยังคงฝังในความรู้สึกของข้าพเจ้าโดยมิได้เสื่อมคลายเลย แต่ยังมีความกลัวผสมอยู่ด้วยเสมอ ส่วนมารดาข้าพเจ้ามิได้มีความรู้สึกเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่กลัวท่านเพราะรู้อยู่ว่าท่านอภัยและยกโทษให้แก่ข้าพเจ้าเสมอ ไม่ว่าจะผิดถูกอย่างไร ทั้งนี้พราะท่านรักใคร่ในตัวข้าพเจ้ามากอย่างล้นพ้น ข้าพเจ้ามักจะพยายามเอาชนะท่านอยู่บ้างและชอบเล่นหัวอยู่กับท่านเสมอ ท่านสนิทสนมกับข้าพเจ้ามากกว่าท่านบิดามาก ข้าพเจ้ามีเรื่องอะไรก็จะเอาไปเล่าสู่ท่านฟัง ท่านเป็นคนบอบบางร่างเล็ก พออายุข้าพเจ้าไม่เท่าไรก็สูงเท่าท่านเสียแล้ว ข้าพเจ้าชื่นชมในความงามของท่านมาก รักมือและเท้าอันงามของท่าน ท่านเป็นชาวกัสมิระที่บรรพบุรุษเพิ่งอพยพมาได้ชั่วสองอายุคนเท่านั้น

บุคคลที่ข้าพเจ้าไว้วางใจได้อีกคนหนึ่งคือมูบารัค อาลี ซึ่งเป็นคนสนิทของท่านบิดา ตระกูลดั้งเดิมของเขาอยู่ในบาตอน เป็นตระกูลที่มั่งคั่ง การขบถเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๕๗ ทำให้ตระกูลยากจนลง กองทหารอังกฤษได้ช่วยทำลายเสียบ้าง ความเดือดร้อนที่เคยประสบมานั้นเอง ทำให้เขาเป็นคนสุภาพและอดทนต่อทุกคน เฉพาะอย่างยิ่งกับพวกเด็ก ๆ สำหรับข้าพเจ้าแล้วต้องยึดเอาอาลีเป็นสวรรค์แห่งเดียว ในเมื่อเกิดเรื่องราวอะไรขึ้นหรือเมื่อมีทุกข์ร้อน ในสายตาอันยังเด็กของข้าพเจ้า ๆ เห็นว่าการที่แกไว้เคราสีเทานั้นดูคริเบื้นโบราณมาก แกจำนิทานปรำปรามาเล่าสู่ข้าพเจ้าฟังได้มาก ข้าพเจ้าชอบนั่งบนตักแกฟังนิทานเป็นเวลาหลาย ๆ ชั่วโมง เป็นนิยายเก่าจากอาหรับราตรีบ้าง และจากแหล่งอื่น ๆ บ้าง เป็นเรื่องบ้านแตกสาแหรกขาดเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๕๗ — ๑๘๕๘ บ้าง แกมีชีวิตต่อมาจนกระทั่งข้าพเจ้าโตเป็นหนุ่มจึงได้ถึงแก่กรรม ความสนิทสนมระหว่างข้าพเจ้าและ มูบารัค อาลี ยังคงสถิตอยู่ในความทรงจำ ซึ่งข้าพเจ้าถือเป็นสมบัติอันล้ำค่าตราบทุกวันนี้

มีเรื่องราวอื่น ๆ อีก ที่ข้าพเจ้าเคยได้ยินได้ฟังมาเป็นเรื่องราวจากเทพนิยายโบราณของชาวฮินดู จากนิยายวรรณ

คติรามเกียรติและมหาภารตะ ซึ่งมารดาและบ้าสะใภ้เป็นผู้เล่าให้ฟัง ท่านบ้าสะใภ้นั้นเป็นผู้สันทัดในนิยายปรำปรามาก เล่าอย่างไม่รู้จักหมดสิ้น ดังนั้นความรู้ของข้าพเจ้าในทางวรรณคดีนิยายและนิทานประจำบ้านจึงกว้างขวางมาก

สำหรับเรื่องศาสนา ข้าพเจ้ามีความรู้แต่เพียงเศร้า ๆ และดูเหมือนมีแต่พวกผู้หญิงเอาใจใส่ ส่วนบิดาและญาติผู้ใหญ่เห็นเป็นของขบขัน ไม่ยอมยึดถือมั่นคงเป็นจริงเป็นจังเลย แต่บรรดาญาติหญิงชอบทำบุญทำทานกันในวันพิธีศาสนา มีการสวดมนต์ภาวนากันอยู่เสมอตามประเพณี ข้าพเจ้าก็พลอยได้รับความสนุกสนานไปด้วย และพยายามทำท่าทางเลียนแบบผู้ใหญ่ คือถงชำระกายในแม่พระคงคาเช่นเดียวกับมารดาและบ้าสะใภ้ บางทีก็ตามมารดาไปพังเทศน์ในโบสถ์ของเมืองอัลฮาบัด บางทีก็ไปถึงพาราณสีหรือที่อื่น ๆ แต่สิ่งเหล่านี้คงทิ้งรอยไว้ในความทรงจำของข้าพเจ้าน้อยเต็มที

ครั้นถึงวันพิธีใหญ่ทางศาสนา—สงกรานต์—หนุ่มสาวเด็กผู้ใหญ่ พร้อมกันจัดงานรื่นเริงสนุกสนานเราเอาน้ำสาดกันเล่น ส่วนวันชวาลา คืองานประกวดเพลิง ทุกบ้านเรือนจะจุดไฟไว้ตามระเบียงบ้านคล้ายวันเฉลิม จะเห็นโคมไฟ

เหล่านี้นับจำนวนพัน ๆ และยังมีพิธีฉลองทารกที่เกิดในเรือนจำอีก พิธีนี้ประกอบในเวลาเที่ยงคืน (อันเป็นเวลาที่พวกเด็กทนอดนอนคอยอยู่ด้วยไม่ได้) ยังมีพิธีแห่ภาพสมมติจากคติโบราณครั้งพระรามไปตีกรุงลงกา ฝูงชนจะแน่นขนัดสองข้างถนนเพื่อเฝ้าดูขบวนแห่ พวกเด็ก ๆ ชอบดูแห่เจ้าเซ็นที่มีคนเข้าขบวนพิธีแสดงความเศร้าโศกไปตามถนนแสดงประวัติความวิปโยคเมื่อครั้งหะซันและฮูเซ็นแพ้สงครามตามนิยายของอาหรับ พิธีย่อย ๆ ของชาวฮินดูยังมีอีกมากมายหลายอย่างในปีหนึ่ง ๆ

ในหมู่พวกเรากับชาวกัสมิระยังมีพิธีพิเศษอีก ซึ่งชาวฮินดูโดยมากไม่นับถือด้วย เช่นวันปีใหม่ตามปฏิทินซัมวัต (Somvat) ซึ่งนับเป็นวันนักขัตฤกษ์สำหรับพวกเรา และพากันแต่งกายด้วยเสื้อผ้าแพรพรรณใหม่ ๆ พวกเด็ก ๆ จะได้รับแจกสตางค์เป็นของขวัญในวันนี้

มีพิธีอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าสนใจมากกว่าพิธีอื่นใดหมด และซึ่งข้าพเจ้าเป็นตัวสำคัญของงานคือวันเกิดของข้าพเจ้า—มันเป็นวันสำคัญที่ยังความสดชื่นและความตื่นเต้นแก่ข้าพเจ้ามาก ในตอนเช้ามืดของวันนั้นข้าพเจ้าจะถูกนำขึ้นตาชั่งมีหมา ซึ่งข้างหนึ่งมีถุงข้าวสาลีเป็นถุง ๆ และของ

อื่น ๆ อีกผูกติด เมื่อใดน้ำหนักเท่าตัวข้าพเจ้าแล้วเขาก็เอาลง และของที่ได้น้ำหนักเท่าตัวข้าพเจ้านั้นก็จะถูกนำออกแจกจ่ายเป็นทานให้แก่คนยากจน ข้าพเจ้าจะต้องกลับไปแต่งตัวใหม่เพื่อเข้าพิธีรับของขวัญ ในตอนกลางวันและตอนเย็นมีการเลี้ยงดูกันอย่างเอิกเกริก ข้าพเจ้ารู้สึกหัวใจพองในฐานที่เป็นตัวสำคัญของพิธี แต่มีความเสียใจอยู่อย่างหนึ่งที่วันเกิดไม่ค่อยมีบ่อย ๆ ข้าพเจ้ามิได้คาดถึงเลยว่าบางทีในกาลข้างหน้า วันเกิดของเรากลับจะเป็นเครื่องสะเทือนใจ เพราะให้เราสำนึกว่าเรายิ่งนับวันแก่ลงไปทุกที

บางคราวครอบครัวของเรา ต้องเดินทางไปยังจังหวัดใกล ๆ เพื่อช่วยในพิธีแต่งงานของญาติใกล้ชิดบ้าง ของญาติห่าง ๆ บ้าง บางครั้งก็ของเพื่อนฝูง การเดินทางในครั้งกระโน้นพวกเด็ก ๆ รู้สึกตื่นเต้นกันมาก เพราะการไปช่วยการแต่งงานนั้นพวกเด็ก ๆ ไม่ค่อยจะต้องอยู่ในระเบียบแบบแผนอะไรนัก จะไปไหนมาไหนก็ได้ตามชอบใจ ตามปกติบ้านที่มีการแต่งงานเช่นนั้น มักมีหลายครอบครัวมาช่วยงานและพักรวมกัน จึงมีเด็กหญิงชายเด็ก ๆ ด้วยกันหลายต่อหลายคน ฉะนั้นข้าพเจ้าจะอุทธรณ์ว่าหงอยเหงาเปล่าเปลี่ยวไม่ได้ เราจะเล่นกันสนุกหรือซุกซนกันเพียงไรก็ทำได้ แต่

ก็ไม่วายจะถูกพวกเด็กโตกว่าดุเอาบ่อย ๆ

พิธีแต่งงานของชาวอินเดียไม่ว่าจะเป็นคนรวย หรือยากจนล้วนเป็นที่น่าตำหนิทั้งนั้น เพราะทำกันอย่างสุรุ่ยสุร่าย หมดเปลืองไปทางที่ไม่ควรหมดเปลือง เห็นแล้วรู้สึกเสียดายแทน เพราะความจริงก็ทำกันอย่างหยาบ ๆ ไม่เห็นมีศิลปที่ตรงไหนเลย ในเรื่องนี้คนชั้นกลางและชั้นจนควรจะได้สังวรณ์ไว้ คนจนบางทีถึงกู้หนี้ยืมสินเขามาทำสุรุ่ยสุร่ายสมกับที่มีผู้กล่าวว่าความจนของชนชั้นนี้เนื่องมาแต่การปฏิบัติตามประเพณีและพิธีแห่งสังคมเคร่งเกินไปนั่นเอง

อาจจะมีผู้กล่าวว่าชีวิตคนจนเป็นชีวิตอันแห้งแล้งที่สุดและน่าเหนื่อยหน่าย ฉะนั้นการที่จะมีพิธีแต่งงานนาน ๆ สักครั้งเพื่อจะได้ทำการเลี้ยงดูกันอย่างครึกครื้นบ้าง โดยมีการร้องรำทำเพลงย่อมจะทำให้หัวใจสดชื่นขึ้น จะได้ลืมความทุกข์ยากและลืมงานอันหนักแสนหนักเสียบ้าง ใครเล่าจะโหดร้ายนักหนาที่ไม่อยากให้เขาได้มีโอกาสสนุกสนานบ้าง ? แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย จงระงับการใช้จ่ายอันสุรุ่ยสุร่ายนั้นเสียเถิด ลดการใช้จ่ายให้น้อยลง แต่อย่าทำให้ชีวิตอับเฉาและแห้งแล้งก็แล้วกัน

ชนชั้นกลางก็เช่นกัน เมื่อมีพิธีการแต่งงานก็หมดเปลืองอย่างน่าเสียดายที่สุด เพราะถือว่าพิธีนี้เป็นการได้รวมวงศาคณาญาติมาไว้ใต้ชายคาเดียวกัน ถึงจะอยู่ไกลแสนไกลก็มักจะต้องมาช่วยงานกัน เป็นโอกาสที่จะได้พบปะกันมากหน้าหลายตา ซึ่งหาโอกาสเช่นนั้นได้ยากนัก ทั้งนี้จึงทำให้พิธีการแต่งงานเป็นที่นิยมแพร่หลายมากในชนทุกชั้น และมีอย่างเดียวเท่านั้นที่จะเอาชนะต่อพิธีนี้ได้ คือการร่วมสมาคมการเมือง ซึ่งมีการนัดประชุมกันบ่อย ๆ และได้มีโอกาสพบปะสนทนากันมากหน้าหลายตา โดยเฉพาะสภาคองเกรส

ชาวเมืองกัสมีระนับว่าได้เปรียบแก่ชาวเมืองอื่นอยู่อย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคเหนือที่ไม่นับถือประเพณีที่แยกหญิงไว้จากชาย แต่เมื่อชาวกัสมีระเห็นว่าชาวภาคใต้นิยมประเพณีนี้อยู่ ชาวกัสมีระจึงต้องทำตามประเพณีนี้เฉพาะแต่เมื่ออยู่ต่อหน้าแขกหรือชาวเมืองอื่นที่มิใช่กัสมีระ

ในสมัยนั้นทางแถบภาคเหนือของอินเดีย มีชาวกัสมีระตั้งถิ่นฐานอยู่โดยมาก จึงเลยยึดถือกันเป็นประเพณีของสังคม แต่ในหมู่ชาวกัสมีระด้วยกันเองแล้ว เราไม่ได้ถือ

หญิงถือชาย ชีวิตในสังคมเสมอเท่าเทียมกันหมดทั้งสองเพศ สตรีชาวกุสมิระทุกคนจะเข้าไปในบ้านชายกุสมิระผู้ใดก็ได้ ในการกินเลี้ยงหรืองานพิธีอะไรก็ตาม หญิงชายนั่งด้วยกันก็ได้ พูดจากันได้โดยเสรี แต่โดยมากสตรีมักรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะ เด็กหญิงเด็กชายก็เล่นหัวกันอย่างเสมอภาค

ชีวิตในวัยเยาว์ของข้าพเจ้าได้ผ่านไปด้วยประการฉะนี้ ภายในครอบครัวใหญ่การทะเลาะเบาะแว้งเล็ก ๆ น้อย ๆ ย่อมเป็นสิ่งที่จะหลีกเลี่ยงมิได้ แต่เกิดบ่อยเข้าและรุนแรงขนถึงไปถึงหูท่านบิดา และดูเหมือนจะเชื่อว่าเหตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเนื่องจากฝ่ายหญิงเป็นต้นเหตุ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าฝ่ายใดผิดฝ่ายใดถูก เพราะต่างฝ่ายก็ต่างทุ่มเถียงกัน และไม่อยากพบหน้าค่าตากัน ข้าพเจ้ารู้สึกไม่สบายใจ กระทั่งท่านบิดาทำการจัดวางเรื่องจึงสงบไปได้

เหตุการณ์อีกอย่างหนึ่งที่ข้าพเจ้ายังจำได้ ในวัยเด็กขณะเมื่อข้าพเจ้ากำลังมีอายุ ๗ หรือ ๘ ขวบเห็นจะได้ ข้าพเจ้าขี่ม้าเล่นทุกวันโดยมีผู้ฝึกหัดติดตามไปด้วย เขาประจำกองพันทหารม้าซึ่งตั้งอยู่ในอัลฮาบัดนั่นเอง เย็นวันหนึ่งบังเอิญข้าพเจ้าพลัดตก และม้าตัวนั้นเป็นม้าถูกผสมอาหรับ

งามมาก มันห้อกลับบ้านโดยไม่มีข้าพเจ้า ท่านบิดากำลัง
คุยกับเพื่อนฝูงอยู่ที่สนามเทนนิส เมื่อเห็นม้าวิ่งกลับก็ตระ
หนกตกใจมากและเดาเหตุการณ์ไปต่าง ๆ นา ๆ ท่านได้
เดินนำหน้าบรรดาแขกทั้งหมดเที่ยวติดตามหาข้าพเจ้า และ
มาพบเข้ากลางทาง ต่างก็พากันต้อนรับข้าพเจ้าประหนึ่งว่า
เป็นผู้กล้าหาญหรือเป็นวีรชนฉะนั้น

ลัทธิสุคติทางใจ

เมื่ออายุข้าพเจ้าได้ ๑๐ ปี เราได้ย้ายไปอยู่บ้านใหม่ ซึ่งใหญ่โตกว่าบ้านหลังเก่ามาก ท่านบิดาให้ชื่อบ้านนี้ว่า "อนันท์ พะวัน" (Anand Bhavan) ในบริเวณบ้านมีสวนใหญ่เต็มไปด้วยดอกไม้นานาชนิดและสระอาบน้ำ ข้าพเจ้ามีความตื่นเต้นเป็นอันมาก เพราะได้พบอะไรต่ออะไรใหม่ๆ เสมอ ต่อมาท่านบิดายังได้ปลูกตึกเพิ่มขึ้นอีกหลายหลัง มีการขุดดินและก่อสร้างเป็นการใหญ่ ข้าพเจ้าชอบนั่งเฝ้าดูคนงานเขาทำงานกัน

สระน้ำในบริเวณบ้านใหญ่มาก และต่อมาไม่ช้าข้าพเจ้าก็ว่ายน้ำเป็นและรู้สึกเป็นสุขใจไร้วิตกกังวลใดๆ ในยามแหวกว่ายอยู่ในสระ ระหว่างวันอันอบอ้าวในฤดูร้อนนั้น ข้าพเจ้ามักจะลงไปแช่น้ำเล่นวันละหลายๆ ครั้ง ในคอนเย็นเพื่อนของท่านบิดาชอบพากันมานั่งเล่นตามขอบสระเป็นของทันสมัยมาก ที่คิดไฟฟ้าทั้งในบ้านและที่สระน้ำ ที่อัดฮาบัดเวลานั้นไฟฟ้ายังไม่แพร่หลาย ข้าพเจ้าได้รับความ

สนุกสนานเบื่นอันมาก ในเมื่อท่านบิดานัดเพื่อนฝูงมาอาบน้ำ รู้สึกสนุกที่แกล้งทำให้ผู้อื่นตกอกตกใจ เคยผลักหรือฉุดพวกผู้ใหญ่ที่นั่งอยู่ขอบสระลงน้ำ แต่ว่ายน้ำไม่เป็น ข้าพเจ้า จำ ดร. เศช บารัฮารัดู ซาปรู พนักงานชั้นผู้น้อยของศาล อัดฮาบัดได้โดยแม่นยำว่า ว่ายน้ำไม่เป็นและไม่อยากหัดด้วย และเป็นคนหนึ่งที่ข้าพเจ้าแกล้ง เขาชอบนั่งเล่นที่บันไดสระขั้นแรก สูงจากน้ำราว ๑๕ นิ้ว และไม่ยอมก้าวเลยลงไปอีกเป็นอันขาด ถ้าใครพยายามจะฉุดเขาลงไปใกล้น้ำเขาจะร้องเสียงหลงทีเดียว ท่านบิดาของข้าพเจ้าก็ว่ายน้ำไม่ค่อยเก่งเหมือนกัน แต่ก็พยายามกัมหน้ากัดฟันใช้มือพุ้ยอย่างเต็มแรงไปทั่วสระได้เหมือนกัน

ขณะนั้นอังกฤษกำลังทำสงครามกับพวกบัวร์ การสงครามครั้งนี้ข้าพเจ้ามีความสนใจมาก รู้สึกเห็นอกเห็นใจและสงสารพวกบัวร์ ข้าพเจ้าตั้งอกตั้งใจอ่านหนังสือพิมพ์เพราะความอยากรู้ข่าวสงครามโดยละเอียด

เหตุการณ์ภายในบ้านได้ผ่านเข้ามาในความทรงจำของข้าพเจ้าอีก คือน้องสาวน้อย ๆ ได้ปฏิสนธิมาคนหนึ่ง ความหงอยเหงาเปลี่ยวใจที่ไม่มีน้องชายและน้องสาวสักคนหนึ่งดังเช่นคนอื่น ๆ นั้น เป็นความรู้สึกที่ข้าพเจ้าได้เก็บเป็น

ความลับมานมนานแล้ว เพราะฉะนั้น การที่มีความหวังแน่ ๆ ว่า จะได้มีน้องรักของตัวเองสักคนหนึ่งทำให้ข้าพเจ้าร่าเริงใจเป็นอันมาก ขณะนั้นท่านบิดากำลังทำธุระกิจอยู่ในยุโรป จำได้ว่าข้าพเจ้ายืนอยู่ที่เฉลียงสักครอยฟังข่าวการคลอด หมอคนหนึ่งในบรรดาที่มาคอยปฏิบัติและพยาบาล บอกข่าวการคลอดแก่ข้าพเจ้าและพูดซ้ำ ๆ ว่า ข้าพเจ้าควรจะดีใจเพราะน้องไม่ใช่ผู้ชาย ข้าพเจ้ารู้สึกขันขมและเคืองคำพูดของหมอมาก ในเมื่อคิดขึ้นมาว่าทำไมจึงยังมีมนุษย์ที่เข้าใจว่า คนอย่างข้าพเจ้ายังจะมีความเข้าใจอย่างทรามเช่นนั้น

การไปเยือนยุโรปของท่านบิดาได้ยังให้เกิดการอึงคนึงในหมู่พวกพราหมณ์ชาวกัศมิระในประเทศอินเดีย เพราะเมื่อท่านกลับมาท่านไม่ยอมเข้าพิธีล้างเสนียด (Prayaschit) ก่อน ๆ นี้พราหมณ์ชาวกัศมิระคนใดไปยุโรปเพื่อศึกษาหรือบรมทางนาศาสตร เมื่อกลับมา บรรดาชาวพันเมืองที่เคร่งครัดต่อประเพณีศาสนา จะไม่ยอมทำการคิดต่อคบหาเป็นอันขาด แล้วเขาจะเป็นคนนอกศาสนาไป แม้เขาจะได้ทำพิธีล้างเสนียดแล้วก็ตาม เรื่องนี้ยังผลให้บังเกิดคือ การแบ่งแยกหมู่ชนออกเป็นสองพรรคสองฝ่ายจำนวนไล่เรี่ยกัน หนุ่มชาวกัศมิระเป็นจำนวนมากได้เดินทางไปศึกษาในทวีป

ยุโรปบ่อย ๆ เมื่อกลับมาก็ได้ร่วมกับคณะเปลี่ยนแปลงประเพณีศาสนาใหม่ แต่ก็ต้องเข้าสู่พิธีชำระตนให้บริสุทธิ์เสียก่อน การเข้าสู่พิธีนี้เป็นเสมือนเด็กตะครดตกเท่านั้นเอง คลุกเคล้าไปกับพิธีศาสนา เป็นการแสดงถึงการเข้าพวกแต่ภายนอก และปฏิบัติตามความประสงค์ของหมู่คณะ เมื่อได้เข้าพิธีเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นจะประพฤติขัดกับทางศาสนาอย่างไร ๆ เช่น ปะปนเที่ยวเตร่เล่นสนุกกับคนที่ไม่ใช่พราหมณ์ และไม่ใช่ฮินดูก็ได้

ท่านบิดาของข้าพเจ้าก้าวเลยมากไปหน่อย โดยไม่ยอมเข้าพิธีหรือกระทำอะไร ๆ แม้แต่ภายนอกเพื่อให้ตนบริสุทธิ์ จึงเกิดเป็นเรื่องขึ้นฉาวขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในท่าทีของท่านที่แสดงการร้าวรานและดูหมิ่น ในที่สุด ชาวกัสมิระเป็นจำนวนมากก็มาเข้าเป็นพวกท่าน จึงเกิดเป็นคณะที่ ๓ ขึ้น ภายใน ๒—๓ ปีต่อมา คณะเหล่านี้รวมกันเข้าเป็นคณะเดียว เพราะความเชื่อแต่ก่อน ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไป บทบัญญัติเก่า ๆ ก็หมดความศักดิ์สิทธิ์ไปด้วย บรรดาชาวกัสมิระทั้งหญิงและชายเป็นจำนวนมากพากันไปศึกษาในยุโรปและอเมริกา เมื่อกลับคืนบ้านเกิดเมืองนอนก็มิได้ถูกเรียกร้องเข้าทำพิธีล้างเสนียดอีกเลย การละเว้นชนิดอาหาร

ก็พากันเลิกไปเกือบหมด นอกจากในหมู่ชนที่เคร่งครัดต่อศาสนาจริง ๆ ซึ่งมีจำนวนเพียงเล็กน้อย และโดยมากเป็นหญิงแก่ พวกหัวใหม่มักจะไปเที่ยวรับประทานอาหารกับพวกมุสลิมหรือพวกที่ไม่ใช่ชาวกัสมิระ หรือคนต่างด้าวประเพณีซึ่งแยกหญิงจากชายนั้น เป็นอันได้สาบสูญไปแล้วจากชาวกัสมิระ ถึงแม้จะยังมีอยู่ในพวกอื่นก็ตาม การปรับปรุงขั้นสุดในเรื่องประเพณีได้ก่อให้เกิดการจลาจลทางการเมือง เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๓๐ แต่การสมรสกับชนเหล่าอื่นยังไม่ค่อยจะแพร่หลายนัก แต่ก็มีขึ้นบ่อย ๆ และเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

น้องสาวของข้าพเจ้า ๒ คน ได้แต่งงานกับชายที่ไม่ใช่ชาวกัสมิระ และญาติชายหนุ่มคนหนึ่งก็ได้แต่งงานกับหญิงสาวชาวฮังกาเรียนเมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้อห้ามที่ห้ามมิให้ทำการสมรสกับคนต่างชาตินั้น มิใช่เนื่องจากศาสนาเป็นต้นเหตุส่วนใหญ่เกี่ยวกับเชื้อชาติ เป็นความประสงค์ในหมู่ชาวกัสมิระเป็นจำนวนมาก ที่ต้องการจะรักษาเลือดบริสุทธิ์ของกัสมิระ และลักษณะอันต่ำต้นสูงใหญ่ของเผ่าอารยัน ทั้งกลัวว่าเลือดบริสุทธิ์ของเราจะสาบสูญไปในทะเลแห่งชนชาติอินเดียและชาติอื่น พวกเราเป็นหมู่ชนกลุ่มน้อยในประเทศ

อันกว้างใหญ่ไพศาลนี้

เมื่อข้าพเจ้ามีอายุได้ประมาณ ๑๓ ปี ครูประจำบ้านคนใหม่ เฟอร์ดินันท์ ที. บรุก (Ferdinand T. Brook) เข้ารับหน้าที่อบรมข้าพเจ้า เขามีเลือดผสมไอริชทางฝ่ายบิดา และมารดาเป็นสตรีชาวฝรั่งเศสหรือชาวเบลเยี่ยม เป็นนักค้นคว้าเหตุผลตามทฤษฎี นางแอนนี แบแซนต์ (Mrs. Annie Besant) เป็นผู้แนะนำมาให้ท่านบิดา ครูคนนี้สอนข้าพเจ้าอยู่เกือบ ๓ ปี เป็นผู้ฝังแบบอย่างแก่ข้าพเจ้าในด้านต่าง ๆ มาก อีกคนหนึ่งที่ข้าพเจ้ามีอยู่ขณะนั้นคือ ครูสอนภาษาสันสกฤตและฮินดี ท่านเป็นบัณฑิตซึ่งข้าพเจ้ารักใคร่มาก หลังจากที่ได้อบรมสั่งสอนข้าพเจ้าเป็นเวลาหลายปี ข้าพเจ้าก็มีความรู้ในภาษาทั้ง ๒ แต่เพียงเด็กน้อยอย่างน่าประหลาด น้อยจนพอที่จะเทียบได้แต่กับภาษาดาคินี ข้าพเจ้าศึกษาในตอนหลังที่มหาวิทยาลัยแฮร์โรว์ (Harrow) เท่านั้น ความผิดทั้งมวลเป็นของข้าพเจ้าเองโดยไม่ต้องสงสัย เพราะข้าพเจ้าไม่เก่งในทางภาษาต่าง ๆ และทั้งไม่สนใจต่อวิชาไวยากรณ์เลย

เอฟ. ที. บรุก ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกในคุณค่าและรสชาติของการอ่านอย่างจับจิตจับใจ ข้าพเจ้าได้อ่าน

หนังสือภาษาอังกฤษเป็นจำนวนมาก แม้จะไม่มีจุดมุ่งหมายอะไรก็ตาม สามารถท่องจำวรรณคดีของชั้นประถมได้เป็นอย่างดี หนังสือซึ่งประพันธ์โดย เลวิส แครอล (Lewis Carroll) เป็นหนังสือที่ข้าพเจ้าชอบมาก รวมทั้งหนังสือเรื่องป่า (The Jungle Books) และกิมดอน กิ โซต (Don Quixote) ของ กุสตาน โดเร่ (Doré) และไกลที่สุดทางเหนือ (Farthest) ของฟริกส์จอฟฟ์ แมนเสน (Fridjofh Mansens) ได้เบิดอาณาจักรแห่งการท่องเที่ยวผจญภัยให้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจำได้ว่าได้อ่านประเภทนวนิยาย ของ สก็อต, ดิคเคนส์ (Scott Dickens) และแทคเกอร์เรย์, ฮ.ก. เวลส์ (H.G. Wells) และมาร์กทเวน (Mark Twain) และเรื่องนักสืบเชอร์ลอร์คโฮมส์ด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกตื่นเต้นในเรื่องนักโทษแห่งเซนดา (Prisoner of Zanda) และเรื่องสามคนในเรือ (Three men in a boat) นั้น ข้าพเจ้าถือว่าเป็นหนังสือปลุกประสาทชั้นเอกที่เดียว ยังมีหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่ข้าพเจ้าจำได้ คือเรื่องทริกบีย์ แต่งโดยดิอ มอริแยร์ ข้าพเจ้าได้ปลุกความนิยมในหนังสือจำพวกโคดงกลอนด้วยเหมือนกัน เช่น บีเตอร์ อิบ เบต ซัน (Peter Ibbetson) เป็นความนิยมชมชอบ

ที่คงดำรงอยู่ตราบทุกวันนี้ แม้ข้าพเจ้าจะได้ประสบกับการผันแปรในชีวิตอย่างใด ๆ ก็ตาม บรุ๊กได้เป็นผู้นำข้าพเจ้าเข้าไปสู่ความลึกลับแห่งวิทยาการ เราได้จัดการตกแต่งห้องวิทยาศาสตร์เล็ก ๆ ขึ้น และในที่นี้ข้าพเจ้าชอบใช้เวลาเป็นชั่วโมง ๆ ให้หมดไป ด้วยความเพลิดเพลินในการทดลองทางฟิสิกส์ และการแยกธาตุเบื้องต้น

นอกเหนือจากการเล่าเรียนแล้ว เอฟ. ที่ บรุ๊ก ยังฝังความรู้สึกให้แก่ข้าพเจ้าอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งตรึงตราแน่นในจิตใจของข้าพเจ้าอยู่ชั่วขณะ ความรู้สึกนี้คือการทำให้ใจเข้าสู่สุคติตามลัทธิ Theosophy เขาเคยมีการนัดประชุมหมู่สมาชิกประจำสัปดาห์ในห้องของเขา ข้าพเจ้าก็ได้เข้าร่วมประชุมกับเขาด้วย และบังเกิดความสนใจ ดูดดื่มในถ้อยคำและความคิดเห็นของเขา มีปุจฉาวิสัชนาอันเกี่ยวกับอติน-ทรีย์วิทยา (วิชาทางอภิธรรม) ถกเถียงกันถึงเรื่องวิญญาณที่จะต้องไปเกิดใหม่ ถึงดาวพระเคราะห์และสิ่งมหัศจรรย์ต่าง ๆ ถึงปาฏิหาริย์ ถึงบุญกรรม และได้อ้างอิงหนังสือตำหรับตำราและคัมภีร์ใหญ่ ๆ ต่าง ๆ ไม่เฉพาะแต่ของมาดาม พลาวัตสะกี (madame Blavatsky) และนักค้นคว้าหาเหตุผลจากทฤษฎีคนอื่น ๆ เขาอ้างกันจนถึงพระธรรมบท

ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (Dhammaapada) ของไพทาโกราส (Pythagoras) อโปโลนิอุส ไทนากุส (Apollonius Tyanagus) นักปรัชญา และอาจารย์อื่น ๆ อีก ข้าพเจ้าไม่เข้าใจการสนทนาของคณะธรรมะธรรมโมเหล่านั้นนัก แต่ดูเหมือนข้อความทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องลึกลับมากและชวนให้ชอบ ข้าพเจ้าได้มีความรู้สึกว่า สิ่งนั้นคือกุญแจที่จะนำไปสู่ความลับสุดของจักรวาพนี้ เป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าตั้งต้นคิดโดยใช้สมอง และด้วยความตั้งใจจริงถึงเรื่องศาสนาและโลกอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาฮินดูได้ถูกนำขึ้นมาพิจารณาก่อน ไม่ใช่ในส่วนที่เกี่ยวกับการสวดมนต์หรือพิธีต่าง ๆ แต่เกี่ยวกับพระคัมภีร์ Upanishands และ Bhagavad leita ข้าพเจ้าไม่เข้าใจคัมภีร์เหล่านั้น แต่ดูเหมือนน่าพิศวงมาก ข้าพเจ้าได้ฝันถึงดาวนพเคราะห์ต่างๆ เห็นตัวเองกำลังบินไปในระยะทางไกลโน้น ความฝันที่จะเหาะเหิรเดินอากาศได้กลายเป็นความฝันประจำตัวของข้าพเจ้าบ่อย ๆ ตลอดชีวิต และบางครั้งฝันอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนคล้ายกับได้ลอยขึ้นไปจริง ๆ และภูมิประเทศท้องถิ่นดูเหมือนแผ่ตระการอยู่เบื้องล่าง เป็นทัศนียภาพอันกว้างใหญ่ไพศาล ไม่ทราบว่าผู้ทำนายฝันสมัยใหม่ เช่น ฟรอย (Freuds)

และคนอื่น ๆ จะทำนายความฝันของข้าพเจ้าว่าอย่างไร

ในครั้งกระโน้นนางแอนนี แบแสนต์ มาเยี่ยมอัดยาบัด และบรรยายเรื่องราวการเข้าสู่สุคติหลายครั้งหลายคราว ข้าพเจ้าฟังอย่างรู้สึกจับใจซาบซึ้ง และกลับบ้านด้วยอาการเคลิบเคลิ้มไปคล้ายฝัน ข้าพเจ้าตกลงใจเข้าสมัครเป็นสมาชิกของคณะนั้น ทั้ง ๆ ที่มีอายุเพียง ๑๓ ปีกับความเมื่อไปขออนุญาตต่อท่านบิดา ท่านอนุญาตด้วยความขบขัน ดูเหมือนท่านจะไม่เห็นความสำคัญใด ๆ เลย ข้าพเจ้ารู้สึกหมองใจเล็กน้อยที่ท่านขาดความเอาใจใส่ในเรื่องนี้ ในสายตาของข้าพเจ้า ๆ เห็นท่านเป็นบุคคลที่สำคัญและใหญ่โตหลายทาง แต่ท่านยังขาดความเชื่อถือในเรื่องวิญญาณ ผิดสาง และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นจริงท่านก็เป็นนักเหตุผลจากทฤษฎีที่เก่าแก่นั่นเอง เพราะท่านได้เป็นสมาชิกของสมาคมนี้แต่พึ่งเริ่มใหม่ ๆ ตั้งแต่มาดามพะดาวัดสะกียังอยู่ในอินเดีย บางทีความฉงนสนเท่ห์ใจคงจะนำท่านเข้าไปมากกว่าการศาสนา ฉะนั้นต่อมาไม่ช้าท่านจึงผละจากงานนี้ แต่เพื่อนของท่านบางคนซึ่งสมัครพร้อมกับท่านได้บากบั่นต่อไปจนได้เลื่อนสูงขึ้นไปในคณะผู้นับถือลัทธินี้

ในที่สุด ข้าพเจ้าก็ได้เป็นสมาชิกคนหนึ่งขององค์การ

๕๕ นับตั้งแต่อายุ ๓๓ ปี แดะนางแอนนี แบแสนต์ เอง ได้ทำพิธี
รับรองข้าพเจ้า ซึ่งประกอบไปด้วยคำแนะนำที่ดี แดะคำ
สอนในเครื่องหมายลึกลับต่าง ๆ บางที่อาจเป็นเครื่องเตือน
ใจของสมาคมฟรีเมสัน (Freemason Society) ก็ได้
ข้าพเจ้าได้รับความเสียวซ่านใจเป็นอันมาก ได้ไปร่วมประ-
ชุมกับคณะที่เมืองพาราณสี (Banares) แดะพบกับนาย
พันเอกออลคอต (Colonel Olcot) ผู้มีหนวดงาม

ภายหลังเมื่อ เอฟ. ที. บรุก ได้จากข้าพเจ้าไปแล้ว
ข้าพเจ้าก็ขาดการติดต่อกับคณะนี้ (เหตุหนึ่งเพราะข้าพเจ้า
ได้ไปศึกษาเสียที่ประเทศอังกฤษ) แดะชั่วเวลาอันสั้นอย่าง
ประหลาด วิทยาการอันเกี่ยวด้วยเรื่องผี ๆ ต่าง ๆ นี้ก็ได้
เลือนจากชีวิตของข้าพเจ้าไปจนหมดสิ้น ไม่เวียนกลับมาอีก
เลย แต่ข้าพเจ้ามิได้สงสัยเลยว่า การที่ได้อยู่กับ เอฟ.ที.บรุก
นั้นยังได้จารึกรอยลึกไว้ในความทรงจำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
รู้สึกว่าเป็นหนี้เขาในวิชาลึกลับนั้นอยู่มาก แต่ข้าพเจ้าเกรง
ว่าบรรดาสมาชิกของลัทธินี้ได้รับความยกย่องจากข้าพเจ้า
เลย เพราะข้าพเจ้ารู้สึกว่าพวกเขาเป็นคนธรรมดาสามัญ
เท่านั้นเอง มิใช่บุคคลพิเศษแต่อย่างใด ชอบแต่จะยึดหลัก
การเอาตัวรอด แทนที่จะเสี่ยงภัยหรือเสียสละ ชอบแต่งาน

ที่ทำง่าย ๆ มากกว่าการเสี่ยง แต่สำหรับตัวนางแบแสนต์นั้น ข้าพเจ้ายังมีความนิยมชมชอบอย่างสูงอยู่เสมอ

เหตุการณ์อันสำคัญในตอนต่อมา ซึ่งข้าพเจ้าจำตรึงตราใจโดยมิมีวันลืมเลือนนั้นได้แก่ สงครามรัสเซีย—ญี่ปุ่น ชัยชนะของญี่ปุ่นได้ปลุกความเอาใจจดจ่อของข้าพเจ้าอย่างร้อนแรง ข้าพเจ้าเฝ้าคอยหนังสือพิมพ์เพื่ออ่านข่าวสดทุก ๆ วัน ลงทุนซื้อหนังสือมามากมายหลายฉบับที่มีข่าวเกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่น และพยายามอ่านข้อความด้วยความสนใจอย่างยิ่ง รู้สึกเพลิดเพลินต่อประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นมาก ข้าพเจ้ารักเรื่องราวเกี่ยวกับทหารหาญของญี่ปุ่นแต่โบราณกาล และร้อยแก้วที่น่าอ่านของ ลันคาดิโอ เฮอร์น Lancadio Hearn

แนวคิดและอุดมคติเกี่ยวแก่การนิยมชาตินั้น ได้บรรจุเต็มในสมองของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าคิดทบทวนถึงอิสรภาพของชาวอินเดียและอิสรภาพของชาวอาเซียทั้งหมด ให้หลุดจากความเป็นทาสของยุโรป ข้าพเจ้าใฝ่ฝันถึงการแสดงความกล้าหาญต่าง ๆ ฝันว่ามีดาบอยู่ในมือ ข้าพเจ้าจะรบเพื่ออินเดียและช่วยอินเดียให้เป็นอิสระ

ข้าพเจ้ามีอายุ ๑๔ ปีแล้ว ในครอบครัวของเรามีการ

เปลี่ยนแปลงไปบ้าง ญาติที่อาวุโสกว่าข้าพเจ้าต่างก็มีงานอาชีพเป็นหลักฐานแล้วออกไปมีเหย้าเรือนกันหมด ความคิดใหม่ ๆ และมโนภาพอาง ๆ ได้ผุดผ่านขึ้นในสมอง ข้าพเจ้ารู้สึกสนใจในเพศตรงกันข้ามมากขึ้น แต่ก็ยังชอบคลุกคลีอยู่แต่กับผู้ชายด้วยกัน ทั้งรู้สึกว่าออกจะด้อยเกียรติหากจะไปปะปนอยู่ในหมู่ผู้หญิง แต่บางครั้งเมื่อมีงานรื่นเริงในบรรดาชาวกสิกรหรือที่อื่น ๆ ที่มีหญิงสาวสวย ๆ แล้วข้าพเจ้าก็ชอบ เพราะการได้พิศหรือได้สัมผัสถูกเนื้อต้องตัวกัน ทำให้หัวใจของข้าพเจ้าเต้นแรง

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ เมื่ออายุของข้าพเจ้าได้ ๑๕ ปี เราได้เดินทางไปยังประเทศอังกฤษด้วยพร้อมกันหมดทุกคน มีท่านบิดา ท่านมารดา น้องสาวคนเล็กและข้าพเจ้า

แฮร์โรว์ และ แคมบริดจ์

(Harrow and Cambridge)

ในคอนปลายเดือนพฤษภาคม คณะเราก็เดินทางมาถึงประเทศอังกฤษ อ่านหนังสือบนรถไฟจากเมืองโดเวอร์ (Dower) เรื่องชัยชนะทางทะเลครั้งใหญ่ของญี่ปุ่นที่ทซุชิมา ข้าพเจ้ามีอารมณ์เบิ่นสุขอย่างยิ่ง วันรุ่งขึ้นบังเอิญเบิ่นวันแข่งม้าถ้วยดาบี พวกเราจึงพากันไปดู

ข้าพเจ้าเบิ่นคนโชคดีหน่อยที่บังเอิญเข้าเรียนในวิทยาลัยแฮร์โรว์ได้ ทั้ง ๆ ที่อายุถึง ๑๕ ปี ซึ่งค่อนข้างจะสูงไปสำหรับการสมัครเข้าเรียน ครอบครัวของเราพากันไปเที่ยวแถบชายฝั่งยุโรป แล้วเลยกลับประเทศอินเดีย

ตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยถูกปล่อยให้อยู่แต่ลำพังคนเดียว ท่ามกลางคนแปลกหน้าที่ไม่เคยรู้จักเลย จึงรู้สึกเปลี่ยวใจและคิดถึงบ้าน แต่เบิ่นอยู่ไม่นานนัก ข้าพเจ้าพยายามทำตัวให้เหมาะสมที่จะคลุกคลีไปกับเขาได้ตามควร ชีวิตวิทยาลัยที่มีการทำงานและเล่นทำให้เบิ่นคนไม่มีเวลาว่าง ข้าพเจ้าไม่เคยเบิ่นคนที่เหมาะสมแท้จริงเลย สำนึกอยู่เสมอว่าไม่ใช่

พวกเดียวกับเขา และพวกเขาก็คงจะรู้สึกในทำนองเดียวกัน จึงไม่ใคร่จะได้คลุกคลีกับเขานัก แต่ในที่สุดเลยปล่อยตัวเต็มที่ไม่มีการกระดากอายต่อพวกเขาเลย ทั้งเชื่อว่าพวกเขาก็คงตระหนักว่าข้าพเจ้าไม่ใช่คนที่จะยอมคนง่าย ๆ

ข้าพเจ้าถูกบรรจุเข้าไว้ในชั้นต่ำ เพราะมีความรู้ภาษาอังกฤษน้อย แต่ได้เลื่อนสูงขึ้นไปโดยเร็วในวิชาอื่น ๆ เฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้รอบตัวข้าพเจ้ารู้ดีกว่าเด็กอื่นทั้งหมดที่อายุใกล้เรียกัน แน่ละ ความสนใจของข้าพเจ้ามีกว้างขวางมากกว่า ข้าพเจ้าอ่านหนังสือเบื้นเล่ม ๆ และหนังสือพิมพ์มากกว่าเพื่อนนักเรียนแทบทั้งหมด จำได้ว่าได้เคยเขียนจดหมายถึงท่านบิดา ว่าพวกเด็ก ๆ อังกฤษนั้นส่วนมากสมองทึบ เพราะพวกเขาไม่พูดไม่คุยถึงอะไรเลย นอกจากการเล่นหัวเท่านั้น แต่ก็มียกเว้นเบื้นบางคนที่พบเมื่อได้เลื่อนขึ้นไปเรียนชั้นสูง

ข้าพเจ้ามีความสนใจในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร General Election มาก เท่าที่จำได้ในตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๐๕ ซึ่งพรรคเสรีนิยมเบื้นฝ่ายชนะ ตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ครูประจำชั้นได้ตั้งปัญหาถามนักเรียนเกี่ยวกับรัฐบาลใหม่ และแปลกใจเบื้นอันมากที่ในชั้นมีข้าพเจ้าคนเดียวที่สามารถตอบ

ได้เป็นอย่างดี

นอกจากการเมือง วิชาที่ข้าพเจ้าใฝ่ใจมากก็คือ ความก้าวหน้าเบื้องต้นของการบิน ในสมัยของพี่น้องไร้ต์ และซานโตดูมองต์ Santos Dumont แล้วต่อมาก็มี ฟาร์แมน Farman ลาแธม Latham และ แบลริโอร์ Bleriot จึงได้เขียนจดหมายถึงท่านบิดาจากแฮร์โรว์ด้วยความหื่นกระหาย ว่า ในไม่ช้าข้าพเจ้าคงจะเดินทางไปเยี่ยมท่านบิดาที่อินเดียโดยทางอากาศได้ในวันเสาร์—อาทิตย์ที่โรงเรียนปิด

ที่แฮร์โรว์ มีนักเรียนอินเดียอยู่ ๔—๕ คน สมัยเมื่อข้าพเจ้าเป็นนักเรียน ข้าพเจ้าไม่ใคร่จะได้พบกับพวกที่อยู่ตึกอื่น ๆ ในตึกของเราเองที่อาจารย์ผู้ปกครองพักมีบุตรชายคนหนึ่งของท่านแกกวาร์ Gaekwar แห่งแคว้นบาร์โรดา Baroda อยู่ด้วย เขาอยู่ชั้นสูงกว่าข้าพเจ้ามาก และเป็นที่รู้จักในหมู่นักเรียน เพราะเล่นคริคเก้ตเก่ง พอข้าพเจ้าเข้าเรียนได้สักหน่อยเขาก็ออก ต่อมาบุตรชายคนหัวปีของมหาราชาแห่งกะเปอทะละ Kapurthala ชื่อบะรามจิตซิงห์ Paramjit Singh ก็มาสมัครเข้าเรียน เวลานี้เป็นเจ้าติคคาซาฮิบ Tikka Sahib เขาเป็นคนที่ไม่เหมาะต่อสถานที่นี้เลย จึงไม่มีความสุข และไม่สามารถเข้าหมู่เข้าพวกกับเด็กอื่น ๆ

ใต้ พวกนักเรียนมีแต่จะขับและด้อเลียนอยู่เสมอ ทั้งนี้ทำ
ให้เขาคุมแค้น เพราะเบื่นการยั่วโทสะของเขาอย่างมาก
บางครั้งเขาได้ประกาศกับพวกนักเรียนว่า จะแก้แค้นพวก
เหล่านั้นให้สาสมหากพลัดเข้าไปในเมืองกะเปอทะละบ้าง แต่
ก็เปล่าประโยชน์ เพราะการพลัดเช่นนั้นมิได้ช่วยทำให้ภาวะ
ของเขากระเตื้องขึ้นเลย ก่อนมาที่นี่เขาได้ศึกษาอยู่ในประ-
เทศฝรั่งเศส สามารถพูดภาษาฝรั่งเศสได้คล่องแคล่วดี แต่
ก็น่าประหลาดที่วิธีสอนของโรงเรียนผู้ดีอังกฤษนั้น การ
พูดภาษาฝรั่งเศสได้คล่องแคล่ว มิได้ช่วยเขาในวิชาภาษา
ฝรั่งเศสเลย

มีเหตุการณ์แปลกประหลาดเล็กน้อยเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง
เมื่อในตอนเที่ยงวันหนึ่ง อาจารย์ผู้ปกครองได้มาเยี่ยมห้อง
เรา และมีการตรวจค้นหีบห่อกันอย่างละเอียดถี่ถ้วน ภายหลัง
จึงทราบว่าไม้ถือหัวเสี่ยมทองของบะรามจิตซิงห์หายไป แต่
การตรวจค้นไร้ผล สองสามวันต่อมา มหาวิทยาลัยอีตัน
และแฮร์โรว์ ได้มีการแข่งขันคริคเก้ตกันที่สนามลอร์ด ภาย
หลังการแข่งขันไม้ถือได้กลับคืนมาอยู่ในห้องของเจ้าของเอง
คงมีใครคนหนึ่งนำไม้นั้นไปถือที่ลอร์ด แล้วจึงนำมาส่งคืน

มียิว ๒—๓ คนในหอที่ข้าพเจ้าพัก ที่หออื่นพวกนั้นพอไปกับเขาได้ แต่ก็ยังไม่วายที่จะมีเบื่องหลังแห่งการเหยียดหยาม พวกนักเรียนชาติยิวเหล่านั้นถูกตราหน้าว่า "อ้ายยิวระยำ" Damned Jews และโดยไม่รู้ตัว ข้าพเจ้าค่อย ๆ เริ่มมีความคิดว่า ความรู้สึกที่ไม่เหยียดหยามเป็นความรู้สึกที่เหมาะสมยิ่งกว่า ฉะนั้นในปีต่อ ๆ มาข้าพเจ้าก็มีเพื่อนยิวที่รักใคร่ห่วงใยคน

ข้าพเจ้าคุ้นกับสถานศึกษาแฮร์โรว์และรักใคร่มาก แต่ก็ยังรู้สึกอย่างไร ๆ อยู่ว่าตนออกจะแก่เกินวิทยาลัยไปเสียแล้ว และมีใจจดจ่อแต่จะเข้ามหาวิทยาลัยตลอดปี ๑๙๐๖—๑๙๐๗ ข่าวจากประเทศอินเดียทำให้ข้าพเจ้าตกอกตกใจเป็นอันมาก ด้วยได้รับทราบเล็ก ๆ น้อย ๆ จากข่าวที่เก็บได้จากหนังสือพิมพ์อังกฤษ แต่ข่าวเล็กน้อยเหล่านั้นก็ยังทำให้รู้สึกว่า เหตุการณ์ใหญ่และสำคัญกำลังเกิดขึ้นในประเทศมาตุภูมิของตนเพราะมีการเนรเทศกัน และเบงคอลดูเหมือนกำลังจะจลาจล ชื่อของหัวหน้าคณะชาติผ่านแวบจากปูนนาและคณะชาติทำการก่อตั้งองค์การ Swodeshi boycott เพื่อทำการบอยคือตสินค้าอังกฤษต่าง ๆ เหล่านี้กระทบกระเทือนใจข้าพเจ้าอย่างใหญ่หลวง แต่ก็ไม่มีวิญญาณใดเลยที่

แฮร์โรว์ ที่ข้าพเจ้าพอจะปรับทุกข์ร้อนในเรื่องนี้ได้

รางวัลที่ข้าพเจ้าได้รับสำหรับการเล่าเรียนดีที่วิทยาลัยนครั้งหนึ่ง เป็นหนังสือเรื่อง "การิบัลดี" Garibaldi แต่งโดย ยี. เอม. เทรเวลยัน ข้าพเจ้าติดใจหนังสือนี้มาก พยายามหาหนังสือชุดของการิบัลดีมาอีก ๒—๓ เล่ม และได้ศึกษาเรื่องราวของการิบัลดีทั้งหมดจากหนังสือเหล่านั้นโดยละเอียด มโนภาพของการกระทำอันกล้าหาญเช่นนั้นในประเทศอิตาลีได้ผุดดาง ๆ ขึ้นเฉพาะหน้าข้าพเจ้าแล้ว เป็นภาพแห่งการต่อสู้อย่างกล้าหาญเพื่ออิสรภาพ ประเทศอินเดียและอิตาลีช่างมีภาวะตรงกันอย่างประหลาด แฮร์โรว์ดูเหมือนจะเป็นสถานที่ ๆ เด็กคับแคบอย่างจำกัดจำเขี่ยเสียแล้ว เพราะความคิดเหล่านี้ทำให้ข้าพเจ้าใคร่ที่จะได้ไปอยู่ในโลกที่กว้างไพศาลกว่าแฮร์โรว์ แม้จะได้มาอยู่เพียง ๒ ปีเท่านั้นก็ตาม ซึ่งก็น้อยกว่ากำหนดระยะเวลาตามปกติมาก

ข้าพเจ้าออกจากวิทยาลัยแฮร์โรว์ตามความประสงค์ของตนเอง และยังจำได้ดีว่าเมื่อถึงเวลาที่ต้องจากจริง ๆ กลับรู้สึกใจคอหดหู่และน้ำตาคลอหน่วย ข้าพเจ้ารู้สึกรักสถานศึกษานี้มาก บัดนี้ ตอนหนึ่งของการแสวงความดีในชีวิตของข้าพเจ้าได้ยุติลงแล้ว คือบีดฉากชีวิตในวิทยาลัย

แฮร์โรว์ ข้าพเจ้ารู้สึกพิศวงว่า เหตุใดใจคอจึงหดหู่ในการจากแฮร์โรว์ไป น่าจะเป็นเพราะประเพณีฮนบธรรมเนียมและบทเพลงของวิทยาลัยแฮร์โรว์นั่นเอง ได้เร้ยกร้องก้องอยู่ในโสตประสาทของข้าพเจ้าซาบซ่านเข้าในดวงจิต เพราะได้พยายามที่จะคล้อยตาม และทำตนให้เหมาะสมกลมกลืนเข้าหมู่พวกของเขาได้ ข้าพเจ้าได้เข้าเป็นนิสิตในมหาวิทยาลัยแคมบริดจ์—ทรินิต ตั้งแต่ต้นเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๐๗ เวลานั้นอายุได้ ๑๗ ปี หรือเกือบจะย่าง ๑๘ ปีแล้ว ข้าพเจ้ามีความพากภูมิใจในการที่ได้เข้าเป็นนิสิตแต่อายุยังน้อย และเป็นอิสระมาก เมื่อเทียบกับครั้งอยู่ในวิทยาลัย จะทำอะไรก็ได้ตามชอบใจ นับว่าได้หลุดออกมาจากเครื่องพันธนาการแห่งความเป็นเด็ก, และในที่สุดรู้สึกว่า อาจเพราะในสมัยนั้นข้าพเจ้าเป็นเด็กหนุ่มขี้อาย อันเนื่องมาจากชีวิตเยาว์วัยที่หงอยเหงาเปล่าเปลี่ยวของข้าพเจ้านั่นกระมัง

ความรู้สึกทั่วไปของข้าพเจ้าเกี่ยวกับชีวิต เป็นไปในลักษณะที่ไม่ชอบชีวิตนุ่มนวล ข้าพเจ้าไม่ใฝ่ใจในทางศาสนา และไม่ชอบพิธีรีตองของศาสนาที่ใช้การบังคับกดขี่ เป็นธรรมดาที่ข้าพเจ้าจะต้องเสาะมาตรฐานที่จะยึดถืออย่างอื่น ข้าพเจ้าพินิจทุกสิ่งทุกอย่างแต่เพียงผิวเผิน มิได้มองให้ลึก

ซึ่งดงไป มีแนวความคิดที่จะดำเนินชีวิตไปในทางควรแก่ค่า ไม่พัวพันกับแนวทางที่ต่ำช้าสามานย์ แต่ให้ได้ใช้ชีวิตอย่างเต็มสภาพหลายแง่หลายทาง ข้าพเจ้าชมชื่นในความเป็นอยู่ในขณะเดียวกัน อันตรายและการเผชิญกับอันตรายเป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าชอบ เช่นเดียวกับท่านบิดา เป็นนักพนันนิดหน่อยครั้งแรกก็พนันด้วยเงินทอง และต่อไปก็สูงขึ้นด้วยผลอันบังเกิดจากการเป็นคนใหญ่คนโตขึ้น การเมืองของประเทศอินเดียเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๗ และ ค.ศ. ๑๙๐๘ อยู่ในภาวะยุ่งเหยิงจลาจล ข้าพเจ้าต้องการจะแสดงเป็นตัวเอกของเรื่องความต้องการหลายอย่างหลายประการ ที่ประดังกันเข้ามาสู่จิตใจข้าพเจ้า ทำให้ข้าพเจ้าเข้าไปสู่สภาพแห่งความยุ่งเหยิงในใจ แม้จะยังดาง ๆ และสับสน ข้าพเจ้าก็มิได้รู้สึกเป็นเรื่องเดือดร้อนใจ เพราะการตัดสินใจยังอย่างไกล ขณะนั้นชีวิตชุ่มชื่นทั้งในส่วนร่างกายและจิตใจ ขอบหล้าพ้าเขียวใหม่ ๆ ได้ปรากฏแก่คลองจักษุอยู่เนืองนิจ ทางใหม่ที่จะต้องค้นคว้ายังมีอยู่อีกมาก พวกเรามักจะนั่งอยู่ข้างกองไฟในยามค่ำแห่งฤดูหนาว สนทนาและถกเถียงกันอย่างไม่รีบร้อนจนดึกดื่น กระทั่งไฟในกองที่สุมไว้จะมอดหมดไป ทำให้เราหนาวสั่นต้องแยกกันไปนอน และบางทีระหว่างการ

วิพากย์วิจารณ์ของเรา น้ำเสียงได้เปลี่ยนจากปกติเป็นการตะเบ็งชันด้วยความคันเค้นในข้อโต้เถียงที่จะเอาจริงจังกันแต่มันเป็นเพียงการหดอกดวงทั้งสิ้น เราได้เล่นกับปัญหาแห่งชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษยชาติ ในวิธีครึ่งล้อครึ่งจริง เพราะมันยังมิใช่ปัญหาเฉพาะหน้าของเราโดยแท้จริง ทั้งยังมิได้เข้าไปอยู่ในวงล้อมของสากกรณียกิจ มันเป็นโลกสมัยก่อนสงครามในตอนต้นศตวรรษที่ ๒๐ ต่อไปไม่ช้าโลกนี้จะต้องสิ้นชีพหักทางให้แก่อีกโลกหนึ่งอันเต็มไปด้วยมรณกรรมและวินาศกรรม เพราะความโกรธแค้นพยาบาทความเจ็บใจของบรรดาคนหนุ่ม ๆ ของโลก แต่ผ้าคลุมแห่งอนาคตยังบีดบังซ่อนเร้นบางสิ่งบางอย่างไว้ จึงรอบ ๆ ตัวเราห้อมล้อมไปด้วยความเป็นระเบียบของบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่ให้ความหวังและความก้าวหน้า และเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมสำหรับผู้ที่พอใจต่อภาวะเหล่านี้

ข้าพเจ้าเขียนบรรยายความนึกคิดที่มีอยู่แก่ตัวเองในครั้งกระโน้น แต่มันอาจผิดถ้าท่านจะคิดว่าข้าพเจ้าได้ไตร่ตรองถี่ถ้วนแล้วในเรื่องเหล่านี้ ในครั้งกระโน้น มันเป็นความนึกคิดแต่เพียงผิวเผินเท่านั้นที่ได้ผุดขึ้นในห้วงนึกของข้าพเจ้า และได้ทิ้งร่องรอยไว้มากบ้างน้อยบ้าง ข้าพเจ้าไม่

รู้สึกเบื่อหน่ายในการคาดคะเนเหล่านี้เลย งานกับเล่นและความบรรเทิงเต็มอยู่ในชีวิตของข้าพเจ้า และมีสิ่งเดียวเท่านั้นที่ทำให้ข้าพเจ้าเบื่อหน่ายในบางคราว คือการต่อสู้ทางการเมืองของประเทศอินเดีย บรรดาหนังสือที่ผ่านใจข้าพเจ้าจนทุกวันนี้ในทางการเมืองเมื่อครั้งอยู่มหาวิทยาลัยแคมบริดจ์นั้นมีอยู่เล่มหนึ่งคือ "อาเซียและยุโรป" ของแมร์ดิธ ทาวส์เอนด์

จากปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เป็นต้นมา เป็นเวลาหลายปี ประเทศอินเดียตกอยู่ในภาวะที่ไม่สงบและยุ่งเหยิงเป็นครั้งแรกนับตั้งแต่เกิดขบถปี ค.ศ. ๑๘๕๗ มาแล้ว ประเทศอินเดียได้แสดงการต่อสู้ดิ้นรน และไม่ยอมลดข้อให้แก่ผู้ปกครองต่างด้าวอย่างเชื่อง ๆ ข่าวการเคลื่อนไหวทางกิจการของท่าน "ติลัค" คณะชาติและวัตถุประสงค์ของท่าน และของ อะราวินโด โคเส Aravindo Ghose และวิธีการที่ชาวเบงกอลตั้งคณะชาติปฏิญาณตนทำการบอยคอตต์ ได้เร้าใจพวกเราทั้งหมดในประเทศอังกฤษให้เป็นสมาชิกของท่านติลัค หรือพวกรุนแรง (Tilakits or Extremist) (พวกแข็งข้อต่อการปกครองของอังกฤษ) ตามที่คณะใหม่นี้ถูกขนานนามทั่วประเทศอินเดีย

ชาวอินเดียในมหาวิทยาลัยแคมบริดจ์มีสมาคม เรียกว่า "มัชลิส" (Majlis) เราถกปัญหาการเมืองกันบ่อย ๆ แต่ไม่เป็นการโต้เถียงกันอย่างจริงจัง ได้มีการพยายามที่จะให้สมาคมนี้ดำเนินตามแบบอย่างประชุมสภาผู้แทน แต่ที่ประชุมมหาวิทยาลัย (University Union) ทั้งในแบบแผนและมารยาท มากกว่าที่หยิบยกเอาประเด็นสำคัญขึ้นถกกัน ข้าพเจ้าได้ไปที่สมาคมบ่อย ๆ แต่ตลอดเวลา ๓ ปี มิใคร่ได้พูดอะไรที่นั่นเลย เพราะยังไม่สามารถจะเอาชนะความกระดากและเหนียมได้ ทั้งไม่ไว้ใจตัวเองด้วย อุปสรรคนี้ได้ตามข้าพเจ้าไปในสมาคมโต้วาทีของมหาวิทยาลัยด้วย สมาคมชื่อ "แมกกีเพแอนด์สตัมพ์" (The Magpie and Stump) ซึ่งมีข้อบังคับว่า สมาชิกที่ไม่พูดเลยเลยตลอดเทอมจะต้องเสียค่าปรับ ซึ่งข้าพเจ้าต้องเสียบ่อย ๆ

ข้าพเจ้ายังจำเอ็ดวิน มอนเตกิว (Edwin Montague) ผู้ซึ่งภายหลังได้เป็นปลัดกระทรวงการปกครองประเทศอินเดียได้ เพราะเคยไปฟังโต้วาทีของท่านบ่อย ๆ ท่านเป็นนักเรียนเก่าของมหาวิทยาลัยตรินิตี้ และในเวลานั้นเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแห่งแคมบริดจ์ จากท่านผู้นี้เอง ข้าพเจ้าได้ยินคำอธิบายศัพท์สมัยใหม่เป็นครั้งแรกของคำว่า

"ความเชื่อมั่น" คือความเชื่อในสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จากเหตุผลของท่านเองได้บอกท่านว่าไม่เป็นความจริง เพราะถ้าหากเหตุผลของท่านบอกท่านว่าเป็นความจริงแล้ว ก็คงไม่มีปัญหาในเรื่องความเชื่อมั่นอย่างงมงาย ข้าพเจ้าตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวิทยาศาสตร์แต่เมื่อครั้งอยู่มหาวิทยาลัย และมีความเชื่อมั่นในความจริงของวิทยาศาสตร์ในขณะนั้นแม้ไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ทำให้เชื่อมั่นในตนเองและโลกเป็นอย่างมาก

ในสมาคม "มัธส์" และในวงสนทนาเป็นการภายในระหว่างนิคสิต ชาวอินเดียเราชอบใช้ถ้อยคำรุนแรงที่สุดในเมื่อถกเถียงปัญหาการเมือง บางทีถึงแก่ยกย่องการก่อการอันรุนแรงร้ายกาจ ซึ่งในเวลานั้นได้เริ่มขึ้นประปรายแล้วในมณฑลเบงกอล แต่บุคคลเหล่านี้เองบัดนี้กลับมาเป็นข้าราชการพลเรือนของอังกฤษ เป็นผู้พิพากษาศาลสูง เป็นทนายความที่ปรากฏจากพิษสงและทำงานอย่างอื่น ๆ ไม่มีใครในจำพวกคนเก่งเหล่านี้เข้าร่วมสังเวียนการเมืองของประเทศอินเดียเลย

ในกรุงลอนดอน มีสำนักงานกลางของพวกนักเรียนอินเดีย ภายใต้การควบคุมโดยกองการเมืองอินเดียของ

อังกฤษ สำนักงานนี้โดยทั่วไปและด้วยความเป็นจริง ชาวอินเดียถือว่าเป็นเครื่องมือของอังกฤษสำหรับคอยดูความเคลื่อนไหวของนักเรียนชาวอินเดีย นักเรียนชาวอินเดียเป็นจำนวนมากจำต้องมาพักอาศัยอยู่ที่สำนักงานนี้ แม้ว่าจะอยากอยู่หรือไม่ก็ตาม เพราะในระยะต่อมาเป็นการยากที่จะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยได้ นอกจากจะได้รับการแนะนำรับรองของเจ้าหน้าที่แห่งสำนักงานนี้

ภาวะการเมืองในประเทศอินเดียได้ฉุดตัวท่านบิดาเข้าไปในวงการเมืองที่กำลังคึกคักอยู่ในขณะนั้น ถึงแม้การเมืองของท่านจะไม่ลงรอยกับข้าพเจ้าก็ตาม ข้าพเจ้าก็มีความยินดีเป็นอันมากเมื่อได้ทราบข่าวนี้ ท่านได้เข้าร่วมกับพรรคสายกลาง เพราะสมาชิกในพรรคนี้โดยมากเป็นเพื่อนร่วมงานอาชีพของท่าน ท่านเคยนั่งเป็นประธานในที่ประชุมสภาจังหวัดในจังหวัดที่ท่านอยู่ และได้พยายามทัดทานต่อคณะพรรครุนแรงแห่งเบ็งกอลและมหาราษฎร ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานแห่งคณะกรรมการสภาคองเกรสสหมณฑล (United Province Provincial Committee) ท่านได้ไปประชุมที่สุรัช (Surat) ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เมื่อสมาชิกแห่งสภาคองเกรสเกิดการแตกกันขึ้นอย่างกาหล และในตอน

ต่อมาได้รวมรูปเข้ามาเป็นเพียงคณะพรรคสายกลางเท่านั้น ภายหลังเหตุการณ์สุรัช เอ็ช. ดับบลิว. เนวิลสัน H. W. Newilson ได้มาอยู่กับท่านที่อัลฮาบัด ในฐานะแขกผู้มาเยี่ยมพักหนึ่ง ในหนังสือของเขาเรื่องเกี่ยวกับอินเดีย เขาได้กล่าวถึงท่านบิดาว่าเป็น "สมัคภะปานกลางในทุก ๆ ทางนอกจากความกรุณา" คำนี้เป็นการคาดคะเนลักษณะของท่านผิดไป เพราะท่านบิดาของข้าพเจ้าไม่เคยปานกลางกับอะไรเลยนอกจากการเมืองของท่านเท่านั้น และต่อมาท่านได้ลดลงจากความเป็นปานกลางทีละขั้น ๆ จนเกือบจะเหลือแต่ทรากเศษเท่านั้น ท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้สึกรุนแรง มีความหื่นกระหาย และเร่าร้อนใจอย่างแรงกล้า มีความไว้ตัวอย่างสูง และมีความตั้งใจแน่วแน่มั่นคง ท่านเป็นผู้ที่ห่างไกลจากแบบอย่างคนที่มีความรู้สึกปานกลางมาก ในปี ค.ศ. ๑๙๐๗—๑๙๐๘ และปีต่อ ๆ มา ท่านก็ยังเป็นคนเดินสายกลางในคณะสายกลาง และได้เป็นผู้ต่อต้านกับคณะรุนแรง (Extremist) อย่างแข็งขัน กระนั้นข้าพเจ้าก็ยังนิยมชมชอบท่านติดอยู่นั่นเอง

เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ? ย่อมเป็นธรรมดาสำหรับท่านที่ชำชองมาในทางกฎหมายและระบอบรัฐธรรมนูญ ทัศนะ

อันแจ่มใสได้ทำให้ท่านเห็นประจักษ์ว่า ถ้อยคำอันแข็งกร้าว รุนแรงนั้นไม่สามารถจะนำไปสู่จุดหมายปลายทางได้ นอกจากจะมีการปฏิบัติอันเหมาะสมตามหนุนไปด้วย ความเคลื่อนไหวของคณะชาติ และการบอยคอตต์นั้น ท่านเห็นว่าไม่ได้ทำให้ภาวะกระเตื้องขึ้นเลย และเบื้องหลังความเคลื่อนไหวเหล่านั้นได้มีความรักศาสนาแฝงอยู่ด้วย ซึ่งท่านไม่ใคร่เชื่อถือ ท่านไม่อยากมองกลับหลัง หรือถอยหลังไปฟื้นฟูอินเดียโบราณให้เกิดขึ้นใหม่อีก ท่านไม่มีความเห็นใจหรือเข้าใจในคณะรุนแรง และเกลียดประเพณีสังคมสมัยเก่าหลายอย่าง เกลียดการถือชั้นวรรณะ และอื่น ๆ ซึ่งท่านถือว่าเป็นการถ่วงมากกว่า ท่านมองไปทางตะวันตก และคิดว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นจะมาสู่ประเทศอินเดียได้ ก็ด้วยการติดต่อสมัครสมานกับประเทศอังกฤษ

หากว่ากันตามประเพณีของสังคมแล้ว การเปลี่ยนแปลงฟื้นฟูอินเดียเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เป็นเพียงปฏิกิริยาเท่านั้น ลัทธิรักชาติที่เกิดขึ้นใหม่ในประเทศอินเดียเช่นเดียวกับท้อน ๆ ในตะวันออก เป็นการรักชาติอันมีศาสนาเคล้าอยู่ด้วย เพราะฉะนั้นคณะสายกลางจึงปรากฏให้เห็นว่าเป็นสังคมการเมืองที่ก้าวหน้ากว่าคณะอื่น ๆ แต่คณะนิกม

จำนวนสมาชิกไม่พอที่จะไปเทียบเคียงกับคณะอื่นได้ แต่ก็เป็นคณะชนชั้นกลางที่ค่อนข้างสูงซึ่งต้องการขยายตัว มีการเผยแพร่การปฏิรูประเบียบของสังคม เพื่อทำลายการถือชั้นวรรณะ และยกเลิกประเพณีเก่า ๆ แห่งสังคมเสีย เพราะเป็นเครื่องถ่วงความเจริญ

เมื่อได้เข้าร่วมโรคชาคากับคณะสายกลางแล้ว ท่านบิคาก็เป็นปฏิปักษ์กับคณะอื่น คณะรุนแรงโดยมากนอกจากชั้นหัวหน้าบางคนในเบ็งกอลและปูนาแล้ว แต่ละล้วนเป็นคนรุ่นหนุ่ม จึงทำให้ท่านเป็นเดือดเป็นแค้นมากที่เห็นพวกหนุ่ม ๆ เหล่านั้นดันทุรังไปตามอำเภอใจของตน ท่านไม่อาจทนดูการรั้นเช่นนั้นได้ เพราะโดยปกติแล้วท่านไม่อภัยคนที่ท่านคิดว่าบ้าบิ่น จึงพยายามทัดทานอย่างรุนแรงทุกเมื่อที่มีโอกาส ข้าพเจ้ายังจำได้ว่า ภายหลังเมื่อข้าพเจ้าออกจากแคมบริดจ์แล้ว ข้าพเจ้าได้อ่านบทประพันธ์ของท่านบทหนึ่งซึ่งทำให้ข้าพเจ้ากระวนกระวายใจเป็นอันมาก จึงเขียนจดหมายไปต่อว่า เป็นจดหมายที่ค่อนข้างจะไม่สุภาพสักหน่อย ในจดหมายนั้นข้าพเจ้ากล่าวว่า ไม่ต้องสงสัยละว่ารัฐบาลอังกฤษจะไม่รู้สึกยินดีเป็นอันมากต่อวิธีเล่นการเมืองของท่าน คำพูดชนิดนี้ทำให้ท่านโกรธเป็นฟืนเป็นไฟ

เกือบจะเรียกตัวข้าพเจ้ากลับอินเดียทันทีเสียแล้ว ระหว่างที่อยู่มหาวิทยาลัยแคมบริดจ์ ข้าพเจ้านึกถึงปัญหาอาชีพที่จะยึดเป็นหลักฐาน ชั้นแรกคิดว่าจะเข้าเป็นข้าราชการพลเรือนอินเดีย เวลานั้นใคร ๆ ก็อยากสมัครยึดอาชีพทางนี้ แต่ความคิดนี้ตกไป เพราะทั้งท่านบิดาและข้าพเจ้าต่างก็ไม่ใคร่สนใจนัก เหตุผลอันสำคัญตามที่จำได้จนบัดนี้ ข้าพเจ้ายังมีอายุน้อยสำหรับการที่จะสมัครเข้ารับราชการ และหากจะสมัครภายหลังเมื่อได้รับปริญญาแล้วก็จะต้องอยู่ต่อไปอีก ๓ หรือ ๔ ปี อายุข้าพเจ้าพึงได้ ๒๐ ขณะเมื่อรับปริญญาที่มหาวิทยาลัยแคมบริดจ์ และอายุที่จะสมัครเข้าเป็นข้าราชการพลเรือนอินเดียได้ในขณะนั้นต้องอยู่ในระหว่าง ๒๒ ถึง ๒๔ ผู้สอบคัดเลือกได้จะต้องอยู่เล่าเรียนต่อในประเทศอังกฤษอีก ๑ ปี ท่านผู้ใหญ่ของข้าพเจ้าไม่อยากที่จะให้ข้าพเจ้าคงอยู่ต่อไป แต่อยากให้กลับประเทศอินเดียเร็ว ๆ เหตุที่ท่านบิดาของข้าพเจ้าหนักใจยังมีอีกอย่างคือ ถ้าข้าพเจ้าบังเอิญถูกรับเข้าเป็นข้าราชการอาจถูกส่งไปประจำตามที่ต่าง ๆ ห่างไกลจากมาตุภูมิ ท่านบิดามารดาอยากให้ข้าพเจ้าอยู่ใกล้ ๆ เพราะจากท่านมาเป็นเวลานานแล้ว ข้าพเจ้าจะต้องเจริญรอยตามอาชีพของ

ท่านทางนิติศาสตร์ ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไปสมัครศึกษา นิติศาสตร์ต่อที่มหาวิทยาลัยวินเนอร เทมเบิ้ล

มันเป็นการที่น่าพิศวงว่า ทำไมเมื่อข้าพเจ้ามีความผักใฝ่กับคณะรุนแรงทางการเมือง ข้าพเจ้าจึงไม่ชังต่อความคิดที่จะสมัครเข้าเป็นข้าราชการอินเดีย ซึ่งจะทำให้ข้าพเจ้ากลายเป็นเพียงอุปกรณ์แห่งเครื่องจักรการปกครองของรัฐบาลอังกฤษในอินเดียไป ความคิดเช่นนั้นถ้าเป็นในปีหลัง ๆ ต่อมาแล้ว ข้าพเจ้าเป็นต้องขับไล่ไสส่งไปทีเดียว

ข้าพเจ้าออกจากมหาวิทยาลัยแคมบริดจ์เมื่อได้รับปริญญา ในปี ค.ศ. ๑๙๑๐ สอบได้ปานกลางในวิชาวิทยาศาสตร์ทั้งสามสาขา ได้รับเกียรตินั้นสอง สองปีต่อมาข้าพเจ้าก็เร่ร่อนอยู่ในถอนดอน การศึกษากฎหมายของข้าพเจ้าไม่ต้องใช้เวลามากนัก และก็สอบได้วิชากฎหมายได้ทีละขั้น ๆ เป็นลำดับไป โดยไม่ได้รับเกียรติพิเศษหรือไร้เกียรติแต่อย่างใด ต่อจากนั้นข้าพเจ้าก็อยู่เฉย ๆ อย่างลอยลม ไม่ได้ทำอะไรเป็นสาระนอกจากอ่านหนังสือทั่ว ๆ ไป คิดต่อกับชาวคณะเฟเบี้ยน (Fabian) สนใจในแนวคิดของโซเชียลิสต์อย่างเลื่อนลอย ใจจดจ่ออยู่กับความเคลื่อนไหวในทางการเมืองยุคนั้น ประเทศแอร์รา (Ireland)

และองค์การเลือกตั้งผู้แทนสตรีทำให้ข้าพเจ้าสนใจเป็นพิเศษ จำได้ว่า เมื่อไปที่แฮร์ราในฤดูร้อนปี ค.ศ. ๑๙๑๐ คณะซินเฟน (Sin Fein) เริ่มตั้งขึ้นใหม่ ๆ และกิจการของคณะนี้จูงใจข้าพเจ้ามาก

ข้าพเจ้าได้พบเพื่อนเก่า ๆ ที่ร่วมมหาวิทยาลัยแฮร์โรว์เลยตกลงใจใช้จ่ายฟุ่มเฟือยขึ้นเมื่อคลุกคลีอยู่ด้วยกัน ข้าพเจ้าใช้เงินเกินกว่าจำนวนที่ได้รับจากทางบ้านซึ่งก็เป็นจำนวนอันงามไม่ใช่น้อย ท่านบิดาไม่พอใจในความสุรุ่ยสุร่ายของข้าพเจ้าเป็นอันมาก กลัวว่าข้าพเจ้าจะเดินทางไปสู่ความหายนะเร็ว แต่แท้จริงข้าพเจ้ามิได้ทำอะไรร้ายแรงถึงเพียงนั้น เพียงแต่พยายามเลียนแบบอย่างของชาวอังกฤษที่กระเป๋าหนักแต่สมองเบา ที่เรียกกันว่า "นักเที่ยว" (Man about Town) ดูบ้างเท่านั้น ความเป็นอยู่ที่สบายและปราศจากจุดหมายนี้ไม่ได้ทำให้ข้าพเจ้าดีขึ้นในทางใด ๆ เลย ความกระตือรือร้นเมื่อครั้งเป็นเด็กค่อย ๆ เสื่อมคลายลง และยังมีอีกสิ่งเดียวที่ดูเหมือนจะทวีสูงขึ้น สิ่งนั้นคือความหยิ่งในตัวเอง

ระหว่างมหาวิทยาลัยปิดภาค บางคราวข้าพเจ้าไปเที่ยวบนภาคพื้นยุโรป ในฤดูร้อนของปี ค.ศ. ๑๙๐๙ ท่านบิดา

และข้าพเจ้าบังเอิญได้พบกันในกรุงเบอร์ลิน เมื่อเคานท์ เซ็ป-
เปลิน Count Zepelin เดินทางโดยพโยมนาวาของท่านจาก
ไฟดริก ชาปเฟน Fiedrich Shafen ซึ่งอยู่ริมทะเลสาป
คอนสแตนส์ Lake Constance มายังเบอร์ลิน ข้าพเจ้า
เชื่อว่าคราวนี้เป็นคราวแรกที่ท่านได้ทำการบินระยะไกลที่สุด
ได้มีการฉลองต้อนรับอย่างขนานใหญ่ มีการเดินขบวน และ
สมเด็จพระเจ้าไกเซอรได้เสด็จออกต้อนรับเป็นทางการ ฝูง
ชนเป็นจำนวนมากมาย ถ้าคำนวณดูแล้วก็เห็นจะระหว่าง
หนึ่งถึงสามล้านคน พากันไปเบียดเสียดเยียดยัดอยู่ในสนาม-
บิน เทมเบิลฮอฟ Tambelhof Field ในกรุงเบอร์ลินและ
พโยมนาวาเซ็ปเปลินมาถึงที่หมายตามกำหนดเวลา บิน
เวียนวนอย่างสง่าอยู่เหนือศีรษะเรา ,โรงแรม แอดลัน
Adlon Hotel ได้แจกภาพงามของ เคานท์ เซ็ปเปลิน แก่
ผู้ที่มาพักทุกคน เวลานี้ข้าพเจ้ายังเก็บภาพนั้นไว้

ประมาณสักสองเดือนต่อมา เราได้เห็นอากาศยาน
ในกรุงปารีสเป็นครั้งแรก อากาศยานลำนี้บินวนเวียนอยู่
รอบกรุงปารีส แล้วก็ไปบินรอบหอเอฟเฟล Effel Tower
นามของนักบินคนนั้นคือ คอง เดอลังแบร์ค Conte de Lam-

bert สิบแปดปีต่อมา ข้าพเจ้าก็ได้กลับไปปารีสอีก ประจวบกับสินเบอรกบินข้ามมหาสมุทรแอตแลนติคคล้ายกับดุกธนูที่ส่องแสงแวววับ

ในประเทศนอรเวย์ ข้าพเจ้าได้รอดตายอย่างหวุดหวิดครั้งเมื่อไปตากอากาศทางเรือหลังจากที่ได้รับปริญญามหาวิทยาลัยแคมบริดจ์เล็กน้อย เราขึ้นจากเรือ เดินเที่ยวไปตามภูมิประเทศที่เป็นภูเขาน้อยใหญ่ ทั้งร้อนและเหนื่อย ปลายทางของเราเป็นโรงแรมเล็ก ๆ เราขออาบน้ำ แต่ที่นั่นไม่เคยมีใครขออาบน้ำกันเลย ดังนั้นในตัวตึกโรงแรมจึงไม่มีห้องอาบน้ำ แต่อย่างไรก็ดี เจ้าของโรงแรมได้บอกเราว่าใกล้ ๆ ที่นั่นมีลำธารเล็ก ๆ ถ้าเราประสงค์จะอาบน้ำก็ไปอาบได้ ดังนั้นเราจึงหอบผ้าเช็ดตัวหรืออีกนัยหนึ่งผ้าขนหนูเล็ก ๆ สำหรับเช็ดหน้า ซึ่งเจ้าของโรงแรมกรุณาจัดหาให้ไปด้วยกันสองคน หนุ่มชาวอังกฤษคนหนึ่งและข้าพเจ้า เราได้ไปที่กระแสน้ำอันคำรามก้องสนั่นไหลลงมาจากผืนน้ำแข็งใกล้ ๆ ข้าพเจ้าลงไปในน้ำ ไม่ลึกนักแต่เย็นเฉียบเหมือนน้ำแข็ง ท้องลำธารลื่นอย่างน่ากลัว ข้าพเจ้าลื่นพลาดล้มลงน้ำที่มีความเย็นเหมือนน้ำแข็งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกชาไปหมดทั้งตัวจนปราศจากความรู้สึก หรือหมดอำนาจที่จะบังคับ

อวัยวะทุกส่วนของร่างกายได้ ไม่สามารถจะรวมกำลังพยุงตัวขึ้นได้อีก กระแสน้ำอันเชี่ยวที่สุดก็ได้พัดพาเอาตัวข้าพเจ้าไปโดยเร็ว เพื่อนที่มาด้วยกันคือชาวอังกฤษพยายามขึ้นจากน้ำได้ จึงว่ายเลียบไปตามตลิ่ง ในที่สุดพยายามฉุดขาดึงข้าพเจ้าขึ้นจากน้ำได้สำเร็จ ต่อมาเราจึงได้รู้สำนึกถึงอันตรายที่รออยู่ข้างหน้าซึ่งเรารอดพ้นมาอย่างหวุดหวิด เพราะในระยะประมาณสองร้อยหรือสามร้อยหลาข้างหน้านั้น ลำธารสายนี้จะไหลพุ่งพ้นหน้าผาเป็นน้ำตกไปเบื้องล่าง ซึ่งเป็นทัศนียภาพอันงามน่าดูน่าชมในตำบลนั้น

ในฤดูร้อนปี ค.ศ. ๑๙๑๒ ข้าพเจ้าถูกเรียกเข้าทำงานเกี่ยวกับกฎหมาย และในฤดูใบไม้ร่วงของปีนั้นเองก็ได้เดินทางกลับประเทศอินเดีย หลังจากที่ได้อยู่ในประเทศอังกฤษมาเป็นเวลาเกินกว่า ๗ ปี ซึ่งในระหว่างนั้นข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปเยี่ยมบ้านสองครั้งระหว่างโรงเรียนปิดภาค แต่บัดนี้ข้าพเจ้ากำลังจะเดินทางกลับไปเพื่อประกอบคุณงามความดี และกล่าวว่า เมื่อข้าพเจ้าขึ้นบกที่บอมเบย์แล้ว ข้าพเจ้าก็จะเป็นเพียงตัวจิ๋วที่ไม่มีอะไรจะอวด

กลับบ้าน และการเมือง ของอินเดียสมัยสงคราม

ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๑๒ การเมืองของอินเดียจัดชัดมาก ทานคลถูกจำคุก คณะรุนแรงถูกปราบเรียบปราศจากความเคลื่อนไหวเพราะขาดหัวหน้าที่เข้มแข็ง มณฑลเบ็งกอลยังคงอยู่ในภาวะสงบ หลังจากที่การแบ่งแยกยังไม่ตกลง คณะสายกลางได้ดำเนินการร่วมกับมินโดมอร์ลีย์* Mindo Morley อย่างได้ผลและเอาใจใส่ต่อบรรดาชาวอินเดียนอกประเทศ เฉพาะอย่างยิ่งภาวะของชาวอินเดียในอาฟริกาใต้ สภาคองเกรสประกอบด้วยสมาชิกของคณะพรรคสายกลาง มีการประชุมประจำปีและดงมติอย่างเฉื่อยชา ทำให้ประชาชนเอาใจใส่แต่เพียงเล็กน้อย

ข้าพเจ้าได้เข้าประชุมสภาคองเกรสแห่งบังกิโปร์ Bankipore ในฐานะผู้แทนคนหนึ่ง ระหว่างวันคริสตมาส ค.ศ. ๑๙๑๒ เป็นการประชุมของชาวอินเดียชั้นสูงที่รู้ภาษา

---

* มินโด มอร์ลีย์นี้ คือองค์การปฏิรูปซึ่งเกิดขึ้นใหม่เมื่อในปี ๑๙๐๗–๑๙๐๙ เพิ่มผู้แทนอินเดียในตำแหน่งที่ปรึกษาตามทะบวงการต่าง ๆ ของรัฐบาล

อังกฤษแท้ ๆ ในที่ประชุมนั้นเห็นแต่เสื้อมอนิ่งโค๊ต (เครื่องแบบเวลาเช้า) และกางเกงริ้วชินกลับ ดูจะเป็นการนัดประชุมแบบสโมสรสันนิบาตมากกว่า ปราศจากการตื่นใจในทางการเมือง โดยกาล ผู้พึ่งกลับมาจากอาฟริกาใต้ก็ได้เข้าร่วมประชุมด้วย และเป็นบุคคลสำคัญในการประชุมคราวนั้น เต็มไปด้วยความกระตือรือร้นและเกือบจะเป็นโรคเส้นประสาท ดูเหมือนเขาจะเป็นคนหนึ่งในจำนวนสองสามคนที่มาประชุม และถือเอาการเมืองเป็นงานส่วนรวมอย่างจริงจัง ทั้งมีความรู้สึกลึกซึ้งในสิ่งเหล่านั้นด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกทึ่งในตัวท่านผู้นมาก

ข้าพเจ้าเริ่มจับอาชีพทางกฎหมาย และติดต่อกับศาลสูง งานนี้ข้าพเจ้าสนใจบ้าง ในเดือนแรก ๆ หลังจากเมื่อข้าพเจ้ากลับจากประเทศอังกฤษเป็นเดือนที่ผาสุขมาก ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้กลับบ้านและเชื่อมสายสัมพันธ์เดิม แต่ชีวิตที่ข้าพเจ้าดำเนินอยู่ท่านองเดียวกับพวกเพื่อน ๆ ที่มีสภาพเช่นเดียวกัน ขาดความสดชื่นลงทีละน้อย ๆ และข้าพเจ้ารู้สึกตัวว่าได้ตกอยู่ในห้วงแห่งภาระประจำวันที่มืดมนย์และไร้จุดหมาย มีความเป็นอยู่อย่างไร้ประโยชน์ บางทีจะเป็นเพราะการศึกษาอันลับสนของข้าพเจ้าเอง เป็นเหตุ

ให้ข้าพเจ้าบังเกิดความรู้สึกไม่พอใจในความเป็นอยู่ของตน เอง ความเคยชินและแนวความคิดต่าง ๆ ซึ่งบังเกิดขึ้นในตัวข้าพเจ้าตลอดเวลา ๗ ปีที่อยู่ในประเทศอังกฤษ ไม่สมส่วนเหมาะเจาะกับสถานะการณ์ปัจจุบันนี้ เคราะห์ดีที่บรรยากาศทางบ้านอยู่ในภาวะอันปกติพอควร จึงเป็นเครื่องชูน้ำใจข้าพเจ้าได้บ้าง แต่ก็ยังไม่มากพอ นอกจากนี้ยังมีห้องสมุดที่ว่างและที่สโมสร และมีบุคคลรุ่นผู้ใหญ่ของเราสนทนาปราศรัยกันถึงเรื่องเก่าเรื่องเดิมให้ฟังในสาระที่เกี่ยวกับอาชีพทางกฎหมายซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่นั่นเอง บรรยากาศเช่นนี้มิได้ส่งเสริมความเจริญทางใจเลยเลย และความรู้สึกอันจืดชืดได้บังเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าแล้ว เพราะไม่มีการเปลี่ยนอารมณ์หรือมีสะพานทอดอำนวยความสนุกแก่ข้าพเจ้าเลย

บรรยากาศทางเจ้าหน้าที่ข้าราชการของรัฐบาลได้ฉุกล้ำเข้ามาสนับสนุนชนชั้นกลาง เฉพาะอย่างยิ่งพวกที่รู้ภาษาอังกฤษ นอกจากในบางแห่ง เช่น กัลกัตตา และบอมเบย์ ชนกรรมาชีพ ทนายความ แพทย์ และอาชีพประเภทอื่น ๆ ต้องแพ้ราบ แม้แต่ในสถานศึกษาของมหาวิทยาลัยกึ่งราชการก็ยังเต็มไปด้วยบรรยากาศชนิดนี้ บุคคลเหล่านี้ทั้งหมดอยู่คนละส่วนกับคณะเรา ตัดขาดจากกลุ่มชนส่วนใหญ่แม้

แต่ชนชั้นกลางที่ต่อนข้างต่ำด้วย การเมืองได้ตกอยู่ในมือของคนชั้นสูงพวกนี้ คณะรัฐชาติในมณฑลเบ็งกอลได้ปะทะกับพวกนี้เป็นครั้งแรกนับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๖ เป็นต้นมา เลยฟื้นชีวิตชีวิตขึ้นใหม่ในหมู่ชนชาวเบ็งกอลชั้นกลาง และแผ่ขยายไปถึงชนหมู่มากด้วย ชีวิตของคนหมู่มากและพวกชั้นกลาง, ชั้นต่ำ ได้รุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับในสมัยต่อมา โดยมีคุณธีจิ*

---

* ข้าพเจ้าเรียกนายคัณธีหรือมหาตมะคัณธีว่า "คัณธีจิ" ในหนังสือนี้ เพราะของท่านเองชอบให้เรียกเช่นนั้นมากกว่าที่จะเติม "มหาตมะ" เข้าไปข้างหน้าชื่อ แต่ข้าพเจ้าได้เห็นคำอธิบายอันแปลกประหลาดของคำ "จิ" นี้ในหนังสือและบทประพันธ์บางแห่งของนักเรียนภาษาอังกฤษว่า บางคนก็เข้าใจว่า "จิ" เป็นคำแสดงความรักใคร่ เช่น คัณธีจิ หมายความว่า คัณธีที่รัก ความรู้มาถึงเช่นนี้เป็นไปไม่ได้ โดยแท้แสดงให้เห็นความไม่เคยสาต่อชีวิตของชาวอินเดียอย่างมาก "จิ" เป็นคำธรรมดาสำหรับใส่ท้ายชื่อคน เป็นคำสุภาพ ต่อท้ายได้ทั้งชื่อหญิงชาย เด็กผู้ใหญ่ เป็นคำแสดงความยกย่องนับถือ มีความหมายคล้ายกับ (นาย, นาง หรือนางสาว) ภาษาฮินดีสตานีเต็มไปด้วยคำยกย่องต่าง ๆ มีทั้ง นำหน้า ต่อท้าย คำนามตัว นามบรรดาศักดิ์ "จิ" เป็นคำที่สามัญที่สุดของบรรดาคำเสริมนั้น และมีความเป็นกันเองมากที่สุด แต่ก็เป็นคำที่เหมาะ ข้าพเจ้าได้ศึกษามาจากน้องเขยข้าพเจ้า รันจิ ส. บันดิ Ranji S. Bandij ว่าคำว่า "จิ" มีใช้กันและนับถือมานานแต่ดึกดำบรรพ์ แผลงมาจากคำสันสกฤต อารยะ Arya แปลว่าสุภาพบุรุษหรือผู้ดี แผลงมาเป็น Ajja อัชชะ และต่อมาเป็น "จิ" ซึ่งเป็นคำสั้น ๆ และง่าย ๆ

Gandhiji เป็นหัวหน้า แต่การต่อสู้ของคณะชาติแม้ในตอนแรกเริ่มมีเพียงเล็กน้อย แต่ก็ต้องใช้มานะบากบั่นมากจนขาดความเอาใจใส่ต่อกิจการอย่างอื่น

เหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงรู้สึกเบื่อชีวิตในปีแรก ๆ ภายหลังกลับจากประเทศอังกฤษ งานอาชีพก็ไม่ได้รับความเอาใจใส่และความกระตือรือร้นเพียงพอ สำหรับข้าพเจ้าการเมืองหมายถึงการต่อสู้ของคณะชาติที่ถูกบีบคั้นจากบทบัญญัติของชนต่างด้าว แต่ก็มิได้มองเห็นลู่ทางเลย ข้าพเจ้าเข้าร่วมงานสภาคองเกรสและได้มีส่วนร่วมในการประชุมบ่อย ๆ เมื่อมีโอกาสพิเศษคราวใด เช่นเมื่อครั้งก่อการวุ่นวาย เพื่อคัดค้านวิธีการการตกลงสัญญากับรัฐบาลพีเกี่ยวกับกรรมกรชาวอินเดีย ที่เรียกว่าปัญหาชาวอินเดียในอาฟริกาใต้ (South African Indian Question) ข้าพเจ้าก็โจนเข้าใส่ทันทีจนเต็มกำลังความสามารถ และทำงานอย่างมุมานะ แต่นี่ก็เป็นภาระกิจชั่วคราวเท่านั้น

ข้าพเจ้าได้ปล่อยตัวให้ได้รับความเพลิดเพลินเสียบ้าง เช่น เล่นสะกา แต่ก็ไม่รู้สึกออกรสหรือมีความฝักใฝ่นัก ข้าพเจ้าชอบก็พากลางแจ้ง ชอบป่า แต่การฆ่าสัตว์ได้ทำแต่น้อยที่สุด เป็นความจริงที่ชีวิตของข้าพเจ้าไม่ได้เปรอะ

เป็นโดยทั่วไป ถึงแม้ว่าครั้งหนึ่งข้าพเจ้ายิงหมีได้ตัวหนึ่งในเมืองกัสมิระ แต่ก็เป็นโดยบังเอิญเสียมากกว่า

ในปีแรก ๆ นั้น ข้าพเจ้าได้คลุกคลีอยู่กับสโมสรข้าราชการอินเดีย ของ มร. โคกาล Mr. Kokhal Servants of India Society แต่ข้าพเจ้ามิได้คิดที่จะสมัครเข้าเป็นสมาชิก เหตุหนึ่งเพราะวิธีเล่นการเมืองของเขาละมุนละม่อมเกินไปสำหรับข้าพเจ้า และอีกเหตุหนึ่งเพราะข้าพเจ้ายังไม่อยากเลิกงานอาชีพ แต่ข้าพเจ้าชอยกย่องและชมเชยบรรดาสมาชิกของสมาคมนั้น ผู้ซึ่งได้ยอมเสียสละเพื่อรับใช้ประเทศอย่างน้อยก็คงเป็นทีนี่แหละที่เป็นงานตรงแนวและไม่โอนเอนเป็นงานที่ต่อเนื่องไม่ขาดระยะ ถึงแม้ว่าจะไม่อยู่บนเส้นทางที่ถูกต้องทั้งหมดก็ตาม

สงครามโลกได้ดึงดูดเอาความสนใจจากข้าพเจ้ามากเป็นสงครามใกล้บ้าน ในครั้งแรกก็ไม่กระทบกระเทือนต่อชีวิตของเรานัก อินเดียยังไม่รู้สึกสยดสยองอะไรเลย การเมืองได้ขยายตัวแล้วก็กลับกลายสูญหายไป กฎหมายบ้องกันราชอาณาจักรอินเดีย The Defense of India Oct (ถอดแบบมาจากกฎหมายบ้องกันจักรวรรดิของบริติช British Defense of the Reaim Act) ได้ตะครุบอินเดียเข้า

ไว้ในอุ้งเล็บของมันจากปีที่สองของสงครามเป็นต้นมา ข่าวการต้องสุมผู้คนลับ ๆ เป็นหมู่เป็นคณะ และการยิงกันฆ่ากันได้แว่วมาถึงเราบ่อย ๆ รวมทั้งวิธีการของซ่องหนังสือพิมพ์ที่รับสมัครพรรคพวกทั่วมณฑลปัญจาบ

พวกเรามีความเห็นอกเห็นใจชาวอังกฤษน้อยไป แทนที่จะตะโกนว่ามีความจงรักภักดี คณะสายกลางและคณะรุนแรงต่างก็มีความดีใจเมื่อได้ทราบข่าวเยอรมันชนะ พวกเรามิได้รักเยอรมันเป็นพิเศษ แต่มีความกระหายที่จะเห็นผู้ปกครองเราหกคะเมนเท่านั้นเอง มันเป็นอุดมคติของบุคคลที่อ่อนแอ ซึ่งมีแต่การคิดแก้แค้น ข้าพเจ้าคิดถึงการสงครามด้วยความรู้สึกนึกคิดหลายอย่างหลายชนิดผสมกัน พูดกันถึงทุก ๆ ชาติที่เข้าในการสงครามคราวนั้นแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกเห็นอกเห็นใจประเทศฝรั่งเศส การโฆษณาชวนเชื่อที่ไม่รู้จักหมดจักสิ้น และปราศจากความละอายทางฝ่ายสัมพันธมิตรนั้นได้บังเกิดผลบ้าง ถึงแม้เราจะพยายามไม่เชื่อเสียมากแล้วก็ตาม

ชีวิตของการเมืองได้ค่อย ๆ พลิกฟื้นขึ้นมาอีกทีละน้อย ๆ โลกะมันยะ ติลัค (Tilak) ได้ถูกปล่อยออกมาจากคุก และองค์การปกครองประเทศได้ถูกจัดตั้งขึ้นสอง

แห่ง แห่งหนึ่งตั้งโดยติลัก อีกแห่งหนึ่งตั้งโดยนางเบแสนต์ ข้าพเจ้าได้เข้าเป็นสมาชิกของทั้งสององค์การนี้ แต่ข้าพเจ้าทำงานให้องค์การของนางเบแสนต์เป็นส่วนมาก นางเบแสนต์ได้แสดงบทบาทอย่างกว้างขวางใหญ่โตขึ้นทุกที ในวงการเมืองของอินเดีย การประชุมประจำปีของสภาคองเกรสก็ได้ทวีความตื่นเต้นใจมากขึ้น สันนิบาตมุสลิม Muslem League ได้ตั้งต้นก้าวหน้าไปพร้อม ๆ กับสภาคองเกรส บรรยากาศได้แปรสภาพเป็นไฟฟ้าขึ้น พวกเราหนุ่ม ๆ โดยมากรู้สึกร่าเริง และเฝ้าหวังเหตุการณ์สำคัญว่าจะเกิดขึ้นในระยะกระชั้นชิดนี้ การที่นางเบแสนต์ถูกกักขังได้เพิ่มความตื่นเต้นให้แก่ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นอันมาก และได้ทำให้เห็นความสำคัญของการเคลื่อนไหวของสมาคม (Home Rule) ซึ่งดึงดูดไม่เฉพาะแต่บรรดาพรรครุนแรงรุ่นเก่า ๆ ทั้งหมด ผู้ซึ่งได้ถูกคัดออกจากสภาคองเกรสตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๗ เท่านั้น ยังได้พวกสมาชิกใหม่อีกเป็นจำนวนมากจากชนชั้นกลางและชั้นต่ำ แต่ยังไม่ขยายไปถึงชนหมู่ใหญ่

การที่นางเบแสนต์ถูกขัง ได้ยังผลให้ท่านบิดาและหัวหน้าพรรคสายกลางอื่น ๆ อีก พากันเข้าเป็นสมาชิกของ องค์การปกครองตนเอง (Home Rule) พอสองสามเดือน

ต่อมา บรรดาหัวหน้าพรรคสายกลางเหล่านี้พากันถอยออกจากสมาชิกภาพ ท่านบิดาของข้าพเจ้ายังคงอยู่ และต่อมาได้เป็นนายกขององค์การสาขาที่อัลฮาบัด

ท่านบิดาค่อย ๆ ห่างออกไปจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคสายกลางทีละน้อย ๆ อุปนิสัยอันแท้จริงของท่านไม่ยอมลดละอ่อนน้อมต่อเจ้าหน้าที่ซึ่งแสดงอาการไม่นำพาต่อเรา และได้ปฏิบัติต่อเราอย่างดูหมิ่น แต่หัวหน้าคณะพรรครุ่นแรงรุ่นเก่า ๆ ก็ไม่ได้อยู่ในความเอาใจใส่ของท่านเช่นกัน ภาษาพูดและวิธีการของพวกนี้ไม่ถูกใจท่าน ฉากละครตอนที่นางเบแสนต์ถูกกักขัง และเหตุการณ์ต่อมานั้นได้มีอิทธิพลเหนือท่านอยู่เป็นอันมาก แต่ท่านก็ยังรีรอก่อนที่จะได้กระทำการสิ่งใดลงไปอย่างเด็ดขาดจริงจัง ท่านเคยปรารภบ่อย ๆ ในสมัยนั้นว่า แผนการของคณะสายกลางนั้นใช้ได้แต่ก็ยังไม่มีวิธีใดซึ่งอาจหวังผลได้อย่างแน่นอน จนกว่าจะได้แก้ปัญหามุสลิมตก ถ้าเราพบกุญแจสำหรับไขปัญหานี้แล้ว ท่านสัญญาว่า ท่านจะยอมเดินร่วมทางกับพวกหนุ่ม ๆ ในปี ค.ศ. ๑๙๓๖ สภาคองเกรสได้ยอมร่วมงานกับองค์การโฮมรูลเรียกว่า สกีมร่วมงานของสภาคองเกรสและสมาคม (Joint Congress League Scheme) ที่ดักเนา ซึ่งได้เสนอร่างขึ้น

ในที่ประชุมคณะกรรมการสภาคองเกรสอินเดียรวม (All India Congess Committee) ซึ่งได้จัดให้มีขึ้นในบ้านของเราเอง ทั้งนำให้ท่านบิดามีความยินดีเป็นอันมาก โดยที่ได้เปิดทางให้ท่านทำการรวมกำลังกันได้ และท่านก็ได้ตระเตรียมเพื่อจะก้าวหน้าต่อไปแม้จะต้องแตกกับคณะเก่า คือ คณะพรรคสายกลางก็ตาม

ภาระกิจของข้าพเจ้าเอง ทั้งในทางการเมืองและการสาธารณะในตอนปีต้น ๆ แห่งสงครามยุโรปนั้น ได้เป็นไปเพียงผิวเผิน และข้าพเจ้าพยายามปลีกตัวไม่กล่าวคำปราศรัยในสาธารณะสถาน เพราะยังมีความกระดากอายและตื่นต่อการพูดในสาธารณะสถานอยู่ และอีกเหตุหนึ่งก็เพราะเห็นว่า การแสดงสุนทรพจน์ในสาธารณะสถานนั้นไม่ควรใช้ภาษาอังกฤษ และข้าพเจ้ายังไม่เชื่อความสามารถของตนเอง ในการที่จะพูดในที่ประชุมเป็นภาษาฮินดีสถานได้ตามความต้องการ ข้าพเจ้ายังจำเหตุการณ์เล็ก ๆ น้อย ๆ ได้ คือเมื่อได้ถูกขอร้องให้กล่าวคำปราศรัยแก่ประชาชนเป็นครั้งแรกในอัลฮาบัด เห็นจะเป็นในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ แต่ข้าพเจ้าจำวันเดือนไม่ได้แน่นอนนัก ทั้งลำดับของเหตุการณ์ก็ชักจะพันเผือไปบ้าง เหตุการณ์ในครั้งนั้นเป็นการประชุมเพื่อคัด

ด้านกฎหมายใหม่ที่ออกมาเพื่อบีบปากหนังสือพิมพ์ ข้าพเจ้าได้พูดแต่โดยย่อเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อที่ประชุมเลิกแล้ว ดร. เท็ช ซาปรู (Dr. Tej Sapru) ได้เข้ามากอดแล้วจูบข้าพเจ้าบนแก้ม ซึ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีอัดใจ ที่เป็นเช่นนั้นมิใช่เพราะถ้อยคำที่ข้าพเจ้าพูดหรือเพราะวิธีที่ข้าพเจ้าพูด แต่ที่ท่านรู้สึกยินดีมากนั้นเพราะข้าพเจ้าพูดในสาธารณะสถานได้ และจำนวนคนที่จะทำงานเพื่อส่วนรวมเพิ่มขึ้นใหม่แล้วอีกคนหนึ่ง ในสมัยก่อน ๆ นั้น การทำงานเพื่อส่วนรวมใช้แต่วิธีพูดอย่างเดียวเท่านั้น

ตอนแรก ๆ ที่กลับบ้าน ปัญหาการเมืองมิใช่ปัญหาจะยุบกันได้ด้วยความสงบ และข้ออ้างอิงของปัญหาเหล่านี้ได้ทำให้บรรยากาศบังเกิดความตึงเครียดขึ้น ดังที่ปรากฏมาแล้วบ่อย ๆ ท่านบิดาได้เฝ้าดูข้าพเจ้ามีจิตโน้มน้าวไปในทางพรรครุนแรงมากขึ้นทุกที ข้าพเจ้ากล่าวคำหนิติเตียนนักการเมืองที่ดีแต่พูดอย่างเดียว และทำการเรียกร้องให้นักการเมืองเหล่านั้นลงมือกระทำการจริง ๆ บ้าง แต่การลงมือกระทำนั้นจะทำอะไรกันแน่ก็ยังไม่เป็นที่แจ่มแจ้ง บางครั้งท่านบิดามักจะคิดว่า ข้าพเจ้ากำลังมุ่งหน้าไปเพื่อก่อการรุนแรง ซึ่งได้วางโครงการไว้โดยพวกหนุ่ม ๆ แห่งเบ็งกอล

ทั้งนี้ทำให้ท่านกระวนกระวายใจมาก แต่ความจริงข้าพเจ้ามิได้มีใจมุ่งไปในทางเช่นนั้นเลย แต่มีแนวความคิดเห็นเรื่อง ๆ ว่า เราจะต้องไม่ยอมลดละให้แก่เหตุการณ์อันเป็นอยู่ในขณะนั้น และการที่จะต้องปฏิบัติการสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นได้เริ่มเข้าครอบงำจิตใจของข้าพเจ้ามากขึ้น การกระทำที่บังเกิดผลจากแนวความคิดที่ถือชาติเป็นหลักยึด ไม่ใช่สิ่งที่ง่ายเลย แต่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเกียรติทั้งในส่วนบุคคลและของชาติได้เรียกร้องให้ต่อต้านการปกครองโดยชนต่างชาติ ซึ่งเพิ่มการบังคับและความกดขี่มากขึ้นเป็นลำดับ ท่านบิดาเองก็บังเกิดความไม่พอใจในปรัชญาของพรรคสายกลางบ้างแล้ว ท่านเป็นบุรุษที่ดันทุรังมาก ในการที่จะเปลี่ยนจากสภาพเดิมไปเป็นอย่างอื่น จนกว่าท่านจะใคร่ครวญแน่วแน่ว่า ไม่มีทางอื่นแล้ว ทุก ๆ ก้าวที่จะเดินไปข้างหน้า หมายความถึงการต่อสู้กันอย่างรุนแรงและรื่นขมภายในใจของท่าน และเมื่อท่านได้ลงก้าวหน้าไปภายหลังที่ได้ตัดสินใจแล้ว เป็นไม่มีการถอยหลังแม้ก้าวเดียว ท่านไม่เคยทำอะไรลงไปตามอารมณ์ที่เร่าร้อนชั่วขณะ ต้องผ่านการใคร่ครวญและตัดสินใจโดยเด็ดขาดแล้ว และเมื่อได้ก้าวไปแล้วความไว้ตัวของท่านจะขวางกั้นไม่ให้ท่านถอยหลังกลับ

การเปลี่ยนแปลงวิถีการเมืองภายนอกของท่าน ได้ปรากฏขึ้นนับแต่นางเบแสนต์ถูกจำคุก และตั้งแต่บัดนั้นมา ท่านก็ได้ก้าวหน้าไปทีละขั้น ๆ ปล่อยให้เพื่อน ๆ ในคณะสายกลางล้าอยู่ข้างหลังอย่างใกล้ชิด จนกระทั่งถึงสมัยเหตุการณ์รุนแรงในมณฑลบัณจาบเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ได้ตัดท่านขาดจากชีวิตเก่าและงานอาชีพของท่านโดยสิ้นเชิง ท่านได้ทุ่มเทพละกำลังร่วมกับองค์การใหม่ ซึ่งก่อหวอดขึ้นโดยมีท่านคัณธิ์

แต่เหตุการณ์ก็ยังคงเป็นไปเช่นเดิม จากปี ค.ศ. ๑๙๑๕ ถึงปี ค.ศ. ๑๙๑๗ ท่านก็ยังไม่แน่ใจว่าจะทำอย่างไร ความสงสัยลังเลใจของท่านกับความวิตกที่มีต่อข้าพเจ้าทำให้ท่านเป็นนักพูดที่มีค่อยสงบสุข มีบ่อยครั้งที่ท่านได้จบคำปราศรัยลงอย่างกระทันหันเพราะความหัวเสีย

การพบกันครั้งแรกของข้าพเจ้าและท่านคัณธิ์ประมาณอยู่ในราวสมัยประชุมสภาคองเกรสที่ลัคเนา ระหว่างคริสตมาสปี ค.ศ. ๑๙๑๖ พวกเราทั้งหลายมีความนิยมชมชื่นในท่านผู้นำ เนื่องจากการผจญอันกล้าหาญของท่านในอาฟริกาใต้ แต่ดูเหมือนท่านห่างเหินและผิดแผกนอกเหนือการเมืองต่างกับพวกเราหนุ่ม ๆ เป็นอันมาก ท่านปฏิเสธในการร่วม

มือกับสภาคองเกรส หรือการเมืองของชาติในขณะนั้น และหมกตัวอยู่กับปัญหาอินเดียในอาฟริกาใต้เท่านั้น ต่อมาไม่ช้าท่านก็ประสบชัยชนะในเมืองแชมปาราน ซึ่งท่านเป็นผู้แทนกสิกรผู้เข่าไร่ ทำให้พวกเราบังเกิดความหื่นกระหายและคึนเคัน เห็นว่าท่านพร้อมแล้วที่จะนำวิธีเหล่านั้นมาใช้ในประเทศอินเดียเช่นเดียวกัน และดูเหมือนจะได้ผลอย่างแน่นอนอีกด้วย

จำได้ว่า ข้าพเจ้าบังเกิดความคื่นเคันอย่างยิ่งหลังจากการประชุมสภาคองเกรสที่ลัคเนา มาได้ฟังคำปราศรัยของซาโรจินี ในดู (Sarojini Naidu) ซึ่งกล่าวอย่างคล่องแคล่วหลายคราวในอัลฮาบัด เป็นข้อความชักชวนให้ทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อชาติและความรักชาติ ข้าพเจ้าเป็นคณะชาติโดยบริสุทธิ์แท้ ความคิดเห็นต่าง ๆ ที่เอนเอียงไปทางโซเชียลิสต์แต่เมื่อครั้งยังอยู่ในวัยศึกษานั้นได้เหือดหายไปหมดแล้ว สุนทรพจน์อันพิศดารของโรเยอร์ เคสเมนต์ (Roger Casement) ซึ่งแสดงเมื่อถูกศาลพิพากษาลงโทษในปี ค.ศ. ๑๙๑๖ นั้น ดูเหมือนได้ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า บุคคลในชาติที่ไร้เอกราชจะต้องมีความรู้สึกเป็นอย่างไร ความลำเหลวของ

ภารกบุถ อิสเตอร วีค ไรซิ่ง (Easter Week Rising) (การกบถที่เกิดเมื่อสัปดาห์ที่มีเทศกาลกำหนดวันพระเจ้าเกิดใหม่) ในประเทศแอร่า เป็นเหตุการณ์ที่น่าเอาใจใส่มาก เพราะนั่นมิใช่ความกล้าหาญอันบริสุทธิ์ใจหรือ จึงอาจเย้ยหยามความตื้นเหดวทั้งปวงและประกาศแก่โลกว่า ไม่มีอำนาจหรือกำลังใด ๆ จะสามารถบั่นทอนวิญญาณของชาติได้

นี่คือความนึกคิดของข้าพเจ้าในยุคนั้น แม้กระนั้นการได้อ่านหนังสือใหม่ ๆ ก็ยังไดมาจุดถ่านไฟเก่าแห่งอุดมคติโซเชียลลิสต์ในหัวใจข้าพเจ้าให้ลุกกระพือขึ้นอีก แต่มันเป็นเพียงความคิดเห็นดาง ๆ เท่านั้น หนักไปในทางมีใจรัก เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ และเพื่อเห็นแก่สวรรค์ในอนาคตมากกว่าวิทยาศาสตร์ นักประพันธ์ที่ข้าพเจ้าชอบมากในระหว่างเวลาสงครามและภายหลังนั้นคือ เบอร์แทรนด์ รัซเซลล์

ความนึกคิดและความปรารถนาเหล่านี้ได้ยังให้บังเกิดความอดเวงภายในใจของข้าพเจ้ามากขึ้นทุกที และบังเกิดความท้อใจในอาชีพทางกฎหมาย เท่าที่ยังดำเนินอยู่ก็เพราะยังไม่มีอะไรอื่นที่จะทำ แต่รู้สึกว่า ยิ่งวันยิ่งเป็นการสุดความสามารถที่จะประกอบภาระกิจเพื่อส่วนรวมนี้ให้มาร่วมเป็น

อันหนึ่งอันเดียวกันกับงานอาชีพได้ เฉพาะอย่างยิ่งงานต่อสู้ อันต้องทำคนเป็นปฏิปักษ์ซึ่งฝังอยู่ในใจข้าพเจ้าเสมอ มันมิใช่ปัญหาเรื่องหลักการ แต่เป็นปัญหาเวลาและพลังงาน

เซอร์ รัชเภหะริช ทนายความสำคัญผู้มีชื่อเสียงโด่งดังแห่งกัลกัตตา เป็นผู้ได้มีความเอาใจใส่ในตัวข้าพเจ้าโดยเหตุผลบางประการ และได้ให้คำแนะนำที่ดีแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมากในการดำเนินอาชีพให้ก้าวหน้า เฉพาะอย่างยิ่งท่านแนะนำให้ข้าพเจ้าประพันธ์หนังสืออันเกี่ยวกับกฎหมายตามความถนัด โดยอธิบายว่า วิชานี้เป็นวิชาที่ต้องการสำหรับนักกฎหมายใหม่จะได้ฝึกตัว ท่านจะยอมรับหน้าที่ช่วยเหลือข้าพเจ้าในการเขียนและการตรวจ แต่ความเอาใจใส่และความประสงค์อันดีนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ เห็นจะมีเพียงสักสองสามอย่างเท่านั้นที่ข้าพเจ้าจะเกี่ยวมากเท่าการใช้เวลาและพลังงานในการเขียนตำรากฎหมาย

การสมรสและการเดินทาง ผจญภัยในแถบภูเขาหิมาลัย

ข้าพเจ้าได้เข้าสู่พิธีสมรสในปี ค.ศ. ๑๙๑๖ ในนครเดลฮี (City of Delhi) อันเป็นวันวสันตะ ปัญจะมิ (Vasanta Panchami) ซึ่งเป็นวันเริ่มต้นฤดูใบไม้ผลิในประเทศอินเดีย ในฤดูร้อนปีนั้นเราได้พำนักอยู่ในกัสมิระ ข้าพเจ้าให้ครอบครัวพักอยู่ ณ หุบผาเบื้องล่าง ส่วนข้าพเจ้ากับญาติคนหนึ่งได้ท่องเที่ยวไปตามไหล่เขาต่าง ๆ เป็นเวลาหลายสัปดาห์ และได้เลยไปจนถึงถนนลาดักห์ นับเป็นครั้งแรกในชีวิตที่ได้ไปเที่ยวตามหุบผาและเคบ ๆ และเปล่าเปลี่ยว ซึ่งอยู่สูงขึ้นไปจากพื้นโลกมาก และเป็นต้นทางนำไปสู่ที่ราบสูงทิเบต (Tibetan Plateau) จากยอดเขาตามสายทางผ่านยอดโซจิลา (Zoji-la Pass) ซึ่งเป็นยอดเขาลูกหนึ่งของทิวเขาหิมาลัย เราได้เห็นไหล่เขาอันเขียวชอุ่มอยู่เบื้องล่างทางด้านหนึ่ง และหน้าผาหิมาซึ่งเปล่าเปลี่ยวอ้างว้าง ปราศจากพฤกษชาติและดรินชาติใด ๆ ทั้งสิ้น เราได้สูงขึ้นไปตามหุบผาอันแคบใกล้ดิ่งลงไปเบื้องล่างทั้งสองข้างก็เป็นภูเขา ซึ่งมียอดปกคลุม

ไปด้วยหิมะทอรับแสงเงินเป็นประกายอยู่ทางหนึ่ง ผืนน้ำแข็งน้อย ๆ ค่อย ๆ คืบคลานเข้ามาหาเรา ลมพัดหนาวจัดที่สุด แต่แสงแดดในเวลากลางวันอบอุ่นและอากาศแจ่มใสมาก จนกระทั่งทำให้เราเดาระยะทางผิดไปบ่อย ๆ คิดว่ามันอยู่ใกล้กว่าความจริงไป ความวิเวกเปล่าเปลี่ยวเริ่มบังเกิดขึ้น ที่นั้นไม่มีแม้แต่ต้นไม้ผักหญ้าอะไรที่จะให้ความเป็นเพื่อนแก่เราได้ มีอยู่แต่หินผาที่อ้างว้าง หิมะ และน้ำแข็งเท่านั้น บางที่ก็มีดอกไม้บ้างแต่น้อยเหลือเกิน ข้าพเจ้าได้พบความรู้สึกอย่างประหลาดในห้องแห่งความป่าเถื่อนและเปล่าเปลี่ยวของธรรมชาติ กล่าวคือ รู้สึกเต็มตื้นไปด้วยพละกำลังและความรู้สึกพากภูมิใจ

ได้ประสบความตื่นใจอย่างใหญ่หลวงในระหว่างการท่องเที่ยวคราวนี้ ณ ที่แห่งหนึ่งระหว่างการเดินทางเลยโซจิดา พาส ไปแล้ว เขาเรียกว่าตำบลมะตะยัน มีผู้เล่าว่า ถ้า "อมระนาธ" อยู่ห่างออกไปจากตำบลนี้ราว ๘ ไมล์เท่านั้น เราจะต้องข้ามภูเขาใหญ่ ปกคลุมไปด้วยน้ำแข็งและหิมะซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกลางทาง เพียงเท่านี้ก็ไม่กระไรนัก เพราะ ๘ ไมล์ดูเหมือนเป็นระยะทางสั้นนิดเดียว ตามความรู้สึกที่หิมกระหายและความไม่เคยดูทางของเรา ๆ ตกลงใจว่าจะต้อง

พยายามไปให้ได้ ดังนั้นจึงออกเดินทางจากค่ายพัก (ซึ่งตั้งอยู่สูงจากพื้นดินประมาณ ๑๑,๕๐๐ ฟีต) พร้อมด้วยคณะสองสามคน ได้ชายเฉยงแกะชาวท้องถิ่นเป็นผู้นำทางพาขึ้นเขา

เราได้ไต่แถะข้ามผืนน้ำแข็งมาหลายแห่ง ใช้เชือกผูกตัวต่อกันไป ความลำบากได้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ การหายใจก็ขัดลำบากขึ้น คนหาบหามของเราแม้ได้เตรียมเข้าของมาเพียงเบา ๆ แต่ก็เริ่มมีเลือดซึมออกบ้างแล้ว หิมะเริ่มตกและผืนน้ำแข็งก็ดูน่ากลัวอันตราย พวกเราเหนื่อยอ่อนแทบหมดกำลัง และทุก ๆ ก้าวหมายถึงการรวบรวมกำลังทั้งหมด แต่พวกเราก็ยังกัดฟันทนและบากบั่นอย่างบ้าบิ่น เราออกจากที่พักเวลา ๕.๐๐ น. ตอนเช้า ใช้เวลาเกือบตลอด ๑๒ ชั่วโมงในการขึ้นป่าย ได้รับผลคุ้มค่าเพราะได้เห็นผืนน้ำแข็งอันกว้างใหญ่ไพศาล อันเป็นทัศนียภาพที่น่าดูน่าชมมาก ล้อมรอบด้วยยอดเขาสูงอันปกคลุมไปด้วยหิมะดูประดุจกำแพงแก้ว แต่ไม่ช้าหิมะซึ่งกำลังตกและกลุ่มหมอกได้มาบดบังภาพอันงดงามนี้ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเราจะอยู่สูงสักเพียงใด แต่กะว่าคงในระหว่าง ๑๕,๐๐๐ หรือ ๑๖,๐๐๐ ฟีต เพราะอยู่สูงกว่าระดับของถ้ำอมระนาชเป็นอันมาก เราจะต้องข้ามน้ำแข็งแปดผืนเป็นระยะทางประมาณ

ครั้งไม่ดี เพื่อถงไปตามทางอีกข้างหนึ่งไปสู่ถ้ำ เข้าใจว่าเมื่อการใต่เขาขาขึนสำเร็จแล้ว ก็คงพ้นจากความลำบากยากเข็ญทั้งมวล ดังนั้นทั้ง ๆ ที่เหนื่อยแลอ่อนเพลีย แต่ด้วยอารมณ์อันร่าเริงเราก็ตั้งต้นออกเดินทางต่อไป นานำ้แข็งผืนนี้แต่ความหดอกดวง เพราะเต็มไปด้วยรอยแตกร้าว และหิมะที่ตกมาใหม่มักจะปกคลุมรอยเหล่านี้เสียหมดนี้เองจึงทำให้ข้าพเจ้าเกือบจะพลาดบ่อย ๆ เพราะเมื่อก้าวเหยียบลงไปมันก็ยุบตัว เท้าก็เลยตกลงไปในรอยแตกที่อยู่ข้างใต้ และเมื่อรอยแตกที่ใหญ่มาก อะไรที่ตกลงไปในนั้นจะร่วงดิ่งลงไปได้พันน้ำแข็ง และรับรองได้ว่าจะต้องอยู่ที่นั้นโดยสวัสดิภาพตั้งร้อยตั้งพันปี แต่ข้าพเจ้ามีเชือกเหนียวตัวไว้ จึงยึดข้าง ๆ รอยแตกไว้ก่อน แล้วพวกข้างบนก็ช่วยกันฉุดข้าพเจ้าขึน พวกเราอกสั่นขวัญหาย , แต่ถึงกระนั้นก็ยังจะพยายามเดินทางต่อไป ระยะทางข้างหน้านี้ยังมีรอยแตกมากขึน และกว้างใหญ่ขึนทุกที เราไม่มีเครื่องมือและวิธีการที่จะข้ามไปได้ ฉะนั้นจึงต้องย้อนกลับ เหนื่อยอ่อนแลด้วยความไม่สมหวังที่ไม่ได้เห็นถ้ำอมระนาธ หุบเขาที่ลึก ๆ และภูเขากัสมิระได้ดราดริ้งใจข้าพเจ้ามาก ถึงแก่ตั้งใจจะมาเที่ยวอีกในไม่ช้า ได้คิดกะการไว้หลายครั้งและเกือบจะออกเดินทางจริง ๆ ก็หลายหน ครั้งหนึ่ง เพียงคิดถึงขึนมา

เท่านั้นก็ทำให้เต็มตื้นไปด้วยความชื่นชมยินดี คิดจะไปเยี่ยมมนะสโรวาร์ (Manasarovar) ทะเลสาบแห่งความพิศวงของทิเบต และยอดเขาไกรลาศ (Kailas) ซึ่งอยู่ใกล้กัน นั้นเป็นเวลา ๑๗ ปีล่วงมาแล้ว จนบัดนี้ข้าพเจ้าก็ยังคงอยู่ห่างจากยอดเขาไกรลาศและทะเลสาบมนะสโรวาร์เท่าเดิมนั้นเอง แม้แต่แค่กัสมิระก็ไม่ได้ไปอีกทั้ง ๆ ที่อยากไปสักเท่าไรก็ตาม เพราะถูกรัดรึงอยู่ในวงการเมืองและภาระกิจของส่วนรวมมากขึ้น ๆ แทนการปีนเขาหรือลงทะเลก็ต้องทำความพอใจให้แก่ความอยากท่องเที่ยวของตนด้วยการเดินทางเข้าสู่เรือนจำ แต่ก็ไม่วายที่จะวางแผนการท่องเที่ยวแม้แต่เวลาอยู่ในคุก และอีกประการหนึ่งไม่รู้จะทำอะไรดีเมื่อเวลาถูกจำคุก จึงได้แต่ใฝ่ฝันถึงวันที่จะได้ไปเดินเล่นในป่าหิมพานต์ ข้ามไปเที่ยวทะเลสาบและขุนเขาอันเบื้นความกระหายของตน แต่ขณะนี้ทรายแห่งชีวิตกำลังไหลไป ๆ และวัยหนุ่มได้เปลี่ยนไปเป็นวัยกลางคน เพื่อหลีกทางให้อะไรที่ร้ายกว่าเข้าแทนที่ บางคราวข้าพเจ้าคิดว่าอาจต้องรอแล้วรอเล่าจนแก่มากเกินไป และหมดโอกาสที่จะไปให้ถึงเขาไกรลาศและทะเลสาบมนะสโรวาร์ได้ แต่การเดินทางย่อมเป็นสิ่งที่มีค่าอันพึงกระทำ แม้ว่าไม่ถึงจุดปลายทางก็ตาม

ท่านคัณธิก้าวเข้ามาแล้ว

อวสานของสงครามโลกทำให้ประเทศอินเดียตกอยู่ภายใต้ภาวะของการถูกบีบคั้นรุนแรง การอุตสาหกรรมได้ขยายวงกว้างอย่างไพศาล ชนชั้นชนบดีได้รุ่งเรืองขึ้นในทรัพย์ศฤงคารและอำนาจ กลุ่มชนเพียงหยิบมือนี้พากันรุ่งเรืองร่ำรวยขึ้น ทั้งยังมีความโลภใคร่จะมีอำนาจมากยิ่งขึ้นๆ ต่างแสวงโอกาสที่จะลงทุนอันได้สะสมไว้นั้น เพื่อเพิ่มพูนกองทรัพย์สมบัติของตน แต่มหาชนส่วนใหญ่ซึ่งไม่มีโชคเหมือนชนพวกนี้ พากันมองหาทางที่จะบรรเทาภาระอันหนักซึ่งกำลังบีบรัดพวกเขาอยู่ ในหมู่ชนชั้นกลางทุกแห่งต่างมีความมุ่งหวังอย่างแรงกล้าที่จะได้เห็นการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญครั้งใหญ่ อันจะนำมาซึ่งการปกครองตนเองอย่างจริงจัง และคงจะช่วยให้ภาระของพวกเขาเบาขึ้นบ้าง ทั้งเป็นการเปิดทางแห่งความเจริญให้แก่พวกเขาด้วย ความยุ่งยากทางการเมือง ถึงจะดำเนินไปด้วยความสงบตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ แต่ดูเหมือนว่าไปจนสุดยอดแล้ว ประชาชนพากันพูดด้วยความเชื่อมั่นถึงการจัดการปกครองบ้าน

เมืองด้วยตนเองอย่างไม่หยุดหย่อนและไม่เหน็ดเหนื่อย โดยเฉพาะในหมู่พลเมืองสามัญ ยิ่งพวกชาวนาในภูมิภาคชนบทแห่งมณฑลปัญจาบ วิธีการบังคับเกณฑ์คนยังคงอยู่ในความทรงจำอันขมขื่น และการกดขี่ข่มเหงอย่างโหดร้ายแก่ถูกเรือ โกมากาตา บารู (Komakata Baru) และอื่น ๆ อันเป็นความอธรรมได้ทวีความแค้นเคืองอันคุกรุ่นอยู่ทั่วไปนั้นให้ลุกโชนขึ้น ทหารที่กลับจากประจำการในแนวหน้าก็กลายเป็นคนไม่มีค่าไป พวกนี้มีความเจริญทางใจขึ้นบ้างแล้ว จึงบังเกิดความไม่พอใจรัฐบาลเป็นอย่างมาก

ในหมู่พวกมุสลิมก็มีความโกรธแค้นต่อการที่พันธมิตรปฏิบัติต่อประเทศตุรกี และปัญหากิลาฟัต (Khilafat Question) จึงได้ก่อการวุ่นวายขึ้น เวลานั้นสัญญาระหว่างประเทศกับตุรกียังไม่ได้ลงนาม แต่ดูเหมือนว่าสถานะการณ์ทั้งหมดเป็นฉางร้าย จึงยังพากันรอดูท่าที่ก่อน

เสียงกู่ก้องที่แพร่สพัดไปทั่วประเทศอินเดียคือเสียงให้คอยดูไปก่อน เสียงอันเต็มไปด้วยความหวังเคลือบความกลัวและความกระหาย ต่อมามีร่างบัญญัติโรว์แลตต์ (Rowlatt Bills) ซึ่งมีบทบังคับเข้มงวด เช่น ให้มีการจับกุมและลงโทษผู้ต้องหาได้โดยมิต้องมีการไต่สวนและอื่น ๆ ซึ่งตาม

ธรรมดากฎหมายจะต้องตราไว้ กระแสคลื่นแห่งความโกรธแค้นได้แผ่สร้านไปทั่วอินเดีย แม้คณะพรรคสวยกลางเองก็ได้เข้าร่วมด้วย และได้ทำการคัดค้านกฎหมายนี้โดยเต็มกำลังอำนาจ

แม้จะได้มีการคัดค้านทั่วประเทศในด้านประชาชนชาวอินเดีย ด้วยความคิดเห็นต่าง ๆ กัน แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองยังถือประกาศใช้เป็นกฎหมายบังคับทั่วไป

คุณชีเพิ่งหายจากอาการป่วยหนักเมื่อตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๑๙ พออาการทุเลามีกำลังฉุกใด ก็ไปขอพบอุปราชทันที เพื่อขอร้องให้ท่านงดการอนุมัติร่างพระราชบัญญัติโรว์แลตต์ฉบับนั้น แต่ก็ได้รับความผิดหวังเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ต่อมาท่านจึงยื่นใจรับเป็นหัวหน้าก่อการไม่สงบขึ้นทั่วประเทศอินเดีย ด้วยการริเริ่มตั้งสัตยะกราหะสภา (Satayagraha) ขึ้น สมาชิกทุกคนต้องปฏิญานตนว่า จะไม่ยอมปฏิบัติตามพระราชบัญญัติโรว์แลตต์ แม้จะถูกบ้านเมืองลงโทษสถานใด เนื่องแต่กฎหมายฉบับนี้ หรือฉบับอื่นใด ที่สภานำการจัดวางก็ยอมทั้งสิ้น สมาชิกพากันหมดความหวาดเกรงต่อคุกตราง และพากันจัดขึ้นอย่างไม่ระทกระท้าน

เมื่อข้าพเจ้าอ่านพบข่าวกิจการท่านองนี้จากหน้าหนัง-

ดิอพิมพ์ ก็บังเกิดปฏิกิริยาขึ้นภายในใจ กล่าวคือ รู้สึกโล่งใจและเห็นว่า นี่แหละคือวิธีการที่เหมาะสมที่สุดที่จะหลุดพ้นจากภาวะอันยุ่งยากทั้งหลายได้ เป็นการกระทำอย่างตรงไปตรงมาและเปิดเผย ซึ่งบางทีอาจได้ผล ข้าพเจ้าเต็มตื้นไปด้วยความหื่นกระหาย ใคร่จะได้เป็นสมาชิกของสภาสัตยะกราหะด้วยผู้หนึ่ง เกือบจะไม่คำนึงถึงผลอันจะเกิดขึ้นภายหลังด้วยการกระทำผิดกฎหมายบ้านเมืองอย่างตรงไปตรงมาเช่นนี้ แต่ถึงหากจะได้คิดเรื่องคุกตราง ก็ไม่มีความวิตกวิจารณ์แต่อย่างใด แต่เหงื่อก็ไหลซึมออกอย่างชุ่มโชกทุกขุมขนเมื่อสำนึกขึ้นได้ว่า สิ่งทั้งหมดนี้มิใช่ทำได้ง่าย ๆ ท่านบิดาของข้าพเจ้าจึงคัดค้านความคิดนี้อย่างรุนแรง ท่านมักไม่เห็นด้วยกับความคิดเห็นและวิธีการใหม่ ๆ ท่านใคร่ครวญอย่างถี่ถ้วนถึงผลสุดท้ายนี้ก่อนที่จะก้าวออกไป ยิ่งเมื่อท่านได้พินิจพิจารณาถึงแนวทางของสภานี้มากเท่าใด ก็ยิ่งไม่เห็นด้วยเท่านั้น เพราะบุคคลเป็นจำนวนพัน ๆ จะต้องพากันเดินเข้าคุก และแล้วมันจะกระทบกระเทือนต่อรัฐบาลแต่อย่างใดก็หาไม่ นอกจากข้อพินิจพิจารณาเหล่านี้แล้ว สิ่งที่ทำให้วิตกที่สุดก็คือผลอันจะสนองแก่เราเอง มันเป็นสิ่งที่น่าขบขันที่สุดที่ข้าพเจ้าจะเดินทางเข้าคุก ทั้งเป็นความรู้สึก

ที่สุดจะกล้ำกลืน เพราะท่านบิดามีความผูกพันธ์ยู่ในพวกลูก ๆ มาก แม้ท่านจะไม่ได้แสดงออกให้เห็นความรักใคร่เอ็นดูภายนอก แต่ภายในดวงใจอันแท้จริงนั้น บรรจุไว้ซึ่งความรักอันใหญ่หลวง

เบื้นเวลาหลายต่อหลายวันที่ท่านตริตรองแต่เฉพาะในเรื่องนี้ เพราะเราทั้งสองตระหนักดีว่าจะมีผลสท้อนบังเกิดขึ้น อันเบื้นเหตุให้ชีวิตของเราเปลี่ยนวิถีโดยสิ้นเชิง เราได้ใคร่ครวญถึงสภาพของเราโดยละเอียดลุ่มลุ่ม ข้าพเจ้าต้องการจะปลดเปลื้องความรู้สึกหนักใจของท่าน ซึ่งเห็นได้โดยชัดแจ้ง แต่ในขณะเดียวกันก็ได้มุ่งหน้าไปสู่สภาสัตยะ-กราหะ และจะต้องไปให้ได้ ความหนักใจได้ทับอยู่บนอกเราคืนแล้วคืนเล่า ข้าพเจ้าต้องออกไปเดินเล่นแต่ลำพังความรู้สึกนึกคิดอันยิ่งเหยิงสับสนสมอยู่ในอก ซึ่งเราจะต้องหาทางปลดเปลื้องให้ได้ดีที่สุด ข้าพเจ้าทราบในตอนหลังว่าท่านบิดาถึงแก่ลงนอนกับพื้นเรือน เพื่อใคร่ทราบข้อเท็จจริงว่าการนอนกับพื้นนั้น บุคคลรู้สึกอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เพราะท่านมองไกลไปว่า เมื่อถูกจำคุกก็จะต้องประสบภาวะเช่นนั้น

ท่านคัณธีเดินทางมายังอัลฮาบัดโดยการขอร้องของท่านบิดา ทั้งสองได้สนทนากันอยู่เบื้นเวลานาน โดยข้าพเจ้า

ไม่ได้อยู่ด้วย และผลของการสนทนาครั้งนี้ ท่านคัณธีได้แนะนำให้ข้าพเจ้าถอนตัวจากสภา หรือมิให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันจะบังเกิดผลร้ายแก่ท่านบิดา ข้าพเจ้าเป็นทุกข์ในเรื่องนี้มาก และบังเอิญมีเหตุการณ์เกิดขึ้นอันยังผลให้แนวทางของสภาเปลี่ยนแปลงไปหมด กล่าวคือ

วันสัตยะกราหะ อินเดียทั่วประเทศก่อการไม่ส่งบรรยากาศธุระกิจทุกชนิดหยุดชงัก - - - ตำรวจและทหารที่เดลฮีและอัมริตสาใช้ปืนปราบฝูงชน การจลาจลที่รุนแรงในหมู่ชนกรรมาชีพได้ดำเนินไปอย่างรุนแรงที่เมืองอัมริตสาและเมืองอาเม็ดดาบัด (Ahmedabad) อันเป็นกรณีให้มีการประหัตประหารชีวิตมนุษย์ที่สนามจัลเลียนวาลาภาก์ (Jallianwala Bagh) มณฑลปัณจาบถึงแก่ประกาศใช้กฎอัยการศึกและนำมาซึ่งพฤติการณ์อันน่าสยดสยองสืบเนื่องต่อกันไปเป็นเวลานาน ปัณจาบเป็นภูมิภาคอันอ้างว้าง โดดเดี่ยว ถูกตัดขาดจากภูมิภาคอื่นใดในอินเดีย ครอบคลุมด้วยความมืดมนย์ และเจ้าหน้าที่ปิดบังซ่อนเร้นภาวะอันแท้จริงมิให้รั่วไหลออกมาสู่โลกภายนอก มีการห้ามมิให้ประชาชนเข้าออกจากเมืองโดยเด็ดขาด

บางคนซึ่งได้พยายามเล็ดลอดหนีหลุดออกมาจากชุม-

นรกแหล่งนั้นได้ ก็ล้วนเป็นผู้ที่ได้ประสบกับเหตุการณ์อัน
เดียวสยองมาด้วยตนเองทั้งนั้น ตันตันจนไม่สามารถจะเล่า
เหตุการณ์ทั้งหลายให้ตนฟังได้ถูกต้อง พวกเราภายนอกก็
ได้แต่คอยรับฟังข่าวเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่รั่วออกมา ในอกกรุ่น
อยู่ด้วยความขมขื่น ถึงกับบางคนในพวกเราดำเนินแผนการ
เข้าไปยังที่ ๆ กำลังเกิดการจลาจลอยู่นอย่างเปิดเผย เพื่อ
ประนามการประกาศใช้กฎอัยการศึก แต่ก็ถูกเจ้าหน้าที่จับ
ใส่ใส่ส่งกลับออกมา ขณะนี้องค์การใหญ่ก็ถูกตั้งขึ้นเพื่อ
ดำเนินงานบรรเทาทุกข์ และเพื่อสอบสวนกรณีจลาจลและ
การปราบปราม ทั้งนี้ในนามของสภาคองเกรส

เมื่อประกาศยกเลิกกฎอัยการศึกแล้ว ตามท้องที่
สำคัญ ๆ หลายแห่ง อนุญาตให้บุคคลภายนอกเข้าออกได้
บรรดาบุคคลสำคัญ ๆ แห่งสภาคองเกรสและประชาชนกพา
กันหลั่งไหลเข้าไปสู่บัณฑาบ สมัครเข้าช่วยในงานบรรเทา
ทุกข์และองค์การสอบสวน โดยเฉพาะท่านเดชพันธ์ ดาส
ได้ถือเอาเมืองอัมริตสาไว้ในอารักขาของท่าน และตั้งให้
ข้าพเจ้าเป็นผู้ช่วย ข้าพเจ้าคอยติดตามรับใช้ท่านในกิจการ
ทุกอย่าง นี่เป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้ร่วมงานกับท่าน ข้าพเจ้า
เลื่อมใสและนิยมนับถือในตัวท่านอย่างจับจิตจับใจ หลัก-

ฐานทั้งหมดเกี่ยวกับการเข่นฆ่ามนุษย์ที่สนามจัลเลียนวาลา-
ภักห์และเรื่องราวของตรอกมฤตยู เต็มไปด้วยความเสียว
สยอง ซึ่งมนุษย์ต้องถูกบังคับให้หมอบราบลงกับพื้นรอรับ
พญามัจจุราชนั้น ถูกนำเสนอไปยังสภาคองเกรสในโอกาส
ต่อมา ในการสอบสวน เราได้ไปเยี่ยมสถานที่ ๆ เรียกว่า
เคหะภักห์หลายครั้ง และทำการตรวจตราอย่างถี่ถ้วนเพื่อ
ทำรายงาน

มร. เอ็ดเวร์ด ทอมสัน (Mr. Edward Thompson) ให้คำชี้แจงว่า นายพลดายเออร์ (General Dyer) เป็นผู้เข้าใจว่า คงจะมีทางออกจากสนามจัลเลียนวาลาภักห์อีกทางหนึ่ง จึงได้มีคำสั่งให้กองปราบทำการยิงอยู่นานถึงเพียงนั้น ความเป็นจริงแม้จะมีทางออกหลายทางก็ตาม ก็ไม่ช่วยทำให้ความรับผิดชอบของนายดายเออร์ลดน้อยลงได้ เพราะทุกคนที่ยืนอยู่บนเนินดินดังที่นายพลผู้นั้นแล้ว จะต้องมองเห็นบริเวณทั้งหมดอย่างทะลุปรุโปร่งทุกด้าน และโดยเฉพาะสนามนั้นล้อมรอบด้วยตึกรามหลายชั้นอย่างมิดชิด เฉพาะแต่ทางด้านเดียวเท่านั้นที่มีทางออกกว้างประมาณ ๑๐๐ ฟุต หรือกว่าเล็กน้อย ไม่มีอะไรกั้นนอกจากกำแพงสูงประมาณ ๕ ฟุต ฝูงชนจำนวนพัน ๆ ต่างพากันเซโซไปที่กำแพงนั้นเพื่อพยายาม

ปืนออก จึงตกเป็นเหยื่อของกระสุนปืนเกือบหมดทุกคน (ดังปรากฏตามหลักฐานในรายงานของเราว่า มีรอยกระสุนปืนตามกำแพงปรุไปหมด) เมื่อเหตุการณ์สงบลงแล้ว ทรากศพมนุษย์และผู้บาดเจ็บก่องทับถมกันเป็นพะเนิน มีหลายกองที่ยังคงตกค้างอยู่สองข้างกำแพงนั้น

ระหว่างจวนจะสิ้นปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ข้าพเจ้าเดินทางจากอัมริตสาไปยังเดลฮีโดยขบวนรถไฟกลางคืน ครั้งหนึ่ง รถคันที่ข้าพเจ้าโดยสารแน่นอย่างยัดเยียดมาก และที่นอนทุกที่ก็เต็มหมด เว้นแต่ที่ชั้นบนยังว่างอยู่ที่เดียว นอกนั้นมีคนโดยสารซึ่งต่างก็กำลังหลับสนิท ข้าพเจ้าจึงยึดที่ว่างนั้น เช้าวันรุ่งขึ้นก็ประจักษ์ว่า เพื่อนร่วมทางกับข้าพเจ้าทั้งหมดล้วนเป็นนายทหาร และคุยกันด้วยกระแสเสียงดังอึงคนึงจนข้าพเจ้าได้ยินชัดถ้อยชัดคำ คนหนึ่งในพวกเขาได้คุยโวโอ้อวดด้วยน้ำเสียงแสดงความมีชัยและการแสดงความเหิมเกริม ต่อมาไม่ช้าข้าพเจ้าก็ทราบว่าเขาคือ ดายเออร์ วีระชนแห่งสนามจัดเลี้ยนวาลาภักห์นั่นเอง เขาเล่าถึงการผจญภัยของเขาอย่างน่าตื่นเต้น แสดงถึงอำนาจที่เขาใช้บังคับราษฎรในเมืองอัมริตสาให้เชื่อฟังหมดทั้งเมือง และคิดที่จะแปรสภาพ

เมื่องนั้นให้กลายเป็นเถ้าถ่านเหลือแต่กองกระดูก แต่เขายังมีความสมเพทอยู่หน่อยหนึ่งจึงยับยั้งไว้ สังเกตได้ว่าเขาเพิ่งมาจากเมื่องลาโฮร์ (Lahore) หลังจากได้ไปให้การแก่คณะกรรมการสอบสวนฮันเตอร์ ("Hunter Committee of Inquiry) มาแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกสนเท่ห์อย่างยิ่งที่ได้ยินได้ฟังข้อสนทนาเหล่านี้ และได้เห็นความหยาบช้าสามานย์ของเขาเช่นนั้น 'เขาลงจากรถไฟที่สถานีเดลฮีภายในเครื่องแบบชุดนอนสีชมพูสดและเสื้อคลุมเท่านั้นเอง

ระหว่างการสอบสวนที่ปัณจาบ ข้าพเจ้าพบท่านคัณฑิหลายครั้งหลายคราว ความเห็นของท่านมักจะขัดต่อมติของคณะกรรมการ เราจึงไม่เห็นชอบด้วย แต่เกือบทุกครั้งท่านก็ได้พยายามชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ นา ๆ จนคณะกรรมการต้องยอมตามในที่สุด และผลในตอนหลัง ๆ ก็ปรากฏให้เห็นความปรีชาสามารถของท่านว่าเป็นฝ่ายถูกเสมอ ข้าพเจ้าจึงเกิดความเลื่อมใสและเชื่อมั่นในความปรีชาสามารถทางการเมืองของท่าน

เหตุการณ์ที่ปัณจาบและการสืบสวนเรื่องนี้ ได้ฝังในความรู้สึกของท่านบิดาอย่างลึกซึ้ง รากฐานแห่งความรู้ของท่านในทางกฎหมายและรัฐธรรมนูญ ได้ถูกขุดให้ลึ้น

เสียนในเหตุการณ์นั้น จิตใจของท่านเปลี่ยนแปลงรับเหตุการณ์ซึ่งแปรสภาพใหม่ในปีต่อมา บัดนี้ท่านได้ถอยห่างออกไปจากการเดินสายกลางซึ่งอินหน้าอยู่ในขณะนั้น ท่านรู้สึกไม่พอใจในหนังสือพิมพ์สายกลางที่กำลังเด่น เป็นต้นหนังสือพิมพ์ผู้นำ (The Leader) ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้ออกหนังสือพิมพ์รายวันเองฉบับหนึ่งชื่อเอกราช (Independent) เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ที่เมืองอัลฮาบัดเอง หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ได้รับการต้อนรับจากประชาชนเป็นอย่างดียิ่งนับแต่เริ่มแรก แต่เรามีข้อบกพร่องอยู่มาก เพราะขาดความชำนาญในการดำเนินงาน—การบริหาร—และกองบรรณาธิการ— เราต่างร่วมกันรับผิดชอบในเรื่องนี้ทุกคน ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งในคณะบริหาร แต่ไม่เคยผ่านงานชนิดนี้มาเลย ความยุ่งยากและการโต้เถียงกันในวงการบริหารทำให้ข้าพเจ้าต้องกลับบ้านนอนละเมอบ่อย ๆ ต่อมาข้าพเจ้าและท่านบิดาถูกเรียกตัวไปยังบัณจาบเป็นเวลานาน ฉะนั้น กิจการหนังสือพิมพ์จึงเริ่มเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ ขาดทุนอย่างไม่มีทางฟื้นตัวได้เลย แม้ในปี ค.ศ. ๑๙๒๐—๑๙๒๑ กิจการพอจะกะเตื้องขึ้นบ้าง แต่ก็กลับทรุดลงโดยลำดับจนสู่ความแตกดับในที่สุด เมื่อตอนเราถูกจำคุก หนังสือพิมพ์เอกราชได้ล้มเลิกไปเมื่อ

ปี ค.ศ. ๑๙๒๓ การเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์ได้ทำความหวาดกลัวให้แก่ข้าพเจ้ามาก จึงตั้งแต่นั้นมาข้าพเจ้าก็ปฏิเสธไม่ยอมเข้ารับผิดชอบในตำแหน่งกรรมการหรือผู้อำนวยการของหนังสือพิมพ์ใด ๆ ทั้งสิ้น ความจริงข้าพเจ้าก็ไม่สามารถจะรับได้ เพราะมีเรื่องที่จะต้องใช้ทั้งเวลาและความคิดยุ่งอยู่เสมอ ไม่ว่าจะอยู่ในคุกหรือภายนอก

ระหว่างวันคริสต์มาสปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ท่านบิดาได้รับตำแหน่งประธานในที่ประชุมสภาคองเกรสที่อัมริตสา ท่านได้ยื่นคำร้องต่อหัวหน้าคณะพรรคฝ่ายกลาง หรือคณะเสรีนิยม (Liberal) ตามภาษาใหม่ที่เขาใช้เรียกพวกเขาเอง ท่านขอร้องให้พวกเขาเข้าร่วมประชุมด้วย เพราะในขณะนั้นสถานะการณ์ใหม่และรุนแรงได้เกิดขึ้น เกี่ยวกับความหฤโหดของการประกาศใช้กฎอัยการศึก “ ดวงใจของบัณจาบได้ถูกฉีกทึ้งออกเป็นชิ้น ๆ พวกท่านยังจะดูดายอยู่อีกหรือ ? ” แต่พวกเขาก็ยังคงยืนกรานปฏิเสธไม่ยอมเข้าร่วมประชุมปรึกษา สายตาของพวกเขากำลังจดจ้องอยู่กับการเปลี่ยนแปลงใหม่อันจะมีขึ้นเนื่องมาแต่ข้อเสนอมอนเตกู เชมฟอร์ด (Montagu Chemsford Reccommendations) การปฏิเสธทั้งนี้ทำให้ท่านบิดาชอกช้ำใจมาก และทำให้ท่าน

เหินห่างจากคณะสายกลางออกไปทุกที

สภาคองเกรสอันริดสำคัญสภาคัณฑ์นั้นเอง ในตอนแรก แม้โดกะมันยะติลักก็ได้มาร่วมประชุมด้วย และเป็นผู้แทนสำคัญยิ่งคนหนึ่ง แต่ไม่น่าจะมีข้อประหลาดในเรื่องนี้ เพราะส่วนมากของผู้แทนและประชาชนภายนอก มีมติเป็นเอกฉันท์ให้ท่านคัณธีเป็นหัวหน้า คำขวัญ "มหาตะมะคัณธีจงชนะ" (Mahatama Gandhi Kitai) ได้กังวานไปทั่วทุกหัวระแหงในโดกการเมืองแห่งประเทศอินเดีย พี่น้องอาลีทั้งสอง ซึ่งเพิ่งหลุดจากคุกมาเป็นอิสระก็เข้าร่วมประชุมด้วยทันที การเคลื่อนไหวของคณะชาติเริ่มฟื้นขึ้นใหม่และเจริญงอกงามในความเป็นตะวันออกสมัยใหม่ ต่อมาไม่ช้า ม. โมฮาเม็ด อาลีต้องเดินทางไปยุโรป จึงทำให้คณะผู้แทนกิลาแฟตภายในประเทศมาอยู่ใต้อิทธิพลของท่านคัณธีมากขึ้นทุกที และเริ่มสนใจในวิธีการไม่รุนแรงและไม่ร่วมมือด้วย (Non-violence Non-co-operation)

ข้าพเจ้าจำการประชุมครั้งหนึ่งในตอนแรก ๆ ปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ได้ดีว่า หัวหน้าคณะกิลาแฟต คณะมูลวีส์และอูไลมาส์ (Moulves and Ulimas) ที่เดลฮี ได้ตั้งผู้แทนคณะหนึ่งขึ้นเพื่อเดินทางไปพบอุปราช ส่วนท่านคัณธีจะคิดตาม

ไปภายหลัง เพราะมีร่างสุนทรพจน์ที่จะต้องกล่าวในที่ประชุม ตามระเบียบร่างสุนทรพจน์จะต้องขออนุมัติจากอุปราชเสียก่อน ครั้นเมื่อท่านคัณธีตามไปทันทีเดดลีและอ่านร่างสุนทรพจน์นั้นแล้ว ไม่มีความเห็นชอบด้วยอย่างยิ่ง ถึงกับกล่าวว่าจะไม่ยอมร่วมมือกับคณะผู้แทนในคราวนี้ หากไม่แก้ไขข้อความในสุนทรพจน์นั้นเสียใหม่ เพราะมีถ้อยคำที่คลุมเคลือไม่ชัดแจ้ง ใช้ถ้อยคำที่ฟุ่มเฟือยปราศจากความมุ่งหมายในการเรียกร้องของชาวมุสลิมส่วนน้อย ท่านกล่าวว่าการเขียนไปเช่นนั้นเป็นการไม่ยุติธรรมต่ออุปราชและรัฐบาลอังกฤษ หรือแก่ประชาชนและตัวผู้แทนเอง ไม่ควรทำการเรียกร้องให้ฟุ่มเฟือยจนเกินไป คำเรียกร้องที่ไม่เจตนาจะให้ได้รับผลสมความมุ่งหมายไม่ควรใส่เข้าไป แต่ควรจะเจาะจงเฉพาะการเรียกร้องแต่น้อยที่สุด และให้แจ่มชัดอย่าให้เคลือบคลุม ทั้งต้องยืนหยัดเรียกร้องเอาให้ได้แม้แต่จะต้องตายก็ยอม หากคณะผู้แทนจะทำอะไรให้จริงจังแล้ว การปฏิบัติเช่นว่านี้จะเป็นวิธีเดียวที่ถูกและมีเกียรติอันพึงนำมาใช้

การโต้แย้งกันในครั้งนั้นเป็นข่าวใหญ่และใหม่เอี่ยมทั้งในวงการเมืองและในวงสังคมทั่วประเทศอินเดีย เราคิด

เป็นนิสัยเสียแล้ว ในการใช้ถ้อยคำที่ฟุ่มเฟือยคลุมเคล้อบรรจุข้อความที่พราวไปด้วยฝอย และตั้งข้อเรียกร้องไว้มากมายเพื่อแก่การต่อรอง แต่ท่านคัณธิยัคมติของคนเบ็นที่ตั้ง ท่านได้เขียนความคิดเห็นของท่านส่งไปยังเลขานุการส่วนตัวของอุปราช ชถึงข้อความที่จะต้องตัดออกและความไม่กระจ่างของร่างสนทรพจน์ฉบับนั้น และได้เพิ่มข้อความเกี่ยวกับการเรียกร้องเข้าไปอีกสองสามข้อ ข้อความเหล่านั้นเป็นการเรียกร้องที่น้อยที่สุด แต่คำตอบของอุปราชก็เป็นสิ่งน่าสนใจมาก คือปฏิเสธไม่ยอมรับเงื่อนไขแห่งการขอร้องนั้น ๆ ทั้งยังได้กล่าวว่า ร่างที่ส่งไปตรวจนั้นเป็นการถูกต้องตามความเห็นของท่านแล้ว ท่านคัณธิจึงรู้ตัวว่า การโต้ตอบนี้ได้ทำให้ท่านเห็นแจ้งประจักษ์จริงในคณะกิตะแฟต จึงในที่สุดก็เข้าร่วมคณะ

เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า หากรัฐบาลไม่ยอมอนุโลมตามคำเรียกร้องของคณะกรรมการกิตะแฟตแล้ว อย่างไรเสียก็จะต้องเกิดการวุ่นวายขึ้น ท่านได้กล่าวคำปราศรัยกับคณะมุตวัสและอูไลมาส์อย่างยืดยาว และได้ปรึกษากันถึงวิธีการ "ไม่รุนแรงและไม่ร่วมมือด้วย" เฉพาะอย่างยิ่งการไม่รุนแรง คือการไม่ต่อสู้หรือทำร้ายต่อผู้ทำการเป็นปฏิปักษ์ ท่าน

ได้บอกแก่กรรมการว่า ขอให้เข้าใจซึ่งกันและกันโดยเด็ดขาดว่า สมาชิกทุกคนได้ยอมรับวิธีการไม่รุนแรงและหลักการปลีกย่อยอื่น ๆ แต่ว่าโดยสันเชิง ทุกคนจะต้องบำเพ็ญตนเป็นคนไม่ท้อถอย ไม่โกรธแค้นหรือผูกพยาบาท สำหรับคณะมูลว่ารู้สึกเป็นการยากยิ่งที่จะรับเอาอุดมคตินั้น แต่ในที่สุดก็ยอมรับแต่เพียงโดยหลักการไม่ยอมรับในทางปฏิบัติ เพราะเป็นประเพณีของพวกเขาที่มิได้ห้ามการทารุณ ในเมื่อการกระทำนั้นเป็นไปโดยควรแก่กรณี

ความเคลื่อนไหวทางการเมืองและของคณะกิละแฟตก้าวหน้าคู่กันไปในระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ภายหลังที่คณะนได้ร่วมมือตามมติของสภาคองเกรสของท่านคันธีแล้ว จึงได้เริ่มดำเนินการก่อนคณะอื่นโดยกำหนดเอาวันที่ ๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๐ เป็นวันลงมือทำการต่อต้านตามวิธีการนี้

ในตอนต้นปีนี้ได้มีการประชุมสันนิบาตมุสลิม (ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นการประชุมระหว่างสมาคมมุสลิมทั้งหลาย) ซึ่งทำการประชุม ณ เมืองอัลฮาบัด ภายในบ้านของชีเอ็ดราซาอาลี เพื่อพิจารณาถึงวิธีปฏิบัติการ ส่วนโมฮาเม็ดอาลีนั้นอยู่ในยุโรป โชกัตอาลียังอยู่เป็นตัวแทน ข้าพเจ้าจำการประชุมครานี้ได้ดี เพราะได้ผลไม่สมความคาดหมายของ

ข้าพเจ้า โชกัดอาดีเต็มไปด้วยความกระตือรือร้นในเรื่องนี้ แต่คนอื่น ๆ ดูเหมือนเบื่อทุกข์เอามาก ไม่มีแก่ใจที่จะอภิปรายแต่อย่างใดแม้ในทางแสดงความคิดเห็น เพราะไม่ปรารถนาที่จะกระทำสิ่งใดที่ก่อแหลมต่ออันตราย บุคคลชนิดนี้และหรือที่จะเป็นผู้นำในการปฏิวัติ และจะกล้าประจันหน้ากับจักรภพอังกฤษ ? ภายหลังที่พวกเขาได้ฟังสุนทรพจน์ของท่านคัณธีแล้ว ยิ่งเพิ่มความหวาดหวั่นยิ่งขึ้นกว่าเดิม ท่านคัณธีได้กล่าวถ้อยคำที่โน้มน้าวใจในฐานะผู้นำที่ดีที่สุด พูดอย่างสุภาพด้วยสำเนียงเฉียบขาด แข็งกร้าวประดุจเหล็กเพชร น่าฟัง นิ่มนวล แต่ไม่จืดชืด แววตาของท่านอ่อนโยนแต่ซึ้ง มีประกายโพลงพุ่งออกมาจากดวงตาทั้งสองด้วยกำลังดันและปณิธานอันเด็ดเดี่ยว ท่านกล่าวว่าครั้งนี้เป็นการต่อสู้ดิ้นรนครั้งใหญ่ยิ่ง เพราะจะต้องปะทะกับศัตรูที่มีอำนาจที่สุดของเรา ผู้ที่จะร่วมในการต่อสู้นี้จะต้องเตรียมพร้อมที่จะเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง และจะต้องยอมอยู่ภายใต้กฎของวิธีการไม่รุนแรงและในระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด ประเทศใดที่ทำการประกาศสงครามย่อมต้องประกาศกฎอัยการศึกฉันใด การต่อสู้ด้วยวิธีการไม่รุนแรงคราวนี้ก็ต้องมีการเผด็จการและมีกฎอัยการศึกด้วยเหมือนกัน หากเราหวัง

ชัยชนะ ท่านให้คำมั่นว่า “พวกท่านจงเตะข้าพเจ้าออกไป หรือจะเรียกร้องเอาศีรษะของข้าพเจ้าก็ได้ หรือจะเลือกลงโทษข้าพเจ้าโดยสถานใดก็ได้ ในเมื่อข้าพเจ้าพาท่านผิดหวังแต่ตราบใดที่ท่านทั้งหลายยังคงเลือกข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าอยู่ ท่านจะต้องยอมรับเอาเงื่อนไขของข้าพเจ้า ท่านจะต้องยอมรับเอาอัธิเผด็จการของข้าพเจ้า และวินัยตามกฎอัยการศึกที่เราตั้งไว้ แต่อัธิเผด็จการท่านก็ต้องอยู่ภายใต้ความหวังดีต่อพวกท่านเสมอ ภายใต้การรับรองของพวกท่านและความร่วมมือของพวกท่าน ในวินาทีใดที่ท่านเห็นว่าข้าพเจ้าได้รับใช้แก่พวกท่านเป็นการเพียงพอแล้ว ก็จงเหวี่ยงข้าพเจ้าออกไปจากเวที แล้วแล้วข้าพเจ้าจะไม่ร้องอุทธรณ์แต่อย่างใดเลย”

ผลอันเกิดแต่สุนทรพจน์ที่เร้าใจอย่างแรงร้อน เพียบพร้อมด้วยถ้อยคำนวนอันปลุกประสาท และปฏิภาณอันแข็งแกร่งของท่านนั้นเอง ทำให้ผู้ฟังใจเต้นระทึกและรู้สึกซาบซ่านทุกขุมขน โซกัดอาดีก็ได้ช่วยปลอบประโลมใจและกระตุ้นเตือนพวกที่ลังเลใจให้มานะมุ่งตรงสู่จุดหมาย ครั้นถึงเวลาโหวตของมติที่ประชุม พวกขี้ขลาดทั้งหลายก็พากันออกเสียงสนับสนุนวิธีการนี้อย่างเอียงอายและเป็นเอกฉันท์

ขณะเมื่อเรากลับบ้านหลังจากการประชุม ข้าพเจ้าได้ถามท่านคัณธีว่า นี่หรือเป็นการริเริ่มวิธีการต่อต้านครั้งใหญ่ ข้าพเจ้าหวังจะได้ฟังถ้อยคำอันร้อนแรง และจิตใจอันเด็ดเดี่ยว พร้อมด้วยแววตาอันแข็งกร้าวจากมวลสมาชิก กลับได้แต่พบความเซื่องซึม ความขัดสนและบุคคลทมวยกลางคนแทบทั้งนั้น แต่ยังมีหน้าถงละแนนเสียงโหวตเพื่อการต่อต้าน ณะนั้นความจริงที่ปรากฏต่อมาจึงเป็นว่า เมื่อมีการต่อต้าน ชาวคณะสันนิบาตมุสลิมไม่กี่คนที่ได้ร่วมมือจริงจัง ส่วนมากพากันหลบมุมหาที่พำนักอันสงบปราศจากภัยตามกระทรวงทะบวงกรมของรัฐบาล สันนิบาตมุสลิมมิได้กระทำหน้าที่ตามมติของพรรคมุสลิมเลย ไม่ว่าในเวลานั้นหรือในเวลาต่อมา คณะกรรมการกิตะแฟตต่างหากที่มีอำนาจขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๐ และเป็นตัวแทนของชาวมุสลิมส่วนมาก และก็คณะนี้เองที่ได้ลงมือทำการต่อต้านด้วยความกระตือรือร้น และความเข้มแข็งอย่างยิ่ง

การถูกจำกัดเขตและผลสืบเนื่อง

การเล่นการเมืองของข้าพเจ้าก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับของชนชั้นทั่วฐานะมั่งคั่งทั้งหลาย ความจริงสมัยนั้นเป็นการเมืองในทางเสียง (และเดี๋ยวนี้ส่วนมากก็ยังเป็นเช่นนั้นอยู่) การเมืองทางเสียง (ใช้แต่ปาก) ทั้งหมดนั้นเป็นของชนชั้นกลาง คณะสายกลางและคณะรุนแรงได้เป็นปากเสียงแทนประชาชนด้วยเสียงสูง ๆ ต่ำ ๆ ต่างก็เพื่อหาความดีและเชิดฐานะของตนเอง พวกสายกลางเป็นตัวแทนของประชาชนเพียงหยิบมือเดียว โดยเฉพาะชนชั้นสูงและกลาง ซึ่งเมื่อสรุปแล้วก็มีความรุ่งเรืองขึ้นภายใต้ระบอบการปกครองของอังกฤษ และไม่ประสงค์จะให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ด้วยเกรงว่าจะเป็นภัยต่อฐานะและผลประโยชน์ปัจจุบันของตน พวกเขามีการติดต่อโดยใกล้ชิดกับรัฐบาลอังกฤษ ส่วนมากเป็นชนชั้นเจ้าของที่ดินใหญ่โต ส่วนคณะรุนแรงก็เป็นตัวแทนชนชั้นกลาง ชั้นต่ำ และชนกรรมาชีพทั้งหลาย ระหว่างสงครามจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก มีองค์การประจำอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ แต่มี

อิทธิพลน้อย ส่วนพวกชาวกสิกรเป็นเสมือนคนตาบอด ยาก จนค่นแค้นอย่างสาหัส ได้รับความทุกข์ทรมานอย่างสุดที่จะบรรยายถูก ต้องจมอยู่ในชาตากรรมอันหฤโหด ยอมทนต่อการข่มขู่และการขูดเลือดขูดเนื้อ ผู้ที่ทำนาบนหลังชาวกสิกรเหล่านี้ได้แก่ รัฐบาล, เจ้าของที่นา, พวกออกเงินกู้, ข้าราชการชนบท, ตำรวจ, ทนายความ และพวกพระ

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ข้าพเจ้ายังมิได้มีความรอบรู้ในเรื่องฐานะ และความเป็นอยู่อันแท้จริงของชนชั้นกรรมกรโรงงานหรือกสิกร เพราะข้าพเจ้าเป็นนักการเมืองที่มีฐานะมั่งคั่ง ข้าพเจ้าตระหนักเหมือนกันว่า มีความยากจนค่นแค้นและความทุกข์ยากลำบากอย่างน่าสมเพทเวทนาที่สุดระบาดอยู่ทั่วประเทศ ทั้งครุ่นคิดอยู่เสมอว่า งานชิ้นแรกของชาวอินเดียภายหลังเมื่อได้รับอิสรภาพโดยสมบูรณ์แล้ว จะต้องขบปัญหาความยากจนค่นแค้นนี้ก่อนอื่นใดหมด ส่วนอิสรภาพทางการเมืองพร้อมด้วยความเป็นผู้มีอิทธิพลของชนชั้นกลางนั้นควรเป็นงานขั้นต่อไป ข้าพเจ้าได้หันมาเอาใจใส่ต่อปัญหาชาวกสิกร เมื่อท่านคันธีได้ตั้งองค์การกสิกรสงเคราะห์ชั้น แต่ขณะนั้นจิตใจอันแท้จริงของข้าพเจ้าอยู่แต่เฉพาะที่จะทำการส่งเสริมฐานะการเมืองให้มั่นคงแต่ถ่าย

เดียว เป็นต้นดำเนินการไม่ร่วมมือและไม่รุนแรงให้แผ่คลอบคลุมไปทั่วประเทศอินเดีย

ความสนใจอันลึกซึ้งและใหม่เอี่ยมได้บังเกิดแก่ข้าพเจ้าในปีต่อมา ซึ่งเป็นความสำคัญยิ่งแก่ชีวิตของข้าพเจ้า โดยมีโอกาสไปคลุกคลีกับชาวกสิกรอย่างจริงจัง แต่มิใช่เป็นเจตนาเดิม หากเป็นไปอย่างประหลาด กล่าวคือ

ท่านมารดาและกมลา (Kamala) ภรรยาของข้าพเจ้าป่วยเมื่อต้นเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๐ ข้าพเจ้าจึงได้นำท่านและภรรยาไปยังเมืองมัสซูรี (Massuree) เพื่อรักษาพยาบาล การเจรจาส่งบาศก์ของคณะทูตพิเศษอาฟคานและอังกฤษ (Afghan and British envoys) กำลังดำเนินอยู่ ทั้งนี้ภายหลังที่การรบพุ่งระหว่างอาฟคานและอังกฤษซึ่งดำเนินไปเพียงเล็กน้อยเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๙ ขณะเมื่อพระเจ้าอะมะนุลลาห์ขึ้นครองราชย์ คณะทูตนี้บังเอิญพักอยู่โรงแรมเดียวกันกับข้าพเจ้า แต่ต่างคนต่างอยู่ รับประทานอาหารคนละแห่งมิได้ปะปนกันเลยแม้ในห้องนั่งพัก ข้าพเจ้าไม่มีความสนใจในคณะทูตนี้นัก และตลอดเวลาหนึ่งเดือนเต็ม ๆ ก็มิได้มีโอกาสพบปะสนทนากับคนหนึ่งคนใดในพวกเขาเลย หากจะได้พบบ้างก็คงไม่รู้จักกัน เย็นวันหนึ่งผู้กำกับการ

ตำรวจมาส่งจดหมายราชการแก่ข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง มีใจความ
ขอให้ข้าพเจ้าทำคำรับรองแก่ตำรวจว่า จะไม่ทำการติดต่อ
กับคณะทูตอ๊าฟกาน การกระทำทั้งนี้รู้สึกเป็นของผิดธรรมดา
เพราะนับแต่ที่ข้าพเจ้าไปอยู่ที่นั่นดังเดือนกว่าแล้วก็ยังไม่เคย
เห็นหน้าค่าตาคณะทูตเลย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะปฏิบัติตาม
คำขอร้องนั้นไม่ได้ ผู้กำกับการตำรวจก็ทราบดีอยู่แล้ว
เพราะเขาเป็นผู้คอยสอดรอยดูความเคลื่อนไหวของทูตคณะนี้
อยู่ตลอดเวลาอย่างใกล้ชิด ทั้งยังมีเจ้าหน้าที่ลับราชการลับ
อีกมากมายซุ่มอยู่ตามบริเวณนั้น การที่ข้าพเจ้าจะยอมให้
คำรับรองย่อมเป็นการสุดฝืน จึงบอกแก่ผู้กำกับการตำรวจ
ให้ทราบ เขาเชิญข้าพเจ้าไปพบนายอำเภอซึ่งเป็นผู้ปกครอง
ท้องถิ่นนั้นข้าพเจ้าก็ปฏิบัติตาม เนื่องจากการปฏิเสธนี้เอง
เขาจึงออกคำสั่งให้ข้าพเจ้าออกไปจากตำบลนั้น และให้พ้น
เขตเด็ห์ราดูนภายใน ๒๔ ชั่วโมง ซึ่งหมายความว่าจะต้อง
เดินทางจากมัสซูรีภายในสองสามชั่วโมงนั้นเอง ข้าพเจ้า
รู้สึกใจคอหดหู่ที่จำต้องจากมารดาและภรรยาซึ่งกำลังป่วย
อยู่ แต่ก็เห็นว่าไม่ควรที่จะขัดขืนคำสั่งเพราะในขณะนั้นยัง
ไม่มีองค์การ “ต่อแพ่ง” ข้าพเจ้าจึงจากมัสซูรีแต่โดยดี
ท่านบิดารู้จักกับเซอร์ ฮาร์คอร์ตบัตเล่อร (Sir

(Harcourt Butler) ซึ่งขณะนั้นเป็นข้าหลวงประจำสหมณฑลภาคนั้น ท่านจึงเขียนจดหมายส่วนตัวแจ้งไปว่า ไม่เชื่อว่าเขา (เซอร์ ฮาร์คอร์ต) จะออกคำสั่งโง่ ๆ เช่นนั้น คงจะเป็นใครอื่นสักคนหนึ่งที่เฉลียวฉลาดในซิมลา (Simla) เป็นผู้รับผิดชอบในคำสั่ง เซอร์ ฮาร์คอร์ต ตอบมาว่า คำสั่งนั้นเป็นคำสั่งที่ไม่เป็นภัยอย่างใด และยวาหรลาลก็น่าจะปฏิบัติตามได้โดยไม่เสื่อมเสียเกียรติแต่อย่างใด ท่านบิดาตอบไปว่า ถึงแม้จะไม่มีเจตนาที่จะละเมิดคำสั่ง แต่ถ้าอาการมารดาและภรรยาของข้าพเจ้าเรียกร้องให้ไปแล้ว ข้าพเจ้าจะต้องกลับไปยังมัสซูรีอีก ต่อมาอาการของท่านมารดาทรุดลงมาก ท่านบิดากับข้าพเจ้าจึงได้ออกเดินทางไปยังมัสซูรีโดยด่วน ก่อนหน้าจะออกเดินทางนั้นเองเราก็ได้รับโทรเลขเพิกถอนคำสั่งนั้น

เมื่อเราถึงมัสซูรีในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น คนแรกที่ข้าพเจ้าเห็นในสนามหญ้าของโรงแรมเป็นชาวอัฟกานกำลังอุ้มบุตรน้อยของข้าพเจ้าอยู่ในอ้อมแขน ต่อมาทราบว่าเขาเป็นรัฐมนตรีและเป็นสมาชิกคนหนึ่งในคณะทูตอัฟกาน ทั้งทราบต่อไปว่า หลังจากที่ข้าพเจ้าได้ถูกสั่งให้ออกนอกเขตแล้ว พวกชาวอัฟกานจึงได้ทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ และรู้สึก

สนใจในพวกเราเป็นอันมาก ถึงแก่หัวหน้าคณะทูตได้ส่งกระเช้าผลไม้ไปให้แก่มารดาของข้าพเจ้าทุกวัน

ในการที่ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ออกนอกเขตนั้นเอง เป็นเหตุให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพักผ่อนในอัลฮาบัดประมาณ ๒ สัปดาห์ ซึ่งมีโอกาสได้ทำการติดต่อและพบปะสบความเดือดร้อนความทุกข์ทรมานของพวกกสิกร (Kisan) ความเป็นอยู่อันแสนต่ำเตี้ยของพวกเขาได้แผ่ขยายใหญ่ยิ่งขึ้นทุกที แลภาวะอันนี้เองได้มีอิทธิพลครอบงำจิตใจข้าพเจ้าอย่างถอนไม่ขึ้น บางคราวถึงแก่สงสัยว่า วิถีการเมืองของข้าพเจ้าจะดำเนินไปในรูปใดหนอ หากข้าพเจ้าไม่ถูกสั่งให้ออกจากมัสซูรีคราวนั้น แต่อย่างไรก็คงถูกฉุดเข้าไปอยู่ในกลุ่มชาวกสิกรไม่เร็วก็ช้า แลวิถีชีวิตของข้าพเจ้าก็อาจแปรไปในรูปอื่น

ตอนต้นเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๒๐ ชาวกสิกรประมาณ ๒๐๐ คน พากันเดินทางด้วยเท้าจากใจกลางของตำบลบาดับกาห์ (Bartab Carh) มายังเมืองอัลฮาบัดด้วยความตั้งใจที่จะมาร้องเรียนต่อนักการเมืองคนสำคัญ ๆ ที่นั่น เพื่ออุทธรณ์ภาวะอันแสนต่ำเตี้ยของพวกเขา ผู้เป็นหัวหน้านำ

มา คือ รามจันทร์ (Ram Chandra) แต่รามจันทร์เองหา
ใช่ชาวนาถิ่นนนไม่ ข้าพเจ้าทราบว่า กสิกรพวกนี้ตั้งหลัก
แหล่งเรียงรายกันอยู่ตามฝั่งแม่น้ำ ข้าพเจ้ากับเพื่อนสองสาม
คนได้ออกไปพบเพื่อไต่ถามทุกข์สุขและพังภาวะอันน่าสมเพท
เกี่ยวกับการถูกรีดนาทาเร้นด้วยวิธีการต่าง ๆ จากกำนันและ
ต้องประสบกับการกดขี่ทารุณร้ายปราศจากมนุษยธรรมนา-
นัปการสุดที่พวกเขาจะทนทานต่อไปได้ เขาขอร้องให้เรา
ติดตามไปสอบดูภาวะอันแท้จริงให้ประจักษ์ด้วยตนเอง เพื่อ
ที่จะได้ป้องกันพวกเขาให้พ้นจากการพยาบาทมาดร้ายของ
พวกกำนันด้วย เพราะคงจะพากันเค็ยดแค้นที่พวกเขาเดิน
ขบวนเข้ามาทำการร้องทุกข์เช่นนี้ เขาเกาะตัวเราแน่นไม่
ยอมให้ปฏิเสธ จึงในที่สุดต้องโอนอ่อนผ่อนตามและให้
สัญญาว่าจะติดตามไปภายในวันสองวัน

ข้าพเจ้ากับเพื่อนสองสามคนเดินทางไปและพักอยู่๓วัน
มันเป็นตำบลที่อยู่ห่างจากทางหลวงและทางรถไฟมาก ข้าพ-
เจ้าได้รับความพิศวงมากที่พบชาวบ้านชาวนาทั้งหมดเต็มไป
ด้วยความกระตือรือร้น และพากันมาร่วมชุมนุมหลายพันคน
โดยใช้เวลาเที่ยวบอกนัดแนะกันเล็กน้อย หมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะ
ร้องตะโกนบอกกล่าวกันต่อ ๆ ไปเป็นระยะ ๆ ชั่วครู่เดียว

ตามหมู่บ้านทั้งหลายก็จะเป็นเสมือนเมืองร้าง เพราะต่างคนก็ต่างมุ่งหน้ามาร่วมการชุมนุม ตามท้องทุ่งจะมองเห็นหญิงชายแลเด็กตารดาดไปหมด ต่างส่งเสียงร้องสีตาราม (Sita Ram') สีตารามซึ่งมีความหมายเหมือนไชโย ไชโยกู่ก้องไปทั่วปริมณฑลทั่วทุกทิศทุกทางอย่างไพศาล หมู่บ้านนี้ร้องขึ้น หมู่บ้านโน้นก็ร้องรับ ฝูงชนหลั่งไหลมาสู่ที่ประชุมเหมือนหนึ่งสายน้ำ บ้างถึงแก่วงเต็มผีเท้าก็มี ชาวกสิกรหนุ่มสมเพทเหล่านุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าอันขาดกะรุ่งกะริ่ง ใบหน้าเต็มไปด้วยความตื่นเต้น แววตาเป็นประกายแสดงความสนเท่ห์รอคอยว่าจะมีเหตุการณ์อะไรบังเกิดขึ้น อันจะทำให้ความทุกข์ลำเค็ญของพวกเขาหมดสิ้นไปในทันทีทันใด คล้ายกับนฤมิตด้วยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์

เราได้รับการต้อนรับด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่ง และเป็นเบ้าแห่งความเชื่อมั่นของพวกเขา ประหนึ่งว่า เราเป็นผู้นำข่าวอันสุดประเสริฐมาแจ้งให้ทราบ และจะเป็นผู้นำเขาไปสู่ดินแดนแห่งความสมบูรณ์พูลสุข ภาพเหล่ากสิกรที่จมอยู่ในกองทุกข์เวทนา และต่างสำแดงความซาบซึ้งในพระเดชพระคุณของเราโดยมิหยุดหย่อนนั้นเอง ทำให้ข้าพเจ้าเต็มตื้นไปด้วยความละอายใจและโทมนัสยิ่ง ละอายในความผาสุข

ที่ศนได้รับและวิถีการเมืองอันเล็กน้อยของตน ซึ่งมิอาจจะช่วยเหลือบุตรหลานแห่งอินเดีย ที่กำลังอยู่ในสภาพเปลือยกายล่อนจ้อน กำลังอดตายทีละน้อย ๆ ถูกบีบคั้น รีดนาทาเร้นอย่างสุดที่มนุษย์จะทนทานได้. ความเชื่อมั่นที่พวกเขามีต่อเราซึ่งเป็นเพียงอาคันตุกะ และมาเยี่ยมเยียนแต่เพียงครั้งคราวนั้นทำให้ใจเราปั่นป่วน และทำให้สำนึกในความรับผิดชอบอันใหม่นี้ จนรู้สึกใหวหวั่นมาก

ข้าพเจ้าได้ฟังเรื่องราวอันแสนเศร้าหลายต่อหลายเรื่อง ความทุกข์ทรมานอันเกิดแต่หิมสันทับถมทวีขึ้นทุกที บีบรัดพวกเขาจนสิ้นเนื้อประดาตัว ภาษีนอกกฎหมายหลายอย่างหลายประการเป็นภาระอันหนักแสนหนัก การถูกขับไล่จากที่นา จากกระท่อมดินเหนียว การถูกทุบตีข่มเหงคะเนงร้ายต้องตกอยู่ท่ามกลางมนุษย์แร้งซึ่งคอยจิกกินพวกเขา เป็นต้น พวกเจ้าของที่นา พวกออกเงินกู้และพวกเจ้าหน้าที่ตำรวจ พวกเขาต้องทำงานตากแดดกรำฝนหามรุ่งหามค่ำ ก็ยังไม่พอแก่การเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง เมื่อได้ทรัพย์ในดินสินในน้ำมาก็ตกไปเป็นของคนอื่นเสียสิ้น รางวัลที่ได้รับจากการตรากตรำนั้นคือการถูกเตะและการสาปแช่งดุด่า ท้องที่หิวโหยที่พากันมาประชุมวันนั้นเป็นพวกที่ไม่มีที่ดิน ถูกขับไล่จากที่นา

ไม่มีแม้แต่เพียงเพื่อปลูกกระท่อมเล็ก ๆ สำหรับเอนตัวนอน พันแผ่นดินในแถบนั้นอุดมสมบูรณ์ แต่ภาระที่ชาวนาต้องแบกไว้บนบ่านั้นหนักเหลือกำลัง ผลประโยชน์ที่ได้มาถูกแบ่งสรรค์ปันส่วนไปเสียเกือบหมด ส่วนผลประโยชน์ที่เจ้ามนุษย์พวกกระหายเลือด คือพวกเจ้าของที่นาได้รับนั้น แม้จะไม่อาจเก็บค่าเช่าเกินกว่าอัตราที่กฎหมายกำหนดไว้ แต่พวกเขาก็มีวิธีเลี่ยง โดยเก็บเป็นเบี้ยประกันอย่างอื่น ๆ ผู้เช่าก็ไม่มีทางใดจะหลีกเลี่ยงได้ จำต้องกู้หนี้ยืมสินจากพวกนายเงิน ครั้นเมื่อไม่สามารถชำระหนี้ได้ก็ถูกขับไล่จากที่นา และต้องสูญเสียทรัพย์สมบัติที่ตนมีอยู่

วิธีการขูดรีดเบี้นของที่มีมานมนานแล้ว และความยากจนค่นแค้นของชาวกสิกรก็นับวันทวียิ่ง ๆ ขึ้นเป็นลำดับมา จะบังเกิดอะไรขึ้นหากมีผู้หนึ่งผู้ใดกระตือนชาวกสิกรให้หยิบยกเรื่องเช่นนี้มาครุ่นคิด ? ภาวะเศรษฐกิจจะต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงโดยเด็ดขาด เพราะภาวะอันแร้นแค้นนี้ได้ครอบคลุมอยู่ทั่วแคว้นอูธห์ (Outh) เมื่อชาวกสิกรก่อการจลาจลในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ และปี ค.ศ. ๑๙๒๑ นั้น ก็เฉพาะแต่ภายใน ๓ ตำบลเท่านั้นที่ร่วมจิตร่วมใจกัน ทั้งนี้ด้วยความสามารถของรามจันทร์นั่นเอง

รามจันทร์เป็นชาวมหาราษฎร์ (Maharashtra) ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของประเทศอินเดีย เขาเคยเดินทางไปยังเมืองพีจี ในอาฟริกาใต้ ในฐานะเป็นกรรมกรอาศา ที่รัฐบาลทำสัญญาส่งไปทำงาน ครั้นกลับจากพีจีแล้วก็ค่อย ๆ ย้ายที่พำนักพักพิงมาอยู่ตามตำบลต่าง ๆ ในแคว้นอูธห์ ท่องเที่ยวไปตามหมู่บ้าน เล่านิทานหรืออ่านวรรณคดีของตุลสิ-ดาส (Tulsidas) เรื่องรามเกียรติ์ (Ramayana) ให้พวกชาวกสิกรฟัง และในโอกาสเดียวกันก็ได้ถามทุกข์สุขด้วย เขาได้รับการศึกษาแต่น้อย และมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ จากการเล่านา แต่เขาสำแดงให้เห็นความสำคัญในตัวได้อย่างหนึ่ง คือ มีส่วนรถภาพในการรวบรวมชาวกสิกรให้ร่วมมือร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ เขาสอนให้พวกชาวกสิกรเหล่านั้นรู้จักการร่วมชุมนุมปรึกษาหารือกัน และจัดทำประชุมขึ้น เรียกว่าสภา (Sabhas) เป็นแห่งปรับทุกข์ปรับร้อนกันและกัน เมื่อกิจการนี้ดำเนินเป็นปึกแผ่นเขาได้จัดให้มีการประชุมใหญ่บ่อย ๆ ยังผลให้เกิดมีอิทธิพลขึ้น สีตาราม (Sita Ram) เป็นคำขวัญและคำอวยชัยที่ใช้กันมาแต่โบราณกาลจนเป็นคำธรรมดาสามัญ แต่มีความหมายสำคัญอีกหลายประการ คือ บ่งถึงชัยชนะ หรือ

เป็นสัญญาณบอกถึงภาวะฉุกเฉินอันเกิดขึ้นโดยปัจจุบันทันด่วน และเป็นสัญญาณแสดงความกลมเกลียวระหว่างหมู่คณะด้วย

แคว้นอูธห์เป็นภูมิประเทศเหมาะแก่การที่จะก่อการไม่สงบได้ง่าย เพราะยังเป็นท้องถิ่นที่ปกครองโดยกำนันผู้ใหญ่บ้านอยู่ "บารอนแห่งอูธห์" (Baron of Outh) ตามที่ผู้ปกครองของเขาถูกเรียก และในท้องถิ่นเหล่านี้เจ้าของที่ดินกำลังเจริญรุ่งเรืองจากการริดนาทาเร้นเอากับพวกชาวกสิกรด้วยวิธีการต่าง ๆ จำนวนชาวกสิกรผู้ไม่มีที่ทำกินทวีขึ้นทุกวีทุกวัน หรือแทบจะกล่าวได้ว่าเกือบทั้งหมดต้องเช่านาเขาทำ ภาวะเช่นว่านี้ทำให้การรวมกันเพื่อให้เกิดกำลังได้ง่าย

ประเทศอินเดียอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ภูมิภาค คือ ภูมิภาคที่ ๆ นาเป็นของพวกนายทุน กับภูมิภาคซึ่งที่นาเป็นของชาวกสิกรเอง ทั้ง ๒ ภูมิภาคนี้มีส่วนเหลื่อมล้ำกันอยู่มากในมณฑลเบงกอล, เบฮาร์ และสหมณฑลอัคราและอูธห์ เป็นเมืองที่พวกนายทุนเป็นเจ้าของที่นา ซึ่งชาวกสิกรมาเช่าทำกิน และเก็บค่าเช่าด้วยอัตราอันสูงลิ่ว ชาวกสิกรต่างได้รับความทุกข์เวทนาอย่างเหลือล้นพ้นประมาณ

ส่วนในภูมิภาคที่ชาวกสิกรเป็นเจ้าของที่นาเองนั้น ต่างก็มีมาตราฐานความเป็นอยู่สูงกว่าพวกที่กล่าวมาแล้วนั้นมากนัก แม้พวกเขาจะได้ประสบกับความลำบากทางการเงินก็ตาม ชาวกสิกรประเภทนี้ส่วนมากอยู่ในมณฑลบัณจาบหรือมณฑลกุชราช (Gujrat) แต่ประเภทที่เช่านาผู้อื่นทำนั้นยังแยกออกไปอีกหลายพวก เช่น พวกที่เช่าแต่อาศัยในที่นาด้วย เช่าเฉพาะทำนา เช่าช่วง ฯ ฉ ฯ ผลประโยชน์ของชาวกสิกรเหล่านี้กับเจ้าของที่นาโดยตรงมักมีการขัดแย้งกันบ่อย ๆ จึงเป็นเหตุให้ชาวกสิกรรวมกำลังกันต้านทานเป็นปึกแผ่นได้ง่าย ในแคว้นอูธห์ไม่มีการเช่าเพื่ออาศัยและทำนาหรือเช่าติดอยู่เลย เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๐ มีแต่การเช่าระยะเวลาสั้นโดยมาก ชาวกสิกรในแถบนี้มักถูกขับจากที่นาบ่อย ๆ เมื่อมีผู้อื่นมาขอเช่าและให้ค่าเช่าสูงกว่าเดิม และเพราะเหตุที่มีแต่กสิกรประเภทเดียวนี้เอง จึงเป็นกรณีให้มีการริเริ่มองค์การสหกสิกรง่ายขึ้น

ตามความเป็นจริงในแคว้นอูธห์นั้น สัญญาเช่ามิได้กำหนดระยะเวลาเป็นที่แน่นอนเลย ทั้งเมื่อมีการชำระค่าเช่าเจ้าของที่นาก็ไม่ได้ออกใบรับให้เป็นหลักฐาน ซึ่งอาจจะบอกว่าผู้เช่าค้างชำระเลยขับไล่ออกจากที่นาเมื่อใดก็ได้

เพราะขาดหลักฐานยืนยัน เนื่องจากเรื่องค่าเช่าโดยตรงแล้ว ยังมีค่าภาษีอย่างอื่น ๆ อีกร้อยแปดพันประการ ซึ่งมิได้เป็นไปตามประมวลกฎหมาย ในเขตนาเช่าแห่งหนึ่งมีผู้บอกแก่ข้าพเจ้าว่า ต้องเสียค่าภาษีนอกกฎหมายเหล่านี้ถึง ๕๐ ชนิด จำนวนอาจไม่เท่ากันทุกแห่ง แต่ก็มีการเรียกเก็บระบาดทั่วไปหมด เช่น ภาษีค่าพิธีสมรส ภาษีเงินช่วยค่าเล่าเรียนของบุตรที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศ ภาษีเงินค่ารับรองข้าหลวงและข้าราชการชั้นสูง ภาษีค่าซ่อรถยนต์ หรือค่าช้าง เงินภาษีพิเศษเหล่านี้เขามีชื่อเรียกเฉพาะต่าง ๆ กัน เช่น ภาษีสำหรับรถยนต์เรียกมอตรอนน่า (Motrauna) ภาษีซ่อช้างเรียกว่า ฮาทอนน่า (Hathauna) ฯลฯ

เหตุนี้จึงไม่เป็นการประหลาดเลยที่ฐาวกสิกรในแคว้นอุธจำต้องก่อการไม่สงบขึ้น การริเริ่มขององค์การสหกสิกรนั้นได้แยกต่างหากจากสภาคองเกรส ทั้งมิได้เกี่ยวเนื่องกับแผนการ “ไม่ร่วมมือด้วย” ซึ่งขณะนั้นแผนการนี้กำลังริเริ่มดังรากอยู่แล้ว แต่หากจะกล่าวว่าความเคลื่อนไหวขององค์การทั้งสองนี้ แผ่ไพศาลขึ้นจากมูลเหตุทำนองเดียวกันก็ไม่ผิด

สิ่งที่ทำให้ข้าพเจ้าบังเกิดความสนเท่ห์อย่างมากนั้น ได้

แก่การที่พวกเราชาวเมืองช่างไม่เอาใจใส่หรือสนใจในความเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ของบรรดาเหล่าชาวกสิกรเสียเลย หนังสือพิมพ์ก็มิได้ลงข่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้แม้บันทัดเดียว ชีวิตของชาวชนบทช่างถูกละเลย ขาดการเอาใจใส่ของชาวเมืองเสียโดยสิ้นเชิง ข้าพเจ้ารู้สำนึกดีว่าเราทำงานของเราแต่ในวงแคบ วุ่นวายอยู่เฉพาะแต่ในวงจำกัดของพวกเรา ซึ่งเป็นทำนองเดียวกันกับชาวชนบทเหล่านั้น เขาก็มิได้นึกถึงพวกเราเช่นกัน

คลุกคลีตีโมงกับชาวกสิกร

ข้าพเจ้าใช้เวลาอยู่ในหมู่บ้านเหล่านั้นเป็นเวลา ๓ วัน กลับอัดฮาบัดแล้วก็กลับไปใหม่อีก ระหว่างการเยี่ยมเยียนนั้น แม้จะมีเวลาน้อยแต่เราก็ได้ท่องเที่ยวกับบรรดาชาวกสิกรเป็นอันมาก จากหมู่บ้านนี้ไปหมู่บ้านโน้น รับประทานอาหารร่วมกับพวกเขา นอนกับดินกินกับทรายด้วยกัน สนทนาปราศรัยอย่างกันเองนับเป็นชั่วโมง ๆ และมีการนัดประชุมบ่อย ๆ ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ในชั้นต้นเราเดินทางโดยรถยนต์ชนิดเบา บรรดาชาวกสิกรพากันเอาใจใส่พวกเรามาก ถึงแก่ระดมกันทำถนนชั่วคราวตัดผ่านท้องทุ่งนา เพื่อที่จะให้รถยนต์เราแล่นไปสู่ภูมิภาคชั้นในลึกเข้าไปได้ ต่างก็ช่วยกันทำงานทั้งกลางวันและกลางคืน รถติดหล่มบ่อย ๆ พวกเขาช่วยกันยก แต่ในที่สุดต้องทิ้งรถยนต์ลงเดินด้วยเท้าเกือบตลอดทุกแห่งที่ไป เจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่กองสืบสวน และผู้ช่วยสรรพากรจากฉัคเนาคอยสกดรอยตามเรา ข้าพเจ้าเกรงว่าจะทำให้ท่านเจ้าหน้าที่เหล่านั้นต้องเหนื่อยอ่อนมาก และเบื่อพวกเราและชาวกสิกรทั้งหลายเป็นแน่ ส่วนเจ้าหน้าที่

สรรพากรเบื้นชายหนุ่มที่รูปร่างสง่าผ่าเผย สวมรองเท้าหนังนอกอย่างดี บางคราวถึงแก่ร้องให้พวกเราหยุดพักเสียบ้าง เพราะเขาตามไม่ไหว ข้าพเจ้าจำได้ว่าในที่สุดพวกเขาเลยพากันกลับเสียกลางทาง ไม่สามารถจะสกดรอยติดตามเราต่อไปได้

ขณะนั้นเบื้นฤดูร้อน ดวงอาทิตย์เดือนมิถุนายนก่อนหน้ามรสุมเล็กน้อย แผดเผาผิวหนังแทบไหม้เกรียม นัยน์ตาพร่าพราวไปด้วยความร้อนระอุ ข้าพเจ้ายังไม่เคยตากแดดกลางแจ้งถึงขนาดนี้เลย นับแต่กลับมาจากประเทศอังกฤษเคยแต่ไปเที่ยวตามภูเขาแถบเหนือในฤดูร้อน แต่บัดนี้ต้องมาเดินกร่ำแดด บนศีรษะโพกด้วยผ้าผืนน้อยสำหรับเช็ดเหงื่อ ภายในสมองคุกรุ่นอยู่ด้วยเหตุการณ์ร้อยแปดอย่างจนลืมนึกถึงความร้อน เมื่อกลับถึงอัฒจาบัดแล้วจึงสังเกตเห็นว่า ผิวกายของตนแดงคล้ำเหมือนถูกย่าง แต่ก็ยินดีที่สามารถทนต่อความร้อนได้ถึงเพียงนั้น บัดนี้ข้าพเจ้ามั่นใจในตนเองว่า จะสามารถทนต่อดินฟ้าอากาศได้แทบทุกชนิด ทั้งร้อนที่สุด หรือหนาวที่สุด โดยไม่เบื่อที่เดือดร้อนเลย ความทนทานอันนี้เอง ทำให้ข้าพเจ้าสามารถสำบุกสำบันต่อการปฏิบัติธุระกิจทั้งมวล รวมทั้งการติดคุกด้วยโดยง่ายดาย

การที่ข้าพเจ้ามีร่างกายสมบูรณ์อยู่เสมอเช่นนี้ ก็เพราะได้รับบทเรียนมาจากท่านบิดา ท่านเองเป็นนักเพาะกายอยู่เสมอ แม้ผมของท่านจะหงอกขาวโพลนเป็นสีเงินยวงทั่วศีรษะ และหน้าผากเป็นรอยย่นรี้วๆ เช่นเดียวกับผู้ชราทั้งหลายที่เหนื่อยอ่อนต่อการใช้สมอง แต่อวัยวะทางส่วนร่างกายของท่านหนุ่มกว่าอายุจริงสัก ๒๐ ปีเห็นจะได้ ทั้งนี้เป็นระยะเวลาก่อนที่ท่านถึงแก่กรรมสักปีสองปีเท่านั้นเอง

ก่อนหน้าที่จะได้ไปเยี่ยมบาดับกาห์เมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๒๐ ข้าพเจ้าก็เคยผ่านหมู่บ้านชนบทบ่อย ๆ เคยหยุดพักค้นทนาปราศรัยกับชาวกสิกรตามริมฝั่งแม่น้ำคงคา (Ganges) ซึ่งรวมกลุ่มกันอยู่เป็นจำนวนพัน ๆ ระหว่างพิธีชำระบาป ข้าพเจ้าได้ทำการเผยแพร่ระบบการปกครองตนเอง (Home Rule) ให้แก่พวกเขา

บางทีข้าพเจ้าอาจจะยังไม่เข้าใจในพวกเขาได้โดยถ่องแท้ว่า มีความสำคัญต่อประเทศอินเดียเพียงไร จึงไม่ได้เอาใจใส่ต่อพวกเขาเพียงพอ แต่ความสำนึกอันใหม่นี้เกิดมีแก่ข้าพเจ้าก็เมื่อระหว่างที่ไปเยี่ยมบาดับกาห์นี้เอง และตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ภาพของประเทศอินเดียที่ประจักษ์ต่อดวงจักษุของข้าพเจ้าหรือมโนภาพที่ผุดขึ้นก็คือ ภาพ

กลุ่มมหาชนเปลื้อยกายถ่อนจ้อน และอดอยากหิวโหย

ชาวกสิกรเหล่านั้นได้ทำลายความกระดากอายของข้าพเจ้าให้สูญไปโดยสิ้นเชิง ทั้งสอนให้ข้าพเจ้ารู้จักการกล่าวคำปราศรัยในที่สาธารณะ ด้วยก่อนนี้ข้าพเจ้ายังไม่มีความกล้าพอที่จะพูดในที่สาธารณะหรือในที่ประชุมใด ๆ แม้แต่นึกถึงว่าจะพูดเท่านั้นก็ปอดกะเส่าเสียแล้ว โดยเฉพาะในเมื่อต้องพูดเป็นภาษาฮินดีสตานียิ่งไม่ได้ความใหญ่ และก็ภาษานี้เองเป็นภาษาพื้นที่ใช้กล่าวคำปราศรัยทั่ว ๆ ไป แต่การที่จะปราศรัยต่อหน้ามวลกสิกรนับพัน ๆ นั้น ข้าพเจ้าหมดทางหลีกเลี่ยงได้ จำต้องให้ความหวังและกล่าวแนะนำในทางอันเหมาะสม ข้าพเจ้าไม่มีพื้นความรู้ในวาทะศิลป์ จึงพูดแต่ด้วยน้ำใสใจจริง พูดอย่างธรรมดาที่สนทนากันตัวต่อตัว มีเรื่องอะไรในใจที่อยากบอกกล่าวก็พูดออกไป ไม่ว่าที่ประชุมนั้นจะมีสองสามคนหรือหลายพันคน ทั้งทรงจำว่ามีอะไรบกพร่องในการพูด ก็พยายามพูดต่อไปจนที่สุด ข้าพเจ้าพูดได้คล่องดีพอประมาณ บางทีพวกเขาบางคนอาจฟังไม่เข้าใจเพราะภาษาพูดสูงไปหน่อยก็ได้ หรือเมื่อมีคนฟังมากบางคนอาจจะไม่ได้ยินถ้อยคำเลย เพราะเสียงของข้าพเจ้าไม่ค่อยดัง แต่ก็ดูเหมือนพวกเขาไม่รู้สึกแปลก เพราะ

เขาได้ให้ความไว้วางใจแก่ข้าพเจ้าแล้วโดยสันเชิง คำพูดทั้งหลายจึงย่อมมีน้ำหนักในตัวเองอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าได้เดินทางกลับไปหาท่านมารดาและภรรยาอีก แต่ในสมองก็ครุ่นคิดแต่เรื่องของชาวกสิกร อยากจะรีบกลับเร็ว ๆ ฉะนั้นพอกลับถึงบ้านก็รีบเดินทางไปเยี่ยมอีก เพื่อดูความเคลื่อนไหวที่กำลังริเริ่มและค่อย ๆ เข้มแข็งยิ่ง ๆ ขึ้น พวกชาวกสิกรทุกรดนาทาเรนอยมความสนุกและเชื่อมนในตัวเองยิ่งขึ้น เดินอกผายไหล่ผึ่ง ความกลัวที่เคยมีต่อเจ้าของนาและตำรวจแต่อดีตค่อยลดน้อยลงไปมาก เมื่อมีการขับไล่กสิกรคนใดออกจากที่นาแล้ว ก็ไม่มีกสิกรคนอื่นมาขอเช่านาแปลงนั้นทำต่อ คนใช้ของเจ้าของนาที่เที่ยวทำร้ายชาวกสิกรก็หายไป ภาษีเถื่อนต่าง ๆ ก็ลดลงเบื้นลำดับ หากรายใดถูกเรียกร้องเอาภาษีเถื่อน เขาก็จะรีบแจ้งให้พรรคพวกทราบ และเริ่มมีการพิจารณากันว่าจะทำการทัดทานอย่างไร การที่พวกเขาร่วมมือร่วมใจกันทั้งนี้เบื้นการคัดค้านเจ้าของที่นาและตำรวจด้วย ผู้ปกครองท้องที่ และเจ้าของที่นาใหญ่ ๆ โต ๆ ซึ่งเรียกตนเองว่าพระภูมิเจ้าที่และจ้าวคนอย่างไว้ตัวนั้น เบื้นเด็กเลี้ยคนของรัฐบาลอังกฤษไม่เหลียวแลหรือมีความเมตตากรุณาต่อชาวนาเลย ภาระ

ของเจ้าของที่นาอันนับว่าสำคัญก็คือ คอยบ้อยอเจ้าหน้าที่หรือพนักงานท้องถิ่นให้เห็นอกเห็นใจตน และช่วยบ้องกันผลประโยชน์ให้เท่านั้นเอง แล้วก็จะได้ทำการเอารัดเอาเปรียบและรีดนาทาเร้นต่อชาวกสิกรทุกวิถีทาง

ตลอดปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ข้าพเจ้าหมั่นไปเยี่ยมเยียนชาวกสิกรชนบทบ่อย ๆ แต่พลังงานของข้าพเจ้าเบ่งเต็มที่เมื่อได้รวบรวมพวกเขาทั่วสหมณฑลเข้าร่วมมือกับวิชการ "ไม่ยอมร่วมมือด้วย" ซึ่ง ณ บัดนี้วิชการนั้นได้เริ่มและดำเนินไปอย่างจริงจังแล้ว ข่าวความเคลื่อนไหวแพร่สพัดไปถึงแม้กระทั่งท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลออกไป พนักงานของสภาคองเกรสได้ออกเผยแพร่วิชการตามหมู่บ้านต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก คอยส่งข่าวคราวใหม่ ๆ และสำคัญ ๆ อยู่เนืองนิตย์ ทั้งช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ร้อนให้แก่พวกเขาด้วยไม่มากก็น้อย "เอกราช" (Swaraj) เป็นคำขวัญใช้แทนการกระทำทุกอย่าง ทั้งสภาคองเกรสและองค์การสหกสิกรต่างก็ยึดเอาวิชการไม่ร่วมมือด้วยเป็นแนวทางปฏิบัติ แต่ดำเนินงานแยกจากกันโดยเด็ดขาด จะก้าวก่ายกันและอาศัยอิทธิพลต่อเนื่องกันก็เฉพาะแต่ในมณฑลของเรา เพราะเป็นผลเนื่องมาแต่การเผยแพร่ของสภาคองเกรส ความ

ศักดิ์สิทธิ์ของบรรดากฎหมายและบทบัญญัติทั้งหลายเริ่มเสื่อมคลายลงทันที ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้สร้างบทบังคับ (Panchayat) ขึ้นสำหรับพิจารณาตัดสินข้อระหองระแหงเสียเอง ส่วนสภาคองเกรสนั้นใฝ่อำนาจและอิทธิพลในทางสงบ วิธีการใหม่ที่ยึดถือแนวทางไม่รุนแรงนั้น จึงถูกนำไปแพร่ทุกแห่งที่พนักงานของสภาไปถึง แม้วิธีการนี้อาจไม่ได้รับความเข้าใจดี หรือได้รับความพอใจอย่างเต็มที่จากมหาชน แต่ก็ยังได้ทำให้พวกชาวกสิกรไม่ก่อการร้ายรุนแรงได้

ผลที่เกิดไม่ใช่เล็กน้อย เพราะการจลาจลหากก่อขึ้นโดยชาวกสิกรแล้วจะรุนแรงอย่างยิ่ง แต่ละอาจถึงแก่เกิดศึกกลางเมืองก็ได้ ชาวกสิกรที่อยู่ในแถบนั้นในเวลานี้กำลังเบื่อหิวและมีความโกรธแค้นถึงจุดระเบิดอยู่แล้ว— ใส่เชื้อเพลิงเข้าให้นิดเดียวก็จะลุกโชนขึ้น แต่พวกเขากลับยับยั้งตังอยู่ในความสงบได้อย่างน่าพิศวง การทำร้ายร่างกายมีเพียงกรณีเดียว ที่จำได้ก็คือ ผู้ปกครองท้องที่คนหนึ่งขณะที่กำลังนั่งอยู่บนบ้านของตนห้อมล้อมด้วยญาติมิตรสหาย มีกสิกรคนหนึ่งตรงขึ้นไปใช้มือตบหน้า ในสาเหตุที่ว่าปฏิบัติ

หน้าที่ไม่เป็นธรรมและไม่มีความเมตตาต่อภรรยาของเขา

ต่อมาได้บังเกิดเหตุร้ายขึ้นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งถึงกับมีการปะทะกับทางฝ่ายรัฐบาล แต่การปะทะทั้งนี้สุดที่จะเถียงได้ เพราะรัฐบาลไม่อาจทนดูอิทธิพลของสหกสิกร ซึ่งกำลังจะเข้มแข็งขึ้นทุกวันต่อไปอีก พวกชาวกสิกรพากันขึ้นรถคราวหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก ๆ โดยไม่มีตั๋ว (ไม่ยอมเสียค่าโดยสาร)๐ เฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อพวกเขาจำเป็นจะต้องไปประชุมร่วมกันเป็นครั้งคราว เช่นการประชุมใหญ่ บางทีมีจำนวนถึงห้าหกหมื่นคน เป็นการยากที่เจ้าพนักงานรถไฟจะทำการขับไล่พวกนี้ลง การกระทำเช่นนี้ไม่เคยมีมาแต่ก่อนเลย ถึงแก่มีการท้าทายต่อเจ้าพนักงานว่า “สมัยก่อนหมดเสียแล้วละเพื่อน” เรื่องนี้จะเป็นใครแนะนำไม่ทราบ แต่ต่อมาเจ้าพนักงานรถไฟทำการเข้มงวดกวดขันยิ่ง ๆ ขึ้น การโดยสารรถไฟฟรีจึงได้สงบลง

ในฤดูใบไม้ร่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ หัวหน้าชาวกสิกรสองสามคนถูกจับกุมในสาเหตุเล็ก ๆ น้อย ๆ และจะต้องถูกพิจารณาในศาลจังหวัดบาตับกาห์ จึงในวันกำหนดการพิจารณา มีชาวกสิกรเป็นจำนวนมากมายแห่กันไปยัดเยียดอยู่ในบริเวณศาล และเรียงรายกันจากศาลกระทั่งถึงคุกที่ขัง

หัวหน้าของพวกเขา ผู้พิพากษาตกใจเป็นอันมาก จึงเลื่อน
การพิจารณาไปในวันรุ่งขึ้น แต่พวกชาวกสิกรก็ยิ่งเพิ่ม
จำนวนมากขึ้นกว่าเดิมและดูเหมือนจะพากันล้อมคุกเสียด้วย
ซ้ำไป" พวกนี้อาจจะอยู่ที่ใด ๆ ก็ได้ตั้งสองสามวันเพราะมี
ถั่วแห้งติดตัวมาเป็นอาหารด้วย ในที่สุดหัวหน้าสองสามคน
นั้นก็ถูกปล่อยเป็นอิสระพ้นข้อหา ดูเหมือนจะเป็นว่าภายหลัง
การตัดสินตามธรรมเนียมหรืออย่างไรไม่แน่ สำหรับชาว
กสิกรถือว่า เหตุการณ์ครั้งนั้นเป็นชัยชนะอันงดงามของตน
จึงเลยพากันคิดว่าจะทำตามความพอใจของตนได้เสมอ หาก
มีการร่วมมือร่วมใจกันอย่างจริงจังเป็นจำนวนมาก ๆ แต่
ทางฝ่ายรัฐบาลถือว่า ภาวะเช่นนี้จะปล่อยให้ต่อไปไม่ได้
ต่อมาเมื่อเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นอีก จึงดูเอียงในลักษณะ
ตรงกันข้าม

เมื่อตอนต้นเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๒๑ ข้าพเจ้าได้
รับโทรเลขด่วนจากเมืองเรภะเรลิ (Rae Bareli) ขอร้อง
ให้ไปพบโดยด่วนเพราะคาดว่าจะมีเหตุร้ายเกิดขึ้น ข้าพเจ้า
รีบออกเดินทางในวันรุ่งขึ้น เมื่อไปถึงก็ทราบทันทีว่า หัวหน้า
ชาวกสิกรบางคนถูกจับสองสามวันมาแล้ว และถูกคุมขังไว้
ในเรือนจำท้องถิ่นนั้น ชาวกสิกรจำความสำเร็จครั้งก่อนของ

คนได้ดี จึงยกพวกมายังเมืองเรภะเรดิเพื่อทำการเดินขบวน
คัดค้าน แต่คราวนี้รัฐบาลไม่ยอม ได้เพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่
ตำรวจและทหารขึ้นเพื่อทำการต่อต้าน ทางนอกเมืองด้าน
หนึ่งพวกกสิกรถูกบังคับให้ยับยั้งได้ แต่ริมฝั่งแม่น้ำเล็ก ๆ
อีกด้านหนึ่งมีหมู่ใหญ่ที่ไหลหลั่งเข้าไป พอรถไฟจอดสถานี
ข้าพเจ้าก็ทราบถึงสถานะการณ์นี้ จึงเลยตรงไปยังฝั่งแม่น้ำ
ซึ่งกองทหารกำลังประจันหน้าอยู่กับชาวกสิกร ระหว่างทาง
ข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากนายอำเภอซึ่งเชิญชวนโดยริบด่วน
ขอร้องให้ข้าพเจ้ากลับไปเสีย ข้าพเจ้าสลักคำตอบทางด้าน
หลังจดหมายว่า โดยกฎหมายฉบับใดและมาตราใดที่จะ
บังคับให้ข้าพเจ้ากลับขอทราบด้วย หากมิได้รับการยืนยัน
เป็นที่แน่นอนแล้ว ข้าพเจ้าจำต้องเดินทางต่อไป เมื่อข้าพ-
เจ้าถึงริมฝั่งก็ได้ยินเสียงปืนยิงกราดมาจากฝั่งตรงกันข้าม
ข้าพเจ้าถูกทหารบังคับให้หยุด ขณะเมื่อรอหยุดอยู่นั้นก็
ถูกห้อมล้อมไปด้วยชาวกสิกรเป็นจำนวนมากซึ่งกำลังมีความ
ตระหนกตกใจ พวกเขาได้ชุกซ่อนอยู่ตามท้องทุ่งทางฝั่ง
เดียวกับข้าพเจ้า ดังนั้นข้าพเจ้าจึงเรียกประชุมมีจำนวนราว
สองสามพันคน พยายามปลอบให้พวกเขาหายตระหนกตกใจ
และมิให้แตกตื่น ค่อนข้างจะลำบากอยู่หน่อย เพราะขณะ

นั้นพี่น้องของพวกเขา กำลังถูกกระหน่ำด้วยกระสุนปืนอยู่คน ละฝั่งแม่น้ำ ซึ่งห่างชั่วระยะปาก้อนหินถึงกันได้ แต่กระนั้น การประชุมก็ดำเนินไปด้วยดี พวกทหารเรียงรายกันอยู่ทุกหนทุกแห่ง ตัวครูหนึ่งนายอำเภอก็ให้คนมาตามตัวข้าพเจ้าไปที่บ้าน เขารั้งตัวข้าพเจ้าไว้ โดยใช้วิธีหน่วงเหนี่ยวเห็นได้ชัด ๆ เป็นเวลานานกว่าสองชั่วโมง ทั้งนี้เพราะเขาใคร่จะให้ข้าพเจ้าอยู่เสียห่าง ๆ จากชาวกสิกรและเพื่อนร่วมงานที่มาด้วยกัน

ตอนหลังก็เป็นที่ประจักษ์ว่า ชาวกสิกรหลายคนถูกยิงตาย เพราะไม่ยอมแยกย้ายกลับคืนสู่ภูมิลำเนา ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า หากข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นและขอร้องให้พวกเขากลับก็คงปฏิบัติตามด้วยดี แต่นี่เป็นคำสั่งของบุคคลที่พวกเขาไม่มีความไว้วางใจจึงได้ฝ่าฝืน มีบางคนขอให้นายอำเภอปล่อยตัวข้าพเจ้าไปก่อน แต่เขาไม่ยอมฟังเสียง เพราะจะยอมให้พวกก่อการไม่สงบประสบชัยชนะเช่นคราวก่อนไม่ได้เป็นอันขาด และวิธีการที่ทางฝ่ายรัฐบาลจะเอาชนะได้ก็ด้วยการใช้อำนาจเข้าฟาดฟันอย่างเดียวเท่านั้น

การยิงกราดกระสุนเข้าไปในหมู่กสิกรมีสองคราวด้วยกัน ครั้งแรกที่เมืองเรภะเรดิ คือเหตุการณ์ที่กล่าวมาแล้ว

ครั้งหลังร้ายกว่าครั้งแรก และเผยให้เห็นระบบการปกครองอันทารุณร้ายกาจ แต่ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่รัฐบาลตัดสินใจจะปราบปรามองค์การทั้งหลายให้แหลกลาญสิ้นทรากนั่นเอง

ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ ชาวตำบลพิชามัดได้รับการกดขี่ทารุณโดยทั่วไป เหตุยุ่งยากที่เกิดขึ้นคราวนี้เริ่มอย่างประหลาด ชาวกสิกรจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งไปปล้นบ้านกำนันคนหนึ่ง และขนเอาทรัพย์สมบัติไปได้บ้าง ต่อมาข่าวก็ปรากฏว่าชาวกสิกรเหล่านั้นถูกคนใช้ของเจ้าของที่นายุยงเสียมสอนให้ไปกระทำ เพราะเจ้าของนามีความแค้นเคืองกำนันด้วยเหตุส่วนตัว ชาวกสิกรที่โง่เขลาและน่าสงสารถูกตวงว่า เป็นความประสงค์ของท่านมหาตมะคันธีให้ปล้นบ้านกำนัน จึงต่างก็มีความเต็มใจจะดำเนินตามแผนการ ขณะที่เขาทำการปล้น พวกเขาพากันร้องว่า “มหาตมะคันธี จงชนะ” (Mahatma Gandhi Ki Tai)

ข้าพเจ้ามีความโกรธเป็นอันมากเมื่อได้ทราบข่าวนี้ และหลังจากเหตุการณ์ล่วงมาหนึ่งหรือสองวันต่อมา ข้าพเจ้าก็รีบไปปรากฏตัว ณ ที่ ๆ เกิดเหตุนั้น ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับอัคบาบุระในมณฑลพิชาบัต พอไปถึงก็เรียกประชุม และต่องสามชั่วโมงต่อมา ชาวนาประมาณห้าหรือหกพันคนก็

พากันมาจากหมู่บ้านต่าง ๆ ภายในรัศมี ๑๐ ไมล์ และเข้าร่วมประชุมกัน ข้าพเจ้าได้กล่าวกับพวกเขาด้วยความเคือดคาดต่อการกระทำที่นำความอับอายขายขี้หน้ามาสู่ตนเอง และองค์การของเราด้วย ข้าพเจ้ากล่าวว่าผู้ใดที่สำนึกตนว่าได้กระทำผิดก็จงรับสารภาพเสียในที่ประชุมนั้น (ตอนนี้ข้าพเจ้าบังเกิดความเลื่อมใสในสัตยะกราหะ (Satyagraha) (คือการเดินไปสู่คุก) ของท่านคันธี ข้าพเจ้าเรียกร้องให้ผู้ที่ได้ไปทำการปล้นยกมือขึ้น เป็นการแปลกมากที่ทุก ๆ คำรวจก็มอยู่ที่นั่นด้วยเป็นอันมาก แต่ก็มีมือประมาณ ๓๐ มือชูขึ้น ซึ่งหมายความว่าคนเหล่านั้นจะต้องเผชิญกับความระทมทุกข์

เมื่อข้าพเจ้าได้มีโอกาสพูดกับพวกเขาบางคนเป็นการส่วนตัวในเวลาต่อมา จึงทราบเรื่องราวอันแท้จริงปรากฏว่าเหตุการณ์เหล่านี้ว่า ได้ถูกอุบายหลอกลวงให้เข้าใจผิด ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจเป็นอันมาก รู้สึกเสียใจที่เผยคนซื่อ ๆ เหล่านั้นให้ต้องติดคุกเป็นเวลานาน แต่บุคคลที่ได้รับความระทมทุกข์ทรมานไม่เพียงแต่สิบหรือยี่สิบคนเท่านั้น พวกเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลฉวยโอกาสอันงาม จึงไม่ยอมปล่อยให้ผ่านไปเสีย ได้ฉวยโอกาสนี้บดขยี้องค์การของกสิกรในตำบลนั้นให้แหลก

ถงเบื้นจุณ เจ้าหน้าที่ได้ทำการจับกุมเบื้นจำนวนกว่าพันคน จนแน่นคุกประจำตำบล และการพิจารณาคดีก็ดำเนินไปเบื้นเวลาเกือบปีหนึ่งเต็ม ๆ ผู้ต้องหาหลายคนตายในคุกระหว่างการพิจารณา ส่วนที่ได้รับโทษก็มีเบื้นจำนวนมาก และเมื่อข้าพเจ้าเองถูกจำคุก ได้พบกับบางคนที่ยังคิดอยู่ เบื้นเด็กหนุ่ม ๆ ที่ต้องใช้วัยแห่งความเข้มแข็งภายในคุก

ชาวกสิกรอินเดียมีอำนาจความต้านทาน ในกายน้อย ทุพภิกขภัยและโรคระบาดที่ร้ายแรงคอยเบียดเบียนและคร่าเอาชีวิตของพวกนี้ไปนับจำนวนล้าน ๆ ทุกปี เบื้นการประหลาดที่เหล่ากสิกรสามารถทำการต่อต้านกับอำนาจอันใหญ่ยิ่งของรัฐบาล และอำนาจของเจ้าของที่ดินได้เบื้นเวลาถึงปี แต่บัดนเริ่มมีอาการอ่อนแอลงบ้างเล็กน้อย เพราะความตั้งใจอันเด็ดเดี่ยวของรัฐบาลที่จะประหัตประหารองค์การของพวกเขานั้นเอง ได้ทำลายขวัญและจิตใจของเขาเสียชั่วขณะ แต่ก็ยังคงดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ

เนื่องจากการเคลื่อนไหวของคณะกสิกรในครั้งนเอง รัฐบาลจึงได้ริบร่าง พ.ร.บ. การเช่านาขึ้น พ.ร.บ. ฉบับใหม่นี้ช่วยให้ฐานะของชาวกสิกรดีขึ้นบ้าง แต่ต่อไปไม่นานก็ชักเสื่อมลง เพราะการเคลื่อนไหวขององค์การชาวกสิกรต้อง

การตกอยู่ภายใต้บังคับอย่างเด็ดขาดแล้ว พ.ร.บ. นี้เท่าที่ออกมาเห็นมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอยู่อย่างหนึ่ง คือยอมให้ชาวกสิกรในแคว้นอูธห์ทำสัญญาเช่าตลอดชีพได้ ข้อเปลี่ยนแปลงนี้เพียงเพื่อทำให้ชาวกสิกรพอใจ เพราะเมื่อพิจารณาซึ่งลงไปแล้วก็มิได้ทำให้สภาพดีขึ้นกว่าเดิมเลย

การก่อความยุ่งยากของเหล่ากสิกรในแคว้นอูธห์ได้มีอยู่เรื่อย ๆ แต่ก็ดำเนินไปเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ครามตกต่ำแห่งเศรษฐกิจของโลกในปี ค.ศ.๑๙๒๙ ได้ก่อให้เกิดความคึกเครียดอย่างใหญ่หลวงอีกครั้งหนึ่ง

การไม่ยอมร่วมมือด้วย

ข้าพเจ้าได้ดำเนินการก่อความวุ่นวายของเหล่ากสิกรในแคว้นอูธห์ไว้ก่อนข้างละเอียด เพื่อเผยสภาพอันแท้จริงที่ได้ประจักษ์แก่ข้าพเจ้าเอง ทั้ง ๆ ที่เป็นมูลฐานของปัญหาอินเดีย แต่คณะชาติอินเดียไม่ได้เอาใจใส่เลยเลย อาการของโรคไม่มีทางบรรเทาเพราะรากแก้วเน่า ความเคลื่อนไหวของชาวกสิกรในถิ่นต่าง ๆ ของแคว้นอูธห์ในปี ค.ศ. ๑๙๒๐—๑๙๒๑ เป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น เบื้องต้นของการเคลื่อนไหวนั้น มิได้เกี่ยวข้องกับการเมืองหรือนักการเมืองเลย วิถีทางของมันเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของนักการเมืองและคนนอกวงการแต่เพียงเล็กน้อย ตามทัศนะของชาวอินเดีย ทั้งเป็นเพียงเหตุการณ์ภายในท้องถิ่น และมีผู้เอาใจใส่แต่น้อย แม้แต่หนังสือพิมพ์ในสหมณฑลเองเป็นส่วนมากก็มิได้นำพาช่วยเหลือ เพราะว่าบรรณาธิการกับผู้อ่านทั้งหลายซึ่งล้วนเป็น "คนในเมือง" ถือเสียว่าการกระทำของบรรดาชาวกสิกรผู้อยู่ในสภาพเปลี่ยนกายครั้งท่อนนั้นไม่เป็นการเมือง หรือไม่มีความสำคัญแต่อย่างใด

การจดาจดทีบัณจาบแดะทีกิดะแฟด เบ็นเรื่องสำหรับวิพากษ์วิจารณ์กันในเวดานั้น วิธีการ "ไม่ยอมร่วมมือด้วย" ซึ่งเบ็นวิธีที่จะพยายามให้รัฐบาดแก้ความผิดอันร้ายแรงต่าง ๆ ให้ถูก ก็เบ็นเรื่องที่มีผู้เอาใจใส่ คำว่า การยินยอมให้อิสรภาพแก่ชาดิเบ็นส่วนใหญ่ หรือที่เรียกว่า "เอกราช" (Swaraj) นั้น ไม่มีน้ำหนักเสียเดย เพราะท่านคันธีไม่ชอบกิจการที่เคลื่อบคลุม, ไม่ชัดเจน แดะมุ่งผดใหญ่โดจนเกินควร ท่านตั้งหน้าตั้งดาทำแต่ในสิ่งที่แน่นอนแดะในวงจำกัด อย่างไรก็ดี "เอกราช" นั้นล่องดอยอยู่ในห้วงนภากาศแดะในความนึกคิดของคนเท่านั้น แต่มีอ้างอิงถึงบ่อย ๆ ในที่ประชุมแดะตามสภาต่าง ๆ

ในฤดูใบไม้ร่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๐ มีการประชุมสภาคองเกรสเบ็นพิเศษที่กัลกัดดา เพื่อพิจารณาว่าจะทำอย่างไรดีกับวิธีการ "ไม่ยอมร่วมมือด้วย" นี้

ในบรรดาหัวหน้าสำคัญ ๆ รุ่นเก่า มีท่านบิดาข้าพเจ้าคนเดียวเท่านั้นที่ยังยืนหยัดเคียงข้างท่านคันธี ในขณะนั้นการกระทำเช่นนั้นเบ็นงานที่ไม่ใช่ง่ายนัก เพราะถูกบังคับด้วยแนวทางปฏิบัติเพื่อจุดประสงค์ ซึ่งทำให้เพื่อนร่วมงานของท่านเบ็นส่วนมากมีความเห็นขัดแย้งกับท่าน ขั้นแรก

ท่านก็รีรอในอันที่จะก้าวหน้าไปในพื้นที่ที่ยังไม่คุ้นเคยเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ เพราะผู้ที่ดำเนินไปในทางนั้นไม่สามารถจะรู้หนเหนือหนใต้ได้ แต่ท่านก็ยังพอใจที่จะอยู่กับฝ่ายที่ทำอะไรให้บังเกิดผลจริงจัง และโครงการณ์ของท่านคือผังตัวอยู่กับเรื่องทำจริง แม้จะไม่แน่วลงไปบนเส้นไหนก็ตาม ท่านบิดาต้องใช้เวลาในการตัดสินใจครั้งนานทีเดียว

ข้าพเจ้ามีโอกาสพบท่านน้อยเต็มที แต่ขณะใดที่พบกัน ดังเกตเห็นว่าท่านยังกำลังขบปัญหานี้ไม่ตก เพราะนอกจากจะเป็นปัญหาของชาติแล้ว ยังเป็นปัญหาส่วนตัวอีกด้วย องค์การ "ไม่ร่วมมือด้วย" หมายความถึงการที่ท่านจะต้องถอนตัวจากอาชีพทางกฎหมาย และเลยไปถึงว่าจะต้องตัดขาดกับชีวิตในอดีตแล้วปรับปรุงชีวิตปัจจุบันใหม่ เป็นของยากยิ่งสำหรับบุคคลในวัย ๖๐ ปี ทั้งเป็นการแยกทางเดินกับเพื่อนร่วมงานเก่า ๆ จากชีวิตสังคมซึ่งท่านเคยคุ้นเคยมา จะต้องเผชิญกับปัญหาทางการเงินก็นับว่าสำคัญยิ่งเหมือนกัน เห็นโดยกระจ่างแจ้งแล้วว่าท่านจะต้องลดมาตราฐานการครองชีพลง ทั้งอาจจะต้องสูญเสียรายได้ไปด้วย

ตามเหตุผลของท่าน ตามความรู้สึกนับถือตนเองอย่าง

สูง และความพากภูมิใจ ทำให้ท่านเดินหน้าเพียงก้าวก่อนเข้าร่วมงานกับองค์การอย่างเต็มอกเต็มใจ ความโกรธแค้นเพราะเหตุการณ์ทั้งหลายแหล่ เป็นต้นว่า การฆาตกรรมในปัณจาบและเหตุการณ์ภายหลังนั้นคุกรุ่นอยู่ในหัวใจของท่าน ความอยุติธรรม ความอื้นขมจากการที่ชาติถูกย่ำยี สิ่งเหล่านี้จะต้องหาทางออกมิทางใดก็ทางหนึ่ง แต่ท่านมิใช่บุคคลที่จะยอมให้ใครบั่นหัวได้ง่าย ๆ หรือทำตามอารมณ์อันหินกระหายชั่วแล่นเท่านั้น ท่านจะลงมือกระทำต่อเมื่อได้กลั่นกรองด้วยเหตุผลอันสุขุมเสียก่อน ในที่สุดท่านก็ตัดสินใจเข้าร่วมเป็นร่วมตายกับท่านคัณธีในการต่อต้าน

ท่านมีความสัมพันธ์กับท่านคัณธีในฐานะบุคคลต่อบุคคล ความสัมพันธ์และความรักใคร่นี้มีอิทธิพลส่วนใหญ่ที่ครอบงำเหนือท่าน ไม่มีอะไรที่จะชักพาท่านให้สนิทสนมกับผู้ใดที่ท่านไม่ชอบได้เลย เพราะท่านเป็นผู้มีความรู้สึกรุนแรง ชอบก็ชอบมาก เกลียดก็เกลียดที่สุด แต่ก็เป็นส่วนผสมอันประหลาดที่ท่านเป็นทั้งอัจฉริยะ มีชันติ และเคร่งครัดในศาสนา ผู้ซึ่งได้ผ่านชีวิต ไม่หวั่นไหวต่อรูป รส กลิ่น เสียง หรือความรื่นรมย์ทางร่างกาย เป็นทั้งผู้ที่ได้รับคำสั่งสอนมาว่า ให้ยอมรับชีวิตและชื่นชมในความรู้สึกทั้งสิ้น

คือ รูป รส กลิ่น เสียง โดยไม่ต้องพะวงว่าจะเกิดผลภายหลังอย่างไร จะเรียกตามภาษาอรรถยาศมะวิทยาก็ว่า ตัวของท่านเป็นที่รวมของฝ่ายอาศมะ และอนาศมะ แต่ก็ยังมีสายสัมพันธ์โยงความรู้สึกทั้งสองอารมณ์นี้ให้เข้าหากัน และให้คงอยู่ในสภาพนั้น แม้ในปีต่อ ๆ มาความเห็นในแนวทางไม่ตรงกัน แต่ความเป็นมิตรก็ยังคงสนิทแน่นอยู่

การประชุมพิเศษของสภาคองเกรสในกัลกัตตาครั้งนั้นนับเป็นการเริ่มต้นชีวิตการเมืองของท่านคันธีในสภาคองเกรสซึ่งได้สืบเนื่องเรื่อยมา เว้นแต่ชั่วระยะหนึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๐ ท่านหลบเข้าหลังฉาก ปล่อยให้ชาวคณะ "เอกราช" (Swaraj) เชิดกันเองไปพักหนึ่ง ภายใต้การนำของท่าน ดร. เดชพันธ์ ดาส (Dr. Deshbandhu Das) และท่านบิดาของข้าพเจ้า สภาพการณ์ของสภาคองเกรสได้แปรรูปไปทั้งหมด เสื้อผ้าแบบยุโรปได้อันตรธานไปหมดสิ้น แล้วต่อมาก็เห็นแต่ผ้าโจงกระเบน (Khas) ผู้แทนใหม่ ๆ ที่ได้รับเลือกเข้านั่งในสภา โดยมากมาจากชนชั้นกลางและชั้นต่ำ เพื่อให้เป็นแบบอย่างของผู้แทนต่อ ๆ ไป ภาษาที่ใช้ในสภาก็เปลี่ยนใช้ภาษาฮินดีสตานีมากขึ้น และบางทีก็ใช้ภาษาพื้นเมือง เมื่อมีการประชุมขึ้นในจังหวัดใด ก็ใช้

ภาษาของจังหวัดนั้น เพราะพวกผู้แทนโดยมากไม่รู้ภาษาอังกฤษ และประชาชนกำลังมีความเกลียดชังการพูดภาษาต่างประเทศ ชีวิตใหม่ ความเร่าร้อนใจ และการตั้งใจทำงานจริงจัง บัดนี้ ได้บังเกิดขึ้นในที่ประชุมสภาแล้ว

ตอนเดินทางกลับจากการประชุมสภาคองเกรสครั้งพิเศษที่กัลกัตตา ข้าพเจ้าได้ตามไปส่งท่านคุณธิดา สันตินิเกตัน (Santiniketan) เพื่อแวะเยี่ยมเยียนท่านเซย์ร์ ระพินนารถตะกอ (Rabindranath Tagore) และพี่ชายที่น่ารักใคร่ที่สุดของท่าน โบโร ดาดา (Boro Dada) เราได้พักอยู่ที่นั่นหลายวัน ข้าพเจ้าจำได้ว่า ซี. เอฟ. อันดรูว์ ได้ให้หนังสือแก่ข้าพเจ้าหลายเล่ม ซึ่งตราตรึงใจข้าพเจ้าเป็นอันมาก บางเล่มได้บรรยายถึงแผนผังเศรษฐกิจของลัทธิจักรวรรดินิยมในอัฟริกา เล่มหนึ่งชื่อ “ภาระของผิวดำ” (Blackman's Burden) ประพันธ์โดยมอร์เรลด์ เป็นหนังสือที่ยังความตื่นเต้นใจแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมาก

ในระยะเวลานี้หรือต่อมาอีกสักเล็กน้อย อันดรูว์ได้ประพันธ์วรรณกรรมขนาดสั้นชนิดหนึ่ง บรรยายถึงอิสรภาพของอินเดีย ข้าพเจ้าคิดว่าชื่อ “อิสรภาพอันเป็นยอดปรารถนา” (Independence the Immediate Need) เป็น

หนังสือขนาดเล็ก ข้อความบรรยายด้วยโวหารชั้นสูง ใช้เค้ามูลจากหนังสือของ ซีเลย์ (Seeley) เกี่ยวกับเรื่องอินเดีย ดูเหมือนว่าไม่แต่เพียงเป็นเรื่องราวที่โต้แย้งในเรื่องเกี่ยวกับอิสรภาพของอินเดียเท่านั้น แต่ยังเป็นกระจกเงาสำหรับส่องให้เห็นช่องว่างภายในดวงใจของเรา ด้วยการถูกกระตุ้นเตือนและความกระตือรือร้น ซึ่งก่อรูปขึ้นได้ครั้งแล้วนั้น ดูเหมือนเป็นรูปเต็มสภาพโดยสมบูรณ์และชัดเจนดังปรากฏในภาษาง่าย ๆ และเฉียบขาดของเขา ไม่มีเศรษฐกิจหรือลัทธิสังคมปะปนอยู่ในการเขียนของเขาเลย นอกจากลัทธิชาตินิยมอันบริสุทธิ์และธรรมดาสามัญ อินเดียมีความรู้สึกว่าถูกบีบคั้นและต่ำต้อย อินเดียมีความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะได้หลุดจากแอก เพื่อขจัดความอับอายขายหน้าที่ได้รับอยู่ทุกวันนั้นให้หมดสิ้นไปเสียที มันเป็นสิ่งประหลาดที่ ซี. เอฟ. อันดรูว์ ซึ่งเป็นคนต่างชาติ และเป็นชาติที่อยู่เหนือด้วยซ้ำ, ยังสู้อุตส่าห์ช่วยตะโกนส่งเสียงด้วยความบริสุทธิ์ใจ ดังเช่นที่ซีเลย์เคยพูดไว้แต่นานมาแล้วว่า “การไม่ร่วมมือด้วยนั้นเป็นการเคลื่อนไหวอันสำคัญ” ซึ่งคล้ายกับจะบอกว่ามันเป็นสิ่งที่น่าอายยิ่งนัก ที่ช่วยส่งเสริมชนต่างชาติให้ดำรงความเป็นใหญ่เหนือคนเอง และอันดรูว์ได้เขียน

ว่า “ทางเดียวที่จะฉุดขึ้นมาได้นั้น ต้องผ่านการจลาจลวุ่นวายอย่างขนานใหญ่จากภายในอำนาจระเบิดที่ต้องการเพื่อดันให้ดุกกระพือคราวนี้ จะต้องก่อกำเนิดเดือดโดยขึ้นจากภายในดวงวิญญาณของประเทศอินเดียเอง จะมาจากเหตุอื่น เช่น การให้ของรางวัล การให้อนุญาตและสัมปทานต่างๆ หรือจากการโฆษณาจากภายนอกนั้นไม่ได้ จะต้องเกิดจากภายใน.....” เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงมีความรู้สึกปีติยินดีอย่างเหลือล้นที่ได้หลุดพ้นจากการถูกบีบบังคับทั้งทางใจและกาย จากภาระอันหนักซึ่งไม่สามารถจะบั่นเบาได้ ข้าพเจ้าเฝ้าจ้องมองดูวันแห่งการระเบิดภายใน ดังที่ปรากฏขึ้นจริงๆ เมื่อมหาตมะคันธีได้พูดซึมซาบเข้าไปในหัวใจของประเทศอินเดียในคำปราศรัย (Mantram) ว่า ,“จงเป็นไทยเสียเถิดอย่าเป็นทาสต่อไปเลย” (Be Free ! Be Slaves no more !) ดวงใจของประเทศอินเดียก็ได้ตอบรับแล้ว ในทันใดที่มีการเคลื่อนไหวเช่นนี้ โซ่ตรวนที่ได้รัดรึงอินเดียไว้ก็หลวมออก และหนทางไปสู่อิสรภาพก็เด่นขึ้น

สามเดือนต่อมาก็ได้ประจักษ์กระแสแห่งความเคลื่อนไหว “ไม่ยอมร่วมมือด้วย” ไหลบ่าไพศาลไปทั่วประเทศ

คำร้องขอเพื่อให้มีการบอยคอตต์การเลือกตั้งบรรจุคณะกรรมการกฤษฎีกาใหม่นั้น ได้สำเร็จลงด้วยผลอันงดงามอย่างผิดคาด เพราะที่นั่งสมาชิกว่างเสียเป็นส่วนมาก จริงอยู่แม้มีสมาชิกมาน้อยก็สามารถที่จะเลือกได้ แต่ผู้มีสิทธิออกเสียงไม่ยอมลงคะแนนโหวต และผู้ที่เห็นแก่ชาติอย่างจริงจังก็ไม่ยอมสมัครรับเลือกเลยทีเดียว

เป็นที่น่าเสียใจที่บุคคลชั้นหัวหน้าเก่า ๆ สองสามคนได้ถอนตัวจากสภาคองเกรส หลังจากการประชุมที่กัดกันตาแดง คนหนึ่งในบรรดาผู้ที่ลาออกนี้เป็นคนสำคัญ เป็นที่รู้จักโดยแพร่หลายในหมู่ประชาชน คือ มร. เอม. เอ. จินนาห์ (Mr. M. A. Jinah) ซาโรจินีในตูชอบเรียกท่านผู้นี้ว่า "เอกอัครราชทูตแห่งสหภาพฮินดู—มุสลิม" (Ambasador of Hindu-moslem Unity) ท่านผู้นี้เป็นผู้รับผิดชอบในการชักนำสมาคมมุสลิมให้เข้าร่วมสภาคองเกรส ความเจริญก้าวหน้าของสภาคองเกรสในแนวใหม่ — แนวทางที่ไม่ยอมร่วมมือ และรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ทำให้สภาเป็นที่รู้จักในหมู่ประชาชนยิ่ง ๆ ขึ้นจนกลายเป็นองค์การสาธารณชน แต่ ม. จินนาห์ไม่มีความพอใจและไม่เห็นชอบด้วยวิถีการเมืองรูปนี้ แต่นั่นก็ไม่ใช่ปัญหาใหญ่ที่ทำให้เขาแยกทางเดิน อาจ

เป็นเพราะสมาชิกส่วนมากในคองเกรสมีวุฒิด้อยกว่าเขาในทางการเมือง ทั้งวิธีการรูปใหม่ของสภาไม่เป็นที่สบอารมณ์เขา เพราะเขารู้สึกเสื่อมเกียรติและแทบดมจับที่บรรดาสมาชิกหน้าใหม่นุ่งผ้าโจงกระเบนเต็มสภาไปหมด ทั้งเรียกร้องให้เขากล่าวคำปราศรัยเป็นภาษาฮินดีสตานี ความหินกระหายของมวลสมาชิกหน้าใหม่และประชาชน ทำให้เขารู้สึกประหนึ่งว่าเขาอยู่ท่ามกลางฝูงชนที่เป็นโรคเส้นประสาท ทั้งนี้เพราะมาตรฐานความเป็นอยู่ของเขาห่างไกลจากคนเหล่านั้นมาก พวกเหล่านั้นเป็นชนชั้นกลาง กรรมกรชั้นต่ำที่อยู่ในบ้านกระท่อมดิน ครั้งหนึ่งเขาเคยเสนอความเห็นเป็นการส่วนตัวว่า ผู้แทนราษฎรควรจะต้องมีวิทยฐานะอย่างต่ำคันมหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเขาจะเอาจริงหรือไม่ในการเสนอวิทยฐานะสูงเช่นนั้น แต่กิริยาท่าทางภายนอกของเขาดูเอาจริงเอาจัง เมื่อไม่สมประสงค์จึงได้ถอยห่างออกไปจากคองเกรส และกลายเป็นคนหัวเดียวไม่มีพวกในวงการเมืองอินเดีย ต่อมาเขา—เอกอัครราชทูตแห่งสหภาพฮินดู—มุสลิมผู้นี้ กลับไปร่วมมือกับองค์การที่ล้าสมัยที่สุดของลัทธิคอมมิวนิสม์แห่งมุสลิม

โดยปกติพรรคสายกลางหรือเสรีนิยมไม่มีอะไรเกี่ยว

ข้องกับสภาคองเกรสเลย ไม่เพียงแต่จะตีตัวอยู่ห่างเท่านั้น ซ้ำยังไปคดุกคดีโมงอยู่แต่กับคณะรัฐบาลเสียด้วย จนในที่สุดบ้างก็ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรี ตำแหน่งข้าราชการชั้นสูงตามแผนการปกครองใหม่ ทั้งได้ช่วยรัฐบาลสู้รบกับคณะการเมืองและสภาคองเกรสที่ไม่ยอมร่วมมือด้วย

แม้จะมีตำแหน่งอันสูงส่ง แต่ชาวคณะเสรีนิยมก็หามีความสุขทางใจไม่ เพราะจะมีความยินดีได้อย่างไรในเมื่อตนถูกตัดญาติขาดมิตรจากชนชาติเดียวกัน ถูกแช่งชักหักกระดูกจากสหายร่วมชาติร่วมโลหิต ซึ่งแม้จะไม่พูดให้ได้ยินด้วยตนเองก็ตาม กลุ่มใดก่อการวุ่นวายขึ้นมักจะไร้ความปรานีต่อฝ่ายอื่น ทั้ง ๆ ที่ท่านมหาตมะคัณธีจะได้คอยเตือนสติอยู่บ่อย ๆ ว่า องค์การไม่ยอมร่วมมือด้วยจะต้องเผชิญการต่อสู้ถึงอีกหน่อย แต่บรรยากาศภายในองค์การนั้นยังหนาทึบอยู่ เพราะดูเหมือนยิ่งทวีความเข้มแข็งมีชีวิตจิตใจ และได้รับการสนับสนุนจากด้านประชาชนยิ่ง ๆ ขึ้น

การก่อการจลาจลของมหาชน หรือคณะปฏิวัติอันแท้จริงนั้นจะต้องยังให้เกิดผล คือ ส่งเสริมกำลังใจและความเข้มแข็งให้ทางฝ่ายที่มีกำลังมาก และขณะเดียวกันก็บั่นทอนทางใจของอีกฝ่ายหนึ่งให้เกิดความครั่นคร้าม

สำหรับวิธีการไม่ยอมร่วมมือด้วยนั้น บางคนเห็นว่าเป็นวิธีการอันเฉียบขาด และจะนำไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่ประชาชนทั้งทางใจและการกระทำ ทั้งนี้มีความจริงอยู่บ้าง แต่แท้จริงแล้ว การไม่ร่วมมือด้วย เป็นเพียงแผนการของมหาชนที่ผู้นำที่ทรงไว้ซึ่งบุคลิกลักษณะเหมาะแก่การบังคับบัญชา ทั้งได้รับความรักนับถือจากประชาชนชาวอินเดียนับเป็นจำนวนร้อย ๆ ล้าน แต่ถึงอย่างไรก็ดี ข้อเท็จจริงก็จะประจักษ์โดยทางผลที่จะบังเกิดแก่ประชาชนทั้งหลายนั่นเอง ประชาชนต่างก็รู้สึกโล่งอกมากขึ้น เพราะได้รับความรู้สึกอย่างใหม่ คืออิสรภาพ ความหวาดกลัวที่เคยบีบรัดจิตใจมานานแล้วนั้นค่อย ๆ อันตรธานไปและบันยิดตัวตรงได้แล้ว

ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๒๑ พวกเราที่ดำเนินงานตามแผนการของสภาคองเกรสมีสภาพคล้ายคนเมา เต็มไปด้วยความคึนเคันและครุ่นคิดถึงแต่ความสำเร็จ มีความร้อนอกร้อนใจจนแทบตัวลอย เรารู้สึกว่าได้รับรสแห่งความสุขอันเป็นของผู้มีชัยจากงานนี้ และต่างก็ไม่มีความคลางแคลงใจหรือรีรอต่องานนี้เลย ทางเดินอันราบรื่นได้แผ่กางอยู่ ณ เบื้องหน้าเราแล้ว เราก้มหน้าก้มตาทำงานหนักกว่าที่เคยทำมาแล้ว

เพราะว่าการปะทะกับรัฐบาลจะต้องเกิดขึ้นในไม่ช้าแน่ ๆ และเราต้องการให้งานก้าวหน้าไปมากที่สุด ก่อนที่จะมีอะไรเกิดขึ้นหรือทำให้เราต้องโยกย้ายไปทางอื่น

เหนือสิ่งอื่นใดหมด เรามีความรู้สึกว่าได้รับรสแห่งอิสรภาพ และหยิ่งผยองในอิสรภาพนั้น ความรู้สึกเก่า ๆ ที่ได้รับการบีบคั้นได้เหือดหายไปหมดแล้ว เดี๋ยวนี้จะพูดจะจาอะไรเราก็ไม่ต้องกระซิบกระซาบ ไม่มีการพูดอ้อมค้อมกับเจ้าหน้าที่เพราะกลัวได้รับความลำบากอีกแล้ว เรากล้าพูดอย่างตรงไปตรงมาตามที่เรามีความรู้สึก กล้าตะโกนจากหลังคาบ้านโดยไม่เกรงว่าจะบังเกิดผลอะไรขึ้นในตอนหลัง เราจะไปย่อท้อต่อคุกตารางทำไมกัน ? เราได้ตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะมุ่งหน้าไปสู่มันแล้ว เหตุการณ์เกี่ยวกับคุกตารางยังจะทำให้กิจการของเราก้าวหน้าเสียด้วยซ้ำไป พวกนักสืบราชการลับจำนวนมากมาย คอยสกดรอยติดตามพวกเราไปทุกหนทุกแห่ง จนกลายเป็นมนุษย์ที่น่าสมเพทเวทนาพวกหนึ่ง เพราะไม่มีอะไรเหลือเป็นความลับสำหรับพวกเขาเสียแล้ว เราได้แบไพ่ทุก ๆ ใบวางไว้ตรงหน้าอย่างเปิดเผย

ไม่แต่จะพอใจในงานทางการเมืองที่ได้ดำเนินไปอย่างบังเกิดผล ซึ่งทำให้อินเดียเปลี่ยนโฉมหน้าทันตาเห็นตามที่

เรามีความเชื่อมั่นมาแต่แรกเท่านั้น แต่เราได้นำเอาอิสรภาพมาใกล้อินเดียบ้างแล้ว และมีความชุ่มชื่นใจที่คนมีภูมิธรรมสูง ภูมิใจในหัวหน้าและผู้นำของเราซึ่งท่านได้นำเอาแนวทางอันยอดเยี่ยมมาปฏิบัติ เราครุ่นคิดในเรื่องสิทธิเสรีภาพบ่อย ๆ แม้ท่ามกลางการต่อสู้อย่างเกรียวกราดเราก็ยังมีใจคอมั่นคงและอยู่ในความสงบ

ในขณะที่ภูมิธรรมของพวกเราสูงขึ้น ทางฝ่ายรัฐบาลกลับลดน้อยลง จึงทำให้เรามั่นใจว่าคงจะต้องมีอะไรบังเกิดขึ้นอย่างแน่แท้ อินเดียเก่าที่พวกเรารู้จักดี บัดนี้กำลังจะอันตรธานไปเสียแล้ว การก้าวร้าวรุกรานได้ระบาดอยู่ทั่ว ๆ ไป ความเชื่อมั่นและความไม่รู้จักเกรงกลัวอันเป็นรากฐานของการปกครองประเทศอินเดียได้ผุพังเสียแล้ว การกดขี่ข่มเหงชนส่วนน้อยยิ่งทำให้ความเคลื่อนไหวขององค์การเข้มแข็งยิ่ง ๆ ขึ้น รัฐบาลได้รีรออยู่นานก่อนที่จะลงมือต่อต้านกับบุคคลสำคัญ ๆ ของพวกเรา เพราะเขาไม่แน่ใจในผลอันจะบังเกิดขึ้นภายหลังว่าจะมาในรูปใด กองพันทหารอินเดียอาจไว้วางใจไม่ได้ ? ตำรวจอินเดียอาจไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง ลัทลอร์ด รีดดิ้ง (Lord Reading) กล่าวเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๑ ว่า “พวกเหล่านี้เป็นปริศนาที่ทำให้

งุนงงมาก"

เมื่อความรู้สึกฝ่ายเจ้าหน้าที่อังกฤษเป็นเช่นนี้ ความคิดเตรียมการยิ่งเบ่งตัวขึ้น การฝ่าฝืนด้วยวิธีการต่าง ๆ เริ่มครอบคลุมไปทั่วประเทศอินเดีย พวกเจ้าพนักงานทั้งหลายรู้สึกคล้ายว่าตนอยู่ในกลุ่มเมฆแห่งฤดูมรสุม แต่เพราะเราได้ดำเนินตามแนวทางด้วยความสงบนั่นเอง จึงเป็นช่องทางให้เจ้าหน้าที่เข้าเกี่ยวข้องทำการจับกุมเอาตัวไปลงโทษได้กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ชาวอังกฤษไม่เชื่อว่าการปฏิบัติการของพวกเราจะเป็นไปในทางสงบเลย เขาเชื่อว่าเป็นการพลางเท่านั้นเอง ส่วนเบื้องหลังมีวิธีการอันรุนแรงแฝงอยู่ ซึ่งในวันข้างหน้าจะต้องระเบิดขึ้นกลายเป็นการจลาจลครั้งใหญ่ พวกเขาได้รับการอบรมบ่มนิสัยให้เชื่อมาแต่เด็กแต่น้อยว่าตะวันออกเป็นแหล่งแห่งความลึกลับ ตามตลาดหรือตามครอกเด็กซอกน้อยถ้วนแต่แล้วแต่เป็นที่แฝงความลึกลับทั้งนั้น ชาวอังกฤษไม่ยอมคิดอย่างตรงไปตรงมาเกี่ยวกับเหตุการณ์มวล เขาไม่ยอมเข้าใจในบุคคลที่เบิดเผยตรงไปตรงมาเป็นอันขาด ชาวตะวันออกและชาวตะวันตกต้องแยกห่างจากกันเสมอ เขามักจะกุเอาเหตุการณ์ทั้งมวลจากนวนิยายจากสายลับของเขา จนบังเกิดความเข้าใจยุ่งเหยิงสับสนไปหมด

เหตุการณ์ทั้งมวลนี้เองได้เป็นกรณีนำมาซึ่งการจลาจลในบัณฑาบเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๓๙ เจ้าหน้าที่ยกล้นขวัญหาย และชาวอังกฤษโดยทั่วไปเลยมองเห็นภยันตรายอันจะมีแก่คนทุกหนทุกแห่ง การดุกย่อครั้งที่สองเป็นการขบถนองเลือดที่มีการฆ่าพันชีวิตมนุษย์เหลือคณานับ ความหน้ามืดตามัวและความหวาดกลัวอันเป็นธรรมชาติของสัตว์ที่จะต้องหลบลี้หนีภัยวิบัติเพื่อชีวิตของตนนั้นเอง ได้ก่อให้เกิดเหตุการณ์เมื่อครั้งจัดเลี้ยนวาถาและที่อัมริตสา ตรอกที่ชีวิตนับพันต้องคลานรอดอยมัจจุราช

ปี ค.ศ. ๑๙๒๑ เป็นปีที่ความคับขันได้ถึงขีดดังเครียดที่สุด ทั้งมีเรื่องราวมากมายที่คอยยั่วเย้าและก่อกวนเจ้าหน้าที่ให้ประสาทเสีย มูลเหตุอันแท้จริงนั้นก็มีอยู่บ้าง แต่ถูกบ้ายสีให้ทวีความรุนแรงยิ่ง ๆ ขึ้น ข้าพเจ้ายังจำเหตุการณ์ซึ่งเป็นภาพที่ถูกบ้ายสีให้เห็นไปว่าเป็นการจลาจล คือในพิธีมงคลสมรสของน้องสาวของข้าพเจ้า สวารัป ซึ่งจัดขึ้นในอัลฮาบัด โดยกำหนดเอาวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๒๑ เป็นวันงาน ท่านคันธีและบุคคลชั้นหัวหน้าแห่งสภาคองเกรสได้พากันมาในงานอย่างคับคั่ง รวมทั้งพี่น้องอาดีด้วย และเพื่อที่จะอำนวยความสดวกแก่พวกท่านเหล่านั้น ข้าพเจ้าเลย

กำหนดให้มีการประชุมคณะกรรมการสภาที่อัลฮาบัดด้วย ส่วนพวกผู้แทนราษฎรซึ่งต้องการฉวยโอกาสนี้ทำประโยชน์พิเศษ ก็ได้เชิญบรรดาหัวหน้าหมู่บ้านและท้องถิ่นต่าง ๆ มาร่วมประชุมอีกเป็นพวกหนึ่งต่างหาก. โดยหวังว่าชาวนาจากชนบทแถบนั้นคงจะพากันมาเป็นจำนวนมาก

ในเมืองอัลฮาบัดได้บังเกิดการตื่นเต้นเป็นอันมาก เพราะการะดมงานนี้ เลยเป็นเหตุให้เจ้าหน้าที่บางท่านประสาทไม่ดียิ่งขึ้น วันหนึ่งข้าพเจ้าได้รับทราบจากเพื่อนทนายด้วยกันว่า ชาวอังกฤษเป็นจำนวนมากพากันหวาดวิตกว่าจะเกิดการจลาจลขึ้นในเมืองอย่างปัจจุบันทันด่วน เลยไม่ไว้วางใจชาวอินเดียและพากันพกอาวุธปืนติดตัวไว้เสมอ อีกข่าวหนึ่งก็ว่าบ้อมอัลฮาบัดได้รับคำสั่งให้เตรียมพร้อม หากเกิดภาวะฉุกเฉินให้ประชาชนชาวอังกฤษเข้าอาศัยได้ ข้าพเจ้าต้องประหลาดใจอย่างยิ่งและนึกไม่ออกว่า เหตุใดคนเราจึงได้แต่คิดในแง่ร้ายเสมอว่าจะเกิดจลาจลอยู่มิหยุดหย่อน ทั้งที่เมืองอัลฮาบัดก็เป็นเมืองที่รักสงบอย่างยิ่ง และบรรดาแขกที่จะมาในงานก็ล้วนเป็นผู้มั่นในวิธีการไม่รุนแรงด้วยกันทั้งนั้น เขากลับพากันเชื่อว่าวันที่ ๑๐ พฤษภาคม (อันเป็นวันสมรสของน้องของข้าพเจ้า) เป็นวันฉลองครบรอบปีของ

การกบถที่มีรุต (Meerut) ในปี ค.ศ. ๑๘๕๗ ไปเสียฉิบ

ท่านคัณธ์ค่อนข้างจะหนักไปในทางศาสนาและวิญญาณคติ แต่ศาสนาของท่านไม่ใช่ศาสนาคร่ำครึปรำปรา เป็นศาสนาที่จะวิจัยชีวิตในด้านละเอียดอ่อน องค์การไม่รุนแรงก็ถูกครอบไว้ด้วยศาสนานี่เอง และดำเนินงานไปในลักษณะที่คล้ายกับว่าเป็นการปฏิสนธิใหม่ของวิญญาณทุกดวง พนักงานสภาคองเกรสทุกคนต่างพยายามทำตัวตามแบบฉบับของผู้เป็นประมุข บางทีก็นำเอาคำพูดของท่านคัณธ์มาพูดซ้ำทั้งดุ้นเลย บุคคลในคณะกรรมการที่ร่วมมือกับท่านคัณธ์ในขณะนั้นได้แก่ท่านบิดาของข้าพเจ้า ท่านเดชพันธ์ ดาส, ลาลา ราชพัตไร (Lala Raj Put Rai) และบุคคลอื่น ๆ อีก — — ซึ่งแต่ละด้วนเป็นบุคคลที่ไม่เคร่งต่อศาสนา โดยนัยแห่งตัวอักษรในคัมภีร์ และมักจะเอาใจใส่แต่เฉพาะในเรื่องปัญหาการเมืองโดยตรง แม้ในการกล่าวสุนทรพจน์ตามที่ชุมนุมใด ๆ ก็มิได้นำเอาเรื่องศาสนาเข้าแทรกด้วย นอกจากปัญหาการเมืองเท่านั้น แต่สุนทรพจน์เหล่านั้นขาดน้ำหนักเพราะไม่เอาการศาสนาแฝงด้วย

ข้าพเจ้ารู้สึกหนักใจเป็นบางครั้งที่จำต้องนำเอาศาสนาเข้ามาปะปนกับการเมืองของเรา ทั้งทางด้านมุสลิมและฮินดู

ข้าพเจ้าไม่ชอบเอาเสียจริง ๆ พวกนักการเมือง มูดวิส์, มอลานาส์, สวามิ และพวกอื่น ๆ พากันกล่าวปราศรัยในเรื่องการเมืองที่เคล้าด้วยศาสนาทุกครั้งไป มันเป็นเรื่องเสียดแทงใจข้าพเจ้าอย่างยิ่ง ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา และหลักเศรษฐกิจของท่านเหล่านั้น ผิดจากข้อเท็จจริงแทบทั้งสิ้น เพราะน่าแง่ต่าง ๆ ในทางศาสนาไปคลุกเคล้ากับปัญหาทางการเมือง ทำให้ประชาชนต้องเข้าใจอะไรต่ออะไรอย่างคลุมเครือ แม้คำพูดของท่านคัณธิเองบางประโยคก็ทำเอาข้าพเจ้างุนงงไปเหมือนกัน เช่น ท่านชอบอ้างถึงรามราช (Rama Raj) ว่าเป็นยุคทองคำและจะย้อนกลับมาบังเกิดแก่ยุคเราอีกเป็นต้น แต่ข้าพเจ้าก็ไม่มีอิทธิพลจะขัดขวางท่าน สิ่งได้แต่ปลอบตัวเองด้วยความนึกคิดว่า ที่ท่านคัณธิใช้คำพูดเช่นนั้นเพราะเป็นคำที่เข้าใจง่ายสำหรับมหาชนทุกชั้น ซึ่งนับว่าเป็นไหวพริบอันพิเศษเฉพาะสำหรับท่านที่สามารถพูดให้ดูดดื่มซาบซึ้งเข้าถึงหัวใจของชนทุกชั้นได้

ข้าพเจ้ามีภาระกิจจนเต็มมือ จึงไม่ค่อยมีโอกาสนั่งรู้สึกหนักอกหนักใจในเรื่องนัก เพราะองค์การของเราในทางปฏิบัติมีสิ่งสำคัญมากมายที่จะต้องดูแลและเอาใจใส่ จึง

ถือเสียว่าเรื่องอันเกี่ยวกับศาสนาเป็นเพียงส่วนน้อยของงาน
อันยิ่งใหญ่ ซึ่งเราปฏิบัติร่วมกันและมีจุดหมายปลายทางอัน
เดียวกัน ทั้งผู้ร่วมงานก็เป็นบุคคลหลายเหล่าหลายพวก
แต่เมื่อเราร่วมจุดหมายปลายทางกันแล้ว เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ
ไม่ควรจะให้เป็นสิ่งกังวลใจ ท่านคณะเป็นบุคคลที่เข้าใจได้
ยากยิ่ง บางคราวคำปราศรัยของท่านยากที่คนสามัญจะเข้า-
ใจ เรารู้สึกว่าเราเข้าใจท่านดีพอที่จะถือว่าท่านเป็นมหาบุรุษ
อันไม่เป็นรองใคร เป็นผู้นำที่ล้ำความมั่นใจไว้แล้ว พวกเรา
จึงได้ฝากความเชื่อมั่นและความไว้วางใจไว้ในตัวท่านโดยมิ
พะวักพะวนในเรื่องอื่นใดอีก เราเคยถกเถียงหรือวิพากษ์
วิจารณ์กันในเรื่องอารมณ์และวิธีการของท่านบ่อย ๆ แต่
เมื่อเริ่มดำเนินงานกันโดยจริงจังแล้ว การวิพากษ์วิจารณ์
ก็เป็นอันต้องยุติไว้

พวกเราเกือบทั้งหมดอยู่ภายใต้อิทธิพลของท่านคณะ
ทั้งในด้านการเมืองและกิจการอื่น ๆ จึงจำต้องคล้อยตาม
ท่านแม้ในเรื่องศาสนา หากเมื่อใดที่การดำเนินงานเป็นไป
ด้วยยากแล้ว เราก็เปลี่ยนใช้วิธีการทุกอย่างที่เห็นว่าเหมาะ
สม แต่การที่จะอาศัยศาสนานั้นข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยเลย ร้าย
ยิ่งกว่านั้นก็คือ ข้าพเจ้าเกลียดคนที่เคร่งต่อศาสนาจนเกิน

ควรแล้วเที่ยวหาประโยชน์จากประชาชน แต่ข้าพเจ้าก็จำยอมอ่อนข้อแก่คนเหล่านั้น บางคราวจิตใจของข้าพเจ้าก็เอนเอียงไปในทางศาสนาบ้าง แต่ไม่มีครั้งใดที่มากกว่าเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๑ ถึงกับยึดมั่นเอาเป็นจริงเป็นจังทีเดียว"

สิ่งที่ข้าพเจ้านิยมชมชอบมากในองค์การของเราได้แก่ ธรรมะ, จรรยา และสัตยะกราหะ ข้าพเจ้ายังไม่เลือมใสวิธีการ "ไม่รุนแรง" อย่างเต็มเปี่ยมทีเดียว แต่ก็ยอมรับหลักการด้วยดี และค่อย ๆ ชอบวิธีการนี้มากขึ้นทุกที เพราะเห็นว่าประเทศอินเดียเป็นถิ่นฐานของบรรพชนมาหลายพันปี และเต็มไปด้วยความหลังทั้งสดชื่นและชมชื่น มีประวัติศาสตร์อันดีนเต้นพิศดาร อาจจะเป็นการถูกต้องกระมังที่เราจะต้องนำเอาเรื่องผีสางเทวดาและวิญญาณมาเป็นอุปกรณ์เพื่อความสำเร็จทางด้านการเมือง โดยเอาคำพูดซึ่งมีความหมายในทางศาสนามากล่าว แต่ผลสำเร็จจะมิได้ก็ด้วยการกระทำอันเหมาะสมและถูกทาง การดำเนินงานทางการเมือง หากดำเนินผิดวิถีแล้วรังแต่จะนำมาซึ่งความยุ่งเหยิง เมื่อเราได้ลงลุยโคลนแล้วย่อมจะเลี่ยงจากการเปรอะเปื้อนไม่ได้ เราจะก้าวหน้าให้รวดเร็วและสมเกียรติได้อย่างไรในเมื่อต้องก้มหรือคลานไป ?

ความนึกคิดของข้าพเจ้าในตอนนั้นเป็นดังกล่าวมาแล้ว ข้างต้น และวิธีการ "ไม่ยอมร่วมมือด้วย" เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าประสงค์อย่างยิ่ง เพราะถือว่าเป็นประตูแห่งอิสรภาพของชาติ และเป็นการทำลายล้างลัทธิทำนาบนหลังคนให้อันตรธานไป ความนึกคิดในเรื่องนี้สับสนอลหม่านอยู่ในห้วงนึกของข้าพเจ้า และคิดเลยไปว่า หากวิธีการอันนี้ไม่ประสบผลอันพึงพอใจก็ไม่เป็นการเสียหายอะไร เพราะความไม่สำเร็จก็คงเป็นการชั่วครั้งชั่วคราว ข้าพเจ้าไม่เข้าใจหรือซาบซึ้งในอดินอินทรีย์วิทยา ภควัทกิดา (Bnakavakita) การพิจารณาในสิ่งไม่มีรูป แต่ก็ชอบอ่านคำสวดมนต์ทุกเวลาเย็นตามคัมภีร์อันเดียวกันกับของท่านคันธี ซึ่งชื่อว่า อัชรามา (Ajrama) ซึ่งมีอุดมคติว่ายอดปรารถนาของมนุษย์ คือ สันติสุขอันจีรัง และการได้ทำหน้าที่ของตนโดยไม่วิตกวิจารณ์ว่าผลงานจะสมองเพียงไร แม้จิตใจของข้าพเจ้าจะไม่ค่อยสงบ แต่ก็อุดมคติอันนี้เองช่วยระงับการฟุ้งซ่านไว้ได้

ถูกจำคุกครั้งที่หนึ่ง

ปี ค.ศ. ๑๙๒๑ เป็นปีแห่งความสับสนอลหม่านสำหรับเรา เพราะถูกแวดล้อมด้วยบรรยากาศอันคลุกเคล้าด้วยลัทธิชาตินิยม, การเมือง, การศาสนา และความคลั่งในปาฏิหาริย์ มูลฐานอันสำคัญที่รองรับบรรยากาศชนิดนี้ก็คือบัญหากสิกร เพราะแม้ตามเมืองใหญ่บรรดากสิกรกำลังพยายามที่จะเขยิบฐานะของตนให้ดีขึ้น คณะชาติได้พยายามทุกวิถีทางที่จะนำสิ่งทั้งหลายที่กล่าวมานี้ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และแท้จริงคณะชาติก็คือที่รวมแห่งกำลังอยู่ในตัวแล้ว แม้คณะชาติฮินดูและมุสลิมก็มีจุดหมายปลายทางอันเดียวกันจนเป็นคณะชาติแห่งอินเดียทั้งมวล คณะทั้งสองนี้อาจมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่พักหนึ่ง แต่แล้วต่อมาก็หันหน้าเข้าหากัน คำว่า "ฮินดู—มุสลามั่น กิไต" (Hindu-Muslaman-Ki Tai) ได้ก้องกังวานไปทุกหนทุกแห่ง เป็นสิ่งมหัศจรรย์มากที่ท่านคันธีสามารถดึงเอาชนทุกชั้นและนักการเมืองทุกคณะ ให้ร่วมการต่อสู้เพื่อจุดหมายปลายทางอันเดียวกันได้ ท่านเป็นที่รวมของมติมหาชนอันแท้จริง

การตั้งจุดหมายปลายทางนั้นสำเร็จเป็นรูปขึ้นได้ก็เพราะต่างมีความจงเกลียดจงชังผู้ปกครองต่างชาตินั้นเอง คณะชาตินิยมเป็นองค์ประกอบอันสำคัญที่เพาะความรู้สึกจงเกลียดจงชังนี้ให้เจริญงอกงามขึ้น และเพื่อการปฏิบัติให้ดำเนินไปด้วยความสงบนั้นเอง ท่านคันธีจึงได้หันมาใช้วิธีการไม่รุนแรง (Non-Violence) เราจะพยาบาทมาดร้ายหรือรุนแรงเพื่ออะไรเล่าในเมื่อเรากำลังทำความดี และกำลังจะประสบชัยชนะอยู่แล้วในเร็ว ๆ นี้ ? การยอมอดทนเป็นผู้มีเมตตาจิตย่อมจะเป็นฝ่ายชนะดีกว่า

น้ำใสใจจริงของพวกเราอันอยู่ลึกเข้าไปในห้วงนึกนั้นคือการหยามความอ่อนแอ เกลียดชังการฉวยโอกาสและความเป็นคนขายชาติของบุคคลเหล่าอื่น เราได้ดำเนินงานของเราด้วยการมองเห็นจุดหมายแต่ดาง ๆ แต่ว่าใหญ่โตมาก จึงทำให้เราเปี่ยมด้วยความร่าเริงใจ ปรัชญาของการดำเนินงานของเรายังไม่กระจ่าง แต่พวกเราก็พูดจาคล่องแคล่วขึ้นกว่าเดิม ยึดมั่นในคำ “เอกราช” (Sawaraj) แต่ละคนก็แปลความหมายของคำ ๆ นี้ไปคนละทาง สุดแต่อุดมคติของตนจะมุ่งไปทางใด เช่น พวกหนุ่ม ๆ หมายถึง

อิสรภาพทางการเมือง หรือคุณงามความดีอย่างอื่นทำนองเดียวกันนี้ ณะคล้ายคลึงกัน เช่น ไผ่ฝันถึงรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยเป็นต้น เราได้นำคำนี้ไปกล่าวตามสาธารณะสถานบ่อย ๆ แต่ความหมายอันแท้จริงน่าจะได้แก่การปลดเปลื้องภาวะอันหนักอึ้งภูเขา ซึ่งกดดันชีวิตของกรรมกรและกสิกรให้เบาบางลง บุคคลชั้นหัวหน้าของพวกเราถือว่า คำ "เอกราช" มีความหมายหนักไปในด้านอิสรภาพมากกว่าอื่นใด ท่านคันธีได้เพ่งพินิจในเรื่องอิสรภาพเหนือสิ่งอื่น และมีความชื่นชมในวัตถุประสงค์อันนี้ ท่านพยายามให้ประชาชนเข้าใจความหมายนี้ให้ถ่องแท้ชัดเจน และอาศัยความคิดอันเปี่ยมด้วยความเมตตากรุณาของท่านนั่นเอง ท่านได้ประสบผลสำเร็จอย่างงดงาม ในการวางรากฐานให้ชาวอินเดียยืดมั่น

บัดนี้ประชาชนชาวอินเดียได้ยืดตัวตรง และมีความเชื่อมั่นในตนเองแล้ว ประชาชนซึ่งในอดีตเสื่อมในด้านศีลธรรม ถ้าหลังเพื่อนมนุษย์ ถึงแก่ล้มตะลายแล้ว บัดนี้ได้พลิกฟื้นขึ้น รู้จักการยืนหยัดต่อสู้ รู้จักการรักษาระเบียบวินัย รู้จักการร่วมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเพื่อให้เกิดกำลังเข้มแข็งในการต่อสู้ แต่พวกเราออกจะละเลยต่อผลภายหลัง

การกระทำ เราลืมนึกไปว่า ความเข้มแข็งและความกระตือรือร้นของประชาชนจะละลายหายสูญไป หากพวกเขาไม่ทราบวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติและแนวทางที่จะปฏิบัติโดยกระจ่างแจ้ง แต่อุปสรรคอันนี้ดูเหมือนอันตรธานไปเมื่อเราใช้ลัทธิความเชื่อทางวิญญาณเข้ามาเป็นอุปกรณ์ของการเมือง การเศรษฐกิจ หรือสำหรับแก้การกระทำที่ผิดให้เป็นถูก แต่เราก็กลายเป็นผู้ทำการลวงมนุษย์ชาติ วิธีการ "ไม่รุนแรง" เป็นวิธีการที่นำไปใช้ในธรรมา — ธรรมะสงครามและการดิ้นรนในด้านอื่น ๆ พวกเราบางคนได้ยอมนับถือแนวความคิดเก่า ๆ ของท่านคุณธีที่ค่ำหนิติเตียนเครื่องจักรกลใกและความรุ่งเรืองสมัยใหม่ ซึ่งบางอย่างก็เหมาะแก่การที่จะนำมาใช้ในประเทศอินเดียให้ได้ผลอย่างดียิ่ง และโดยทางส่วนตัวข้าพเจ้าเองมีความนิยมชมชอบต่อความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เป็นอันมาก แต่เพราะแนวความคิดของท่านคุณธีในเรื่องนี้มีอิทธิพลเหนือพวกเขามาก จึงทำให้พากันกล่าวตำหนิติเตียนและไม่นิยมในเครื่องยนต์กลใกสมัยใหม่ ฉะนั้นจึงน่าจะกล่าวได้ว่า ในพวกเราบางคนก็มองไปยังอนาคต แต่บางคนก็หันกลับไปสู่อดีต น่าประหลาดที่ทั้งสองพวกนี้ร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียว

กันอยู่ได้ ในการรวมกำลังเพื่อพันฝ่าไปสู่จุดหมายปลายทาง นี่เองที่ทำให้เรามีกำลังใจที่จะทำการเสียสละต่อ ๆ ไปอีก โดยไม่คำนึงถึงตนเองเลย

ข้าพเจ้าหมกมุ่นและดูดดื่มในงานเบื้นอย่างยิ่ง ส่วนคนอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้าได้สละกิจการอื่น ๆ ทั้งหมด เลิกเพื่อน เลิกหนังสือ แม้กระทั่งหนังสือพิมพ์ นอกจากฉบับใดที่ลงข่าวเกี่ยวกับงานของเราเท่านั้นจึงอ่าน ซึ่งก็เบื้นหนังสือพิมพ์ที่พวกเราจัดทำเอง ก่อนหน้านี้ข้าพเจ้าได้อ่านตำหรับตำราที่เขียนขึ้นใหม่ ๆ ให้มากที่สุดที่จะมากได้ แต่บัดนี้ไม่มีเวลาที่จะอ่านอีกแล้ว เพราะได้ทุ่มเทกำลังกาย กำลังใจให้แก่งานสาธารณะจนสิ้นเชิง แม้ความผูกพันธ์กับครอบครัวก็เสื่อมคลายลงไปเบื้นอันมาก ข้าพเจ้าลืมภรรยา ลืมบุตรน้อย จนกระทั่งต่อมาอีกนานจึงนึกได้ว่าครอบครัวคงจะเบื้นห่วงข้าพเจ้ามากและคงคิดไปต่าง ๆ นา ๆ ภรรยาของข้าพเจ้าช่างเบื้นคนอดทนอย่างน่าประหลาด ไม่เคยได้ปริปากบ่นแม้แต่คำเดียว ข้าพเจ้าชลุกอยู่ในห้องทำงาน ในที่ประชุมคณะกรรมการ ในฝูงชน หรือไม่ก็ไปตามหมู่บ้านชนบทต่าง ๆ ข้าพเจ้ารู้สึกเบื้นสุขในเมื่อเสื้อผ้าเต็มไปด้วยฝุ่นละออง ชอบเบียดเสียดเยียดยัดไปในหมู่ชน บางคราว

ข้าพเจ้ารู้ตัวว่าอ่อนในวินัยขององค์การไปหน่อยก็มีเนื่องจากการที่ได้เผชิญหน้ากับศัตรู และอารมณ์พลุ่งขึ้นด้วยความโกรธแค้นจนถึงจุดระเบิด หากจุดชนวนนิดเดียวก็จะระเบิดทันที แต่ด้วยการใช้กำลังใจบังคับให้กลั่นกลืนความโกรธโทสะอันร้อนแรงก็เย็นลง เมื่อได้กระทำเช่นนี้บ่อยเข้าก็สามารถตั้งมั่นอยู่ในความสงบได้เสมอไม่ว่าจะตกอยู่ในสถานะการณ์อย่างไร โดยมากเมื่อมีกลุ่มชนอยู่ณะที่ใดข้าพเจ้าเป็นรีเข้าไปหาเสมอ ทั้งไว้วางใจว่าจะได้รับความนอบน้อมจากพวกเขาเป็นอันดี แม้ว่าบางคราวจะผิดหวังไปบ้างก็มิได้ทำให้ข้าพเจ้าลดความพยายาม

ข้าพเจ้าต้องพึ่งเสียงมหาชนและมหาชนก็ต้องพึ่งเสียงข้าพเจ้า แต่ก็ไม่เคยลุ่มหลงเลยเถิดไปว่าตนวิเศษกว่าพวกเขาแต่อย่างใด แม้ภายในหัวใจของข้าพเจ้าจะนึกดำหนิพวกเขาในบางประการ และความจริงข้าพเจ้าก็แตกต่างไปจากกลุ่มชนจำนวนพัน ๆ ที่ห้อมล้อมข้าพเจ้าในหลายแง่หลายประการ เป็นต้นความปรารถนาในดวงจิตและนิสัยใจคอแต่ก็พอที่จะเรียกร้องเอาความเห็นอกเห็นใจจากพวกเขาได้ด้วยดีเสมอมา ข้าพเจ้าถึงแก่ลืมเห็นตนเองในบางคราวว่าข้าพเจ้าได้รับความเห็นอกเห็นใจจากประชาชนด้วยการหลอก

ดวงหรือ ? ข้าพเจ้าพยายามที่จะเบิดเผยและตรงไปตรงมา กับพวกเขาอย่างแท้จริง บางคราวข้าพเจ้าใช้ถ้อยคำรุนแรงในการตำหนิความเชื่ออันงมงายและประเพณีอันคร่ำครึ แต่พวกเขาก็ยอมทนฟังด้วยเจตนาดี ข้าพเจ้าพยายามเข้าใจตนเองว่า การที่ได้รับความรักนับถือจากฝูงชนเหล่านั้นคงเป็นเพราะเขารู้จักข้าพเจ้าดีในลักษณะที่เป็นตัวข้าพเจ้าเองโดยแท้จริง ' เพราะภาพดวงย่อมไม่เป็นสิ่งถาวร และเมื่อใดประชาชนเห็นภาพจริงเข้าแล้ว ความมั่นคง ความไว้วางใจก็จะพลันสลาย

ข้าพเจ้ามีความหยิ่งในตัวอยู่หลายอย่าง แต่ก็ไม่จำเป็นอะไรที่ข้าพเจ้าจะไปยอวดวางโตหรือไว้ท่ากับบรรดาชาวกสิกรและกรรมกรเพื่อให้เขามีความเกรงขาม เช่นพวกชนชั้นกลางบางจำพวกซึ่งถือตนว่ามีฐานะสูงกว่าเขา จริงอยู่พวกเขาแต่ละคนล้วนแต่ทึมและเชื่องซึม แต่เมื่อรวมกลุ่มเข้าเป็นหมู่ใหญ่แล้วก็เป็นภาพที่จะเร้ยกร้องเอาความสมเพทเวทนาได้เสมอ

การดำเนินงานของพวกเราก็ใช้วิธีต่าง ๆ กัน ในบรรดาผู้ที่ถูกเลือกให้กล่าวคำปราศรัยรวมทั้งข้าพเจ้าเอง ได้ใช้ชานหรือเวทียกพื้นสูง พูดด้วยท่าทางบทบาทต่าง ๆ กัน

บางคราวคำปราศรัยอันเพ้อเจ้อมีถ้อยคำกักขละปนอยู่ด้วยก็มี พวกเราต่างมีข้อบกพร่องด้วยกันทั้งนั้น เพียงแต่ว่าใครมีมากมีน้อย บุคคลชั้นรองหัวหน้าในคณะกิละแฟดนั้นแหละออกจะนำหน้าเพื่อนในข้อบกพร่องนี้ เป็นการยากที่จะระวังรักษากิริยามารยาทให้ถูกต้องเหมาะสมอยู่เสมอในขณะที่พูดในชุมชนบนเวทีสูง ๆ พวกเรานอ้ยคนที่เคยผ่านเวทีมาจนช่ำชอง แม้จะพูดกันได้อย่างคล่องแคล่ว แต่ก็มีบ่อยครั้งที่พูดอย่างน้ำท่วมทุ่งปราศจากจุด เป็นการยากที่จะมองเห็นข้อบกพร่องตนเองเช่นคนอื่นเขามอง ข้าพเจ้าชอบเฝ้าดูท่าทีของคนอื่นอย่างพินิจพิเคราะห์ เพื่อจะแก้ไขข้อบกพร่องทั้งหลายมิให้มีอยู่ในตัวเอง

ตลอดปี ค.ศ. ๑๙๒๑ พนักงานของสภาคองเกรสแต่ละคนต้องโดนถกจับบ้าง ถึงแก่ตัดสินลงโทษไปแล้วก็มี แต่ไม่มีการจับกุมเป็นกลุ่มเป็นก้อน พี่น้องตระกูลอาดีก็ถูกจำคุกในข้อหาว่ายุยงประชาชนให้กระด้างกระเดื่อง คำพูดที่ทำให้อาดีต้องถูกจำคุกนั้น พวกเราได้นำเอามาพูดซ้ำอีกนับเป็นจำนวนพัน ๆ ครั้ง ข้าพเจ้าเองก็ถูกชู้ในฐานก่อความกระด้างกระเดื่องให้เกิดขึ้นในพื้นแผ่นดิน แต่ยังไม่มีการจับกุมในขณะนั้น ตอนปลายปีเหตุการณ์ได้เข้าสู่ขั้นรุนแรง

ปริ้นซ์ ออฟ เวลส์ (Prince of Wales) กำลังจะเดินทางมาเยือนประเทศอินเดีย สภาคองเกรสได้ออกประกาศทำการบอยคอตการมาเยือนของเจ้าชายองค์นี้ พนักงานของสภาคนหนึ่งในเบงกอลถูกจับฐานเที่ยวเผยแพร่การบอยคอตต่อมาก็มีการเผยแพร่ในสหมณฑลด้วย ท่านเดชพันธ์ดาสได้ส่งสาส์นอันมีถ้อยคำรุนแรงไปยังเบงกอลว่า "ข้าพเจ้ารู้สึกว่าบัดนี้กุญแจมือได้สวมอยู่ที่ข้อมือของข้าพเจ้าแล้ว น้ำหนักของตรวนเหล็กก็ทับอยู่บนตัวข้าพเจ้าด้วย การเบื่นข้าทาสเขาช่างเบื่นความปวดร้าวในดวงใจเหลือประมาณ แม้ประเทศอินเดียทั้งหมดมีสภาพเหมือนคุกอันไพศาลอยู่แล้ว แต่แผนการของสภาคองเกรสจะดำเนินต่อไปโดยไม่ยอมถอยแม้ก้าวเดียว ไม่ว่าข้าพเจ้าจะถูกจับกุมไปแล้วหรือยังอยู่ ณ ที่นี้ ไม่ว่าข้าพเจ้าจะได้ตายจากโลกนี้ไปแล้วหรือยังมีชีวิตอยู่ก็ตาม" ในสหมณฑลได้เริ่มการต่อสู้แล้ว ไม่แต่เพียงเรียกเหล่าอาสาทำงานเพื่อสภาเท่านั้น ข้ายังกล้าพิมพ์รายชื่อพนักงานของเราลงในหนังสือพิมพ์ด้วย ท่านบิดาของข้าพเจ้ามีชื่อเบื่นคนแรก แม้ท่านจะไม่ได้อาสา แต่เพื่อการโต้แย้งกับทางฝ่ายรัฐบาลท่านจึงยอมให้ใส่ชื่อท่านด้วย ครั้นตอนต้นเดือนธันวาคม คือสองสามวันก่อนที่ปริ้นซ์ ออฟ เวลส์

จะมาถึง ก็มีการจับกุมกันอย่างขนานใหญ่

บัดนี้เราแน่แก่ใจว่าการต่อรองได้เข้าสู่ขั้นสุดยอดแล้ว การปะทะจริงจังระหว่างสภาคองเกรสและรัฐบาลซึ่งคุกรุ่นมานานบัดนี้ได้ระเบิดขึ้นแล้วโดยแท้จริง แต่คุกก็ยังเป็นแดนที่พวกเรายังไม่เคยรู้จัก ความคิดที่จะเดินทางไปสู่ที่นั้นเป็นเรื่องน่าขันมาก วันหนึ่ง ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังนั่งทำงานอยู่ค่อนข้างเย็นกว่าปกติ เพื่อที่จะสะสางงานที่คั่งค้างให้เสร็จสิ้นไป พนักงานวิ่งมาแจ้งแก่ข้าพเจ้าด้วยอาการตกใจว่าตำรวจเข้าล้อมสภาแล้ว ข้าพเจ้าตกใจบ้างเหมือนกันเป็นธรรมดา เพราะเป็นครั้งแรกในชีวิต แต่ความกระหายที่จะแสดงให้เขาเห็นพิษสงเราบ้างนั้นค่อนข้างจะรุนแรง จึงสำรวมอิริยาบถให้เป็นปกติ ไม่สะทกสะท้านต่อการเผชิญกับตำรวจ ข้าพเจ้าให้เสมียนนำพวกเขาทำการตรวจค้นตามห้องต่าง ๆ ส่วนเสมียนพนักงานอื่น ๆ ให้ทำงานต่อไปโดยปกติ ครู่หนึ่งต่อมาพนักงานคนหนึ่งซึ่งถูกจับนอกที่ทำการก็ถูกนำมาหาข้าพเจ้าโดยมีตำรวจคุมมาคนหนึ่ง เพื่อกล่าวอำลาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเต็มไปด้วยความไว้ตัวถึงแก่ถือว่าการถูกจับกุมเป็นเรื่องขบขันมากกว่า จึงปฏิเสธไม่ให้เพื่อนคนนั้นทำการอำลาและพูดให้เขารู้สึกว่าเป็นเรื่องธรรม-

ดาสามัญประจำวันเท่านั้นเอง ดูคล้ายกับว่าข้าพเจ้าไม่มีแก่ใจเป็นทุกข์เป็นร้อนแทนเขาเสียเลย ส่วนตัวเองเขียนจดหมายซึ่งยังค้างอยู่จนเสร็จ ต่อมาได้รับข่าวว่ามีบุคคลอื่น ๆ ถูกจับกุมอีกหลายคน ในที่สุดข้าพเจ้าจึงกลับบ้านเพื่อดูว่ามีอะไรเกิดขึ้นบ้าง เมื่อไปถึงก็พบตำรวจทำการตรวจค้นกันอย่างขนานใหญ่ และทราบว่ามาจับท่านบิดาและข้าพเจ้า

ไม่มีอะไรที่เราจะทำได้ดีไปกว่าการบอยคอตต์การมาของเจ้าชายองค์นี้ ไม่ว่าพระองค์จะเสด็จไปยังที่ใดก็จะพบแต่ความเงียบหงอย ตามถนนหนทางปราศจากผู้คนสัญจรไปมา เมื่อเสด็จมาถึงอัลฮาบัดท่านก็รู้สึกประหนึ่งว่าเป็นนครบ้าช้า อีกสองวันต่อมาเมื่อเสด็จไปถึงกัสกัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างในนครอันกว้างใหญ่ไพศาลนั้นสงบเงียบไปหมด ออกจะเป็นการรุนแรงแก่เจ้าชายไปหน่อย ที่ท่านไม่ควรจะมารับบาป เพราะโดยทางส่วนตัวของท่านไม่มีอะไรกับพวกเราเลย แต่รัฐบาลอังกฤษในอินเดียหวังจะอาศัยบุคคลิกลักษณะของท่านเป็นเครื่องชะโดมใจพวกเรา เพื่อแก่การเพิ่มพูนอำนาจของคนอันกำลังผุพังอยู่ในขณะนั้น

การจับกุมและการลงโทษได้ดำเนินไปอย่างไพศาล เฉพาะอย่างยิ่งในสหมณฑลและในเบงกอล บุคคลสำคัญ ๆ

และพนักงานสภาถูกจับเกือบหมดทุกคน และถูกจำคุกนับเป็นจำนวนพัน ๆ คน รวมทั้งราษฎรสามัญด้วย การส่งผู้ต้องหาเข้าคุกดูไม่รู้จักหมดจักสิ้น คณะกรรมการที่ถูกจับทั้งหมด ๕๕ คนด้วยกัน, คือถูกจับทั้งคณะ เพราะขณะนั้นเป็นสมัยประชุมคณะกรรมการ มีหลายร้อยคนที่มิได้เกี่ยวข้องกับการบอยคอตด้วยเลย ก็พลอยฟ้าพลอยฝนถูกจับไปกับเขาด้วย บ้างก็ไปแจ้งให้เจ้าหน้าที่จับตัวเองก็มี พวกหนุ่ม ๆ มักจะแน่นอยู่บนรถบรรทุกของตำรวจโดยไม่ยอมหนีการควบคุม ทุก ๆ เย็นจะได้ยินเสียงรถยนต์บรรทุกคันแล้วคันเล่าแล่นเข้าคุก และเสียงร้องเปล่งคำขวัญสนั่นหวั่นไหว คุกต้อนรับผู้ถูกจับจนแน่นอย่างยัดเยียด เจ้าหน้าที่ในคุกก็ขวัญหนีดีฝ่อ บางคราวเมื่อรถตำรวจบรรทุกผู้ต้องหามาถึง อ่านรายชื่อผู้ถูกจับแล้วก็ยังมีเหลืออยู่นอกบัญชีอีกหลายคน พวกนั้นสมัครใจเข้าคุกเอง แต่เจ้าหน้าที่ก็ยอมตามไม่ได้ เพราะขัดต่อระเบียบของเรือนจำ

ต่อมารัฐบาลค่อยคลายการจับกุมเป็นกลุ่มใหญ่ คงเลือกจับเฉพาะตัวการสำคัญ ๆ เท่านั้น ประชาชนก็ค่อยๆ คลายความหื่นกระหายลงเป็นลำดับ เพราะบุคคลชั้นหัวหน้าถูกส่งเข้าคุกหมดแล้ว ความตั้งเจใจในการขาดผู้นำที่เข้มแข็งได้แผ่สร้านเข้าแทนที่ แต่ก็เป็นไปโดยผิวเผิน ในส่วน

ก็ยังคงมีกระแสไฟฟ้าคึกคนองอยู่ บรรยากาศหนาทึบไป
ด้วยความหวังว่าจะเกิดการปฏิวัติภายในไม่ช้า มีผู้ประมาณ
ว่าอย่างช้าก็คงระหว่างเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๑ ถึงเดือน
มกราคม ค.ศ. ๑๙๒๒ ประชาชนถูกตัดสินจำคุกถึง ๓๐,๐๐๐
คน ทั้งนี้ด้วยแต่ในข้อหา "ไม่ร่วมมือด้วย" ทั้งนั้น แม้
บุคคลสำคัญ ๆ ถูกจำคุกแล้วทั้งหมดก็ตาม แต่หัวหน้าใหญ่
คือ ท่านคัณธี ผู้นำแห่งการต่อต้านทั้งหลายยังคงเป็นอิสระ
อยู่ภายนอก และทำการออกหนังสือพิมพ์รายวันแถลงข่าว
อยู่ทุกวัน เพื่อชี้ทางให้พวกเราปฏิบัติตาม การที่ทางฝ่าย
รัฐบาลยังไม่แตะต้องท่านคัณธีในขณะนั้นเพราะเกรงจะเกิด
ปฏิกริยาขึ้นในหมู่ทหารและตำรวจอินเดีย

ครั้นตอนต้นเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๒ พวกเราที่
อยู่ในคุกได้รับข่าวโดยบังเอิญทันด่วน และยังความฉงนสน-
เท่ห์อย่างยิ่งว่า ท่านคัณธีได้ออกคำสั่งให้งดการใช้วิธีการ
ทั้งหลายและระงับการดื้อแพ่งไว้ชั่วคราวด้วย แม้พวกเราใน
คุกจะโกรธแค้นสักปานใดก็ตาม แต่ก็ทำอะไรไม่ได้ เป็น
อันว่าการดื้อแพ่งและวิธีการไม่ร่วมมือด้วยได้ตะลายหายสูญ
เสียแล้ว รัฐบาลมีโอกาสหายใจได้คล่อง ๆ ต่อมาอีกสอง
สามสัปดาห์เขาก็ทำการจับกุมท่านคัณธี และลงโทษจำคุก
ท่านเป็นเวลานานมาก

วิธีการไม่รุนแรงกับลัทธิใช้ดาบ.

การเลิกล้มแผนการทั้งหลายโดยทันทีทันใด ภายหลังเหตุการณ์นั้นทำให้พวกเราแค้นเคืองเป็นอันมาก เว้นแต่ท่านคัณธีผู้เดียว ท่านบิดาซึ่งเวลานั้นกำลังถูกจำคุกรู้สึกตกอกตกใจมาก ส่วนพวกหนุ่ม ๆ ยิ่งร้ายใหญ่ ความหวังในการต่อต้านของพวกเราได้มลายหายสูญลงแล้วโดยฉับพลัน รู้สึกชอกช้ำใจมากเพราะไม่ทราบเหตุผลอันแท้จริงในการที่ท่านได้สั่งเลิกกิจการทั้งมวล แต่ชาวกสิกรในชนบทที่ห่างไกลออกไป ซึ่งต่างก็หวังในความสำเร็จแห่งวิธีการอันนี้จะพากันหยุดชงักด้วยหรือไม่หนอ? และหวกพวกชาวกสิกรจะพากันก่อการร้ายขึ้นตราวละต้องสามสำบดแล้ว การต่อสู้ของพวกเขาก็จะขาดอุดมคติแห่งวิธีการไม่รุนแรงไป พวกเราไม่มีใครกล้ารับรองได้ว่า เมื่อชาวกสิกรผู้รู้เท่าไม่ถึงการเผชิญกับการท้าทายและเหยียดหยามรุนแรงของเจ้าหน้าที่แล้ว เหตุการณ์ร้ายแรงจะไม่เกิดขึ้น

การที่สภาคองเกรสได้รับรองวิธีการไม่รุนแรงเป็นแนวทางปฏิบัติ ก็ด้วยเชื่อว่าจะนำมาซึ่งความสำเร็จอย่างแน่นอน

ท่านคัณธีเองเป็นผู้นำวิธีการเช่นนั้นมาเผยแพร่แก่ประชาชน ไม่เพียงแต่ยืนยันว่าเป็นวิธีเดียวที่ถูกต้อง ยังเป็นวิธีที่จะสัมฤทธิ์ผลโดยแน่นอนด้วย แต่บัดนี้ท่านกลับสั่งระงับการดำเนินการนี้เสียแล้ว เมื่อครั้งที่ท่านกล่าวสุนทรพจน์เพื่อให้ดำเนินการไม่รุนแรงและไม่ยอมร่วมมือด้วยนั้น ท่านกล่าวด้วยอาการอันสงบ ด้วยอำนาจโวหารอันไม่มีการตกแต่งด้วยน้ำเสียงและท่าทางอันเป็นปกติ ท่านได้ชี้แจงให้เห็นว่าวิถีทางที่เราจะดำเนินไปนั้น เป็นหนทางแห่งความยากลำบาก เป็นหนทางสำหรับผู้กล้าหาญ แต่เป็นทางที่จะนำไปสู่ความสุขสมบูรณ์และอิสรภาพ เพราะเหตุด้วยคำมั่นสัญญาอันนี้เอง ข้าพเจ้าจึงเทอดทูนท่านด้วยความเชื่อมั่นและยึดถือตามบทประพันธ์อันโด่งดังของท่านฉบับหนึ่ง ชื่อ "ดัทธิของดาบ" (Doctrine of the Sword) ซึ่งท่านเขียนขึ้นไว้เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๐ บางตอนมีว่า——

" ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่า หากมีอยู่ทางเดียวที่จะเลือกระหว่างความขลาดและวิธีการรุนแรง ข้าพเจ้าขอแนะนำให้ท่านเลือกวิธีการรุนแรง.....ข้าพเจ้าใคร่จะให้ประเทศอินเดียหันเข้าจับอาวุธเพื่อป้องกันเกียรติยศมากกว่าที่จะให้เป็นเหยื่อของความเป็นทาสด้วยอาการขี้ขลาดอย่างน่าอัปยศ แต่

ข้าพเจ้าเชื่อว่าวิธีการไม่รุนแรงสูงกว่าวิธีการรุนแรงอย่างไม่มีขอบเขต การอภัยแก่ศัตรูเป็นการแสดงความเป็นลูกผู้ชายมากกว่าการแก้แค้นและพยาบาท

"การอภัยโทษเป็นเครื่องเชิดชูเกียรติทหารหาญ ความอดกลั้นไม่มีความหมายในเมื่อเป็นการอดกลั้นเพราะอำนาจเนื่องแต่คนปราศจากการช่วยเหลือจากทางอื่น หนูไม่อภัยโทษแก่แมวที่ฉีกมันออกเป็นชิ้น ๆ..... ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าประเทศอินเดียจะอยู่ในสภาพของความหมดหวัง ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าเราเป็นสัตว์ที่ไม่มีทางรอด.....

"จงอย่าเข้าใจข้าพเจ้าผิด ความเข้มแข็งมิได้เกิดจากสมรรถภาพทางกาย แต่เกิดจากปณิธานอันเด็ดเดี่ยว ต่างหาก.....

"ข้าพเจ้าไม่ใช่นักฝันเพ้อ ข้าพเจ้าถือตนว่าเป็นนักอุดมคติผู้หนึ่งที่ทำจริง วิธีไม่รุนแรงไม่ได้หมายความว่าเป็นแนวทางปฏิบัติของนักบุญ แต่สามัญชนทั่วไปต่างหากต้องนำไปปฏิบัติ วิธีการไม่รุนแรงเป็นแนวทางปฏิบัติของมนุษย-โลก เช่นเดียวกับวิธีการอันร้ายกาจเป็นของสัตว์เดรัจฉาน สัตว์ไม่มีความสำนึกผิดชอบ แต่มนุษย์ปฏิบัติไปตามจิตสำนึก ย่อมใฝ่ในทางสูงเพื่อเกียรติแห่งตน

"ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงกล้าที่จะวางกฎไว้สำหรับพี่น้องชาวอินเดีย แม้จะเก่าล้าสมัยก็เป็นกฎแห่งการเสียสละส่วนตัว สัตยะกราหะ องค์การไม่ร่วมมือด้วย และการดื้อแพ่งด้วน แต่เป็นสาขาของกฎนี้ ซึ่งต้องปฏิบัติด้วยความทุกข์ทรมานและอดทน ผู้เป็นปราชญ์ได้ค้นพบกฎ "ไม่รุนแรงนี้" จากห้วงแห่งความโหดร้ายทารุณ ย่อมถือว่ามีความสามารถเหนือกว่านิวตัน ส่วนผู้ที่สามารถนำกฎนี้ไปปฏิบัติได้ด้วยดียิ่ง จะได้ชื่อว่าเป็นนักรบที่แกล้วกล้าสามารถยิ่งกว่า ดอร์ดเวลิงตัน (Lord Wellington) พวกเรารู้จักวิธีใช้อาวุธเหมือนกัน แต่เรามองเห็นประโยชน์จากวิธีการไม่รุนแรงมากกว่า

"วิธีการไม่รุนแรงไม่ได้หมายความว่ายอมจำนนต่อผู้ก่อกรรมชั่ว แต่หมายถึงการทุ่มเทความเข้มแข็งทั้งหมดของดวงวิญญาณเข้าปะทะกับความหฤโหดของผู้มีอำนาจ เราปฏิบัติการภายใต้กฎแห่งมนุษยธรรม บุคคลเดียวอาจต่อต้านกับจักรภพได้เพื่อเกียรติแห่งตน แห่งศาสนาและดวงวิญญาณ

"ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าจึงขอร้องให้อินเดียปฏิบัติตามวิธีการไม่รุนแรง การที่ข้าพเจ้าขอร้องเช่นนี้เพราะ

ข้าพเจ้าตระหนักในกำลังของอินเดียดี.....ข้าพเจ้าต้องการให้เป็นที่ประจักษ์ว่า อินเดียมีดวงวิญญาณที่ไม่รู้สูญหาย และสามารถลอยขึ้นรับความมีชัยเหนือความอ่อนแอทางกาย เพื่อท้าทายกำลังที่รวมกันเข้าทั้งโลก.....

"ข้าพเจ้าต้องแยกวิธีการไม่รุนแรง และไม่ร่วมมือด้วยนี้ออกจากลัทธิ ซินเฟนนิสม์ (Sinn Feinism) เพราะลัทธินั้นคู่เคียงไปกับความรุนแรง ข้าพเจ้าจึงถือว่าเป็นวิธีการอันจะไม่ประสบผล และใคร่ขอเชิญชวนบรรดาโรงเรียนและสถานศึกษาทั้งหลายที่สอนวิธีการรุนแรงให้ลองเปลี่ยนเป็นวิธีการไม่รุนแรงดูบ้าง จะประสบผลเพียงไร.....ผู้มีจิตใจสูงย่อมไม่อาจทนอยู่ในความด้อยของชาติต่อไปได้ และคงต้องหาทางระบายความเคียดแค้นที่คุกรุ่นอยู่ในอกให้เหือดหายโดยวิธีการรุนแรง แต่เท่าที่เคยประจักษ์แก่ข้าพเจ้ามาวิธีการเช่นนั้นรังแต่นำผู้ปฏิบัติไปสู่ความตายเสียก่อนที่จะได้ฉุดตัวเองให้หลุดพ้นจากความเคียดแค้น และฉุดชาติให้พ้นจากสภาพอันต่ำต้อยได้ หากอินเดียนิยมลัทธิใช้ดาบแล้ว ก็จะประสบผลแต่เพียงชั่วแล่นเท่านั้น แล้วอินเดียก็จะไม่เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าพากภูมิและรักยิ่งดวงใจ ข้าพเจ้าได้แต่งงานกับ

อินเดียก็เพราะข้าพเจ้าเป็นหนี้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่อินเดีย ข้าพเจ้าใช้ออย่างแน่วแน่ว่าอินเดียมีภาระกิจที่จะต้องช่วยโลก"

เรารู้สึกตื้นเต้นต่ออรรถาธิบาย และรู้สึกซาบซึ้งมาก แม้วิธีการไม่รุนแรงจะไม่ใช่ลัทธิศาสนา เป็นแต่เพียงวิธีการก็ตาม ก็ยังพอมองเห็นทางสำเร็จอยู่ และโดยผลที่ได้รับมาบ้างแล้วนี้ก็พอจะวินิจฉัยได้ว่า ผลบั้นปลายจะเป็นประการใด บางทีอาจยึดมั่นในวิธีการนี้มากจนเลยเถิดถึงกับนับถือเป็นลัทธิศาสนาก็มี

หลายปีต่อมา คือก่อนปี ค.ศ. ๑๙๓๐ สักเล็กน้อย ความเคลื่อนไหวในวิธีการต่อแพ่งได้เริ่มพักตัวขึ้นอีก ท่านคันธีเองก็รับว่าวิธีการอันนี้จำเป็นอยู่มาก และจำต้องนำมาใช้ในยามเมื่อมีเหตุการณ์ฉุกเฉินเกิดขึ้น แต่ก็ไม่เหมาะสำหรับทุก ๆ โอกาส ในฐานะที่ท่านเองก็รับว่าวิธีการนี้ถูกต้อง แต่เหตุใดจึงไม่เหมาะสำหรับทุก ๆ โอกาส พังดูยังเคลือบคลุมอยู่

การระงับการต่อแพ่งในปี ค.ศ. ๑๙๒๒ อาจเป็นการกระทำที่ถูก แต่ก็ทำให้ขวัญของพวกเราอ่อนลงไปอีกมาก แผนการอันใหญ่โตเช่นนี้ เมื่อมาหยุดชงักเสียโดยบัจจุบันทันด่วน ย่อมนำมาซึ่งความโศกสลดทั่วประเทศ ส่วนวิธี

การรุนแรงซึ่งได้ถูกกดไว้นานนั้น บัดนี้กำลังหาทางดันออก เพราะในปีต่อ ๆ มาได้ก่อให้เกิดความยุ่งยากในวงสังคมเป็นอันมาก ผู้คนต่างแยกออกเป็นหมู่เป็นคณะ และให้ชื่อต่าง ๆ กัน แต่ละด้วนเต็มไปด้วยพวกนักการเมืองที่ใช้ไม่ได้ แต่ต่อมาก็ส่งบไปเองเพราะประชาชนไม่ร่วมมือด้วย พากันสนับสนุนเฉพาะวิธีการไม่ร่วมมือด้วยและการดื้อแพ่ง พวกสายลับของรัฐบาลหรือพวกประจบสอพลอได้เกิดปะทะกับคณะต่าง ๆ บ้างก็ปลอมตัวเข้าปะปนกับประชาชนเพื่อรายงานการเคลื่อนไหวของพวกเราด้วย การขบถที่โมปลาห์ (Moplah Rising) ถูกปราบด้วยความโหดร้ายทารุณเต็มไปด้วยความสยดสยอง ผู้ต้องหาถูกจับยัดเข้าในตู้รถสินค้าให้ตากแดดจนตาย อาจเป็นได้ว่าหากไม่ประกาศการดื้อแพ่งและการไม่ร่วมมือด้วยเสียก่อน บางทีความแตกร้าวระหว่างคณะต่าง ๆ คงไม่มี และการขบถอาจไม่เกิดขึ้น หรือหากเกิดก็คงไม่รุนแรงถึงเพียงนี้

ท่านบิดาและข้าพเจ้าถูกตัดสินจำคุกคนละ ๖ เดือน ในข้อหาต่างกันและถูกพิจารณาคนละศาล การพิจารณาคดีของเราเหมือนกับการแสดงละครตลก เป็นการง่ายที่เจ้าหน้าที่จะตัดทอนเอาคำพูดของเราตามที่ชุมนุมและสาธารณะ

ทำให้จิตใจกระวนกระวายเป็นอันมาก

เมื่อกลับมาถึงอัดฮำบัดแล้ว ข้าพเจ้ากลายเป็นคนหงอยเหงาปราศจากความสุข เพราะเพื่อนร่วมงานแทบทุกคนต่างก็อยู่ในคุกหมด และขณะนี้กิจการของสภาคองเกรสกำลังเสื่อมโทรม ข้าพเจ้าจึงเข้าควบคุมกิจการและแก้ไขข้อบกพร่องทั้งหลาย ข้าพเจ้าสนใจต่อการบอยคอตต์ผ้าต่างประเทศ จึงได้จัดตั้งสมาคมขึ้นเพื่อดำเนินงานและวางระเบียบข้อบังคับไว้ว่า หากสมาชิกคนใดละเมิดจะต้องถูกปรับ มีพ่อค้าใหญ่ ๆ หลายรายทำผิดข้อบังคับและกำลังสั่งผ้ามาจากต่างประเทศ ซึ่งเป็นการไม่ยุติธรรมแก่สมาชิกอื่นที่ยึดมั่นในอุดมคติของสมาคม เราได้พยายามทัดทานแต่โดยดีเมื่อไม่เป็นผล จึงได้ให้มีการโจรกรรมแก่ร้านค้าผ้าที่ทำผิดกฎของสมาคม ขณะที่มีข่าวว่าจะมีการโจรกรรมเกิดขึ้นเท่านั้นเอง พวกพ่อค้าต่างก็พากันนำเงินค่าปรับมาชำระ และปฏิญาณตนว่า จะอยู่ในระเบียบข้อบังคับของสมาคมโดยเคร่งครัดต่อไป

สองสามวันต่อมา ข้าพเจ้ากับเพื่อนสองสามคนถูกจับอีก โดยข้อกล่าวหาว่าฐูกรรโชกเอาทรัพย์จากพ่อค้า และกระทงอื่น ๆ ด้วย เป็นต้นว่ายุยงให้เกิดการกระด้างกระเดื่อง

ข้าพเจ้าไม่ยอมให้การ แต่ขอยื่นคำแถลงเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างยืดยาวต่อศาล ศาลได้ตัดสินจำคุกข้าพเจ้ารวมด้วยกัน ๓ กระทง คือ กรรโชกขู่เข็ญเอาทรัพย์ และกบดภายใน สองสถานแรกถูกตัดสินจำคุก ๑๘ เดือน และรวมด้วยกันทั้งหมด ๑ ปี ๘ เดือน ครั้นเป็นครั้งที่สองที่ต้องถูกจำคุก ซึ่งพึ่งพ้นโทษออกมาเป็นอิสระได้เพียง ๖ สัปดาห์เท่านั้น

เรือนจำเมืองลัคเนา

การต้องถูกจำคุกเพราะการเมืองไม่ใช่ของใหม่สำหรับประเทศอินเดีย นับตั้งแต่เกิดการจลาจลที่เบ็งคอลเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๑ เป็นต้นมา พวกที่เกี่ยวข้องกับการเมืองถูกจับจำคุกไม่ได้ขาดระยะเลย ที่ได้รับโทษหนัก ๆ ก็มี ที่ไม่ได้รับการพิจารณาเลยก็มี นักการเมืองชั้นหัวหน้าที่สำคัญยิ่งคนหนึ่งคือ ท่านโลกะมัน ติลัค (Lokaman Tilak) ถูกจำคุก ๖ ปีทั้งที่แก่มากแล้ว สงครามโลกครั้งใหญ่เป็นกรณีให้เกิดการจับกุมคุมขังรุนแรงยิ่งขึ้น ข้อกล่าวหาที่ว่าจำเลยตั้งสมาคมลับนั้นดูฟุ่มเฟือยเหลือเกิน และการตัดสินประหารหรือจำคุกตลอดชีวิตมีมากจนผิดธรรมดา พี่น้องตระกูลอาลี และ ม. อาบุล กาลัม อาซาด ก็ถูกจับในระหว่างสงครามเหมือนกัน ครั้นสงครามสงบแล้ว กฎอัยการศึกในมณฑลปัญจาบได้ลงโทษผู้ต้องหาว่าตั้งสมาคมลับอย่างทารุณแทบทุกราย จึงเห็นได้ว่าการต้องโทษทางการเมืองเป็นเรื่องธรรมดาสามัญของอินเดีย แต่ก็มิใช่ว่าประชาชนต้องการดองดึกับคุกตราง หากแต่บางคราวเป็นโดยบังเอิญที่ไปพัว

พันเข้ากับเหตุการณ์ หรือไม่ก็ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจกดั้นแกดัง เพราะไม่ชอบกันเป็นส่วนตัวก็มี เราเองก็พยายามทุกวิถีทางที่จะเลี่ยง แต่ก็ไม่พ้น

คุกเป็นสถานที่ ๆ คนทั่วไปไม่ค่อยจะเอาใจใส่หรือทราบว่ามีอะไรอยู่ภายในประตูอันเหี้ยมถึงทึงนั้น ภาพที่เราประสบก็คือนักโทษที่ทอดอาลัยในชีวิต บ้างเป็นอาชญากรที่เป็นภัยแก่สังคมอย่างร้ายแรง . แม้เราจะพยายามระงับใจไม่ให้ดิ้นตระหนกหรือหวาดเกรง แต่ก็อดพรั่นพรึงไม่ได้ขณะที่ผ่านประตูเหล็กเข้าไป เราพยายามทำตนให้ชินกับความต่ำต้อยเดือดร้อนภายในนั้นขณะเมื่อเวลาค่อย ๆ ด่วงลับไปอย่างเฉื่อยช้า เพื่อที่จะไม่ให้เกิดเป็นโรคเส้นประสาทได้

การถูกจำคุกครั้งแรกของข้าพเจ้าได้สิ้นสุดลงโดยไม่รู้เนื้อรู้ตัว เจ้าหน้าที่เรือนจำคงจะได้สำนึกละชี้ว่าการที่มีจำนวนคนถูกส่งเข้าคุกอย่างขนานใหญ่เช่นนี้ คงจะมีกระแสอะไรใหม่พัดอย่างแรงกล้า สามารถพัดพาความเหี่ยวแห้งแต่ดึกดำบรรพ์ให้พังทลายลงได้กระมัง บรรดาผู้ที่ถูกจำคุกการเมืองเป็นชนชั้นกลางมากที่สุด นักโทษการเมืองได้รับการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ดีกว่านักโทษสามัญอื่น ๆ หน่อย

เพราะความไว้วางใจที่เจ้าหน้าที่มีต่อพวกเรามากกว่าพวกนักโทษสามัญ พวกเราได้ให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่เป็นอันดีเสมอ พวกเจ้าหน้าที่มักจะมาไต่ถามทุกข์สุขของเราบ่อย ๆ และอนุญาตให้ไปเยี่ยมญาติตามเรือนขังต่าง ๆ ที่พวกอาสาสมัครของสภาคองเกรสถูกขัง

การที่เราถูกจำคุกก็เป็นไปด้วยสมัครใจเอง เพราะฉะนั้นปัญหาเรื่องการหลบหนีจึงไม่มี หากใครจะคิดหลบหนีจากที่คุมขังก็ทำได้ง่ายดายเหลือเกิน แต่ถือว่าเป็นสิ่งที่น่าอับอายขายหน้าและเสื่อมเกียรติมาก เพราะเท่ากับถือว่าเป็นการถอนตัวจากองค์การต่อแพ่ง พัสดุทั้งหลายตระหนักในเรื่องนี้ดี ถึงแก่ถือเป็นความเก่งหากใครสามารถชักชวนให้นักโทษการเมืองเหล่านี้หลบหนีได้

เพื่อนนักโทษส่วนมากถูกคุมขังอยู่ในค่ายทหาร ซึ่งอยู่ชั้นในของบริเวณเรือนจำ แต่สำหรับพวกเรา ๑๗ คนถูกเลือกให้อยู่ห้องพิเศษ และได้รับการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ดีกว่าคนอื่น ๆ เราถูกขังในโรงงานทอผ้าซึ่งมีบริเวณกว้างขวาง ท่านบิดาและญาติของข้าพเจ้าก็ถูกขังอยู่ด้วยกัน ได้รับการเยี่ยมเยียนจากมิตรสหายบ่อย ๆ และเจ้าหน้าที่ยอมให้ออกไปรับการเยี่ยมถึงข้างนอกได้ อนุญาตให้อ่านหนัง-

ส์อพิมพ์ได้ทุกวัน จึงได้ทราบข่าวการจับกุมอยู่เสมอ การที่ได้ทราบว่าสมาชิกในคณะของเรายังคงต่อสู้ต่อไปนั้นทำให้เราตื่นเต้นและมีกำลังใจมาก เราได้มีโอกาสสนทนากันเป็นเวลานาน ๆ และได้อ่านหนังสือเป็นเล่ม ๆ ทั้งได้มีงานหนัก ๆ ทำเพื่อให้คลายความกลัดกลุ้ม เช่น ซักเสื้อผ้าของท่านบิดาและของตัวเอง ปั่นฝ้ายด้วย ขณะนี้เป็นฤดูหนาวอันเป็นฤดูที่สบายที่สุดในประเทศอินเดียภาคเหนือ เราได้รับอนุญาตให้สอนหนังสือแก่พวกนักโทษที่เป็นหน่วยอาสาสมัครของสภาคองเกรส วิชาที่สอนคือภาษาฮินดี, ภาษาเออร์ดู และวิชาคำนวณอื่น ๆ ในตอนเย็นเราก็เล่นวอลเล่ย์บอลกัน

ต่อมามีกฎข้อบังคับเพิ่มเติมอีก เป็นอันว่าออกนอกคุกไม่ได้ หรือจะไปเที่ยวเยี่ยมเพื่อนฝูงตามที่กขังต่าง ๆ อย่างเดิมไม่ได้ การสอนหนังสือก็ต้องงด และก็ประจวบกับเวลาที่ข้าพเจ้าพ้นโทษออกมา

พอพ้นโทษมาได้ ๖ สัปดาห์ก็กลับเข้าไปใหม่ และได้เห็นการเปลี่ยนแปลงภายในเป็นอันมาก ท่านบิดาถูกส่งไปคุมขังไว้ที่เรือนจำในนี้ ภายหลังที่ท่านถูกส่งไปที่อื่นแล้ว กฎข้อบังคับที่เคร่งครัดก็ถูกนำมาใช้ บรรดานักโทษการเมืองถูกขังไว้ในที่กขังภายในซึ่งมีสภาพเหมือนคุกสองชั้น

ห้ามการติดต่อกัน จดหมายจะรับจากญาติมิตรได้แต่เพียงเดือนละครั้ง อาหารก็เลวลงมาก แต่ได้รับอนุญาตให้รับอาหารจากภายนอกได้

ในตึกที่ข้าพเจ้าถูกขังนั้น มีนักโทษรวมด้วยกัน ๕๐ คน ต้องอยู่กันอย่างยัดเยียดมาก เตียงนอนของเราอยู่ห่างกันเพียง ๓—๔ ฟุตเท่านั้น เศราะห์ดีหน่อยที่นักโทษในห้องที่ข้าพเจ้าถูกขังรู้จักกันหมด เรื่องที่กวนใจก็มีอยู่เสมอแต่ละทีความรุนแรงอันทุกวันจนแทบทนไม่ไหว อาบน้ำ ซักผ้า ก็ต้องทำร่วมกัน วิ่งรอบ ๆ บริเวณตึกขังเพื่อออกกำลังกายด้วยกัน ต้องคลุกคลีอยู่กับชนต่างชั้นและรสนิยมต่างกัน ข้าพเจ้าไม่ผันถึงแต่ความสันโดษอยากจะได้อยู่แต่ลำพังคนเดียว เพราะทนความอึดอัดไม่ไหว จึงในตอนต่อ ๆ มาก็ได้รับความสันโดษอย่างจุใจ เป็นโอกาสให้ได้อ่านและเขียนหนังสือได้เต็มที่

แม้เพื่อนนักโทษส่วนมากจะเป็นคนดี มีนิสัยร่าเริงน่าคบ แต่เมื่ออยู่กันนาน ๆ เข้าก็เกิดความเหนื่อยหน่ายต่อกันไปเอง อยากจะอยู่ให้ห่างกันเพื่อให้ได้รับความสงบ ข้าพเจ้ามักจะแยกจากเพื่อนไปหาที่นั่งแต่ลำพังบ่อย ๆ โดยมากเป็นกลางแจ้ง ซึ่งในฤดูมรสุมท้องฟ้าเต็มไปด้วยเมฆ

หมอก แต่ข้าพเจ้าเป็นคนที่ไม่กลัวต่อสภาพของดินฟ้าอากาศ เลย

ข้าพเจ้าชอบนอนดากสายลม มองดูท้องฟ้าและกลุ่มเมฆเบื้องบน รู้สึกว่าได้รับความเพลิดเพลินดีกว่าอยู่ในกลุ่มนักโทษด้วยกันมากนัก

แม้เวลาจะมีประโยชน์ต่อพวกเราแต่น้อยก็ตาม แต่การใช้เวลาชมความงามของธรรมชาติ เมฆหมอกแห่งฤดูมรสุมช่างเป็นที่ชุ่มชื่นแก่ดวงใจอันกลัดกลุ้มของข้าพเจ้ายิ่งนัก คล้ายกับได้รับการปลอบประโลมให้คลายทุกข์ ข้าพเจ้าปลาบปลื้มที่ได้รับอารมณ์เช่นนั้น แม้จะได้เคยเผ้าชมอาทิตย์อุทัยและอัสดงคตบนยอดเขาและท้องทะเลมาหลายครั้งหลายคราแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ได้เอาใจใส่ในเรื่องธรรมชาติมากเท่ากับยามเมื่อถูกขังอยู่ในคุกเช่นนี้

ทางเรือนจำได้เพิ่มเติมระเบียบข้อบังคับเพื่อบีบรัดพวกเรายิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะทางรัฐบาลได้ตระหนักถึงอิทธิพลแห่งองค์การของเรา และใคร่จะกำหราบให้พวกเราเข็ดขยาดไม่กล้าดำเนินการสืบต่อไปอีก บรรดานักโทษการเมืองพากันดื้อดึงกับข้อบังคับใหม่ และเกิดการปะทะกันขึ้นกับเจ้าหน้าที่บ่อย ๆ พวกเราที่ถูกขังตามเรือนจำต่าง ๆ บางแห่งมีจำนวน

พัน ๆ พากันไม่ยอมรับการเยี่ยมจากญาติมิตร เพื่อแสดงการคัดค้านต่อระเบียบข้อบังคับทดลองใหม่ ๆ นั้น ผลก็คือถูกหาว่าเป็นพวกก่อการไม่สงบ จึงย้ายพวกตัวการ ๗ คน ไปแยกขังไว้อย่างโดดเดี่ยวห่างจากเพื่อนฝูง

ที่ ๆ ถูกย้ายไปนี้เป็นห้องขังแคบกว่าเดิมมาก ทำให้รู้สึกอึดอัด แต่ประโยชน์ที่ได้จากการเปลี่ยนสถานที่ทำให้จิตใจชื่นชื้น ทั้งไม่มีผู้คนพลุกพล่านเหมือนก่อน ๆ และพอจะสงบจิตสงบใจได้ แม้จะถูกตัดขาดมิให้คิดต่อเพื่อนร่วมคุก แต่ก็มีโอกาสอ่านหนังสือหรือทำงานต่าง ๆ ได้มากขึ้น พวกเราที่แยกไปนี้ถูกห้ามเยี่ยม ห้ามไม่ให้อ่านหนังสือพิมพ์ ถึงจะมีข้อบังคับอย่างเฉียบขาด แต่เราก็หาหนังสือพิมพ์อ่านกันจนได้อยู่นั่นเอง โดยมีผู้เด็ดดอดนำเข้าไปให้ มีการใช้เด็กเพทุบายเพื่อนำของต้องห้ามเข้าไปในเรือนจำอยู่เป็นประจำวัน การได้รับการเยี่ยมเดือนละครั้งและจดหมายจากมวลญาติมิตรสหาย ก็พอช่วยให้เราได้ทราบข่าวคราวที่สำคัญ ๆ อยู่เสมอ ขณะนั้นเป็นอันแน่ว่า องค์การของเรากำลังอยู่ในสภาพมลายหายสูญ ความสำเร็จที่เคยมองเห็นลาง ๆ บัดนี้ได้หายลับเข้าไปสู่ความมืดมิด สภาคองเกรสก็แตกแยกกันเป็นสองพวกสองฝ่าย คือฝ่ายที่เห็นควรให้มี

การปรับปรุงกับฝ่ายที่เห็นควรดำเนินไปตามรูปเดิม ฝ่ายเห็นควรให้มีการปรับปรุงนั้น มีท่านเดชพันธ์ ตาส และบิดาของข้าพเจ้าเป็นหัวหน้า โดยมีนโยบายที่จะให้สภาร่วมมือในการเลือกตั้งใหม่ เพื่อส่งผู้แทนเข้าสู่สภากลางและสภามณฑล หรืออาจเลยให้ควบคุมสภานิติบัญญัติด้วย อีกฝ่ายหนึ่งมี ซี. ราชโคปัทธหะรี (C. Rajagopatahari) ได้คัดค้านการเปลี่ยนแปลงท่านองนี้ และไม่ยอมร่วมมือด้วยโดยเด็ดขาด ขณะนั้นท่านคันธีกำลังถูกจำคุก เรารู้สึกระวนกระวายใจอย่างยิ่งเมื่อได้รับข่าวนี้ สำหรับข้าพเจ้าเห็นว่าหากเราจะทำการใหญ่ในขณะที่ผู้ร่วมงานต่างกระตือรือร้นที่จะทำการ งานนั้นย่อมสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี หากรอไปอย่างเฉื่อยชาจนผู้ที่จะร่วมปฏิบัติหมดความกระตือรือร้นแล้ว ก็จะสำเร็จได้ยาก พวกเราพอใจที่ได้รักษาไว้แล้วซึ่งเกียรติแห่งตนและความนับถือตนเอง เราได้ดำเนินไปตามวิถีทางที่เราเห็นว่าถูกต้อง แม้ผลภายหลังจะเป็นอย่างไรก็ตาม เพราะอนาคตเป็นสิ่งที่ยังมืดมนธ์มาก เราตระหนักแก่ใจแล้วว่า หากเราจะมุ่งก้าวหน้าต่อไป จะต้องใช้ชีวิตภายในคุกนอกหลายครั้งหลายคราที่เดียว

ในขณะที่เป็นนักโทษเช่นนี้ เราพยายามบำรุงรักษา

สุขภาพด้วยการออกกำลังกาย เป็นต้นว่งรอบ ๆ บริเวณ
ตกชัง หรือไม่ก็ตักน้ำมารดผักในสวนน้อย ๆ อันอยู่ในบริ-
เวณนั้น อ่านหนังสือเป็นงานประจำวันที่ข้าพเจ้าถือว่าสำคัญ
อย่างยิ่งยวด เมื่อพัสดีมาเยี่ยมจะต้องพบแต่ข้าพเจ้ากำลัง
อ่านหนังสือ และการที่เขาพบข้าพเจ้าสนใจต่อการอ่านหนัง-
สือจริง ๆ จัง ๆ จึงมีความรู้สึกขยาดข้าพเจ้าบ้าง เขาเคย
สารภาพต่อข้าพเจ้าว่าเขาไม่ได้อ่านหนังสือเลยตั้งแต่อายุ ๑๒
ปีมาแล้ว เพราะเช่นนี้เองเขาจึงตกเป็นเหยื่อของนายพันเอก
ทหารอังกฤษ เขาเป็นคนไม่มีสติปัญญาหรือความนึกคิด
ใด ๆ ความโง่อาจพาให้เขาได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นไปอีก
จนได้เป็นสารวัตรหรือผู้บัญชาการเรือนจำในอนาคตก็ได้

กลางคืนในฤดูหนาวนานมาก ท้องฟ้าทั่วประเทศอิน-
เดียปลอดโปร่ง ดวงดาวส่องแสงระยิบระยับในยามค่ำคืน
ข้าพเจ้าพึงใจและเป็นสุขต่อการชมดวงดาว เมื่อกางแผนที่
ออกเป็นคู่มือก็สามารถบอกได้ว่าดาวดวงไหนตรงกับมณฑล
อะไร ข้าพเจ้าเฝ้าแต่แหงนหน้าขึ้นคอยดูจนกว่าดวงดาวจะ
ปรากฏแก่สายตาทุกยามค่ำคืน ทำให้จิตใจสดชื่นและเป็น
สุขยิ่งนัก

เราได้ประกอบกรณียกิจเช่นนี้เป็นประจำวัน วันผ่าน
ไปเป็นสัปดาห์ สัปดาห์เป็นเดือน จนบังเกิดความเคยชิน

ต่อกิจการประจำวันและคุ้นต่อสถานที่ และรู้สึกว่าภาวะที่ตนต้องประสบอยู่นั้นบรรเทาความเดือดร้อนลงไปมาก แต่ภาระทางบ้านต้องตกอยู่บนบ่าของพวกผู้หญิงกับท่านมารดาภรรยาและน้องสาวของข้าพเจ้าต้องทำงานกันตัวเป็นเกลียวด้วยความเหน็ดเหนื่อยอย่างยิ่ง แม้จะมีอิสรภาพ แต่จะมีประโยชน์อะไรเล่า ในเมื่อคนรักต้องถูกพรากไปขังไว้ในกรงเหล็ก

หลังจากที่ได้ถูกศาลตัดสินให้เสียเงินค่าปรับแล้ว ต่อมาไม่ช้า พวกตำรวจก็มาที่บ้านของเราบ่อย ๆ เพื่อเรียกเงินค่าปรับตามคำพิพากษาที่ท่านบิดาและข้าพเจ้าต้องเสีย แต่สภาคองเกรสมีหลักการที่ไม่อนุญาตให้สมาชิกคนใดยอมเสียเงินค่าปรับตามคำสั่งของศาล คือให้ทำการดื้อแพ่ง ตำรวจจึงต้องมาหลายครั้งต่อหลายคราวเพื่อยึดทรัพย์และขนเอาสิ่งของต่าง ๆ แทนค่าปรับ บุตรน้อยของข้าพเจ้าแม้จะอายุเพิ่ง ๔ ขวบ ก็รู้สึกเคียดแค้นต่อการกระทำเช่นนั้นมาก บางคราวก็เข้าขัดขวาง ข้าพเจ้าเกรงว่ารอยแห่งความเคียดแค้นนี้จะต้องฝังลึกในความทรงจำของหนูน้อย และเป็นผลปรากฏออกในอนาคต

ระเบียบของเรือนจำในการแยกนักโทษการเมืองจาก

นักโทษสามัญนั้น ได้ปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด มีห้องขังพิเศษสำหรับนักโทษการเมืองด้วยซ้ำไป แต่ก็หาสำเร็จได้สมความมุ่งหมายไม่ เพราะเราได้รับการติดต่อจากนักโทษสามัญอยู่เสมอ จึงเรียนรู้ถึงภาวะความเป็นอยู่ของพวกเขา และเห็นตำตาทีเดียวว่า พวกเขาต้องประสบความหฤโหดจากการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่เพียงไร อาหารก็เลวแสนเลว ข้าพเจ้าพยายามรับประทานดูหลายคราวแต่กลืนไม่ลง เจ้าหน้าที่ไม่พอกับงานทั้งรายได้ก็ต่ำเหลือเกิน จึงต่างหาโอกาสรีดเงินจากนักโทษทุกวิถีทางที่จะกระทำได้ หน้าที่ที่พวกเขาจะต้องปฏิบัตินั้นก็มากมายเหลือวิสัยที่จะปฏิบัติได้โดยครบถ้วน วัตถุประสงค์ของเรือนจำมิได้มุ่งที่จะอบรมให้อาชญากรเป็นพลเมืองดีเลย นอกจากมุ่งแต่จะทรมานให้มนุษย์มีสภาพเยี่ยงสัตว์เดรัจฉานเท่านั้น เมื่อพ้นโทษไปแล้วความหวาดผวาต่อภาพนั้นต้องตราตรึงในความทรงจำของพวกเขาไปอีกเป็นเวลานาน เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นบ้าง อาหารก็พอกลืนได้ ทั้งนี้เพราะเมื่อนักโทษการเมืองพ้นโทษไปได้ พากันก่อการไม่สงบขึ้นเพื่อคัดค้านสภาพของคนคุก ยังผลให้มีการเพิ่มเงินเดือนเจ้าหน้าที่เรือนจำทั่ว ๆ ไป มีการสอนหนังสือแก่นักโทษรุ่นหนุ่มและเด็ก ๆ ด้วย แต่การอบรมบ่มนิสัยไม่มีเลย

พ้นโทษแล้ว

เมื่อถูกจองจำอยู่ในคุก เราขาดสิ่งจำเป็นอะไรต่ออะไรหลายอย่าง เป็นต้นเสียงแจ๋ว ๆ ของสตรี เสียงหัวร่ออันร่าเริงใจของเด็ก ๆ ในคุกได้ยินแต่เสียงกักขละ เสียงฮุตะคอก เสียงแช่งชักหักกระดูก และภาษาที่หยาบโลน แม้เสียงสุนัขเห่าข้าพเจ้ายังอยากได้ยินได้ฟังมากกว่า จำได้ว่าไม่ได้ยินมาเกือบ ๗—๘ เดือนแล้ว

พวกเรานักโทษการเมืองพ้นโทษจากเรือนจำลัดเนาเมื่อสิ้นเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๒๓ รู้สึกโล่งอกโล่งใจมาก ปลาบปีติอย่างล้นพ้นเมื่อเหยียบย่างออกมานอกประตูเหล็ก อากาศช่างแจ่มใสสดชื่น ลมโชยเฉื่อยอยู่มิขาดระยะ มองรอบตัวเห็นสถานที่กว้างขวางไพศาล ตามถนนหนทางจ้อก-แจ้กจอแจ ยวดยานสัญจรไปมาไม่ขาดระยะ รู้สึกมึนงงไปบ้างที่ประสบกับสิ่งแวดล้อมเช่นนั้นในนาทีแรก ๆ บางคนถึงแก่เกือบเป็นโรคเส้นประสาท เพราะเกิดปฏิกริยาแรงเกินควร แต่พอนึกถึงสถานะการณ์ของสภาคองเกรสแล้ว พลันความปลาบปีติทั้งหลายก็อันตรธาน ขณะนั้นสภาแตกแยก

ออกเป็นสองพรรคสองฝ่าย องค์การและสมาคมต่าง ๆ ที่พยายามจะล้มหรือทำลายกิจการของเราก็มีมาก ทำให้วิญญูชนทั้งหลายพากันเบื่อระอาและรังเกียจการเมือง เพราะเห็นเป็นเรื่องสกปรกโสมม

เมื่อข้าพเจ้าพ้นโทษจากคุกมาถึงบ้าน จดหมายฉบับแรกที่ได้รับมาจาก เซอร์ กริมวู๊ดเมียร์ส (Sir Grimwood Mears)๑ ซึ่งขณะนั้นเป็นหัวหน้าคณะผู้พิพากษาศาลอัยฮาบัด จดหมายฉบับนั้นเขียนก่อนวันกำหนดพ้นโทษ ท่านคงทราบล่วงหน้าแล้วจึงได้เขียนเตรียมไว้ ข้าพเจ้าแปลกใจมากที่ท่านใช้คำพูดอย่างกันเอง ทั้งได้เชื้อเชิญให้ข้าพเจ้าหมั่นไปเยี่ยมเยียนบ่อย ๆ ข้าพเจ้าไม่เคยรู้จักกับท่านเป็นส่วนตัวมาก่อนเลย เพราะท่านเพิ่งย้ายมาประจำที่นี่เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๙ เท่านั้น ก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้เลิกอาชีพทนายความเคยว่าความในคดีที่ท่านการพิจารณาต่อหน้าท่านเพียงครั้งเดียว และเป็นคดีสุดท้ายในชีวิตทนายของข้าพเจ้า แต่เห็นได้ว่าท่านมีใจเอนเอียงเข้าข้างข้าพเจ้าอยู่สักหน่อยทั้ง ๆ ที่ไม่เคยรู้จักกันเลยก็ตาม ในตอนหลังท่านจึงบอกว่า ท่านเชื่อว่าข้าพเจ้าจะเป็นบุคคลที่ก้าวหน้าไปไกลมาก จึงอยากจะผูกมิตรไว้เพื่อให้ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยนโยบายของอังกฤษ วิธี

การของท่านฉลาดมาก ยังมีชาวอังกฤษอีกเป็นจำนวนมาก ที่เชื่ออย่างไร้เหตุผลว่า การที่สังคมการเมืองของอินเดียได้เข้าคั้นรุนแรง และทำการแอนตีชาวอังกฤษนั้น ก็เพราะว่าชาวอังกฤษไม่ยอมร่วมสังคมกับชาวอินเดียบางคนนั้นเอง และยังมีเรื่องอันไม่มีมูลความจริงอื่น ๆ อีก เช่นว่าการที่ท่านบิดาของข้าพเจ้าแอนตีอังกฤษ ก็เพราะครั้งหนึ่งเมื่อท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการในสมาคมอังกฤษแห่งหนึ่งแล้ว กลับถูกคัดชื่อออกในภายหลัง เรื่องนี้เหลวไหลมาก เพราะเรามิได้มีความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจในเรื่องเช่นนี้เลย ในทางส่วนตัวเราได้คบหาสมาคมกับชาวอังกฤษเสมอ เพราะชาวอังกฤษเองก็ได้แสดงความนับถือเราอยู่ แต่ในทางส่วนรวมของชาติแล้วเรารู้สึกว่าการที่เราต้องอยู่ภายใต้การปกครองของเขานั้นเป็นความขมขื่นอย่างที่สุด แม้จะพ้นโทษออกมา เราก็ยังจะสนิทสนมกับชาวอังกฤษด้วยดีอยู่ นอกจากข้าราชการเท่านั้นที่เราไม่ค่อยลงรอยด้วย แต่ก็ไม่ใช่จะขาดความปรองดองเสียทีเดียวในเมื่อปะปนกับพวกเขา เพราะความรู้สึกนึกคิดว่าบางอย่างของข้าพเจ้าก็เหมือนพวกเขามากกว่าพวกที่เรียกตนเองว่าเสรีนิยมเสียอีก

เซอร์ กริมวูด มีความคิดที่จะก่นรากของสาเหตุแห่ง

ความชมชื่นนี้ด้วยการติดต่อกันฉันท์มิตร และปฏิบัติอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ต่างเบิดเผยและเคารพซึ่งกันและกัน ต่อมาข้าพเจ้าได้พบกับท่านหลายครั้งหลายหน ทำทีว่าจะไปร้องเรียนเรื่องความเดือดร้อนในทางภาษีอากรเทศบาลบ้าง แต่ท่านก็ออกมาพบด้วยดีและคุยกันถึงเรื่องอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับงาน

ครั้งหนึ่งท่านประนามคณะเสรีนิยมอินเดียว่าเป็นพวกชอบลาดตาขาว เป็นนักฉวยโอกาสส้นดานชั่ว นับว่าเป็นการประนามที่ค่อนจะรุนแรง ท่านเคยถามข้าพเจ้าครั้งหนึ่งว่า “ท่านคิดว่าพวกเราชาวอังกฤษจะชอบบุคคลชนิดนั้นหรือ ? หามิได้เลย” ท่านคงคิดว่าการประนามพวกเสรีนิยมจะเป็นที่ถูกอกถูกใจข้าพเจ้ากระมัง จึงได้ประนามต่อหน้าข้าพเจ้า ท่านกล่าวถึงการประกอบคณะรัฐบาลใหม่ให้มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติของตน และยกถึงความสำคัญของการศึกษา โดยกล่าวว่าชีวิตของชาติแขวนอยู่กับการศึกษา ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงนี้ย่อมเป็นผู้กำโชคชาตาของประชาชนร้อย ๆ ล้าน หากปฏิบัติหน้าที่โดยเสรีแล้วเชื่อว่าประเทศอินเดียจะก้าวไปอีกไกลมาก ท่านกล่าวว่าคนอย่างข้าพเจ้านี้แหละเหมาะแก่ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงนี้

มาก ทั้งท่านก็ได้ปรึกษากับข้าหลวงแล้วว่าควรจะให้ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งนี้ โดยให้ปฏิบัติตามนโยบายของคนอย่างเสรี บางทีท่านอาจสำนึกได้ว่าพูดมากไปหน่อยจึงได้กล่าวแก้ว่า 'แท้จริงท่านไม่มีอำนาจแต่งตั้งใครเป็นทางการ และเท่าที่สนทนากันนี้ก็เป็นเพียงการส่วนตัวเท่านั้น

ข้าพเจ้ารู้สึกสรรเสริญวิธีพูดอย่างนักการทูต และเหลียมการเมืองของท่านมาก แต่เรื่องที่ข้าพเจ้าจะไปร่วมมือกับรัฐบาลในตำแหน่งรัฐมนตรีนั้นเป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าไม่เคยคิดและไม่ยอมคิด เพราะรู้สึกเกลียดอย่างเข้ากระดูกดำแต่ขณะนั้นจนกระทั่งบัดนี้ ข้าพเจ้าคิดอยู่เสมอที่จะใคร่ได้มีโอกาสประกอบกิจอันเป็นสาระสำคัญในการรรโลงประเทศชาติ แม้จะได้ร่วมมือกับองค์การในการก่อความไม่สงบก่อการจลาจล หรือร่วมดำเนินวิธีการ "ไม่ร่วมมือด้วย" ก็ยังไม่อาจจะถือได้ว่าเป็นงานที่ถูกต้องทุกวิถีทางเพื่อมนุษยธรรม บางทีการต่อสู้ต่อนรนของเราอาจจะต้องประสบการทำลายราบ และอาจเป็นภาระอันหนักตกทอดต่อไปถึงบุตรหลานก็ได้

ข้าพเจ้าใช้เวลาหมดเปลืองไปในภาระกิจหลายอย่าง และใคร่จะได้ปลีกตัวจากปัญหาอันสับสนยุ่งยากเสียบ้าง แต่

ก็ไม่มีทางที่จะกระทำได้ เพราะปัญหาทั้งมวลเป็นมโนภาพอันเด่นชัดตราตรึงอยู่ในห้วงนึกของข้าพเจ้าเสมอ ข้าพเจ้าก็ขบคิดปัญหาเหล่านั้นอย่างหนักหน่วง และรู้สึกว่า ณ บัดนี้ข้าพเจ้ามิได้เป็นตัวของตัวเอง เหมือนเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๐—๑๙๒๑ เสียแล้ว ข้าพเจ้ามองรอบเวทีแห่งอินเดีย และมองโดยภายนอก ก็พบกับความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ มากมายหลายอย่าง ซึ่งก่อนนี้ข้าพเจ้าขาดความสังเกตจึงดูเหมือนไม่มี และแทนที่จะเห็นความสว่างกลับเห็นแต่ความยุ่งเหยิงมากขึ้นทุกที ความเชื่อมั่นที่ข้าพเจ้ามีต่อท่านคัณธีในฐานะผู้นำยังมั่นคงดีอยู่ แต่ข้าพเจ้าก็เริ่มสำรวจดูแผนการทั้งมวลของท่านอย่างถี่ถ้วนทุกแง่ทุกมุมเพื่อหาจุดอ่อน ขณะนั้นท่านถูกจำคุก พวกเราจึงขาดคำแนะนำตักเตือนจากท่าน

นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๓ เป็นต้นมา ข้าพเจ้ารู้สึกว่าชีวิตในครอบครัวเป็นสุขมากขึ้น และรู้สึกว่าตัวเป็นคนมีโชคดียิ่งในเรื่องครอบครัว เพราะแม้ข้าพเจ้าจะได้เอาใจใส่แต่เพียงเล็กน้อยในเมื่อต้องโหมกำลังเข้าปฏิบัติงาน แต่เมื่อยามคับขันหรือตกทุกข์ได้ยาก ครอบครัวก็สามารถทำให้บรรเทาลงได้เสมอ เมื่อคิดถึงเรื่องนี้ขึ้นมา ข้าพเจ้าละอายใจที่ได้ละเลยต่อครอบครัวมาเป็นเวลานาน และรู้สึกเป็นหนี้

บุญคุณต่อภรรยาที่ปรนนิบัติแก่ข้าพเจ้าโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากนับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๐ เป็นต้นมา แม้เธอจะเป็นคนไว้ตัวและค่อนข้างจะใจน้อย แต่เธอก็ฝืนและคอยปลอบประโลมให้ข้าพเจ้าเกิดกำลังใจอยู่เนืองนิตย์

มาตรฐานการครองชีพของเราได้เปลี่ยนแปลงเริ่มแต่ปี ค.ศ. ๑๙๒๐ เป็นต้นมา เรามีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ และถดมาตรฐานลงกว่าเดิม เช่น ถดจำนวนคนใช้ให้เหลือเท่าที่จำเป็นจริง ๆ ตัดรายจ่ายประเภทฟุ่มเฟือยเพื่อประหยัดเงินไว้ใช้จ่ายในยามคับขัน เข้าของก็ถูกนำออกขายเพื่อเก็บเงินสดไว้ติดตัว เป็นต้นม้า รถ และเครื่องแต่งบ้านซึ่งเห็นว่าไม่เหมาะกับฐานะปัจจุบันของเรา ส่วนเครื่องแต่งบ้านอีกชุดหนึ่งถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจยึดเอาไปขายทอดตลาดเป็นเงินค่าปรับ เมื่อบ้านขาดเครื่องประดับประดาและคนทำสวนเลี้ยงแล้ว ก็เริ่มมีสภาพรกร้างว่างเปล่า ส่วนที่เคยสวยงามและเป็นระเบียบ ก็เริ่มกลายเป็นป่าหญ้ารกรุงรังเต็มไปด้วยพันธุ์ไม้เลื้อย สามปีมาแล้วที่เรามิได้เอาใจใส่ต่อสวนเลย แต่ท่านบิดายังไม่ยินต่อการประหยัดถึงเพียงนี้ จึงต้องหันเข้าหาอาชีพทนายบ้างในบางโอกาสเพื่อให้มีรายได้มาจุนเจือทั้ง ๆ ที่ท่านมีเวลาน้อย แต่ก็ได้เงินจากอาชีพนี้ไม่ใช่จำนวน

เด็กน้อยเลย

ข้าพเจ้ารู้สึกไม่สบายใจที่ต้องพึ่งเงินของท่านบิดาตลอดมา เพราะนับแต่ได้เลิกอาชีพทนายแล้วก็ไม่เคยมีรายได้เป็นส่วนตัวเลย ภรรยาของข้าพเจ้าแทบจะไม่ได้ใช้จ่ายอะไร เมื่อรวมรายจ่ายของเราทั้งสองแล้วรู้สึกว่าน้อยอย่างประหลาด ความจริงเหตุที่ข้าพเจ้าใช้จ่ายแต่เพียงเล็กน้อยเช่นนี้ก็เพราะว่าได้เริ่มนุ่งผ้าโจงกระเบน โดยสารรถไฟชั้น ๓ จึงเป็นการทุ่นรายจ่ายอย่างมากมาย ซึ่งก่อน ๆ นี้ข้าพเจ้าไม่เคยนึกฝันว่าจะทำเช่นนั้นเลย แต่ปัญหาเรื่องการเงินมิได้ทำให้ข้าพเจ้าวิตกกังวลนัก เพราะเชื่อว่าเมื่อถึงคราวคับขันเข้าจริง ๆ ก็พอมีปัญญาหากินกับเขาได้ ทั้งในขณะนี้ข้าพเจ้าก็เป็นคนใช้จ่ายอย่างประหยัดอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าไม่อยากจะเกาะท่านบิดากินต่อไป แต่ก็หาทางออกไม่ได้ เพราะถ้าข้าพเจ้าประกอบอาชีพงานทางด้านประชาชนต้องหยุดชงัก ขณะนี้ข้าพเจ้าได้อุทิศเวลาทั้งหมดให้แก่สภาคองเกรสและเทศบาลอยู่แล้ว ปัญหานี้ข้าพเจ้าขบคิดอยู่ต่อมาอีกตั้ง ๓ ปีก็ยังไม่ตก หากท่านบิดาทราบว่าข้าพเจ้ามีความนึกคิดเช่นนี้คงจะไม่พอใจอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเองก็ได้ฝังชีวิตจิตใจไว้ในงานด้านประชาชนแล้ว จึงจำต้อง

ฝืนใจไม่ยอมเข้าทำงานใด ๆ มีบริษัทอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ยินดีให้ค่าจ้างอย่างแพงแก่ข้าพเจ้า ไม่ใช่ว่าเพราะสมรรถภาพในการงาน แต่เพื่อถือโอกาสใช้ชื่อของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์แก่กิจการของเขาเท่านั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ยอมเกี่ยวข้องกับบริษัทอุตสาหกรรมใด ๆ โดยเด็ดขาด

เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๔ มีผู้เสนอญัตติขึ้นว่าเลขาธิการของสภาควรได้รับเงินเดือนบ้าง ขณะนั้นข้าพเจ้าก็เป็นเลขาธิการด้วยผู้หนึ่งจึงสนับสนุนญัตตินั้น เพราะเห็นว่าเป็นการยากที่จะหวังผลงานอย่างเต็มเปี่ยมจากบุคคลที่ทำงานโดยไม่มีรายได้เพื่อเป็นค่าครองชีพเป็นอย่างน้อย หากมีผู้รับอาสาทำก็คงเป็นผู้มีรายได้พิเศษทางอื่น ซึ่งบุคคลเช่นนั้นย่อมไม่ใคร่เหมาะกับงานการเมือง หรือรับผิดชอบต่อหน้าที่ไม่ค่อยได้ เงินเดือนที่จะตั้งขึ้นก็ไม่ต้องมากนัก แต่ในอินเดียรู้สึกเป็นการเสื่อมเกียรติที่บุคคลจะเอาเงินสาธารณะมาใช้ ท่านบิดาจึงไม่ยอมให้ข้าพเจ้ารับเงินเดือนโดยเด็ดขาด ส่วนเลขาธิการร่วมกับข้าพเจ้าเป็นผู้มีความจำเป็นจะต้องใช้เงินจริง ๆ แต่เมื่อเห็นข้าพเจ้าไม่ยอมรับก็เลยไม่รับเหมือนกัน เป็นอันว่าเราต้องอดกันทั้งคู่

ครั้งหนึ่งข้าพเจ้านำความคิดเห็นในเรื่องการต้องพึ่ง

เกาะกินให้ท่านบิดาฟัง โดยใช้ถ้อยคำอ่อนน้อมถะมุนถะมัย เพื่อไม่ให้เป็นเรื่องกวนอารมณ์ท่าน ท่านกลับชี้แจงว่าข้าพเจ้าโง่มากถ้าหากจะมัวเอาเวลาไปใช้ในการหาเงินจำนวนเล็ก ๆ น้อย ๆ มาเลี้ยงครอบครัว แทนที่จะทำงานเพื่อประเทศชาติ ทั้งท่านเชื่อตัวเองว่า ท่านใช้เวลาเพียงสองสามวันก็พอจะหาเงินมาเลี้ยงข้าพเจ้ากับภรรยาไปได้ตั้งปี การสนทนาได้ใช้เวลานาน ในที่สุดข้าพเจ้าก็จำต้องปฏิบัติตามความประสงค์ของท่าน

สลับฉาก

ในระยะเวลาคิด ๆ กันกับการประชุมสภาคองเกรสที่เดลฮี่ระหว่างฤดูใบไม้ร่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๓ ข้าพเจ้าได้เผชิญกับเหตุการณ์ประหลาดโดยมิได้นึกฝัน กล่าวคือ

พวกซิกห์ (Sikhs) เฉพาะอย่างยิ่งพวกอะกาลิส (Akalis) ซึ่งปะปนอยู่กับพวกซิกห์ได้ปะทะกับทางฝ่ายรัฐบาลปัญจาบ พฤติการณ์ทั้งนี้มิได้มีส่วนพัวพันกับพวกซิกห์ส่วนใหญ่ และสาเหตุก็มาจากพวกซิกห์ก่อน กล่าวคือ แคว้นปัญจาบซึ่งแบ่งออกเป็นสองรัฐ คือ รัฐปาเทียละ (Patiala) และรัฐนาภา (Nabha) ได้วิวาทกันเองจนเจ้าผู้ครองรัฐนาภาถูกรัฐบาลอินเดียถอดจากตำแหน่ง การกระทำดังนี้ทำให้พวกซิกห์เป็นเดือดเป็นแค้นมาก จึงได้ก่อการไม่สงบขึ้นทั้งในและนอกรัฐนาภา ระหว่างที่การก่อการไม่สงบนี้กำลังดำเนินอยู่ ก็มีพิธีทางศาสนาจะต้องปฏิบัติในเมืองไชโต (Jaito) อันอยู่ในรัฐนาภา แต่ถูกเจ้าผู้ครองรัฐคนใหม่สั่งมิให้มีขึ้น พวกซิกห์มีความประสงค์ที่จะประกอบพิธีให้ได้ จึงได้ส่งพวกคนไปยังไชโตเป็นกองใหญ่ และ

มีการปะทะกับตำรวจ ถูกจำคุกและถูกนำไปทิ้งในป่า ทั้งมีการโบยตีอย่างโหดร้ายทารุณ ข้าพเจ้าได้รับรายงานกรณีพิพาทนี้ทุกระยะจนกระทั่งปีดสมัยประชุมวิสามัญที่เดลฮี

ต่อมามีข่าวมาว่า พวกซิกห์อีกหมู่ใหญ่กำลังเตรียมการเดินทางไปยังไซโด และได้เชื้อเชิญให้ข้าพเจ้าไปสังเกตการณ์ด้วยตนเอง ข้าพเจ้ายินดีรับคำเชิญ เพราะถือว่าเสียเวลาเพียงสองสามวันเท่านั้น และไซโดก็อยู่ใกล้ ๆ กับเดลฮี เอ. ที. คิดวานี (A. T. Kidwani) และ เค. ซันตานัม (K. Santanum) แห่งมาดราสได้ตามไปกับข้าพเจ้าด้วย พวกซิกห์พากันเดินทางด้วยเท้า เรากะให้ทันกับเวลาที่พวกเขามาถึงเขตเมืองไซโด และก็ทันตามกำหนดพอดี ขณะที่จะยกขบวนเข้าเมือง ตำรวจก็มาปะทะไว้และออกคำสั่งให้หยุด ส่วนข้าพเจ้าเองได้รับคำสั่งซึ่งลงนามผู้ปกครองชาวอังกฤษว่าไม่ให้ผ่านด่านเขตนาภา หากผ่านเข้าไปแล้วก็ให้กลับออกไปโดยทันที ผู้ที่ติดตามข้าพเจ้าไปก็ได้รับคำสั่งห้ามเช่นเดียวกัน แต่ไม่ใส่ชื่อเพราะพวกเจ้าหน้าที่ตำรวจไม่รู้จัก เราจึงแจ้งแก่ตำรวจว่าเรามิได้ไปร่วมก่อการวุ่นวาย หากแต่ในฐานะผู้สังเกตการณ์เท่านั้น เราก็ไม่ประสงค์จะละเมิดต่อกฎหมายของรัฐนาภา ทั้งขณะนี้เราก็อยู่ในเขต

นาภาแล้ว การที่จะให้เราออกจากนาภาโดยทันทีจะทำได้อย่างไร เพราะเราต่องหนหายตัวไม่ได้ รถไฟโดยสารกว่าจะมีมาอีกก็นานหลายชั่วโมง ฉะนั้นเราจึงจำเป็นจะต้องอยู่ที่นั่นก่อน แต่ทางเจ้าหน้าที่ไม่พึงเสียง เขาจับเราไปขังไว้แล้วเริ่มลงมือปราบพวกก่อการไม่สงบตามวิธีเดิม

เราถูกเก็บตัวไว้ในห้องขังหนึ่งวันเต็ม ๆ ตอนเย็นถูกคุมตัวไปสถานีรถไฟ ข้าพเจ้าถูกใส่กุญแจมือติดกับซันตานัม และมีโซ่โยงจากกุญแจมือสำหรับให้ตำรวจจูงเราด้วย คิดวานิก็ถูกใส่กุญแจมือและล่ามโซ่เหมือนกัน การถูกจูงมาตามถนนทำให้เรานึกถึงสภาพของสุนัขที่ถูกจูงเที่ยว ตำรวจยั่วให้เราบังเกิดโทสะตลอดทาง แต่เราก็ฉับทำให้เกิดอารมณ์ขบขัน คืนนั้นได้รับความทุรนทุรายมาก เพราะต้องโดยสารรถชั้น ๓ ในขบวนที่ช้ามาก ซ้ำตอนเที่ยงคืนยังต้องเปลี่ยนขบวนรถอีก ครั้นตอนเที่ยงวันของวันรุ่งขึ้น จึงถูกนำตัวไปฝากขังไว้ในคุกเมืองนาภา การถูกใส่กุญแจมือติดกันทำให้อึดอัดมาก จะไปไหนก็ต้องไปด้วยกัน ทำอะไรก็ต้องทำด้วยกัน เป็นเวลาถึง ๓ คืนกับครึ่งวัน ภาวะทั้งนี้ข้าพเจ้าภาวนาขออย่าให้ได้พบได้เห็นอีกเป็นอันขาด

เราถูกส่งเข้าห้องขังอันสกปรกโสโครก เป็นห้องเล็ก

และชั้นแถะ เพดานก็ต่ำ เวลายืนชันหัวเกือบจดเพดาน กลางคืนต้องนอนกับพื้น และต้องผวาตื่นด้วยความตกใจบ่อย ๆ ในเวลากลางคืน เพราะหนูวิ่งข้ามบนใบหน้า

ข้องอยู่สามวันจึงถูกนำตัวไปศาล วิธีพิจารณาความของศาลนี้ก็ดำเนินไปอย่างประหลาด ผู้พิพากษาคล้ายกับคนที่ไม่มีการศึกษาเสียเลย ภาษาอังกฤษก็ไม่รู้ ข้าพเจ้าสงสัยว่าเขาจะเข้าใจภาษากฎหมายไม่ได้ด้วยซ้ำไป ตลอดเวลา ๑ สัปดาห์ของการพิจารณาคดี เขาไม่ได้จดถ้อยคำอะไรสักบรรทัดเดียว หากต้องการเขียนหรือจด ก็สั่งให้พนักงานเขียนให้ เรายื่นคำร้องปลีกย่อยหลายเรื่อง แต่เขามิได้สั่งในขณะนั้นแม้แต่เรื่องเดียว คงเก็บไว้เฉย ๆ กระทั่งวันรุ่งขึ้นจึงนำกลับมายังศาลพร้อมกับบันทึกความเห็นซึ่งเป็นลายมือของคนอื่น เราไม่ขอสู้คดี เพราะปฏิบัติตามวิธีการ "ดอแพ่ง" ของเรา จึงได้แต่ยื่นคำแถลงยืดยาวเพื่อแสดงข้อเท็จจริง พร้อมทั้งแสดงข้อคิดในทางปฏิบัติงานของรัฐนาภาภายใต้การปกครองของอังกฤษ

คดีของเรา แม้จะเป็นเรื่องสามัญเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก็ใช้เวลาพิจารณานาน และมีเรื่องตลกเกิดขึ้น กล่าวคือบ่ายวันหนึ่งหลังจากการพิจารณาของศาลแล้ว พวกเราถูก

ตั้งให้รออยู่ที่ศาลานั้นจนกระทั่งเกือบ ๑ ทุ่ม จึงถูกนำตัวไป
ยังอีกห้องหนึ่ง มีคนนั่งอยู่รอบ ๆ โต๊ะหลายคนรวมทั้งนาย
ตำรวจที่ทำการจับกุมเราด้วย เขาดุกขันและเริ่มแถลงให้
การ ข้าพเจ้าจึงได้ถามเขาว่าที่นี่เป็นที่สำหรับอะไร และ
เกี่ยวข้องกับข้าพเจ้าอย่างไร ? เขาบอกแก่ข้าพเจ้าว่า นี่เป็น
ศาลและเราก็ดังจะถูกพิจารณาในคดีที่ต้องหาว่าสมคบกัน
ตั้งสมาคมลับ ข้อหานี้ต่างกับข้อหาเดิม ชั้นแรกเราถูกกล่าว
หาว่าขัดคำสั่งเจ้าหน้าที่ ซึ่งศาลจะลงโทษจำคุกได้ไม่เกิน ๖
เดือน เจ้าหน้าที่คงเห็นว่าเบาเกินไปในการที่จะลงโทษเรา
ให้เข็ดหลาบได้ จึงกล่าวหาใหม่อีกกระทงหนึ่งเพื่อให้โทษ
หนักขึ้น แต่เมื่อปรากฏว่าบุคคลเพียง ๓ คนจะสมคบกันตั้ง
สมาคมลับย่อมไม่สมเหตุสมผล เขาจึงได้ปั้นขึ้นอีกคนหนึ่ง
เป็นคนที่ ๔ คน ๆ นี้ไม่เคยเกี่ยวข้องหรือรู้จักมักคุ้นกับเรา
เลย แต่ก็ถูกจับมาในคดีเดียวกัน เขาเป็นพวกซิกห์ เคย
เห็นหน้าเมื่อตอนสวนทางกันจะไปเมืองไซโตเท่านั้นเอง

คล้ายกับว่าความรู้สึกได้อันตรธานไปจากข้าพเจ้าแล้ว
เป็นส่วนมาก ในเมื่อต้องถูกกล่าวหาใหม่อีกกระทงหนึ่ง
และข้อกล่าวหาล้วนเป็นเรื่องที่ทางการตำรวจเสกสรรปั้นขึ้น

ทั้งเวลาที่เราจะได้เตรียมการแก้คดีก็ไม่มี แต่เรื่องนี้มิได้ทำให้ผู้พิพากษาเดือดร้อนแต่อย่างไร เพราะจำเลยที่ถูกนำตัวขึ้นพิจารณาในศาลเมืองนาภาจะต้องว่าจ้างแต่เฉพาะทนายเมืองนั้น ทนายจากถิ่นอื่นจะเข้าว่าท่างไม่ได้ เราเพิ่งทราบความเป็นไปของเมืองนครวันเอง ข้าพเจ้ารู้สึกปั่นป่วนในสมอง ในที่สุดก็แจ้งแก่ศาลว่าเขาจะทำอย่างไรกับพวกเราก็เชิญเถิด เราจะไม่ยอมรับรู้ในคดีนี้เป็นอันขาด เราต้องทนนิ่งฟังการโกหกมดเท็จของตำรวจที่ปั้นเรื่องเข้ามาปรักปรำเราตลอดเวลา ด้วยสำนวนโวหารอันพิศดาร นาน ๆ เราจึงพูดสั้น ๆ ทัดทานไว้บ้าง และยื่นคำแถลงเกี่ยวกับข้อเท็จจริงแก่ศาลบ้าง ผู้พิพากษาที่ทำการพิจารณาคดีนี้ดูเหมือนจะมีความรู้มากกว่าคนก่อนหน่อย

ระหว่างการพิจารณาคดีทั้งสองนี้ เราถูกเบิกตัวไปให้การที่ศาลบ่อย ๆ และชอบการไปศาลมาก เพราะเหมือนกับถูกปล่อยออกจากหลุมอันเน่าเหม็น วันหนึ่งขณะที่เดินทางไปศาล พัสดีเรือนจำได้มาหาเราในนามข้าหลวงประจำรัฐ เพื่อแจ้งให้ทราบว่า หากเราจะขอลุกะโทษสำนึกในความผิด และทำทานบนไว้ว่าจะออกจากรัฐนาภาแล้ว ทางศาลจะยกฟ้องคดีทั้งสองทันที เราตอบไปว่าเราไม่มีอะไรที่

จะต้องลุกะโทษ ทางฝ่ายข้าหลวงต่างหากที่ควรต้องขอลุกะโทษแก่พวกเรา ส่วนเรื่องทานบนนั้นเป็นตายเราก็ทำไม่ได้

หลังจากวันถูกจับจนถึงวันตัดสินเป็นเวลาสองสัปดาห์ เวลาทั้งหมดนี้เป็นประโยชน์ต่อโจทก์ฝ่ายเดียว เพราะเราไม่ให้การต่อสู้คดี มีการเลื่อนการพิจารณาบ่อย ๆ ด้วยเหตุเล็ก ๆ น้อย ๆ โดยอ้างนามบุคคลภายนอก เฉพาะอย่างยิ่งข้าหลวงอังกฤษ เมื่ออัยการซักถามพยานฝ่ายตนจนสิ้นสุดกระบวนความแล้ว เราก็ทำคำแถลงเป็นลายลักษณ์อักษร ศาลได้เลื่อนวันตัดสินไปอีก ต่อมาเล็กน้อยก็ถึงวันอ่านคำพิพากษาซึ่งเขียนเป็นบีกใหญ่ เป็นที่เห็นได้ชัดว่ามิได้เขียนที่ศาล หากเขียนเตรียมไว้ก่อนหน้าเราจะได้ยินคำแถลง ศาลมิได้อ่านคำพิพากษาเป็นรายละเอียด เพียงแต่แจ้งให้ทราบว่าเราถูกตัดสินจำคุก ๖ เดือน ฐานขัดขืนคำสั่งเจ้าหน้าที่

ในวันเดียวกันก็ถูกตัดสิน ในคดีที่หาว่าสมคบกันตั้งสมาคมลับด้วย ซึ่งศาลให้จำคุกเราไว้ ๑๘ เดือน หรือ ๒ ปี ไม่แน่ ข้าพเจ้าชักจะลืมเลือนเรื่องนี้แล้ว เป็นอันว่าทั้งสองคดีเราจะต้องถูกจำคุกรวมเป็น ๒ ปี หรือ ๒ ปี ๖ เดือน

ระหว่างการพิจารณา ทำให้เราได้เห็นแสงสว่างขึ้น

อีกมากเกี่ยวกับการปกครองรัฐต่าง ๆ โดยรัฐบาลอังกฤษ การดำเนินการพิจารณาเป็นเรื่องตลก เพราะเหตุนี้เองจึงไม่ยอมให้นักหนังสือพิมพ์ หรือบุคคลภายนอกเข้าฟังการพิจารณา ตำรวจทำตามชอบใจตนเองทุกอย่าง โดยไม่คำนึงในด้านศีลธรรม และไม่เคารพต่ออำนาจศาลเลย บางทีก็ฝืนคำสั่งศาลเอาดื้อ ๆ ข้าพเจ้าต้องถูกขังแถลงบ่อย ๆ ให้ตำรวจประพฤติตัวในระเบียบวินัยและเคารพศาล บางครั้งตำรวจกระชากเอากระดาษมาบันทึกคำให้การด้วยมารยาทอันเลวทรามมาก ผู้พิพากษาก็ได้แต่ทำตาปริบ ๆ เราอดรนทนไม่ได้ต้องสั่งสอนตำรวจแทนศาล ศาลทีนี้ถือว่าอำนาจตำรวจมาก และดูเหมือนจะถือว่าเราเหมือนกัน เพราะข่าวเราถูกจับได้ยินไปถึงพวกหนังสือพิมพ์อัฮาบัดด้วยหากภาวะบ้านเมืองเป็นอยู่อย่างนี้แล้ว เราจะหาความปลอดภัยได้อย่างไร นักการเมืองคนสำคัญ ๆ หรือไม่สำคัญยังโดนเข้าถึงเพียงนี้ ราษฎรสามัญจะต้องประสบกับภาวะเช่นไร เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าเป็นห่วงมาก

ท่านบิดารู้เรื่องของรัฐต่าง ๆ ในอินเดียอยู่บ้าง จึงมีความวิตกมากเมื่อได้ทราบข่าวการจับกุมข้าพเจ้า แต่ข่าวต่าง ๆ ที่ท่านได้รับไม่ตรงกับความเป็นจริง และเป็นข่าว

เล็ก ๆ น้อย ๆ ท่านได้โทรเลขไปยังอุปราชเพื่อขอทราบข่าวเกี่ยวกับข้าพเจ้า ทางฝ่ายเจ้าหน้าที่จึงหาทางกีดกัน มิให้ท่านบิดาไปเยี่ยมข้าพเจ้าด้วยวิธีการต่าง ๆ ในที่สุดท่านก็ไปเยี่ยมข้าพเจ้าที่คุกจนได้ แต่ก็ช่วยอะไรกันไม่ได้ เพราะข้าพเจ้าไม่ต่อสู้คดี จึงขอให้ท่านเดินทางกลับ ไม่ให้เป็นห่วงเป็นใย เมื่อท่านกลับแล้วก็ส่งทนายประจำสำนักของเรา คือ กาบิล เทฟ มาลาวิยะ (Kapil Dev Malaviya.) มาคอยคุมคดีและรอดูเหตุการณ์ทางศาล ความรู้ของท่านผู้นี้คงกว้างขวางขึ้นอีกมากเมื่อได้มาเห็นวิธีปฏิบัติของศาลในรัฐนี้ ตำรวจเคยใช้กำลังบังคับเอาเอกสารสำคัญจากท่านครั้งหนึ่ง แต่ไม่สำเร็จ

การพิจารณาคดีของเราแม้จะสิ้นสุดลงแล้ว แต่รายละเอียดของคำพิพากษา มีข้อความอะไรบ้างเราหาได้รับทราบไม่ เราได้ขอสำเนาคำพิพากษาและทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ให้เราทำคำร้องเป็นทางการ แต่ก็หาได้รับไม่

เย็นนั้นพัสดีได้ไปพบเราที่คุก แล้วเปิดตัวออกมาเพื่อเอาคำสั่งผู้ครองรัฐให้อ่าน คำสั่งนั้นให้รอการลงอาญาเราไว้ก่อน ทั้งนี้โดยอาศัยอำนาจตามประมวลกฎหมายลักษณะอาญา บรรทัดท้ายคำสั่งก็ไม่มี ฉะนั้นจึงเป็น

อันว่าคำพิพากษาถึงโทษเราเป็นอันสิ้นสุดถึงเพียงแค่ที่แจ้งให้ทราบเท่านั้น จากนั้นเขาก็เอาคำสั่งอันเด็ดขาดอีกฉบับหนึ่งให้เราอ่านเป็นใจความว่า เราต้องเดินทางออกจากรัฐนาภาและมิให้กลับเข้าไปอีกเว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นทางการ ข้าพเจ้าขอสำเนาคำสั่งฉบับนั้น แต่เจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้ เราถูกคุมตัวไปสถานีรถไฟและปล่อยตัวที่นั่นเอง ในเมืองนี้เราไม่รู้จักใครเลย ทั้งประตูเมืองก็ปิดในเวลากลางคืน รถไฟจะออกในชั่วครู่นั้นเอง จึงรีบขึ้นเพื่อเดินทางกลับไปยังเดลฮีและอัลฮาบัดในที่สุด

จากอัลฮาบัดข้าพเจ้าได้ส่งจดหมายไปยังผู้ครองรัฐเพื่อขอให้ส่งสำเนาคำสั่งและสำเนาคำพิพากษาทั้งสองคดีนั้นมาให้ โดยอ้างว่าจะอุทธรณ์คำพิพากษานั้น แต่เขาไม่ยอมส่งมาคงยืนกรานปฏิเสธอยู่นั่นเอง เป็นอันว่าคำพิพากษานั้นยังแขวนอยู่เหนือข้าพเจ้าและอาจจะใช้บังคับเอาแก่ข้าพเจ้าเมื่อใดก็ได้ในเมื่อรัฐบาลอังกฤษต้องการ

เราทั้งสามได้รับการรอดจากอาญา แต่คนที่สิ้นข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเป็นอย่างไรต่อไป เขาเป็นพวกซิกห์เป็นคนไม่มีพวกพ้องที่มีอิทธิพลช่วยเหลือ ไม่มีเสียงมหาชนสนับสนุน และคงสิ้นชื่อแค่ในคุกนั่นเอง แต่เราก็มิได้ลืมเขา

เราพยายามทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อเขาแล้ว ข้าพเจ้าหวังว่า คณะกรรมการคูร์ทวารา (Gurdwara Committee) คงจะเอาใจใส่ในเรื่องนี้เช่นเดียวกับเรา

เราทั้งสามได้นำเอาโรคติดตัวมาจากคุกเมืองนาภาด้วย คือโรคไข้รากสาด ข้าพเจ้าป่วยก่อนข้างหนัก แต่ก็ยังน้อยกว่าเพื่อนอีกสองคน ข้าพเจ้าล้มเจ็บอยู่ ๓—๔ สัปดาห์ แต่สองคนนั้นเจ็บอยู่นานกว่ามาก

สถับฉากในรัฐนาภายังมีต่ออีกตอนหนึ่ง คือภายหลังที่เราจากมาแล้ว ๖ เดือน คิทวานี้ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนสภาคองเกรสในอัมริตสา เพื่อทำการติดต่อกับคณะกรรมการคูร์ทวาราของพวกซิกห์ คณะกรรมการได้จัดส่งพวกซิกห์มีจำนวน ๕๐๐ คน ไปยังเมืองไชโต คิทวานี้ติดตามไปเพียงแค่ชายเขตเมืองนาภา ครานั้นพวกซิกห์ถูกกระสุนปืนบาดเจ็บล้มตายหลายคน คิทวานี้จึงเข้าไปทำการช่วยเหลือผู้บาดเจ็บ ตำรวจได้เข้ากลุ้มรุมทำร้ายเขาและจับกุมเอาตัวไปโดยมิได้แจ้งข้อกล่าวหา ทั้งไม่ถูกนำขึ้นพิจารณาในศาลเลย เมื่อเจ้าหน้าที่จับไปแล้วก็นำไปขังไว้ในคุกเบื้นเวลาเกือบหนึ่งปี จนเกิดป่วยหนักจึงปล่อยตัวออกมา

การจับคุมและกักกันคิทวานี้ครานี้ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการกระทำผิดอย่างร้ายแรงของเจ้าหน้าที่ผู้สั่งการ จึงได้ทำหนังสือร้องเรียนไปยังผู้ปกครองรัฐ (ซึ่งเป็นชาวอังกฤษและเป็นข้าราชการพลเรือนของรัฐบาลอินเดีย) ว่าเหตุใดจึงได้กระทำแก่คิทวานี้เช่นนั้น เขาตอบมาว่า การที่คิดวานี้ถูกจำคุกก็เพราะเขาละเมิดคำสั่งเจ้าหน้าที่ๆ ห้ามมิให้เขาเข้าไปในเขตรัฐนาภาโดยไม่ได้รับอนุญาตพิเศษ ข้าพเจ้าได้โต้บัญหากฎหมายกับเขาในเรื่องนี้ รวมทั้งเรื่องที่ตำรวจทำการจับกุมบุคคลผู้กำลังทำการช่วยเหลือผู้บาดเจ็บ ข้าพเจ้าได้ขอร้องให้เขาส่งสำเนาคำสั่งลงโทษนั้นมาให้ข้าพเจ้าแต่เขาปฏิเสธทำให้ข้าพเจ้าใคร่จะได้เดินทางไปยังรัฐนาภาด้วยตนเองและยอมให้เขาลงโทษเช่นเดียวกันกับคิทวานี้ ความรักที่มีต่อเพื่อนร่วมงานได้เรียกร้องข้าพเจ้าอย่างแรงกล้า แต่มีเพื่อนอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากห้ามไว้ ข้าพเจ้าเชื่อเสียงส่วนมาก ในที่สุดจึงรู้ว่ามันเป็นความอ่อนแอของข้าพเจ้าเอง คิดขึ้นมาทีไรทำให้ข้าพเจ้าละอายแก่ใจที่ทอดทิ้งเพื่อนร่วมเป็นร่วมตายมาด้วยกันเช่นนั้น ทั้งเห็นได้ชัดๆ ว่าพวกเรามักจะพากันพูดมากกว่าแสดงความกล้าหาญ

ม. โมฮามัดอาลี
ท่านบิดา และท่านคัณธี

การประชุมสามัญของสภาคองเกรส ประจำปี ค.ศ.
๑๙๒๓ ได้จัดให้มีขึ้นทางภาคใต้ของเมือง โคโคนาดา
(Coconada) ม. โมฮามัด อาลี เป็นประธานที่ประชุมท่าน
ได้กล่าวคำปราศรัยในการที่ได้รับเลือกเป็นประธานอย่างยืด
ยาวตามธรรมเนียม โดยกล่าวท้าวความถึงความก้าวหน้า
แห่งวิถีทางการเมืองของเราในชมรมมุสลิม ว่าภายใต้การ
นำของอาการ์ ข่าน ก็ได้เข้ารับเลือกเป็นผู้แทนในปี ค.ศ.
๑๙๐๗

ท่าน โมฮามัด อาลี ได้ชักนำให้ข้าพเจ้ารับตำแหน่ง
เลขาธิการสภาคองเกรสในปีที่ท่านเป็นประธาน ข้าพเจ้าไม่
ค่อยพอใจรับตำแหน่งที่ต้องรับผิดชอบในการบริหาร ใน
ขณะเมื่อยังไม่ทราบนโยบายอนาคตโดยแจ่มแจ้ง แต่ก็ไม่
อาจขัดความประสงค์ของท่านได้ ทั้งรู้กันดีว่าคนอื่น ๆ อาจ
ร่วมมือกับท่านด้วยดีไม่ค่อยได้ ท่านเป็นคนรุนแรง รักก็รัก
มากเกลียดก็เกลียดมาก ข้าพเจ้าเป็นคนเคราะห์ดีที่อยู่ในกลุ่ม
ที่ท่านรัก สายสัมพันธ์แห่งความรักได้รัดรึงเราทั้งสองไว้

แล้วอย่างแน่นแฟ้น ท่านเป็นคนเคร่งในศาสนามาก แต่ข้าพเจ้าไม่ใคร่สนใจในเรื่องศาสนานัก ข้าพเจ้าเห็นใจท่านที่เป็นคนเอาจริงกับงานทั้งมีความปรีชาสามารถในภาระกิจเป็นผู้มีปฏิภาณและไหวพริบยากที่จะหาได้ในผู้อื่น แต่เพราะความใจน้อย ทำให้ท่านต้องขาดมิตรสหายไปหลายคน เป็นคนเปิดเผย ไม่ชอบเก็บความลับ หากมีแนวความคิดอะไรดี ๆ แล้วมักจะเปิดอกพูดเสมอโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายอันอาจเกิดขึ้นภายหลัง

เราได้ร่วมงานกันด้วยดีตลอดระยะเวลาที่ท่านเป็นประธาน แม้จะมีบางครั้งบางคราวที่ความเห็นขัดแย้งกัน โดยเฉพาะปัญหาปลีกย่อย แต่ก็ปรานีปรานอมกันได้ เป็นต้นว่าข้าพเจ้าเสนอให้ใช้วิธีขานชื่อสมาชิก โดยเพียงแต่เรียกชื่อเฉย ๆ ไม่ต้องเรียกคำนำหน้า, นามสกุล, ราชทินนาม, บรรดาศักดิ์หรือยศด้วย เพราะในภาษาอินเดียคำนำหรือคำต่อท้ายมีมากมายเหลือเกิน เป็นต้น มหาตมะ มอลานา บัณฑิต เชกห์ ไซเอด มันชิ มูลวี และที่เพิ่มขึ้นใหม่ ๆ อีก เช่น ศรียะ และศรี สมัยใหม่ใช้ มร. (Mr.) หรือเอสไคว (Esquire) ก็มีและยังมีอีกมากมายซึ่งทำให้สับสน ข้าพเจ้าใคร่จะวางหลักไว้ให้เป็นระเบียบเสียที แต่ไม่ได้รับ

การเห็นชอบด้วย ท่านประธานถึงแก่โทรเลขในฐานะผู้เป็นประธานสั่งข้าพเจ้ามาว่าต้องรักษาประเพณีเก่าไว้ และเหนือสิ่งอื่นใดหมดจะต้องใช้คำ มหาตมะ นำหน้าท่านคันธีเสมอ

อีกเรื่องหนึ่งก็คือ เรื่องพระเจ้าผู้สูงสุด ไม่ว่าจะพูดเรื่องอะไร อาตีเป็นต้องอ้างอิงถึงพระผู้เป็นเจ้าทุกเรื่องไป แม้แต่ในปัญหาทางการเมืองในสภา จะต้องมีการขอบคุณพระผู้เป็นเจ้าหรือสวดมนต์วิงวอนเพื่อแก้การละล้างปัญหาทั้งหลาย ข้าพเจ้าคัดค้านและถูกตะคอกเอาว่าเป็นคนไม่มีศาสนา แต่ในตอนหลังท่านบอกแก่ข้าพเจ้าว่า ด้วยความจริงใจท่านเห็นข้าพเจ้าเป็นคนที่เคร่งต่อศาสนาจริงจังผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าเองก็สนเท่ห์เหมือนกันว่า ที่ท่านพูดนั้นมีความจริงเพียงไร ? อาจเป็นได้ว่า ความจริงนั้นย่อมสุดแต่ความหมายของศาสนานั้นเอง

ข้าพเจ้าพยายามที่จะเลี่ยงไม่ถกเรื่องศาสนากับท่าน เพราะรู้ว่ามันเป็นเรื่องที่นำความขุ่นข้องหมองใจมาสู่เรา บางทีอาจทำให้ข้าพเจ้าเป็นเดือดเป็นแค้นไปก็ได้ เพราะเป็นการยากที่หากบุคคลใดเมื่อได้ปลงใจเชื่อมั่นในลัทธิศาสนาของตนเสียแล้ว ย่อมยากจะให้ถอนความเชื่อมั่นนั้นเสียได้โดยง่าย ยิ่งกับชาวมุสลิมเรื่องก็ยิ่งไปกันใหญ่เพราะไม่มี

อะไรเป็นหลักเกณฑ์แห่งการโต้เถียง ว่ากันตามหลักแล้ว ทางของศาสนาเป็นทางตรงและแคบผู้ที่เดินตามทางนั้นจะต้องไม่เลี่ยงออกซ้ายหรือขวาเป็นอันขาด ส่วนพวกฮินดูต่างจากในทางปฏิบัติเขาเคร่งต่อกฎข้อบังคับของศาสนา แม้จะเป็นเครื่องถ่วงหรือล้าสมัยเพียงใดก็ตาม ถึงแก่บางคราวการปฏิบัติเช่นนั้นได้ก่อให้เกิดการเสียหายอย่างมากก็ตาม แต่ในการถกเถียงแล้ว เขาก็พร้อมที่จะให้เหตุผล เขาเดินทางตรงและแคบเช่นเดียวกับพวกมุสลิม เนื่องแต่ประเพณีบางประการล้าสมัยมากจึงทำให้มีผู้เห็นว่าศาสนาฮินดู แท้จริงเป็นเพียงลัทธิเท่านั้นนับเป็นศาสนาไม่ได้ แต่มหาชนชาวอินเดียก็ยังยึดมั่นอยู่ จึงยังคงเป็นศาสนาสำคัญตราบทุกวันนี้ แม้ชาวฮินดูจะเลิกเชื่อในพิธีศาสนา แต่ก็ไม่มีใครจะกล้ากล่าวว่าคนไม่ใช่ฮินดูดังเช่นข้าพเจ้าที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ แม้ข้าพเจ้าจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูเลยก็ตาม ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์อยู่โดยของอินเดียได้ยกย่องให้ข้าพเจ้าเป็นบัณฑิต แม้ข้าพเจ้าจะไม่ประสงค์คำอันน่ากลัวนี้ หรือคำอื่นใดมาต่อชื่อของข้าพเจ้าๆก็ต้องยอมรับเอา ข้าพเจ้าได้พบนักศึกษาชาวตุรกีคนหนึ่งในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อต่างได้รับการแนะนำให้รู้จักกันแล้ว เขาก็ฉงนสนเท่ห์มากที่ข้าพเจ้าถูก

เรียกว่า "บัณฑิต ยวาหรลาลเนห์รู" และรู้สึกผิดหวัง เพราะตามที่เขาได้บอกแก่ข้าพเจ้าในตอนหลังว่า คำ "บัณฑิต" ทำให้เขามีมโนภาพว่าจะได้พบพุระหรือคนชราที่คงแก่เรียน

ข้าพเจ้าพบกับท่าน โมฮามัด อาลีเบ็นครั้งสุดท้ายในคราวสมัยประชุมที่ ลาโฮร์ เมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๙ ท่านไม่ชอบคำปราศรัยคราวเปิดประชุมของข้าพเจ้าในตำแหน่งประธานสภา และได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงด้วยถ้อยคำอันก้าวร้าวมากเช่นตอนหนึ่งกล่าวว่า "ฉันขอบอกให้ท่านทราบล่วงหน้าว่า เพื่อนร่วมงานของท่านจะพากันละทิ้งท่านในยามเมื่อเหตุการณ์คับขันถึงขีดสุด สมาชิกในสภานี้เองจะเป็นผู้ส่งท่านไปสู่ตะแลงแกง". คำทำนายที่น่าเศร้าใจและสยดสยองอะไรเช่นนี้

เมื่อกลับมาจาก โกโคนาดา ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๒๔ ได้เล็กน้อยก็ได้รับความรู้ใหม่ที่ลึกซึ้งบัดอึก ข้าพเจ้าจำวันไม่ได้แน่นอน แต่จำได้ว่าระหว่างพิธีชำระบาปในพระแม่คงคา บรรดานักบุญพากันชุดคงค์มายังสถานที่นั้นอย่างล้นหลาม ที่ตำบลตริเวนี (Triveni) มีฝูงชนพากันมาอาบน้ำชำระในพระแม่คงคาตอนที่บรรจบกับแม่น้ำยมนามากมาย

เพราะตามนิยายปรำปรากล่าวว่า ณ ที่ตรงนั้นมีแม่น้ำสะระสวัสดี (Saraswati) ไหลมาบรรจบกันอีกสายหนึ่งด้วย พระแม่คงคากว้างประมาณ ๔๐ เส้น แต่ในฤดูหนาวจะงวดลงจนมีหาดทรายอันกว้างไพศาลเหมาะแก่สัปดบุรุษจะพากันตั้งค่ายที่พักชั่วคราวภายในบริเวณท้องแม่น้ำนั้น แม่น้ำนั้นมักจะเปลี่ยนสายทางไหลบ่อย ๆ และโดยเฉพาะในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ นี้กระแสน้ำเปลี่ยน จึงทำให้กระแสตอนต่ำบริเวณนี้เชี่ยวน่ากลัวอันตรายมาก แต่ถ้ามีการบ้องกันโดยจำกัดจำนวนของผู้ที่จะลงอาบในคราวหนึ่ง ๆ อาจจะไม่มีผู้ที่ได้รับอันตรายเลย

'ข้าพเจ้ามิได้สนใจต่อเรื่องเช่นนี้นัก เพราะมิได้หวังสร้างกองบุญด้วยการชำระกายในแม่น้ำในวันสำคัญทางศาสนาเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้ทราบระแคะระคายจากทางหนังสือพิมพ์ว่า ได้มีการขัดแย้งกันขึ้นระหว่าง บัณฑิต มะดัน โมบัน มาลวียะ (Pandit Madan Moban Malaviya) กับรัฐบาลแห่งมณฑลนั้น ทั้งนี้เพราะทางฝ่ายรัฐบาลได้ออกคำสั่งห้ามการลงอาบน้ำที่ตำบลนั้น มาลวียะได้คัดค้านคำสั่งนี้ตามทัศนทางศาสนา แต่ทางฝ่ายรัฐบาลก็ถือว่าได้กระทำไปเพื่อความปลอดภัยของประชาชนเอง แต่วิธีการของรัฐ

บาดก่อนข้างจะกระด้างและเด็ดขาดเกินไปหน่อย จึงก่อให้บังเกิดความเคียดแค้นชิงในหมู่ประชาชน

ครั้นถึงวันพิธีใหญ่ข้าพเจ้าได้ไปยังริมฝั่งแม่น้ำแต่เช้าครู่เพื่อสังเกตการ แต่มิได้มีเจตนาที่จะอาบน้ำเพื่อชำระบาป ข้าพเจ้าทราบว่ามาตะวียะได้ส่งคำขาดต่อรัฐบาลด้วยถ้อยคำสุภาพเพื่อขออนุญาตให้มีการยาบน้ำที่ด่าบดตริเวณ์ให้ได้บรรยากาศกำลังเคร่งเครียด เพราะผู้ปกครองท้องที่ไม่ยอมอนุญาต เมื่อถูกปฏิเสธเช่นนั้น มาตะวียะจึงตกลงใจใช้วิธีการของสัตยะกราหะ และพากันเดินทางไปยังด่าบดตริเวณ์มีจำนวนประมาณ ๒๐๐ คน ข้าพเจ้ามีความสนใจมากถึงแก่ลงทุนเดินร่วมไปกับเขาด้วย บริเวณที่สำหรับอาบน้ำชำระนั้น ถูกกันด้วยรั้วสูงและยาวไปตามลำน้ำเพื่อมิให้ประชาชนล่าเข้าไปในเขตได้ พอเราไปถึงก็ถูกตำรวจห้ามและบันไดที่พวกเรานำไปพาดเพื่อปีนป่ายเข้าไปถูกยึดหมด แต่วิธีการของสัตยะกราหะและวิธีไม่รุนแรง คือเมื่อทำผิดก็ยอมเดินทางไปสู่คุกโดยไม่ต่อสู้เจ้าหน้าที่นั้น ผู้กมัดพวกเรามากจึงเพียงแต่พากันนั่งลงบนพื้นทรายริมรั้วไม้ ตั้งแต่เวลาเช้าจนบ่ายแดงแดดก็ร้อนจัดขึ้นทุกที โดยเฉพาะทรายซึ่งดูดเอาความร้อนเข้าไว้ ทำให้พวกเราต่างหิวกระหายและร้อนระอุ

ด้วยกันทุกคน ตำรวจเท้าและตำรวจม้าพากันคุมเชิงอยู่ กอง
ทหารม้าก็อยู่ที่นั่นด้วย พวกเราต่างได้รับความกระวนกระ-
วายเช่นกัน เจ้าหน้าที่คงได้รับคำสั่งอะไรเป็นพิเศษ จึงต่อ
มาสักครู่พากันขึ้นม้า และคงเตรียมการขับไล่พวกเราออก
จากที่นั่นเป็นแน่ แต่ข้าพเจ้ามิได้คิดเลยไปว่าจะถูกตลุยไล่
โดยพวกทหารม้าด้วย ทั้งข้าพเจ้าเองก็เบื่อต่อการนั่งอยู่เช่น
นั้นเต็มทนแล้ว จึงชักชวนพวกนั้นให้ปีนรั้วเข้าไปด้านใน
ข้าพเจ้าเริ่มปีนก่อน คนอื่น ๆ ก็รีบทำตาม บางคนถึงแก่พัง
รั้วจนเดินเข้าได้อย่างสบาย คนหนึ่งเอาธงชาติมาให้แก่ข้าพ
เจ้า ข้าพเจ้าจึงได้เอาธงปักไว้บนรั้วเพราะขณะนั้นข้าพเจ้า
ได้ขึ้นนั่งอยู่ข้างบนแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกตื่นเต้นและได้รับความ
สนุกสนานมากที่เห็นภาพคนปีนรั้วอย่างชุลมุล ทหารม้าพา
กันขี่ม้าเข้ามาขวางกั้นไว้อย่างกาหด พวกเรามิได้ใช้ความ
รุนแรงเลย เพียงแต่คงกระบองและผลักไสประชาชนให้
ออกเท่านั้น ทั้งระวังมิให้กระบองถูกใครบาดเจ็บเป็นอัน-
ตราย ภาพเช่นนี้ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงเครื่องกีดขวางเมื่อคราว
เกิดกบถ

ในที่สุดข้าพเจ้าก็กระโดดเข้าด้านใน และรู้สึกร้อน
มากที่ต้องออกกำลังกายจึงโดดลงในแม่น้ำ แต่เมื่อขึ้นจาก

น้ำแล้ว มีความประหลาดใจมากที่มาละวัยกับพวกยังคงนั่ง
อยู่ทางด้านนอก คนละฟากรั้วกับตำรวจ ข้าพเจ้าจึงเดิน
อ้อมไปหาเขาและนั่งลงข้าง ๆ รู้สึกว่าเขามีความตื่นเต้นมาก
และพยายามระงับใจมิให้หวาดกลัว แต่ทันใดนั้นเขาก็ปรี่
เข้าไปท่ามกลางพวกตำรวจด้วยอาการอันพิศดาร สำหรับ
คนอื่น ๆ การปรี่เข้าไปเช่นนั้นคงไม่ประหลาดนัก แต่เขาเป็น
คนชราและร่างกายอ่อนเปลี้ย จึงเป็นการน่าพิศวงอย่างบอก
ไม่ถูก พวกเราพากันทำตามคือเฮโดเข้าไปในหมู่พวกตำรวจ
หลังจากยันกันอยู่พักหนึ่งตำรวจก็ปล่อยพวกเรา และครู่หนึ่ง
ต่อมาก็พากันกลับ

เราไม่แน่ใจว่ารัฐบาลจะทำอย่างไรแก่เราต่อไป บาง
ทีอาจไม่ประสงค์จะทำอะไรแก่มาละวัยกระมัง เพราะเขา
ไม่มีความสำคัญอะไร จึงปล่อยเรื่องให้เงียบหายไปเฉย ๆ

ตอนต้นปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ได้รับข่าวว่าท่านคัณธีซึ่งขณะ
นั้นถูกจำคุกอยู่เกิดเจ็บหนักขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วน ต่อมา
ถูกส่งไปยังโรงพยาบาลเพื่อรับการผ่าตัด ทั่วประเทศอินเดีย
ตกอยู่ในภาวะแห่งความร้อนรนกระวนกระวายใจ การที่
คอยสดับข่าวด้วยความห่วงใย ช่างเป็นเวลาแห่งการผันร้าย

จริง ๆ ประชาชนพากันเดินทางไปยังปูนาดุจสายน้ำไหล จาก
ทุกทิศทุกทางของอินเดีย ต่างกระหายที่จะได้เยี่ยมผู้เป็นประ
มุขแห่งตน แต่การอยู่โรงพยาบาลของท่านก็ในฐานะเป็น
นักโทษที่ยังถูกควบคุมตัวอยู่ ฉะนั้นแขกที่จะเข้าเยี่ยมได้จึง
จำกัดจำนวน ข้าพเจ้ากับท่านบิดาโชคดีที่ได้เยี่ยม

เมื่ออาการหายเป็นปกติแล้ว ทางรัฐบาลหาได้ส่งท่าน
กลับไปยังเรือนจำอีกไม่ แต่กลับอภัยโทษให้ท่านเป็นอิสระ
รวมเวลาที่ถูกจำคุกครั้งนี้ ๒ ปี จากกำหนดโทษตามคำ
พิพากษา ๖ ปี ท่านได้เดินทางไปพักผ่อนตำบล ยูฮู (Juhu)
อันเป็นตำบลชายทะเลใกล้เมืองบอมเบย์

ครอบครัวของเรา ก็เดินทางไปพักผ่อนที่ยูฮูหลาย
สัปดาห์เช่นกัน เรามีบังกาโลเล็ก ๆ อยู่ริมทะเล ณ ที่นี้
เองที่ข้าพเจ้าพึงจะได้รับการพักผ่อนอย่างจริงจัง ภายหลัง
จากที่ได้ตรากตรำกับงานมาหลายปีแล้ว ข้าพเจ้าหาความ
สนุกเพลิดเพลินกับการว่ายน้ำบ้าง วิ่งออกกำลังบ้าง บางที
ก็ขี่ม้าเที่ยวตามชายหาด และได้ถือโอกาสปรึกษาหารือกับ
ท่านคัณธีเสมอ ๆ ท่านบิดาได้ชี้แจงให้ท่านทราบถึงสถานะ
การณ์ของคณะชาติ และขอให้ท่านร่วมมือด้วย ข้าพเจ้า
เองก็ได้นำปัญหาอันยุ่งยากหลายอย่างหลายประการมาปรึก

ษาท่านเพื่อขอคำแนะนำว่า การต่อสู้ในขั้นต่อไปควรจะดำเนินไปในรูปใด

การขอร้องต่อท่านคัณธีที่ยูฮู เพื่อให้ร่วมมือกับคณะชาตินั้นไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะท่านยังไม่รับคำ ทั้งไม่อยากจะให้ใช้อิทธิพลของท่าน การปรึกษาหารือแม้ต่างจะเคารพต่อกันและกันตลอดเวลาหลายสัปดาห์ แต่ก็หาได้รับผลหรือมีการตกลงกันแต่อย่างใดไม่ รายละเอียดของการเจรจาถูกส่งไปลงในหนังสือพิมพ์รายวันทุกระยะ

ข้าพเจ้าเดินทางกลับจากยูฮูด้วยความผิดหวัง เพราะท่านคัณธีมิได้ทำให้ปัญหาทั้งมวล ที่ค้นยุ่งเหยิงอยู่ในความนึกคิดของข้าพเจ้ากระจ่างขึ้นเลย ท่านไม่ยอมมองไปสู่เหตุการณ์อนาคต และไม่สนับสนุนแผนการที่มุ่งผลในเวลาหลาย ๆ ปีข้างหน้า

นับแต่ท่านได้เริ่มบทบาททางการเมือง ในประเทศอินเดียเป็นต้นมา จำนวนผู้ที่นิยมเคารพรักใคร่ในตัวท่านไม่เคยลดน้อยถอยลงเลย ยิ่งวันก็ยิ่งทวีจำนวนขึ้น ท่านเป็นที่รู้จักเกือบทั่วทุกหนทุกแห่ง แม้ในบางคราวประชาชนอาจไม่ทำตามคำแนะนำของท่าน แต่ก็มีความรักและความหวังดีต่อท่านอยู่นั่นเอง หากเหตุการณ์บังคับให้จำต้องปฏิบัติการ

แล้วพวกเขาก็พร้อมที่จะลุกฮือขึ้น แต่ถ้ายังไม่มีอะไรร้ายแรงเกิดขึ้นก็จะสงบอยู่เฉย ๆ การที่จะนำประชาชนทำกิจการใหญ่ ๆ นั้นเราจะนิ่งนอนใจโดยไม่ทำอะไรไม่ได้ เพราะเราไม่มีไม้เท้ากายสิทธิ์ เราจะต้องคอยโอกาสและจังหวะและเตรียมพร้อมเพื่อโอกาสนั้น ๆ แต่เราจะก่อให้เกิดโอกาสเองย่อมไม่ได้

ให้หมู่นักศึกษาหรือผู้ดงแก่เรียน ต่างก็เคารพนับถือท่านคัณธีเป็นอย่างยิ่ง แต่ความนิยมของบุคคลประเภทนี้ค่อนข้างจะอ่อนอยู่หน่อย หากเหตุการณ์ใด ๆ จำต้องให้พวกเขารุดหน้าแล้วเขาก็พร้อมที่จะตามท่านไปทุกหนทุกแห่ง แต่เมื่อผลบั้นปลายเป็นการคว้าน้ำเหลวก็จะพากันตำหนิติเตียนท่านอย่างรุนแรง และความล้มเหลวทั้งมวลเกิดแต่การที่ท่านไม่มีนโยบายล่วงหน้า ไม่มีแผนการสำรองเพื่อรับเหตุการณ์เฉพาะหน้า คณะเสรีนิยมและคณะอื่น ๆ ที่มีนโยบายคล้าย ๆ กันเป็นคณะที่เราไม่สนใจ ส่วนนโยบายของโซเชียลลิสม์ก็มีผู้สนใจน้อย บรรดาสมาชิกสภาคองเกรสต่างพากันหวาดหวั่นต่อคุกคามกันเสียเป็นจำนวนมาก

ระหว่างกลางปี ค.ศ. ๑๙๒๔ บทบาททางการเมืองในอินเดียอยู่ในอาการสลบไปชั่วคราว มิตรภาพระหว่างท่าน

บิดากับท่านคัณธ์ถูกร้อยพันธนใหม่ และมีความสนิทสนมกลมเกลียวกันยิ่งกว่าเดิมมาก ทั้ง ๆ ที่แนวความคิดของท่านทั้งสองไม่ตรงกัน แต่ก็เคารพรักกันอยู่เสมอ เหตุผลของความรักระหว่างท่านทั้งสองนี้ พอจะอนุมาณได้จากบทนำที่ท่านบิดาเขียนไว้ในหนังสือชื่อ กระแสความคิด (Thuoght Current) ซึ่งประพันธนโดยท่านคัณธ์

บางตอนมีความว่า "ข้าพเจ้าเคยได้ยินได้ฟังเรื่องอรหันต์และอัจฉริยบุรุษ แต่ยังไม่เคยพบเห็นด้วยตา จึงขอสารภาพว่าข้าพเจ้ายังแคลงใจในเรื่องนี้อยู่ ข้าพเจ้าเชื่อในความเป็นมนุษย์ และทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับมนุษย์ เพราะเป็นเครื่องส่งเสริมให้เกิดคุณสมบัติสองประการ คือ ความเชื่อมั่น และความเข้มแข็ง.....

"ผู้ที่ไม่มีความเชื่อมั่นหรือความเข้มแข็งอาจถามว่า 'คุณสมบัติทั้งสองประการนี้ จะสามารถพาบุคคลไปถึงไหนเล่า?' ขอตอบว่า 'ไปถึงหลักชัยหรือความตาย' แต่ผู้อ่อนแอก็หามีความเดือมใสด้วยไม่..... ส่วนสุภาพบุรุษผู้เข้มแข็งจะยืนอกผายไหล่ผึ่งด้วยความเชื่อมั่นไม่คดอนแคดน ไม่รู้จักคำว่าแพ้ สละหยาดโลหิตทุกหยดเพื่อมาตุภูมิ เพื่อให้ข่าวการกระทำของเขาก้องกังวานไปกระตุ้นเตือนเพื่อน

ร่วมสายโลหิตจำนวนร้อย ๆ ล้าน.....”

จากข้อความทั้งนี้ พอจะเดาได้ว่าท่านมิได้นับถือท่านคัณธิในฐานะที่เป็นอัจฉริยบุรุษหรือมหาตมะ แต่ในฐานะที่เป็นปุถุชนคนหนึ่งเท่านั้น เป็นปุถุชนที่เข้มแข็ง มั่นคงในความเชื่อมั่น แม้ร่างกายของท่านบอบบาง แต่จิตใจของท่านเป็นเหล็กกล้า ไม่รู้จักจำนนต่ออำนาจใด ๆ ภายในเครื่องแต่งกายผ้าเตี่ยวพันรอบสะเอวและเปลือยครึ่งท่อน ก็ยังทรงไว้ซึ่งบุคลิกลักษณะของความเป็นเจ้า และเป็นกษัตริย์สามารถโน้มน้าวใจคนทั้งหลายให้คล้อยตามคำสั่งอย่างเต็มอกเต็มใจ แม้จะเป็นผู้ไม่ถือยศถือศักดิ์ แต่เปี่ยมไปด้วยปณิธานอันเด็ดเดี่ยว บางคราวต้องเดินบทบาทอย่างมหาจักรพรรดิ แววตาส่งบ ซึ่ง แต่เมื่อจ้องมองผู้ใดแล้วก็ทะลุลึกเข้าไปในวิถีประสาท เสียงกังวานแจ่มใสก้องเข้าสู่หัวใจของผู้ฟัง แม้ผู้ฟังจะมีจำนวนเพียงคนเดียวหรือพันคนก็จะต้องหลงเคลิบเคลิ้มไปตามกระแสจิตของท่าน ท่านสามารถมัดใจคนด้วยถ้อยคารมอันนิ่มนวล อำนาจอันยิ่งใหญ่ของท่านก็คือการเอาชนะศัตรู หรืออย่างน้อยก็ให้ศัตรูวางอาวุธซึ่งบางทีก็กลับเป็นมิตร

ท่านคัณธิสนใจในความงามหรือศิลปน้อยลักหน่อย

แต่ก็รู้สึกชื่นชมในความงามของธรรมชาติอยู่ ท่านถือว่า
ทัชมาฮัล คือสถานที่ ๆ พล่าแรงงานมนุษย์จำนวนล้าน ๆ
ด้วยอำนาจกดขี่บังคับ แต่ก็มิใช่ว่าท่านจะได้ละเลยต่อศิลป
เสียทีเดียว หากจะกล่าวว่าตัวท่านเป็นเสมือนศิลปชั้นก็
ไม่ผิด อากัปกิริยาของท่านทุกอริยาบถล้วนมีความหมาย
และเป็นสง่า ท่านไม่ใช่ผู้มีมารยาทของคนต่ำชาแฝงในกาย
แม้เท่าปรมาณูซึ่งตามธรรมดามักจะมีในชนชั้นกลางเช่นเรา
เมื่อใดที่ท่านมีความสงบทางใจ ท่านก็ส่งกระแสความสุขนั้น
ไปยังผู้อื่นด้วย ท่านก้าวเข้าไปในชีวิตอันเต็มไปด้วยการ
ทรมาน แต่เป็นก้าวที่มั่นคงและไม่หวั่นไหวต่ออะไรเลย

ท่านบิดาของข้าพเจ้าต่างกับท่านคันธีมาก แต่มีบุค-
ลิกลักษณะตรงกันในความองอาจตามสังคมและชุมชนที่ท่าน
ไปคลุกคลีด้วย หากจะนั่งที่เก้าอี้ตัวใดตัวนึกจะกลายเป็น
หัวโต๊ะทันที ท่านไม่ใช่คนอ่อนแอหรือบอบบาง แต่มี
ลักษณะผิดกับท่านคันธีตรงที่ว่าท่านไม่ยอมทนต่อความเห็น
ที่ขัดแย้ง ท่านชอบสร้างทั้งมิตรและศัตรูให้มีจำนวนเท่าเทียม
กัน เป็นการยากที่คนจะคิดต่อกับท่านโดยมีใจเป็นกลาง ๆ
เพราะหากไม่ชอบท่านก็ต้องเกลียดท่าน ไม่อย่างใดก็อย่าง
หนึ่ง หน้าผากกว้าง ริมฝีปากบีดเม้มสนิท และคางแสดง

ความเด็ดเดี่ยว คล้ายรูปบั่นสมัยกรุงโรม มิศรสหายในประเทศอิตาลี เมื่อพบท่านก็แสดงความประหลาดใจที่รูปร่างของท่านคล้ายภาพบั่นในพิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัยชรา ศีรษะของท่านขาวโพลนคล้ายเส้นเงิน ท่านปล่อยไว้ให้ยาวทำให้เกิดความงามและความสง่าองอาจ รูปร่างบางส่วนของข้าพเจ้าก็คล้ายท่านบ้าง แต่ขาดความองอาจ

ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าเคยเอาภาพถ่ายของท่านบิดาไปให้ท่านคัณธีดูครั้งหนึ่งเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ซึ่งในตอนนั้นท่านกำลังร่วมมือในการดำเนินงานของคณะชาติ ภาพนั้นท่านบิดาเคยเก็บไว้หนวดแล้ว ก่อน ๆ มาท่านคัณธีเคยเห็นแต่เวลาที่ท่านมีหนวดงามอยู่เสมอ เมื่อเห็นภาพใหม่จึงรู้สึกตลึงบ้าง เพราะภาพที่ไม่มีหนวดเผยให้เห็นลักษณะของปาก และคางอันบ่งถึงความเข้มแข็ง ท่านกล่าวพร้อมกับหัวเราะว่า "เอาละทีนี้เป็นอันรู้แล้วว่า ฉันจะต้องต่อสู้กับบุคคลชนิดใดในอนาคต" ใบหน้าที่เกลี้ยงเกลาทำให้มีแววแห่งความอ่อนโยน เผยให้เห็นแววตาและรอยยิ้ม อันสำแดงถึงความเมตตาอยู่เนืองนิตย์ แต่บางคราวก็ดุกวาวเหมือนเปลวไฟ

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๔ สภาคองเกรสได้เปิดประชุมขึ้นที่ เบลคาอูม (Belgaum) ท่านคัณธีได้รับเลือก

เบื้นประธาน การที่ให้ตำแหน่งประธานแก่ท่านคล้ายกับลดฐานะของท่านลง เพราะโดยตำแหน่ง ท่านก็เบื้นอภิธาน (Super-President) ประจำสภามานมนานแล้ว สุนทรพจน์ของท่านในการกล่าวเบิดประชุม ไม่ค่อยจะถูกใจข้าพเจ้า เพราะจืดชืดไม่ร้อนแรง เมื่อการประชุมสิ้นสุดลง ท่านเสนอให้ที่ประชุมเลือกข้าพเจ้าเบื้นเลขาธิการตลอดทั้งในปีต่อมาด้วย ซึ่งที่ประชุมก็อนุมัติ ความจริงข้าพเจ้าไม่ชอบตำแหน่งนี้เลย แต่ยิ่งไม่ชอบก็เหมือนยิ่งต้องเข้ารับตำแหน่งงานประจำมากขึ้นทุกที

คณะฝ่ายค้านและคณะ
ปฏิรูปพิธีศาสนา

การที่ข้าพเจ้าต้องถ้มหมอนนอนเสื่อเพราะใช้รากสาด เมื่อฤดูใบไม้ร่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๓ หลังจากพ้นโทษจากคุกนรกมานั้น ข้าพเจ้าได้รับความรู้สึกนึกคิดใหม่ ๆ อีกหลายอย่างหลายประการ ข้าพเจ้าเคยพากภูมิใจที่เป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์และพลานามัยดีอยู่เสมอมา และทุนเดิมอันนี้เองช่วยให้ข้าพเจ้าพ้นภัยจากการเจ็บป่วยครานี้ได้ ระหว่างที่ต้องนอนแช่วอยู่บนเตียงรู้สึกเสมือนถูกตัดขาดจากสิ่งแวดล้อมอันเคยมีมาแต่เก่าก่อน จำต้องผละจากภาระกิจทั้งมวล วันแล้ววันเล่าข้าพเจ้าเฝ้าคิดคำนึงถึงงานเหล่านั้นแต่ห่าง ๆ รู้สึกตนคล้ายกับว่าได้หลุดออกมาจากโพรงไม้แล้วมายืนอยู่ห่างๆ จนแลเห็นต้นโดยถนัดชัดเจน จิตใจก็ค่อยผ่องแผ้ว และมีความสงบขึ้นกว่าก่อน ความรู้สึกเช่นนี้มิอาจพ้นเหนือจิตของข้าพเจ้ามาก บางคราวรู้สึกคล้ายถูกปลดปล่อยจากบรรยากาศทางการเมือง แล้วมองกลับไปสำรวจดูส่วนประกอบทุกแง่ทุกมุมโดยถนัดชัดเจน แม้ข้าพเจ้าจะได้เข้าสู่สัง

เวียนการเมืองมาแล้ว ๑๓ ปี แต่วัตถุประสงค์ของอังค์การของเราก็ไม่มีความกระจ่างพอ ข้าพเจ้าพยายามตั้งปัญหาต่าง ๆ ถามตนเองแล้วค้นคิดหาคำตอบที่เข้าใจว่าดีที่สุด จึงสำนึกตัวดีว่า ตนได้ถอยห่างจากศาสนาและประเพณีนิยมออกไปทุกที

อารมณ์ที่ก่อให้เกิดความนึกคิดทั้งนี้อยู่นอกเหนืออำนาจที่ข้าพเจ้าจะระงับได้ ข้าพเจ้าเคยกล่าวว่าปัทบาททางการเมืองบางประการเริ่มผันแปร ที่สำคัญที่สุดได้แก่ความคิดเห็นของสัมพันธภาพฮินดู—มุสลิม เฉพาะอย่างยิ่งทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ตามเมืองใหญ่ ๆ ชนสองเหล่านี้ทำร้ายกันและกันด้วยความโหดร้ายบ่อย ๆ ต่างฝ่ายต่างไม่ไว้ใจซึ่งกันและกัน แต่สาเหตุอันแท้จริงที่ก่อให้เกิดพฤติการณ์เช่นนี้เป็นเรื่องที่พวกเราไม่ทราบระแคะระคายมาก่อนเลย ก่อนวันพิธีบูชายัญต์แม่โคในวัน ภักระ—อิด (Bhakra—id) มีการปะทะกันอย่างรุนแรงถึงแก่สายสัมพันธ์ระหว่างชนสองเหล่านี้ขาดสะบั้นลง

พิธีศาสนาของแต่ละฝ่ายช่างตรงกันข้ามเสียจริง ๆ เป็นต้นในโรงสวดของฮินดู มีการประโคมฆ้องกลองรัวระฆังกันครื้นเครง แต่ทางฝ่ายมุสลิมไม่ยอมให้มีเสียงอึกทึกในขณะ

ถ้าถังทำพิธีศาสนา ไม่ยอมให้มีเสียงอะไรดังกลบเสียงสวดมนต์ ตามเมืองใหญ่มีโรงสวดอยู่หลายต่อหลายแห่ง ในวันหนึ่ง ๆ มีผู้เข้าไปประกอบพิธีศาสนาวันละ ๕ ครั้ง แต่ละครั้งจะมีเสียงประโคมฆ้องกลองสนั่นหวั่นไหว (รวมทั้งพิธีแห่ศพและพิธีสมรสด้วย) ฉะนั้นโอกาสที่จะก่อให้เกิดการปะทะกันระหว่างชนสองพวกนี้จึงมีอยู่มาก ในตอนเย็นพวกฮินดูจะทำการสวดมนต์พร้อมกับตีฆ้องร้องระฆัง เรียกว่าพิธีอาร์ตี (Arti) พิธีนี้เองที่ทำให้พวกมุสลิมรำคาญจนเป็นชนวนให้ยกพวกเข้าทำร้ายกัน

พฤติการณ์ทั้งนี้น่าจะระงับได้โดยง่าย เพราะแท้จริงความเคารพนับถือในทางศาสนานั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพิพาทนี้เพียงเล็กน้อยเท่านั้นเอง ถึงการปะทะกันที่เกิดขึ้นแม้จะเป็นเรื่องจริง แต่ผู้เล่าก็อดที่จะเสริมให้เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่และรุนแรงไม่ได้ ซึ่งไม่น่าจะเป็นจริงถึงเพียงนั้น เพราะโดยปกติชาวเมืองเหนือดำเนินชีวิตไปในทางสงบ ไม่ชอบก่อเหตุร้ายหรือหาเรื่องแก่กัน แต่หนังสือพิมพ์มักจะช่วยกะพือให้ใหญ่ไปเอง การปะทะกันทางศาสนานี้เองได้เรียกร้องนักการเมืองมุสลิมรุ่นเก่า ๆ ให้ก้าวออกมาแสดงบทบาทอีกโดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอังกฤษ พวกเขา

พยายามให้มีการปฏิรูปพิธีศาสนาโดยทำการก่นรถทีเดียว ทางฝ่ายพวกฮินดูที่เคยเป็นนักการเมืองรุ่นเก่าๆก็เริ่มบทบาทของตนโดยเป็นฝ่ายค้านมิให้มีการปฏิรูปเกิดขึ้นเป็นอันขาด ทั้งสองพวกนี้ต่างก็อยู่ในอุ้งมือของรัฐบาล จึงต่างฝ่ายต่างก็มิได้รับผลอะไรเลย นอกจากก่อให้เกิดความเคียดแค้นชิงชิงรุนแรงยิ่งขึ้นเท่านั้นเอง สภาคองเกรสตกอยู่ในฐานะลำบาก เพราะเป็นตัวแทนของปวงชนและคอยสดับรับรู้ในเหตุการณ์ทั้งมวล สมาชิกบางคนทำตนเป็นฝ่ายค้าน แต่ประธานสภายังคงยืนหยัดไม่ยอมร่วมมือกับฝ่ายใด ขณะนี้แม้พวกซิกห์ก็พยายามเรียกร้องให้มีการปฏิรูปพิธีศาสนาทั้งมีการกล่าวบ้ายร้ายแก่กันและกันอย่างดกดื่น

เป็นเวลานานก่อนการริเริ่มวิธีการ "ไม่ยอมร่วมมือด้วย" ท่านคัณธีได้เคยวางหลักการในการพิจารณาแก้ไขปรับปรุงพิธีทางศาสนาให้รัดกุมยิ่งๆขึ้น และส่งเสริมประเพณีบางอย่างที่ควรค่าและถ้าสมัยจนเกินควร แต่ผู้ที่จะร่วมทำการพิจารณาเรื่องนี้จะต้องมีใจคอมั่นคงไม่โอนเอน และท่านพร้อมที่จะเชิญชาวมุสลิมเข้าร่วมมือด้วย

เป็นการง่ายที่เราจะมัวตำหนิติเตียนผู้อื่น และน้อยคนที่จะไม่หาข้อแก้ตัวในเมื่อกระทำการพลาดพลั้ง เราได้โยน

ความรับผิดชอบทั้งหลายในเรื่องการปฏิรูปพิธีศาสนา และประเพณีให้แก่คณะฝ่ายค้านและรัฐบาลและทางฝ่ายรัฐบาลก็พยายามจะโยนความรับผิดชอบทั้งนี้มาให้แก่สภาคองเกรสอีกทอดหนึ่ง รัฐบาลอังกฤษมีนโยบายทั้งในอดีตและปัจจุบันที่จะพยายามแบ่งแยกพวกเราให้แตกออกเป็นก๊กเป็นเหล่า "การแบ่งเพื่อปกครอง" เป็นนโยบายของจักรวรรดินิยม และเท่าที่ดำเนินมาก็นับว่าได้ผลดีอย่างยิ่ง เพราะทำให้ชาวอังกฤษมีอำนาจเหนือผู้ปกครองที่เป็นเจ้าของภูมิภาคนั้น ๆ แต่เราจะมามัวพิลาปพิไรในเรื่องเช่นนี้ ก็หาเกิดประโยชน์อะไรไม่ หากจะละเลยเสียทีเดียวจนไม่ตระเตรียมการแก้ไขเลยก็เป็นข้อบกพร่องอันร้ายแรงเหมือนกัน

พวกนักการเมืองรุ่นเก่า ๆ ที่ล้าสมัยได้ถือโอกาสก้าวเข้าสู่เวทีการเมืองในลักษณาการเช่นกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น แทนที่จะได้บรรลุความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของคนกลับกลายเป็นเครื่องถ่วงความก้าวหน้าแห่งวิถีการเมืองของชาติไป เราจะหวังพึ่งพวกเขาในด้านไหนก็ไม่ได้ เพราะเป็นพวกที่ไร้สมรรถภาพ พวกหัวหน้าคณะปฏิรูปได้เผยแพร่เรื่องราวหลายหลากพิศดาร แต่มิได้เหลียวแลในเรื่องชาติหรืออิสรภาพเลย ฝ่ายทางพวกฮินดูเล่า แม้ภายนอกจะได้

ย้ำในเรื่องความรักชาติบ้านเมืองอยู่เสมอ ๆ ก็ตาม ก็มิได้ปฏิบัติจริง ๆ จัง ๆ แต่อย่างใด มัวแต่คอยสอพลอเอาอกเอาใจรัฐบาล ทั้งสองพวกนี้คอยดำหนิติเตียนนักการเมืองที่คอยค้ดค้านรัฐบาล ทางฝ่ายมุสลิมนั้นดำเนินการไปในทางอันก่อให้เกิดความเสียหายแก่อิสรภาพทางการเมืองและการเศรษฐกิจด้วย พวกนี้โดยมากทำงานอยู่ในองค์การต่าง ๆ ของรัฐบาลและไว้ท่าไว้ทางอย่างยะโส ส่วนพวกหัวหน้าคณะฮินดูมิได้ทำอะไรเลย

การประชุมเพื่อเอกภาพแห่งเดลฮี (Delhi Unity Conference) ในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ นั้นดำเนินไปไม่เท่าไร ก็ได้รับข่าวเกิดการปะทะกันขึ้นถึงนองเลือดที่อัลฮ่าบัด เมื่อเทียบกับการปะทะครั้งก่อน ๆ แล้ว ครั้งนี้นับว่าไม่รุนแรงเลย แต่เป็นเรื่องที่น่าแค้นใจมากที่เกิดขึ้นในภูมิลำเนาของเราเอง ข้าพเจ้าพร้อมด้วยบุคคลอื่น ๆ หลายคน ได้รีบเดินทางกลับจากเดลฮีโดยด่วน เมื่อมาถึงเหตุการณ์ได้สงบลงแล้ว แต่การรักษาพยาบาลผู้บาดเจ็บ และการพิจารณาบุคคลบางคนยังโรงศาลนั้นต้องดำเนินต่อไปอีกนาน ข้าพเจ้าจำสาเหตุแห่งการปะทะกันครั้งนั้นไม่ได้ ต่อจากครั้งนั้นก็มีการยกพวกเข้าทำร้ายกันอีกในคราวพิธีแห่ รามลีลา (Ram Lila)

ที่อัลฮาบัด และเพราะเหตุที่การเกิดปะทะกันนี่เอง ทางฝ่ายเจ้าหน้าที่จึงได้ออกคำสั่งห้ามมิให้มีการประโคมฆ้องกลองหรือการบรรเลงอื่นทำนองนี้ตามโรงสวดต่าง ๆ คณะผู้จัดขบวนแห่จึงระงับการแห่เพื่อเป็นการคัดค้านคำสั่งนั้น และจนกระทั่งบัดนี้เป็นเวลา ๘ ปีแล้ว ขบวนแห่ชนิดนี้มิได้มีอีกเลย เป็นที่น่าเสียดายอย่างที่สุดมิได้มีอีกเลย เมื่อเด็ก ๆ ข้าพเจ้าจำได้ดีว่ารู้สึกตื่นเต้นมาก เมื่อไปดูขบวนผ่านมาตามถนนซึ่งแออัดไปด้วยจำนวนคนนับแสนที่หลั่งไหลมาจากทุกทิศทุกทางของเมืองอัลฮาบัด แม้จะเป็นพิธีของชาวฮินดู แต่มุสลิมก็เข้าร่วมสนุกสนานด้วย จารีตประเพณีต้องสูญสลายไปทั้งนี้ ก็เพราะเหตุพิพาทเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้นเอง

งานเทศบาล

ข้าพเจ้าได้ดำรงตำแหน่งนายกเทศมนตรีนครอัลฮาบัด เป็นเวลา ๒ ปี ตลอดเวลามิได้มีความพอใจต่อตำแหน่งนี้เลย ตามธรรมดาผู้ดำรงตำแหน่งนี้จะอยู่ได้ ๓ ปี จึงมีการเลือกตั้งใหม่ แต่เพราะเหตุที่ไม่ชอบงานนั้นเองจึงหวังทางเลี่ยงออกก่อนจะสิ้นปีที่ ๒ ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งข้าพเจ้าได้ทุ่มเทกำลังกายและใจให้แก่งานจนได้รับความไว้วางใจจากเพื่อนร่วมงานทั้งหลาย แม้รัฐบาลเองก็เคยเกรงใจข้าพเจ้าทางการเมือง เพราะเห็นแก่การที่ข้าพเจ้าได้ทุ่มเทกำลังให้แก่งานเทศบาล แต่ก็ไม่วายสำนึกเสมอว่าเราถูกขีดวงจำกัดให้ทำงานและต้องประสบอุปสรรคนา ๆ ประการ การเทศบาลเป็นเครื่องมือที่รัฐบาลจัดขึ้นเพื่อป้องกันการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ อันอาจเกิดขึ้นเร็วกว่าที่ควร การเงินเกี่ยวกับภาษีรายได้ต่าง ๆ ของเทศบาลถูกรัฐบาลควบคุมอย่างกวดขัน ความก้าวหน้าทางสังคมถูกจำกัดอยู่ในพระราชบัญญัติฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าเคยคาดมากที่หากเรา

จะขออนุมัติในการสร้างสรรสังคมและการจรรโลงชาติอินเดียแล้ว ทางฝ่ายรัฐบาลเฉยเมยเสีย แต่การปราบปฏิบัติทางการเมืองกลับรีบทำอย่างรวดเร็วกระทันหันเสมอ

ในท้องถิ่นชนบทการปกครองตกเป็นหน้าที่ของมันตรีซึ่งตามความเป็นจริงเป็นผู้มิได้มีความรู้เกี่ยวกับการเทศบาลหรืองานสาธารณะเสียเลย แต่เป็นพวกที่ได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาล และประชาชนไม่ค่อยพอใจพวกมนตรีเหล่านี้เลย

ปีแล้วปีเล่าที่หนังสือพิมพ์ได้กล่าวตำหนิงานเทศบาลในข้อบกพร่องต่าง ๆ และขอให้ทางรัฐบาลและเจ้าหน้าที่แก้ไข จากผลของการปกครองในรูปเทศบาลนี้เองทำให้บางคนมีความเห็นว่า อินเดียไม่เหมาะแก่การปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ความจริงก็ปรากฏว่าผลดีหรือความสามารถพิเศษที่พอจะหยิบยกขึ้นมากล่าวสักอันเดียวก็ไม่มี ทั้งนี้มิใช่ว่าพวกเจ้าหน้าที่ล้วนแต่เลวทรามหรือกินสินบนก็หาไม่ จุดอ่อนเกิดจากการเล่นพวกเวลามีงานการอะไรเป็นต้องหยิบยื่นให้แก่พวกพ้องของตนเท่านั้น ประชาธิปไตยจะต้องดำเนินไปตามมติมหาชน ผลสมบูรณ์จะมีได้ก็ด้วยการสนับสนุนของมติมหาชนที่รอบคอบ เราไม่ได้มีแผนการศึกษาที่

ดีไม่มีการปลูกสร้างมติมหาชนอันมีรากมาจากการศึกษา ฉะนั้นแทนที่เราจะได้มีสาธารณะมติ เราก็มีแต่ความเห็นส่วนบุคคลหรือของคณะย่อย ๆ อันไม่มีความสำคัญแต่ประการใด

ประโยชน์ที่รัฐบาลได้รับจากการจัดการปกครองตามรูปเทศบาลท้องถิ่นนี้คือ ตัดการเมืองออกจากประชาชน ทำให้ประชาชนขาดการเอาใจใส่ต่อการเคลื่อนไหวของคณะชาติ ตามโรงเรียนเทศบาลก็ห้ามมิให้มีการสอนเกี่ยวกับความรักชาติ ห้ามมิให้ติดภาพผู้นำชาติไว้ที่โรงเรียน แม้แต่ธงชาติก็มิให้ชักขึ้นสู่ยอดเสา

ตามตัวอย่างสองสามเรื่องนี้ก็พอจะชี้ให้เห็นว่างานเทศบาลเป็นงานประชาธิปไตยแค่ไหน พวกข้าราชการเทศบาลแม้จะไม่ได้ขึ้นตรงต่อรัฐบาลแต่หากใครยุ่งกับการเมืองก็จะถูกปลดหรือโยกย้ายให้ได้รับความลำบาก ระยะเวลา ๑๔ ปีที่ล่วงมาแล้ว ประชาชนที่ต้องโทษทางการเมืองกะอย่างเคร่า ๆ ก็ประมาณกว่าสามแสนคน แน่ละในจำนวนนี้คงมีบุคคลที่มีอุดมคติสูง เป็นผู้ที่ยอมพลีทุกอย่างเพื่อประเทศชาติรวมอยู่ด้วย พวกเขาเป็นบุคคลที่เหมาะแก่งานด้านประชาชนอย่างยิ่ง แต่รัฐบาลก็ออกกฎหมายกีดกันมิให้พวกเขา

ได้มีโอกาสรับใช้ประชาชน พยายามกำจัดพวกเขาออกนอกทางโดยการเก็บตัวไว้ในคุก แล้วก็คอยโอบอุ้มพวกสุนัขที่ดูบหัวได้ และให้นอนบนตักได้ง่าย ๆ เท่านั้น ไม่ต้องคำนึงว่าพวกสุนัขเหล่านั้นจะมีความรู้ความสามารถเพียงใดหรือไม่ แม้โดยทางหลักการรัฐบาลก็ว่าพวกข้าราชการเทศบาลต้องไม่เล่นการเมือง แต่ในทางปฏิบัติพวกครูเทศบาลต้องถูกบังคับหรือขอร้องให้ออกทำการโฆษณาเพื่อรัฐบาลตามชนบทต่าง ๆ หากไม่ปฏิบัติตามคำสั่งก็ต้องถูกปลดออกจากงาน

ตลอดระยะเวลา ๑๕ ปีที่แล้วมาสภาคองเกรสต้องประจันหน้ากับสถานะการณ์อันยุ่งยากนานัปการ ต้องแบกไว้ซึ่งความรับผิดชอบอันหนักเท่าภูเขาเลากา การสู้รบตบมือกับรัฐบาลผู้มีอำนาจของเราก็นับว่าไม่ได้ผลเสียทีเดียว และนี่เองทำให้พวกเราเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง และมีความอุตสาหะวิริยะอันแรงกล้าที่จะเผชิญกับความยากลำบากทั้งมวลในอนาคต แท้จริงในองค์การของรัฐบาลก็กอร์ปด้วยบุคคลโง่เขลาเบาปัญญาไร้สมรรถภาพ สันดานชั่วอยู่มาก เมื่อเทียบกับมวลสมาชิกสภาคองเกรสแล้ว ส่วนเฉลี่ยของเรานับว่ามีสมรรถภาพเหนือกว่า เราทำงานกันด้วยชีวิตจิตใจ

นี่เองที่ทำให้ทางฝ่ายรัฐบาลหวาดเกรงนัก จึงได้พยายามบีดช่องมิให้สมาชิกของสภามีงานอาชีพ การที่ทางฝ่ายรัฐบาลได้กระทำแก่สมาชิกของเราถึงเพียงนี้ควรต้องมีการปฏิวัติ แต่พวกสมาชิกของเราไม่มีนโยบายในการปฏิวัติ เพียงแต่ก่อการวุ่นวายแล้วก็คืนสู่ความสงบต่อไปเท่านั้นเอง ส่วนบุคคลชั้นหัวหน้าในสภาของเราก็ต้องคอยปลุกปลอบบรรดาสมาชิกมิให้หลุดถลำเข้าไปเป็นอุปกรณ์ของรัฐบาล เป็นต้นมิให้เข้าทำงานในองค์การใด ๆ ที่เป็นเครื่องมือของรัฐบาล ทั้งนี้ทำให้สมาชิกของสภาหางานการทำได้ยากยิ่ง

ตลอดระยะเวลาที่ทำงานในตำแหน่งนายกเทศมนตรี ข้าพเจ้ามิได้ทำประโยชน์อันใดที่เป็นแก่นสาร เท่าที่ได้ทำไปแล้วก็เพียงแต่เร่งงานให้รุดหน้าและสร้างสมรรถภาพให้เกิดแต่พนักงานทั้งหลายเท่านั้น ในปีแรกข้าพเจ้าได้ขอลาออกเหมือนกัน แต่มวลสมาชิกของสภาเทศบาลได้วิงวอนไว้จนกระทั่งปีที่สองจึงลาออกได้สำเร็จ

ในระหว่างฤดูใบไม้ร่วงปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ภรรยาของข้าพเจ้าเจ็บหนัก ต้องเดินทางไปรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลเมืองลัคเนาเป็นเวลาหลายเดือน ในปีนั้นสภาคองเกรสได้

เบิดการประชุมขึ้นที่เมืองคอร์โปร์ ข้าพเจ้าต้องเดินทางไป ๆ มาระหว่าง ดัคเนา — คอร์โปร์แต่ะอัดฮาบัด รู้สึกจิตใจเลื่อนลอย ไม่ค่อยฝังจิตฝังใจกับงานอย่างเต็มที่ (ขณะนั้นยังดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาอยู่)

แพทย์ได้แนะนำให้ข้าพเจ้าส่งภรรยาไปรักษาตัวในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยเพื่อจะได้มีโอกาสปลีกตัวไปจากประเทศอินเดียเสียบ้าง เพราะขณะนั้นจิตใจกำลังขุ่นมัว มองไปทางไหนก็ดูมืดมนธ์ไปหมด จึงคิดว่าหากได้ไปอยู่ห่างไกลเสียบ้างบางทีหูตาจะสว่าง จิตใจจะผ่องแผ้วขึ้น

เราออกเดินทางเมื่อต้นเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๒๖ จากบอมเบย์ไปยังเวนิส พวกเรามีด้วยกันหลายคนคือข้าพเจ้า ภรรยา บุตรหญิงเล็ก ๆ น้องสาวกับสามีคือรันชิต เอส. บัณฑิต (Ranjit S. Pandit) สำหรับน้องสาวกับสามีนั้นต้องการไปเที่ยวยุโรปเฉย ๆ เพราะมีแผนการไว้นานแล้ว

ในยุโรป

ข้าพเจ้าพึ่งจะได้ไปยุโรปอีกหลังจากที่ได้กลับบ้าน ๑๓ ปีแล้ว และระหว่างปีเหล่านี้เป็นปีแห่งการสงครามการปฏิวัติและการเปลี่ยนแปลงอย่างฉนานใหญ่ โลกเก่าที่ข้าพเจ้าเคยรู้จักมลายหายสูญไปกับกองโลหิตและความเสียวสยองแห่งสงครามแล้ว บัดนี้โลกใหม่กำลังรอต้อนรับอยู่ เราตั้งใจจะพักอยู่ในยุโรปประมาณ ๖ หรือ ๗ เดือนหรืออย่างนานที่สุดก็เพียง ๑ ปี แต่ผลที่สุดต้องอยู่ถึง ๑ ปี ๙ เดือน

ขณะที่พักอยู่ในยุโรปนั้นรู้สึกว่าได้รับการพักผ่อนอย่างแท้จริง ทั้งทางกายและทางใจ ใช้เวลาส่วนมากอยู่ในเยนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ที่พักของเราอยู่บนยอดเขามอนตานา ในตอนต้นฤดูร้อนปี ค.ศ. ๑๙๒๖ น้องสาวของข้าพเจ้าก็มาพักรวมอยู่ด้วยจนกระทั่งวันกลับ ข้าพเจ้าจากภรรยาไปไหนนาน ๆ ไม่ได้ เพียงแต่ได้ไปเยี่ยมทนนดทนหน่อยเท่านั้นเอง ต่อมาเมื่อภรรยาค่อยยังชั่วขึ้นจึงได้เดินทางไปเที่ยวฝรั่งเศส อังกฤษและเยอรมันนี ในฤดูหนาวที่พักของเราปกคลุมไปด้วยหิมะ ขณะนั้นเรารู้สึกว่าถูกตัดขาดจากอินเดียแล้วโดยสิ้นเชิง เหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในอินเดีย

ดูเป็นสิ่งที่ห่างไกลอย่างลึกลับ ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้ดูที่ยืนอยู่ห่างไกล อ่านหนังสือบ้าง ศึกษาสถานะการณ์ใหม่ ๆ ของยุโรปบ้าง เป็นต้นในแง่การเมือง แง่การเศรษฐกิจ และสัมพันธของสังคมมนุษย์ผู้มีอิสรภาพ และพยายามทำความเข้าใจกับเหตุเหล่านั้นให้ซาบซึ้ง ขณะที่อยู่ในเยนีวาข้าพเจ้าสนใจต่อองค์การสันนิบาตประชาชาติ (League of Nations) และสำนักงานกรรมกรนานาชาติ (International Labour Office)

ครั้นถึงฤดูหนาวข้าพเจ้าสนใจกับกีฬาหน้าหนาวมาก และเล่นนานเป็นเดือน ๆ ก่อนนี้ข้าพเจ้าชอบเล่นสเก็ต แต่บัดนี้รู้สึกว่าสกีสนุกและผาดโผนมากกว่า มันเป็นของใหม่สำหรับข้าพเจ้า เวลาหัดได้รับบาดเจ็บบ่อย ๆ และต้องใช้เวลานานกว่าจะเป็น แต่ก็มุมานะหัดจนเล่นได้ดี

ชีวิตตอนนี้เป็นชีวิตที่ราบเรียบ คืนวันได้ล่วงไป อาการป่วยของภรรยามีอาการดีขึ้นเป็นลำดับ เราได้พบชาวอินเดียสองสามคน และตลอดเวลา ๑ ปี ๙ เดือนที่อยู่ในยุโรปนั้นข้าพเจ้าได้พบนักโทษการเมืองชาวอินเดียที่ถูกเนรเทศเป็นนักปฏิวัติรุ่นเก่าแก่ ซึ่งข้าพเจ้ารู้จักดี รู้สึกเห็นใจในความเสียสละของพวกท่านเหล่านั้นที่ต้องมารับทุกข์ทรมานเพราะ

เป็นผู้แพ้ จำนวนผู้ที่ถูกเนรเทศมีมาก แต่เท่าที่รู้จักหน้าและชื่อก็เพียงสองสามคนเท่านั้น คนอื่น ๆ ที่พลัดทุกสิ่งทุกอย่างเพื่ออินเดียได้เลือนหายไปจากความทรงจำของพี่น้องชาวอินเดียเสียแล้ว

ยังมีอีกพวกหนึ่งที่ท่องเที่ยวไปมาในยุโรปเพื่อวางแผนการปฏิวัติด้วยวิธีการรุนแรงน่าหวาดเสียว พวกนี้รู้สึกจนกลายเป็นนิสัยว่าตนถูกติดตามโดยสายลับของอังกฤษอยู่ทุกฝีก้าว

ในเยนีวาได้พบกับชาวยุโรปชาติต่าง ๆ และอเมริกันหลายคน จากเยนีวาข้าพเจ้าได้เดินทางไปพบกับบุคคลสำคัญหลายท่านโดยมีจดหมายแนะนำจากท่านศัณธี ครั้งแรกได้ไปยังวิลลาออลกา (Villa Olga) ที่เมือง วิลเลนนิฟ (Villaeneuve) เพื่อพบกับโรเมนโรแลนด์ (Romain Roland) ต่อมาได้พบกับท่านเออร์นส ทอลเล่อร์ นักประพันธ์โคลงฉันท์กาพย์กลอนและนักประพันธ์บทละครที่มีชื่อเสียงชาวเยอรมัน และโรเยอร์ บอลด์วิน เจ้าหน้าที่หอสมุดพลเรือนแห่งกรุงนิวยอร์ค ทั้งได้มีโอกาสทำความรู้จักกับนักประพันธ์เรื่องนามอีกผู้หนึ่ง คือ ทันโคพัลมุเคนชิ (Dhan Gopal Mu Kenji)

ก่อนหน้าที่จะเดินทางจากประเทศอินเดียไปยุโรปได้พบ แฟลงค์ บุกมัน (Frank Bookman) สมาชิกองค์การอ๊อกฟอร์ด (Oxford Group Movement) เขาได้ให้วรรณกรรมเกี่ยวกับงานขององค์การแก่ข้าพเจ้าหลายชิ้น เมื่ออ่านแล้วรู้สึกดื่มด่ำในใจมาก ได้พบกันอีกในเยนีวา เขาได้เชิญข้าพเจ้าไปร่วมในงานราตรีสโมสรระหว่างชาติที่บ้านของเขาในรูเมเนีย รู้สึกเสียดายมากที่ไม่อาจรับคำเชื้อเชิญนั้นได้ ที่เสียดายอย่างยิ่งก็เพราะไม่ได้มีโอกาสไปพบปะกับบุคคลชาติต่าง ๆ โดยใกล้ชิด

เมื่อตอนเราไปถึงประเทศสวิตเซอร์แลนด์ใหม่ ๆ ก็ทราบข่าวการนัดหยุดงานทั่วประเทศอังกฤษ ข้าพเจ้ารู้สึกดื่มด่ำมากและมีความเห็นอกเห็นใจพวกกรรมกรทั้งหลาย รู้สึกเสียดายที่พวกกรรมกรพากันเดินถอยความคิดเพียงภายในสองสามวันเท่านั้นก็กลับเข้าทำงานตามเดิม ต่อสามเดือนต่อมาข้าพเจ้าเข้าไปเยี่ยมประเทศอังกฤษ กรรมกรเหมืองแร่ยังคงทำการสู้อยู่ก็มี นครถอนตอนในยามค่ำคืนมืดมุกขมัวไม่สว่างไสวด้วยแสงไฟเช่นเดิม ข้าพเจ้าได้ถือโอกาสไปเที่ยวตำบลเหมืองแร่แห่งหนึ่งชื่อ ดาบีร์เชียร์ (Derby Shears) รู้สึกใจคอหดหู่ที่ได้พบหญิงชายและเด็ก

อยู่ในสภาพของความยากจนค่นแค้น ทั้งพวกกรรมกรเป็นจำนวนมากต้องถูกพักงานยังโรงศาลในการที่ร่วมก่อการหยุดงาน ส่วนตุลาการโดยมากก็มีส่วนได้เสียอยู่กับผู้อำนวยหรือในคณะกรรมการของเหมืองต่าง ๆ ในเมืองนั้น จึงแม้จะได้กระทำผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ถูกลงโทษอย่างหนักโดยอาศัยกฎหมายในภาวะฉุกเฉินบังคับ มีคดีหนึ่งที่ทำให้ข้าพเจ้าเศร้าสลดแค้นมาก คือหญิง ๔ คนต่างก็อุ้มบุตรไว้ในวงแขนได้ถูกนำขึ้นสู่ศาลในข้อกล่าวหาว่าแสดงอาการสับประมาทตำรวจ มารดาสาวคนหนึ่งเป็นที่น่าสมเพทยิ่งกว่าคนอื่น เพราะต้องดำรงชีวิตอยู่อย่างอด ๆ อยาก ๆ และกระเสือกกระสนหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องด้วยตนเองมานานแล้ว ร่างกายผอมโซปราศจากเรี่ยวแรง ความยากจนค่นแค้นนี่เองทำให้พวกหญิงเหล่านี้เกรี้ยวกราดเจ้าหน้าที่ผู้กระทำการจับกุมสามีของตน เพราะทำให้ครอบครัวต้องขาดผู้หาเลี้ยง

การแบ่งชั้นวรรณะในประเทศอินเดียเป็นของธรรมดาสามัญจนไม่มีใครสนใจ ข้าพเจ้าไม่เคยคิดเลยว่าจะได้พบการแบ่งชั้นวรรณะในประเทศอังกฤษเช่นเดียวกัน รู้สึกงุนงงมากที่ได้พบเห็นความจริงในเรื่องนี้ และรู้สึกสลดเท่าที่อย่างที่สุดที่เห็นพวกกรรมกรซึ่งนัดกันหยุดงานต่างพากันหวาด

วิตกแทบทุกคน เพราะต้องประสบกับการปราบปรามอันทารุณโหดร้ายจากทางเจ้าหน้าที่ตำรวจ อันตรงกันข้ามกับพวกกรรมกรที่ได้ทำการต่อสู้แต่น้อยที่สุด ความจริงการนัดหยุดงานมิใช่เหตุร้ายแรงถึงกับจะต้องใช้กำลังเข้าทำร้ายเพื่อปราบปรามเลย เพราะเป็นเพียงแต่ก่อความไม่สงบเท่านั้นเอง ยิ่งนานวันเข้ากรรมกรพวกอื่นต่างพากันถอยเข้าทำงานหมด คงเหลือแต่กรรมกรเหมืองแร่นเท่านนที่ยังยืนหยัดต่อสู้ไม่ยอมถอยเข้าไปทำงานต่อไป แต่ภาวะของกรรมกรเหล่านเมื่อเทียบเคียงกับภาวะของกรรมกรอินเดียแล้วห่างกันราวกับฟ้าแดดิน เพราะกรรมกรอังกฤษมีองค์การต่าง ๆ สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ได้รับความเห็นอกเห็นใจจากมหาชนในประเทศตนเองและโลกด้วย ทั้งยังมีองค์การพาณิชย์องค์การโฆษณา และองค์การอื่น ๆ ทำการช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา กรรมกรอินเดียหามีสิ่งเหล่านไม่ ถึงกระนั้นพวกกรรมกรอังกฤษยังพากันหวาดถลัวจนงันงกไม่แพ้กรรมกรอินเดีย

ในตอนปลายปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังอยู่ในกรุงเบอร์ลิน ได้ทราบว่าจะมีการประชุมสภาชนชาติที่ถูกกดขี่ (Congress of Oppressed Nationalities) ในเมือง

บรัสเซล ข้าพเจ้าจึงรับเชิญจดหมายแนะนำมายังสภาคองเกรสให้ส่งผู้แทนเป็นทางการเข้าร่วมประชุมร่วมกับนา ๆ ชาติ ทางสภาคองเกรสเห็นชอบด้วย จึงได้แต่งตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้แทน

การประชุมเริ่มขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๖ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าใครเป็นผู้ริเริ่มก่อการ ขณะนั้นในกรุงเบอร์ลินเป็นศูนย์กลางที่รวมบรรดานักโทษการเมืองที่ถูกเนรเทศจากประเทศต่าง ๆ ต่อมาวิธีการของที่ประชุมนี้ก็ได้ถูกนำไปเผยแพร่ในกรุงปารีส ซึ่งขณะนั้นลัทธิคอมมิวนิสม์กำลังคึกคัก ที่ประชุมได้มีมติว่าประเทศที่ถูกกดขี่ทั้งหลายจะต้องร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเข้าร่วมกำลังกับคณะคอมมิวนิสต์ และพรรคซ้ายจัดของประเทศต่าง ๆ ที่กำลังกระจัดกระจายอยู่และมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าการต่อสู้เพื่ออิสรภาพนั้นจะสำเร็จได้ด้วยการทำลายลัทธิจักรวรรดินิยม โดยมีการร่วมมือกันอย่างจริงจังระหว่างชาติที่ถูกกดขี่

มหาอำนาจที่มีเมืองขึ้นเช่น ฝรั่งเศส – อังกฤษ – อิตาลี ฯลฯ ได้เป็นปฏิปักษ์ต่อแผนการของที่ประชุมบรัสเซล แต่เยอรมันเมื่อแพ้มหาสงครามโลกแล้ว ก็เป็นประเทศที่ไม่มีเมืองขึ้น จึงทำตนเป็นกลาง และมองดูความเคลื่อนไหว

ของบรรดาประเทศราชที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจด้วยความไม่มีใจเอนเอียง นี่เองจึงทำให้กรุงเบอร์ลินเป็นที่รวมของประชาชาติที่ได้รับความขมขื่นซึ่งมีผู้แทนพากันมามั่วสุมอยู่ ในบรรดานักการเมืองที่มีอิทธิพลได้แก่จีน เป็นสมาชิกในคณะการเมืองพรรคฝ่ายซ้ายของก๊กมินตั๋ง ซึ่ง ขณะนั้นก๊กมินตั๋งมีอิทธิพลอยู่ตอนใจกลางของประเทศจีน การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชก๊กมินตั๋งจะมลายหายสูญไป อำนาจจักรพรรดิที่ทำการกดขี่ก๊กมินตั๋งเสื่อมคลาย ชนชาติที่ได้รับความขมขื่นก๊กมินตั๋งปรากฏตัวออกมาจากความมืด การรวมจีนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นงานที่จะต้องทำอย่างเร่งด่วน คณะก๊กมินตั๋งได้ประสบแล้วซึ่งความสำเร็จ แต่อนาคตยังไม่แจ่มใสนัก จำต้องเที่ยวโฆษณาให้นา ๆ ประเทศสนับสนุนตน พวกนักการเมืองเหล่านี้เป็นคอมมิวนิสต์ และคณะคอมมิวนิสต์ของนา ๆ ชาติก็พร้อมที่จะให้ความร่วมมือสนับสนุนแก่จีนอย่างเต็มความสามารถ บรรดาผู้ที่มาร่วมประชุมทั้งหมดต่างก็ให้ความร่วมมือร่วมใจเป็นอันดี รวมทั้งข้าพเจ้าเองด้วย และเราได้ตั้งสมญาคณะต่าง ๆ ที่มาประชุมว่า สหแนวหน้า (United Front)

ผู้แทนก๊กมินตั๋งได้รับรองมติของที่ประชุมว่าชนชาติ

ที่ถูกกดขี่ ๆ และได้ร่วมอภิปรายในปัญหาต่าง ๆ ด้วยดี ส่วนผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์บางคนยังไม่กล้าออกหน้าที่เดียว ประเทศที่ให้ความร่วมมืออย่างจริงจังนั้นได้แก่ประเทศต่าง ๆ ในกลุ่มลาตินอเมริกา เพื่อทำการก่อกวนลัทธจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาให้สะดุ้งสะเทือนอย่างหนัก ประเทศแม็กซิโก ซึ่งประชาชนยึดมั่นโยบายการเมืองแบบเรดิกัลมีความกระหายอย่างร้อนแรงที่จะได้เป็นหัวหน้าบรรดาประชาชาติลาตินอเมริกาเพื่อทำการต่อต้านกับสหรัฐอเมริกา ฉะนั้นแม็กซิโกจึงเอาใจใส่ต่อการประชุมที่บรัสเซลมาก แต่ไม่อาจจะเข้าร่วมในที่ประชุมในนามของรัฐบาลได้ เพียงแต่ส่งนักการเมืองที่เชี่ยวชาญมาในฐานะผู้สังเกตการณ์เท่านั้น

ในการประชุมครั้งนี้มีผู้แทนของชาติต่าง ๆ เป็นต้นว่า คณะชาติชวา อินโดจีน พาเลสไตน์ ซีเรีย อียิปต์ อาหรับในอาฟริกาเหนือ และอเมริกันนิโกร ฯลฯ รวมทั้งผู้แทนขององค์การส่งเสริมกรรมกรจากประเทศต่าง ๆ พรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศต่าง ๆ ก็ส่งผู้แทนเข้าไปร่วม แต่มิได้ใช้นามคอมมิวนิสต์ คงใช้นามองค์การต่าง ๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

ยอร์ช แดนส์เบอรี่ ได้รับเลือกเป็นประธานของที่ประชุม เขาได้กล่าวเปิดประชุมด้วยถ้อยคำที่น่าฟังมาก จากสุนทรพจน์ก็พอจะมองเห็นได้ว่าการดำเนินการประชุมคงจะเป็นไปอย่างปรานีปรานอมกัน และมิได้จัดขึ้นด้วยการรับส่งของคอมมิวนิสต์ แต่ก็แสดงความเป็นมิตรต่อคอมมิวนิสต์เป็นอันดี เพราะได้ร่วมร่างข้อตกลงและเงื่อนไขต่าง ๆ ด้วยกัน

ผลของการประชุมได้มีมติจัดตั้งสันนิบาตต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม (League Against Imperialism) โดยแต่งตั้งให้ มร. แดนส์เบอรี่เป็นประธาน เขายอมรับด้วยดี แต่ในตอนหลังเขาต้องเสียใจ ที่ใจเร็วไปหน่อยโดยขาดการยั้งคิด หรืออาจเป็นได้ว่าองค์การที่เขาเป็นสมาชิกนั้นไม่เห็นชอบด้วยก็ได้ เพราะขณะนั้นพรรคกรรมกรถ้าตั้งเป็น "พรรคฝ่ายค้านแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" (His Majesty's Opposition) ต่อมาก็ได้เป็น "รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" (His Majesty's Government) ฉะนั้นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลจึงไม่ควรที่จะคลุกคลีกับวงการเมืองที่ก่อแหล่มต่ออันตราย หรือพวกนักปฏิวัติ มร. แดนส์เบอรี่จึงขอถอยออกจากตำแหน่งโดยอ้างว่ามีภาระกิจอื่น ทั้งเลย

ดาออกจากสมาชิกภาพของสันนิบาตประชาชาติด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกเบื่อเหลือเกินมาก ที่เกิดผันแปรโดยกระทันหันของบุคคลผู้ซึ่งเมื่อสองสามเดือนมานี้เองได้กล่าวสุนทรพจน์ที่ข้าพเจ้าเองก็มีความเห็นชอบด้วยทุกประการ

สันนิบาตต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมนี้ ได้รับการสนับสนุนจากบุคคลสำคัญ ๆ หลายคน แต่อยู่หลังฉากเช่น ท่านเมธิ ไอสไตน์ เป็นผู้หนึ่งที่สนับสนุนอย่างเข้มแข็ง มาดาม ซุนยัดเซ็นและโรเมน โรแลนด์ด้วย หลายเดือนต่อมาท่านไอสไตน์ได้ถอนตัว เพราะท่านไม่ชอบด้วยกับมติสนับสนุนอาหรับของสันนิบาตนี้ ในคราวกรณีพิพาทระหว่างอาหรับกับยิวในพาเลสไตน์

การที่ได้เข้าร่วมประชุมในสภาคองเกรสบรัสเซลและในคณะกรรมการของสันนิบาตต่อต้านนี้ทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจซึ้งในปัญหาต่าง ๆ ของประเทศเมืองขึ้น และรัฐในอารักขา ทำให้มองเห็นความเป็นไปของกรรมกรตะวันตกว่าเป็นปัญหาอันยิ่งใหญ่เพียงใด ข้าพเจ้าเคยอ่านหนังสือเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้มาบ้าง แต่ไม่ค่อยได้รับทราบสภาพอันแท้จริง เพราะขาดการติดต่อโดยใกล้ชิด แต่บัดนี้ข้าพเจ้าได้ทำการติดต่อ

ด้วยตนเองแล้ว การที่ได้เห็นกรรมกรต้องประสบกับการบีบคั้นและกำลังกระเสือกกระสนเพื่อช่วยตนเองนั้น ทำให้ข้าพเจ้ามีใจโอนเอนไปตามอุดมคติของคอมมิวนิสต์อยู่บ้าง แต่ก็เห็นภัยจากลัทธินี้อยู่ไม่น้อย อาจเป็นว่าข้าพเจ้ายังไม่เข้าในใจแง่ดีของลัทธินั้นเอง จึงสนใจเฉพาะแต่ในวงจำกัด ทั้งข้าพเจ้าไม่ชอบคอมมิวนิสต์ในลักษณะที่ใช้วิธีเผด็จอำนาจ การบีบบังคับก็มักจะเป็นไปในทางหยาบช้าสามานย์ และชอบประนามฝ่ายที่ไม่เห็นชอบด้วยกับการกระทำของตน การที่ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเช่นนี้คงเนื่องแต่การอบรมบ่มนิสัยที่ข้าพเจ้าได้รับมาแต่เด็กแต่น้อยนั่นเอง

๑ มันเป็นการค่อนข้างประหลาดอยู่หน่อย ในเมื่อมีการอภิปรายโต้เถียงปัญหาต่าง ๆ ในที่ประชุมสันนิบาตต่อต้าน ข้าพเจ้ามักอภิปรายเข้าข้างอังกฤษและอเมริกาเสมอ โดยเฉพาะในปัญหาข้อปลีกย่อย เป็นต้นเราคัดค้านมิให้ใช้ถ้อยคำที่พุ่มเพื่อยในการเขียนข้อตกลงหรือมติใด ๆ เพราะจะดูกลายเป็นคำโฆษณาไป อังกฤษและอเมริกาชอบคำสั้น ๆ และความเห็นระหว่างคอมมิวนิสต์กับผู้ที่ไม่ชอบคอมมิวนิสต์มักขัดแย้งกันบ่อย ๆ แต่ในที่สุดก็ปรานีปรานอมกันได้ ต่อมาผู้แทนหลายคนต้องเดินทางกลับประเทศของตนจึงไม่

สามารถที่เข้าร่วมประชุมได้

เจ้าหน้าที่ในกระทรวงเมืองขึ้นของมหาอำนาจ ต่างพากันจ้องมองความเคลื่อนไหวของสภาบรัสเซลนี้ด้วยความไม่ไว้วางใจ ภายในที่ทำการของสภาเองก็เต็มไปด้วยสายลับจากประเทศจักรวรรดินิยม เราประสบความขบขันครั้งหนึ่งเกี่ยวกับการสับราชการลับ วันหนึ่งเพื่อนของข้าพเจ้าที่เป็นชาวอเมริกันอยู่ในปารีสได้ต้อนรับชาวฝรั่งเศส ในฐานเป็นแขกมาเยี่ยม เขาเป็นนักสืบราชการลับ และมาเยี่ยมเพื่อได้ถามเรื่องราวเล็กๆน้อยๆ เมื่อถามจนสิ้นกระแสความแล้วจึงได้เอ่ยถามชาวอเมริกันต่อไปว่า จำเขาได้หรือไม่ เพราะเคยพบกันมาก่อนแล้ว ชาวอเมริกันพยายามจ้องหน้าเพื่อฟื้นความจำ แต่ก็นึกไม่ออกว่าเคยพบกันที่ไหน เขาจึงแจ้งให้ทราบว่าพบกันในที่ประชุมกรงบรัสเซล ซึ่งขณะนั้นเขาเป็นผู้แทนในนามของชาวนิโกรทาหน้าตาตัวดำไปหมด

ในการประชุมคณะกรรมการของสันนิบาตต่อต้านที่จัดให้มีขึ้นในโคโลญครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ไปร่วมประชุมด้วย เมื่อการประชุมสิ้นสุดลงเราได้รับคำเชิญให้ไปที่เมืองดูซเซลดอร์ฟ (Dusseldorf) ซึ่งอยู่ใกล้ๆนั้น เพื่อเข้าร่วมประชุม ซักโค—แวนเซต (Sacco Vanzetti) ตอนกลับจาก

ประชุมเราถูกตรวจหนังสือเดินทาง แต่ข้าพเจ้ามิได้เอาติดตัวมาด้วย เพราะฝากทิ้งไว้ที่โรงแรมเมืองโคโลญ คนอื่น ๆ เขามีแสดงกันทั้งนั้น เมื่อรอประมาณ ๑ ชั่วโมง เขาก็อนุญาตให้ข้าพเจ้าไปได้ และในระหว่างที่กำลังรอนั้น เขาได้โทรศัพท์ติดต่อไปยังโคโลญเพื่อสอบถามข้อเท็จจริง

ในฤดูร้อนปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ท่านบิดาได้เดินทางไปยังยุโรปอีก ข้าพเจ้าได้ไปพบท่านที่เวนิส สองสามเดือนต่อมาเราก็ไปไหนมาไหนด้วยกันเสมอ ต่อมาเราทั้งหมด คือท่านบิดา ภรรยา น้องสาว และข้าพเจ้าเอง ได้เดินทางไปยังกรุงมอสโคว์ และพักอยู่ชั่วสามสี่วันระหว่างงานฉลองครบรอบปีที่ ๑๐ ของสหภาพโซเวียตเรามีเวลาน้อยมาก แต่ก็รู้สึกยินดีที่ได้ไปในงานนั้น เพราะเท่าที่ได้ไปเห็นก็รู้สึกว่าได้รับผลคุ้มค่า แม้เราจะไม่มีความรู้สึกว่าเองคือรัสเซียใหม่ก็ตาม แต่ก็พอช่วยให้เราเข้าใจรัสเซียดีขึ้น เมื่อได้มีโอกาสอ่านเรื่องราวของรัสเซียอีกในตอนหลัง สำหรับท่านบิดาเห็นว่าลัทธิคอมมิวนิสม์ควรเป็นนวนิยายมากกว่า ทั้งนี้เพราะท่านได้รับการอบรมมาแต่เฉพาะทางด้านกฎหมาย และนักรัฐธรรมนูญ จึงไม่สามารถมองเห็นระบอบอื่นใดว่าจะดีกว่านั้น ท่านรู้สึกงงงวยหลายสิ่งหลายอย่างที่พบเห็น ในกรุงมอสโคว์

การที่เราต้องยืดเวลาพักอยู่ในยุโรปนั้น เป็นโดยมิได้ตั้งใจ เพราะบังเอิญท่านบิดาเดินทางไปยุโรปนั่นเอง จึงทำให้เราต้องอยู่ต่อไป มิฉะนั้นคงกลับก่อนนั้นเสียนานแล้ว เดิมที่เราตั้งใจว่าตอนขากลับจะแวะเยี่ยมแถบตะวันออกเฉียงใต้ของยุโรป เพื่อเที่ยวประเทศตุรกีและอียิปต์ แต่ไม่มีเวลา เพราะอยากจะรีบกลับให้ทันการประชุมสภาคองเกรส ซึ่งจัดให้มีขึ้นในเมืองมาดราสระหว่างวันคริสต์มาส เราลงเรือตอนต้นเดือนธันวาคมเพื่อเดินทางไปยังโคลัมโบ ส่วนท่านบิดาอยู่ในยุโรปต่อไปอีก ๓ เดือน

ลิมรสแซ่หนัง

ข้าพเจ้ากลับจากยุโรปด้วยความสุขสมบูรณ์ทั้งทางกายและทางใจ การป่วยของภรรยายังไม่หายสนิทดีทีเดียว แต่ก็มีอาการดีขึ้นมากและทำให้เบาใจได้ ข้าพเจ้ารู้สึกมีความกระปรี้กระเปร่า ความเบื่อหน่ายแต่ก่อน ๆ ได้เหือดหายไปจนหมดสิ้น หูตาสว่างขึ้นอีกมาก บัดนี้มองเห็นแล้วว่าเพียงแต่ลัทธิชาตินิยมเท่านี้หาเป็นการเพียงพอไม่ จะต้องให้ได้รับอิสรภาพทางการเมืองและได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ จึงจะนับว่าภาระกิจทางการเมืองของเรามิเสียทีเดียว เราจะต้องตระเตรียมประเทศของเราให้พร้อมที่จะรอรับกับการผันแปรทั้งหลาย อันจะเกิดขึ้นในโลก การตระเตรียมนี้เป็นงานที่เร่งด่วนที่สุด เป็นการเตรียมพร้อมทั้งในทางแนวคิดและทฤษฎี ก่อนอื่นเราจะต้องให้ได้รับอิสรภาพทางการเมือง เพราะเป็นสิ่งเดียวที่จะพาเราไปสู่ความสำเร็จส่วนใหญ่ และก้าวไปไกลกว่าสถานะปกครองตนเอง (Dominion Status)

เมื่อบรรดาสมาชิกและคณะเราไปถึงมาดราส ข้าพเจ้าได้เสนอผลงานทั้งหลายที่ได้กระทำในฐานะเป็นผู้แทนประเทศในที่ประชุมสภาบรัสเซล เป็นเอกสารกองเท่าภูเขาเตา

กา เกี่ยวกับบรรทัดกมติในเรื่องเอกราช ภัยสงคราม และสันนิบาตต่อต้านจักรวรรดินิยม ฯ ล ฯ เมื่อคณะกรรมาธิการได้รับรองแล้วข้าพเจ้าก็นำเสนอต่อที่ประชุมสภาต่อไป ข้าพเจ้ารู้สึกประหลาดใจมากที่ ๆ ประชุมได้รับรองผลงานของข้าพเจ้าเป็นเอกฉันท์ แม้แต่นางเบแสนต์ก็ลงมติรับรองในเรื่องบัญหาเอกราช ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นทุกข์ว่าอาจเป็นเพราะบรรดาสมาชิกไม่เข้าใจในความหมายของมติทั้งหลายที่นำมาเสนอก็ได้ และก็ปรากฏเป็นจริงในตอนที่สภาอภิปรายกันในเรื่องเอกราชโดยสมบูรณ์

ขณะนั้นท่านคันธีก็อยู่ในมาดราสด้วย แต่หาได้เข้าร่วมประชุมไม่ แม้ขณะที่สภากำลังร่างโครงการณ์ให้เป็นไปตามมติของที่ประชุมบรัสเซล และท่านก็เป็นกรรมาธิการด้วยผู้หนึ่ง แต่ก็ไม่ได้ร่วมมือด้วยแม้แต่น้อย ก่อนที่จะลงมติแทบทุกคราวเราได้นำบัญหาต่าง ๆ ไปปรึกษาท่าน บางทีอาจเป็นเพราะท่านไม่พอใจในโครงการณ์เหล่านั้นก็ได้ แต่ท่านมิได้กล่าวคัดค้านวิจารณ์แต่อย่างใด

ครั้นถึงวาระที่เราจะเริ่มตามแผนการอิสรภาพโดยสมบูรณ์ การเสนอเชื้อเชิญคณะพรรคการเมืองทุกคณะเข้าร่วมกันร่างรัฐธรรมนูญแห่งชาติ ต้องประสบความล้มเหลว

เพราะมีหลายคณะ เป็นต้นคณะสายกลางไม่อาจร่วมมือด้วย ได้แต่ไม่กล้าคิดถึงเรื่องเอกราชโดยสมบูรณ์ ต้องการเพียงสถานะปกครองตนเอง (Dominion Status) เท่านั้น

ตามธรรมดาเมื่อมีการประชุมสภาครั้งหนึ่ง ๆ ก็มักมีอะไรต่ออะไรเกิดแทรกแซงขึ้นเสมอและคราวนี้ก็มีอีก กล่าวคือมีผู้ริเริ่มคณะพรรคสาธารณะรัฐ (Republic Party) และได้เชิญให้ข้าพเจ้ารับตำแหน่งประธานที่ประชุม คณะนี้ได้เปิดประชุมเป็นครั้งแรกและเป็นครั้งสุดท้าย ข้าพเจ้ารู้สึกชอบแนวความคิดนี้เหมือนกัน แต่ยังไม่กล้ารับตำแหน่งทันทีเพราะไม่แน่ว่าใครอยู่หลังฉาก ข้าพเจ้าไม่อยากร่วมมือกับนักการเมืองที่งอกงามรวดเร็วเหมือนดอกเห็ด แล้วก็ร่วงโรยชั่วไม่กี่วัน ในที่สุดก็ยอมรับยังผลข้าพเจ้าต้องได้รับความเสี่ยใจในภายหลังเพราะเป็นการประชุมที่พอคลอดออกมาก็หมดลมหายใจ เรื่องนี้ได้รับการตำหนิติเตียนมากว่าพวกเราไม่มีความอุตสาหวิริยะ

ที่ประชุมของฮินดูมหาสภา ได้ประนามข้าพเจ้าว่าเป็นผู้ที่ไม่มีหลักศีลธรรม เพราะได้รับการศึกษามาในทางที่ไม่ถูกทำนองคลองธรรม และได้รับการอบรมตามวัฒนธรรมของเปอร์เซีย ข้าพเจ้าจะมีวัฒนธรรมเปอร์เซียมากน้อย

เพียงไรตัวเองก็ไม่ทราบ หากจะถือว่าผู้ใดพูดภาษาใดได้ ย่อมถือว่าผู้นั้นได้รับวัฒนธรรมตามภาษาที่ตนพูด ข้าพเจ้าก็อาจจะได้รับวัฒนธรรมอินโดเปอร์เซียบ้างก็เป็นได้ เพราะบิดาของข้าพเจ้าพูดเปอร์เซียได้

ต่อมาสภาได้มีมติทำการบอยคอตต์คณะข้าหลวงพิเศษไซมอน (Simon Cammision) ซึ่งทางรัฐบาลอังกฤษส่งมาในอินเดีย ไม่ว่าคณะข้าหลวงนี้จะเดินทางไปที่ไหน เป็นต้องประสบต่อการแสดงเป็นปฏิปักษ์ของประชาชน ได้ยินแต่เสียง "ไซมอน ไปให้พ้น" แม้คนที่ไม่รู้ภาษาอังกฤษเลยก็เรียนเอาเฉพาะคำว่า "ไปให้พ้น" ในยามดึกดื่นค่ำคืนที่คณะนี้นอนพักอยู่ที่โรงแรมตะวันตก (Western Hotel) ก็มีเสียงร้องขับไล่ จนรำคาญทนไม่ไหว .

ประชาชนได้ทำการบอยคอตอย่างจริงจัง ในเมืองลาโฮร์ถึงแก่เกิดปะทะกับตำรวจอย่างรุนแรงก่อให้เกิดความตื่นเต้นและเคยดแค้นทั่วประเทศอินเดีย กล่าวคือได้มีการเดินขบวนคัดค้านคณะข้าหลวงนี้ โดยมีลาลา ลัชพัตไร (Lala-Lajpatrai) เป็นหัวหน้า ขณะที่เขายืนอยู่หน้าขบวนก็ถูกตำรวจหนุ่มชาติอังกฤษใช้กระบองตีที่หน้าอก ประชาชนที่เข้าขบวนแห่มิได้ทำการต่อสู้แต่อย่างใด ยิ่งตัวลัชพัตไรเอง

ก็ยิ่งไม่ได้แสดงอาการว่าจะป้องกันตัวเลย แต่ทั้ง ๆ ที่มิได้แสดงท่าทีว่าจะต่อสู้ยังถูกตำรวจกลุ้มรุมทำร้ายคนอื่น ๆ อีกหลายคน ทุกคนที่เข้าร่วมเดินขบวนต่างก็สำนึกถึงภัยที่จะได้รับจากตำรวจอยู่แล้วแต่ไม่มีความขยาด ทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ตำรวจใช้อาวุธเข้าทำร้ายประชาชนผู้ไม่คิดทำการต่อสู้อย่างโหดร้ายทารุณที่สุด แม้ผู้มีชื่อเสียงโด่งดังแห่งบัณฑาบตำรวจยังกล้ากระทำแก่เขาได้ถึงเพียงนี้ ทำให้บังเกิดความเคียดแค้นอย่างรุนแรงทั่วประเทศอินเดีย เพราะถือว่าเป็นการเหยียบย่ำเกียรติยศของประเทศชาติอย่างตรง ๆ ทีเดียว

อินเดียกำลังรู้สึกว่าคนถูกเหยียดหยามเพียงไร ยิ่งต่อมาอีกไม่ช้าลัชพัตไรถึงแก่กรรมเพราะทนพิษบาดแผลไม่ไหว เลยเป็นกรณีให้พะลัตซิงห์ซึ่งเป็นที่รู้จักทั่วทุกเมืองทุกตำบลในบัณฑาบ เพราะเขาทำการแก้แค้นแทนลัชพัตไร ประชาชนพากันแซ่ซร้องนามของเขาถึงแก่มีผู้แต่งเพลงสดุดี

การที่ลัชพัตไรถูกทำร้ายจนถึงตายนั้น ทำให้อินเดียทั่วประเทศจัดเดินขบวนอย่างตกดินยิ่ง ๆ ขึ้น ไม่ว่าจะเดินทางไปที่ไหนก็ได้ยินได้ฟังแต่เสียงแช่งชักหักกระดูก ต่อมาคณะข้าหลวงจะเดินทางไปเยี่ยมลัคเนาทางฝ่ายสภาคองเกรสจึงเตรียมรับหน้าไว้ก่อนหลายวัน เพื่อให้งานทุกอย่างเป็น

ไปโดยเรียบร้อย เราได้จัดการซ้อมการเดินขบวนด้วย แต่ในบางท้องที่เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่อนุญาต อ้างว่าก็ดขวางทาง จราจร เราก็ไม่อุทธรณ์คำสั่งห้าม แต่ได้จัดแบ่งขบวนออกเป็นหมู่ ๆ ละ ๑๒ คนให้เดินไปตามถนน หมู่หนึ่ง ๆ ให้อยู่ห่าง ๆ กัน ขบวนของเราเดินไปตามถนนเปลี่ยว ๆ จนกระทั่งถึงถนนที่มีผู้คนเดินขวักไขว่แล้วยวดยานสัญจรไปมา หากถือตามตัวบทกฎหมายแล้ว การที่จำนวนคน ๑๒ คนเดินตามถนนนั้น ย่อมถือว่าเป็นการเดินขบวนและละเมิดกฎหมายอยู่แล้ว ข้าพเจ้าได้เดินนำหน้าหมู่หนึ่งเหมือนกัน อีกหมู่หนึ่งที่ตามหลังนั้นนำโดยสหายของข้าพเจ้า คือ โควินท์ ภัดลพบันด์ พอหมู่ของข้าพเจ้าเดินไปประมาณสัก ๒๐๐ หลาตามถนนที่เปลี่ยว ๆ ก็ได้ยินเสียงฝีเท้าม้าดังมาเบื้องหลัง เมื่อมองกลับมาดูเห็นตำรวจม้าหมู่หนึ่งประมาณ ๓๐ คนควบม้าตรงมายังพวกเราอย่างรวดเร็ว พอมาถึงก็ฝ่าเข้าในกลุ่มทำให้พวกเราต้องกระจัดกระจายกันออก พวกตำรวจหวดซ้ายป่ายขวาด้วยกระบอง ส่วนพวกเราบ้างก็วิ่งหลบเข้าไปในร้านเล็ก ๆ แต่ตำรวจไล่ติดตามจนถึงถนน บ้างก็หลบออกข้างทาง ข้าพเจ้าเองก็หลบสู่ที่ปลอดภัย ขณะที่ตำรวจม้าไล่ตีทลวงเข้ามาเป็นภาพที่น่าเสียวสยองมาก ข้าพ-

เจ้ายืนนิ่งอยู่กับที่หวุดหวิดจะถูกทำร้าย แต่บังเอิญพวกเราคน
หนึ่งบังไว้ สักครู่หนึ่งข้าพเจ้าก็รู้ตัวว่ายืนอยู่ลำพังคนเดียว
และห่างจากตัวออกไปประมาณ ๒—๓ หลานั้น พวกที่เข้า
เดินขบวนถูกตีล้มลงกลาดเกลื่อนอยู่รอบ ๆ ข้าพเจ้ารู้สึกดี
ว่าหากหลบไปตามข้างถนนคงจะมีภัยน้อยและพอหาทางหลบ
หนีเลยก็ได้ แต่ก็ฉุกคิดขึ้นได้ว่าการคิดหนีเอาตัวรอดแต่ผู้
เดียวย่อมเป็นวิสัยของคนขลาด ขณะที่กำลังลังเลอยู่นั้นตำรวจ
ม้าคนหนึ่งก็มุ่งหน้ามาทางข้าพเจ้า กวัดแกว่งกระบองยาว
ข้าพเจ้าได้ร้องบอกให้เขาตีข้าพเจ้าแล้วก็เบือนหน้าหนีไปทาง
อื่น สัญชาติญาณได้บอกให้ข้าพเจ้ากัมหลบเพื่อมิให้ถูกตี
ที่ศีรษะหรือใบหน้า ตำรวจจึงตีหลังข้าพเจ้าอย่างแรงสองที
ข้าพเจ้ามนงงเนื่อตัวสั่นเทาไปหมด แต่ก็ยังยืนอยู่ที่เดิมเป็น
ปกติโดยไม่ขยับเขยื้อน สักประเดี๋ยวหนึ่งตำรวจหมันนั้นก็ถ่า
ถอยไปและยืนแถวขวางหน้าพวกเราไว้ พวกเรารวมกลุ่ม
กันเข้าอีก ต่างได้รับบาดแผลเลือดแดงฉานตามเนื่อตัวกัน
ทุกคน ที่ศีรษะแตกก็มาก ต่อมากลุ่มของบันตีก็มาสมทบ
กับพวกเรา พวกเขาถูกตำรวจตีจนบอบช้ำมาเหมือนกัน
พวกเรายืนประจันหน้ากับพวกตำรวจอยู่จนพลบค่ำ ทางด้าน
หนึ่งพวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พากันจับกลุ่มยืนดู ส่วนอีก

ด้านหนึ่งเป็นพวกประชาชน ซึ่งหลั่งไหลมาดูอย่างล้นหลาม ในที่สุดข้าราชการพลเรือน ได้อนุญาตให้เราเดินขบวนกลับทางเก่าได้ ส่วนตำรวจม้าก็ขี่ม้านำหน้าไปคล้ายกับคอยเป็นผู้อารักขาฉะนั้น

การที่ข้าพเจ้าบรรยายเหตุการณ์นี้ ค่อนข้างละเอียดไปหน่อย ก็เพื่อจะให้เห็นว่าข้าพเจ้าปลงตกในเรื่องชีวิตแล้ว ลืมความเจ็บและความตาย บัดนี้สุจินได้แล้วว่าร่างกายของข้าพเจ้าพอจะทนกับกระบองหรือแซ่หนังตำรวจได้ แม้ขณะที่กำลังถูกตีอย่างชุลมุน ข้าพเจ้าก็มิได้เสียกำลังใจและไม่สะทกสะท้านเลย วันรุ่งขึ้นเป็นวันกำหนดที่คณะข้าหลวงเดินทางมาถึง เราจึงได้จัดขบวนอย่างจริงจัง

ขณะนั้นท่านบิดากำลังอยู่ในอัฒจาบัด ข้าพเจ้าเชื่อว่าข่าวที่ข้าพเจ้าถูกทำร้ายซึ่งท่านทราบจากทางหนังสือพิมพ์นั้นคงทำให้ท่านและญาติทั้งหลายในครอบครัวเป็นทุกข์มาก พอตอนเที่ยงคืนท่านก็รีบเดินทางมายังเมืองดัคเนา แต่รถไฟกระบวนสุดท้ายได้ออกเสียก่อนจึงต้องเดินทางมาโดยรถยนต์ กลางทางเกิดขลุกขลักหลายอย่าง กว่าจะมาถึงดัคเนาอันเป็นระยะทางทั้งหมด ๓๕๖ ไมล์ ก็เป็นเวลา ๑๗.๐๐ น. ได้รับความเหนื่อยอ่อนอิดโรยเป็นอันมาก

เมื่อท่านมาถึงเกือบเป็นเวลาที่การเดินขบวนไปยังสถานีรถไฟจะเริ่มแล้ว เหตุการณ์เมื่อวันวานเป็นเครื่องเร้าใจให้ประชาชนกระหายเข้าร่วมการเดินขบวนยิ่ง ๆ ขึ้น ขบวนที่จับเป็นกลุ่มตะเด็กตะน้อยทยอยกันมาที่สถานีไม่ขาดระยะ จนแน่นขนัดยัดเยียดถนนหลามอยู่ตามบริเวณสถานีรถไฟ กลุ่มชนอันยาวเหยียดเคลื่อนกระบวนเป็นแถวเรียง ๔ ออกจากสภาคองเกรส มีจำนวนคนเป็นพัน ๆ พวกเราอยู่ในขบวนใหญ่พอใกล้จะถึงสถานี พวกตำรวจก็ขวางหน้าเข้าไว้ บริเวณตอนนี้เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสทางด้านหน้าสถานีรถไฟ ขบวนของเราจึงคืบหน้าต่อไปไม่ได้ ส่วนบริเวณสถานีเต็มไปด้วยตำรวจเท้า, ตำรวจม้าและทหารบก ไกลออกไปอีกด้านหนึ่งทหารตำรวจเป็นจำนวน ๒—๓ หมู่ใหญ่ควบม้ามาทางเรา ดีและเหยียบประชาชนที่ยืนแถวอยู่เป็นหย่อม ๆ บุกทลวงย่ำยีเรื่อยมาโดยไม่หยุดยั้ง ประชาชนผู้ไม่รู้หนเหนื่อหนใต้ถูกทำร้ายบาดเจ็บมากมาย และพากันแตกหนีกระเจิงอย่างอดหุ่าน ถูกตีล้มระเนระนาดกลาดเกลื่อน บ้างก็ล้มลงดิ้นกระเสือกกระสนด้วยความเจ็บปวดเพราะพิษบาดแผล ภาพเหล่านี้ไม่ต่างอะไรกับภาพสนามรบในเวลาประจันบานกัน แต่เราไม่มีเวลาเหลือไว้สำหรับคิดอะไร เพราะทหารตำรวจหมู่นั้น

มุ่งตรงมาทางเราและใกล้เข้ามาเต็มที่แล้ว พอมาประทะกับกองหน้าของเราเข้ามาก็หยุดกึกลงทันทีทันใด ม้ายกสองขาขึ้นสูงเหนือศีรษะของพวกเรา ตำรวจทหารที่ขี่อยู่บนหลังก็หวดซ้ายป่ายขวาด้วยกระบองยาวและแซ่หนัง ภาพที่เราประสบเมื่อวันวานได้จางหายไปทันที เมื่อได้เห็นภาพที่เต็มไปด้วยความหฤโหดยิ่งกว่า ขณะนี้ข้าพเจ้ายืนนิ่งอยู่ในที่เดิม ไม่ยอมถอยแม้ก้าวเดียว รู้สึกมึนงงเมื่อถูกตี ความโกรธพลันบังเกิดแก่ข้าพเจ้า และใคร่จะต่อสู้ตอบแทนบ้าง เพราะรู้สึกว่าเป็นการง่ายเหลือเกิน ที่จะฉุดตำรวจที่อยู่บนหลังม้าลงมาขยี้เสียแล้วตัวเองขึ้นขี่แทน แต่การผึกใจอันได้ปฏิบัติมานาน และความมั่นคงในวินัยได้เป็นเครื่องยับยั้งใจข้าพเจ้าไว้ จึงได้แต่เพียงเอามือปิดบังหน้าไม่ให้ถูกตีเท่านั้นเอง ข้าพเจ้ายังสำนึกได้ดีว่าหากเกิดการต่อสู้กันด้วยกำลังแล้ว พวกเราเป็นอันมากจะต้องเสียชีวิตเพราะทหารตำรวจคงใช้ปืนยิงอย่างแน่นอน

การรุกไล่ทุบตีได้ดำเนินไปเพียงไม่กี่นาที แต่ก็ดูคล้ายกับเป็นเวลานาน ขบวนของเราได้กระจายออกและถอยช้า ๆ อย่างเป็นระเบียบ ประชาชนสองข้างทางก็บางตาลง ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังยืนอยู่ลำพังคนเดียวนั้น ก็มีใครคนหนึ่งมาทาง

เบื้องหลังแบกข้าพเจ้าขึ้นและพาหนีไปทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าไม่ยอม
ค่งเบื้นพวกหนุ่ม ๆ ที่เกรงว่าหากขืนปล่อยไว้ข้าพเจ้าคงถูกตี
จนตายแน่

ขบวนของเราได้รวมกันเข้าอีกใหม่ และอยู่ห่างจาก
แนวแรกประมาณ ๑๐๐ ฟุต ฝ่ายตำรวจและทหารก็ถอย
เหมือนกัน ต่างก็ตั้งแนวประจันหน้ากันห่างในระยะ ๕๕ ฟุต
เราอยู่ในสภาพเช่นนี้กระทั่งคณะข้าหลวงใหมอนได้จากสถา-
นีไปอย่างเงียบ ๆ แต่ก็ไม่อาจหนีพ้นขบวนบอยคอตต์ไปได้
หลังจากนั้นสักครู่ใหญ่เราเดินขบวนกันอย่างเต็มที่กลับไปยัง
สภาแล้วจึงแยกย้ายกันไป ข้าพเจ้ารีบไปหาท่านบิดาซึ่งรอ
คอยอยู่ด้วยความเบื้นห่วง

หลังจากเหตุการณ์อันตื่นเต้นรุนแรงได้ผ่านไปแล้ว
ข้าพเจ้าเริ่มรู้สึกเจ็บปวดทั่วสรรพางค์กาย และอ่อนเพลียเบื้น
อันมาก มีรอยฟกช้ำดำเขียวเต็มไปหมด แต่เคราะห์ดีที่ไม่
ถูกตามส่วนที่สำคัญ จึงไม่ถึงกับจะเบื้นอันตราย มีพวกเรา
หลายคนที่เคราะห์ร้ายอยู่สักหน่อย บันดิชยืนอยู่ข้าง ๆ
ข้าพเจ้าเบื้นเบ้าสำคัญ เพราะเขาร่างสูงถึง ๖ ฟุต ได้รับบาด
เจ็บจนไม่สามารถยืนตัวตรงได้ ต้องพักรักษาอยู่เบื้นเวลา
นาน ข้าพเจ้าจำได้ดีว่าตำรวจที่ลงมือทุบตีจริง ๆ นั้น โดย

มากเป็นพวกฝรั่งซึ่งมีใบหน้าอันเหี่ยมโหดแสดงความกระหาย
เลือด ไม่มีความเป็นมนุษย์เจือปนอยู่เลย ข้าพเจ้ารู้สึกพากัน
ภูมิใจในร่างกายและสุขภาพของตน ที่สามารถต้านทานต่อ
อันตรายได้ การต่อสู้ดิ้นรนของเราทั้งนี้เมื่อผ่านพ้นไปแล้ว
บัญหาที่ผุดขึ้นในใจของข้าพเจ้าว่า เราจะดิ้นรนเพื่ออะไร
และจะยุติที่ไหน สิ่งสำคัญที่สุดก็คือว่า จุดหมายปลายทาง
เราคืออะไร ? บัญหาเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งมีความสำหรับ
ข้าพเจ้ามาก

พ้าคนอง

ข้าพเจ้าไม่ใช่ผู้นำลัทธิโซเซี่ยลลิสต์เข้าไปเผยแพร่ในประเทศอินเดีย และความจริงข้าพเจ้าออกจะเป็นคนที่ล้าสมัยเพราะค่อย ๆ ก้าวไปข้างหน้าทีละก้าวอย่างเชื่องช้า ส่วนคนอื่น ๆ เขาก้าวหน้าอย่างคึกคักรวดเร็ว องค์การสหพาณิชกรรมกร โดยทางปฏิบัติก็เป็นโซเซี่ยลลิสต์ และสมาคมเด็กหนุ่มอื่น ๆ ก็มีหลักการโซเซี่ยลลิสต์อยู่ด้วยเป็นอันมาก เมื่อข้าพเจ้ากลับจากยุโรปในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ก็มีบุคคลที่เป็นโซเซี่ยลลิสต์อยู่แล้วหลายคน บางคนถึงกับมองเห็นทางที่จะไปสู่แดนบรมสุขหรือแม้กระทั่งเข้าใจว่า คนนั้นแหละคือคาร์ลมาร์กซ์คนที่สอง แนวคิดทั้งนี้กำลังเริ่มฟักตัวและเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับในอังกฤษและอเมริกา เพราะมีผลสืบเนื่องสะท้อนมาแต่ความก้าวหน้าของสหภาพโซเวียตซึ่งมีโครงการณ์ ๕ ปี

คณะกรรมการแห่งสภาถึงแก่ร่างโครงการณ์โซเซี่ยลลิสต์อย่างอ่อน ๆ ขึ้น เพื่อจะไม่ให้มีคนกลางระหว่างรัฐกับกสิกร แต่เราก็ค่อย ๆ ก้าวไปด้วยความระวังระไว เพราะเรายังไม่เจนจัดในแนวคิดเช่นนี้มาก่อน

ครึ่งหลังของปี ค.ศ. ๑๙๒๘—๑๙๒๙ มีข่าวว่าข้าพเจ้าจะถูกจับแพร่สพัดอยู่บ่อย ๆ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเบื้องหลังข่าวนั้นจะมีมูลความจริงเพียงไร เพื่อนสุนิทหลายคนได้คอยเตือนข้าพเจ้าเป็นการส่วนตัว ข้าพเจ้าจึงรู้ตัวว่าตนกำลังตกอยู่ในระหว่างอันตราย อนาคตจะเป็นอย่างไรก็ตามแต่ ข้าพเจ้าถือว่าดำรงชีวิตอยู่ไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้นก็พอแล้ว ยิ่งถูกจับเท่าไรก็ยิ่งรู้สึกว่าเป็นของธรรมดาสามัญมากขึ้นเท่านั้น เพราะความรู้สึกตายด้าน ทุก ๆ วันที่ยังมีอิสรภาพอยู่ นั้นคือกำไร แต่ก็นับว่าได้กำไรโขอยู่เพราะตลอดปีทั้งสองนั้น ข้าพเจ้าก็มิได้ถูกจับจนกระทั่ง ค.ศ. ๑๙๓๐ หลังจากการติดคุกครั้งนี้แล้ว ก็ได้กลับออกมาเป็นอิสรภาพอีกชั่วเวลาเด็กน้อยคล้ายกับว่าความจริงข้าพเจ้ามิได้มีอิสรภาพเลย แม้จะอยู่บ้านของตนเองก็รู้สึกประหนึ่งว่าเป็นเพียงแขกผู้มาอาศัยชั่วคราวเท่านั้น จะเดินเที่ยวเตร่ไปตามถนนหนทางก็ตั้งหรณ์ใจอยู่เสมอว่าจะมีอะไรเกิดแก่ตนอีก อาจจะถูกจับเข้าคุกอีกเมื่อไร ๆ ก็ได้

สองสามวันก่อนเปิดประชุมสภาคองเกรสที่กัลกัตตาในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ นั้น สหพาณิชอินเดียรวมได้เปิดการประชุมวินทิชยาเร้ย (Jharia) อันเป็นศูนย์กลางของจังหวัดแตะ

เป็นภูมิภาคที่มีบ่อแร่ของอินเดีย สองวันแรกข้าพเจ้าได้เข้าร่วมประชุมด้วย และเป็นครั้งแรกที่ได้เข้าร่วมองค์การนี้ในฐานะคนนอก เมื่อข้าพเจ้าได้จากชฮาเรียมาแล้วก็มีการเลือกตั้งประธานกรรมกร พรรคฝ่ายกลางได้เสนอชื่อข้าพเจ้าจนได้รับมติจากที่ประชุมให้ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการในปีต่อไป หากข้าพเจ้ายังอยู่ในชฮาเรียด้วยคงถอนตัวเป็นแน่เพื่อให้ผู้มีสมรรถภาพในทางนี้โดยเฉพาะรับตำแหน่งดีกว่า การที่เขากระทำเช่นนี้เป็นเครื่องส่อให้เห็นว่า องค์การนี้กำลังจะเสื่อมโทรมลง

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๒๙ มีการจับกุมบุคคลสำคัญๆที่เป็นผู้อาวุโสและเป็นหัวหน้าขององค์การสหกรรมกรบอมเบย์และหัวหน้าที่มาจากเบงกอล สหมณฑลและปัณจาบด้วย บุคคลชั้นหัวหน้าเหล่านี้บางคนเป็นคอมมิวนิสต์ บางคนก็โปรคอมมิวนิสต์ บางคนก็เป็นเพียงสมาชิกในองค์การเฉย ๆ คดีนี้เรียกกันว่าคดีมีรุต ซึ่งกินเวลาการพิจารณานานถึง ๔ ปีครึ่ง

ในคณะกรรมการที่มีหน้าที่แก้ต่างในคดีนี้ ข้าพเจ้าก็ได้เป็นกรรมการร่วมด้วยผู้หนึ่ง เราไม่มีโอกาสซักถามถูกความของเราได้โดยสดวกเลย เพราะในคณะกรรมการ

มีบุคคลหลายพวกหลายเหล่า และต่างก็จะดำเนินการแก้คดี
ด้วยวิธีต่าง ๆ กัน มีความคิดเห็นขัดแย้งกันบ่อย ๆ กว่าเราจะ
นำประเด็นต่าง ๆ เข้าแถลงในศาลได้ต้องเสียเวลาเป็นเดือน ๆ
พวกเราพยายามวิ่งเต้นช่วยเหลือผู้ต้องหาเป็นส่วนตัวทุกคน
ภาวะการเมืองยิ่งรุดหน้ายิ่งขึ้นทุกที จนในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ พวก
เราทุกคนในคณะกรรมการนี้ก็พากันไปอยู่ในคุกหมด

ขณะนี้ท่านคัณธีได้ถอนตัวห่างจากวงการเมือง นอก
จากจะให้คำปรึกษาเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น ท่านใช้เวลาส่วน
ใหญ่ในการเผยแพร่ ถาดิ (Khadi) ทฤษฎีการแผ่เมตตา
จิตของท่าน โดยการเดินทางไปตามตำบลหมู่บ้านต่าง ๆ ทั่ว
ประเทศอินเดีย ไม่ว่าถิ่นนั้นจะเจริญที่สุดหรือล้าหลังที่สุดก็
ตาม ประชาราษฎรได้ทำการต้อนรับท่านอย่างอุ่นหนาฝาคั่ง
แทบจะกล่าวได้ว่า ท่านได้เหยียบผืนแผ่นดินอินเดียเกือบทุก
กระเบียดนิ้ว จากเหนือสุดจดใต้สุด จากทิวเขาตะวันออก
จดฝั่งทะเลตะวันตก ข้าพเจ้าเชื่อว่ายังไม่มีใครจะได้พบเห็น
อินเดียมากเท่ากับท่านคัณธี ท่านเดินทางโดยรถไฟบ้าง รถ
ยนต์บ้าง ด้วยเท้าบ้าง ได้รับความรอบรู้ในเรื่องฐานะ ความ
เป็นอยู่ของปวงประชาราษฎรทุกชั้นทุกวรรณะเป็นอันดียิ่ง

ในขณะเดียวกันประชาชนนับร้อย ๆ ด้านก็ได้มีโอกาสรู้จักท่าน

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ท่านเดินทางมาเผยแพร่ลัทธิแม่เมตตาจิตยังสหมณฑล และใช้เวลาหลายสัปดาห์ ข้าพเจ้าได้ติดตามท่านไปคราวละสองสามวัน อดที่จะสรรเสริญประชาชนไม่ได้ ที่พากันเอาอกเอาใจใส่ต้อนรับท่านอย่างเนืองแน่นทุกหนทุกแห่ง เนืองแน่นคล้ายกับฝูงตักแตน ตามทางที่รถยนต์ผ่าน มีคนมาคอยต้อนรับแห่งละหมื่นสองหมื่นคน ซึ่งระยะห่างกันเพียงสองไมล์เท่านั้น บางแห่งกว่าแสนคน เป็นการยากยิ่งที่เราจะพูดให้คนตั้งแสนได้ยิน เพราะขณะขัดด้วยเครื่องกระจายเสียง

ข้าพเจ้า ยังไม่เข้าใจในวิธีการและวัตถุประสงค์อันอยู่เบื้องหลังลัทธินของท่าน ในระยะนั้นท่านได้ทำการเรี่ยรายเงินด้วย ท่านพูดเสมอว่าต้องการเงินเพื่อถวายแด่พระเจ้าซึ่งพำนักอยู่ในคนจน (God that resides in the poor) หมายความว่า ต้องการเงินเพื่อนำไปอุดหนุนเจือจุนคนยากจนให้มีงานทำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องอุตสาหกรรมในครอบครัว แต่ในถ้อยคำเหล่านั้นดูเหมือนแฝงไว้ด้วยการยกย่องความยากจนค่นแค้นว่าคนอนาถาทั้งหลาย คือบุคคลที่พระ

เจ้าได้เลือกสุรรค์แล้ว ความเข้าใจทั้งหลายนี้คล้ายความเข้าใจทั้งหลายนี้คล้ายความเข้าใจตามทางศาสนา ข้าพเจ้าไม่อาจเห็นพ้องด้วย เพราะความยากจนเป็นสิ่งที่น่าเกลียดน่าชังที่สุด ซึ่งเราจะต้องพยายามถ่นรากมันทิ้ง ไม่ต้องไปสนับสนุนมันด้วยประการใดเป็นอันขาด

ขณะใด ที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสสนทนากับท่านคุณชี้ในเรื่องนี้ ท่านก็จะให้อรรถาธิบายว่า คนมีเงินนั้นได้ปฏิบัติต่อความมั่งคั่งเสมือนหนึ่งว่ามันเป็นภาระที่คนได้รับมอบหมายมาในฐานะที่เป็นมนุษย์ ตามทัศนของท่านนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าเก่าล้าสมัยจนเกินไป ซึ่งเราได้พบปะบ่อย ๆ ในประเทศอินเดียแม้ในยุโรปยุคกลางก็เช่นเดียวกัน ข้าพเจ้ายอมรับสารภาพว่ายังไม่เข้าใจเลยว่า เหตุใดมนุษย์จึงคิดรอคอยสิ่งที่ไม่อาจมีขึ้นได้ และคิดแก้ปัญหาสังคมด้วยสิ่งอันไม่มีตัวตน ?

การที่ลาละ ลัชพัตไรฎถูกนายตำรวจทำร้ายจนถึงตายนั้น เป็นกรณีให้เกิดความไม่สงบขึ้นในยะโฮร์เบงกอลและที่อื่น ๆ หลายแห่ง มีการต้องสุมทั้งสมาคมลับขึ้นมากมาย หลายแห่ง การจับกุมผู้ต้องสุมเหล่านี้ได้ดำเนินไปอย่างขนานใหญ่ จนศาลแทบไม่มีเวลาพิจารณาให้หมดสิ้นได้

เพื่อที่จะเป็นการคัดค้านการปฏิบัติอันรุนแรงของเจ้าหน้าที่ตำรวจ และเจ้าหน้าที่เรือนจำที่กระทำแก่ผู้ต้องหานั้น จึงได้มีการนัดหยุดรับประทานอาหารของนักโทษทั้งหมด ยังผลให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในประเทศ พวกผู้ต้องหาหมดกำลังไม่อาจไปศาลได้ การพิจารณาคดีจึงต้องเลื่อนไปหลายครั้งหลายคราว จนในที่สุดศาลต้องตราระเบียบใหม่ว่า แม้จำเลยไม่มาศาลก็ให้ทนายแก้ต่างได้

ในคราวที่มีการนัดอดอาหารนั้นข้าพเจ้าบังเอิญได้ไปที่ยะโฮร์เหมือนกัน ขณะนั้นเหตุการณ์ได้ดำเนินมาแล้วเป็นเวลา ๑ เดือน ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้เข้าเยี่ยมนักโทษบางคนได้ พวกผู้ต้องหาเหล่านี้ผ่ายผอมจนดูไม่ไหว แต่บางคนยังสำรวมสติได้ดีอยู่

ต่อมาชิตินทรานาทดาส (Jtindranath Das) ถึงแก่ความตายเพราะการอดอาหาร จึงได้เกิดเป็นข่าวระบือเซ็งแซ่ทั่วประเทศ รัฐบาลได้ตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเพื่อทำการสอบสวนเรื่องนี้ ผลของการสอบสวนได้มีการปรับปรุงใหม่โดยแบ่งนักโทษออกเป็น ๓ ชั้น ระเบียบนี้ดูผิวเผินคล้ายกับว่าจะทำให้ภาวะของนักโทษดีขึ้น แต่แท้จริงกลับกลายเป็นเพียงนิดเดียวเท่านั้น ความชั่วร้ายเดิม ๆ ยังคงอยู่

การประชุมสภาในปี ค.ศ. ๑๙๒๙ ได้จัดให้มีขึ้นในเมืองยะโฮร์ ที่ประชุมได้เลือกตั้งท่านคัณธีเป็นประธาน แต่ท่านได้ปฏิเสธอย่างเด็ดเดี่ยว พวกเราก็ยังไม่ละความพยายามที่จะวิงวอนท่านต่อไป แต่ท่านยืนยันมติเดิม ทุกคนต่างตะลึงงงอยู่ในฐานะลำบากใจยิ่ง ในที่สุดจึงได้แต่งตั้งข้าพเจ้าแทน

การที่ข้าพเจ้าได้รับการแต่งตั้งครั้งนี้ หาได้เป็นความบีบีบังคับแต่อย่างใดไม่ ความจริงตำแหน่งประธานเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติ หากได้รับเลือกโดยปกติแล้วข้าพเจ้าคงจะพากภูมิใจมาก แต่นี่ข้าพเจ้าเข้ามาทางประตูกล มิได้เข้ามาทางประตูใหญ่

ผู้มีความสุขที่สุดในเรื่องนี้เห็นจะเป็นท่านบิดา แม้ท่านจะไม่ชอบแนวการเมืองของข้าพเจ้า แต่โดยทางส่วนตัวหากอะไรจะเป็นคุณงามความดีของข้าพเจ้าแล้ว ท่านก็ปลาบปลื้มและพากภูมิใจด้วย แม้ท่านจะเคยตำหนิติเตียนข้าพเจ้าด้วยถ้อยคำรุนแรงบ่อย ๆ แต่คนอื่นจะมากล่าวตำหนิข้าพเจ้าต่อหน้าท่านไม่ได้เป็นอันขาด

การเข้ารับตำแหน่งประธานสภาครั้งนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นการเข้ารับภาระผิดชอบอย่างสูง ทั้งย่อมถือเป็นสิ่งยอดเยี่ยมที่บุตรเจริญรอยตามบิดาได้ มีผู้พูดบ่อย ๆ ว่าข้าพเจ้า

เป็นประธานที่หนุ่มที่สุด คือมีอายุเพียง ๕๐ ปี เท่านั้น

ขณะนั้น ทางฝ่ายรัฐบาลอังกฤษได้แสดงบทบาทบ้างกล่าวคือ อุปราชได้กำหนดให้มีการประชุมโต๊ะกลมขึ้นเพื่อที่จะยกฐานะของประเทศอินเดีย ตามคำประกาศของอุปราชนั้น หมายความว่าอินเดียอาจได้รับอะไร ๆ มากที่สุดหรือน้อยที่สุดก็ได้

ภายหลังที่อุปราชได้ประกาศเรื่องนี้ไม่นาน ฝ่ายเราก็ได้จัดให้มีการประชุมบรรดาบุคคลที่เป็นหัวหน้าคณะพรรคต่าง ๆ ขึ้นที่เดลฮี เรียกว่า "Leader's Conference" การประชุมคราวนี้หัวหน้าคณะพรรคต่าง ๆ ได้เข้าร่วมประชุมโดยพร้อมเพรียง ท่านคัณธี ท่านบิดา วัลลภภัย เบเตล (ซึ่งขณะนั้นกำลังดำรงตำแหน่งประธานสภา) ก็ได้เข้าร่วมด้วย ที่ประชุมมีมติร่วมที่จะรับรองแถลงการณ์ของอุปราชตามเงื่อนไขต่อไปนี้

๑. การประชุมโต๊ะกลมคราวนี้ ที่ประชุมจะต้องมีสภาพในสถานะปกครองตนเอง (Dominion Status)

๒. จะต้องมีผู้แทนที่มีอำนาจเหนือสภาคองเกรสเข้าร่วมประชุมด้วย

๓. จะต้องมีการอภัยโทษ แก่นักโทษการเมืองทั่วประเทศ

๔. นับแต่วาระที่ตกลงนี้เป็นต้นไป รัฐบาลอังกฤษในอินเดีย จะต้องพึงปฏิบัติต่อประเทศอินเดียตามสภาพของสถานะการปกครองตนเอง (Dominion Status)

ตามเงื่อนไขเหล่านี้ พวกเราต่างพากันผิดหวัง เพราะทางฝ่ายรัฐบาลมิได้ให้ความร่วมมือแต่อย่างใด พวกเราก็คงถูกจับถูกตัดสินจำคุกอยู่เรื่อย ๆ การพยายามหาทางปรานีปรานอมกับทางฝ่ายรัฐบาลก็เป็นไปอย่างไม่ลดละ ยิ่งพยายามก็ดูเหมือนยิ่งไร้ผล แต่ข้าพเจ้าได้ถอนตัวจากเหตุการณ์เหล่านับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๓๐ เป็นต้นมา เพราะถูกจำขังในคุกเป็นส่วนมาก

ประกาศอิสรภาพ

อนาคตอันใกล้จะยังมีอะไรไว้ให้แก่อินเดียบ้าง ไม่มีใครทราบได้ แต่ในอนาคตอันใกล้นี้เราต่างตระหนักดีว่าจะต้องเต็มไปด้วยการต่อสู้ดิ้นรน เบื้องหน้าคือสงคราม เราต่างต้องรับผิดชอบต่อผลอันจะบังเกิดขึ้น เราได้อำลาความผาสุขทางกาย ทางใจและทางครอบครัวแล้วโดยสิ้นเชิง

ต่อมา เรื่องการประกาศอิสรภาพได้ผ่านมติของสภาเป็นเอกฉันท์ จะมีราษฎรคัดค้านบ้างก็เพียง ๒๐—๓๐ คน จากจำนวนหลายๆ พัน คณะกรรมการอินเดียร่วมได้รับมอบหมายให้จัดร่างแผนการณรงค์ต่อไป แต่ทุกคนทราบดีว่ามิได้เดินทางอยู่ทานคณะผู้เดียว

ไม่มีใครจะทายล่วงหน้าได้ ว่าการดำเนินตามแผนการของเราจะบรรลุผลเพียงใดแค่ไหน และจะลงเอยโดยวิธีใด เราได้เผาเรือที่ใช้โดยสารทิ้งแล้ว จะถอยกลับไม่ได้แม้ก้าวเดียว ณ เบื้องหน้านั้นเป็นดินแดนแห่งความประหลาดลึกลับอันยังไม่ปรากฏในแผนที่แห่งการณรงค์ของเขา เราได้

กำหนดเอาวันที่ ๒๖ มกราคม เป็นวันประกาศอิสรภาพ (Independence Day) ซึ่งจะได้มีการปฏิญาณตนทั่วประเทศ เพื่อความเป็นอิสระ

เราได้เฝ้ารอดูผลงานด้วยความเร่าร้อนใจ ท่านบิดาได้จากไปธุระเสียก่อน ขณะนั้นประจวบเหมาะกับเป็นเวลาที่มีพิธีทางศาสนาประจำปี เรียกว่าพิธีมัคเมละ (Magh Mela) ประชาชนหญิงชายนับแสนพากันหลั่งไหลมาสู่อัลฮาบัดจากทุกทิศทุกทางโดยไม่ขาดสาย พวกนักบุญซึ่งเรียกกันว่าประยัค (Prayag) ซึ่งมีอาชีพทางค้าขายบ้าง ชนกรรมาชีพบ้าง ขณะนี้แทบจะกล่าวได้ว่าเป็นเวลาที่รวมชนชาติฮินดูส่วนใหญ่ก็ว่าได้ ข้าพเจ้าสนเท่ห์ใจนักว่าหากบุคคลเหล่านี้ร่วมทำการ "ดอแพ่ง" จะมีผลมากเพียงไร ? มีพวกเขาสักกี่คนที่ทราบ และเข้าใจมติของสภาเกี่ยวกับการประกาศอิสรภาพ หรือว่าจิตใจของคนเหล่านี้มีความมั่นคงความเชื่อมั่นในลัทธิศาสนาของตนเพียงใด จึงได้พากันเดินทางอย่างธุรกันดารกี่มี มายังแม่น้ำคงคานี้ เพื่อชำระกายให้บริสุทธิ์ ? เขาจะนำความเชื่ออันนี้มาใช้เป็นประโยชน์ทางการเมืองในทำนองเดียวกันบ้างไม่ได้เชียวหรือ ?

บ้านพักของเราเป็นที่รวมของพวกนักบุญ เพราะอยู่

ใกล้กับที่จำศีล ณ ที่นั้นในสมัยโบราณมีมหาวิทยาลัยตั้งอยู่ ในระหว่างพิธีมัคหีเมลา จึงมีผู้คนสัญจรไปมาไม่ขาดสายตั้งแต่เช้าตรู่จนค่ำมืด ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้ที่พากันมาทั้งหมดนั้นต่างใคร่จะได้เห็นได้พบความมหัศจรรย์ และเพื่อจะได้พบเห็นบุคคลสำคัญที่พวกเขาเคยได้ยินได้รู้จักแต่ชื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าพเจ้ากับท่านบิดา ประชาชนเหล่านี้อยากรู้อยากทราบเรื่องการเมืองว่า ในระยะต่อ ๆ ไปจะมีอะไรบังเกิดขึ้นบ้าง ข้าพเจ้าพยายามสนทนาปราศรัยกับพวกเขาคนละคำสองคำจนตลอดวัน หรือเพียงแต่คอยโค้งให้ เพราะมีจำนวนมากเหลือเกิน เมื่อหนักเข้าทนไม่ไหวก็ต้องหลบเสียบ้าง ประชาชนเหล่านี้มีความเคารพรักพวกเรามาก โดยมิได้หวังอะไรเป็นเครื่องตอบแทน นอกจากขอรับความเห็นอกเห็นใจเท่านั้น

เพื่อนสาวของเราคนหนึ่ง ได้พักที่บ้านในระยะนี้ด้วย เราไม่ค่อยมีโอกาสสนทนากับเขา เพราะทุกระยะ ๕ นาที ต้องออกข้างนอก เพื่อกล่าวคำปฏิสันฐานแก่บรรดาประชาชนที่แห่กันมาอยู่หน้าบ้าน เพื่อนสาวคนนี้รู้สึกซาบซึ้งในความลำบากยากแค้นของข้าพเจ้า และคงรู้สึกทึ่งที่ข้าพเจ้าช่างเป็นที่รู้จักของประชาชนมากมายเหลือล้นพ้นประมาณ แค่

ความจริงประชาชนมีความรักตราตรึงอยู่ในตัวของท่านบิดา มากกว่า เขาเอ่ยถามข้าพเจ้าว่าการที่ประชาชนเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก ๆ เช่นนั้นนะ ข้าพเจ้ารู้สึกพากภูมิใจมากไหม ? ข้าพเจ้าต้องคิดเสียหน่อยก่อนที่จะตอบคำถาม เลยทำให้เธอเข้าใจเธอว่าข้าพเจ้าไม่พอใจคำถามนี้ เธอรีบขอโทษขอโพยใหญ่ และข้าพเจ้าเองก็ยังนึกหาคำตอบที่เหมาะสมไม่ได้อยู่นั่นเอง

ความจริงการที่ข้าพเจ้าเป็นที่รู้จักในหมู่มหาชนทั่วไปก็เป็นด้วยการบังเอิญอย่างมหัศจรรย์ ผู้คงแก่เรียนที่อาวุโสก็ชอบข้าพเจ้า สำหรับหนุ่มสาวเลยเถิดไปถึงกับว่าข้าพเจ้าเป็นพระเอก ทั้งเข้าใจว่าชีวิตของข้าพเจ้าคงจะคลุกเคล้าไปด้วยเรื่องรักใคร่พิศวาท บางคนแต่งเพลงเรื่องข้าพเจ้าขับร้อง บรรยายถึงความเป็นอยู่ของข้าพเจ้าอย่างพิศดาร ศัตรูบางคนยอมยกย่องข้าพเจ้าในบางประการก็มี ซึ่งข้าพเจ้าเองถือเป็นเรื่องบังเอิญมากกว่า เพราะข้าพเจ้ารู้สึกว่าตนเองมีสมรรถภาพเพียงปานกลางเท่านั้น ข้าพเจ้าเคยประสบความล้มเหลวในการงานมาก็มาก หากแต่ข้าพเจ้าชอบตรวจค้นดูตัวของตัวเองว่าบกพร่องอะไร แล้วพยายามหาทางแก้ไข การที่ข้าพเจ้าได้เป็นที่รู้จักในหมู่มหาชนทั่วไป อาจ

เนื่องมาแต่ความล้มเหลวทั้งหลายก็ได้ หรืออาจเป็นเพราะผลงานของข้าพเจ้าก็ได้ แต่คงไม่ใช่เพราะการศึกษาที่ข้าพเจ้าได้รับ เพราะความจริงก็ปรากฏอยู่ว่าข้าพเจ้ามิได้รับการศึกษาอย่างเดิศดอยมาแต่อย่างใดเลย ทั้งคงไม่ใช่เพราะการเสียสละ ด้วยว่าประชาชนนับแสนนับล้านได้ทำการเสียสละมากกว่าข้าพเจ้าก็มี แต่ก็ไม่สามารถจะเรียกร้องเอาความเคารพนับถือได้จากมหาชนถึงเพียงนี้ บ้างถึงแก่สละชีวิตไปแล้วก็มี ข้าพเจ้ายังหาคำตอบที่สบใจในเรื่องนี้ไม่ได้ เมื่อได้ลองสอบถามบุคคลหลายคนในเรื่องเกี่ยวกับบิดาและข้าพเจ้าว่ามีใครพูดถึงอย่างใดบ้าง ก็ได้ทราบว่ามีข่าวเล่าลือกันว่า ท่านบิดาและข้าพเจ้าได้ส่งเสื้อผ้าไปรีดถึงกรุงปารีสทุก ๆ สัปดาห์ ข่าวนี้แม้ข้าพเจ้าจะได้พยายามหาทางปัดเป่าก็ไม่ค่อยจะเหือดหายไปได้

เรื่องเหลวไหลอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับข้าพเจ้ามีว่าข้าพเจ้าเป็นนักเรียนร่วมชั้นกับ ปรินส์ ออฟ เวลส์ และเมื่อท่านเสด็จมาอินเดียในปี ค.ศ. ๑๙๒๑ นั้นได้รับสั่งถามถึง ขณะนั้นข้าพเจ้าถูกจำอยู่ในคุกเรื่องนี้ความจริงมีว่านอกจากข้าพเจ้าจะไม่ได้ร่วมสถานศึกษากับพระองค์ท่านแล้วยังมิได้เคยเห็นหน้าค่าตาหรือได้มีโอกาสวิสาสะกันเลย

ข้าพเจ้ามิได้ถือว่า การที่มผู้รู้จักข้าพเจ้านั้นเนื่องแต่ต่างเชื่อข่าวอันไม่มีมูลความจริง คงเนื่องมาแต่เหตุอื่นที่มั่นคงกว่านั้น อาจเป็นเพราะที่ข้าพเจ้าได้หันหลังให้สมาคมชั้นสูงที่เคยได้คลุกคลีตีโมงมานาน และละทิ้งความฟุ่มเฟือยทั้งหลายหันมาดำเนินชีวิตอย่างง่าย ๆ นี่เองเป็นสิ่งที่ประชาชนชาวอินเดียนิยมนัก หากผู้ใดละทิ้งนิสัยที่เห็นว่าไม่เหมาะได้ย่อมอยู่ในความนิยมของประชาชนมาก แต่ก็ยังไม่อาจถือได้ว่า เป็นรากฐานที่ทำให้เกิดความนับถือในหมู่มหาชนโดยแท้จริงได้

การวางท่าใหญ่โต ก็มีสภาพเช่นเดียวกับไขมันของมนุษย์ ได้มีอยู่โดยตนเองแต่ไม่เห็นและทับถมกันเป็นชั้น ๆ เคราะห์ดีที่โลกอันบ้าบอนี้ต้องได้รับการกระทบกระเทือนอย่างหนักจึงยุบตัวลงบ้าง ข้าพเจ้าเป็นคนเคราะห์ดีมากที่มีเพื่อนฝูงญาติมิตรมากมายคอยให้คำเตือนสติ เพื่อให้คงอยู่ในอุดมคติอันเหมาะสมเสมอมา ไม่ให้ขาดสติยับยั้งไม่ว่างานในด้านประชาชน หรืองานอื่นใดที่มีลักษณะเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้รับความอึดอัดใจไม่น้อยเลยที่ต้องอยู่ในกรอบระเบียบมากมาย โดยเฉพาะในด้านการศาสนาซึ่งข้าพเจ้าอยากจะ

แถบฉันหดอกหรือหัวเราะออกมาดัง ๆ ด้วยความขบขัน แต่ข้าพเจ้าก็ระงับอารมณ์เช่นนั้นไว้ได้ นับว่าเป็นการรักษาไว้ซึ่งเกียรติยศและชื่อเสียงด้วย บางคราวเมื่อปะปนไปในขบวนแห่ซึ่งประกอบด้วยชนทุกชั้นทุกวรรณะ ข้าพเจ้าบังเกิดอารมณ์แปลก ๆ เกิดขึ้น เช่นมีขบวนแห่ต้อนรับเราแต่... ข้าพเจ้ากลับเดินหนีไปเฉย ๆ ปล่อยให้ภรรยาและคนอื่น ๆ จัดการแทน แล้วตัวเองก็ปะปนไปกับฝูงชน

เกี่ยวกับงานด้านประชาชน ข้าพเจ้าต้องข่มสติด้วยความเคร่งเครียดหลายครั้งหลายคราว นี่กระมังจึงทำให้หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งบรรยายถึงลักษณะของข้าพเจ้าว่า มีใบหน้าเหมือนกับใบหน้าหญิงหม้ายฮินดู ข้าพเจ้ารู้สึกว่าให้เกียรติยศแก่ข้าพเจ้ามากไปหน่อย ท่านคัณธีเองเคยให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์ว่า หากท่านไม่มีอารมณ์ขบขันท่านคงฆ่าตัวตายเสียนานแล้ว สำหรับข้าพเจ้าไปไม่ไกลถึงเพียงนั้นดอก เพียงแต่ว่าหากไม่ได้รับการขบขันจากอาการต่าง ๆ ของคนทั่วไป หรือหากปราศจากอารมณ์ตลกตนองแล้ว ชีวิตคงเป็นสิ่งที่น่าเหนื่อยหน่ายสำหรับข้าพเจ้ามาก

สุนทรพจน์ที่ข้าพเจ้าได้กลั่นกรองด้วยถ้อยคำสละสลวยและเต็มไปด้วยความพากภูมิใจนั้นได้กลายเป็นเรื่องที่นำมา

ล้อเล่นเล่นอย่างขบขันภายในครอบครัวของข้าพเจ้าเองและท่ามกลางมิตรสหายที่สนิทสนมกัน น้องสาวและภรรยาของข้าพเจ้ามักจะล้อเล่นข้าพเจ้าโดยเอาราชทินนามหรือบรรดาศักดิ์มาเติมใส่หน้าชื่อของข้าพเจ้า เป็นต้นคำว่า ภารต บูชัน (Bharat Bnnshan) (เพชรแห่งอินเดีย) หรือคำว่า ตียะกะมูระติ (Thiyagamurati) (ความเป็นผู้เสียสละ) เป็นต้น การล้อเล่นให้เกิดความสนุกสนานทำให้ใจคอของข้าพเจ้าได้รับความสงบสุขยิ่ง ทำให้คลายความเครียดจากงานได้ แม้บุตรสาวเล็ก ๆ ของข้าพเจ้าก็เคยฉอเลาะล้อเล่นพ่อกับคนอื่น ๆ ด้วย นอกจากท่านมารดาเท่านั้นที่จะพูดจาอะไรกับข้าพเจ้าต้องถือเป็นการเป็นงานเสมอ ท่านไม่ชอบให้ใครมาล้อเล่นถูกชายหัวแก้วหัวแหวนของท่าน ท่านบิดาเองก็พลอยสนุกขบขันไปกับเขาเหมือนกัน ท่านมีความเห็นอกเห็นใจข้าพเจ้าแต่ด้วยอาการภายใน

เหตุใดข้าพเจ้าจึงได้มานั่งเขียนเรื่องราวเหล่านี้อย่างละเอียด ก็เพราะปัญหาเรื่องการเป็นที่รู้จักของมหาชนในส่วนตัวข้าพเจ้านั้นยังคงเป็นปัญหาอยู่ และการรำลึกถึงเรื่องเช่นนี้ทำให้จิตใจของข้าพเจ้าสงบสุขขึ้นด้วย

เริ่มดำเนินการต่อแพ่ง

วันประกาศอิสรภาพได้มาถึงแล้ว คือวันที่ ๒๖ มกรา-
คม ค.ศ. ๑๙๓๐ และก็เป็นประจุจประกายไฟที่ลุกขึ้นแวบ
หนึ่ง เพื่อให้เห็นว่าสัญญลักษณะแห่งความเอาจริงและ
ความเร่าร้อนใจของประชาชนทั้งชาติ มีบางสิ่งบางอย่างที่
ควรแก่การเอาใจใส่ คือฝูงชนทั่วไปตามถิ่นต่าง ๆ ได้กระ
ทำพิธีปฏิญาณตนโดยพร้อมเพรียงโดยมิพักต้องมีการกล่าว
สุนทรพจน์เร้าใจแต่อย่างใด รู้สึกว่าท่านคันธีจับถูกตรง
ชีพจรของประชาชนเพื่อกระตุ้นให้เขาทราบว่าถึงเวลาแล้วที่
จะต้องลงมือกระทำการ และจำต้องเร่งให้เร็วขึ้นเป็นลำดับ
เหมือนละครที่ได้เริ่มแสดงแล้ว จะต้องแสดงต่อไปจนฉาก
สุดท้าย

การต่อแพ่งได้แผ่สร้านปกคลุมทั่วไป ความคิดของ
เราได้ถอยหลังไปยังปี ค.ศ. ๑๙๒๑—๑๙๒๒ และรำลึกถึง
แผนการที่จำต้องขยักไปชั่วคราวที่จยร์ จอรา บัตันประชาชน
ค่อยอยู่ในระเบียบวินัยดีขึ้นกว่าเดิมมาก และต่างก็เห็นชอบ
ด้วยการดื้นรนต่อต้าน และมีความเข้าใจในวิธีการกระจ่าง

แจ้งชัดกว่าเดิม จนเป็นที่ทราบกันทั่วไปในหมู่ประชาชนว่า ท่านคัณธิ์ไม่ชอบวิธีการรุนแรง เรื่องนี้เป็นอันหมดข้อสงสัย และคงได้ผังจิตผังใจประชาชนอย่างถึงขนาดแล้ว เราจะแน่ใจได้อย่างไรว่าการรุนแรงจะไม่บังเกิดขึ้นในบางท้องถิ่นด้วยความสมัครใจของประชาชนเองหรืออาจมีการยอกย้อนซ้อนกลกันด้วยเล่ห์เหลี่ยม และผลของการต่อแพ่งจะเป็นอย่างไร ? จะไม่เกิดชงักขึ้นกลางคันเหมือนคราวก่อนหรือ ? เรื่องเหล่านี้ได้วกเวียนอยู่ในสมองของข้าพเจ้า

ท่านคัณธิ์ได้คำนึงถึงเรื่องนี้เหมือนกัน และดูเหมือนจะทำให้ท่านเป็นกังวลมาก แต่เท่าที่ได้มีการสนทนากับข้าพเจ้าท่านมักจะพูดแต่ในปัญหาเรื่องอื่น ๆ

วิธีการ "ไม่รุนแรง" เป็นวิธีการสำหรับแก้เรื่องร้ายให้เป็นดี และดูเหมือนจะเป็นวิธีเดียวของท่านคัณธิ์ หากปฏิบัติไปโดยถูกต้องและเหมาะสมแล้ว จะต้องบังเกิดผลดีอย่างแน่นอน จำเป็นหรือไม่ที่วิธีการนี้จะต้องได้จังหวะดีพิเศษจึงสามารถประสบผลสำเร็จ ท่านคัณธิ์เห็นว่าเป็นวิธีการที่ใช้ได้โดยทั่วไปและจะได้ผลเสมอ แม้เหตุการณ์แวดล้อมจะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่การดำเนินจะต้องให้ผิดแผกไปจากเดิมบ้าง เพื่อให้เหมาะสมรับกับสภาพการภาย

นอก ถ้าเราเลิกล้มวิธีนี้เสียก็เท่ากับยอมรับสารภาพในความล้มเหลวของทฤษฎีนโยบายนี้เอง

ปัญหาอันยิ่งใหญ่ในขณะนี้ก็คือว่าเราจะต้องดำเนินการต่อแพ่งในลักษณะไหน จึงจะได้ผลและรับกับสภาพภายนอกให้เป็นที่นิยมในหมู่ประชาชน ? ท่านมหาดมะคัณฑ์จึงให้คำแนะนำแก่เรา

เกือบเป็นคำลึกลับ และเต็มไปด้วยอิทธิพลอันยิ่งใหญ่ ภาษีเกือจะต้องถูกโจมตี ประชาชนจะต้องพากันตะเบ็ด พ.ร.บ. ควบคุมเกือ พวกเรางุนงงไม่เข้าใจในเรื่องการต่อรนเพื่อชาติโดยอาศัยเกือ ท่านคัณฑ์ได้ประกาศจุดประสงค์อีก ๓๑ ข้อ เพื่อการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและด้านสังคม เราพูดถึงอิสรภาพ ท่านคัณฑ์ก็ได้พูดถึงด้านเหมือนกัน และได้ใช้คำในความหมายอันเดียวกับเรา แต่เราไม่มีโอกาสได้ถกเถียงกันในเรื่องนี้ เพราะเหตุการณ์ฉุกเฉินและสำคัญได้คืบคลานใกล้เข้ามาเต็มที่แล้ว วันแล้ววันเล่า เราเห็นวิถีการเมืองของอินเดียผันผวนหนักขึ้นเนื่องแต่ผลสะท้อนจากโลกภายนอก เศรษฐกิจของโลกเริ่มตกต่ำลงอย่างน่าใจหาย เข้าของซื้อขายกันด้วยราคาถูก ๆ ชาวกรุงพากันพอใจมาก

ต่อมา มีการเดินขบวนของชาวนาเกดาเพื่อเสดาะเคราะห์ คือเริ่มขบวนจากเมืองอัชมาดิ ที่ตำบลสภามาดิ (Ashrama at Sabamati) พวกเขาเบื้นถุดุม ๆ พากันเดินตามพวกนักชุดงค์ทุกวี่ทุกวัน ยังความยุ่งเหยิงให้แก่บ้านเมืองเป็นอันมาก ที่ประชุมกรรมาธิการสภาคองเกรสได้เบิดประชุมขึ้นที่อาเม็ดดาบัด (Ahmedabad) เพื่อเตรียมการขั้นสุดท้าย เพราะเวลาที่จะทำการต่อสู้ดินรนได้ใกล้เข้ามามากแล้ว ท่านคันธีไปอยู่เสียที่ชายทะเลไม่ยอมกลับ คณะกรรมาธิการจึงได้มีมติมอบอำนาจเด็ดขาดแก่ประธานสภาโดยกว้างขวาง เผื่อมีเหตุฉุกเฉินเกิดขึ้นและมีการจับกุม หากเรียกประชุมไม่ทันก็ให้ดำเนินการตามที่เห็นชอบ ในนามของสภา โดยเฉพาะการแต่งตั้งซ่อมแทนผู้ที่ถูกจับกุม และในหน้าที่อื่น ๆ ด้วย

การมอบอำนาจเช่นนี้ดูก็คล้ายกับเบิดทางให้แก่ "อำนาจเผด็จการ" ปลัดกระทรวงอินเดียและอุปราชรวมทั้งข้าหลวงประจำจังหวัดพากันหวาดหวั่นมากถึงแก่ประกาศว่า เป็นการกระทำที่ชั่วร้ายมากที่สภาคองเกรสนิยมนับถือในลัทธิเผด็จการ และเข้าใจไปว่าเราจะนำเอาลัทธินี้มาแซกแซง

เข้ากับระบอบประชาธิปไตย ฝ่ายหนังสือพิมพ์พวกสายกลาง
"ก็ได้พยายามชี้ให้เราเห็นถึงคุณค่าของระบอบประชาธิปไตย
ต่าง ๆ นา ๆ ทุกวันทุกวัน เราได้สดับครับฟังเรื่องเหล่านั้น
ด้วยความสงบ เพราะขณะนั้นพวกเราอยู่ในคุก พวกมนุษย์
หน้าเนื้อใจเสือได้เริ่มบทบาทตอนนี้เอง อินเดียในขณะนี้
ถูกปกครองด้วยอำนาจยิ่งกว่าเผด็จการ และภายใต้อำนาจ
กฎหมายอันไม่เป็นธรรมอยู่แล้ว พวกผู้ปกครองก็ยังเอาคำ
พูดเคลือบน้ำตาลมากล่าวแก่ประชาชนถึงระบอบประชาธิป-
ไตย ซึ่งความจริงก็ไม่เคยปรากฏว่า เงาประชาธิปไตยใน
อินเดียนั้นอยู่ที่ไหน ? การที่อังกฤษทำตนเสมือนเป็นทุกข์
เป็นร้อนแทนประชาชนชาวอินเดียก็เพียงเพื่อที่จะรักษาไว้ซึ่ง
อำนาจและผลประโยชน์ของตนเท่านั้นเอง เขาจะต้องหาทาง
ป้องกันทำลายล้างผู้ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นเจ้าเป็นนาย
ของเขา

สภาคองเกรสต้องเผชิญกับสถานะการณ์ซึ่งเหลือวิสัย
ที่จะดำเนินการไปโดยเปิดเผยได้ โดยทางรัฐบาลก็ประกาศ
ออกมาว่า เป็นองค์การที่นอกกฎหมาย คณะกรรมาธิการ
สภาจะประชุมปรึกษาหารือหรือทำอะไร ๆ ก็ต้องดำเนินไป
อย่างลับ ๆ แต่มติของสภาไม่ต้องการทำอะไรลับ ๆ ล่อ ๆ

เราต้องการเบิดเผยและตรงไปตรงมา เพื่อรักษาเกียรติและอิทธิพลในป่วงประชาราษฎรอินเดีย แม้ว่าหากเรากระทำโดยลับ ๆ อาจไปได้ไกล แต่เราก็ไม่ปรารถนา เราจะทำอย่างสักรบในเวลาสงคราม คือแต่งตั้งผู้บัญชาการสำรองไว้แทน ผู้ใดที่ไม่สามารถจะทำต่อไปได้ ผลก็คือเราถูกจับกุมกันทั้งกลุ่ม เราขาดแม้กระทั่งคณะเสนาธิการที่อยู่หลังแนวรบ เพราะทั้งคณะรัฐมนตรีและเสนาธิการต่างออกแนวหน้าเพื่อทำการสู้รบด้วยกันทั้งหมด ข้าศึกจึงเห็นเราถนัดและถูกจับใส่คุกก่อนคนอื่น ๆ ฉะนั้น อำนาจใดที่เราให้แก่ประธาน ก็เพียงเพื่อให้ตั้งผู้ดำเนินการแทนผู้ที่ถูกจับกุมเพื่อให้งานของคณะชาติดำเนินไปด้วยดี แต่ผลจากหน้าที่ที่เขาได้รับก็คือ ตัวเองก็ถูกจับส่งเข้าคุกเหมือนกัน

เมื่อเราได้เตรียมงานครั้งสุดท้ายเรียบร้อยแล้วต่างก็ร่ำลากันและกัน เพราะไม่มีใครรู้ว่าจะมีอะไรบังเกิดขึ้น เราอาจไม่ได้ร่วมประชุมกันอีกหรืออาจไม่ได้พบกันอีกเลยก็ได้ ต่างพากันรีบกลับไปทำหน้าที่เดิมของตนตามท้องถิ่น เพื่อให้งานของเราสำเร็จรุปตามแผนการทั้งมวล แผนการใหม่ของเราก็ไม่ต่างอะไรกับคำที่สาโรจินีนายดู (Sarojini Naidu) กล่าวไว้ว่า “เหมือนกับการเตรียมแปรงสีฟันเพื่อเดินทาง

ไปสู่คุก”

“ ขากลับท่านบิดาและข้าพเจ้าได้เดินทางไปเยี่ยมท่านคัณธีที่ตำบลชัมบูซาอันเป็นตำบลชายทะเล ได้สนทนากันอยู่ประมาณ ๒—๓ ชั่วโมง จนกระทั่งท่านคัณธีออกเดินทางต่อไปยังทะเลเกลือ ข้าพเจ้ามองตามท่านเดินถือไม้เท้านำหน้าบรรดาศานุศิษย์ด้วยอาการไม่ประหวั่นพรั่นพริ่งจนลับสายตาเป็นภาพที่งดงามน่าเผยมาก

ที่ตำบลชัมบูซานี้เองที่ท่านบิดาได้บอกแก่ท่านคัณธีว่าจะยกบ้านหลังเก่าของเราที่อัลฮาบัดให้แก่ชาติ โดยให้ชื่อใหม่ว่า สวาราชพะวัน (Swaraj Bhawan) ครั้นกลับมาถึงอัลฮาบัด ท่านจึงได้ประกาศเปิดเผยเรื่องยกกรรมสิทธิ์บ้านนั้นให้สภาคองเกรส ส่วนหนึ่งของบ้านหลังใหญ่นี้ถูกดัดแปลงให้เป็นโรงพยาบาล ขณะนั้นท่านบิดายังไม่มีเวลาไปโอนกรรมสิทธิ์เป็นทางการได้ จึงรอมาอีก ๑ ปีครึ่งจึงทำการโอนเสร็จเรียบร้อย

ครั้นพอถึงเดือนเมษายน พวกเราต่างก็รอคอยคำสั่งที่จะลงมือทำการดื้อแพ่งเกี่ยวกับพระราชบัญญัติว่าด้วยภาษีเกลือ ขณะนั้นท่านคัณธีกำลังเดินทางอยู่แถบชายทะเล เราได้ทำการอบรมผู้อาสาไว้ล่วงหน้าเป็นเวลาเดือน ๆ กมลา

และกฤษณาน้องสาวของข้าพเจ้าก็ได้ร่วมมือในการอบรม ด้วย คนทั้งสองแต่งตัวอย่างผู้ชาย ผู้ที่จะร่วมทำการไม่ต้องมีอาวุธหรือแม้แต่ไม้ถือ การอบรมฝึกหัดกันไว้ก็เพื่อที่จะให้พวกเขาสามารถในหน้าที่ยิ่ง ๆ ขึ้น และให้รู้จักร่วมมือกับคนหมู่มาก วันที่ ๖ เมษายน เป็นวันงานชาติและมีการฉลองประจำปี เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์ในวันสัคยะกราหะและจัดเลี้ยนวาลาภักห์ ในวันนี้เองที่ท่านคันธีได้ทำการดื้อแพ่งกับ พ.ร.บ. เกลือ ณ ชายทะเลเมืองแดนดี ๓—๔ วันต่อมา ทุกหน่วยของสภาคองเกรสก็ได้ลงมือปฏิบัติการตามท้องถิ่นของคน

ภาวะทั่วไปเป็นประดุจดวดสปริง พอปล่อยออกก็สะท้อนโดยทันทีทันใด ตามหมู่บ้านตำบลต่าง ๆ เรื่องเกลือกลายเป็นเรื่องที่ถกกันทั่วทุกหัวระแหง เรามีความรู้เรื่องนาเกลือน้อย จึงต้องใช้เวลาศึกษาเพื่อที่จะได้นำคำแนะนำที่เหมาะสมสำหรับการดำเนินงานแก่เหล่าอาสา พวกเราพากันทำเกลือกันอย่างขนานใหญ่ เมื่อทำได้แล้วก็ขายในราคาเท่าที่จะขายได้ ไม่เกี่ยงงอนเรื่องราคา แม้ว่าเกลือจะมีคุณภาพดีเลวอย่างไรก็ตาม ความประสงค์ของเราต้องการแต่จะฝ่าฝืน พ.ร.บ. เกลือเท่านั้น และเราได้รับผลอันดีในวิธีการนี้

ประชาชนพากันทำเกลือทุกหนทุกแห่งตามปามไปประดุจไฟไหม้ป่า เรารู้สึกละอายใจที่ในตอนเริ่มแรกเราไม่ค่อยจะเข้าใจ และไม่แน่ใจว่าวิธีการอันนี้จะได้ผลเพียงไร บัดนี้ต้องได้รับความมหัศจรรย์ใจอย่างยิ่งที่ได้เห็นการร่วมมือในหมู่ประชาราษฎรเป็นไปด้วยดียิ่ง

ครั้นวันที่ ๑๕ เมษายน ข้าพเจ้าก็ถูกจับขณะที่โดยสารรถไฟจะไปยังเมืองไรปุระ (Rai Pur) ในมณฑลภาคกลาง และได้ถูกนำขึ้นสู่การพิจารณาของศาลในวันนั้นเอง ศาลให้ลงโทษจำคุกข้าพเจ้า ๖ เดือน ฐานกระทำผิดต่อ พ.ร.บ. เกลือ ก่อนถูกจับข้าพเจ้าอาศัยอำนาจเด็ดขาดที่ได้รับมอบจากสภา แต่งตั้งท่านคัณธีให้ดำรงตำแหน่งประธานชั่วคราวระหว่างที่ข้าพเจ้าไม่อยู่ เกรงท่านไม่รับจึงได้แต่งตั้งท่านบิดาสำรองไว้อีกด้วยผู้หนึ่ง และก็เป็นดังที่คาดหมายไว้จริง ๆ คือท่านคัณธีไม่ยอมรับ ดังนั้นท่านบิดาจึงต้องรับแทนทั้ง ๆ ที่สุขภาพของท่านไม่ค่อยสมบูรณ์ ท่านได้โถมกำลังเข้าทำงานอย่างสุดความสามารถในระยะแรก ๆ การเคร่งต่อระเบียบวินัยของท่านทำให้การงานรุดหน้าไปเป็นอย่างดียิ่ง

มีข่าวอันตื่นเต้นแพร่สพัดอยู่ทุก ๆ วัน เป็นต้นการเดินขบวน การปราบด้วยแซ่หนังและกระสุนปืน การนัด

หยุดงานทั่ว ๆ ไป การจับกุมบุคคลสำคัญ ๆ ในระหว่าง การฉลองพิธีต่าง ๆ เช่น ในวันเปชะวา (Peshawar) วันคาหะวาลี (Garhwali) และวันอื่น ๆ, การแอนติเครื่องแต่งกายและเครื่องสำอางต่างประเทศ และสินค้าอังกฤษทุกชนิด ซึ่งในขณะนั้นกำลังดำเนินไปด้วยความสำเร็จอย่างงดงาม ข้าพเจ้าทราบข่าวว่ามารดาผู้ชราและน้องสาวของข้าพเจ้าไปเดินอยู่ตามร้านขายสินค้าต่างประเทศ ท่ามกลางแสงแดดอันร้อนระอุ กมลาภรรยาของข้าพเจ้าก็ได้กระทำเช่นเดียวกัน ทำให้ข้าพเจ้าตื่นตันใจมาก กมลาได้ทำนอกเหนือไปยิ่งกว่านั้น เธอได้ร่วมมือกับองค์การดำเนินงานนี้อัดฮำบัดและตามหมู่บ้านต่าง ๆ ด้วยความเด็ดเดี่ยวทั้งความประหลาดใจแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับเธอมาก็นานปีดีดักแล้ว ยังไม่ทราบเลยว่าเธอจะเป็นผู้มีความสามารถถึงปานฉะนี้ แม้เธอจะมีสุขภาพไม่ค่อยสมบูรณ์เช่นคนทั้งหลาย แต่ก็ทำการวิ่งเต้นในเรื่องกิจการนี้ตลอดวันท่ามกลางแสงแดดอันร้อนแรงกล้า และสามารถควบคุมองค์การได้เป็นอย่างดียิ่ง ข้าพเจ้าทราบข่าวนี้แต่เพียงเศร้า ๆ ขณะเมื่อถูกขังอยู่ในคุก โดยท่านบิดาเป็นผู้นำไปเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง ท่านสรรเสริญกมลาอย่างมากมาย ทั้งไม่เคยคิดเลย

ว่ามารดาและน้องสาวของข้าพเจ้าจะมีความสามารถในงาน
ชนิดนี้ถึงปานนั้น ท่านจึงปล่อยให้กระทำไปโดยมิได้ทำ
การทัดทานแต่อย่างใด

ข่าวใหม่ที่สุดที่เราได้รับในต่อนต่อมาคือ เหตุเกิดที่
ตำบลเปชะวาร์ เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน รัฐบาลอังกฤษได้
ใช้เครื่องบินทำการใส่ยิงฝูงชนซึ่งทำการขัดขวางตน ต่อมา
เหตุการณ์ร้าย ๆ ทำนองนี้ก็แผ่ไพศาลไปทั่วเขตแคว้นอินเดีย
การปราบปรามได้ดำเนินไปอย่างโหดร้ายไร้ศีลธรรม แต่
ประชาชนก็อยู่ในความสงบ ทั้งที่ต้องเผชิญหน้าอยู่กับปาก
กระบอกปืนใหญ่ และแสดงความไม่สะทกสะท้านต่อความ
ทารุณโหดร้ายแต่อย่างใด ในมณฑลทางชายแดนนั้น พวก
ปาทานควรที่จะได้รับการสดุดีอย่างสูงส่ง เพราะในเรื่อง
ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวแล้วไม่มีพวกใดเสมอเหมือน แต่
โดยปกติชนพวกนี้เลือดร้อน ชอบก่อการยุ่งยากเนือง ๆ
แต่ในคราวนี้ได้รักษาระเบียบวินัยอย่างดียิ่งควรแก่การสรร-
เสริญที่สุด ในเขตที่กล่าวนี้เองทหารปืนปฏิเสธไม่ยอมทำ
การยิงตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา กองทหารเหล่านี้ชื่อว่า
คาห์วาลี (Gahwali) การที่ทหารไม่ทำการยิงไม่ใช่เพราะ
ว่าประชาชนไม่มีอาวุธเพื่อทำการต่อสู้ป้องกันตนเอง แต่

เพราะความเห็นอกเห็นใจตามปกติวิสัยของมนุษย์เท่านั้นเอง และทหารกองนั้นเข้าใจเลยเถิดไปว่าขณะนั้นอำนาจของรัฐบาลอังกฤษกำลังอ่อนลงแล้ว เพราะว่าถ้ารถระทำของประชาชนได้มีอำนาจอิทธิพลเหนือกองทหารอินเดียด้วย แต่ต่อมาจึงเห็นได้ชัดว่าผลยังอยู่อีกไกลและนาน ต่อจากนั้นมาผู้บังคับบัญชาการทหารก็ได้เข้มงวดกวดขันยิ่ง ๆ ขึ้น จนทหารทุก ๆ กองปฏิบัติตามคำสั่งโดยดี

เหตุการณ์ที่สำคัญได้แก่การที่สตรีอินเดียได้ร่วมมือในการนี้ด้วยอย่างเต็มกำลังของตน แม้พวกเธอทั้งหลายยังไม่คุ้นต่อสาธารณสถาน แต่ก็ได้ทุ่มเทกำลังกายกำลังใจเข้าช่วยวิธีการของเราโดยไม่เห็นแก่ตัวอย่างสิ้นเชิง พวกสตรีพากันเลิกใช้เสื้อผ้าและสินค้าต่างประเทศ พากันเดินขบวนตามเมืองใหญ่ ๆ ทั่ว ๆ ไป บางคนมีสมรรถภาพในการบังคับบัญชาองค์การด้วย

การตะเบิด พ.ร.บ. เกลือได้ยุติลงแค่นั้นเอง ส่วนการดื้อแพ่งได้แตกสาขาออกไปสู่เรื่องอื่น ๆ ต่อไปอีก ซึ่งแต่ละล้วนเป็นเรื่องง่าย ๆ ที่ควรจะกระทำหลายอย่าง โดยเฉพาะการค้านคำสั่งของอุปราชเกี่ยวกับการห้ามปรามในเรื่องต่าง ๆ ที่ประกาศออกใหม่ ๆ มากมาย เพราะฉะนั้น

การต่อแพ่งจึงได้หันเข้าสู่การละเมิดคำสั่งห้ามหรือข้อบังคับทั้งหมดของรัฐบาล เมื่อประชาชนไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมาย อุปราชก็ออกคำสั่งใหม่เพื่อใช้บังคับ ถึงแม้ว่าบัดนี้สมาชิกในสภาคองเกรสได้ถูกจับกุมไปเป็นจำนวนมากแล้วก็ตาม แต่ก็ได้มีการตั้งซ่อมแซมชั่วคราวและดำเนินงานต่อไปได้เป็นปกติ โดยคอยแนะทางให้ประชาชนทำการขัดขืนคำสั่งและข้อบังคับทั้งหลายที่รัฐบาลประกาศใช้ คำแนะนำทั้งนี้ได้มีการนำออกเผยแพร่แก่ประชาชนอย่างเป็นระเบียบทั่วประเทศ แต่มิได้ประกาศทางหน้าหนังสือพิมพ์

เมื่อมีการเพิ่มระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการควบคุมหนังสือพิมพ์ขึ้น สภาคองเกรสก็ได้จัดให้มีการประชุมหนังสือพิมพ์เพื่อแนะนำมิให้ปฏิบัติตาม เป็นต้นการวางเงินประกัน หากรัฐบาลจะบังคับเอาให้ได้จริง ๆ ให้หยุดกิจการเสีย การกระทำทั้งนี้ทำให้พวกนักหนังสือพิมพ์ทั้งหลายรู้สึกเหมือนกับกินยาขมยากที่จะกลืนเข้าไปได้ แต่มติมหาชนกำลังรุนแรง ฉะนั้นหนังสือพิมพ์เกือบทุกฉบับพากันหยุดเว้นแต่หนังสือพิมพ์คณะสายกลางเท่านั้นที่ยังคงดำเนินงานต่อไป ผลก็คือ หนังสือพิมพ์ประเภทสอพลอเหล่านั้นได้ลงข่าวเท็จให้ประชาชนอ่าน มันเป็นข่าวที่เสกสรรปั้นขึ้นโดยปราศจาก

มูลความจริง , แต่หนังสือพิมพ์จะหยุดงานต่อไปนานไม่ได้ เกี่ยวกับการเสนอข่าวแก่ประชาชน ซึ่งขณะนั้นกำลังกระ- หายที่ใคร่จะได้ทราบข่าวความเคลื่อนไหวโดยทั่วไป ทั้ง หนังสือพวกฝ่ายกลางก็กำลังรุ่งเรืองในการจำหน่าย จึงพา กันหันกลับเข้าทำการต่อไปอีก

ครั้นวันที่ ๕ พฤษภาคม ท่านคัณธีก็ถูกจับ เมื่อเป็น เช่นนี้ จึงมีประชาชนบางพวกพากันเข้าบุกรุกฉางเกลือที่ ตำรวจทำการพิทักษ์อยู่แถบริมชายทะเล แต่ถูกตำรวจทำ การปราบปรามด้วยความโหดร้ายทารุณ ในขณะนั้นบอม- เบย์เป็นศูนย์กลางของการนัดหยุดงาน การเดินขบวนและ การใช้กำลังอันโหดร้ายเข้าปราบปรามได้มีอยู่เป็นประจำวัน บอมเบย์เป็นเมืองใหญ่จึงทำให้ข่าวกระจายไปทั่วประเทศได้ ง่าย ไม่เหมือนตามเขตแดนชนบทที่เมื่อมีเหตุการณ์อะไร เกิดขึ้นก็ไม่ค่อยจะมีคนรู้เรื่องรู้ราว

ครึ่งหลังของเดือนมิถุนายน ท่านบิดาและมารดาของ ข้าพเจ้าได้เดินทางไปยังบอมเบย์ กมลาก็ไปด้วย ท่านได้รับ การต้อนรับเป็นการใหญ่ ระหว่างที่พักอยู่ในบอมเบย์นั้นได้ เกิดการปะทะระหว่างตำรวจกับประชาชนอีก และการปราบ ปรามก็ได้เป็นไปตามแบบเดิม สองสัปดาห์ต่อมาได้เกิดการ

โกลาหลตลอดคืน โดยมาลวิยะจิ (Mala Viyaji) กับสมาชิกสภาคองเกรสได้เดินนำหน้าประชาชน ในการเดินขบวนครั้งนี้ได้ประจันหน้ากับตำรวจซึ่งขยายแถวออกปะทะไว้ ครั้นกลับมาจากบอมเบย์ท่านบิดาก็ถูกจับในวันที่ ๓๐ มิถุนายน พร้อมด้วย สะอิด มะหมุด (Syed Mamud) ท่านทั้งสองถูกจับในฐานะตำรงตำแหน่งประธานและเลขานุการของสภาที่ดำเนินงานนั้น ซึ่งรัฐบาลประกาศว่าเป็นองค์การนอกกฎหมายและถูกศาลตัดสินจำคุกคนละ ๖ เดือน การจับกุมครานี้คงเนื่องมาแต่การที่ท่านบิดาได้ออกแถลงการณ์ถึงหน้าที่ของทหารและตำรวจว่าควรจะปฏิบัติหน้าที่ในลักษณะเช่นไร และมีสิทธิที่จะทำการยิงราษฎรสามัญหรือไม่ ? ข้อความในแถลงการณ์นั้นก็ไม่มีตอนใดที่ผิดกฎหมาย แต่ก็ถูกกล่าวหาว่าเป็นลายลักษณ์อักษรที่อาจก่อให้เกิดความไม่สงบขึ้นในแผ่นดิน

ขณะที่พำนักอยู่ในบอมเบย์ ท่านต้องคร่ำเคร่งอยู่กับงานตั้งแต่เช้าตรู่กระทั่งเย็น ต้องรับผิดชอบต่องานและการตัดสินใจในปัญหาต่าง ๆ แพทย์ได้แนะนำให้ท่านพักผ่อนอย่างจริงจังทันที ท่านจึงเตรียมการเดินทางไปยังมัสซูรีและจัดแจงเข้าของลงหีบโดยเรียบร้อย แต่แทนการเดินทางไปพักผ่อนกลับถูกส่งให้เข้ามาอยู่ร่วมกับเราในคุกนี้เอง

ในเรือนจำไนนี

หลังจากที่ได้มีอิสรภาพอยู่ ๗ ปี ข้าพเจ้าก็ต้องกลับเข้ามาอยู่ในเรือนจำอีก ความจำในเรื่องคุกตรางได้เลือนหายจากความทรงจำของข้าพเจ้าเสียมากต่อมากแล้ว ในนี้เป็นเมืองที่มีเรือนจำใหญ่อันเป็นเรือนจำศูนย์กลาง ข้าพเจ้าถูกกักตัวให้อยู่แต่ลำพังคนเดียว แยกจากคุกขังใหญ่ซึ่งบรรจุนักโทษประมาณ ๒๒๐๐ ถึง ๒๓๐๐ คน คุกขังของข้าพเจ้าเป็นคุกเล็ก เป็นรูปวงกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางยาวประมาณ ๓๐๐ ฟุต และมีกำแพงวงกลมล้อมรอบ ตอนกลางคุกเก่าและมอซอมาก ทั้งสกปรกด้วย กั้นไว้เป็น ๕ ห้อง ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้ใช้ได้ ๒ ห้องติดต่อกัน ห้องหนึ่งทำเป็นห้องนอนและห้องส้วม ส่วนอีกห้องหนึ่งปล่อยว่างไว้เฉย ๆ

หลังจากที่ได้เคร่งเครียดกับงานนอกคุกมาเป็นเวลานาน เมื่อได้กลับเข้ามาในห้องขังอีก จึงได้รับความหงอยเหงาเศร้าใจเป็นอย่างยิ่ง สองสามวันแรกรู้สึกเหนื่อยอ่อน จึงได้แต่นั่ง ๆ นอน ๆ อากาศก็เริ่มร้อนระอุ ในเวลากลางคืนข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้นอนข้างนอกได้ ภายนอก

ห้องขังเป็นพื้นที่แคบ ๆ ระหว่างติดกับกำแพง เตียงนอน
ของข้าพเจ้าถูกร้อยไว้ด้วยสายโซ่เส้นใหญ่ คงเกรงว่าข้าพ-
เจ้าอาจจะยกออกแล้วแบกหนีไปเสียง่าย ๆ หรือว่าบางที
อาจเกรงว่าข้าพเจ้าจะใช้แทนบันไดสำหรับพาดไต่ข้ามกำแพง
หนีออกไปก็ได้ ตอนกลางคืนเสียงอะไรต่ออะไรระเบ็งเซ็งแซ่
ไปหมด ผู้คุมและยามบนกำแพงคอยตะโกนรับกันอยู่ตลอด
เวลาด้วยสำเนียงแปลก ๆ บางทีก็ถูกทอดเสียงคล้ายกับเสียง
พายุหรือลมที่พัดมาแต่ไกล ๆ ยามที่ประจำตามห้องขังคอย
นับจำนวนนักโทษด้วยเสียงอันดังคืนละหลาย ๆ หน และ
คอยร้องบอกต่อทอดเสียงไปว่าทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว
ส่วนเจ้าหน้าที่ชั้นหัวหน้าควบคุมก็เดินไปตามตึกขังต่างๆ เพื่อ
ตะโกนถามผู้คุมด้วยเสียงดังก็กก้อง แต่โดยเหตุที่ตึกขัง
ข้าพเจ้าอยู่ห่างไกลจากตึกอื่น ๆ เสียงที่ลอยมาตามลมจึงฟัง
ไม่ค่อยชัดเจน ตอนแรก ๆ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเสียงเหล่านั้น
มีความหมายอย่างไร บางทีรู้สึกคล้าย ๆ กับว่าเข้าไปอยู่
ในป่า และได้ยินเสียงชาวนากู่ก้องเรียกกันและกันเพื่อไล่
สัตว์ป่าออกจากที่นาของตน บางทีรู้สึกเหมือนอยู่กลางป่า
และสัตว์ป่ากำลังออกเพ่นพ่านส่งเสียงคำรามตามประสาสัตว์
เดรัจฉาน และมีเสียงคำรามร้องประสานกันอยู่ระเบ็งเซ็งแซ่

ข้าพเจ้าเกิดความนึกคิดแปลก ๆ เมื่อมองดูกำแพงที่ล้อมตึกขัง เพราะเป็นกำแพงวงกลม ซึ่งทำให้รู้สึกว่าถูกกักกุมคุมขังโดยเข้มงวดมากกว่ากำแพงที่เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัส เวลากลางวันดูคล้ายกับว่ากำแพงสูงขึ้นไปอีกจนเกือบจะระฟ้า เพราะเราได้เห็นแต่เฉพาะส่วนแคบ ๆ เท่านั้น ส่วนกลางคืนดูเหมือนยิ่งแคบเข้าไปอีกทำให้อึดอัดใจเหลือประมาณ และรู้สึกประหนึ่งว่าตนตกลงไปอยู่ในบ่อลึก ๆ ส่วนดวงดาวที่ระยิบระยับอยู่เหนือศีรษะคล้ายกับไม่ใช่ของจริง

ตึกที่ขังข้าพเจ้านั้นชื่อเรียกว่า กุตตะล่าร์ (Kutta Lar) หรือบ้านสุนัข ชื่อนี้เป็นชื่อที่ใช้เรียกกันมานานแล้ว ส่วนตึกที่เป็นโรงทหารนั้นก็สร้างขึ้นเล็ก ๆ อีกต่างหากเพื่อขังนักโทษที่ดุร้ายซึ่งจำเป็นต้องแยกจากนักโทษอื่น ๆ ต่อมาจึงใช้สำหรับคุมขังนักโทษการเมือง โดยมากเป็นนักโทษที่ถูกกักกันโดยมิได้ต้องคำพิพากษามาก่อน ห่างจากตึกขังของข้าพเจ้าออกไปสักเล็กน้อยมีตึกอีกหลังหนึ่ง ซึ่งเมื่อมองจากตึกขังของข้าพเจ้าออกไปเห็นเข้าที่แรกรู้สึกตื่นเต้นง่วยมาก เพราะดูคล้าย ๆ กับกรงเหล็กใหญ่ มีคนหลายคนเดินวนไปเวียนมาอยู่ข้างใน ต่อมาจึงได้ทราบว่าเป็นที่สูบน้ำที่ใช้แรงคน ครั้งหนึ่ง ๆ ใช้ ๑๖ คน ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามันเป็นเครื่อง

มือที่บัดซบมาก เป็นเครื่องมือที่ป่าเถื่อนที่ใช้แรงคนทำเช่นนี้ ขณะใดที่ข้าพเจ้าผ่านตึกสูบน้ำ เป็นต้องรำลึกถึงสวนสัตว์เสมอ

ข้าพเจ้าถูกห้ามมิให้ออกนอกห้องขังเป็นเวลาห้าวัน แม้จะออกกำลังกายนอกห้องขังก็ไม่ได้ ต่อมาได้รับอนุญาตให้ออกข้างนอกได้วันละครึ่งชั่วโมง ในตอนเช้ามืดที่อากาศกำลังชุ่มชื่น ข้าพเจ้าเดินหรือวิ่งรอบ ๆ กำแพง การที่กำหนดระยะเวลาไว้ตอนเช้ามืดเช่นนี้เพื่อที่จะมิให้ข้าพเจ้ามีโอกาสติดต่อกับนักโทษอื่น ๆ หรือมิให้นักโทษอื่น ๆ เห็นตัวข้าพเจ้า และเท่าที่ทางการได้อนุญาตเช่นนี้ทำให้รู้สึกว่าจิตใจสดชื่นยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าได้ใช้เวลาครึ่งชั่วโมงนี้วิ่งและค่อย ๆ เพิ่มระยะทางขึ้นจนถึงวันละกว่าสองไมล์

ข้าพเจ้าตื่นเวลาประมาณ ๕.๐๐ น. เสมอ บางคราวก็ตื่นราว ๓.๓๐ น. ในขณะที่ยังมืดมากอยู่ เห็นจะเป็นเพราะข้าพเจ้านอนหัวค่ำเกินไปก็ได้ เพราะแสงสว่างภายในห้องขังไม่พอที่จะใช้อ่านหนังสือได้ จึงใช้เวลาส่วนมากแหงนมองดูดวงดาว เพื่อพินิจพิเคราะห์ดูตำแหน่งของดาวนพเคราะห์ทั้งหลาย ซึ่งพอจะประมาณได้อย่างหยาบ ๆ ดาวเหนือจะค่อย ๆ โผล่เหนือกำแพงขึ้นมาประจำที่เดิมเป็นนิจสิน รู้สึก

เป็นสุขใจที่ได้ปล่อยเจตติกให้เลื่อนลอยไปกับหมู่มวลดาว ทำให้จิตใจผ่องใสอย่างที่สุด

ข้าพเจ้าถูกขังอย่างโดดเดี่ยวอยู่เป็นเวลา ๓ เดือนเต็มๆ แต่ก็ยังไม่เบื่อเปลี่ยวที่เดียวเพราะยังมีผู้คุม, นักโทษทำความสอาดและนักโทษพ่อครัวมาติดต่อสนทนาด้วยได้เป็นครั้งคราว นักโทษที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพนักงานเหล่านี้โดยมากถูกตัดสินจำคุกนานปี นักโทษตลอดชีวิตโดยมากถูกจำเพียง ๒๐ ปีก็ปล่อยตัว ข้าพเจ้าพบสิ่งประหลาดในคุกนิยอย่างหนึ่งคือ นักโทษทุกคนจะต้องมีแผ่นป้ายกระดาษเล็ก ๆ ผูกติดไว้ที่เสื้อตรงใหล่พับใต้ต้นคอพอดี แผ่นกระดาษนี้เขียนกำหนดโทษและวันรับโทษไว้โดยชัดเจน นักโทษคนหนึ่งที่ข้าพเจ้าพบจะพ้นโทษในปี ค.ศ. ๑๙๙๐ ซึ่งขณะนั้นเพียง ค.ศ. ๑๙๓๐ เขาติดมาแล้วหลายปีและมีอายุกลวงคนแล้ว บางทีอาจกระทำผิดหลายกระทงกระมังจึงต้องติดรวมทั้งหมดตั้ง ๗๐ ปี

เป็นเวลาจำนวนสิบ ๆ ปีที่นักโทษประเภทนี้ไม่ได้เห็นผู้หญิงและเด็กเลยหรือแม้แต่สัตว์ก็ไม่เคย เพราะขาดการติดต่อกับโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง จึงขาดความเป็นมนุษย์ไปมาก เขาเฝ้าแต่ครุ่นคิดเคืองแค้นผูกพยาบาทมาดร้ายอยู่

ในใจ ลืมคุณงามความดีของโลกทั้งหมด ลืมความเมตตากรุณาความร่าเริงของชีวิต ชีวิตของเขาหุ้มห่ออยู่ด้วยความขัดข้านานาชนิด เป็นชีวิตที่คล้ายกับว่าปราศจากวิญญาณดำรงตนอยู่เหมือนเครื่องจักรซึ่งเพียงแต่ทำหน้าที่ประจำวันเท่านั้น หรือเหมือนกับหุ่นยนต์ และความรู้สึกอย่างเดียวที่ยังเหลือสำหรับพวกเขาอยู่คือ—ความกลัว มีการถกเถียงกันถึงเรื่องการตัดสินจำคุกตลอดชีวิตว่าเป็นการสมควรเพียงไร เมื่อข้าพเจ้าได้มาประสบกับภาวะเช่นนี้ ทำให้รู้สึกว่าการลงโทษเช่นนี้เหมือนกับการฆ่าชีวิตมนุษย์ที่ละน้อย ๆ ซึ่งกว่าจะหมดลมหายใจต้องตกอยู่ในกองทุกข์ทรมานนานแสนนาน ลู้ลงโทษสถานหนักเสียดีกว่า ครั้งหนึ่งนักโทษตลอดชีวิตคนหนึ่งได้ถามข้าพเจ้าว่า "ท่านสวารัช, ท่านจะช่วยพวกเรานักโทษตลอดชีวิตให้พ้นจากขุมนรกแห่งนี้ได้หรือไม่ ?"

นักโทษตลอดชีวิตเหล่านี้โดยมากต้องหาในคดีร่วมกันทำผิดกฎหมาย ซึ่งถูกจับรวมกันเป็นหมู่ใหญ่ หมู่หนึ่ง ๆ ตั้ง ๕๐ ถึง ๑๐๐ คน และการพิจารณาคดีก็ทำรวมกัน บางทีในกลุ่มหนึ่ง ๆ อาจมีผู้กระทำผิดจริง ๆ และผู้ที่ไม่ได้กระทำผิดเลยรวมอยู่ด้วยก็คงมี แต่นี่ถือว่าผิดด้วยกันทุกคน เพราะ

เป็นการง่ายที่จะกล่าวหาคนให้ผิดไปด้วยกันในเมื่อเขาปะปน
กับพวกกระทำผิด เพียงการมีผู้ชี้ตัวและหลักฐานประกอบ
เล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้นก็พอจะลงโทษบุคคลได้ จริงอยู่ ใน
สมัยปัจจุบันนี้โจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้นกว่าเดิมมาก จำนวนนัก
โทษในคุกก็ทวีจำนวนยิ่ง ๆ ขึ้นทุกปี ทั้งนี้เพราะผู้คนอดอยาก
ยากแค้น สาเหตุเนื่องมาแต่เศรษฐกิจของโลกตกต่ำนั่นเอง
อีกพวกหนึ่งได้แก่พวกกสิกรที่ก่อการวุ่นวายในท้องถิ่น
ของตน นอกจากจะถูกปราบปรามจนมีบุคคลต้องเสียชีวิต
ไปมากแล้ว ที่ยังต้องมาทรมานทรกรรมอยู่ในคุกก็นับจำนวน
ไม่ใช่น้อย โดยมากถูกตัดสินจำคุกนาน ๆ ด้วย บางทีผู้ชาย
ทั้งหมดในครอบครัวหนึ่งถูกกวาดต้อนเข้าคุก คงเหลือแต่
ผู้หญิงที่จะต้องหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องต่อไป นักโทษประเภท
นี้มิได้มีสันดานผู้ร้ายเลย โดยมากยังหนุ่มแน่นอยู่ หากได้
รับการอบรมในทางที่ถูกที่ควรสักเล็กน้อยแล้ว เชื่อว่าคงจะ
ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้อย่างเอนกอนันต์

เดิมทีข้าพเจ้าคิดว่าในคุกคงเต็มไปด้วยบุคคลที่เป็นภัย
ต่อสังคม แต่เมื่อได้ประสบมาด้วยตนเองจึงรู้สึกประหลาด
ใจมาก ที่นักโทษส่วนมากมีนิสัยดีและอาจไว้วางใจได้เต็มที่
จำนวนที่เป็นอาชญากรจริง ๆ กับไม่จริงนั้น ที่ไม่จริงมีส่วน

มากกว่า บางทีกรมราชทัณฑ์อาจจะไม่เคยนึกคิดในเรื่องนี้โดย

แผนการปรับปรุงเศรษฐกิจของอินเดียมีข้อน่าคิดอยู่ข้อหนึ่ง คือให้คนมีงานทำโดยทั่วถึง และให้การศึกษามากขึ้น ก็พอที่จะแก้ไขให้คุกตรางบรรจุคนน้อยลงได้ แต่หากจะแก้โดยวิธีนี้จริง ๆ ต้องดำเนินด้วยวิธีการอันเด็ดขาด โดยมิพักต้องมีการอุดมอด้วย ทั้งนี้เพื่อผลแก่สังคมส่วนรวมโดยจริงจัง

ส่วนแผนการตามทัศนะของรัฐบาลอังกฤษก็คือ เพิ่มกำลังตำรวจให้มากขึ้น และเพิ่มจำนวนหรือขยายคุกให้กว้างไพศาลออกไป ตามรายงานของสมาคมส่งเคราะห์นักโทษอินเดียทั้งหมดแสดงว่า ในบอมเบย์แห่งเดียวมีจำนวนถึง ๑๒๗,๐๐๐ คน ซึ่งถูกตัดสินเฉพาะปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ปีเดียวเท่านั้น ส่วนในเบ็งกอลในระยะเวลาเดียวกันมีจำนวน ๑๒๕,๐๐๐ คน ข้าพเจ้าไม่ได้ตัวเลขของทุกมณฑล เพียงแต่สองมณฑลก็รวมกันได้ ๓ ใน ๔ ของล้านเสียแล้ว เป็นอันแน่ว่าหากเอาจำนวนของทุก ๆ มณฑลรวมกัน เฉพาะในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ ปีเดียวต้องมีจำนวนกว่าล้านแน่ ๆ ในสมณฑลการราชทัณฑ์มีสิ่งที่ควรยกย่องอย่างหนึ่ง คือปรากฏว่ามี

นักโทษหนีคุกน้อยที่สุด ที่พยายามหนีได้ก็คง ๓ ใน ๓๐,๐๐๐ เท่านั้นเอง

สิ่งที่น่าสลดใจได้แก่นักโทษเด็ก ๆ อายุ ๑๕ ปีก็มี นักโทษพวกนี้หน้าตาก็เฉลียวฉลาด ถ้ามีโอกาสอบรมตามทางที่ควรอาจจะกลับเป็นพลเมืองดีได้โดยง่าย ในคุกแม้จะมีระเบียบสอนหนังสือก็นับว่าไม่ได้รับผลอะไรเลย เพราะไม่อนุญาตให้อ่านหนังสือต่าง ๆ และไม่มีการส่งเสริมให้อ่านหนังสือ เพียงแต่ขังไว้เฉย ๆ โดยไม่ให้ทำอะไรเลยตลอดเวลา ๑๒ ชั่วโมงในวันหนึ่ง ๆ

การเยี่ยมเยียนก็อนุญาตให้เพียง ๓ เดือนต่อครั้ง แม้จะได้รับอนุญาตให้เยี่ยมได้ก็เป็นการยุ่งยากเหลือเกิน เพราะนักโทษโดยมากถูกโยกย้ายไปตามเรือนจำต่าง ๆ หลายแห่ง พวกญาติตามเยี่ยมไม่ค่อยจะถูก เนื่องจากขาดการติดต่อกันทางจดหมายก่อน เวลาเยี่ยมก็ให้นักโทษอยู่ด้านหนึ่ง ผู้เยี่ยมอยู่อีกด้านหนึ่ง พูดจนพร้อมกันเสียงตะโกนระเบ็งเซ็งแซ่ไปหมด มิได้ทำให้ผู้เยี่ยมและผู้ถูกเยี่ยมเกิดความรู้สึกต่อกันเยี่ยงมนุษย์ต่อมนุษย์เลย

นักโทษที่ได้รับการเยี่ยมและได้รับสิทธิพิเศษมีเพียง ๑ ใน ๑๐๐๐ (ยกเว้นชาวยุโรป) ระหว่างมีการต่อแพ่งนักโทษ

ที่ได้รับสิทธิพิเศษได้เพิ่มจำนวนขึ้นบ้างเล็กน้อยเท่านั้น เพราะจำนวนนักโทษการเมืองถึง ๙๕ เปอร์เซ็นต์ ที่มีสภาพเยี่ยงนักโทษธรรมดา

นักโทษการเมืองที่กระทำความผิดฐานก่อการปฏิวัติและถูกศาลตงโทษตลอดชีวิตต้องถูกขังเดี่ยว ความจริงการขังเดี่ยวนักโทษสามัญนั้นย่อมหมายความว่าเขาได้กระทำผิดระเบียบภายในเรือนจำจึงถือเป็นการลงโทษเพิ่มเติม แต่เหตุใดนักโทษการเมืองซึ่งแม้จะประพฤติตนดีจึงต้องได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกับนักโทษที่ชั่วร้าย คือคล้ายกับว่าถูกลงโทษเป็นสองต่อ เพราะการถูกขังอย่างโดดเดี่ยวเป็นเวลาหลาย ๆ ปีเป็นการบั่นทอนชีวิตอย่างอุกฤต จนกระทั่งแทบกลายเป็นคนวิกลจริตไปก็มี การถูกขังเดี่ยว แม้จะชั่วระยะเวลาไม่นานก็นับว่าเป็นการทารุณอย่างยิ่งอยู่แล้ว ที่เศร้าห์ที่หน่อยก็เพียงเป็นโรคเส้นประสาท วิธีการของตำรวจในประเทศอินเดียเป็นวิธีการที่ไม่น่าจะไว้ใจได้เลย โดยเกี่ยวกับเรื่องการเมืองยิ่งร้ายใหญ่

ส่วนพวกนักโทษฝรั่งหรือคริ่งชาติ ไม่ว่าจะถูกลงโทษโดยความผิดสถานใดก็ตาม ถ้วนถูกจัดเข้าไว้ในชั้นพิเศษเสมอ อาหารก็ดีกว่านักโทษสามัญมาก งานก็ทำแต่เบา ๆ

ซ้ายังมีพระบาดหลวงไปเทศนาตั้งสอนทุกสัปดาห์ ทำให้พวกเขาได้คิดต่อกับโลกภายนอกเสมอ เพราะพระบาดหลวงได้นำเอาหนังสือมาพิมพ์หรือเรื่องข่าว ๆ เข้าให้อ่านบ่อย ๆ และช่วยทำการติดต่อกับพวกญาติให้ด้วย

ไม่มีใครอิจฉาอาชญากรชาวยุโรปดอก เพราะมีไม่กี่คนด้วยกัน แต่มันเป็นเรื่องที่น่าแค้นใจที่สุดซึ่งการปฏิบัติต่อนักโทษสามัญโดยทั่วไปไม่เป็นการกระทำต่อมนุษย์เยี่ยงมนุษย์ เครื่องมือในการปกครองก็บีบคั้นแก่ประชาชนที่สุดอยู่แล้ว เพราะเป็นเครื่องจักรที่ทำงานไปโดยมิต้องใช้ความสำนึกในเรื่องอะไร ๆ ทั้งนั้น ซ้ำระเบียบข้อบังคับของกรมราชทัณฑ์ก็สร้างขึ้นไว้เป็นส่วนประกอบของเครื่องจักรชนิดนั้น เมื่อข้าพเจ้าได้ประสบพบเห็นภาวะของนักโทษที่ได้รับการทารุณโหดร้ายถึงเพียงนี้ ทำให้จิตใจเศร้าสลดและอยากจะร้องไห้เหมือนเด็ก ๆ พวกนักโทษเมื่อได้รับคำปลอบประโลมเพียงคำเดียวก็ทำให้เขามีใจสดชื่นขึ้นอย่างเหลือล้นและสำนึกในบุญคุณมิรู้วาย

ปี ค.ศ. ๑๙๓๐ เป็นปีอันเต็มไปด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างครึกครื้นน่าสนใจมาก ท่านคัณธีมีอำนาจอันประหลาดมหัศจรรย์ที่สามารถจูงใจประชาชนได้ทั้งประเทศ ดังที่โคกาด

เคยกล่าวไว้ว่า เกือบจะบันดินเหนียวเป็นรูปคนแล้วเสกให้เป็นผู้กล้าหาญก็ได้ การดื่อแพ่งดูเหมือนจะบังเกิดผลสมความมุ่งหมาย คล้ายกับกำลังจะเดินไปสู่ประตูชัย ความคืนเต้นอย่างประหลาดได้ฝังอยู่ในดวงใจของผู้ดำเนินการแทบทุกคน ข่าวนี้ได้ซึมซาบเข้าไปแม้กระทั่งในเรือนจำ จนนักโทษพากันกล่าวต่อ ๆ ไปว่า "อิสรภาพกำลังจะมาถึงแล้ว" ข่าวตามชาวบ้านร้านตลาดก็โจษขานกันต่อไปว่าอิสรภาพจะมีแก่ประเทศชาติในไม่ช้า ทำเอาเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลสะดุ้งสะเทือนไม่น้อย

ในคุกเราไม่ได้อ่านหนังสือพิมพ์เลย แต่หนังสือรายสัปดาห์ภาษาฮินดีก็พอจะช่วยให้เราได้รับข่าวแห่งความโหดร้ายทารุณต่าง ๆ ได้บ้าง เบื้นต้นการปราบปรามด้วยแซ่หนัง ด้วยกระสุนปืน และการประกาศกฎอัยการศึกที่โซลาปุระ (Sola Pur) การจำคุกบุคคลที่ถือของชาติคนละ ๑๐ ปี เช่นนี้เป็นต้น เรารู้สึกพากภูมิใจในประชาชนของเรายิ่งนัก รวมทั้งสตรีทั้งหลายด้วย

เมื่อคิดขึ้นมาว่าตนเองกำลังอยู่ในคุกด้วยความสงบ ขณะที่ประชาชนทั่วประเทศกำลังประจันหน้าอยู่กับมหันตราย ทำให้ข้าพเจ้ากระวนกระวายใจใคร่จะได้ออกไปทำการต่อสู้

ต้นรนร่วมกับเขา และคงจะทำให้จิตใจเบิ้นสุขอย่างที่สุด ข้าพเจ้าใช้ชีวิตในคุกโดยการปั่นฝ้ายทุก ๆ วัน ๆ ละ ๓ ชั่วโมงด้วยเครื่องปั่นจักกา (Charkha) และอีกสองหรือสามชั่วโมงใช้สำหรับทอด้วยเครื่องเนวาร์ (Newar) ซึ่งยืมมาจากเจ้าหน้าที่เรือนจำ ข้าพเจ้าชอบงานนี้มากเพราะทำให้ฉันความกระวนกระวายใจได้ดีอีง นอกจากนี้ก็ใช้เวลาอ่านหนังสือต่าง ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ หรือไม่ก็ซักเสื้อผ้า งานต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าทำในเรือนจำนั้นเบิ้นงานที่เลือกเอง เพราะข้าพเจ้าถูกจำคุกอย่างนักโทษสามัญ

ข้าพเจ้าต้องถูกขังอยู่ลำพังคนเดียวเบิ้นเวลา ๓ เดือน ต่อมามีเพื่อนมาถูกขังรวมอีกคนหนึ่งคือ น้ามาดา ประสาท สิงห์ (Namada Prasad Singh) ทำให้รู้สึกโล่งอกโล่งใจเบิ้นอันมาก และรู้สึกมีชีวิตชีวาขึน ๒ เดือนครึ่งต่อมา คือในวันสิ้นเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๓๐ ข้าพเจ้าตื่นแต่เช้าตรู่ และโดยมิได้นึกได้ฝัน ก็พบท่านบิดา และ ดร. ซายิดมาหมุด (Dr. Syed Mahmud) ถูกขังในตึกนั้นด้วย ท่านทั้งสองถูกจับที่บ้านอนันท พะวันในตอนเช้าตรู่ ขณะที่ยังไม่ตื่นนอน

การต่อต้านกับภาษี
ในสหรัฐมณฑล

" หลังจากที่ท่านบิดาได้ถูกจับเล็กน้อย ทางฝ่ายรัฐบาล ก็ประกาศออกมาว่า สภาคองเกรสเป็นองค์การที่ผิดกฎหมาย คณะกรรมาธิการประจำสภาถูกจับหมดทั้งชุด ขณะที่กำลังทำการประชุม แต่ผู้ที่ได้รับมอบอำนาจเต็มก็แต่งตั้งซ่อมแทนทันที สตรีหลายคนได้รับเลือกเป็นทั้งสมาชิกกรรมาธิการและสมาชิกสภา กมลาก็ได้เป็นสมาชิกสภาด้วยผู้หนึ่ง

ขณะที่ถูกส่งเข้าคุก ท่านบิดากำลังมีสุขภาพโทรมมาก เมื่อมาต้องถูกขังในคุกอันมีแต่ความทุรนทุราย จึงทำให้ท่านเดือดร้อนอย่างเหลือล้นพ้นประมาณ แต่ทั้งนี้มิใช่รัฐบาลมิส่วนรู้เห็นด้วย ถึงแม้รัฐบาลอยากจะช่วยให้ภาวะภายในคุกในนี้ดีขึ้นก็ไม่อาจจะทำได้ เราทั้งสี่อยู่ด้วยกันอย่างยัดเยียดภายในที่กขัง ผู้บัญชาการเรือนจำใคร่จะแยกท่านบิดาไปไว้ที่อื่นเพื่อจะให้ห้องกว้างกว่านั้น แต่เราไม่ต้องการพรากจากกันจึงทนอยู่ห้องแคบ ๆ ต่อไป เพื่อจะได้คอยปรนนิบัติให้ท่านได้รับความผาสุขตามควร

ฤดูมรสุมกำลังจะเริ่มต้น ทำให้ห้องขังเปียกชื้นอยู่เสมอ เพราะน้ำฝนรั่วมาทางเพดานบ่อยๆ พอตกกลางคืนก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นมาว่าจะตั้งเตียงนอนของท่านบิดาไว้ตรงไหน ? หากตั้งในห้องก็จะถูกเม็ดฝนที่รั่วลงมา จึงจำต้องตั้งไว้ที่เฉลียงแคบๆ นอกห้องขังซึ่งยาวเพียง ๑๐ ฟุต กว้าง ๕ ฟุต บางคราวท่านจับไข้ เจ้าหน้าที่เรือนจำจึงสร้างเฉลียงใหม่ให้ท่าน เป็นเฉลียงที่ติดต่อกับห้องขัง กว้างกว่าเดิม แต่ท่านก็มิได้รับประโยชน์อะไรจากเฉลียงใหม่นี้ เพราะกว่าจะสร้างเสร็จท่านก็พ้นโทษเสียแล้ว บรรดาพวกเราที่ยังถูกขังอยู่จึงใช้เฉลียงนี้เป็นประโยชน์ต่อไป

ในราวตอนสิ้นเดือนกรกฎาคม มีข่าวมาว่า ดร. เตช พะหดุ ซาปรู (Tej Bahadu Sapru) และ มร. เอ็ม. อาร์. ชายาการ์ (Mr. M. R. Chayakar) กำลังทำการเจรจาเพื่อความสงบกับรัฐบาล และกำลังปรึกษาหารือท่านคัณธี ทั้งทราบต่อมาว่า แถลงการณ์ที่ท่านบิดาได้ประกาศออกไปจนเป็นกรณีให้ถูกจำคุกนั้นได้ถูกนำมาเป็นเอกสารสนับสนุนด้วย มร. สโลคอมบ์ (Mr. Slocombe) (ผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์เดลลี่เฮอร์ราลในกรุงลอนดอน ซึ่งขณะนั้นอยู่ใน

ประเทศอินเดีย) เป็นผู้ร่างแถลงการณ์ฉบับที่สองภายหลังที่ได้สนทนากับท่านบิดา และท่านบิดาก็เห็นชอบด้วย ในแถลงการณ์ฉบับนั้นได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่า หากฝ่ายรัฐบาลจะยินยอมตามข้อเรียกร้องบางประการของสภาแล้ว การดื้อแพ่งก็จะยุติ ท่านได้เล่าเรื่องนี้ให้ข้าพเจ้าฟังในคุกเหมือนกันและกล่าวว่า ท่านรู้สึกเสียใจที่กระทำไปโดยไม่รอบคอบจนให้มีการตีความในแถลงการณ์นั้นไปในแง่ร้ายได้

ดร. เดช พะหดู ซาปรู และ มร. ชายาการ์ ได้เดินทางไปยังคุกในนี้เพื่อเยี่ยมเยียนเรา เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พร้อมด้วยจดหมายฉบับ ๆ จากท่านคัณธี ได้มีการสนทนากันอยู่นาน ทำให้ท่านบิดาหมดกำลังและอ่อนเพลียลงมากจนเกือบ ๆ จะจับไข้ เราสนทนาและแสดงความคิดเห็นต่อกันและกัน แต่ไม่อาจเข้าใจภาษาและความหมายของกันและกันได้เลย เพราะแนวการเมืองของเราแตกต่างกันมาก เราจึงไม่ยอมให้คำแนะนำใด ๆ ก่อนที่จะได้ปรึกษากับคณะกรรมาธิการของสภาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านคัณธีด้วย เราเขียนจดหมายติดต่อไปยังท่านคัณธีฉบับหนึ่ง

สิบเอ็ดวันต่อมา คือเมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม พวกเราสามคน คือ ท่านบิดา มาหมุดและข้าพเจ้า ก็ถูกนำไปยังปูนา

โดยขบวนรถไฟพิเศษ รถไฟมิได้หยุดตามสถานีใหญ่ เว้นแต่สถานีเล็ก ๆ ตามรายทาง แต่กระนั้นข่าวที่พวกเราถูกนำไปโดยขบวนรถไฟได้แพร่สพัดไปโดยรวดเร็ว จึงมีประชาชนเนืองแน่นอยู่ตามสถานีที่รถหยุด เราไปถึงเกอรกี (Kirkee) ใกล้ ๆ ปูนาในตอนดึกของคืนวันที่ ๑๑

ภายในเรือนจำที่ปูนา ได้มีการประชุมปรึกษาระหว่างเรา กับ ดร. ซาปรู และ มร. ชายาการ์ กินเวลาถึง ๓ วัน คือวันที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕ ทั้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันทางจดหมาย โดยขอให้พิจารณาข้อเรียกร้องจากรัฐบาลอันน้อยที่สุดของเราเพื่อที่เราจะได้ระงับการดื้อแพ่งต่อไป หากคำเรียกร้องประสบผลเราจะให้ความร่วมมือกับทางฝ่ายรัฐบาลอย่างเต็มที่ จดหมายเหล่านี้ต่อมาก็ถูกนำประกาศในหน้าหนังสือพิมพ์

หลังจากการประชุมปรึกษาหารือกัน รุ่งขึ้นอาการไข้ของท่านบิดาขึ้นสู่ขีดสูง ทำให้การกลับของเราต้องล่าช้าไปกว่าจะกลับได้ก็ถึงตอนกลางคืนวันที่ ๑๙ โดยขบวนรถไฟพิเศษเช่นตอนขาไป ระหว่างอยู่ที่นั้น รัฐบาลบอมเบย์ได้พยายามอำนวยความสดวกแก่ท่านบิดาทุกวิถีทาง แม้ที่เรือนจำเยเรฟดาซึ่งเราพักอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อย พันเอกมากิน ผู้

บัญชาการทหารก็มาถามท่านบิดาว่า ต้องการรับประทานอาหารชนิดไหน ท่านบิดาตอบว่าอาหารเบา ๆ ที่ย่อยง่าย ๆ ท่านได้บรรยายถึงชนิดอาหารที่รับประทานประจำวันคือ นับแต่น้ำชาตอนเช้ามืดซึ่งรับประทานในที่นอนจนถึงอาหารค่ำ (ที่เรือนจำในนี้ท่านบิดารับอาหารจากบ้านได้) อาหารตามที่ท่านบิดาบอกเขานั้น หากที่ภัตตาคารริตซ์หรือชาวอยแล้วก็เป็นของต่ำมาก แต่ในเรือนจำเยเรฟดา มันเป็นของเศรษฐีซึ่งหาได้ยากยิ่งหรือไม่มีเอาเสียเลย มาหมุดและข้าพเจ้ารู้สึกขบขันที่นายพันเอกผู้นั้นต้องตีหน้าปุเลี่ยน ๆ ในขณะที่เขาพังรายชื่ออาหารที่มีราคาสูงและหายาก

ตอนจากลับไปยังเรือนจำในนี้ รถไฟแล่นผ่านสถานีใหญ่โดยรวดเร็วเช่นเดิม แต่ตามสถานีเล็ก ๆ รายทางประชาชนพากันออกมารอรับเราแน่นยัดเยียดแทบทุกสถานี บางทีก็ยาวเหยียดไปตามทางรถไฟ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สถานีฮาร์ดา (Harda) อิตาร์สี่ (Itarsi) และโสหัดบุรี (Sohagpur) เกือบหวุดหวิดจะเกิดอุบัทวเหตุ

อาการของท่านบิดาทรุดลงทุกวัน ท่านได้รับการตรวจจากแพทย์ประจำตัวและแพทย์ที่ทางราชการส่งมา คุกเป็นสถานที่เลวที่สุดสำหรับท่าน มีผู้แสดงความคิดเห็นในหน้า

หนังสือพิมพ์ฝ่ายทางรัฐบาลควรจะปล่อยท่านเป็นอิสระ เพื่อที่จะได้มารักษาตัวภายนอก ท่านกลับรู้สึกไม่พอใจในความเห็นเช่นนั้น ด้วยเกรงว่าประชาชนจะพากันเข้าใจว่าความเห็นนั้นไปจากท่านเอง ท่านถึงกับโทรเลขพิเศษไปยังดอร์ดเดอร์ดิวินว่า ไม่ต้องการได้รับอภัยโทษเป็นพิเศษ แต่อาการของท่านกยงทรุดหนักลงทุกวันอย่างรวดเร็ว จนร่างกายผ่ายผอมไม่เป็นตัวของตัวเอง ครั้นในวันที่ ๘ กันยายนท่านก็ถูกปล่อยเป็นอิสระภายหลังที่ได้ถูกจำมา ๑๐ สัปดาห์เต็ม ๆ หลังจากท่านพ้นโทษแล้วเราก็ขาดหนังสือพิมพ์ แต่มี รันซิด เอส. บัณฑิตถูกจับมาขังไว้รวมกับพวกอีกคนหนึ่ง เราจึงได้ทราบข่าวคราวใหม่ ๆ บ้าง

อีกเดือนหนึ่งต่อมา คือวันที่ ๑๓ ตุลาคม ข้าพเจ้าก็พ้นโทษ รู้สึกตัวว่าได้รับอิสรภาพแต่เพียงเล็กน้อย เพราะการต่อสู้กำลังดำเนินไปอย่างเคร่งเครียดยิ่งขึ้น ส่วนบุคคลสองคนคือ มร. ซาปรู และ มร. ชายาการ์ ที่พยายามเจรจาเพื่อความสงบต้องประสบความล้มเหลว เมื่อข้าพเจ้าพ้นโทษออกมาได้เพียง ๒—๓ วันก็มีการประกาศกฎหมายใหม่ๆ อีก ๒—๓ ฉบับ ข้าพเจ้ายินดีมากที่ได้มีอิสรภาพเพื่อที่จะดำเนินงานต่อต้านอีก แม้จะชั่วระยะเวลาอันสั้นก็ตาม

ขณะนั้นกมลากำลังอยู่ที่อัดฮาบัดและยุ่งอยู่กับงานของท่านบิดาได้ไปรักษาตัวอยู่ที่มัสซูรี่ ท่านมารดาและน้องสาวตามไปปรนนิบัติ ข้าพเจ้าต้องไปยุ่งอยู่กับงานที่อัดฮาบัดหนึ่งวันครึ่งก่อนที่จะได้เดินทางไปยังมัสซูรี่พร้อมด้วยกมลา ปัญหาอันยิ่งใหญ่ในขณะนั้นก็คือ เวลาที่จะไม่ยอมชำระภาษีอากรต่าง ๆ ใกล้เข้ามาแล้ว โดยปกติก็เก็บยากอยู่เพราะเศรษฐกิจของโลกกำลังตกต่ำ ประชาชนกำลังเดือดร้อนในการทำมาหากิน

การไม่ยอมเสียภาษีอากร นับว่าเป็นการณรงค์ทีเดียว และนับเป็นส่วนหนึ่งของการต่อแพ่งด้วย เจ้าของที่ดินจะต้องไม่ชำระภาษีแก่รัฐบาล ส่วนผู้เช่าจะต้องไม่ชำระค่าเช่าในปีนั้น ความเดือดร้อนลำเค็ญของบรรดากสิกรในปีนั้นนับว่าเป็นภาวะที่สุดแสนจะทนทานได้อยู่แล้ว จึงหากจะยอมเสียโดยดีก็ไม่มีเงินจะเสียอยู่นั่นเอง ทางการเมืองการดื้อแพ่งกำลังประสบผล แต่ในบางท้องที่จัดชัดไปบ้าง ประชาชนพากันเดินทางเข้าคุกน้อยลง ในเมืองใหญ่ก็ชักจะคลายความกระตือรือร้นลงไปมาก เบื่อต่อการนัดหยุดงานและเบื่อต่อการเดินขบวน เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าเราจะต้องริบทำอะไรสักอย่างเพื่อที่จะให้สถานะการณ์สดใสขึ้นดุจเดิม การฉีดโลหิต

เพิ่มเติมแก่ประชาชนนั้นเป็นเรื่องด่วนและจำเป็นมาก

เราได้ปรึกษาหารือกันในเรื่องนี้ที่อัลฮาบัดเป็นเวลาครึ่งวัน เมื่อถกเถียงกันเป็นเวลานานแล้วเราก็ลงมติไม่ยอมเสียภาษี โดยให้ท้องถิ่นต่าง ๆ ดำเนินไปตามลำพัง คณะกรรมาธิการได้วางเงื่อนไขไว้สำหรับเจ้าของที่ดิน เพื่อป้องกันมิให้เกิดการกระทบกระทั่งกันระหว่างผู้เช่าและเจ้าของที่ เราแน่ใจว่าประชาชนที่ร่วมมือด้วยในการนี้คงเป็นชาวกสิกรส่วนมาก

ตามมตินั้น ชาวชนบทในอัลฮาบัดเป็นพวกแรกที่จะดำเนินการ เราจึงได้นัดประชุมชาวกสิกรในสัปดาห์ต่อมา งานในวันแรกที่ออกจากคุกมานับว่าได้ผลดีและหลังจากการปรึกษาแล้วเราเรียกประชุมมหาชนกลุ่มใหญ่ในเขตเมืองอัลฮาบัด ข้าพเจ้าได้กล่าวสุนทรพจน์ด้วย เพราะสุนทรพจน์นั้นเองทำให้ข้าพเจ้าต้องถูกจับอีกในตอนต่อมา

วันที่ ๑๓ ตุลาคม ข้าพเจ้าและกมลาก็ออกเดินทางไปยังมัสซูรี พักอยู่กับท่านบิดา ๓ วัน อาการท่านดีขึ้นภายในสองวัน ข้าพเจ้าเป็นสุขเหลือเกินที่จะได้เห็นท่านหายเป็นปกติอีก ยังจำวันทั้ง ๓ วันที่อยู่กับท่านบิดาด้วยความผาสุขสงบใจได้อย่างแน่นแฟ้น อินทิราก็อยู่ที่นั่นด้วยพร้อมกับ

หลานน้อยอีก ๓ คน ซึ่งเป็นบุตรน้องสาวของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเล่นหัวกับพวกเด็ก ๆ เหล่านี้ โดยบางทีก็เดินขบวนกันพวกเด็ก ๆ พากันถืออุธงและร้องเพลงธงชัย "จันทะ อุนจะ ระเห ฮัมมะรา" (Jhanda uncha rahe hamara) ตามวันนี้นับเป็นวันสุดท้ายที่ข้าพเจ้าได้อยู่กับท่านบิดาด้วยความรักอันอบอุ่นก่อนที่พญามัจจุราชจะได้พรากท่านจากข้าพเจ้าไป

ข้าพเจ้ามิได้นึกฝันว่าจะถูกจับอีก และตั้งใจจะเดินทางกลับไปยังอัลฮาบัดทันที กมลาและข้าพเจ้าจึงได้ออกเดินทางเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม เพื่อจะไปให้ทันวันประชุมชาวกสิกรที่อัลฮาบัดในวันที่ ๑๘ ท่านบิดาเตรียมเดินทางกลับในวันที่ ๑๘ คือหลังจากข้าพเจ้า ๑ วัน

การเดินทางกลับเต็มไปด้วยความตื่นเต้น เพราะว่าที่เดห์ราดูนมีหมายสั่งจับข้าพเจ้าโดยอาศัยกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๑๔๔ ขณะที่กำลังจะออกเดินทางต่อไป ที่ลัคเนาเราออกเดินเล่น ๒—๓ ชั่วโมง ทั้งได้ทราบว่ามีคำสั่งออกหมายจับข้าพเจ้าด้วยมาตราเดียวกัน แต่นายตำรวจไม่อาจจะเข้ามาถึงตัวข้าพเจ้าได้ เพราะประชาชนกำลังห้อมล้อมอย่างเนืองแน่น คณะเทศมนตรีได้ประกันตัวเราไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเราเดินทางต่อจากนั้นโดยรถยนต์ หยุดกลางทาง

คำปราศรัยกับชาวนาตามทางบ้าง ในที่สุดก็ถึงอัลฮาบัดในคืนวันที่ ๑๘

เช้าวันที่ ๑๙ มีคำสั่งอีกฉบับหนึ่งให้จับกุมตัวข้าพเจ้า รัฐบาลส่งสกัดตามข้าพเจ้าไปทั่วทุกหนทุกแห่งด้วยความร้อนใจ ข้าพเจ้ามีความกระหายที่ใคร่จะได้กล่าวปลุกใจชาวนาเสียก่อนที่จะถูกจับอีก การประชุมคราวนี้เป็นการประชุมพิเศษเฉพาะตัวแทนชาวกสิกรเท่านั้น และไม่ยอมอนุญาตให้คนนอกเข้าร่วมประชุมด้วย มีบางคนในพวกเราดังเลใจอยู่บ้าง บางคนก็ไม่แน่ใจว่าจะได้รับความสำเร็จเพราะอำนาจและอิทธิพลของเจ้าของที่ดินนั้นมีมาก ส่วนผู้แทนชาวกสิกรจำนวน ๓๒๐๐ คนไม่มีการรีรอเลย ข้าพเจ้าเป็นผู้ได้กล่าวสุนทรพจน์ด้วยคนหนึ่ง ไม่ทราบว่ามีข้อความที่กล่าวจะผิดกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๑๕๕ ด้วยหรือไม่

ข้าพเจ้าได้ไปรอรับท่านบิดาที่สถานีรถไฟ แต่รถมาถึงล่าช้ากว่ากำหนด หลังจากนั้นข้าพเจ้ากับกมลาก็ได้เข้าร่วมประชุมอีก เป็นการประชุมชาวกสิกรที่อยู่รอบ ๆ เมืองนั้นเอง กว่าจะได้กลับจากประชุมก็ราว ๆ กว่า ๒๐.๐๐ น. รู้สึกเหนื่อยอ่อนเป็นกำลัง อยากจะพบและสนทนากับท่านบิดา ท่านเองก็อยากจะคุยกับข้าพเจ้าเพราะตั้งแต่กลับมา

แล้วยังไม่ได้พูดได้คุยกันเลย ขณะที่เรานั่งรถยนต์มาจนมองเห็นบ้านอยู่แล้วก็ถูกตำรวจบังคับให้หยุด ข้าพเจ้าถูกจับนำตัวข้ามแม่น้ำยมนากลับไปคุกในนี้อีก กมลาจึงเดินทางกลับไปบ้านอันนับวันแต่ผู้เดียวเพื่อบอกข่าวแก่ทางบ้านที่กำลังรอคอยข้าพเจ้าอยู่ ครั้นเวลา ๒๑.๐๐ น. ข้าพเจ้าก็ผ่านประตูเรือนจำในนี้

พันโทษไปได้เพียง ๗ วัน ก็ต้องกลับเข้ามาอยู่ร่วมกับมาหมุด นามาตาประสาทและรันชิตอีก ต่อมาก็มีการพิจารณาคดีของข้าพเจ้าภายในคุกนั้นเอง โดยข้อกล่าวหาหลายกระทง ข้าพเจ้ามิได้ต่อสู้คดีจึงในที่สุดก็ถูกตัดสินจำคุกทุกกระทงรวม ๑๘ เดือนและปรับอีก ๕๐๐ รูปี และฐานผิดกฎข้อบังคับข้อ ๖ ซึ่งข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าหมายถึงอะไร คือให้จำคุก ๖ เดือนและปรับอีก ๓๐๐ รูปี ในคราวนี้ข้าพเจ้าถูกตัดสินจำคุกรวมทั้งหมด ๒ ปี หากไม่ยอมเสียค่าปรับให้เพิ่มอีก ๕ เดือน นี่เป็นครั้งที่ ๕ ที่ถูกจำคุก

การที่ข้าพเจ้าถูกจับคราวนี้ นับว่าได้จังหวะพอดี คือทำให้การต่อแพ่งได้ทวีความรุนแรงในด้านประชาชนยิ่งๆขึ้น การดำเนินงานของคณะกรรมการก็เป็นไปอย่างเข้มแข็ง เมื่อกมลานำข่าวการถูกจับกุมของข้าพเจ้าไปเล่าให้ท่านบิดาฟัง

ท่านตกตึงเล็กน้อยแล้วก็ทุบโต๊ะ พร้อมกับปฏิญาณตนว่า ไม่ว่าท่านจะเจ็บจะป่วยหรืออย่างไรก็ตาม ท่านจะทำงานต่อสู้จนหมดลมหายใจ แต่น่าสลดใจที่ไม่มีอะไรจะมีอำนาจนอกเหนือความเจ็บป่วยได้ สองสามวันต่อมาท่านได้ลงมือทำงานด้วยความเข้มแข็ง อันยังความประหลาดใจแก่คนทั้งหลายเป็นอันมาก หลายเดือนต่อมาหลังจากกลับจากคุกเยเรฟดาแล้ว เวลาบ้วนน้ำลายมีเลือดปนออกมาทุกคราว แต่พอท่านตัดสินใจด้วยความเด็ดเดี่ยวที่จะทำการต่อสู้คราวนี้ เลือดได้หายไปจากน้ำลายเป็นเวลาหลายวัน ท่านได้ไปเยี่ยมข้าพเจ้าถึงในคุกและเล่าเรื่องนี้ให้ข้าพเจ้าฟังด้วยความมีชัย แต่มันเป็นการชั่วคราวเท่านั้น ต่อมาเลือดก็ออกอีก ความเจ็บป่วยมีอาการรุนแรงยิ่งกว่าเดิม ส่วนการต่อแพ่งก็ดำเนินไปอย่างสดเหี่ยง ท่านได้ทำการร่วมมือกับบุคคลทั้งหลายจากถิ่นต่าง ๆ ทั้งได้เขียนคำแนะนำเป็นรายละเอียดด้วย โดยกำหนดเอาวันเกิดของข้าพเจ้า เป็นวันประกอบพิธีแห่งชาติอินเดียทั้งหมด สุนทรพจน์อันทำให้ข้าพเจ้าต้องถูกจำคุกคราวนี้จะได้นำออกอ่านให้ประชาชนฟัง ในวันนั้นได้มีการปราบปรามด้วยแซ่หนังอีก การเดินขบวนต้องแตกแยกเพราะท่านกำลังตำรวจไม่ให้ ท่านว่าผู้ที่ถูกจับกุมทั้ง

ประเทศในวันนั้นประมาณ ๕๐๐๐ คน นับว่าเป็นพิธีฉลองชาติอันเดิศเลอ

การที่ท่านบิดาต้องรับผิดชอบในงานอันหนัก เป็นผลร้ายแก่สุขภาพของท่านมาก ข้าพเจ้าจึงใคร่จะให้ท่านออกไปอยู่นอกประเทศอินเดียเสีย เพราะถึงอยู่ในนี้ท่านไม่อาจจะเพิกเฉยต่อสิ่งแวดล้อมได้ ทั้งประชาชนต่างก็พากันมาขอคำแนะนำจากท่านอยู่ไม่ขาดระยะ ข้าพเจ้าแนะนำให้ท่านไปตามสถานที่ไม่ค่อยใกล้ เช่นร่างกุ้ง สิงคโปร์ หรือดัชอินดีส ท่านไม่พอใจในคำแนะนำนี้เลย จึงได้จัดหานายแพทย์ประจำตัวแล้วเดินทางไปยังกัลกัตตา อาการของท่านนับแต่วันกำเริบขึ้น ออกนอกบ้านไม่ค่อยได้ ต้องพักอยู่แต่ในบ้านเป็นเวลานานถึง ๗ สัปดาห์ ครอบครัวของเราต่างก็อยู่พร้อมกันเพื่อปรนนิบัติท่าน เว้นแต่กมลาซึ่งต้องยุ่งอยู่กับงานทางสภาในอัลฮาบัด

การต่อต้านเรื่องภาษีอากรได้ดำเนินไปอย่างสุดเหวี่ยง เนื่องในการที่ข้าพเจ้าต้องถูกจับกุม หากทางรัฐบาลกระทำอย่างอื่นแทนที่จะจับข้าพเจ้า บางทีเหตุการณ์อาจคลี่คลายกว่านี้ บรรดาเจ้าพนักงานของสภาต่างพากันออกไปตามท้องที่ต่าง ๆ เพื่อกระชับการดำเนินงานให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้น ชั่ว

เวลาไม่ถือวันตามคำบดต่าง ๆ ก็ทราบกันหมดว่าจะต้องถือไม่ยอมเสียภาษี และได้ทำการต้อนรับผู้แทนของสภาเป็นอันดียิ่ง

ความยุ่งยากของเราอีกประการหนึ่ง คือการคมนาคม ทำให้เราไม่อาจจะเผยแพร่กิจการให้ไพศาลได้ การลงข่าวทางหน้าหนังสือพิมพ์ที่จะกระจายทั่วประเทศก็ไม่ได้ เพราะเกรงผิดกฎหมายและอาจถูกบีดโรงพิมพ์ โรงพิมพ์ต่าง ๆ ไม่กล้ารับแจ้งความหรือรับพิมพ์ใบโฆษณาให้ มีทางเดียวที่จะส่งข่าวให้แพร่และแน่นอนได้ คือ ใช้คนเดินข่าว และพยายามตั้งองค์การย่อย ๆ ขึ้น ซึ่งจะต้องรับทราบความเคลื่อนไหวจากแหล่งกลางทุกระยะ แต่คนเดินข่าวมักจะถูกจับและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก จึงใช้ไม่ได้ผลดีทีเดียว เราได้จัดพิมพ์ใบบอกข่าวเป็นรายวันบ้าง รายสัปดาห์บ้าง มีผู้ต้องการข่าวของเรามากมาย อีกวิธีหนึ่งคือการตีฆ้องร้องป่าวแต่คนที่ทำการมักถูกจับกุมเสมอ ๆ ทั้งวิธีการทั้งหมดที่กล่าวมานี้เหมาะแต่เฉพาะท้องถิ่นภายใน ส่วนทางชนบทแทบไม่ได้รับประโยชน์เลย การใช้คนส่งข่าวก็ล่าช้าไม่ทันการ

การประชุมผู้แทนชาวกสิกรในอัตราบัดได้รับผลดีสมความปรารถนา เพราะพวกผู้แทนเหล่านี้เมื่อแยกย้ายกันกลับ

ภูมิลำเนาของตน ก็ได้นำเอาข่าวไปบอกกล่าวต่อไป พร้อมทั้งข่าวการถูกจับของข้าพเจ้าด้วย บุคคลทั้ง ๓๖๐๐ คนนี้ได้ซาบซึ้งในนโยบายของเราเป็นอันดียิ่ง และเมื่อข่าวนี้กระจายไป บทบาทแรกเริ่มของชาวนาก็คือ ไม่ยอมชำระค่าเช่าก่อนอื่น ส่วนเจ้าของที่ดินเราก็ยื่นข้อเสนอมิให้ยอมเสียภาษีแก่รัฐบาล แต่โดยมากพวกนี้ไม่ค่อยยอมร่วมมือด้วย ส่วนผู้เช่าเป็นอันว่าไม่ยอมชำระค่าเช่าโดยเด็ดขาด ฉะนั้นการต่อสู้ครั้งนี้ จึงเป็นการต่อสู้ที่ไม่ยอมชำระค่าเช่ามากกว่า

ทางฝ่ายรัฐบาลก็ทำการบีบรัดยิ่ง ๆ ขึ้น องค์การสภาท้องถิ่นและยุวสมาคมทั้งหลายถูกถือว่าเป็นองค์การผิดกฎหมายและถูกบังคับให้ยุบเลิกไป การปฏิบัติต่อนักโทษการเมืองในคุกก็ทวีความรุนแรงยิ่ง ๆ ขึ้น รัฐบาลเตือดดาดนักโทษการเมืองนักที่แม้จะพ้นโทษไปแล้วก็กลับเข้าคุกอีก ความพยายามที่จะลงโทษเพื่อให้นักโทษเหล่านี้เข็ดหลาบและกลับใจนั้นมิได้รับผลเลย เมื่อตอนต้นเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๙๓๐ ได้มีคำสั่งให้โบยนักโทษการเมืองที่ฝ่าฝืนระเบียบของเรือนจำในสหมณฑล เมื่อข่าวรู้ถึงหูเราทำให้ตกอกตกใจมาก แต่ต่อมาก็ชินไปเองเพราะได้เกิดขึ้นบ่อยครั้งจนกลายเป็นเรื่องธรรมดาไปเช่นเดียวกับเหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้น

ในประเทศอินเดีย การโบยแม้ตามระเบียบจะนำไปใช้กับอาชญากรที่มีสันดานผู้ร้าย แต่ย่อมถือว่าเป็นการกระทำที่ป่าเถื่อนมาก ยิ่งกระทำแก่เด็กหนุ่มนักโทษการเมืองเหล่านี้ยิ่งเป็นเรื่องที่น่าสลดใจ เราทั้งสี่คนจึงร่วมกันเขียนคำร้องต่อท่านข้าหลวงประจำจังหวัดเพื่อคัดค้านการกระทำ เมื่อรออยู่กระทั่ง ๒ สัปดาห์ไม่ได้รับคำตอบ เราจึงดำเนินด้วยวิธีการขั้นสุดท้าย คือประกาศอดอาหาร ๓ วัน หรือ ๗๒ ชั่วโมงเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ถูกโบย พวกเรายังไม่มีใครเคยอดอาหารจึงไม่ทราบว่าจะทนไปได้กี่วัน

เมื่อลงมืออดจริง ๆ จึงทราบว่าอาหารมิได้ความสำคัญแต่ประการใดนัก ด้วยความเชลาข้าพเจ้าพยายามออกกำลังเรื่อย ๆ เช่น วิ่งแดะกระโดด ระหว่างสามจันน้ำหนักพวกเราลดลงคนละ ๗–๘ กิโล ทั้งนี้มิได้รวมกับน้ำหนักที่เริ่มลดตั้งแต่เมื่อเข้ามาอยู่ในคุกด้วยซึ่งลดไปแล้วถึง ๑๕ – ๒๐ ปอนด์

ชีวิตในเรือนจำ นับว่าค่อยสงบขึ้นสำหรับเรา เพราะอากาศในฤดูหนาวในอัลฮาบัดทำให้จิตใจสดชื่นมาก รันชิดเป็นคนสำคัญสำหรับคุกเราเพราะเขาทำสวนเก่ง ไม่นานรอบคุกข้างก็สพรั่งไปด้วยบุบผาชาตินานาชนิด ต่างสีต่างพรรณ

จนไม่มีเนื้อที่ว่างเขาได้ตัดแปลงส่วนแคบ ๆ ข้างศึกขังเป็นส้วมกอล์ฟเล็ก ๆ ได้

ความตื่นเต้นที่เราได้รับ ขณะเมื่ออยู่ในคุกนั้นได้แก่ข่าวการเปิดสายการบิน อัลฮำบัดเป็นสถานีการบินสายใหญ่ระหว่างตะวันออกกับตะวันตก เครื่องบินใหญ่จะบินข้ามศีรษะเราไปยังออสเตรเลีย ชะวา แอะอินโดจีน ฝรั่งเศส เครื่องที่ใหญ่ที่สุดที่เราเห็นได้แก่เครื่องบินวิคันดา ซึ่งบินระหว่างฮอลแลนด์กับบัตตาเวีย

วันขึ้นปีใหม่ คือวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๙๓๑ เป็นวันที่ข้าพเจ้ารับข่าวว่ากมลาถูกจับ ข้าพเจ้ารู้สึกตื่นตันใจด้วยความปลาบปลื้ม เพราะกมลาได้เผ้าคอยโอกาสที่จะได้คิดตามหมู่มิตรสหายเข้าไปสู่คุกนานแล้ว หากคนเหล่านี้เป็นชายคงถูกจับกุมก่อนหน้านี้แน่ แต่รัฐบาลพยายามจะหลีกเลี่ยงการจับกุมสตรี ข้าพเจ้าเชื่อว่าเธอคงจะรู้สึกปลื้มยินดีมากแต่เมื่อมองเห็นร่างอันบอบบางและอนามัยที่ไม่สมบูรณ์ของเธอทางมโนภาพ ทำให้ข้าพเจ้าหวั่นใจว่าเธอจะไม่สามารถทนต่อสภาพของคุกได้ และคงได้รับความทุกข์ทรมานมาก

ขณะเมื่อถูกจับกุม มีนักหนังสือพิมพ์อยู่ที่นั่นด้วยและได้ถามว่าเขอต้องการส่งข่าวเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปฝากทางบ้านหรือไม่ ? เขอรีบตอบว่า "ดิฉันมีความสุขเกินกว่าที่คาดหมายไว้ เพราะความพากภูมิใจที่ได้เจริญรอยตามสามี ดิฉันหวังว่าคนอื่น ๆ คงจะพยายามให้ชงชาติของเราโบกสบัดอยู่ตลอดกาล" หากเขอมีเวลาคิดครองสักหน่อย เขออาจไม่กล่าวคำเช่นนั้นก็ได้

ท่านบิดาคงอยู่ที่กัลกัตตาในสภาพของคนป่วย แต่เมื่อทราบข่าวกมลาถูกจับและศาลพิพากษาจำคุกทำให้ท่านมีกำลังลุกขึ้นได้ และตกลงใจจะเดินทางกลับมายังอัลฮาบัด ท่านได้ส่งน้องสาวของข้าพเจ้า กฤษณาล่วงหน้ามาก่อนแล้วท่านเดินทางตามมาพร้อมด้วยครอบครัวทั้งหมด ในวันที่ ๑๒ มกราคม ท่านได้มาเยี่ยมข้าพเจ้าที่คุกในนี้ซึ่งเป็นระยะห่างจากที่ได้พบกันครั้งก่อนราว ๒ เดือน ข้าพเจ้าตื่นงงงงจนสุดที่จะพยายามซ่อนเร้นความรู้สึกได้ ดูเหมือนท่านไม่ทราบว่าสรีร่างอันผ่ายผอมของท่านนั้นทำให้ข้าพเจ้าตกอกตกใจเพียงใด ซ้ำท่านกลับบอกแก่ข้าพเจ้าว่าอาการของท่านดีขึ้นมาก

แล้วมากกว่าเมื่อครั้งไปอยู่กัลกัตตาเสียอีก แต่ใบหน้าของท่านบวมฟกไปหมด ดูเหมือนท่านจะเข้าใจว่าอาการเช่นนั้นเป็นเพียงชั่วขณะ

ใบหน้าของท่านผิดแปลกไปจากเค้าเดิมมาก และเป็นครั้งแรกที่ความหวาดกลัวได้เข้าจับขั้วหัวใจของข้าพเจ้า ความกลัวที่ว่าอันตรายอันใหญ่หลวงได้จ้องอยู่เฉพาะหน้าท่านแล้ว ข้าพเจ้าได้เคยคลอเคลียมากับท่านโดยไม่เคยนึก ไม่เคยฝันเลยว่าความตายจะมาพรากเราไปได้ ท่านเคยเย้ยความตายและเห็นเรื่องเกิด ๆ ตาย ๆ เป็นของชอบขัน ทั้งท่านยืนยันว่าท่านจะมีชีวิตอยู่ต่อไปอีกหลายปี แต่ในระยะเร็ว ๆ นี้เมื่อมิตรสหายตั้งแต่ครั้งหนุ่ม ๆ ของท่านได้ถึงแก่กรรมลง ดูท่านรู้สึกสลดใจทุกครั้งที่ขาดมิตรสหายวัยเดียวกัน

การที่ได้พบท่านครั้งนี้ทำให้จิตใจไม่สบายและคิดไปต่าง ๆ นา ๆ ถึงฉางร้าย แต่ก็ยังไม่เชื่อว่าวันสุดท้ายของท่านอยู่ใกล้เต็มที่แล้ว และเนื่องแต่ความไม่รู้ล่วงหน้านั่นเอง จึงไม่ค่อยจะวิตกวิจารณ์อะไรนัก ครอบครัวของเราจักต้องประสบความว้าเหว่มากหากขาดท่านผู้เพียบพร้อมด้วยบุคคลลักษณะอันเลิศเช่นนั้น

วันสุดท้ายของการประชุมโต๊ะกลม เป็นเรื่องที่เราขบขันแต่ละเคล้าไปด้วยความรู้สึกเย้ยหยามด้วย มันเป็นชั่วโมงแห่งความชิงชังของประเทศชาติ ยังมีบุคคลเป็นอันมากที่มิได้เอาใจใส่ต่อการต่อสู้รนเพื่อชาติของเรา ซ้ำกลับไปทำการสนับสนุนปฏิปักษ์ของชาติเสียอีก เราไม่สนใจต่อการประชุมโต๊ะกลมเพราะมันเป็นเรื่องอันเลื่อนลางมาก

สิ่งที่ผิดหวังอกผิดหวังใจข้าพเจ้าโดยแท้จริงได้แก่การฉลองวันอิสรภาพในปีแรก คือวันที่ ๒๖ มกราคม เรายังข้องใจอยู่ว่าจะดำเนินการฉลองได้ด้วยวิธีใด มันเป็นงานอันทำความมหัศจรรย์ใจแก่ข้าพเจ้ามาก เพราะเราละพึงหนังสือพิมพ์ใด ๆ เพื่อการโฆษณาก็ไม่ได้ ทางไปรษณีย์โทรเลขก็เช่นเดียวกัน แต่กระนั้นครั้นถึงวันก็มีการประชุมปฏิญาณตนตามเมืองใหญ่น้อยทั่วไปมิแลละรายละเอียดเกี่ยวกับอิสรภาพได้ถูกเขียนขึ้นเป็นภาษาพื้นเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะ ชุมชนเหล่านั้นหลายแห่งถูกตำรวจขัดขวางจนต้องกระจัดกระจายไปก็มี

วันที่ ๒๖ เราได้รับความร่าเริงใจในการอำลาปีเก่าและต้อนรับปีใหม่ ก่อนเที่ยงวันข้าพเจ้าได้รับข่าวว่าอาการของ

ท่านบิดาเพียบมาก และทราบข่าวด้วยว่าได้อภัยโทษ ข้าพ-
เจ้าจะต้องกลับบ้านทันที รันชิตซึ่งถูกปล่อยพร้อมกันก็ตาม
ไปด้วย

เย็นนั้น นักโทษเป็นจำนวนมากได้รับการอภัยโทษทั่ว
ประเทศอินเดีย โดยมากเป็นพวกสมาชิกสภาและกรรมาธิ-
การ ข้าพเจ้าได้ถูกปล่อยในเย็นนั้นเอง อาการป่วยของท่าน
บิดาได้เร่งรัดการปลดปล่อยข้าพเจ้าภายในระยะเวลาสอง
สามชั่วโมงนั้น กมลาได้รับการอภัยโทษและถูกปล่อยตัวใน
เย็นนั้นเหมือนกันภายหลังที่ได้ต้องโทษอยู่เพียง ๒๖ วัน

มรณกรรมของท่านบิดา

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบท่านบิดาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ท่านได้ไปเยี่ยมข้าพเจ้าที่คุกเมื่อสองสัปดาห์ก่อนโน้น ตอนนั้นใบหน้าของท่านก็บวมมากอยู่แล้ว แต่บัดนี้บวมหนักขึ้นอีก ท่านพูดไม่ค่อยจะได้และกว่าจะได้แต่ละคำรู้สึกลำบากยากเย็นมาก จิตใจของท่านไม่ค่อยผ่องแผ้ว แต่กำลังใจยังคงเข้มแข็งดุจเดิม แม้ท่านจะอยู่ในลักษณะอาการเช่นนี้แต่ร่างกายและจิตใจยังคงทำหน้าที่ได้ดีอยู่

ท่านปลาบปีติมากที่ได้เห็นข้าพเจ้ากับรันชิด สองสามวันต่อมารันชิดซึ่งไม่ใช่เจ้าหน้าที่ของสภาก็ถูกนำตัวไปจำคุกไว้ใหม่อีก เหตุการณ์ทั้งนี้ทำให้ท่านบิดามีความวิตกเป็นอันมาก ท่านเผ้าพร่ำบ่นถึงเขาบ่อย ๆ ว่า คนอื่น ๆ ทั่วบ้านทั่วเมืองยังมีโอกาสมาเยี่ยมเยียนท่าน แต่บุตรเขยของท่านเองกลับถูกพรากไปไว้ที่อื่น พวกนายแพทย์พากันหนักใจในความวิตกกังวลของท่านในเรื่องนี้มาก และความกังวลใจนี้เองทำให้อาการของท่านยิ่งทรุดลง อาจเป็นด้วยคำแนะนำของแพทย์กระมัง จึงเมื่อสามสี่วันต่อมาทางรัฐบาลได้สั่งปล่อยตัวรันชิดให้เป็นอิสระ

วันเดียวกันกับที่ข้าพเจ้าได้รับความอิสระจากคุก ท่านคัณธ์ก็ถูกปล่อยตัวจากเรือนจำเยรัฟดาเหมือนกัน ข้าพเจ้ากระหายที่จะให้ท่านคัณธ์ได้เดินทางมาอัดฮาบัตโดยเร็ว เมื่อท่านบิดาทราบว่าท่านเป็นอิสระ ก็อยากจะพบอย่างเร่งด่วนเหมือนกัน พอวันรุ่งขึ้นท่านก็เดินทางจากบอมเบย์ท่ามกลางการอำลาของประชาชนอย่างล้นหลามชนะประวัติการในบอมเบย์ มาถึงอัดฮาบัตในตอนดึก ท่านบิดายังไม่หลับ เพราะมีใจจดจ่อคอยการมาของท่านคัณธ์ การที่ได้พบปะกันคราวนี้เป็นเครื่องชะโลมใจท่านบิดาอย่างล้นพ้น สำหรับท่านมารดาก็เหมือนกัน การมาของท่านคัณธ์ทำให้คลายความทุกข์ร้อนลงเป็นอันมาก

บรรดาสมาชิกและคณะกรรมาธิการที่ได้รับการปลดปล่อยต่างก็พากันดังเดไม่ทราบว่าจะดำเนินงานอย่างไรต่อไป และกำลังรอฟังคำชี้แจงเกี่ยวกับการประชุม โดยมากบรรดาสมาชิกเหล่านี้ต่างกระวนกระวายใจในอาการของท่านบิดาของข้าพเจ้ามาก และต้องการเดินทางมายังอัดฮาบัตด้วย ฉะนั้นจึงได้ตกลงเรียกบรรดาสมาชิกทั้งหลายให้มาร่วมประชุมกันในเมืองอัดฮาบัต ประมาณสองสามวันต่อมาบรรดาสมาชิกจำนวนสามสิบคนก็เดินทางมาถึง และได้เปิดการ

ประชุมอันที่บ้านสวารัชพะวันซึ่งอยู่ติด ๆ กับบ้านเรา ข้าพเจ้าได้เข้าร่วมประชุมด้วยเสมอ แต่หนักใจมากที่ไม่อาจร่วมมือได้เต็มที่ เพราะขณะนั้นข้าพเจ้ายังไม่ได้รับทราบมติใด ๆ ของที่ประชุม แต่เชื่อว่าคงมีการตกลงในเรื่องการต่อแพ่งต่อไป

บรรดามิตรสหายเก่าแก่และเพื่อนร่วมงานเหล่านี้ บางคนแม้จะพึ่งออกจากคุกมาหยก ๆ ก็ยังคิดจะเข้าไปอีกในไม่ช้า จึงถือโอกาสมาพบปะกับท่านบิดาเป็นวาระสุดท้ายเพื่อทำการร่ำลา เขาได้พากันมาเยี่ยมท่านคราวละสองคนบ้างสามคนบ้าง ทุกเวลาเช้าเย็นท่านบิดาแข็งใจฝืนนั่งบนเก้าอี้เพื่อทำการต้อนรับมิตรสหาย ท่านนั่งด้วยร่างอันกำยำและใบหน้าอันปราศจากความสดใส เพราะบวมจนดังเกตสีหน้าไม่ได้ แต่เมื่อมิตรสหายมามาก ๆ แววตาของท่านก็เป็นประกายสดใส แสดงความยินดีปราโมทย์เห็นได้อย่างชัด ๆ ท่านโค้งศีรษะเล็กน้อยพร้อมกับมือประสานกัน เพื่อแสดงคารวะ แม้จะไม่สามารถพูดได้มาก แต่ความร่าเริงของท่านก็ยังคงอยู่นั่นเอง ท่านนั่งอยู่อย่างพระยาราชสีห์ที่ถูกทำร้ายจนบาดเจ็บสาหัส และเกือบจะหมดกำลังอยู่แล้ว เว้นแต่ความสง่าความองอาจเท่านั้นที่ยังคงอยู่ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่า

ภายในสมองของท่านกำลังคิดเรื่องอะไรบ้าง หรือท่านอาจจะเลิกคิดการวุ่นวายกับโลกภายนอกแล้วก็ได้

ท่านไม่มีความสนใจกับการประชุมของคณะกรรมาธิการซึ่งกำลังทำงานอยู่คิด ๆ กับบ้านเรา หากเป็นเมื่อสองสัปดาห์ก่อนโน้นท่านคงจะรู้สึกตื่นเต้นเป็นอันมาก แต่ขณะนี้ท่านได้ห่างไกลไปมากแล้ว ท่านคัณธีย์ยังคงพักอยู่กับเราพร้อมด้วยมิตรสหายที่สนิทอีกสองสามคน ท่านบิดาเคยกล่าวกับท่านคัณธีว่า "ท่านมหาตมะผมจะต้องจากไปในไม่ช้านี้แล้ว ผมไม่มีโอกาสจะได้อยู่ดูอิสรภาพนี้ แต่ผมประจักษ์แก่ใจแล้วว่าท่านเป็นผู้ชนะ ในไม่ช้าท่านก็จะได้พบอิสรภาพ"

สหายเก่าของท่านคือ เอ็ม. เอ. อันซารี (M.A. Ansari) ภิธาน จันทรารอย (Bidan Chandra Roy) ชิพราช เมห์ตา (Jivraj Mehta) มาเฝ้าปรนนิบัติท่านอยู่ตลอดเวลา เช้าวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ อาการของท่านดีขึ้น แพทย์แนะนำให้พาท่านไปรักษาตัวที่เมืองฉัคเนา เพราะที่นั่นมีกล้องฉายเอกซเรย์ด้วย ในวันนั้นเองเราจึงได้นำท่านไปโดยรถยนต์ ท่านคัณธีและคนอื่น ๆ ก็ได้ติดตามไปด้วย เราเดินทางอย่างช้า ๆ แต่ก็ได้รับความอิดโรยมาก ครั้นรุ่งเช้าอาการของท่านดีขึ้น วันที่ ๖ ข้าพเจ้าเฝ้าอยู่ข้างเตียงของท่าน ท่านนอน

ไม่หลับตลอดคืน แต่ความกระวนกระวายได้หายไปจากดวงหน้าของท่านจนสิ้นเชิง ข้าพเจ้าคิดว่าท่านหลับไป แต่ท่านมารดามีความสังเกตดีกว่าข้าพเจ้า ท่านบอกว่าท่านยังไม่ได้หลับ ข้าพเจ้าจึงไปปลอบมารดามิให้ทำเสียงรบกวนการหลับของท่าน แต่ผิดถนัดมันเป็นการหลับครั้งสุดท้ายที่นานที่สุดและจะไม่มีวันรู้สึกตัวตื่นขึ้นอีกเลย

เราได้นำศพของท่านกลับในวันนั้นเอง ข้าพเจ้านั่งมาในรถศพซึ่งรันชิตเป็นผู้ขับ คันที่ตามติดมาข้างหลังคือรถซึ่งท่านคัณธิและมารดาของข้าพเจ้านั่ง และมีขบวนตามหลังอีกหลายคัน ข้าพเจ้างุนงงตลอดวันแทบไม่มีความรู้สึกว่ามีอะไรเกิดขึ้น โดยเฉพาะฝูงชนในที่ลัดเนื่องพากันมาจับกลุ่มอำลาอย่างล้นหลามมิดพ้นมัวฝนไปหมด เราได้ขับรถมาโดยรีบด่วน ศพห่อหุ้มด้วยธงชาติ และมีธงปลิวไสวอยู่เหนือศีรษะอีกผืนหนึ่ง พอเข้าเขตเมืองอัลฮาบัดฝูงชนมาคอยต้อนรับเนืองแน่นไปหมด เรียงรายไปตามถนนยาวตั้งหลายไมล์เพื่อแสดงความอาลัย เราได้จัดทำพิธีบางอย่างขึ้นที่บาน และมีขบวนแห่ไปยังแม่น้ำคงคาเป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งมีประชาชนพากันแห่แหนตามไปอย่างคับคั่ง ครั้นยามค่ำสนธยาแห่งฤดูหนาวในวันนั้นเอง เปลวเพลิงก็ลุกโชติช่วงขึ้นให้มีศพของ

ท่านบิดาให้สูญหายไป มันเป็นภาพที่ร้าวระทมโศกสลดอย่างสุดซึ้งสำหรับเราและมิตรสหายที่สนิทชิดชอบ และประชาชนชาวอินเดียหลายสิบล้านคนด้วย ท่านคัณธีได้กล่าวคำปราศรัยแก่ประชาชนเล็กน้อย พวกเราพากันกลับบ้านด้วยความว้าเหว่ ขณะเมื่อเรากลับบ้านด้วยความเศร้าสลดนั้น ดวงดาวบนท้องฟ้าก็ส่องแสงสุกสกาวดูระยิบระยับทั่วทุกหนทุกแห่ง จดหมายแสดงความไว้อาลัยส่งมาที่ข้าพเจ้าและท่านมารดาหลายพันฉบับ ดอร์ดและเลดี้เออร์วินก็ส่งมาฉบับหนึ่ง ด้วยเจตนาอันดีจากหมู่มวลมิตรสหายนี้เองทำให้เราคลายความเศร้าลงได้บ้าง แต่เหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมดที่ทำให้จิตใจเราสงบสุขอยู่นั้น ได้แก่การที่มีท่านคัณธีอยู่เป็นเพื่อน เพราะการที่มีท่านอยู่ร่วมชายคาทำให้จิตใจอบอุ่นพอที่จะข่มความคิดให้รันทดต่อเหตุการณ์อันร้ายแรงที่สุดในชีวิตของเราได้

ยากที่ข้าพเจ้าจะเข้าใจได้ว่า ท่านบิดาได้จากไปเสียแล้ว สามเดือนต่อมาข้าพเจ้าได้ถือโอกาสเดินทางไปพักผ่อนที่ซดอนพร้อมด้วยบุตรภรรยา พักอยู่ที่นูวะเอริยะสองสามวัน ข้าพเจ้าชอบสถานที่นี้มาก และทำให้คิดถึงท่านบิดาเหลือเกิน หากท่านได้มาด้วยคงจะชอบอกชอบใจมาก เหตุ

ใดข้าพเจ้าจึงไม่เชิญท่านมาด้วย ? ท่านคงจะเหน็ดเหนื่อยต่อการตรากตรำกับงานมาก หากได้พักผ่อนเสียบ้างก็คงจะทำให้ท่านสบายยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าริม ๆ จะโทรเลขไปบอกท่านที่อัลฮาบัดอยู่แล้ว

เมื่อกลับจากซีดอน ข้าพเจ้าได้รับจดหมายประหลาดฉบับหนึ่ง ซึ่งลายมือจ่าหน้าซองเป็นลายมือของท่านบิดาเอง และประทับตราของที่ทำการไปรษณีย์หลายแห่ง ข้าพเจ้าได้เบิดออกอ่าน จึงได้ทราบว่าเป็นจดหมายจากท่านบิดาถึงข้าพเจ้าจริง ๆ ซึ่งลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๒๖ และส่งมาถึงมือข้าพเจ้าเมื่อฤดูร้อนปี ค.ศ. ๑๙๓๑ ใช้เวลาเดินทางถึง ๕ ปี จดหมายฉบับนี้ได้เขียนที่อาเม็ดคะซัด ขณะที่ข้าพเจ้าเตรียมการออกเดินทางไปยุโรปกับกมลาในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ ท่านได้ไปยังข้าพเจ้าที่บอมเบย์ ณ เรือเอ็มเดรสส์ ซึ่งข้าพเจ้าจะโดยสาร แต่คงคลาดเวลากัน จดหมายจึงถูกตระเวนไปตามส่งยังที่ต่าง ๆ หลายแห่ง และรออยู่ที่ทำการไปรษณีย์เรื่อยมาจนพึงมาถึงมือข้าพเจ้าตราวนเอง ใจความของในจดหมายนั้นมีใจความกล่าวร่ำลาก่อนจะจากกัน

สนธิสัญญาเดลฮี

ในชั่วโมงแห่งมรณกรรมของท่านบิดานั้นเอง สมาชิกที่ไปร่วมประชุมโต๊ะกลมก็พากันเดินทางมาถึงบอมเบย์ มร. ศรินิวัส ศาสตรี แลเซอร์เดะหะดูร์ ซาปรู (Mr. Srinivasa Sastri and Sir Dahadur Sapru) และบุคคลอื่น ๆ อีกที่ข้าพเจ้าจำไม่ได้ พากันเดินทางมายังอัลฮาบัด มีการประชุมพิเศษขึ้นที่บ้านข้าพเจ้าพร้อมกับเสนอผลงานที่ได้กระทำมาณะที่ประชุมโต๊ะกลม

พวกเขามิได้แถลงถึงการงานที่สำคัญอะไรเลย นอกจากความอิจฉาริษยาต่อกันเป็นส่วนตัว เช่นท่านดอร์ดคนนั้นคนนี้ได้ช่วยเหลือเป็นทางลับบ้าง คณะพรรคเสรีนิยมดูเหมือนสนใจแต่การนินทาว่าร้ายแก่กันและกันเป็นสำคัญกว่าอะไรหมด เป็นอันว่าการหารือระหว่างพรรคเสรีนิยมและพรรคเรามิได้เกิดประโยชน์อันใดเลย และเป็นอันว่าการร่วมประชุมโต๊ะกลมมิได้มีค่าอะไรแม้แต่น้อย ดังนั้นจึงมีผู้แนะนำข้าพเจ้าว่า ท่านคัณธีควรจะเขียนจดหมายขอเจรจากับอุปราช เพื่อพูดกันอย่างตรงไปตรงมา ท่านคัณธียินยอมในข้อนี้ แต่

ข้าพเจ้าคิดว่าท่านคงมิได้หวังผลอะไรมากนัก

ท่านคัณธิชอบการประชุมร่วมกับผู้ที่ไม่มีความคิดเห็นตรงกับท่าน เพราะถือว่ามันเป็นคนละเรื่องกับการที่จะลุกขึ้นต่อต้านกับรัฐบาลอังกฤษซึ่งเป็นตัวแทนของจักรวรรดินิยมอันรุ่งโรจน์ เมื่อได้พิจารณาถึงแง่นี้แล้วท่านคัณธิก็ได้ไปเจรจากับอุปราชด้วยความมุ่งหวังไม่มากนัก มีข่าวหนาหูอยู่ว่าจะมีการตกลงกันกับรัฐบาลอังกฤษในไม่ช้านี้ แต่การคอแพ่งก็ยังคงดำเนินอยู่ หากชาลงไปมาก

ท่านคัณธิได้กำหนดวันเจรจากับลอร์ดเออร์วินโดยรีบด่วน ท่านได้ออกเดินทางไปยังเดลฮี่ และสั่งเราไว้ว่าหากมีการตกลงใด ๆ แล้วท่านจะรีบส่งโทรเลขเรียกสมาชิกสภาไป สองสามวันต่อมาพวกเราทั้งหมดก็ถูกเรียกตัวไปยังเดลฮี่ เราพักอยู่เป็นเวลานานถึง ๓ สัปดาห์ มีการประชุมกันทุกวันและเป็นเวลานานจนรู้สึกเหนื่อยอ่อน ท่านคัณธิได้ไปพบกับลอร์ดเออร์วินบ่อย ๆ บางคราวก็ไปเสียตั้งสามสี่วัน อาจเป็นเพราะว่า ทางรัฐบาลต้องติดต่อไปยังกรมการเมืองอินในลอนดอนก่อนก็ได้ บางทีการใช้ถ้อยคำเล็กน้อยก็ทำให้กิจการชงักไปได้เหมือนกัน เป็นต้นคำว่า (Suspension) ในการคอแพ่ง ท่านคัณธิอธิบายว่า การคอแพ่งเป็นเครื่อง

มืออันเดียวของราษฎร หากจะให้หยุดทันทีนั้นไม่ได้ แต่อาจจะให้ชงักชั่วคราวก็พอได้ โดยใช้คำว่า "ชงัก" (Discontinued) แทน ในที่สุดก็ตกลงใช้คำหลังนี้

ในขณะนั้นเดลฮีเบ็นเมืองที่จูงใจคนทุกชั้นทุกชนิด มีนักหนังสือพิมพ์ต่างประเทศหลายคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวอเมริกันพากันมาเที่ยว พวกเขาคงรู้สึกรำคาญใจในความล่าช้าของพวกเรา ทั้งมีชนบดีชั้นสูงเบ็นอันมากต้องการเยี่ยมคำนับท่านคันธี ซึ่งกำลังเล่นอยู่ในขณะนั้น เบ็นเรื่องน่าขบขันมากที่พวกเหล่านี้มักคำนึงเตียนให้ร้ายเราต่าง ๆ นานา แต่บัดนี้กลับมาญาติดีกับเรา สภาคองเกรสดูเหมือนกำลังคืบคลานเข้าไปสู่ความสำเร็จ แต่ไม่มีใครทราบว่าอนาคตจะเบ็นอย่างไร

บรรดาชนบดีผู้มั่งคั่งที่พากันมาหาท่านคันธีนั้นทำให้เราได้เห็นธรรมชาติของมนุษย์อีกด้านหนึ่ง กล่าวคือเมื่อเห็นใครดีก็เข้าด้วย และทำการต้อนรับขับสู้ด้วยความยิ่มย่องผ่องใส่ มีหลายคนกำลังเบ็นเสาหินของรัฐบาลอังกฤษในอินเดีย เขาจะมีความสุขมากหากได้เบ็นเสาหินของรัฐบาลอินผู้จะมามีอำนาจในบ้านเมืองต่อไปอีก

ในเวลาเช้าข้าพเจ้าได้เดินตามท่านคันธีไปตากอากาศ

บ่อย ๆ และเป็นโอกาสเดียวที่จะได้สนทนากับท่าน แม้เวลาสำหรับเดินออกกำลังในตอนเช้าเช่นนี้ยังมีผู้สื่อข่าวต่างประเทศมาแย่งเอาเป็นเวลาสัมภาษณ์ เวลาของท่านจึงถูกแบ่งออกถึงสิบเพื่อทำประโยชน์มา ๆ ชนิด แม้เวลาเดินเล่นในตอนเช้าก็ต้องอุทิศให้แก่มวลมิตรสหายที่มาขอคำปรึกษาหารือในกิจส่วนตัวบางประการ ครั้งหนึ่งท่านได้ทำให้ข้าพเจ้าตื่นงงเกี่ยวกับความคิดเห็นเรื่องอนาคตของสภาคองเกรส สำหรับข้าพเจ้าเองมีความคิดเห็นว่าสภาคองเกรสย่อมจะสิ้นสภาพไปเองในเมื่อเราได้รับอิสรภาพแล้ว ท่านบอกว่าจะต้องดำรงอยู่ต่อไป แต่ภายในเงื่อนไขว่าเจ้าพนักงานจะต้องเสียสละและต้องไม่รับค่าจ้างแรงงาน ส่วนผู้ที่เข้ารับตำแหน่งในองค์การรัฐบาลจะต้องถูกออกจากสมาชิกภาพ

ความคิดของท่านคัณธีเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตยมิได้เกี่ยวกับมหาชนหรือผู้แทนราษฎร แต่อยู่บนรากฐานแห่งการเสียสละและเป็นผู้รับใช้เท่านั้น ท่านแปลคำ "สิทธิ" ว่าประชาธิปไตยโดยกำเนิด "ข้าพเจ้าได้ทำการเรียกร้องสิทธิก็เพื่อให้เป็นการสอดคล้องกับมนุษยธรรม เพื่อให้คนยากจนที่สุดได้มีสิทธิอยู่กินดีเยี่ยงคนทั้งหลาย ให้มีความรู้สำนึกที่จะกระเสือกกระสนขึ้นสู่ระดับนั้น และการที่จะมอบสิทธิ

ให้แก่คนเหล่านั้น จะต้องมอบจากมือของบุคคลผู้ที่สามารถที่สุด

"ขอให้รำลึกในความจริงที่ว่า สภาได้มีความพึงพอใจในอำนาจและวิสัยของนักประชาธิปไตย อำนาจซึ่งมิใช่ของผู้แทนและแขกผู้มาเยี่ยม ซึ่งทางสภาได้เชื้อเชิญมาประจำปี แต่อำนาจนั้นเกิดจากภาระกิจในการรับใช้ของเราซึ่งได้เพิ่มพูนขึ้นเสมอนั่นเอง และทำให้ประชาธิปไตยตะวันตกนิ่งอยู่เพียงแค่ขั้นทดลองเท่านั้น มาตรว่าจะยังไม่ประสบความสัมเหตว แต่เราก็ต้องเอามาสำรองไว้ในประเทศอินเดีย เพื่อดัดแปลงศาสตร์แห่งประชาธิปไตยจนให้ประสบซึ่งความสำเร็จ ๐

"การไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่หรือปากกับใจไม่ตรงกันไม่สมควรแก่การเป็นนักประชาธิปไตย ดังเช่นปรากฏให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ มหาชนไม่ใช่เนื้อแท้ของประชาธิปไตย ประชาธิปไตยไม่ถือปริมาณเป็นเกณฑ์ เพียงสองสามคนที่เป็นผู้แทนความนึกคิดของเขา ความหวังของเขาและคะแนนเสียงของบรรดาสมาชิกสภาเท่านั้นก็เป็นการเพียงพอ ข้าพเจ้ายึดมั่นในหลักประชาธิปไตย แต่จะบังคับเข้าไปในตัวของข้าพเจ้าไม่ได้ วิญญาณของประชาธิปไตยต้องเกิดจากภายใน

ไม่ใช่ภายนอก"

หลักการอันนี้ไม่ใช่ประชาธิปไตยแบบตะวันตกอย่างแน่นอน ตัวท่านเองก็ได้กล่าวไว้ แต่ประชาธิปไตยของท่านมีแนวใกล้กับคอมมิวนิสต์หลือเกิน พวกคอมมิวนิสต์เพียงสองสามคนจะทำการเรียกร้องความต้องการแทนมหาชน ซึ่งมหาชนเหล่านั้นอาจไม่รู้ว่าเรียกร้องเพื่ออะไรเสียด้วยซ้ำไป รูปภายนอกในประชาธิปไตยของเราต่างกันมาก ที่สำคัญที่สุดได้แก่ทางปฏิบัติ

ท่านคัณธิจะเป็นนักประชาธิปไตยเพียงใดหรือไม่ก็ตาม แต่ท่านก็ไม่ได้เป็นตัวแทนของชาวกสิกรส่วนใหญ่ของอินเดีย ท่านเป็นปัจจัยแห่งความรู้สึกและอนุสติในเจตน์จำนงของมวลมนุษย์นับล้าน ๆ มันเป็นสิ่งสำคัญกว่าการเป็นตัวแทน เพราะเป็นสัญญะบุคคลผู้ประเสริฐของมวลมนุษย์นับจำนวนร้อย ๆ ล้าน ท่านเป็นบุคคลที่เพียบพร้อมไปด้วยความรู้ทางจิตอย่างสูงเป็นมนุษยชาติที่แท้จริง ทั้งยังสามารถข่มสติในทางความใคร่ และความรู้สึกได้โดยเด็ดขาด สามารถชักจูงคนให้คิดตามท่านได้คล้ายแม่เหล็ก เรียกร้องเอาความจงรักภักดีได้อย่างแรงกล้า ดังนั้นท่านจึงรู้จักอินเดีย

เป็นอย่างดียิ่ง ประเทศอินเดียเป็นอินเดียของชาวนา เหตุการณ์เพียงแค่น้อยหนึ่งก็พอให้ทำให้ท่านวัดความเป็นไปได้โดยถูกต้อง

ท่านเป็นปัญหาและปริศนาของรัฐบาลอังกฤษและพลเมืองของท่านเองรวมทั้งผู้ร่วมงานด้วย สำหรับประเทศอื่นอาจไม่มีประโยชน์มากมายนัก แต่อินเดียเข้าใจ อินเดียต้องการคนที่เป็นนักปราชญ์ ผู้สอนศาสนา พูดถึงแต่เรื่องบาปบุญคุณโทษ การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ การต่อต้านที่ไม่ใช้วิธีการอันรุนแรง นิยายปรำปราเกี่ยวกับเรื่องฤาษีไพร ผู้มีฤทธิ์เดช ผู้มีอภินิหาร และการทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อสร้างบุญญาธิการไว้เผื่อชาติหน้า ความลึกลับเหล่านี้ได้มาสู่หัวนิกของข้าพเจ้าบ่อย ๆ ข้าพเจ้ารู้สึกพิศวงในพลังงานและอำนาจภายในตัวของท่านคัณธี ท่านเป็นมนุษย์พิเศษที่หาได้ยากยิ่งในโลก

โดยทางส่วนตัว ท่านคัณธีแสดงความเมตตากรุณาต่อข้าพเจ้ามาก มรณกรรมของท่านบิดาทำให้ท่านได้มาอยู่ใกล้ชิดกับข้าพเจ้า และเอาใจใส่ต่อเรื่องของข้าพเจ้าด้วยความสงบ ทั้งพยายามแสดงความคิดเห็นสอดคล้องกับข้าพเจ้า จึงบางทีทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าพอจะชักจูงท่านให้ร่วม

แนวทางโซเชียลิสม์กับข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้ามองไม่เห็น
ทางอื่นใดนอกจากแนวความคิดนี้ ท่านอาจไม่เห็นด้วยกับ
วิธีการ แต่คงไม่ค้านในอุดมคติ ข้าพเจ้าคิดว่าอุดมคติของ
ท่านกับวัตถุประสงค์ของโซเชียลิสม์ไม่ตรงกัน

ตอนกลางคืนวันที่ ๔ มีนาคม เรารอท่านคุณชวดับ
จากทำเนียบอุปราชถึงเที่ยงคืน แต่ท่านกลับมาถึงกระทั่ง
๒.๐๐ น. และปลุกพวกเราขึ้นเพื่อแจ้งให้ทราบว่า ได้มีการ
ตกลงเซ็นสัญญากันแล้ว เราได้อ่านข้อตกลงซึ่งส่วนมากปัญ
หาทั้งหลายก็ถูกนำมาปรึกษาหารือกันอยู่แล้วบ่อย ๆ ในข้อ
ตกลงข้อ ๒ ที่เกี่ยวกับคำว่าการป้องกันนั้นข้าพเจ้าถึงแก่คิด
ข้าพเจ้ามิได้เตรียมพร้อมที่จะรับข้อตกลงเช่นนั้นเลย แต่เรา
มิได้ปริปากคงต่างคนก็ต่างเข้านอน

ในข้อตกลงข้อ ๒ มีว่า "เกี่ยวกับปัญหาเรื่องรัฐ-
ธรรมนูญ แนวทางแห่งการที่จะปรึกษาหารือกันภายหน้าได้
ปรากฏเป็นรายละเอียดอยู่แล้ว ทั้งนี้ด้วยความตกลงของ
รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่วนเกี่ยวกับวัตถุ
ประสงค์ในการที่จะพิจารณาถึงแผนการต่อไปเพื่อรัฐธรรม
นูญแห่งประเทศอินเดียตามที่ได้ตกลงกันในการประชุมโต๊ะ
กลมนั้น สหสัมพันธภาพเป็นส่วนสำคัญที่สุด รวมทั้งการ

รับผิดชอบร่วมกันในอันที่จะรักษาผลประโยชน์ของประเทศอินเดีย การบ้องกันประเทศอินเดีย กิจการภายนอกประเทศ ความเชื่อถือของประเทศในเรื่องอัตราแลกเปลี่ยนและการชำระหนี้เบ็นต้น"

ไม่มีอะไรที่จะต้องพูดกันอีก เพราะข้อตกลงทั้งหลายก็ได้เซ็นเรียบร้อยแล้ว ประมุขของเราได้กระทำด้วยตนเอง แม้เราจะไม่มีความเห็นชอบด้วย เราก็ไม่อาจจะทำอะไรได้ จะโยนข้อตกลงนั้นทิ้งเสียหรือ หรือประกาศให้ทราบโดยทั่วไปว่าเราไม่เห็นชอบด้วย การต่อแพ่งเบ็นอันยุติลง แม้สภาจะพยายามกระตุ้นเตือนให้ประชาชนดำเนินการเพียงใด ก็หาสำเร็จไม่ เพราะทางรัฐบาลได้ประกาศว่า มร. คัณธีได้ยินยอมตกลงด้วยความเต็มใจทุกประการแล้ว

จุดหมายปลายทางในเรื่องอิสรภาพ เบ็นอันได้สิ้นสุดลงด้วยประการฉะนี้ การที่เราได้ทำการต่อต้านด้วยความกล้าหาญมาเบ็นเวลาหลายปีนั้น ก็เพียงเพื่อที่จะให้ได้รับข้อตกลงเพียงเท่านี้หรือ ? คำปฏิญาณเมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ในเรื่องอิสรภาพ ซึ่งเราพากันท่องบ่นจนติดปากนั้นจะมีประโยชน์อะไรต่อไปเล่า ? ข้าพเจ้านั่งนึกตรึกตรองอยู่ภายใต้ความมืดของเดือนมีนาคม รู้สึกว่าสมองคันคันไปหมด คล้าย

กับว่าได้สูญเสียซึ่งทรัพย์สมบัติมหาศาลอันไม่มีวันที่จะได้กลับคืนมา

ท่านคัณธีรู้ว่าข้าพเจ้ามีความโทมนัส จึงชวนข้าพเจ้าออกเดินเล่นด้วยในเช้าวันต่อมา ท่านพยายามพูดจูงใจเพื่อให้ข้าพเจ้าเห็นสอดคล้องด้วยว่า เราไม่ได้สูญเสียอะไรที่เป็นสาระสำคัญ ท่านได้แปลความหมายแห่งข้อตกลงข้อ ๒ นั้นว่า "เพื่อผลประโยชน์ของประเทศอินเดียเอง" ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะเห็นพ้องด้วย แต่ก็ด้วยกุศลเจตนาของท่านทำให้ข้าพเจ้าค่อยเบาใจลงบ้าง

ข้าพเจ้าล้มเจ็บลงภายหลังการเซ็นสัญญาที่เดลฮี แต่อาการไม่หนัก อาการป่วยนี้ได้เริ่มรู้สึกตั้งแต่เมื่ออยู่ในเรือนจำแล้ว รวมทั้งเรื่องความสะดุ้งสะเทือนใจอย่างรุนแรงในการสูญเสียท่านบิดาด้วย พอข้าพเจ้าหายก็มีการนัดประชุมสภาที่การาจี (Karachi Congress)

การประชุมที่การาจีเป็นชัยชนะส่วนตัวของท่านคัณธี เป็นชัยชนะที่เหนือกว่าครั้งใดในประวัติการณ์ ปีระธานสภา สาด วัลลภภไพ เพเตล (Sardar Vallabbai petel) เป็นบุคคลที่รู้จักกันกว้างขวาง และมีอิทธิพลเหนือคนเป็นจำนวนมากในประเทศอินเดีย แต่ในที่ประชุมครั้งนั้นท่านคัณธีทรง

ไว้ซึ่งอำนาจอันสูงเด่นกว่า

มติที่ประชุมก็คือการรับรองข้อตกลงตามสนธิสัญญาเดลฮีและข้อตกลงในที่ประชุมโต๊ะกลม ข้าพเจ้าเห็นว่าข้อตกลงทั้งหลายก็เริ่มขึ้นจากมติของคณะกรรมาธิการอยู่แล้ว จึงน่าจะถือเป็นยุติได้ แต่ท่านคัณธีไม่เห็นด้วยและค้านว่าจะต้องมีมติรับรองโดยสมาชิกทั่วไปของสภา สองสามนาทีก่อนที่สภาจะได้นำข้อตกลงนั้นขอมติต่อสภา ข้าพเจ้าได้ลุกขึ้นอภิปรายเผยความรู้สึกต่อที่ประชุมว่า เหตุใดข้าพเจ้าจึงไม่ยอมรับข้อตกลงนั้น คำพูดของข้าพเจ้าออกจากความรู้สึกอันเป็นน้ำใจใสจริง

ข้าพเจ้าได้ท้าวความถึงข้อตกลงทั้งหลาย โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่อง เพระคัดชิงห์ กับสิทธิและแผนการเศรษฐกิจ ว่าในข้อตกลงประการหลังนี้ข้าพเจ้าสนใจเป็นพิเศษ เท่าที่เป็นมาแล้ว สภาคองเกรสได้มีแนวคิดตามเส้นทางของคณะชาติ พยายามปลีกจากปัญหาเศรษฐกิจ เว้นแต่การอุตสาหกรรมภายในครอบครัวที่กำลังส่งเสริมกันอยู่อย่างพิถีพิถัน แต่ก็ก้าวไปได้สั้นมาก และเป็นไปในทางของโซเชียลลิสม์ เพราะได้ประกาศวัตถุประสงค์ออกมาว่า อุตสาหกรรมเป็นกุญแจอันจะนำไปสู่การแบ่งเบาภาระอันหนักออก

จากบ่าของราษฎรที่ยากจนแล้วนำเอาไปเพิ่มให้ขนบดี วัตถุประสงค์ที่กล่าวนี้ มิใช่งานอันแท้จริงของโซเชียลลิสม์และขนบดีก็ไม่น่าจะต้องประนามวิธีการนี้

แต่พวกที่มีสายตาสั้นพยายามวาดภาพให้เป็นสีแดงหรือสีชมพูแห่งบอลเชวิคที่คับคลานอยู่ในการาจีอย่างเงียบๆ คอยทำลายบุคคลชั้นหัวหน้าของสภาคองเกรส พวกนี้พำนักอยู่ในฮาเรมการเมือง ถูกตัดขาดจากโลกภายนอกและห้อมล้อมอยู่ในบรรยากาศแห่งความลึกลับ เรื่องวัตถุประสงค์นี้มีผู้นำไปเล่าลือต่อ ๆ กันไปว่า บุรุษลึกลับที่เป็นคอมมิวนิสต์ได้ช่วยร่างขึ้นให้แก่ข้าพเจ้า แล้วข้าพเจ้าก็นำไปยัดเยียดให้ท่านคันธีโดยมิชอบแม้ว่าหากไม่ยอมรับวัตถุประสงค์นั้นแล้วข้าพเจ้าก็จะไม่ยอมรับข้อตกลงเดลฮี มร. คันธีจึงได้ตกลงเพื่อเอาอกเอาใจข้าพเจ้า

เท่าที่เกี่ยวกับท่านคันธีข้าพเจ้าได้เปรียบ เพราะได้สนิทชิดชอบกับท่านมากกว่า ๒๑ ปีแล้ว เรื่องที่ว่าจะไปยืนคำขาดหรือต่อรองกับท่านนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้สักเดียว

การเดินทางไปพักผ่อนทางภาคใต้

นายแพทย์ประจำตัวข้าพเจ้าได้แนะนำให้ข้าพเจ้าพักผ่อนจากงานเสียบ้าง โดยให้เปลี่ยนอากาศและสถานที่ ข้าพเจ้าตกลงจะเดินทางท่องเที่ยวในชั้นต้น ๑ เดือน เพราะบนภาคพื้นอินเดียมิได้ให้ความหวังว่า ข้าพเจ้าจะพ้นจากภาระกิจไปได้ ชั้นต้นเป็นภูมิภาคที่ใกล้ที่สุดและติดต่อกับอินเดียได้โดยง่าย

แต่แล้วข้าพเจ้าก็หนีไปไม่พ้น และมิได้รับการพักผ่อนโดยแท้จริงเลย นอกจากระยะสองสัปดาห์ที่นูวาระเอลิยะ นอกจากนี้แล้วต้องทำการต้อนรับมิตรสหายที่เป็นชนทุกชั้น ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นสุขเหมือนกัน ที่ได้รับความหวังดีจากประชาชน แต่บางคราวก็เป็นเรื่องที่ยุ่งใจไม่น้อยที่นูวาระเอลิยะกรรมกรและคนงานทำสวนชาได้พากันมาทุกวัน บ้างก็เดินทางตั้งหลาย ๆ ไมล์ พร้อมด้วยของกำนัลต่าง ๆ ดอกไม้บ้าง ผักบ้าง เนยที่ทำเองบ้าง โดยปกติเราไม่สามารถสนทนากันเป็นส่วนตัวได้ เพียงแต่จ้องมองกันและยิ้มต่อกันเท่านั้น

เอง บ้านพักหลังน้อยของเราเต็มไปด้วยของกำนัลอันมีค่าทางจิตใจสูงมาก ซึ่งเป็นการเสียสละด้วยความหวังดียิ่งจากพวกเขา แม้จะยากจนค่นแค้นก็อุตส่าห์หามา เราได้จัดส่งต่อไปยังโรงพยาบาลและโรงเลี้ยงเด็ก

เราได้ไปชมโบราณสถานอันมีชื่อ และสิ่งสลักหักพังอันเก่าแก่ของเกาะนี้หลายแห่ง เช่น โบสถ์ วิหารของพระพุทธศาสนา และป่าฤดูร้อนอันมีชื่อว่า อนุรัชปุระ (Anuradha pura) ข้าพเจ้าชอบพระพุทธรูปที่กำลังนั่งขัดสมาธิ เมื่อข้าพเจ้าอยู่ในเรือนจำเดห์ราดูน เพื่อนในซีลอนส่งไปให้รูปหนึ่ง ได้เก็บไว้บนโต๊ะเล็ก ๆ ในห้องขัง ภาพนั้นคล้ายเป็นเครื่องบรรเทาความทุกข์ร้อน และก่อให้เกิดกำลังใจแก่ข้าพเจ้ามาก ทำให้ข้าพเจ้าข่มอารมณ์เศร้าได้เป็นอันดียิ่ง

ข้าพเจ้ามิได้สนใจในหลักความจริงแห่งศาสนา แต่บุคคลิกลักภาพแห่งพระพุทธองค์จูงใจข้าพเจ้ามาก เช่นเดียวกับบุคคลิกลักภาพของพระเยซูคริสต์ พระสงฆ์ตามวัดวาอาราม และตามถนนหนทางได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนทั่วไป ลักษณะแห่งความเป็นผู้หลับในสงฆ์ทั้งหลายนั้นเป็นลักษณะของผู้มีความสงบสันติสุข เป็นการแตกแยกจากความเป็นอยู่ของโลกภายนอกอย่างตรงกันข้าม

ลักษณะแห่งการต่อสู้หรือความรุนแรงมิได้มีปรากฏอยู่เลย ชีวิตของสงฆ์ดูเป็นแต่เพียงกระแสน้ำอันไหลรินด้วยความระรื่นลงไปสู่ทะเลหลวง ข้าพเจ้ารู้สึกมีใจริษยาท่านอย่างยิ่ง เพราะท่านต่างก็มีความปรารถนาที่จะไปสู่สวรรค์ชั้นวิมานเท่านั้น

คนเราย่อมต้องมีโอกาสนอนแลฝัน ปล่อยให้เส้นหัวแห่งฤดูร้อนประเล้าประโลมจิตใจของตน ขณะนั้นชั่วขณะเป็นแดนที่สบอัธยาศัยของข้าพเจ้ามาก ความงามของเกาะเป็นที่ร่าเริงบรรเทิงใจแก่ข้าพเจ้ายิ่งนัก แต่เดือนหนึ่งสำหรับการพักผ่อนของเราช่างผ่านไปโดยรวดเร็วเสียนี่กระไร ชั่วขณะมีอะไรมากมายที่จะจารึกแน่นอยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้า จึงรู้สึกเสียดายอย่างยิ่งที่จะต้องจากไปเสีย ราษฎรทั้งนั้นด้วยเป็นผู้มีใจอารี ครั้งหนึ่งในขณะพวกครูและนักเรียนของโรงเรียนแห่งหนึ่งพากันกันรถเราให้หยุด และกล่าวถ้อยคำสองสามคำ แต่ละคนล้วนมีใบหน้าเต็มไปด้วยความเร่าร้อน คนหนึ่งตรงเข้าจับมือข้าพเจ้าสั่นพร้อมกับกล่าวขึ้นว่า “พวกเราจะไม่หวั่นเกรง” ใบหน้าและแววตาอันเป็นประกายของเด็กนั้นแสดงว่าเป็นคนเอาจริง ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าเขาเป็นใคร แต่อย่างไรก็ตามเชื่อว่าเขาคงจะยึดมั่นในคำ

ปฏิญาน จะไม่รู้สึกครั่นคร้ามในเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาชีวิต

จากซีลอนเราได้เดินทางไปยังภาคใต้ของประเทศอินเดีย ตรงไปยังแหลมคอมอริน (Cape Comorin) ที่นั่นมีความสงบอย่างประหลาด จากนั้นเดินทางต่อไปยังรัฐต่าง ๆ คือ ทราแวนโคร์ (Travancore) โคชิน (Cochin) มาละบาร์ (Malabar) และไฮเดอรบัด (Hyderbad) ที่ปกครองตนเอง บางรัฐก็ก้าวหน้าดีพอประมาณ บางรัฐก็ล้าหลังมาก การศึกษาในโคชินและทราแวนโคร์ก้าวหน้ายิ่งกว่าอินเดียของอังกฤษมาก ไมเซอร์รุ่งเรืองในด้านอุตสาหกรรม ไฮเดอรบัดนั้นล้าหลังเกือบจะเป็นรากเง่าของกษัตริย์ผู้ครองแผ่นดินแห่งบุรพกาลนั่นเทียว เราได้รับการต้อนรับและเคารพนับถือจากทุกแห่งที่ผ่านไป แต่ในการรับรองนั้นคงแฝงด้วยความรู้สึกในหมู่ผู้ปกครองว่า การมาเยือนของเราคงจะทำให้ราษฎรคิดไปในทางอันไม่ปลอดภัยก็ได้

ในเมืองบังกาลอร์ (Bangalore) แห่งรัฐไมเซอร์ ข้าพเจ้าเป็นผู้ชักธงชาติขึ้นในขณะที่ประชาชนพากันจับกลุ่มเป็นจำนวนมาก เมื่อข้าพเจ้าได้ผ่านเมืองนั้นไปไม่นาน เสา

ธงนั้นถูกหักออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย รัฐไม่เชอร์ถือว่าการชักธงของข้าพเจ้าเป็นการละเมิดกฎหมาย เป็นการกระทำที่ชั่วร้ายและสบประมาทแก่ท้องถิ่น ข้าพเจ้ารู้สึกแค้นเคืองในเรื่องนี้มาก

ในรัฐทราแวนโคร์ยังคงถือว่า สภาคองเกรสอินเดียเป็นสภานอกกฎหมาย ไม่มีใครกล้าสมัครเข้าเป็นสมาชิกทั้ง ๆ ที่บัดนี้ รัฐบาลอังกฤษก็ได้ยอมรับรองแล้วนับแต่ราษฎรได้ก่อการวุ่นวายขึ้นด้วยการดื้อแพ่ง ไฮเดอรบัดเป็นรัฐที่ไม่เคยรู้เรื่องการประชุมการเมืองเลย แม้การประชุมประกอบพิธีทางศาสนาก็ถูกสงสัยไปในแง่ร้ายและต้องขออนุญาตจากทางเจ้าหน้าที่เสมอ ที่นั่นไม่มีหนังสือพิมพ์ที่ควรเอ่ยถึง ส่วนที่พิมพ์ออกจำหน่ายในรัฐอื่น ๆ ก็ถูกห้ามมิให้นำเข้าไป

ในโคชินเราได้ไปเยี่ยมที่ราบสูงอันเป็นที่พำนักของชนเผ่าหนึ่งชื่อ "ยิวขาว" (White Jews) และได้เห็นพิธีชนิดหนึ่งของชาวเมืองที่ประกอบในพลับพลา ชนหมู่น้อยนี้ค่อนข้างจะเคร่งต่อขนบธรรมเนียมโบราณมาก พลเมืองลดจำนวนลงไปทุกที ๆ เป็นเมืองที่มีสภาพโบราณ ซึ่งมีผู้บอกว่าเหมือนกับกรุงยะรูซาเลม

ตามทางในเขตมะละบาร์ เราได้แวะเมืองต่าง ๆ อีก

หลายแห่งซึ่งพวกคริสเตียนนิกาย ซีเรียน (Syrian) อาศัยอยู่ มีน้อยคนที่จะได้ทราบว่าคริสต์ศาสนาได้ถูกนำมาเผยแพร่ในประเทศอินเดียนมนานแล้ว ตั้งแต่ศตวรรษแรกภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระเยซู ก่อนหน้าที่ยุโรปจะหันเข้านับถือศาสนานี้เสียอีก คริสต์ศาสนาได้แพร่หลายอยู่ในเขตภาคใต้แต่ได้ทำการติดต่อกับโลกภายนอกเพียงเล็กน้อย

ข้าพเจ้าประหลาดใจที่ได้พบพวกคริสเตียนนิกายเนส-ทอเรียนในภาคใต้ สังฆราชของพวกเขาได้แจ้งแก่เราว่า มีจำนวนประมาณหมื่นคน ข้าพเจ้าสืบทราบได้ความว่า พวกที่นับถือนิกายเนสทอเรียนนี้ เดิมทีนับถือศาสนาฮินดู แต่ต่อมาได้บังเกิดความเลื่อมใสในนิกายเนสทอเรียน ซึ่งแผ่ไพศาลไปจนกระทั่งจดเมืองพาราณสี

เราได้ไปเยี่ยมไฮเดอรบัดก็เพื่อจะได้แวะเยี่ยมนางสะโรชินี ไนดู (Mrs Sarojini Naidu) และบุตรสาว คือ บัทมัชและไลลามณี (Padmaj and Lailamani) ระหว่างที่เราพักอยู่กับเขานั้น ได้เปิดการประชุมสตรีขึ้นภายในบ้าน เพื่อจะให้ได้พบปะกับภรรยาของข้าพเจ้า กมลาได้กล่าวคำปราศรัยต่อที่ประชุม เธอพูดถึงการดิ้นรนของสตรีเพื่อให้หลุดพ้นจากเงื่อมมือของกฎข้อบังคับที่ตราขึ้นโดยผู้ชายและ

ประเพณี และขอร้องสตรีมิให้ยอมตาม ต่อมาอีกสองสาม
วันก็เกิดเรื่องที่น่าขบขันขึ้น กล่าวคือสามีคนหนึ่งได้เขียน
จดหมายมาแจ้งแก่เราว่า นับแต่วันภรรยาของเขาได้มาเยี่ยม
ไฮเดอรบัดรู้สึกว่าประพฤติตนประหลาดมาก ไม่ยอมเชื่อฟัง
สามีดังที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อน และชอบโต้เถียงเสมอ บาง
คราวก็ใช้อำนาจบังคับเอาด้วย

๗ สัปดาห์ต่อมา เราก็โดยสารเรือกลับไปสู่บอมเบย์
และโดมเข้าใส่การต่อสู้เช่นดุจเดิมต่อไป

การแตกแยกและการประชุม
โต๊ะกลมครั้งที่ ๒

ท่านคิดจะไปร่วมประชุมโต๊ะกลมเป็นครั้งที่สองหรือไม่ ? ปัญหานี้ไม่มีใครตอบได้แม้แต่ตัวท่านคุณเองจนกระทั่งนาทีสุดท้าย เพราะย่อมสุดแต่เหตุการณ์ภายนอกที่แวดล้อมจะบันดาล

ข่าวซึ่งกันการขัดแย้งระหว่างสภาคองเกรสกับรัฐบาลอังกฤษนั้นกว้างไพศาลอย่างมหันต์ยากที่จะก่อสพานเชื่อมได้ สมาชิกน้อยคนที่จะหวังในความสำเร็จแห่งการเจรจาในที่ประชุมโต๊ะกลมครั้งที่สองนี้ ท่านคุณเองก็คิดเช่นนั้น แต่ท่านก็ไม่หมดหวังเสียทีเดียว เพราะจะพยายามอย่างสุดความสามารถ

ปัญหามีอยู่สองประการเกี่ยวเป็นอุปสรรคต่อการเจรจาครั้งนี้ คือ เราขาดอิสรภาพโดยสมบูรณ์ในการแสดงความคิดเห็นในที่ประชุม ประการที่สองมักได้รับคำเตือนว่าเรื่องนั้น ๆ ได้เป็นที่ตกลงมาก่อนโดยเด็ดขาดแล้วหรือโดยประการอื่น ซึ่งเราก็สุดที่จะกล่าวแก้ไขด้วยประการใดได้

ท่านคัณธิได้เดินทางไปยังนครลอนดอนในฐานะผู้แทนทั่วไปของสภาคองเกรส ที่ประชุมสภามีมติว่า จะไม่ตั้งผู้แทนเพิ่มเติมอีก เหตุผลประการหนึ่งก็เพื่อจะเก็บคนดีที่สุดของเราไว้ในประเทศอินเดีย เผื่อเกิดวิกฤตกาลและเกิดความจำเป็นที่จะต้องใช้บุคคลที่เข้มแข็งเช่นนั้น เราคิดว่าความดิ้งดูดอันรุนแรงนั้นอยู่ที่ประเทศอินเดียต่างหาก มิได้อยู่ที่ก้าวใหม่ของอินเดีย" อันจะเกิดปฏิกริยาต่อการประชุมคราวนี้ เราต้องการระงับการดำเนินใด ๆ อันไม่ตรงกับจุดประสงค์และการเพิ่มกำลังขององค์การของเราไว้ในสภาพอันควร แต่นั้นก็มิใช่เหตุผลอันแท้จริงที่เราจะส่งผู้แทนของเราเข้าสู่ที่ประชุมลอนดอนเพียงคนเดียว

ผลที่จะได้จากที่ประชุมโต๊ะกลมนั้นคือ อำนาจที่จะให้แก่ประชาธิปไตยอินเดียซึ่งจะมากน้อยเพียงไรก็ไม่ทราบ เมื่อได้ก่อตั้งรากฐานไว้โดยเรียบร้อยแล้ว ท่านคัณธิจะได้เรียกคณะกรรมาธิการทั้งหมดหรือบางคนไปยังลอนดอน เพื่อปรึกษาหารือกันในปัญหาปลีกย่อยต่อไป

ที่ประชุมโต๊ะกลมถูกตราชูถ่วงไว้อย่างน่ากลัว เราหวังผลแต่เพียงเล็กน้อย และเฝ้าดูการดำเนินอย่างสมเหตุและด้วยความยุ่งยากใจเสมอ เราไม่สมหวังในอันที่จะขจัดปัญ-

หาเรื่องชาติและปัญหาสังคม ข้อตกลงกุศโลบาย และยุทธวิธี การพูดกันโดยไม่รู้จักจบจักสิ้นในปัญหาปลีกย่อย ส่วนปัญหาสำคัญถูกเก็บไว้ในลิ้นชักด้วยเจตนา ซ้ำพวกเราเองก็เกิดขัดแย้งกันอีก สิ่งที่จะได้จากรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ มิใช่เรื่องอิสรภาพหรือเสรีภาพโดยแท้จริง ไม่มีการคำนึงถึงการให้อำนาจแก่ประชาชนไทยอีกเลย แม้ปัญหาเศรษฐกิจที่กำลังเร่งด่วนก็หาได้รับการเอาใจใส่ไม่

ท่านคณีอยู่ในฐานะลำบาก เราไม่เข้าใจว่าท่านจะปล่อยให้ภาวะเช่นนี้ดำเนินต่อไปอย่างไร แต่ท่านก็ได้พยายามด้วยน้ำอดน้ำทนที่จะสร้างรากฐานแห่งการตกลงให้ได้ ข้อเรียกร้องหลายอย่างที่เสนอขึ้นในนามของผู้แทนมุสลิมบางข้อกลับเป็นเครื่องกีดขวางอิสรภาพและประชาธิปไตย แต่ท่านคณีก็พยายามโอนอ่อนผ่อนตาม ส่วนที่ผู้แทนมุสลิมร่วมมือกับท่านนั้นก็เพียงในเรื่องอิสรภาพ

การประชุมโต๊ะกลมครั้งนี้ได้ก่อประโยชน์เอนกอนันต์แก่รัฐบาลอังกฤษ ไม่แต่เฉพาะจะทำให้จักรวรรดินิยมมั่นคง ยังแถมนำนโยบายการเมืองตามรูปประเพณีโบราณอันเต็มไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมมาใช้ต่อไปได้อีกชั่วขณะ

การประชุมที่ประสบความล้มเหลวนี้ ย่อมหมายถึงคนทั้งชาติจะต้องร่วมรับด้วย ความสำเร็จหรือความล้มเหลวนี้จะมาสู่ราษฎรในประเทศไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง สุดแต่การผันแปรของเหตุการณ์ภายในประเทศอันเดียวเอง ผลการประชุมครานี้ได้เกิดเหตุการณ์บางประการที่ข้าพเจ้าไม่เห็นชอบด้วย

การจับกุม ทำร้าย

หลังจากท่านคัณธีได้เดินทางไปยังถอนตอนไม่นาน ก็บังเกิดเหตุการณ์อันสำคัญอย่างยิ่งขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดความเอาใจใส่ของประชาราษฎรทั่วประเทศโดยกระทันหัน เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในเบงกอล ที่ตำบลหิชะลิ (Hijli) และจิตตากอง (Chittagong)

หิชะลิเป็นตำบลที่มีค่ายกักกันนักโทษพิเศษ และได้เกิดการไม่สงบขึ้นในค่ายนั้น คือนักโทษกักกันหมู่หนึ่งได้กลุ้มรุมทำร้ายเจ้าหน้าที่ ฉะนั้นเจ้าหน้าที่จึงจำต้องยิงปราบปราม มีนักโทษตายเพราะถูกกระสุนปืน ๒ คนและบาดเจ็บหลายคน ทางราชการแถลงว่า ตามทางใต้ส่วนปรากฏว่าเจ้าหน้าที่กระทำไปโดยถูกต้องแล้ว แต่ความจริงซึ่งไม่ตรง

กับแถลงการณ์ของเจ้าหน้าที่ได้รั่วออกมาถึงหูประชาชน จึง
ได้เกิดมติมหาชนให้มีการไต่สวนใหม่ รัฐบาลจำต้องจัดตั้ง
กรรมการชุดหนึ่งเพื่อทำการสอบสวนข้อเท็จจริง และ
ผลก็ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่เป็นฝ่ายผิด ซึ่งตรงกันข้ามกับแถลง
การณ์ฉบับแรกที่แถลงว่า การที่เจ้าหน้าที่กระทำไปนั้นชอบ
แล้ว

เหตุการณ์ที่จิตตากองร้ายแรงยิ่งกว่าที่หิชะดิ กล่าว
คือ ผู้ร้ายได้ยิงสารวัตรตำรวจชาวมุสลิมตาย เคยเกิดการ
ปะทะกันระหว่างชาวฮินดูกับมุสลิม ถึงกับที่เรียกว่าจลา-
จลร้ายแรง และร้ายแรงกว่าการปะทะกันในเรื่องศาสนาเสีย
อีก การฆาตกรรมนายตำรวจมิได้ถือว่าเพราะเป็นชาวมุสลิม
หรือฮินดู แต่ก็กลายเป็นเรื่องปะทะกันระหว่างพวกไป ผู้ที่
ได้เข้าร่วมมือในการปะทะทั้งนี้หลายคนที่เป็นข้าราชการ จึง
ทำให้รัฐบาลกระอักกระอ่วนไม่อยากทำการสอบสวน

การฆ่านายตำรวจทำให้เราเห็นว่า ลัทธิฟาสซิสม์ได้
ปรากฏโฉมหน้าขึ้นในประเทศอินเดียแล้ว สมุนของรัฐบาล
อังกฤษที่เป็นจักรวรรดินิยมคงพากันซาบซึ้งในแนวความคิด
ใหม่นี้เป็นแน่ ข้าพเจ้าได้เดินทางกลับไปยังกัลกัตตาเมื่อ
เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๓๑ เพราะมีแผนการต่าง ๆ

หลายอย่างที่จะต้องกระทำ เช่น พบกับบุคคลสำคัญเป็นส่วนตัว และกล่าวสุนทรพจน์ต่อประชาชนด้วย ในการประชุมตามที่ต่าง ๆ ข้าพเจ้าได้วิพากษ์วิจารณ์ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรุนแรงว่าไร้ประโยชน์ และเป็นอันตรายต่ออิสรภาพของอินเดียเพียงไร ข้าพเจ้ามิได้ตำหนิผู้กระทำว่า "ขี้ขลาด" แต่พวกเขาก็รู้สึกสำนึกด้วยตนเอง

ในตอนเย็นวันสุดท้ายก่อนที่ข้าพเจ้าจะไปยังสถานีรถไฟ ชายหนุ่มสองคนมาหาข้าพเจ้า อายุอยู่ในราว ๒๐ ทั้งสองคน ใบหน้าซีด ค่อนข้างจะตกใจกลัว แต่ดวงตาสุกใสเบิ่นประกาย เขาได้แจ้งแก่ข้าพเจ้าว่าเขามีความโกรธแค้นมากที่ข้าพเจ้าเที่ยวกล่าวประนามการกระทำรุนแรงของพวกหนุ่ม ๆ เราได้โต้เถียงกันเล็กน้อยเพราะเวลารถจะออกใกล้เข้ามาเต็มที่แล้ว แต่การโต้เถียงค่อนข้างจะรุนแรงยิ่ง ๆ ขึ้น เขาจึงอาญัติไว้ว่า หากข้าพเจ้ายังขืนประนามเช่นนั้นต่อไปเขาจะจัดการกับข้าพเจ้าเหมือนกับที่เขากระทำกับคนอื่น ๆ

ข้าพเจ้าได้กลับไปยังกัลกัตตา เมื่ออยู่บนรถไฟในคืนนั้น รู้สึกคล้ายถูกใบหน้าคนสองคนนั้นหลอกหลอนอยู่ตลอดเวลา หากคนทั้งสองนึกลับใจไปในทางที่ถูกและเหมาะสม

แล้วเขาจะเป็นเครื่องมือที่ดีแก่องค์การของเรามาก

ในเดือนธันวาคม ได้จัดให้มีการประชุมชาวกสิกรครั้งที่ ๑ ก่อนหน้านี้ข้าพเจ้าจำต้องเดินทางไปยังการ์นะตะกะ (Karnátaka) ทางภาคใต้ เพื่อกระทำตามสัญญาที่ให้ไว้แก่มิตรสหายเก่าคนหนึ่ง ในคณะฮินดูสตานี สิวา ดาล (Hindustani Seva Dal) ระหว่างทางข้าพเจ้าได้แวะเยี่ยมบอมเบย์กับกมลา เจอดัมเจ็บอีก ข้าพเจ้าจึงส่งเข้ารักษาที่โรงพยาบาลในบอมเบย์ ขณะนั้นได้ทราบว่ารัฐบาลได้ออกกฤษฎีกาพิเศษเฉพาะสหมณฑล เป็นกฤษฎีกาบังคับการก่อการวุ่นวายของชาวกสิกรและกินความกว้างมาก มีข้อห้ามกระทั่งมิให้บิดามารดาลงโทษบุตรผู้กระทำความผิด—อันเป็นการตรงกันข้ามกับโบราณประเพณี, ข้าพเจ้าจึงเด็ดขาดความตั้งใจไม่เดินทางต่อไปยังการ์นะตะกะ มีสหายหลายคนแนะนำให้ข้าพเจ้ารอพบท่านคันธีอยู่ที่บอมเบย์ ซึ่งกะว่าจะเดินทางมาถึงภายใน ๑ สัปดาห์ เมื่อทราบข่าวการจับกุมคนสำคัญหลายคนที่อัลฮาบัด ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจกลับมาอัลฮาบัดก่อนแล้วจึงรีบเดินทางกลับไปยังบอมเบย์อีกเพื่อร่วมพบท่านคันธี

พวกเราพยายามจะไม่ทำอะไรให้เกิดการปะทะกับรัฐ-

บาด เพราะใคร่ที่จะให้ท่านคัณธกลับมาเสียก่อน แต่บาง
คนก็ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารจับไปแล้ว ต่อมาตัวข้าพ-
เจ้าเองก็ถูกจับด้วย คดีของเราถูกทำการพิจารณาในคุก
ในนี้ตามประมวลกฎหมายในภาวะฉุกเฉิน เซอวานี้ถูกตัดสิน
จำคุก ๑ เดือน และปรับอีก ๑๕๐ รูปี ข้าพเจ้าถูกจำคุก ๒ ปี
และปรับอีก ๕๐๐ รูปี หากไม่ชำระค่าปรับให้จำแทน ๖ เดือน

ภรรยาของข้าพเจ้ากำลังป่วยอยู่ที่บอมเบย์ เธอมี
ความเสียใจมากที่ไม่อาจมาร่วมการต่อแพ่งกับประชาชนได้
ท่านมารดาและน้องสาวของข้าพเจ้าได้โถมเข้าสู่สังเวียนต่อ
แพ่งอย่างสุดกำลัง ไม่ช้าน้องสาวทั้งสองของข้าพเจ้าก็ถูกจำ
คุกคนละ ๑ ปี เราได้รับข่าวในคุกแต่เพียงเล็กน้อยและอย่าง
เศร้า ๆ เพราะเจ้าหน้าที่กวดขันเรื่องหนังสือพิมพ์มาก

วันเดือนได้ล่วงลับไป เราได้รับทั้งข่าวดีและข่าวร้าย
สัปดาห์แห่งชาติ คือ จากวันที่ ๑๖ ถึง ๒๐ ธันวาคม ได้
มีเหตุการณ์หลายอย่างหลายประการเกิดขึ้น สำหรับข้าพ-
เจ้าเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นปกติ เว้นแต่ข่าวที่ว่ามารดาของ
ข้าพเจ้าได้เข้าร่วมการเดินขบวน และถูกตำรวจตีด้วยแซ่
หนัง เมื่อขบวนชงักได้มีผู้นำเก้าอี้มาให้ท่านนั่ง ผู้ที่คอย
พิทักษ์ท่านอยู่ถูกจับหมด และท่านถูกตีซ้ำแล้วซ้ำอีกจนตก

จากเก้าอี้ ตำรวจยิงตกระหน่ำจนศีรษะแตกเลือดไหล เป็นลมสลบอยู่กลางถนนนั่นเอง พวกเราได้ไปอุ้มท่านขึ้น และพวกตำรวจได้นำท่านใส่เปลหามไปส่งยังบ้านอนันทภวัน

คืนนั้นมีข่าวไม่จริงแพร่สพัดไปว่า ท่านมารดาถึงแก่กรรมเสียแล้ว จึงมีประชาชนที่โกรธแค้นพากันยกพวกไปทำร้ายตำรวจ ถูกตำรวจยิงตายไปหลายคน

เมื่อข่าวนั้นได้มาสู่ข้าพเจ้าภายหลังเหตุการณ์สองสามวัน ข้าพเจ้าก็จินตนาการดูว่า หากมารดาผู้ชราและอ่อนแอถูกตีนองเลือดอยู่กับพื้นถนนนั้น เป็นพฤติการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าข้าพเจ้า อหิงสาหรือความไม่รุนแรงจะมีอยู่กับข้าพเจ้าหรือไม่? ข้าพเจ้าเกรงว่าคงลืมวิธีการไม่รุนแรงโดยสิ้นเชิงแน่

อาการของท่านมารดาคอยทุเลาขึ้น เดือนต่อมาท่านได้มาเยี่ยมข้าพเจ้าที่คุกบาไรด์ลี่ศีรษะยังคงโพกผ้าอยู่ ท่านพากภูมิใจมากที่ได้ร่วมมือร่วมใจกับคนหนุ่ม ๆ สาว ๆ แต่อาการของท่านก็ดีแต่ภายนอกเท่านั้น ส่วนภายในบอบช้ำอยู่ เพราะอายุท่านเข้าสู่ปูนชรามากแล้ว ทำให้ร่างกายของท่านนับวันแต่ทรุดโทรมและรุนแรงยิ่งขึ้น

บทส่งท้าย

(ต่อจากนี้ไปเป็นการสรุปความเป็นมาของท่าน บัณฑิต เนห์รู แต่เพียงสังเขป . เพื่อที่จะให้เหมาะกับขนาดของหนังสือ และในยามที่อุปกรณ์การพิมพ์กำลังแพงลิ่ว . เพราะเท่าที่ได้บรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ในตอนต้นๆ โดยละเอียดแล้วนั้นก็คงพอที่จะทำให้ผู้อ่านได้ตระหนักเป็นอันดีแล้วว่า ท่านเป็นอัจฉริยะบุคคลมากเพียงใด)

ระหว่างการถูกจำคุกคราวนี้ ท่านเนห์รู ถูกย้ายไปขังตามเรือนจำต่าง ๆ ๓ แห่ง คือ เรือนจำในนี เรือนจำบาไรล์ลี่ย์ และในที่สุดก็ถูกย้ายไปยังเรือนจำเดห์ราดูนจนพ้นโทษ

ระหว่างเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๓๕ ท่านพร้อมด้วยภริยาได้เดินทางไปเยี่ยมกวีเอก ระ-พินทรนาถ ตะโกร์

ต่อมาเกิดแผ่นดินไหว ได้เขียนแถลง-

การณ์คำหนิรัฐบาลว่าเพิกเฉยไม่นำพาต่อการช่วยชีวิตพลเมือง ฉะนั้นในวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ตอนบ่ายก็ถูกจับอีก ต้องไปรับทุกข์ในเรือนจำอะดิโพร์ ,และในวันที่ ๗ พฤษภาคม ก็ถูกย้ายกลับมายังเรือนจำเดห์ราดูน

ชั่วระยะเวลา ๕ เดือน ๑๓ วันต่อมา ก็ต้องกลับไปเสวยทุกข์ในตรางอีก

ตอนปลายเดือนกรกฎาคม อาการป่วยของกมลาทรุดหนัก ชั่วอีกสองสามวันก็จะถึงชีวิตอันตราย ในวันที่ ๑๓ สิงหาคม ท่านจึงได้รับการปลดปล่อยชั่วคราวให้เดินทางไปยังอัลฮาบัดเพื่อเยี่ยมภรรยา โดยมีเจ้าหน้าที่ตำรวจคุมตัวไป รวมเวลาตั้งแต่วันถูกจับถึงวันปล่อย ๖ เดือนพอดี

ถูกปล่อยตัวออกมาได้ ๑๑ วัน ก็ถูกจับส่งกลับเข้าตรางอีก ทางรัฐบาลเสนอเงื่อนไขโดยผ่านคนกลางว่า หากท่านจะเลิกเล่นการเมืองแล้วจะอภัยโทษให้ แต่ท่านปฏิเสธโดยเด็ดขาด ตอนต้นเดือนตุลาคมได้ถูกนำตัวไป

เยี่ยมภรรยาอีก ต่อมาได้รับอนุญาตให้ไป
เยี่ยมได้เดือนละครั้ง.

ท่านได้ทำบุญวันเกิดในวันอายุครบ๕๕ปี
เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๕ ภายใน
เรือนจำอันโบรา

ภริยาของท่านได้เดินทางไปรักษาตัวใน
ยุโรปเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๓๕ ครั้น
วันที่ ๔ กันยายน ท่านก็ได้รับอภัยโทษโดย
กระทันหัน เพราะอาการของภรรยาของท่าน
กำลังเพียบ ซึ่งขณะนั้นกำลังรักษาตัวอยู่ที่
บาเดนไวล์เดอร์ ประเทศเยอรมันนี ครานั้น
ได้รับอภัยโทษก่อนครบกำหนด ๕ เดือน

ภริยาของท่านถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๕
กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๖ (รายละเอียดปรากฏ
อยู่ในภาคผนวก)

หลังจากที่ภริยาของท่านถึงแก่กรรมแล้ว
ท่านก็ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานสภาและรีบเดิน
ทางกลับเพื่อทุ่มตัวเข้าใส่งาน ชั่วระยะเวลา
เพียง ๔ เดือนได้เดินทางประมาณ ๕๐,๐๐๐
ไมล์ โดยใช้พาหนะทุกชนิด เป็นต้นเครื่องบิน

รถไฟ รถยนต์ รถบรรทุก รถม้า เกวียน รถจักรยาน ช้าง ม้า อูฐ เรือกลไฟ เรือพาย เรือคานู และเดินด้วยเท้า โดยมีเครื่องกระจายเสียงติดตัวไปด้วยทุกแห่ง และราษฎรที่มาฟังสุนทรพจน์ครั้งใหญ่ที่สุดมีจำนวน ๑ แสนคน คิดรวมทั่วทุกแห่งประมาณ ๑๐ ล้านคน

ในฤดูร้อนปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ท่านได้เดินทางไปเยี่ยมประเทศพม่าและมลายู

น้องสาวของท่าน คือ วิชัย ลักษมี บัณฑิต (Vija Laksmi Pandit) ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีผู้หนึ่งในคณะรัฐมนตรีของสภาคองเกรสในสหมณฑล

เมื่อได้รับเลือกตั้งเป็นประธานสภาครั้งที่สองแล้ว ท่านได้เขียนบทความใช้นามแฝงลงในหนังสือโมเดอนรีวิวแห่งกัลกัตตา โดยแสดงแนวคิดว่า ท่านไม่ควรจะได้รับตำแหน่งประธานเป็นครั้งที่ ๓ ไม่มีใครทราบตัวผู้เขียน จนกระทั่งยอนคันเธอร์ ได้เปิดเผยขึ้นในหนังสืออินไซด์เอเชีย

ในปีต่อมา ท่านได้เดินทางไปเยี่ยมบุคริ

ในยุโรป และพักอยู่ในประเทศอังกฤษ ๑ เดือน มีโอกาสพบปะบุคคลสำคัญ เป็นต้น มร. แซม-เบอร์เลน จากนั้นได้เดินทางต่อไปยังประเทศเชโกสโลวาเกียเพื่อสังเกตการณ์ แวะเยี่ยมปารีสและเยเนวา ขากลับจากยุโรปได้แวะเยี่ยมประเทศอียิปต์ ได้พบมุสตาฟา นาฮาส ปาชา (Mustafa Nahas Pasha) หัวหน้าคณะพรรคชาติ (Waft)

ในปี ค.ศ. ๑๙๓๙ เป็นปีที่ยุโรปกำลังประสบความยุ่งยากและใกล้ชิดอันตราย ท่านได้เดินทางไปยังประเทศจีนโดยเครื่องบิน ใช้เวลาเดินทาง ๒ วันก็ถึงจุงกิง นครหลวงแห่งประเทศจีน พักอยู่ ๒ สัปดาห์ ได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติ และได้ร่วมปรึกษาหารือกับเจียงไคเช็คและมาดามหลายครั้งหลายคราวด้วย

ขณะที่สงครามกำลังดำเนินไปอย่างดุเดือด ท่านก็ถูกจับอีกเป็นครั้งที่ ๙ รวมเวลาถูกขังคราวนี้ ๑๐๕๑ วัน และถูกขังอยู่ในป้อมอามัดนาคาร์ ดังปรากฏในภาคผนวกแล้ว

ภาคผนวก

บ้อมอาฺมัดนาคาร์ -- ๒๐ เดือน

บ้อมอ่ามัดนาคาร์—วันที่ ๑๓ เมษายน ค.ศ. ๑๙๔๔--

เบื้นเวฺลา ๒๐ เดือนแล้ว ตั้งแต่เราได้ถูกจำขังอยู่ทั้น เวฺลากว่า ๒๐ เดือนของการถูกติดคุกอรังท ๙ , มันเบื้นคืน เดือนหงาย ดวงจันทร์เบื้นผู้ต้อนรับเมื่อเรามาถึง แฺละนับแต่นั้นเบื้นต้นมา เมื่อถึงวันข้างขนเมื่อใดก็ทำให้ข้าพเจ้ารำฺลึกได้ว่า เดือนใหม่แห่งการติดคุกได้เวียนมาบรรจบรอบแล้ว ในวันพันโทษก็เบื้นวันข้างขนอีก คือวันที่กำฺลังมีพิธีแห่พระเพฺลิง ดวงจันทร์เบื้นสหายในคุกของข้าพเจ้าเสมอมา ความสนิทชิดชอบของเราก็มีต่อกันยิ่ง ๆ ขึ้น เบื้นมิตรที่คอยเตือนให้ข้าพเจ้ารำฺลึกถึงความงามความน่ารักของโลกนี้ ถึงชีวิตที่อับเฉาแฺละรุ่งโรจน์ ถึงแสงสว่างภายหลังความมืด ถึงการเกิดการตาย ทุกสิ่งเบื้นอนิจจัง วนเวียนซ้ำไปซ้ำมา ข้าพเจ้าได้เฝ้าชมจันทร์ซึ่งมีลักษณะแฺละอาการต่าง ๆ ในยามค่ำคืนเดือนหงาย จนเมื่อยามรุ่งอรุณได้ฤดาเคลื่อนมากระชิบ จึงบังเกิดความหวังในวันใหม่ ดวงจันทร์เบื้นเครื่องช่วยให้เรานับวัน นับคืน นับเดือน โดยเฉพาะขนาดแฺละรูป

ร่างของดวงจันทร์ เมื่อมองเห็นย่อมจะบอกได้ว่าเป็นวันอะไร ของเดือนนั้น มันเป็นปฏิทินอย่างง่าย ๆ และสำหรับชาวนาผู้ยากจนก็ใช้เป็นเครื่องสังเกตการผ่านไปของวันคืน และการเปลี่ยนฤดูกาล

๓ สัปดาห์แรกเมื่อเรามาถูกขังอยู่ที่นี่ ถูกตัดขาดจากข่าวโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง ขาดการติดต่อ จดหมาย หนังสือพิมพ์ วิทยุ และการเยี่ยมเยียน แม้กระทั่งการคุมขังเราไว้ที่นี่ก็ถือว่าเป็นความลับทางราชการ ซึ่งไม่ให้ใครทราบเลยนอกจากเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะเท่านั้น แต่เป็นความลับที่ใช้ไม่ได้ เพราะประชาชนชาวอินเดียเกือบทั้งหมดทราบว่าเราอยู่ที่ไหน เราได้รับจดหมายและหนังสือพิมพ์บ้างในสัปดาห์ต่อมา เป็นจดหมายจากมิตรสหายและญาติมิตรที่ใกล้ชิด เกี่ยวกับความเป็นไปในครอบครัว แต่ถูกห้ามเขียนมาเป็นเวลาถึง ๒๐ เดือนเต็ม ๆ

ส่วนหนังสือพิมพ์มีแต่ข่าวที่ถูกเซ็นเซอร์อย่างเคร่งครัด แต่ก็พอให้เรามองเห็นสถานะการณ์สงครามได้ดาง ๆ ว่าได้ลุกลามกว้างขึ้งโดยและผูกพันธ์กับประชาชนชาวอินเดียของเราในลักษณะอย่างไร เราทราบความเป็นอยู่ของประชาชนน้อยเหลือเกิน นอกจากว่าพวกเขาเป็นจำนวนพัน ๆ ถูกจอง

จำโดยมิได้มีการไต่สวนพิจารณาแต่อย่างใด หลายร้อยหลายพันคนที่ถูกไล่ออกจากโรงเรียนและวิทยาลัย มีสภาพคล้ายกับประกาศกฎอัยการศึกทั่วประเทศ ความหฤโหดและทารุณกรรมทำให้ประเทศต้องตกอยู่ภายใต้ความมืดมนอนธกาล ประชาชนที่ถูกจำคุกต้องประสบภาวะอันโหดร้ายยิ่งกว่าเราหลายเท่านัก เพราะถูกห้ามเยี่ยมไม่ยอมให้อ่านหนังสือพิมพ์หรือหนังสือใด ๆ บ้างถึงแก่ล้มเจ็บเพราะขาดแคลนอาหาร บ้างต้องเสียชีวิตเพราะขาดการพยาบาลรักษาและหยูกยา

จำนวนเชลยศึกที่นำมากักขังไว้ในประเทศอินเดียมีจำนวนนับพัน ๆ โดยมากมาจากประเทศอิตาลี เมื่อเปรียบเทียบเคราะห์กรรมของบุคคลเหล่านั้น กับประชาชนของเราต่างกันมาก เราทราบว่าเชลยศึกเหล่านั้นได้รับการคุ้มครองจากบทบัญญัติแห่งกรุงเยนิวา แต่ไม่มีบทบัญญัติใด ๆ จะมาคุ้มครองนักโทษชาวอินเดีย เว้นแต่ข้อบังคับทั้งหลายที่อังกฤษผู้เป็นนายจะเห็นควรเปลี่ยนแปลงแก้ไขเป็นครั้งคราว

สงครามเพื่อประชาธิปไตย

ทวีปอาเซีย ยุโรป อาฟริกา และตลอดทั่วปริมณฑล อันไพศาลแห่งมหาสมุทปาซิฟีก อัตลันติก และมหาสมุทร อินะดีย ล้วนเป็นเวทีที่การสงครามได้ดำเนินไปด้วยความดุเดือดโหดร้ายทารุณ เกือบ ๆ ๗ ปี แห่งสงครามในประเทศจีน ๔ ปีครึ่งแห่งสงครามในยุโรปและอาฟริกา และ ๒ ปี ๔ เดือนแห่งสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถือว่าเป็นสงครามเพื่อต่อต้านลัทธิฟาสซิสม์และนาซี และเพื่อทำลายล้างความพยายามใด ๆ ที่จะครองโลก การที่ประเทศญี่ปุ่นรุกรานประเทศจีน ทำให้ประเทศอินเดียสลดใจเป็นอย่างมาก และทำให้มิตรภาพระหว่างจีนกับอินเดียอันมีต่อกันมาแต่ครั้งบุรพกาลโพ้นแน่นกระชับยิ่ง ๆ ขึ้น การที่ประเทศอิตาลีได้กลืนเอาอบิสิเนียก็ทำให้จิตใจของเราแทบร้าวสลายอยู่แล้ว การที่สาธารณรัฐเสปญต้องประสบความพินาศภายหลังที่ได้ทำการต่อต้านอย่างห้าวหาญจนสุดฝีมือนั้น เป็นโศกนาฏกรรมที่ก่อให้เกิดความเศร้าอาดูรแก่ข้าพเจ้าและผู้อื่นเป็นอย่างมาก และการที่ประเทศเชโกสโลวาเกียถูกทรยศหักหลัง ก็นับได้ว่าเป็นความขมขื่นอย่างที่สุด

สิ่งที่ทำให้เราต้องกระทบกระเทือนอย่างหนักนั้นมิใช่แต่เพราะเหตุที่ว่า ลัทธิฟาสซิสม์ และนาซีพอใจในการรุกรานด้วยกำลัง ด้วยความเหี้ยมโหดทารุณและต่ำทรามอันน่าสยดสยองเท่านั้น แต่เพราะหลักการที่ลัทธิทั้งสองนี้ถือและประกาศอย่างห้าวหาญแก่โลกด้วย ทฤษฎีของชีวิตที่พวกเหล่านี้พยายามนำมาปฏิบัติต่อชีวิตของตน เป็นสิ่งที่ขัดต่อวิธีการของเราทั้งในปัจจุบันและอดีตครั้งบุรพกาล ประชาชนของเราต้องตกเป็นเหยื่อ และระบบการปกครองชนิดนี้มาเป็นเวลานานแสนนานแล้ว ฉะนั้นพวกเราจึงเกิดปฏิกิริยาต่อลัทธิทั้งสองนี้อย่างรุนแรง

ข้าพเจ้าปฏิเสธการเชื้อเชิญของซินญอร์ มุสโสลินี เพื่อให้ไปเยี่ยมเขา เมื่อตอนต้นเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๓๖ ซึ่งขณะนั้นแม้แต่รัฐบุรุษชั้นผู้นำของอังกฤษเองในตอนนั้นก็ยังกล่าวนามมุสโสลินีอย่างถนุถนอมและสรรเสริญเยินยอระบอบและวิธีการปกครองของเขา เพิ่งจะมากล่าวประนามเขาอย่างรุนแรงก็ต่อเมื่อเขาได้ร่วมเป็นพันธมิตรกับเยอรมันเท่านั้น

๒ ปีต่อมา ก่อนทำสัญญามูนิค ข้าพเจ้าได้รับเชิญเป็นทางการจากรัฐบาลนาซี ให้ไปเยี่ยมประเทศเยอรมันนี

ในคำเชื้อเชิญนั้นยังแถมกล่าวด้วยว่า พวกเขาทราบดีว่า ข้าพเจ้ามีใจเบื้นปฏิบัก์ต่อลัทธินาซี จึงอยากจะให้ข้าพเจ้าได้เห็นเยอรมันนี้ด้วยตนเอง ข้าพเจ้าอาจจะไปเบื้นทางราช-การ หรือจะไปเบื้นการส่วนตัวโดยบีดนามก็ได้ และจะได้รับเสรีภาพในการไปดูสถานที่ทุกหนทุกแห่งตามความปรารถนา ข้าพเจ้าต้องบอกปัดด้วยความขอบคุณ และแทนการไปเยอรมันนี้ ข้าพเจ้ากลับไปเยี่ยมประเทศเชโกสโลวาเกีย ประเทศอันอยู่ห่างไกลแสนไกล ซึ่งนายกรัฐมนตรีอังกฤษสมัยนั้นรู้จักน้อยเหลือเกิน

ก่อนสัญญามูนิคข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบปะสนทนากับบุคคลในคณะรัฐมนตรีอังกฤษ และนักการเมืองชั้นแนวหน้าหลายท่าน ข้าพเจ้าได้บังอาจกล่าวประนามลัทธินาซีและฟาสซิสม์ต่อหน้าท่านเหล่านี้ และสังเกตเห็นว่าทัศนะของข้าพเจ้าไม่เบื้นที่สบใจพวกท่านเหล่านั้นเลย ข้าได้รับคำบ่อกกล่าวว่ายังมีข้อควรพิจารณาอื่น ๆ อีกมากมายที่น่าจะรำลึกไว้

ระหว่างวิกฤตกาลในเชโกสโลวาเกีย สิ่งที่ข้าพเจ้าได้พบเกี่ยวกับสัมพันธกรณีทางการเมืองระหว่างอังกฤษ—ฝรั่งเศสในกรุงปารีก ในซูเดเตน ในลอนดอน ปารีสและ

เยนั้วา ณ ที่ซึ่งมีการประชุมสันนิบาตประชาชาตินั้นทำให้ข้าพเจ้าคิดถึงแต่เรื่องแค้นมากกว่าว่าเพื่อสันติภาพเป็นคำที่ไม่มีน้ำหนักเลย แต่เบื้องหลังคำ ๆ นี้ มิใช่ความกลัวฮิตเล่อร์อย่างเดียวเท่านั้น แต่มีกวรนิยมชมชอบในตัวเขาด้วย

แต่บัดนี้บ่วงกลอันแห่งชตากรรมช่างหมุนกลับอย่างประหลาดที่ข้าพเจ้าและพรรคพวก ซึ่งมีใจเป็นปฏิปักษ์ต่อลัทธิทั้งสองนี้ กลับต้องมาอยู่ในคุกในขณะที่การสงครามที่จะทำลายล้างลัทธิทั้งสองนี้กำลังดำเนินไปอย่างดุเดือด และรัฐบุรุษหลายท่านที่เคยโค้งให้แก่ฮิตเล่อร์และมุสโสลินี ทั้งเห็นด้วยกับการที่ประเทศญี่ปุ่นรุกรานประเทศจีน กลับกลายมาเป็นผู้ชูธงแห่งอิสรภาพ—ประชาธิปไตย และทำลายนาซี

การเปลี่ยนแปลงในประเทศอินเดียก็เป็นไปอย่างน่าทึ่ง เพราะมีบุคคลบางจำพวก เช่นเดียวกับในประเทศอื่น ๆ ที่เป็นนักปกครองอาชีพ แสวงตำแหน่งหน้าที่คอยด้อม ๆ มอง ๆ อยู่ตามบันไดที่ทำการรัฐบาล และสำแดงทัศนะของคนด้วยการกู่ตะโกนซึ่งเขาคิดว่าจะเป็นที่พอออกพอใจต่อนายเหนือหัวผู้อาจจะให้ความดีความชอบแก่เขาได้ เมื่อไม่นานก่อนหน้านี้เขาได้ยกยอฮิตเล่อร์กับมุสโสลินีอย่างเลิศลอยและ

ถือเป็นแบบฉบับเพื่อการปฏิบัติและสาปแช่งสหภาพโซเวียต ด้วยการตีระฆังและจุดธูปเทียนเพื่อให้คำสาปช่วยดัง แต่บัดนี้หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะสภาพดินฟ้าอากาศได้แปรไปเสียแล้ว พวกนี้ล้วนเป็นข้าราชการชั้นสูง และได้พยายามกู่ตะโกนประนามลัทธินาซีกับฟาสซิสม์ แล้วยกย่องประชาธิปไตยบ่อยๆ ว่า เป็นสิ่งอันพึงปรารถนาอย่างเหลือล้นพ้นประมาณ แต่ยังอยู่ห่างออกนิดเดียว ข้าพเจ้าสงสัยว่าหากเหตุการณ์ผันแปรไปในด้านตรงกันข้ามแล้ว พวกนี้จะพากันทำอย่างไรหนอ ? ไม่ต้องสงสัยละว่า คนพวกนี้แหละหากใครมีอำนาจวาสนาแล้ว เขาก็จะต้อนรับด้วยพวงมาลัยและกล่าวสดุดีต้อนรับด้วยถ้อยคำอันไพเราะเสนาะโสตร

เป็นเวลาหลายปีก่อนเกิดสงครามครานี้ จิตใจของข้าพเจ้าครุ่นคิดถึงสงครามที่จะมีอยู่เนืองนิตย์ ข้าพเจ้าคิดถึงและพูดถึงและเขียนเรื่องนี้ ทั้งเตรียมใจไว้พร้อมที่จะเผชิญกับมัน ข้าพเจ้าใคร่จะให้ประเทศอินเดียได้มีส่วนในการต่อต้าน ด้วยความเข้มแข็งและเอาจริงเอาจัง เพราะข้าพเจ้าเกรงว่าหลักการอันสูงส่งจะต้องตกอยู่ในระหว่างอันตราย หลังจากการรบราฆ่าฟันครั้งนี้แล้ว ประเทศอินเดียและโลกก็จะประสบการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่และการปฏิวัติด้วย

ในขั้นแรกข้าพเจ้ายังมองไม่เห็นการที่อินเดียจะกระทบกระเทือนโดยปัจจุบันทันด่วน หรือจะถูกรุกรานแต่ประการใด ข้าพเจ้าอยากจะให้ประเทศอินเดีย ได้มีส่วนในการสงครามครั้งนี้อย่างเต็มที่ แต่ข้าพเจ้าก็ประจักษ์แก่ใจดีว่าประเทศอินเดียที่มีเอกราชและมีฐานะเท่าเทียมประเทศอื่นเท่านั้นจึงจะดำเนินการสงครามไปได้ด้วยดี

ทั้งนี้เป็นที่ท่าของสภาคองเกรส์ ถึงเป็นองค์การอันยิ่งใหญ่ในประเทศอินเดีย ซึ่งท่านเป็นปฏิปักษ์ต่อฟาสซิสม์และนาซี และจักรวรรดินิยมตลอดมา ทั้งได้สนับสนุนสาธารณรัฐเสปญ เชโกสโลวาเกีย และประเทศจีน

เป็นเวลาเกือบ ๒ ปีเข้านี้แล้วที่สภาคองเกรสถูกประนามว่าเป็นโมฆะ นอกกฎหมายและห้ามมิให้ดำเนินการแต่อย่างใด บรรดาสมาชิกของสภาสมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้งเข้ามา ประธานสภา รัฐมนตรีนอกตำแหน่ง และนายกเทศมนตรี แต่ละด้วนก็ถูกจับกุมคุมขังหมด

และในขณะเดียวกันนี้เองที่สงครามเพื่อประชาธิปไตย เพื่อกฎบัตรอัตลันติคและเพื่ออิสรภาพ ๔ ประการกำลังดำเนินไป

กาลเวลาที่อยู่ในคุก
กับการถูกรบเร้าให้ลุกขึ้นปฏิบัติการ

กาลเวลาในเรือนจำได้เปลี่ยนสภาพของมันเอง กาลปัจจุบันแทบไม่มีอยู่กับข้าพเจ้าเลยเพราะขาดความรู้สึกและความตื่นเต้นซึ่งเป็นปัจจัยแยกปัจจุบันออกจากอดีต แม้แต่ข่าวที่โลกภายนอกกำลังตื่นรนกำลังจะตายก็เป็นเสมือนความไม่จริงในความฝัน เราดำรงชีวิตอยู่อย่างที่ท่านออกัสตอมเตว่า "ชีวิตของคนตาย" คือห่อหุ้มด้วยอดีต และสภาพของเราก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ ในขณะที่เราพยายามฟื้นความทรงจำเบื่องอดีตหรือความนึกคิดต่ออนาคตอันเหลือแต่โครงกระดูกเป็นความทรงจำอันเกิดแต่อารมณ์ที่ถูกจองจำในกรงขัง

อดีตอยู่ในความนิ่งเฉยและไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีการเปลี่ยนแปลงและมีอยู่ชั่วนิรันดร เป็นประดุจภาพระบายสีหรือรูปปั้นที่ทำด้วยทองบรอนซ์หรือหินอ่อนไม่สะดุ้งสะเทือนต่อพายุหรือความอดหม่านของปัจจุบันดำรงไว้ซึ่งเกียรติศักดิ์แห่งตน สงบเสงี่ยม และปลอบประโลมผู้มีจิตทุกข์ร้อน

และได้รับความทรมานให้เข้าไปพึงพำนักเพื่อรับสุขคติ เพราะ
ณ ที่นั้นย่อมมีสันติสุขและความปลอดภัย

แต่ชีวิตย่อมจะไม่ใช่ชีวิต จนกว่าจะได้พบเกลียวสำ
คัญระหว่างชีวิตและปัจจุบันซึ่งเต็มไปด้วยปัญหานา ๆ ชนิด
และการขับเคี่ยวของมัน, ชีวิตเป็นศิลปเพื่อศิลปชนิดหนึ่งอัน
ไม่ปราศจากซึ่งราคะ และความหินกระหายที่จะปฏิบัติการ
อันเป็นเนื้อแท้แห่งชีวิต หากขาดราคะและความกระตือ-
รือร้นแล้ว กระแสแห่งความหวังและความกระตือรือร้น
ก็จะไหลซึมออกจนเหือดแห้งหายหมดสิ้นไป เราต้องตกเป็น
นักโทษแห่งอดีต วิถีแห่งชีวิตท่านองนี้ดำเนินไปโดยง่าย
ยามเมื่ออยู่ในคุก เพราะขาดการปฏิบัติทางกายและเราก็ตก
เป็นทาษแห่งกฎประจำวันของชีวิตนักโทษ,

แต่อดีตก็คงเป็นของเราอยู่เสมอ ไม่ว่าเราจะเป็น
อย่างไรต่ออดีตหรือได้รับอะไรจากอดีต เราคือผลิตผลจาก
อดีตและเคยจมอยู่ในอดีตมาแล้ว หากเราไม่เข้าใจมันหรือ
ไม่รู้สึกว่ามันเป็นสิ่งที่อยู่ภายในร่างของเราแล้ว เราก็จะไม่
อาจเข้าใจปัจจุบันได้ เพื่อที่จะเอามาประกอบเข้ากับปัจจุบัน
แล้วขยายยืดออกไปสู่อนาคตนั้น หักตอนที่มันต่อกันออก
เสีย หากสามารถทำสิ่งทั้งนี้ให้เป็นอาหารสำหรับแนวความ

คิดและการปฏิบัติได้ นั่นแหละคือชีวิต

ความทรงจำเกี่ยวกับเชื้อชาติ อิทธิพลแห่งวงศ์ตระกูล สิ่งแวดล้อมและการอบรม การรบเร้าจากมโนธรรมภายใน ความนึกคิดความฝันและการปฏิบัติการ นับแต่เบื้องทารก กระทั่งเบื้องเด็กเจริญเติบโตมาในส่วนประสมอันประหลาด และยิ่งใหญ่ ได้เป็นเครื่องผลักดันไปสู่การกระทำใหม่ ๆ ซึ่งเป็นส่วนประกอบใหม่อีกในการที่จะสร้างอนาคต การสร้างอนาคตอาจจะสร้างโดยปณิธานบ้าง หรือส่วนใหญ่โดยปณิธานก็ตามก็ไม่ใช่โดยปณิธานทั้งหมดแน่นอน

ท่านออโรบิโดโกสเคยเขียนไว้ว่า การปัจจุบัน คือ "ชั่วขณะที่บริสุทธิ์ผุดผ่องปราศมลทิน" หรือคมมีดโกนแห่งกาลเวลาและการดำรงอยู่ซึ่งแบ่งแยกอดีตจากอนาคต แต่ก็ในทันทีทันใดนั้นเองได้กลายสภาพซึ่งไม่เป็นเช่นว่านั้น วลีอันหรูหราฟังความหมายอย่างไร? คำว่า "ชั่วขณะ" อันบริสุทธิ์นั้นได้โผล่ออกมาจากผ้าคลุมแห่งอนาคต ในลักษณะอันบริสุทธิ์ไร้ราคี เข้าสู่และแตะต้องกับเราแล้วก็กลายเป็นอดีตอันเปรอะเปื้อนและมัวหมองไป จะเป็นว่าเราเองที่ทำให้มันเปรอะเปื้อนโดยละเมิดต่อมัน หรือว่า "ชั่วขณะ" ที่ว่านั้นไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องโดยแท้จริง

ที่ว่าอิสรภาพแห่งความสำนึกทางปรัชญาของมนุษย์จะมีจริงหรือไม่ หรือว่าจะมีก็เพียงแต่ปณิธานอัตโนมัติ ข้าพเจ้าไม่ทราบ . เพราะส่วนใหญ่ได้ปรากฏให้เห็นแล้วว่าจะพิจารณาด้วยพฤติการณ์อันสับสนยุ่งเหยิงแห่งอดีตซึ่งรัดรึงและชำนะต่อมนุษย์บ่อย ๆ ไม่ได้ แม้ว่าจะประสบกับการภระตุ้นเตือนภายในซึ่งเป็นการผลักทางจิตโดยเสรีจริง ๆแล้วก็ตามมันมีเงื่อนไขในตัวของมันเอง ดังที่ท่านโซเปนเฮอร์กล่าวว่าไว้ "คนเราจะทำอะไรก็ย่อมได้ดังที่ตั้งใจ แต่ต้องตั้งใจตามที่เราควรตั้งใจ" ความเชื่อในเรื่องปณิธานอันเด็ดเดี่ยวสำหรับข้าพเจ้า รังแต่จะนำไปสู่การที่ไม่ได้ทำอะไรเลย และประสบความตายทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ ความสำนึกของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับชีวิตก็ขัดค้านกันเอง แต่อย่างไรก็ดีการขัดแย้งกันของความสำนึกทั้งมวลนี้ย่อมมีเงื่อนไขสุดแต่พฤติการณ์ที่ผ่านแล้วๆมา

ข้าพเจ้าไม่ชอบบรรจุสมองไว้ด้วยบัญหาปรัชญาหรืออภิปรัชญาให้หนักโดยมิได้ทำการสะสางให้กระจ่างู บางทีบัญหาเหล่านี้ก็มาสู่ตัวข้าพเจ้าภายใต้ความเงียบของเรือนจำโดยมิได้บอกกล่าวล่วงหน้า หรือบางทีแม้กระทั่งกำลังอยู่ในลักษณะปฏิบัติงานอย่างเคร่งเครียด แต่ก็ได้นำการปลอบประโลมใจมาสู่ข้าพเจ้าด้วย โดยปกติแล้วการปฏิบัติการ

หรือความนึกคิดในเรื่องปฏิบัติการเท่านั้น ที่บรรจุอยู่ในมันสมองของข้าพเจ้า แต่เมื่อไม่มีทางที่จะปฏิบัติการได้ ข้าพเจ้าก็สร้างมโนภาพขึ้นว่าข้าพเจ้ากำลังเตรียมการที่จะปฏิบัติการ

การเรียกร้องให้เข้าสู่การปฏิบัติการได้มีแก่ข้าพเจ้ามานานแล้ว แต่มิใช่การปฏิบัติการที่ถอยร้างจากความนึกคิด แต่ปฏิบัติจากความนึกคิดอันเป็นผลยาวยืดไม่ขาดตอน แม้จะไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองสิ่งนี้บ่อย ๆ นักก็ตาม ความนึกคิดที่นำไปสู่การปฏิบัติการเมื่อบรรลุจุดหมายปลายทางแล้ว ก็หวลย้อนกลับไปหาความนึกคิดใหม่อีก และทำให้บังเกิดความเข้าใจกระจ่างแจ้งขึ้นกว่าเดิม ครั้นแล้วข้าพเจ้าก็สำนึกในความเต็มเปี่ยมแห่งชีวิตและความกระจ่างแจ้งแห่งขณะของการดำรงอยู่ แต่กาลเวลาเช่นว่านี้มีน้อยเหลือเกิน เพราะแต่ละอย่างมักจะมากน้อยกว่ากันและไม่มีเกี่ยวโยงกัน ความดิ้นรนที่จะพยายามให้สิ่งทั้งสองนี้มาอยู่บนสายเดียวกันนั้นได้มีแก่ข้าพเจ้าเมื่อครั้งหนึ่งหลายปีมาแล้วมิใช่ยุคเมื่อข้าพเจ้ากำลังอยู่ในภาวะแห่งความปลาบปลื้ม เพราะถูกห่อหุ้มไว้ด้วยการปฏิบัติภาระกิจ วันในวัยเยาว์นี้ว่านี้ได้ห่างไกลจากข้าพเจ้าไปอย่างฉับพลันแล้ว มิใช่แต่เหตุที่ว่าเดือนปีได้ผ่านพ้นไป หากแต่เป็นเพราะว่ามหาสมุทรแห่ง

ความนึกคิดหรือการผ่านชีวิตอันชอบธรรมนั้นเอง ได้แบ่งแยกวันเหล่านั้นออกจากกาลบัจจุบันนี้ ความร่าเริงพากภูมิใจในครั้งกระโน้น ณ บัดนี้เหือหรออยู่น้อยเต็มที เสียงชีพจรอันอยู่นอกเหนือการบังคับใด ๆ ได้แผ่วเบาลงทันที ความใคร่และความรู้สึกกำดังกระวุยกระวาย ภาระแห่งความนึกคิดมักเบื้นอุปสรรคบ่อย ๆ และในสมองมีความแน่นอนอยู่แต่อย่างเดียวเท่านั้น คือความระแวงสงสัย บางทีอาจเบื้นเพราะวัยหรือว่าเบื้นเพราะอารมณ์บัจจุบันก็ได้

แต่แล้วในขณะบัจจุบันนี้ การเรียกร้องให้ปฏิบัติการได้ปลุกความกล้าอันประหลาดขึ้นภายในกายของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าใคร่จะได้ประสบการเต้นของ "ชีพจรแห่งความพากภูมิใจ" โดยหันกลับไปสู่การเสี่ยงอันตรายและเผชิญหรือเย้ยหยามความตาย ข้าพเจ้าไม่มีเกราะกันมรณกรรม แต่มันก็ไม่ใช่สิ่งที่จะทำให้ข้าพเจ้าตระหนกตกใจอะไรเลย ข้าพเจ้าไม่เชื่อในเรื่องผลจากชีวิต ข้าพเจ้าถอดวิญญาณไม่ได้ ข้าพเจ้ารักชีวิต และชีวิตทำให้ข้าพเจ้าดิ้นเต้นอยู่เสมอตามวิธีการของข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าอยากจะพบชีวิตต่อ ๆ ไป ทั้ง ๆ ที่อุปสรรคอันมองด้วยตาไม่เห็นกำลังห้อมล้อมข้าพเจ้าอยู่ แต่ความปรารถนาเพื่อปฏิบัติการได้

นำข้าพเจ้าไปสู่การเล่นกับชีวิต โผล่มองข้ามขอบของมันออกไป ไม่ยอมเบื่นทายมัน ทั้งนี้เพื่อที่เราจะได้ดื่มค่าของกันและกันได้มากยิ่ง ๆ ขึ้น

บางทีข้าพเจ้าควรจะได้เบื่นนักบิน เผื่อว่าเมื่อใดที่ความเฉื่อยชาและความหงอยเหงาแห่งชีวิต ได้มาครอบงำข้าพเจ้า ๆ ก็จะได้ทะยานขึ้นไปสู่ความอดเวงของกลุ่มเมฆ และกล่าวแก่ตนเองว่า

"ข้าพเจ้าได้พยายามระงับอารมณ์ และนำจิตใจเข้าสู่ระเบียบแล้ว

ปีที่จะมาถึงเบื่นเพียงลมหายใจที่ไร้ประโยชน์

ปีที่ล่วงไปแล้วก็เบื่นลมหายใจที่มิได้ทำประโยชน์อะไร

เพื่อสมดุลยชีวิตกับมรณกรรม

ปรัชญาแห่งชีวิต

๖—๗ ปีก่อนโน้นเจ้าของสำนักการพิมพ์ในอเมริกาคนหนึ่งได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนบทความเรื่อง ปรัชญาแห่งชีวิตของข้าพเจ้าเอง ซึ่งเป็นการเขียนบรรยายของบุคคลหลายๆ คน เพื่อที่เขาจะได้จัดพิมพ์เป็นเล่ม ข้าพเจ้าเห็นด้วยในความคิดนั้น แต่ก็รีรออยู่และยิ่งเมื่อครองมาก ๆ เข้าก็ยิ่งไม่กล้าเขียน ในที่สุดข้าพเจ้าก็ไม่ได้เขียนเลย

อะไรคือปรัชญาแห่งชีวิตของข้าพเจ้าๆไม่ทราบ ก่อนหน้านหลาย ๆ ปีมาแล้ว ข้าพเจ้าอาจไม่รีรอเช่นนี้ความนึกคิดและจุดหมายปลายทางของข้าพเจ้าในครั้งกระโน้นยังแน่วแน่และจำกัดจำเขียอยู่ซึ่งบัดนี้ได้เลือนหายไปแล้ว พฤติการณ์อันบังเกิดแก่ประเทศจีน อินเดีย ยุโรป และทั่วโลกกำลังอลหม่านยุ่งเหยิงและทารุณ อนาคตเป็นภาพลาง ๆ ภายใต้ความมืดมนอนธกาล และสูญเสียซึ่งโครงร่างแผนผังอันชัดแจ้งที่ข้าพเจ้าเคยบรรจุไว้ในสมอง

ความระแวงสงสัยและความยุ่งยากอันเกี่ยวกับเรื่องราวสำคัญนี้ มิได้มาสู่ข้าพเจ้าในการที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ

การทันทีทันใด เว้นแต่ทำให้คมแห่งความกระปรี้กระเปร่า
ต้องทื่อไป ขณะนี้จิตใจของข้าพเจ้าไม่ทำงานคล่องแคล่ว
เหมือนเมื่อหนุ่มเสียแล้ว ประดุจถูกชนูที่พุ่งไปโดยอัตโนมัติ
สู่จุดหมายแห่งการเลือกเฟ้นของข้าพเจ้าเอง ละเลยต่อทุกสิ่ง
ทุกอย่าง มุ่งแต่จุดหมายถ่ายเดียว แต่จิตก็คงทำงานอยู่
หรอกในลักษณะที่ถูกเร้าให้ปฏิบัติการพร้อมด้วยส่วนสัม-
พันธ์อันจริงจัง หรือเพียงคิดว่าจริงจังของการกระทำนี้เอง
เป็นอุดมคติที่ข้าพเจ้าเชิดชู แต่การเบื่อหน่ายต่อการเมือง
ตามที่ข้าพเจ้ามองเห็น ได้ฉุดตัวข้าพเจ้าและท่าทีของข้าพเจ้า
ให้ตกอยู่ภายใต้การแปรรูปทีละน้อย ๆ

อุดมคติและจุดหมายปลายทางเมื่อวันวานยังเป็นอุดม-
คติของวันนี้อยู่ แต่ได้สูญเสียรสชาติไป และยิ่งใกล้เข้าไป
ก็ยิ่งเห็นว่าความงดงามอันเป็นประกายแวววับ ซึ่งเป็นเครื่อง
ย้อมดวงใจให้อบอุ่นและร่างกายให้กระปรี้กระเปร่าได้เหือด
หายไปหมดสิ้นแล้ว ความชั่วช้าได้ชำนะมาเพียงพอแล้ว แต่
สิ่งที่ร้ายกว่านั้นก็คือ การผันแปรของสิ่งที่ดูเหมือนว่าเป็นสิ่ง
ที่ถูกที่ควร มนุษย์เราจะชั่วร้ายมากนักถึงแก่ต้องใช้เวลาอีก
หลายยุคเพื่อการอบรมเชี่ยวหรือ จึงจะสามารถอบรมให้
ประพฤติตนด้วยเหตุผล และสูงขึ้นเหนือสัตว์ที่เต็มไปด้วย

ความโลภ ความโหดร้ายทารุณและความหลอกลวงตั้งที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ทั้ง ๆ ที่ต่างก็ได้ประสบซึ่งความทุกข์ทรมานและเคราะห์กรรมกันมามากพอแล้ว และขณะนี้ความพยายามทั้งหลายที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างถ่อนรากในปัจจุบันนี้หรืออนาคตนั้น ต้องประสบความล้มเหลวแล้วหรือ ?

วิถีทางและปลายทางถูกผูกติดกันอย่างแยกไม่ออก บางทีก็บิดจนทำให้ปลายอีกด้านหนึ่งต้องเสียไปกระนั้นหรือ ? แต่วิถีทางอันถูกต้องย่อมอยู่นอกเหนือประสิทธิภาพของมนุษย์ผู้พิการเพราะธรรมชาติแห่งการเห็นแก่ตัวเอง แล้วเราจะทำอย่างไร ? การที่เราไม่ปฏิบัติการอะไรลงไปนั้นย่อมหมายถึงการสารภาพความล้มเหลวของเราและการยอมจำนนต่อความชั่ว การปฏิบัติการย่อมเป็นการยอมใกล้เกลี่ยกับความชั่วในบางรูปบ้าง แม้ผลยังไม่เป็นที่พึงใจทั้งหมดก็ตาม

การเข้าสู่วิถีชีวิตของข้าพเจ้าในตอนเริ่มแรกเป็นไปอย่างมีกฎเกณฑ์พอประมาณ ซึ่งมีอุดมคติที่มองเห็นแจ่มชัดของวิทยาศาสตร์แห่งศตวรรษที่ ๑๙ และตอนต้นแห่งศตวรรษที่ ๒๐ ข้าพเจ้ามีความเป็นอยู่อย่างปลอดภัยและผาสุข

กอร์ปด้วยพลังงานกับความเชื่อมั่นในตนเอง นั่นเองทำให้ข้าพเจ้ามองวิทยาศาสตร์ด้วยความรู้สึกแต่ไม่แง่ดี มนุษย์ที่มีเงาเพียงลาง ๆ เป็นที่พึงใจข้าพเจ้านัก

สำหรับเรื่องศาสนา ตามที่บุคคลรับนับถือหรือปฏิบัติตามพิธี แม้ผู้ที่มีความนึกคิดสูงก็รับนับถืออยู่จนทุกวันนี้ ไม่ค่อยจูงใจข้าพเจ้านัก ไม่ว่าจะเป็นศาสนาฮินดู อิสลาม พุทธศาสนาหรือคริสต์ศาสนา เพราะศาสนาทั้งหลายเหล่านี้มักปนเปอยู่กับพิธีทางไสยศาสตร์เป็นอันมาก กอร์ปด้วยความเชื่อในบทบัญญัติ และเบื้องหลังกฎเกณฑ์เหล่านี้แม้จะเป็นวิถีทางที่จะเข้าสู่ปัญหาชีวิต แต่ก็ไม่มีหลักเกณฑ์เป็นมาตรฐานตามวิทยาการเลย มีแต่ธาตุแห่งความขลังความวิเศษเจือปน และยึดถือทนอกเหนือธรรมชาติเป็นที่พึงพิง

แต่ก็เป็นการประจักษ์จริงเหมือนกันว่า ศาสนาทำให้บังเกิดความนึกคิดอย่างลึกซึ้งภายในธรรมชาติของมนุษย์ พลโลกส่วนใหญ่ไม่อาจจะอยู่ได้หากปราศจากการมีความเชื่อในศาสนาใดศาสนาหนึ่ง และศาสนานี่เองที่ได้ผลิตบุคคลผู้มีจริยาวัตรอันดีงามมามากต่อมากนักแล้ว และในทำนองเดียวกันก็ได้ผลิตบุคคลที่มีความเชื่ออย่างงมงาย ใจแคบ

ทารุณราช ได้ทำให้ชีวิตมนุษย์มีค่า แต่ค่าบางประการเหล่านี้ ณ บัดนี้จะนำมาเป็นส่วนประกอบแก่ชีวิตไม่ได้ ส่วนคุณค่าบางประการก็ยังคงเป็นรากฐานแห่งศีลธรรมอยู่

วิทยาศาสตร์ก็ไม่ให้บอกอะไรในเรื่องชีวิตแก่เรามากนัก ขอบเขตของมันกำลังขยายออกไป และคงรุกล้ำเข้าไปในโลกที่มองด้วยตาไม่เห็น ในไม่ช้านี้เองคงจะช่วยให้เราเข้าใจความหมายของชีวิตในทัศนะอันกว้างไพศาลออกไป หรืออย่างน้อยที่สุดก็พอจะให้เรามองเห็นภาพซึ่งจะให้ความสว่างแก่ปัญหาของความเป็นมนุษย์ การโต้แย้งกันระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนาได้เป็นไปในรูปใหม่แล้ว——คือการนำเอาวิธีทฤษฎีวิทยาศาสตร์ไปใช้กับอารมณ์และการปฏิบัติทางศาสนา

อภิปรัชญาหรือปรัชญาเป็นเครื่องจูงใจข้าพเจ้ามาก เพราะทำให้ข้าพเจ้าได้ใช้ความคิดอย่างจริงจัง และเป็นการนำเอาเหตุผลและหลักเกณฑ์มาใช้กับชีวิต แต่ทั้งหมดนี้ก็ย่อมสุดแต่บุคคล ซึ่งอาจเป็นสมจริงหรือไม่จริงก็ได้ นักคิดทุกคนย่อมชอบกับอภิปรัชญาหรือปรัชญาไม่มากก็น้อย เพราะหากไม่ทำเช่นนี้แล้วก็เหมือนกับละเลยต่อลักษณาการหลายอย่างแห่งจักรวาลของเรา บางคนอาจมีใจฝักใฝ่มาก

กว่าผู้อื่น การเน้นในความสำคัญของสิ่งทั้งสองนี้ก็ต่างกันตามยุคตามสมัย ในโลกบุรพกาลโพ้นทั้งในอาเซียและยุโรป คิดหนักไปในทางความยิ่งใหญ่แห่งชีวิตภายในมากกว่าภายนอก นี่เองเป็นรากฐานที่เกิดอภิปรัชญาและปรัชญา แต่มนุษย์ปัจจุบันถูกหุ้มห่อไว้ด้วยสิ่งทั้งภายนอกมากนัก แต่กระนั้นก็ตาม ในยามวิกฤตกาลและเมื่อใจอุ่นมัวเป็นทุกข์ ก็มักจะหันเข้าทางของปรัชญาและอภิปรัชญา เราทุกคนย่อมมีปรัชญาแห่งชีวิตอันเลื่อนลางหรือค่อนข้างจะแน่นอน แม้ว่าพวกเราส่วนมากรับเอาท่าทีโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นลักษณะอันปรากฏในยุคเราและที่แวดล้อมเราโดยมิได้คิด บางคนก็รับเอาหลักเกณฑ์บางประการของอภิปรัชญาบางส่วนมาประกอบกับความเชื่อมั่นอันเจริญเติบโตขึ้นมาพร้อมกับเรา ข้าพเจ้าไม่สู้สนใจในอภิปรัชญา เพราะเป็นความจริงที่ข้าพเจ้าเกลียดหลักการอันคลุมเครือ แต่บางทีข้าพเจ้าก็สนใจในทางจิตเหมือนกัน เมื่อพยายามทำความเข้าใจตามเส้นทางอันเคร่งเครียดของอภิปรัชญาและปรัชญา ตามแนวความคิดของชนโบราณและสมัยใหม่ แต่ก็รู้สึกอึดอัดใจเหลือทน เมื่อหลุดพ้นจากกำลังดูดของมันมาได้แล้วก็รู้สึกโล่งใจ

ข้าพเจ้าสนใจในโลกและเรื่องของชีวิตเป็นสำคัญ

มิใช่โลกอื่นและชีวิตในโลกหน้า จะมีสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณหรือว่าตายแล้วเกิดใหม่หรือไม่นั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ บัญหาเหล่านี้จะสำคัญยิ่งเพียงใดก็มิได้ทำให้ข้าพเจ้าเป็นทุกข์แม้แต่น้อย ข้าพเจ้าเคยโตขึ้นมาท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่มีความเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัยใด ๆ ในเรื่องวิญญาณ, ชีวิตในโลกหน้าและทฤษฎีแห่งเหตุผลและการเวียนว่ายตายเกิดทั้งนี้ย่อมยังรอยตราตรึงอยู่ในจิตของข้าพเจ้าบ้าง และข้าพเจ้าก็พยายามเอาใจใส่ต่อความเชื่อท่านองนั้นอย่างถมึงถมัย อาจจะมีวิญญาณที่ออกจากร่างซึ่งปราศจากชีวิตแล้ว ส่วนทฤษฎีที่ว่าผลเกิดแต่เหตุและครอบงำวิถีชีวิตนั้นก็ดูมีเหตุผลดี แต่ก็ไม่วายที่จะนำไปสู่ความยุ่งเหยิงในเมื่อเราคิดถึงที่เริ่มต้นของเหตุ ส่วนความเชื่อในเรื่องวิญญาณนั้นดูเหมือนจะมีกฎเกณฑ์อยู่ในเรื่องเวียนว่ายตายเกิด

ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าทฤษฎีเหล่านี้และอื่น ๆ เป็นหลักเกณฑ์ของความเชื่อแห่งศาสนา มันเป็นเพียงการคาดคะเนของผู้มีสติปัญญาในเรื่องราวเกี่ยวกับเขตแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลแห่งความรู้ถึง

สิ่งเหล่านี้มิได้เกี่ยวข้องอะไรกับชีวิตของข้าพเจ้า และหากในตอนหลังจะมีการพิสูจน์ให้เห็นจริงเห็นจังว่าผิดหรือ

ถูกก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่ประหลาดใจเลย

ข้าพเจ้ามองดูโลกนี้บ่อย ๆ ด้วยความสำนึกในความลึกลับอันสุดจะหยั่งถึง ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีสิ่งลอยกระตุ้นเตือนให้พยายามเข้าใจโลกให้มากที่สุดที่จะทำได้อยู่เสมอ เพื่อที่จะทำตนให้เหมาะสมกับโลก และประสบกับความเบื้นไปของโลกอย่างเต็มเปี่ยม แต่วิถีทางอันจะพาไปสู่การกระทำเช่นนั้นได้ก็คือ พยายามเข้าใจวิถีทางของวิทยาศาสตร์เบื้นสำคัญ พยายามเคลื่อนเข้าไปใกล้จุดหมาย แต่ข้าพเจ้าเห็นด้วยว่าจุดหมายอันแท้จริงนั้นยังไม่มี

ความลึกลับคืออะไร ข้าพเจ้าไม่ทราบ ข้าพเจ้าไม่ขอเรียกว่าพระเจ้า เพราะพระเจ้ามีความหมายมากมายนักจน ข้าพเจ้าไม่เชื่อสิ่ง ข้าพเจ้ารู้สึกตัวดีว่าไม่อาจจะคิดถึงสิ่งที่ว่าเบื้นเทพเจ้า หรืออำนาจเหนือมนุษย์ใด ๆ ตามความหมายแห่งความเบื้นผู้วิเศษ แต่การที่มีความจริงปรากฏว่าคนเบื้นอันมากก็ยังคิดในเรื่องนอยู่ตลอดมานั้น เบื้นบุรพเหตุแห่งความประหลาดใจของข้าพเจ้ามาก ความหลากหลายและความพร้อมบูรณ์ของธรรมชาติ ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกเบื้นกันเองกับชาวกรีกและชาวอินเดียสมัยโบราณ ในเมื่อไม่นับเรื่องผิดต่างเทวดาของบรรพชนเหล่านั้น

การศึกษาสำหรับสำนวนของคาร์ลมากซ์และเองเกิล ยังผลให้จิตใจของข้าพเจ้าเข้มแข็ง และช่วยให้ข้าพเจ้ามองเห็นประวัติศาสตร์ และกระแสแห่งสากลกรณียกิจด้วยแสงสว่างใหม่ ๆ สายโซ่อันยาวแห่งประวัติศาสตร์ และการปรับปรุงสังคมดูเหมือนมีความหมาย, มีผลบ้าง และอนาคตก็ค่อยแจ่มใสขึ้น ความสำเร็จในทางปฏิบัติของสหภาพโซเวียตเป็นสิ่งซึ่งทำให้เราตื่นงงงันอย่างใหญ่หลวง มีบ่อย ๆ ที่ข้าพเจ้าเกลียดหรือไม่เข้าใจการปรับปรุงในประเทศนั้น และดูเหมือนว่ามันเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการฉวยโอกาสตามจังหวะกับการใช้อำนาจทางการเมืองในปัจจุบัน แต่ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลยว่า การปฏิวัติของโซเวียตได้พาสังคมมนุษย์ก้าวหน้าไปใกลมาก และได้จุดดวงประทีปอันแจ่มจ้าซึ่งจะเป่าให้ดับไม่ได้ นับว่าเป็นการลงรากฐานให้แก่ "อารยธรรมแผนใหม่" ซึ่งโลกจะต้องก้าวไปสู่ ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่เคารพเอกสิทธิ์ของบุคคลอย่างยิ่งยวด แต่ดูเหมือนปรากฏแก่ข้าพเจ้าชัดเหลือเกินว่า ภายในโครงร่างของสังคมอันยุ่งยากซับซ้อนนั้น เสรีภาพของบุคคลจำต้องถูกจำกัดลงบ้าง บางทีอาจจะกล่าวได้ว่า อิสรภาพอันแท้จริงของบุคคลนั้นจะพึงได้มาด้วยการจำกัดเสรีภาพในโลกแห่งสังคม เสรีภาพ

เล็ก ๆ น้อย ๆ อาจถูกจำกัด เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งอิสรภาพอันยิ่งใหญ่

ข้าพเจ้าสามารถรับเอาทัศนะแห่งปรัชญาของมากซ์ได้โดยง่าย แต่ก็มิได้เป็นที่พึงพอใจข้าพเจ้าทีเดียว เพราะมิได้ตอบปัญหาหลายประการที่ข้าพเจ้าข้องใจ ข้าพเจ้าไม่ชอบการหย่าร้างซึ่งมีบ่อย ๆ ในลัทธิคอมมูนิสม์ มีอะไรบางอย่างที่ขัดสนอยู่ในสมองของข้าพเจ้า ซึ่งอธิบายหรือสะสางไม่ได้

การจำแนกแยกแยะและการปรับปรุงสังคมของมากซ์ดูเหมือนจะถูกต้องดีมาก แต่มีการปรับปรุงหลายประการที่นำมาปฏิบัติในตอนหลัง ๆ นั้นไม่เหมาะกับอนาคตอันใกล้เฉินได้รับความสำเร็จในการนำทฤษฎีของมากซ์มาปฏิบัติ แต่ตอนต่อมาก็ได้เกิดลัทธินาซีและฟาสซิสม์ ฉะนั้นแม้ข้าพเจ้าจะยอมรับเอาส่วนสำคัญของทฤษฎีโซเชียลิสม์ก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่ได้เอาใจใส่กับการโต้แย้งเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่มีมากมายในลัทธินั้น ข้าพเจ้าไม่อาจทนดูพวกชายในอินเดียซึ่งใช้พลังงานของตนแต่ในการวิวาทกัน และเอาใจจดจ่อแต่กฎเกณฑ์ตลอดเวลา ชีวิตเป็นเรื่องอันยุ่งเหยิงพออยู่แล้ว และเราจะพอเข้าใจตามความรู้เท่าที่มีว่า ชีวิตจะทนไม่ได้หาก

อยู่ภายในกรอบของกฎเกณฑ์ทั้งสิ้นด้วย

ปัญหาอันแท้จริงของข้าพเจ้าคือปัญหาทางเอกชนและสังคม การดำรงชีวิตอยู่กันด้วยความสามัคคีกลมเกลียว ปรับปรุงให้ความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนกับส่วนรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำคนให้ดีขึ้น และปรับปรุงมาตรฐานการสังคมให้สูงขึ้น ในการสะสางปัญหาเหล่านี้จำต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ คือตั้งข้อสังเกตและมีความรู้แม่นยำ เพื่อการถกเถียงในเหตุผลโดยเสรี ปรัชญาอันมีค่าควรนั้น ได้แก่ปรัชญาที่สามารถตอบปัญหาโลกปัจจุบันนี้ได้

อาจเป็นได้ว่า พวกเรายุคใหม่ซึ่งพากภูมิใจในความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของเราในยุคนั้นนั้น ตกเป็นนักโทษแห่งยุคของเราเอง เช่นเดียวกับหญิงชายในสมัยโบราณต้องตกเป็นนักโทษของยุคเขาเช่นกัน เราอาจจะดวงตัวเองให้อุ่นใจว่า สิ่งทั้งหลายที่เรามองดูอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ถูกที่เหมาะแล้ว และจะนำเราไปสู่ความจริง แต่เราก็หนีไม่พ้นจากภาพลวงนั้นได้

ข้าพเจ้าก็เห็นจริงที่เดียวว่า วิชาการของวิทยาศาสตร์ได้ปฏิวัติชีวิตมนุษย์มากกว่าอะไรทั้งหมด ตลอดเวลาอัน

ยาวนานแห่งประวัติศาสตร์ เบื้นการเบิดประตูและเบิกทาง ให้แก่การเปลี่ยนแปลงอย่างก่นราก และนำมนุษย์ไปสู่ความลึกลับของสิ่งที่เราเชื่อกันว่ามนุษย์ไม่อาจรู้ได้ ความสำเร็จจากเทฆนิคของวิทยาศาสตร์ได้ประจักษ์ทั่วกันแล้วโดยแท้จริง สามารถแปรรูปของความอดอยากทางเศรษฐกิจให้อุดมสมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้น วิทยาศาสตร์ได้รุกล้ำเข้าไปในแดนบัญหำต่าง ๆ ซึ่งไเต่ก่อนมาปรัชญาผูกขาดแต่ผู้เดียว ทฤษฎีแควนคุมได้เปลี่ยนแปลงภาพของโลกภายนอกโดยสิ้นเชิงเมื่อเร็ว ๆ นี้การค้นคว้าทางวัตถุธรรมชาติ ลักษณะของปรมาณู และการจ่ายกระแสไฟฟ้าให้วิ่งไปไหนต่อไหนได้นั้น ได้พาความรู้ของมวลมนุษยชาติก้าวไปไกลมาก บัดนี้มนุษย์มิได้เห็นว่าธรรมชาติห่างและแตกต่างจากตนเลย ปลายทางของมนุษยชนอยู่กบส่วนหนึงของพลังงานทางธรรมชาติ

จิตใจของมวลมนุษย์ช่างเบื้นสิ่งประหลาดอะไรเช่นนี้ แม้จะประสบความล้มเหลวตลอดมาหลายยุคหลายสมัยแล้ว ก็ยังคงพลิชพของตนเพื่ออุดมคติ เพื่อความจริง เพื่อประเทศชาติและเกียรติ อุดมคติอาจเปลี่ยนแปลง แต่การพลิตนยังคงมีอยู่เรื่อย ๆ ไป และเพราะเหตุมนุษย์ควรจะได้รับอภัย ทั้งไม่ควรจะด่วนหมดหวังในตัวมนุษย์ ท่ามกลาง

ความหายนะเขาก็ยังไม่ยอมสละเกียรติศักดิ์หรือความเชื่อมั่น ซึ่งเขาถือว่าเป็นสิ่งมีค่าด้น เขาสามารถนำเอาอำนาจอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติมาเป็นเครื่องเล่น แม้เขาจะเป็นละอองเล็กนิดเดียวในจักรวาลนี้ แต่เขาก็ท้าทายต่ออำนาจดินฟ้าอากาศ และภายในมันสมองของเขาอันเป็นอู่แห่งการปฏิวัตินั้น เขาหาวิธีที่จะเป็นนายธรรมชาติ พระเจ้าจะมีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไรก็ตาม แต่คงมีความเป็นพระเจ้าอยู่ในตัวมนุษย์แน่ เช่นเดียวกับมีภาพปีศาจอยู่ในตัวเขาด้วย

แม้อนาคตจะยังมืดมิดอยู่ แต่มนุษย์ก็พอมองเห็นทางที่จะไปสู่อนาคตและด้วยก้าวอันมั่นคงได้ พร้อมกับรำลึกไว้เสมอว่า แม้หากจะมีสิ่งอันใดเกิดขึ้นก็ตาม แต่ย่อมจะพ้นฝ่าภยันตรายไปได้เสมอ และรำลึกไว้ด้วยว่าแม้ชีวิตจะขมขื่นสักเพียงใดก็หาได้ขาดความร่าเริงและความน่ารักไม่ เราอาจจะท่องเที่ยวไปในดงแดนธรรมชาติอันวิจิตรตราตรึงใจได้เสมอหากเรารู้จัก

บาเดนไวล์เลอร์–โลซาน
กมลายอดดวงใจ

ในวันที่ ๕ กันยายน ค.ศ. ๑๙๓๕ ข้าพเจ้าก็ถูกปล่อยตัวจากเรือนจำอัดมอราโดยบัจจุบันทันด่วน เพราะข่าวแพร่มาว่า ภรรยาของข้าพเจ้ากำลังป่วยอาการเพียบ เธอรับการพยาบาลอยู่ที่โรงพยาบาลบาเดนไวล์เลอร์ ณ ตำบลแบ็ดฟรอเรสต์ ในประเทศเยอรมันนี อันอยู่ไกลแสนไกลจากข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารีบขึ้นรถยนต์และรถไฟตรงไปยังเมืองอัลฮำบัดและมาถึงในวันรุ่งขึ้น ในบ่ายวันเดียวกันนั้นก็เริ่มออกเดินทางโดยเครื่องบินไปยังยุโรป เครื่องบินพาณิชย์ได้พาข้าพเจ้าไปยังการาจี แบตแดด และไคโร จากเมืองท่าอเล็กซานเดรีย ได้เปลี่ยนเป็นเครื่องบินทะเลไปยังบรินดิสสี จากบรินดิสสีข้าพเจ้าจับรถไฟไปยังเมืองเบสเซิลในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และไปถึงโรงพยาบาลบาเดนไวล์เลอร์ในตอนเย็นวันที่ ๙ กันยายน คือ ๔ วันหลังจากได้ออกเดินทางจากอัลฮำบัด ๕ วันหลังจากที่ถูกปล่อยจากเรือนจำอัดมอรา กมลาเธอยังมีใบหน้ายิ้มอย่างห้าวหาญเช่นเดิม เมื่อ

ข้าพเจ้าพบเธอกำลังอ่อนเพลียมากและกำลังได้รับความเจ็บปวดอย่างสาหัส บางทีการมาถึงของข้าพเจ้าอาจทำให้เธอเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เพราะในวันต่อมาอาการของเธอดีขึ้นเล็กน้อยและค่อยทุเลาขึ้นต่อมาอีกหลายวัน แต่วิกฤตกาลก็คงคืบคลานต่อไป และคร่าเอาดวงชีวิตของเธอออกไปทีละน้อย ๆ ข้าพเจ้าไม่อาจคิดถึงการที่เธอจะต้องจากข้าพเจ้าไปด้วยการคร่าของมัจจุราชได้เลย จึงคิดอยู่แต่ว่าอาการของเธอกระเตื้องขึ้นทุกวัน บรรดานายแพทย์ก็ให้ความหวังแก่ข้าพเจ้าตามธรรมเนียม และวิกฤตกาลดูเหมือนจะผละไปชั่วคราว แต่เธอก็ไม่ทุเลาพอที่จะสนทนาปราศรัยกันได้นาน ๆ เราสนทนากันสั้น ๆ และข้าพเจ้าจะรีบหยุดพูดทันทีที่สังเกตเห็นว่าเธอเหนื่อยอ่อน บางคราวข้าพเจ้าอ่านหนังสือให้เธอฟัง เล่มหนึ่งที่จำได้คือ “ทรัพย์ในดิน” ของเพิด เอ็ส. บัค เธอชอบอกชอบใจมาก แต่กว่าจะจบเราต้องใช้เวลานานหลายวัน

ทุกเวลาเช้าและบ่ายข้าพเจ้าออกจากที่พักในเมืองไปยังโรงพยาบาล และใช้เวลาหลาย ๆ ชั่วโมงอยู่เป็นเพื่อนเธอ ข้าพเจ้าเต็มไปด้วยข่าวและเรื่องราวที่ใคร่จะได้เล่าให้เธอฟัง แต่ต้องยับยั้งไว้ บางทีเราคุยกันถึงเรื่องเก่าความหลัง ความ

ทรงจำในปางหลังเกี่ยวกับมิตรสหายในประเทศอินเดีย บางที ก็คุยกันถึงอนาคตและถึงเรื่องว่าเราจะทำอะไรบ้าง แม้เธอจะมีอาการเพียบแปรู้แต่ก็อดที่จะคิดถึงอนาคตไม่ได้ ดวงตาของเธอใสแจ๋วใบหน้าแสดงอาการร่าเริง เพื่อนฝูงเก่าแก่ที่พากันมาเยี่ยมเธอต่างประหลาดใจไปตาม ๆ กันที่เห็นเธอร่าเริงแจ่มใส และมีอาการค่อยยังชั่วยิ่งกว่าที่พวกเขาคาดหมาย ทั้งนี้เป็นการเข้าใจผิดเพราะเห็นดวงตาและใบหน้าอันยิ้มฉันนั้นเอง

ตลอดเวลาเย็นอันนานแสนนานแห่งฤดูหนาว ข้าพเจ้านั่งแต่ลำพังภายในที่พัก บางทีก็ออกไปเดินเล่น ข้ามท้องทุ่งนาเข้าไปในป่า ภาพใบหน้าของกมลานับจำนวน ๑๐๐ ภาพปรากฏขึ้นในมโนภาพของข้าพเจ้า เป็นภาพอันเต็มไปด้วยบุคลิกลักษณะอันดีงาม เราแต่งงานกันมาเกือบ ๒๐ ปีแล้ว แต่ข้าพเจ้าก็อดประหลาดไม่ได้ที่ทางสมองและทางจิตของเธอปรุงแต่งขึ้นเองจนเจริญอย่างสูง ข้าพเจ้าเข้าใจเธอเป็นอย่างดีในหลาย ๆ อย่าง ทั้งในบีต่อ ๆ มาก็ยิ่งพยายามที่จะเข้าใจเธอให้ยิ่ง ๆ ขึ้น จนที่สุดพอจะเข้าใจได้เป็นอย่างดี หากแต่บางครั้งบางคราวข้าพเจ้าก็อดฉงนไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าเข้าใจเธอโดยแท้จริงเพียงไร บางทีขณะเมื่อมองดูตาเธอ

ข้าพเจ้ารู้สึกประหนึ่งมองหน้าคนที่ไม่รู้จักกัน

เธอได้เข้าโรงเรียนเพียงชั้นประถม และไม่ได้รับการศึกษาเป็นระเบียบแบบแผนแต่อย่างใด สมองของเธอไม่ได้ผ่านระเบียบของการศึกษา เธอแต่งงานกับข้าพเจ้าอย่างชนิดที่เรียกว่าขาดการปรุงแต่ง และยังคงมีลักษณะเป็นเด็กอยู่ แต่เมื่อเธอยิ่งเจริญวัยขึ้นก็มีความลึกซึ้งซึ่งปรากฏจากแววตาอันมีประกาย แสดงให้เห็นว่าเป็นชาวน้ำที่กระแสน้ำในยามเกิดพายุจัด เธอไม่ใช่หญิงสมัยใหม่ที่ชอบแต่งตัว และไม่เคยขาดความสงบเสงี่ยม แต่เธอก็ตามสมัยใหม่ได้โดยง่าย เฉพาะอย่างยิ่งเธอมีลักษณะหญิงอินเดียที่แท้จริง เป็นชาวกัสมิระ ปฏิภาณไวและไว้ตัว เหมือนเด็กที่เป็นผู้ใหญ่ทั้งโง่และฉลาดระคนกัน เธอไว้ตัวกับคนที่เธอยังไม่รู้จักหรือไม่ชอบ แต่จะปราศรัยด้วยความร่าเริงและเปิดเผยกับผู้ที่รู้จักมักคุ้น เธอมักจะตัดสินอะไรง่าย ๆ และก็ไม่ถูกเสมอไป แต่เธอยึดมั่นอยู่กับสัญญาณแห่งความชอบหรือไม่ชอบของเธอเอง เธอไม่ชอบบีบบังหรือเคลือบแฝง หากเธอไม่ชอบใคร ก็ไม่พยายามซ่อนความรู้สึกชนิดนั้น หรือหากเธอจะพยายามซ่อนก็คงไม่สำเร็จ ข้าพเจ้าเคยพบคนชนิดนี้หลายคนที่ชอบแสดงอะไรต่ออะไรออกมาตรง ๆ

การแต่งงานของเราและภายหลัง

ข้าพเจ้านึกถึงบีระหว่างที่เราแต่งงานกันแล้ว ซึ่งข้าพเจ้ามีความรักใคร่เธออย่างสุดซึ้งทุกข์ใจ แต่ก็เกือบจะลืมเธอและเลิกคิดต่อกับเธอ เพราะข้าพเจ้าก็เป็นเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ที่บรรจุงานอะไรไว้ในสมองจนเพียบ และอยู่ในโลกแห่งความฝันของตนเองจนมองเห็นคนอื่นที่อยู่รอบ ๆ ตัวเป็นแต่เพียงเงาที่ไม่ใช่ของจริง ข้าพเจ้าโถมเข้าใส่งานอย่างเต็มความสามารถและด้วยพลังงานทั้งหมด จนมีช่องว่างเหลืออยู่น้อยเต็มทน

แต่แล้วข้าพเจ้าก็ลืมเธอไม่ได้ ข้าพเจ้าต้องกลับมาหาเธอครั้งแล้วครั้งเล่า ประดุจเธอเป็นที่หลบภัยอันมั่นคงที่สุด หากข้าพเจ้าจำต้องจากเธอไปเป็นเวลาหลายวัน แต่ความคิดถึงเธอทำให้ข้าพเจ้าใจชื้นขึ้น และคิดถึงเวลาที่จะได้กลับบ้านด้วยความกระหาย ความจริงข้าพเจ้าจะทำอะไรได้เล่า หากไม่มีเธอคอยปลอบประโลมให้กำลังใจทำให้บังเกิดความกระตือรือร้นขึ้นใหม่

ข้าพเจ้าได้รับแล้วซึ่งสิ่งที่เธอมีเพื่อให้แก่ข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าได้ให้อะไรเป็นการตอบแทนแก่เธอบ้างเล่าตลอดระยะเวลาเหล่านั้น ? ความเป็นจริงข้าพเจ้าละเลยมาก และอาจ

เบื้นว่ารอยแห่งวันเหล่านั้นได้ฝังแน่นอยู่ในดวงใจของเธอ ด้วยความพากภูมิใจและความไว้ตัว ทำให้เธอไม่อยากจะมาขอร้องอะไรจากข้าพเจ้า ทั้งที่ข้าพเจ้าจะเบื้นผู้ให้ความช่วยเหลือแก่เธอได้ดียิ่งกว่าใคร ๆ เธอต้องการดำเนินการต่อต้านเพื่อชาติแต่ลำพัง ไม่ต้องการเบื้นเงาคอยติดตามสามีเธอต้องการแสดงตัวของเธอ ให้ประจักษ์แก่ตัวเองและแก่โลก ไม่มีอะไรแล้วที่ข้าพเจ้าจะพอใจยิ่งกว่านี้ ข้าพเจ้ามีงานยุ่งจนขาดการสังเกตต่อลักษณะเหล่านี้ และตาบอดจนไม่เห็นว่าเรากำลังมองไปที่ไหนและปรารถนาอะไรอย่างสุดจิตสุดใจ เพราะเหตุที่คุกได้กักขังข้าพเจ้าบ่อย ๆ จนข้าพเจ้าต้องเห็นห่างจากเธอมากที่สุด หรือไม่ก็เบื้นยามที่เธอเจ็บป่วยเสีย เธอกล่าวแก่ข้าพเจ้าเช่นเดียวกับนางจิตราในบทละครของท่านดากอร์ว่า

"ดิฉันคือ จิตรา ดิฉันไม่ใช่นางฟ้าที่จะให้คุณพี่กราบไหว้บูชาดอก และก็ไม่ใช่วัตถุที่คุณพี่จะต้องนึกสมเพทและก็ปัดทิ้งโดยไม่เอาใจใส่ เพียงแต่อยากให้คุณพี่เอาดิฉันไว้เคียงคู่ในเมื่อคุณพี่เดินไปตามทางอันเต็มไปด้วยภยันตรายและยอมให้ดิฉันได้แบ่งภาระอันหนักในชีวิตของคุณพี่มา

แบกไว้บ้าง แล้วเมื่อนั้นคุณพักจะรู้จักตัวดิฉันดี" กมลาห้าได้กล่าวถ้อยคำเหล่านี้แก่ข้าพเจ้าไม่ แต่ข้าพเจ้าก็อ่านเอาเองจากแววตาของเธอ

ในระยะต้น ๆ ของปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ข้าพเจ้าพอจะรู้สึกสำนึกในความปรารถนาของเธอได้ เราจึงทำงานร่วมกัน และได้พบกับความปลาบปีติอันมิเคยประสบมาก่อน เรายังคงยืนอยู่ริมขอบแห่งชีวิต เพราะภาวะในขณะนั้นเมฆกำลังตั้งเค้า การก่อการวุ่นวายเพื่อชาติกำลังจะเกิดขึ้น ในระยะแรกของปีที่กล่าวนี้เป็นระยะที่เราสดชื่นมาก แต่ก็สุดสั้นลงรวดเร็วเหลือเกิน ในตอนต้นเดือนเมษายน ประเทศอินเดียก็ตกอยู่ในภาวะที่ประชาชนคือแพ่ง แล้วรัฐบาลก็ปราบปรามจนข้าพเจ้าเองต้องเข้าไปอยู่ในคุกอีก

พวกเราผู้ชายส่วนมากถูกตัดสินจำคุก ครั้นแล้วสิ่งอันควรแก่การรับนับก็บังเกิดขึ้น คือพวกสตรีของเราก็ก้าวเข้าแทนที่ และดำเนินการต่อต้านสืบไป ผู้หญิงย่อมมีอยู่เสมอแต่บัดนี้มีจำนวนมากล้นพ้นคณนา ทำการโจมตีโดยทันใดมิรู้ตัว ไม่แต่รัฐบาลอังกฤษเท่านั้น พวกผู้ชายอินเดียก็เช่นกัน มิสตรีชั้นสูงและชั้นกลางซึ่งเคยมีแต่ชีวิตอันปลอดภัยอยู่แต่ในบ้าน หญิงชนชั้นกรรมาชีพ ทั้งร่ำรวย และยากจน

ต่างก็พากันมาทำการขัดคำสั่งอังกฤษเป็นจำนวนพันจำนวนหมื่น ไม่แต่จะมาแสดงความบึกบึนและกล้าหาญชาญชัยเท่านั้น แต่ได้ยังความประหลาดให้เกิดขึ้นเนื่องแต่การสำแดงอำนาจอันเป็นระเบียบของพวกเขานั้นเอง

ข้าพเจ้าไม่เคยลืมความตื่นเต้นและตื่นตันใจ เมื่อได้ทราบข่าวนี้ในเรือนจำในนี้ ความพากภูมิใจที่เรามีต่อสตรีแห่งประเทศอินเดียทำให้พูดอะไรไม่ออก เพราะความเต็มตื้นน้ำตาคลอหน่วย

ต่อมา ท่านบิดาของข้าพเจ้าก็ถูกส่งตามเข้ามาขังในเรือนจำในนี้ และท่านมีเรื่องต่าง ๆ มากมายมาเล่าสู่เราฟังซึ่งเราหารู้มาก่อนไม่ ท่านได้ทำหน้าที่เป็นผู้นำประชาชนในการแสดงการขัดขวางรัฐบาล แต่ท่านมิได้สนับสนุนให้พวกผู้หญิงมาดำเนินการเป็นปฏิบักษ์ทั่วประเทศท่านองนี้เลย ท่านเป็นคนค่อนจะมีหัวเก่าจึงไม่ชอบที่หญิงสาวและเก่มาปะปนกันอยู่เต็มถนนหนทาง ภายใต้แสงแดดอันร้อนแรงแห่งดวงอาทิตย์ และเข้าทำการต่อสู้กับตำรวจ แต่ท่านก็สำนึกถึงอารมณ์ของประชาชนได้ดี จึงมิได้ห้ามปรามผู้หนึ่งผู้ใดแม้แต่ภรรยา, บุตรสาวและลูกสะใภ้ ท่านเล่าให้พวกเราฟังว่าท่านรู้สึกประหลาดใจเป็นอย่างมากที่เห็นพลังงาน มานะ

และสมรรถภาพที่สตรีทั่วประเทศสำแดงออก ส่วนพวกผู้หญิงในบ้านของท่าน ๆ กล่าวถึงด้วยความรักและความพากภูมิใจ

ด้วยคำชักชวนของท่านบิดาให้ถือเอาวันที่ ๒๖ มกราคม ค.ศ. ๑๙๓๐ เป็นวันที่ระดมกองทัพประเทศอินเดียเป็นปณิธาน และให้มีการนัดประชุมกันตามสาธารณสถานทั่วประเทศเป็นจำนวนหลายพันแห่ง การนัดประชุมเหล่านี้ถูกตำรวจห้าม และมีการใช้กำลังพังเข้าไปยังที่ประชุมหลายแห่ง ท่านบิดาได้คิดจัดตั้งองค์การแพร่อิสรภาพขึ้นอย่าง ๆ เดียงที่ท่านกำลังนอนเจ็บอยู่ นับว่าเป็นองค์การที่ประสบชัยชนะอย่างงดงาม เพราะแม้จะไม่สามารถใช้หนังสือพิมพ์หรือส่งข่าวทางไปรษณีย์หรือโทรเลข โทรศัพท์ หรือพิมพ์เอกสารใด ๆ นัดแนะกัน แต่ครั้นถึงวันกำหนด ทั่วประเทศอันกว้างใหญ่มหาศาลนี้ แม้ตามตำบลที่ห่างไกลแสนไกลก็ได้มีการอ่านปณิธานอันนี้เป็นภาษาของตนเอง สิบวันหลังจากการลงมติรับปณิธานอันนี้ ท่านบิดาก็ถึงแก่กรรม

ปณิธานมีข้อความที่ยืดยาวตอนหนึ่งกล่าวถึงสตรีชาวอินเดียว่า “เราขอบันทึกไว้ด้วยว่าเราเคารพและสรรเสริญสตรีแห่งประเทศอินเดีย ผู้ซึ่งในยามมีภัยมาสู่มาตุภูมิก็ได้

ละทิ้งบ้านอันให้ความปลอดภัย และด้วยมานะอันบึกบึนได้เข้าร่วมเรียงเคียงข้างชายของคนเข้าสู่แนวหน้าของกองทัพแห่งชาติ เพื่อที่จะได้ร่วมการเสียสละและชัยชำนะแห่งการต่อต้าน ——"

ในยามที่กำลังเกิดการจลาจลวุ่นวายนี้ ถมถาได้มีส่วนร่วมอย่างกล้าหาญ และควรแก่การสูรรเสริญ เพราะเธอต้องแบกภาระแห่งการจัดระเบียบงานของเราในเมืองอัดฮาบัดไว้บนบ่าอันปราศจากความชำนาญของเธอ เนื่องแต่คนงานทุกคนถูกส่งเข้าคุกหมดแล้ว เธอดำเนินการไปได้ทั้ง ๆ ที่ขาดความชำนาญก็เพราะด้วยความหิ้นกระหายอันร้อนแรงซึ่ง ๒—๓ เดือนต่อมา เธอก็กลายเป็นความพากภูมิใจของเมืองอัดฮาบัด

เราได้พบกันอีกภายใต้เงาแห่งการล้มเจ็บครั้งสุดท้ายของท่านบิดาและมรณกรรมของท่าน เราพบกันในฐานะสหายร่วมงาน และมีความเข้าใจเท่าเทียมกัน สองสามเดือนต่อมาเมื่อเราและบุตรสาวคนเล็กถือโอกาสไปพักผ่อนในอากาศที่ชื่นเป็นเวลาเล็กน้อย และเป็นโอกาสสุดท้ายนั้น เราต่างได้รู้จักกันและกันในลักษณะใหม่ ตลอดปีหลัง ๆ ที่เราฟันฝ่ามาด้วยกันเป็นแต่เพียงการเตรียมเพื่อสัมพันธภาพ

อันสนิทแน่นแฟ้นและใหม่ครานี้เอง

เราต้องพากันรีบกลับมาโดยเร็วเกินควร เพราะงานบีบบังคับและแล้วก็คุก เราไม่ได้มีโอกาสไปคากอากาศด้วยกันอีกเลย โอกาสจะทำงานด้วยกันก็ไม่มี อยู่ร่วมกันก็ไม่มี นอกจากชั่วระยะเวลาอันสั้นระหว่างหารถูกจำคุกสองครั้งหลังเท่านั้น และก่อนการถูกจำคุกครั้งที่สองนี้ กมลาก็ก้าวดังจากข้าพเจ้าไปะพราะพญามัจจุราช

เมื่อข้าพเจ้าถูกจับในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๓๕ ตามหมายนำจับของมณฑลกัลกัตตา กมลาเข้าไปในห้องเพื่อจัดเสื้อผ้าให้ข้าพเจ้า ๆ เดินตามเธอเข้าไปเพื่อจะได้กล่าวอำลา ในทันใดนั้นเองเธอได้โผมาหาข้าพเจ้า แล้วก็เป็นลมล้มลงไป ทั้งนี้เป็นสิ่งที่ผิดปกติสำหรับเธอเพราะเราเคยฝึกใจให้เอาใจใส่เรื่องการติดคุกแต่เพียงผิวเผินและด้วยความร่าเริง มิให้รำพึงรำพรรณในเรื่องนี้แม้แต่น้อย อาจจะเป็นเพราะว่า ได้มีอะไรเตือนให้เธอสำนึกล่วงหน้าว่าครั้งนี้อาจเป็นว่าระสุดท้ายของการพบปะของเรา ? หรือว่าเป็นการพบปะที่ผิดปกติก็ได้ ?

การที่ถูกจองจำอยู่ในคุกคราวละ ๒ ปีเป็นสิ่งกันขวางเราให้ต้องเหินห่างจากกัน ทั้ง ๆ ที่เป็นยามที่เราต้องการอยู่

ใกล้กันและกันอย่างที่สุด แต่ละเบื้นยามที่เราก้าดังจะเข้าใจกัน และกันอย่างใกล้ชิด ข้าพเจ้ารำพึงในเรื่องนี้ขณะเมื่อถูกจำขังอยู่ในเรือนจำ แต่ก็เชื่อว่าคงถึงเวลาดอกที่เราจะได้อยู่ร่วมกันอีก เธอจะมีความเบื้นอยู่อย่างไรหนอในระหว่างบี้เหล่านี้ ? ข้าพเจ้าพอจะคาดได้ เพราะระหว่างการเยี่ยมเยียนและระหว่างระยะเวลาอันสั้นที่อยู่นอกคุก เรามีความผิดปกติอยู่มาก . เราต้องระมัดระวังตัวเบื้นอย่างดีที่สุดเพื่อมิให้ก่อความขุ่นมัวแก่กันและกัน ไม่ดำแดงความเบื้นทุกข์เบื้นร้อนต่อกัน แต่เบื้นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่าเธอมีความทุกข์ร้อนอย่างใหญ่หลวงในหลายเรื่องหลายอย่างและไม่มีความสงบสุขในดวงจิตเลย ข้าพเจ้าอาจเบื้นที่พึ่งได้บ้าง แต่จากเรือนจำ เรื่องการช่วยเหลือเบื้นอันหมดหวัง .

คริสต์มาส ค.ศ. ๑๙๓๕

อาการของกมลาดีขึ้น แม้ไม่มากนัก แต่หลังจากที่เราได้มีใจหดหู่กระวนกระวายมาหลายสัปดาห์แล้วนั้น เมื่ออาการดีขึ้นเพียงแค่นี้ก็ทำให้เราโล่งใจเบื้นอันมาก เธอได้ผ่านพ้นความเพียบแปร้มาได้แล้วและอาการทรงตัวอยู่ ณะนั้นจึงมีชีวิตต่อมาได้อีก ๓ เดือน ในระยะนี้เองข้าพเจ้าจึง

ได้ถือโอกาสเดินทางไปเยี่ยมประเทศอังกฤษกับฤกอินทิรา ข้าพเจ้าไม่ได้ไปเยี่ยมประเทศอังกฤษมาเป็นเวลา ๘ ปีแล้ว และมิตรสหายหลายคนได้รบเร้าให้ไปเยี่ยม ให้ได้จึงตกลงแต่ก็พักอยู่เพียงไม่กี่วัน

เมื่อกลับมายังตำบลบาเดนไวล์เลอร์ก็ทำหน้าที่ตามเดิมอีก บัดนี้ถึงฤดูหนาวแล้วและหิมะปกคลุมทั่วไป เมื่อฤดูหนาวย่างเข้ามาเช่นนี้อาการของกมลาก็ยิ่งเพียบลง ดูเหมือนว่าชีวิตของเธอแขวนอยู่บนเส้นด้ายเท่านั้น ในวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของเธอในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ นั้น ข้าพเจ้าได้เผ้าฝ่าหิมะไปเยี่ยมเธอ โดยไม่ทราบว่าเธอจะทรงชีวิตต่อไปได้อีกกี่วันกี่ชั่วโมง ภาพฤดูหนาวอันสงบซึ่งมองไหนก็ขาวโพลนไปหมด ทำให้ข้าพเจ้ามองเห็นประหนึ่งมรณกรรมอันเยือกเย็นแห่งสันติสุข และดูเหมือนความหวังและอุดมคติในแง่ดีได้อันตรธานจากจิตใจข้าพเจ้าเสียสิ้นแล้ว

กมลาได้กระเสือกกระสนต่อต้านกับอาการเพียบแปร้นด้วยความเข้มแข็งอย่างประหลาด เธอค่อยยังชั่วขึ้นและร่าเริงกว่าเดิม ทั้งต้องการให้เรานำเธอออกไปจากโรงพยาบาลบาเดนไวล์เลอร์ เธอเบื่อหน่ายต่อสถานที่ อีกประการหนึ่งเพราะผู้ป่วยคนหนึ่งในโรงพยาบาลนั้นถึงแก่กรรม เขา

เคยส่งช่อดอกไม้มาให้เธอหลายคราวและเคยเข้ามาเยี่ยมเธอ
สองสามครั้ง เบื้นชายชาวไอริช อาการของเขาทุเลากว่า
กมลามาก แม้แต่ออกเดินเล่นข้างนอกก็ได้ พวกเราพยา-
ยามจะมิให้กมลาทราบข่าวมรณกรรมของเขา แต่ไม่สำเร็จ
คนป่วยทั้งหลายที่รักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาล ดูเหมือนมี
ความสำนึกชนิดที่ ๖ ซึ่งทำให้สามารถทราบข่าวที่มีผู้ปิดบัง
จากตนได้

ครั้นถึงเดือนมกราคม ข้าพเจ้าได้เดินทางไปเยี่ยมกรุง
ปารีส ๒—๓ วัน แล้วก็ใช้เวลาอีกเล็กน้อยไปเยี่ยมดอนดอน
ชีวิตได้เหนี่ยวรั้งข้าพเจ้าอีก เพราะขณะที่พำนักอยู่ในดอน-
ดอนก็ได้รับข่าวว่า ข้าพเจ้าได้รับเลือกเบื้นประธานสภาคอง-
เกรสแห่งประเทศอินเดียเบื้นวาระที่ ๒ ซึ่งจะมีการประชุมกัน
ในเดือนเมษายน ข้าพเจ้าคาดการณ์ว่าจะเบื้นเช่นนี้อยู่แล้ว
เพราะมิตรสหายได้เคยปรารภให้ข้าพเจ้าฟังหลายคน ทั้งเคย
ปรึกษากับกมลาในเรื่องนี้ด้วย มันเบื้นเรื่องหนักใจสำหรับ
ข้าพเจ้าอย่างยิ่งว่าจะปล่อยกมลาให้อยู่ตามลำพังเช่นนั้นหรือ
ว่าจะถอนตัวจากการรับตำแหน่งประธานสภา แต่เธอไม่
ยอมให้ข้าพเจ้าถอน เพราะอาการเธอทุเลาลงมากแล้วทั้ง
ข้าพเจ้าถือการณ์ไว้ว่าจะกลับมาปรนนิบัติเธอในภายหลังอีก

ในปลายเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๓๖ กมลาก็ได้ย้ายจากโรงพยาบาลบาเดนไวล์เลอร์ไปยังโรงพยาบาลใกล้เมืองโลซานในประเทศสวิตเซอร์แลนด์

มรณกรรม

ทั้งกมลาและข้าพเจ้าชอบสวิตเซอร์แลนด์มาก เธอร่าเริงขึ้นกว่าเดิม และข้าพเจ้าก็รู้สึกอุ่นใจที่ได้พำนักอยู่ในส่วนนี้ของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ซึ่งข้าพเจ้าคุ้นมาเป็นอันดี แต่อาการของเธอมิได้เปลี่ยนแปลง ทั้งดูเหมือนไม่มีอาการเพี้ยงลงกว่าเดิม ซึ่งเข้าใจว่าคงจะทรงอยู่เช่นนี้อีกนาน บางทีก็คล้ายกับว่าจะค่อยทุเลาขึ้นทีละน้อย ๆ

ขณะนั้น ; ความต้องการตัวของข้าพเจ้าให้กลับไปยังประเทศอินเดียกำลังเร่งด่วน มิตรสหายกำลังขยันขอให้รีบเดินทางกลับให้ได้ สมองของข้าพเจ้าบั่นบ่วนและเต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับประเทศชาติเป็นเวลาหลายปีแล้ว ที่ข้าพเจ้าถูกตัดขาดจากภาระกิจแห่งสาธารณะ เนื่องจากต้องอยู่เสียในคุก กำหนดได้ไปเยี่ยมดอนดอนและปารีส รวมทั้งข่าวจากประเทศอินเดียได้ฉุดข้าพเจ้าออกจากเปดือก และจะกลับคืนเข้าไปอีกไม่ได้แล้ว

ข้าพเจ้าได้ปรึกษากับกมลา และได้ขอความเห็นจาก นายแพทย์ ทนทั้งสองเห็นกันว่าข้าพเจ้าควรจะเดินทางกลับประเทศอินเดีย ข้าพเจ้าจึงได้ไปจองที่ไว้ที่บริษัทเมล์อากาศ เค. แอล. เอม. ที่กำหนดเดินทางจากโดฮานวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ เมื่อตระเตรียมทุกสิ่งทุกอย่างเป็นที่เรียบร้อยแล้วจึงรู้สึกว่ากมลาไม่อยากให้ข้าพเจ้าจากไป แต่ก็ไม่กล้าขอร้อง ข้าพเจ้าก็ให้คำมั่นว่าจะไม่อยู่ในประเทศอินเดียนาน และหวังว่าจะเดินทางกลับมาอยู่กับเธอภายในระยะเวลา ๒—๓ เดือน หรือจะให้กลับมาเร็วกว่านั้นก็ได้หากเธอประสงค์เช่นนั้น เพราะเพียงส่งวิทยุโทรเลขบอกไปข้าพเจ้าก็จะสามารถเดินทางมาหาเธอได้ภายใน ๓ สัปดาห์

๔ หรือ ๕ วันก่อนเดินทาง อินทิราซึ่งศึกษาอยู่ที่โรงเรียนในเมืองเร็กซ์ใกล้ ๆ นั้นได้เดินทางมาพักอยู่กับเรา นายแพทย์ได้มาแจ้งแก่ข้าพเจ้าว่า ควรจะยืดเวลาออกเดินทางไปอีกสัก ๑ สัปดาห์หรือ ๑๐ วันแต่ไม่ได้กล่าวอะไรมากกว่านั้น ข้าพเจ้าตกลงทันที และได้ไปจองที่ในเครื่องบินที่จะเดินทางถัดจากนั้นไป

วันและเวลาแห่งกาลอวสานต์ได้ผ่านไปด้วยการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในอาการของกมลา สุขภาพของเธอ

ดูเหมือนไม่เปลี่ยน เธอเล่าแต่บอกแก่ข้าพเจ้าว่ามีคนมาร้องเรียก มีคนเดินเข้ามาในห้อง ซึ่งความจริงข้าพเจ้ามองไม่เห็นอะไรเลย

ในตอนเช้าของวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ เธอก็จากโลกนี้ไป อินทิราได้อยู่ที่นั่นด้วยและมิตรสหายผู้ภักดีอีกหลายคน เป็นต้น ดร. เอม. อาทาล

มิตรสหายสองสามคนได้เดินทางมาจากเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ ๆ ในสวิตเซอร์แลนด์ เราได้จัดการฌาปนกิจศพภายในสถานที่ของโรงพยาบาลนั้นเอง ภายในไม่กี่นาทีร่างงดงามและใบหน้าอันน่ารัก ซึ่งเคยยิ้มละมัยอยู่บ่อย ๆ ก็ได้เปลี่ยนสภาพเป็นเถ้าถ่านไป ข้าพเจ้าได้เก็บเอาส่วนสำคัญบรรจุลงในโกศ

มุสโสลินีกับการเดินทางกลับ

พันธะที่ผูกมัดระหว่างตัวข้าพเจ้ากับโดซานและยุโรป เป็นอันว่าได้ขาดสบั้นลงแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะพักอยู่ที่นั่นต่อไปอีก และเป็นความจริงที่เดียวทีมีอะไรบางอย่างภายในตัวของข้าพเจ้าขาดสปั้นลงด้วย แต่ความรู้สึกเช่นนี้ข้าพเจ้าพึงสำนึกได้เพียงทีละน้อย ๆ เพราะแรก ๆ ข้าพเจ้ากำลังรู้สึกมึดมนอ่สมองก็ทำงานไม่ปกติ ข้าพเจ้าได้พาลูกอินทิราเดินทางไปพักผ่อนอย่างเงียบ ๆ ที่มอนโทรซ์สองสามวัน

ระหว่างพักอยู่ที่มอนโทรซ์นั้น ณ ศุลอิตาเดียนเดินทางจากโดซานมาพบข้าพเจ้าเพื่อนำสาส์นแสดงความเสียใจมาจากมุสโสลินีมาให้ ข้าพเจ้าประหลาดใจเป็นอย่างยิ่งเพราะข้าพเจ้าไม่เคยพบหรือติดต่อกับมุสโสลินีมาก่อน ข้าพเจ้าจึงขอร้องท่านกงศุลให้ช่วยนำคำขอบคุณของข้าพเจ้าส่งไปยังมุสโสลินีด้วย

ก่อนหน้านั้นหลายสัปดาห์สหายคนหนึ่งที่อยู่ในกรุงโรมได้จดหมายมาบอกแก่ข้าพเจ้าว่ามุสโสลินีต้องการพบข้าพ-

เจ้า แต่ข้าพเจ้าก็แจ้งไปว่ายังไม่มีธุระอะไรที่จะเดินทางไปยังกรุงโรม ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าคิดจะเดินทางกลับประเทศอินเดียโดยผ่านประเทศอิตาลี จดหมายท่านองเดิมก็ขยั้นขยอมาอีกด้วยความกระหาย ข้าพเจ้าไม่อยากจะได้พบปะสนทนากับมุสโสลินี แต่ก็ไม่อยากแสดงมารยาทอันไม่เหมาะสม โดยความจริงแล้วข้าพเจ้าอาจจะหายความเกลียดชังเขาก็ได้หากได้เผชิญหน้ากันจริง ๆ เพราะดูเช่นนั้นมีอะไรสำคัญ ๆ อยู่มาก แต่ขณะนั้นกำลังมีการรุกรานประเทศอบิซีเนีย หากข้าพเจ้าไปพบกับเขาแล้ว เขาก็จะนำการพบปะครั้งนั้นไปกล่าวและใช้เป็นการโฆษณาชวนเชื่อต่อไป ข้าพเจ้าทราบดีว่าแม้ไม่ยินยอมก็คงไม่ได้ผลเพราะมีนักศึกษาอินเดียหลายคนที่ถูกนำไปเป็นเครื่องโฆษณาโดยเจ้าตัวเขามิได้ยินยอมเห็นพ้องด้วย นอกจากนั้นยังมีข่าวการพบปะระหว่างมุสโสลินีกับมหาตมะคันธีและนำออกประกาศเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๓๑

ข้าพเจ้าได้แสดงความเสียใจไปยังเพื่อนของข้าพเจ้าว่าไม่อาจจะปฏิบัติตามขอร้องมาได้ ต่อมาได้โทรเลขและจดหมายเพิ่มเติมไปอีกเพื่อป้องกันมิให้มีการเข้าใจผิด ทั้งหมดนี้อยู่ในระหว่างระยะเวลาก่อนมรณกรรมของกมลาเมื่อเธอถึงแก่กรรมแล้วข้าพเจ้าได้ส่งสาส์นไปอีกฉบับหนึ่งแจ้ง

ว่า แม้จะไม่ใช่เหตุผลเกี่ยวกับทางการเมืองก็ตาม แต่ในระยะนั้นข้าพเจ้ายังไม่อยากจะพบกับบุคคลสำคัญ ๆ เลย

การที่ข้าพเจ้าจำต้องจดหมายทัดทานไว้เช่นนี้ ก็เพราะเป็นการจำเป็นที่ข้าพเจ้าจะต้องเดินทางผ่านประเทศอิตาลีโดยเครื่องบิน และจำต้องพักค้างคืนที่นั่นซึ่งไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้

หลังจากที่พักอยู่มอนโทรซ์สักสองสามวัน ข้าพเจ้าก็เดินทางต่อไปยังเมืองเยนัวและมาแซร์ ณ ที่นั่นเองข้าพเจ้าได้โดยสารเครื่องบินของบริษัท เค. แอล. เอม. กลับมายังตะวันออก เมื่อมาถึงกรุงโรมในบ่ายวันนั้น มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่งได้นำสาส์นของคณะรัฐมนตรีอิตาเลียนในนามของมุสโสลินีมาให้แก่ข้าพเจ้า ใจความมีว่าท่านดูเช่มีความยินดีที่จะพบข้าพเจ้าและใคร่จะได้มีโอกาสสนทนาด้วย โดยกำหนดเอาเวลา ๑๘.๐๐ น. ข้าพเจ้าประหลาดใจ และได้กล่าวถึงจดหมายที่แจ้งมาแต่ก่อน เขายืนยันว่าการเตรียมต้อนรับได้จัดไว้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทั้งบอกด้วยว่าหากเขาไม่สามารถจัดให้มีการสนทนาระหว่างท่านดูเช่ และข้าพเจ้าได้แล้วเขาอาจจะต้องถูกออกจากราชการ เขารับรองว่าจะไม่ให้มีข่าวทางหนังสือพิมพ์ต้องการแต่เพียงให้ท่านดูเช่ได้

สนทนากับข้าพเจ้าเท่านั้นเอง การพบปะก็เพียงใคร่จะได้สัมผัสมือด้วย และต้องการแสดงไมตรีจิตกับข้าพเจ้าในการที่ต้องสูญเสียภรรยา เราได้โต้กันอยู่ตลอดชั่วโมงด้วยอัธยาศัยไมตรี เป็นชั่วโมงที่ข้าพเจ้าต้องเหน็ดเหนื่อยที่สุดและฝ่ายเขาคงจะยิ่งกว่าข้าพเจ้าเสียอีก ในที่สุดก็ถึงชั่วโมงที่จะต้องไปพบปะกัน แต่ข้าพเจ้าก็เป็นฝ่ายชำนะ และได้มีการส่งข่าวทางโทรศัพท์ว่า ข้าพเจ้าไม่อาจจะไปในงานต้อนรับนั้นได้

เย็นวันนั้น ข้าพเจ้าได้ส่งจดหมายไปยังมุสโสลินีฉบับหนึ่ง แสดงความเสียใจที่ไม่อาจรับโอกาสแห่งความกรุณาของท่านและมาพบท่านตามคำเชื้อเชิญไม่ได้ และขอบพระคุณท่านที่ได้จดหมายมาแสดงความเสียใจกับข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าได้ออกเดินทางต่อไป ที่เมืองไคโรมีสหายหลายคนมาพบ แล้วก็เดินทางข้ามทะเลทรายแห่งอาเบียสซีเนียต่อไป การตระเตรียมการเดินทางและพฤติการณ์ของงานต่าง ๆ ประเทศ ทำให้สมองของข้าพเจ้าปั่นป่วนมาก ข้าพเจ้าเดินทางกลับบ้านคนเดียวซึ่งบัดนี้ก็ไม่ใช่บ้านอีกแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกเปล่าเปลี่ยวและเหงาหงอยใจอย่างยิ่ง ข้าง ๆ ข้าพเจ้ามีกระเป๋าซึ่งบรรจุอัฐิของกมลาเหลืออยู่สำหรับข้าพ-

เจ้าเพียงเท่านั้นเอง ดมองของข้าพเจ้าเผ้าแต่คร่ำคิดอยู่ว่า กมลาไม่อยู่แล้ว กมลาไม่มีสำหรับข้าพเจ้าแล้ว

ข้าพเจ้าคิดถึงชีวประวัติที่ข้าพเจ้าบันทึกขึ้นเองแต่ละน่าไปเล่าให้เธอฟัง ขณะที่เธอนอนพักรักษาพยาบาลอยู่ที่โรงพยาบาล โบวาลี ข้าพเจ้าเอาต้นฉบับมาอ่านให้เธอฟังทีละบทสองบท แต่เธอก็ไม่ได้ฟังเรื่องทั้งหมด ฉะนั้นเมื่อมาถึงกรุงแบกแดด ข้าพเจ้าจึงส่งโทรเลขถึงผู้จัดการพิมพ์ของข้าพเจ้าให้เขียนคำอุทิศว่า

“แด่กมลาผู้ซึ่งบัดนี้ไม่มีอีกแล้ว”

ถึงการาจี ใบหน้าที่รู้จักมักคุ้นก็ปรากฏแก่ข้าพเจ้าเป็นจำนวนมาก แล้วก็ถึงอัลฮาบัด เราได้นำโกศบรรจุเถ้าอันมีค่าล้นไปโปรยลงในพระแม่คงคาที่กระแสน้ำดังเชี่ยวเถ้าปลิวลงไปสู่ทรวงอกอันสูงเกียรติซึ่งเคยพัดพาเอาอัฐิและเถ้าของบรรพชนแห่งเราเป็นจำนวนหลายร้อยล้านศนลงไปสู่ทะเล

บัณฑิตเนห์รูที่ข้าพเจ้ารู้จัก

โดย นายกรุณา กุศลาสัย
(นักเรียนไทยที่ไปศึกษาในประเทศอินเดีย)

หลายปีมาแล้ว ระหว่างที่ข้าพเจ้าเตรียมตัวจะเข้าสอบไล่ภาษาฮินดีอยู่ ณ เมืองอัลฮาบัด (ปรยาค) วันหนึ่งอาจารย์สอนภาษาฮินดีของข้าพเจ้า คือท่าน อนันทเกาศัลยายน ได้กล่าวกับข้าพเจ้าว่า "กรุณา, พรุ่งนี้ฉันได้รับคำเชิญจากบัณฑิตย์* ให้ไปพบกับท่าน ณ คฤหาศน์อนันทภวัน ถ้าเธอประสงค์จะไปกับฉันก็ได้ ฉันจะแนะนำให้ท่านรู้จักกับเธอ" ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจเมื่อได้ยินคำกล่าวนี้ เพราะเป็นความประสงค์ของข้าพเจ้ามานานแล้ว ที่จะได้พบกับมหาบุรุษผู้นำของอินเดียคนนี้ ผู้ซึ่งชาวอินเดียทั่วไปขนานนามว่าเป็น "พระราชาที่ไม่ส่วมมงกุฎของอินเดีย" (Uncrowned King of India). วันรุ่งขึ้นข้าพเจ้าพร้อมด้วยอาจารย์ได้ไปถึงคฤหาศน์อนันทภวันเวลาประมาณเที่ยง พอถึงก็ได้รับการต้อน

---

* ในอินเดีย คนทั่วไปเรียกบัณฑิตชวหรลาล เนห์รูด้วยคำสั้น ๆ คือ "บัณฑิตชี" ซึ่งแปลว่า "ท่านบัณฑิต" คฤหาศน์ของตระกูลเนห์รูในเมืองอัลฮาบัด

รับจากนายหริภาพ อุปาชยาย---เลขานุการของบัณฑิต เนห์รู ผู้ซึ่งเป็นสหายของอาจารย์ภาษาฮินดีของข้าพเจ้ามา ตั้งแต่ครั้งยังเป็นนักเรียนอยู่ด้วยกัน เขาได้เชิญให้เราเข้านั่งในห้องรับแขก แล้วตนเองได้เข้าไปบอกบัณฑิตถึงการมาของเรา ในขณะที่ข้าพเจ้านั่งในห้องรับแขกอันโอโถง แต่ไม่มีเครื่องประดับมากมาย และกอยเจาของบานอยูนน ข้าพเจ้าได้ใช้สายตากวาดไปรอบ ๆ มองดูสภาพของบ้านซึ่งเมื่อก่อนท่านโมติลาลเนห์รู (บิดาของท่านบัณฑิตยวหรลาล) เริ่มหันมาเล่นการเมือง และอุทิศร่างกาย จิตใจและทรัพย์สมบัติให้เป็นพลีกรรมแก่มาตุภูมิของตน เป็นที่เลื่องลือกันว่าเป็นเสมือนราชปราสาทหลังหนึ่งในเมืองอัลฮาบัด ข้าพเจ้าเห็นด้วยในคำเลื่องลือนั้น เพราะนอกจากตัวตึกมโหฬารของคฤหาศน์เองแล้ว ยังสามารถเห็นร่องรอยอีกหลายสิ่งหลายอย่างในคฤหาศน์นั้น ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดว่า คฤหาศน์นี้เคยได้รับการตบแต่งประดิษฐ์ประดอยเช่นคฤหาศน์ของพระราชามาแล้วแต่ปัจจุบันหรือให้ถูกควรจะพูดว่า นับแต่ตระกูลเนห์รูเริ่มหันมาเล่นการเมือง "พลีชีพเพื่อชาติ" อนันทภวันไม่ได้รับการตบแต่งอะไรเลย คงเป็นบ้านธรรมดาหลังหนึ่งมีหน้าซ้ำครึ่งหนึ่งของบ้านต้องกลายเป็นที่ทำการของสภาคอง

เกรส(สภากู้อิสรภาพของอินเดีย)และอีกครั้งหนึ่งใช้เป็นสถาน
พยาบาลคนอนาถาทั่วไป ภายในห้องรับแขกนอกจากเก้าอี้
และโต๊ะแล้ว ถ้าจะมีเครื่องอาภรณ์อะไรอยู่อีกก็เพียง ภาพ
ของมหาบุรุษของโลกบนฝาผนัง เป็นต้นว่า ของเดนิน ซุน-
ยัดเซน อับราฮัมลินคอล์น ฯ ล ฯ ซึ่งส่อให้เห็นอย่างชัดถึง
ลักษณะนิสัยของเจ้าของบ้าน หลังจากได้คอยอยู่เป็นเวลา
เล็กน้อยเจ้าของบ้านคือบัณฑิตเนห์รู และธิดาสาว บุตรคน
เดียวของท่าน คือ น.ส. อินทิรา (เวลานั้นยังไม่ได้แต่งงาน
และเพิ่งกลับจากประเทศอังกฤษ มาพักกับบิดาระหว่างโรง
เรียนเบิดภาค) ก็ออกมา ท่านเริ่มปราศรัยกับอาจารย์ของ
ข้าพเจ้าอย่างสนิทสนมเพราะรู้จักกันมาก่อนแล้ว หลังจาก
สนทนากันได้เล็กน้อยอาจารย์ก็หันมายังข้าพเจ้าแล้วกล่าวกับ
บัณฑิตว่า "นี่เป็นนักเรียนจากประเทศไทย มาศึกษาวิชาใน
ประเทศอินเดีย" ข้าพเจ้ายกมือขึ้นกระทำความเคารพ ท่าน
ทำความเคารพตอบ แล้วก็เริ่มสนทนาเป็นภาษาฮินดีถาม
ข้าพเจ้าว่าอยู่ที่ไหน ? กำลังศึกษาอะไร ? และศึกษาได้แค่
ไหนแล้ว ฯ ล ฯ ข้าพเจ้าได้ตอบให้ท่านทราบทุกประการ ใน
ตอนหนึ่งของการสนทนาท่านได้กล่าวกับข้าพเจ้าว่า ประเทศ
ไทยกับประเทศอินเดียมีความสัมพันธ์ติดต่อกันมาแต่ครั้งโบ-

ราณกาล โดยเฉพาะทางด้านวัฒนธรรม ฉะนั้นจึงควรเป็นหน้าที่ของประชาชาติทั้งสองนี้ที่จะเพิ่มพูนมิตรภาพและความเข้าใจระหว่างกันและกันให้สนิทแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าได้กล่าวตอบเห็นพ้องด้วยกับความเห็นของท่าน ความประสงค์อันแรงกล้าของท่านบัณฑิตเนห์รู ที่จะได้เห็นสัมพันธภาพระหว่างประเทศไทยกับประเทศอินเดียเจริญแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นนั้น ปรากฏในข้อเขียนของท่านหลายแห่ง และทั้งในจดหมายฉบับหนึ่งซึ่งท่านได้มีมายังข้าพเจ้าขณะเมื่อศึกษาที่สำนักศานตินิเกตันมองท่านรพินทร์นาถ ฐากุร ในเบงกอล ท่านก็ยังได้ย้ำไว้ในตอนหนึ่งว่า “เป็นความประสงค์อันแรงกล้าของข้าพเจ้าที่จะได้เห็นประชาชาติอินเดีย มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลาย โดยเฉพาะประเทศที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมกับอินเดียมาตั้งแต่โบราณกาล ข้าพเจ้าอยากให้ความสัมพันธ์ชนิดนี้มีมากขึ้นระหว่างไทยกับอินเดีย ฉะนั้นจึงรู้สึกดีใจที่ได้เห็นยุวชนเช่นท่านมาจากเมืองไทย เพื่อศึกษาวิชาในประเทศอินเดีย ข้าพเจ้าหวังว่าท่านจะกลับประเทศไทยด้วยอนุสรณ์อันชื่นชมเกี่ยวกับประเทศอินเดีย และจะเป็นห่วงแห่งความสัมพันธ์อีกห่วงหนึ่งระหว่างประเทศทั้งสองของเรา” (It is my

earnest desrie that India and the people of India should develope greatar contacts with all our neighbour coun tries, and especially those which have been culturally connected with us for ages past. I should like these contacts to grow between Thailand and India, and I rejoice therefore when young like you come from Thai land to India for study. I hope you will take back with you, when you return, pleasant memories of India, and that you will be yet another link between our two countries.) นอกจากเป็นผู้นำที่เชี่ยวชาญยอดเยี่ยมคนหนึ่งแล้ว บัณฑิตเนห์รูยังเป็นรัฐบุรุษที่มีสายตาไกลอีกด้วย สักขีพยานอันดีในข้อนี้คือ ความสัมพันธ์ทางมิตรโดยส่วนตัวและทางการกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายคือ จีน พม่า ชวา มลายู และอินโดจีน แม้ประเทศญี่ปุ่นเมื่อก่อนสงครามเคยเป็นประเทศที่มีนโยบายการเมืองไม่ตรงกับของท่าน เมื่อพ่ายแพ้แก่แสนยานุภาพอเมริกันใหม่ๆ ก็ยังมีคณะหนังสือพิมพ์คณะหนึ่งส่งจดหมายไปขอความเห็นจากท่านในอินเดียว่า บัดนี้ญี่ปุ่นได้พ่ายแพ้สงครามแล้ว ท่าน (เนห์รู) มีความเห็นในเรื่องที่ญี่ปุ่นควรจะสร้างประเทศชาติของตน

โดยวิธีใหน จึงจะอยู่บนรากฐานที่มั่นคงแข็งแรงกว่าเดิม นี่เป็นเครื่องพิสูจน์ได้ถึงอิทธิพลของบัณฑิตเนห์รู แม้ในประเทศที่โดยทางการเคยเป็นปฏิปักษ์ในเชิงความคิดเห็นกับท่าน ท่านที่ได้อ่านหนังสือ "Discovery of India"* ของบัณฑิตเนห์รู คงจะจำได้ว่า เมื่อก่อนมหาสงครามครั้งที่สอง บัณฑิตเนห์รูได้รับคำเชิญจากฮิตเลอร์และมุสโสลินี ให้ไปเยี่ยมและไปดูสภาพการในประเทศเยอรมนี และอิตาลี โดยไม่เกี่ยวกับพันธะใดๆ แต่เนห์รูได้ปฏิเสธต่อทั้งสองโดยกล่าวว่าไม่ปรารถนาจะติดต่อกับผู้นำฝ่ายนาซีและฟาสซิสม์ ข้าพเจ้าเชื่อว่าในสมัยนั้น — — — สมัยที่ท่าทีดูเหมือนว่า โลกกำลังจะถูกพิชิตด้วยพละอำนาจของประเทศฝ่ายอักษะ คงจะมีบุคคลไม่มากนักที่จะปฏิเสธคำเชื้อเชิญของฮิตเลอร์และมุสโสลินี!

ข้าพเจ้ากำลังพูดถึงเรื่องของการสนทนากับบัณฑิตเนห์รู แต่ความคิดชั่วแล่นพาปลายปากกาไถลจากเรื่องเดิมไปสักหน่อย ต้องขออภัยด้วย

เมื่อได้สนทนากับข้าพเจ้าอีกเล็กน้อย ถึงเรื่องราว

---

* พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี ก.ศ. ๑๙๔๖ ในเมืองกัลกัตตาที่โรงพิมพ์ Signet Press ราคา ๑๐ รูปี

อย่างอื่นอันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอินเดีย เป็นต้นว่า ทางภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ประเพณีนิยม และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เสร็จแล้ว ท่านก็หันไปสนทนากับอาจารย์ของข้าพเจ้าอีกพักใหญ่ ข้าพเจ้าทำหน้าที่เป็นผู้ฟังอยู่ตลอด เสร็จแล้วเราทั้งสองก็ลาท่านกลับ ก่อนกลับข้าพเจ้าได้ขอให้ท่านเซ็นนามบนภาพของท่านเอง ซึ่งข้าพเจ้าได้นำติดตัวไปด้วย เพื่อเก็บไว้เป็นที่ระลึกในการที่ได้มีโอกาสพบปะสนทนากับรัฐบุรุษผู้นำคนสำคัญของอินเดีย ท่านได้ปฏิบัติตามคำขอร้องของข้าพเจ้า ซึ่งยังผลให้ข้าพเจ้าได้ภาพของท่านเป็นอนุสรณ์ตราบจนถึงทุกวันนี้

นับตั้งแต่วันที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบปะกับบัณฑิตเนห์รูจนถึงวันที่เขียนนี้ ก็เป็นเวลาหลายปีมาแล้ว ระหว่างที่ข้าพเจ้าพบท่านครั้งแรกนั้น ดวงดาวแห่งชีวิตของท่านกำลังถีบตัวขึ้นอย่างแรงและรวดเร็วในนภากาศการเมืองของอินเดีย จนบัดนี้เป็นที่กล่าวได้ว่าดวงดาวเนห์รูกำลังอยู่ในสภาพสูงสุดในวงการเมืองอินเดียมหาตมะคันธีผู้ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญของสภาคองเกรสต่อสู้เพื่ออิสรภาพของอินเดียมาแล้วเป็นเวลาหลายปี ครั้งหนึ่งได้กล่าวอย่างเปิดเผยว่า บัดนี้ท่านได้เข้าสู่ชราภาพมากแล้ว ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ดี

แลทมัดทแมงเช่นก่อน จึงขอมอบให้เนห์รูเป็น "รัชทายาท"
โดยตรงของท่าน เพราะเห็นว่าเนห์รูเท่านั้นเป็นบุคคลที่จะนำ
รัฐนาวาอินเดียไปสู่เอกราชได้ เวลาที่ข้าพเจ้าพบนั้นเนห์รู
กำลังเป็น "คัณฑิคนที่สอง" ของอินเดีย แต่บัดนี้เนห์รูได้
กลายเป็น "คัณฑิคนที่หนึ่ง" แล้ว และเชื่อว่าจะเป็นอยู่
อย่างนี้เรื่อยไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต หรือจนกว่าท่านจะสละตำ
แหน่งนี้โดยสมัครใจเอง เช่น คัณฑิคนที่สิ้นๆ

นึก ๆ ดูก็น่าพิศวง! อะไรหนอเป็นรหัสที่ทำให้บุคคล
คนเดียวมีอิทธิพลเหนือจิตใจประชาชนร่วม ๔๐๐ ล้านคนได้
นานเช่นนี้? เนห์รูมีอะไรพิเศษกว่าบุคคลธรรมดาหรือ จึง
ทำให้เขาเป็นดวงใจของคนอินเดียมากกว่าค่อนประเทศได้?
ข้าพเจ้าขอตอบว่า มี และมีอย่างมากมาย มากมายอย่างที่
จะต้องใช้หนังสือเป็นเล่ม ๆ จึงพรรณา จึงจะละเอียดแน่ชัด
ในที่นี้ข้าพเจ้าอยากจะรวบรัดกล่าวแต่โดยสังเขป เพียงว่า
อะไรพิเศษที่ทำให้เนห์รูเป็นขวัญจิตขวัญใจของชาวอินเดีย
เกือบทั้งประเทศได้นั้นคือ การเสียสละ——— การเสีย
สละอย่างใหญ่หลวง แต่แน่ทีเดียวการเสียสละนั้นต้องมีคุณ
สมบัติอื่นเข้าประกอบอีกหลายอย่าง จึงทำให้ผู้เสียสละเป็น
เด่นเช่นที่เนห์รูกำลังเป็นอยู่เวลานี้ได้ แต่อย่างไรก็ตามข้าพ-

เจ้าของยืนยันด้วยความรู้ความเห็นที่ได้มาจากการอยู่ในประเทศอินเดียเป็นเวลาประมาณ ๑๐ ปี ว่าสาเหตุอันยิ่งใหญ่ซึ่งนอกเหนือจากสิ่งอื่นทั้งหมด ที่ทำให้เนห์รูเป็นขวัญใจของชาวอินเดียนั้นคือการเสียสละการทำงานเป็นพลีกรรมแก่ชาติโดยไม่คิดเห็นแก่ตัวเลยแม้แต่น้อย ท่านที่ได้อ่านบทต้นๆของหนังสือเล่มนี้แล้ว คงประจักษ์แจ้งดีว่า เนห์รูได้ทำการเสียสละเพื่อชาติแค่ไหน เป็นการยากมิใช่น้อยที่จะให้บุคคลซึ่งเกิดมาในกองเงินกองทองเช่นเนห์รู สละทรัพย์สินคฤงคารเหล่านั้นมาดำรงชีวิตอย่างง่าย ๆ ทำงานเป็นคนใช้ของประชาชนทั่วประเทศ เป็นปากเป็นเสียงตัวตั้งตัวตีของมนุษย์ที่ถูกกดขี่บีบคั้นโดยไม่คิดหวังอะไรตอบแทน นอกเหนือจากอุดมคติที่ตนตั้งเป็นปณิธานแน่วแน่ในใจว่า จะต้องรับใช้ประเทศชาติ และเพื่อนร่วมชาติ “การมีชีวิตเช่นคนยากจนที่สุดในมนุษยชาติ———ไม่ปรารถนาความสุขสมบูรณ์มากกว่าเขาแม้แต่น้อย” (Complete identification with the poorest of mankind, longing to live no better than they.) นี่คืออุดมคติของท่านมหาตมะคันธี ที่เนห์รูได้รับเป็นแนวดำเนินชีวิต หลังจากได้สละบัลลังก์แห่งปราสาทยานันทภวัน ลงมาคลุกคลีโมงกับฝุ่นธุลีแห่งพื้นเวทีการเมือง

อินเดียปี ค.ศ. ๑๙๑๙ เป็นปีอันสำคัญยิ่งในประวัติชีวิตของท่านบัณฑิต ในปีนั้นท่านได้กระโดดลงสู่สังเวียนการเมืองอย่างพร้อมบูรณ์และได้เริ่มต่อสู้เพื่อเสรภาพของประเทศมาตุภูมิเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน จากข้อเขียนของท่านเรื่องหนึ่งเราจะได้ทราบอย่างชัดเจนถึงความรู้สึกของท่านในเวลานั้น ที่ทำให้ท่านกลับใจหันมามีชีวิตเป็นนักต่อสู้ — — — นักขบถกบฏราง — — — แทนชีวิตของเศรษฐีเมืองอัลฮาบัดท่ามกลางทรัพย์สุขสบายบริวารล้นหลามในคฤหาสน์อานันทภวัน ในข้อความนั้นท่านได้เขียนไว้ตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้ารู้สึกเต็มเปี่ยมไปด้วยความอายและโศกสลด — — — อายต่อชีวิตอันเรื่อยเฉื่อยสุขสมบูรณ์ของตัวข้าพเจ้าเอง และต่อการเมือง ปราศจากความสลักสำคัญภายในสูตร ซึ่งไม่เหลียวแลต่อบุตรชายบุตรหญิงจำนวนมากมายของอินเดีย ผู้กำลังอยู่ในสภาพแร้นแค้นโศกสลดต่อความเดือดร้อนทรมาน และยากจนแสนสาหัสของอินเดีย ภาพใหม่อีกภาพหนึ่งของอินเดียดูเหมือนจะปรากฏขึ้นแก่หน้าข้าพเจ้า — — ภาพของอินเดียที่ตัวผ่อนจ้อน ยอดอยาก ถูกกดขี่บีบคั้น และทุกข์โทมนัสอย่างเหลือประมาณ” (I was filled with shame and sorrow, shame at my own easy—going and comfortable

life and our petty politics of the city which ignored this vast multitudes of semi—naked sons and daughters of India, sorrow at the degradation and overwhelming poverty of India. A new picture of India seems to arise before me, naked, starving, crushed and utterly misera ble.)

ท่านผู้อ่านทั้งหลาย ! ขอท่านจงโปรดครวญพินิจพิจารณาถึงข้อความข้างบนนี้อันเปล่งมาจากดวงหัวใจของท่านเนห์รู แล้วท่านจะทราบว่า นับตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๙ คือปีที่เนห์รูได้เข้าสังเวียนการเมืองโดยบริบูรณ์จนถึงปัจจุบัน ทำไมท่านจึงต้องไปมีชีวิตในกรงเหล็กของนักโทษการเมืองของอินเดียถึง ๙ ครั้ง ซึ่งเท่ากับตกคือ นับตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๑๙ จนถึงปัจจุบัน ครึ่งหนึ่งของชีวิตของท่านได้ล่วงพ้นไปภายในซี่กรงขัง ! ร่างอะไรเช่นนี้ ชีวิตของมหาบุรุษของโลกแปลกมาก ! ดูเหมือนจะเป็นข้อแน่นอนเหลือเกินว่า มหาบุรุษของโลกทุกคนจะต้องผ่านชีวิตอย่างมหัศจรรย์และอย่างเต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานเช่นท่านเนห์รูนี่เสียก่อน จึงจะได้รับความไว้เนื้อเชื่อใจจากโลก ภาษิตที่ว่า “ทองต้องทดลองด้วยไฟฉันใด คนเราก็ต้องทดลองด้วยความยากลำบาก

ฉันนั้น" เห็นจะมีความจริงแน่ แต่ความไว้เนื้อเชื่อใจที่ปวงชนชาวอินเดียได้มอบไว้กับบัณฑิตเนห์รู——กษัตริย์ไม่สวมมงกุฎของเขา——หลังจากต้องถูก "ไฟ" แห่งความยากลำบากทุกข์ทรมานทดลองมาหลายต่อหลายครั้ง ก็มีมากอย่างไม่เคยมีมาก่อนเหมือนกัน เนห์รูได้รับเลือกโดยประชาชนชาวอินเดียด้วยความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ให้เป็น "ราษฎรีบดี" (ตำแหน่งประธานสภาคองเกรส)——ให้เป็นผู้นำประชาชนจำนวนประมาณ ๕๐๐ ล้านคน ในการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของมาตุภูมิของเขา——ถึง ๔ ครั้ง* ซึ่งนับว่าเป็นประวัติการณ์ของสภาคองเกรส เพราะไม่มีใครเคยที่ได้รับเกียรติยศอันสูงสุดบ่อยครั้งเช่นนั้น ในอินเดียเวลานอกจากมหาตมะคันธีแล้วเป็นที่กล่าวได้ว่า ไม่มีใครมีอิทธิพลเหนือจิตใจชาวอินเดียมากเท่าท่านเนห์รู และก็เป็นความจริงด้วยเหมือนกันที่ว่า นอกจากมหาตมะคันธีแล้วก็ไม่มีใครต้องไปประทับในปราสาทกรงเหล็กของนักโทษการเมืองของอินเดีย นานและบ่อยครั้งเท่าท่านเนห์รู จากการอยู่ในอินเดียเป็นเวลาหลายปี และจากการคลุกคลีตีโมงกับประชาชนชาตินี้เป็นเวลานาน ข้าพเจ้าดูเหมือนจะสังเกตได้

---

* ปีหนึ่งต้องเปลี่ยนประธานสภาครั้งหนึ่ง

ว่า ผู้นำของชาวอินเดียยิ่งได้รับความยากลำบากในการต่อสู้โดยบริสุทธิ์ใจ เพื่ออิสรภาพของประเทศชาติของเขามากเท่าไร ยิ่งได้รับความเป็น "พ่อขวัญใจ" จากประชาชนมากเท่านั้น อีกข้อหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าสังเกตได้จากประวัติชีวิตผู้นำของชาวอินเดียก็คือ เขา (ผู้นำ) เป็นนักเสียสละทุกคน กล่าวคือต้องสละความสุขสมบูรณ์มาหาความยากจน มารบใช้ประชาชนสามัญทั่วไป จึงจะได้รับนามว่า "เนหรู" (ผู้นำ) และเป็นความจริงที่ไม่มีใครเถียงได้ว่าผู้นำอินเดียทุกคนทั้งในอดีตและปัจจุบันก่อนหันมาเล่นการเมือง มาต่อสู้เพื่อเอกราชของประเทศชาติของเขา เป็นคนร่ำรวยหรือเป็นผู้มั่งคั่งมาก่อนแล้วทั้งนั้น ตัวอย่างอันดับสุดในอินเดียนอกจากบัณฑิตชวาหะลาล เนหรู ก็คือ ท่านเทศพันธุจิตตรัญชนทาษ ท่านโมติลาล เนหรู (ท่านทั้งสองนี้ได้ล่วงลับไปแล้ว) ท่านราเชนทรประสาท ท่านวัลลภาย์ ปเฏล ท่านศรีจันทร พสุ (โบส) ท่านสุภาษ จันทร พสุ (โบส) ฯลฯ ฯลฯ ท่านเหล่านี้ต้องอุทิศทรัพย์สินเงินทองจำนวนมากมายที่ตนได้สะสมไว้ก่อนหน้ามามีชีวิตเป็นนักการเมือง (โดยมากเป็นทนายความหมอกฎหมายที่มีชื่อเสียง และร่ำรวยมาก่อนทุกคน) ให้แก่ประเทศชาติก่อนแล้วจึงสละกายเป็นพลีกรรม

ด้วย กล่าวตามภาษิตภาษาอินดีก็คือ เขาอุทิศ "กาย ใจ และทรัพย์" เป็นเครื่องรับใช้ประเทศชาติ ถ้าไม่หันมายุ่งกับการเมือง เขาเหล่านี้ก็คือพระราชาหุ่น ๆ ในถิ่นฐานภูมิลำเนาของเขา ชีวิตของผู้นำในประเทศอินเดียแตกต่างกับชีวิตของผู้นำในประเทศอื่นมาก ผู้นำในอินเดียต้องผ่านจากชีวิตของความสุขสมบูรณ์มั่งคั่งมาสู่ชีวิตอยู่ง่ายกินง่าย จากคฤหาศน์อันสวยงามหรูหรามาสู่กรงขังนักโทษการเมือง จากชีวิตร่ำรวยสุขสมบูรณ์มาสู่ชีวิตของนักต่อสู้นักอดทน กล่าวโดยย่อก็คือ เขาต้องผ่านจากสูงลงมาต่ำจึงจะได้รับความไว้เนื้อเชื่อใจจากประชาชนให้เป็นผู้นำได้ และด้วยเหตุนี้เอง จึงไม่เป็นที่น่าแปลกเลยที่ผู้นำของชาวอินเดียรับใช้ประเทศชาติด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และจิตใจมั่นคงแข็งแรงทุกคน การกระโดดลงสู่สังเวียนการเมืองของพวกเขาไม่ใช่เป็นการมาหาสุข หากเป็นการมาหาทุกข์ — ทุกข์เพื่อประเทศชาติ เพื่อพี่น้องเพื่อนร่วมชาติ การมีชีวิตจากต่ำไปหาสูงเป็นการยากมิใช่น้อย แต่ข้าพเจ้าอยากจะกล่าวว่า การมีชีวิตจากสูงลงมาต่ำ และต่ำด้วยสมัครใจของผู้นั้นเอง เป็นการที่ยากไปกว่าหลายเท่า นอกจากจะมีปณิธานอะไรแน่วแน่เด็ดขาดอยู่ในใจของเขาสักอย่างหนึ่งแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่า

เขาจะทำไม่ลงเป็นอันขาด

นอกจากจะเป็นนักการเมืองที่เชี่ยวชาญ และรัฐบุรุษที่มีสายตาไกลแผ่อิทธิพลไปทั่วโลกบัณฑิตยวาหรลาลเนห์รูยังเป็นนักเขียนปากกาและสมองเป็นที่เคารพแก่นักหนังสือทั่วไปอีกด้วย (กล่าวกันว่าท่านมีปากกาที่คมกว่าคำพูด) เมื่อเร็ว ๆ นี้ข้าพเจ้าได้อ่านข้อเขียนของนักหนังสือพิมพ์อเมริกันคนหนึ่งเขียนยกย่องบัณฑิตเนห์รูว่า เป็นนักเขียนภาษาอังกฤษที่ดีที่สุดคนหนึ่งในจำนวนนักเขียน ๑๐ คนของโลก แต่นี่อาจจะเป็นข้อที่ต้องวิพากษ์วิจารณ์กันมาก เพราะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะตัดสินยากอยู่สักหน่อย อย่างไรก็ตามสักข้อพิยานใหญ่ ๆ ในข้อที่ว่าปากกาของท่านเนห์รูมีกำลังมาก ที่เราจะเห็นได้ชัดเจนก็คือ วรรณกรรมของท่านซึ่งท่านได้ประพันธ์ขึ้นแล้วไม่ต่ำกว่า ๑๐ เล่ม มีอาทิเช่น Glimpses of World History, Soviet Russia, My Autobiography, และ Discovery of India, เล่มหลังนี้เป็นหนังสือที่ล้ำที่สุดของท่าน และกำลังได้รับการต้อนรับอย่างดีจากนักหนังสือทั่วโลก หนังสือสามสี่เล่มที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างข้างบนนี้ ได้รับการพิมพ์แล้วเล่มละหลาย ๆ ครั้ง และบางเล่มได้ถูกแปลเป็นภาษาต่างประเทศแล้วหลายภาษาเช่น Glimpses of

World History ซึ่งเป็นหนังสือในรูป จ.ม. เขียนถึงบุตรสาว ของท่านคือ น.ส. อินทิรา เนห์รู (เดียวนี้นาง Firoz Gandhi) พรรณาถึงประวัติศาสตร์ของโลกตั้งแต่บรรพยุคจนถึงยุคปัจจุบัน ในทัศนะของชาวเอเชียทีรักนับถือ และเข้าใจในวัฒนธรรมเอเชีย ข้อที่น่าสังเกตก็คือวรรณกรรมแทบทุกชิ้นของท่านเนห์รู ได้อุบัติขึ้นในระหว่างที่ท่านต้องถูกคุมขังในห้องขังนักโทษการเมือง ! ชีวิตอันเต็มไปด้วยการต่อสู้ดิ้นรนห่วงใยในโชคชะตาของประเทศชาติและพี่น้องร่วมชาติ ๔๐๐ ล้านคน เช่นท่านเนห์รู จะหาเวลามาจดเขียนหนังสือได้ที่ไหนนอกจากในห้องขัง ซึ่งเป็นเวลาที่ท่านพอจะได้พักผ่อน และเรียกว่าเป็นเวลาส่วนตัวของท่านเองได้บ้าง นักเขียนคนหนึ่งเขียนว่า อยากให้เนห์รูอยู่ในห้องขังตลอดชีวิต เพื่อโลกจะได้มีโอกาสรับความรู้จากบทประพันธ์ของท่านมากกว่าที่กำลังได้รับอยู่เดี๋ยวนี้ ! ทั้ง ๆ ที่เบื่อความเห็นที่ออกจะนอกแนวธรรมดาอยู่สักหน่อย ข้าพเจ้าก็อยากจะยึดเอาความเห็นของนักเขียนคนนี้เป็นเครื่องพิสูจน์ว่า โลกเคารพในปากกาของท่านเนห์รูมากเพียงใด

เป็นที่กล่าวกันทั่วไปในอินเดียว่าเนห์รูเป็น "บุตรที่

ดีของบิดาที่ดี" (A noble son of a noble father) ความจริงข้อนี้กล่าวโดยถูกต้อง ไม่เฉพาะแต่ในประเทศอินเดียเท่านั้น ที่ไม่ใช่เป็นการง่ายที่จะหาบุตรที่ดีของบิดาที่ดีติดต่อกันมาโดยไม่ขาดระยะจนถึงสองชั่วคน เช่นจากท่านโมติลาลเนห์รู ถงมาถึงบุตรชายของท่านคือ บัณฑิต ยวาหรลาล เนห์รู ท่านโมติลาลเป็นผู้นำที่รักและเคารพของชาวอินเดียมากเท่าใด ท่านเนห์รูก็เป็นมากเท่านั้น หรือมากกว่านั้นด้วยซ้ำในด้านการศึกษาและรัฐบุรุษระหว่างชาติแล้ว ท่านยวาหรลาล ดูจะได้รับผลสำเร็จมากกว่าบิดาของท่านเสียอีก ท่านเนห์รูได้ใช้เวลาศึกษาในประเทศอังกฤษที่ Harrow และที่ Cambridge เป็นอย่างดีจนได้รับปริญญา และโดยเหตุที่ท่านได้ไปอยู่ในประเทศตะวันตกตั้งแต่เด็กๆ ท่านเองก็ยอมรับว่า ในตัวท่านเป็นที่รวมแห่งตะวันออกและตะวันตกอย่างน่าประหลาด แต่ในสายตาของนักสังเกตทั่วไปเป็นที่ยอมรับกันว่า เนห์รูไม่เคยยอมให้ตัวท่านเป็น "นกตะวันตก" มากกว่า "นกตะวันออก" เลย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือท่านรับเรียนและรับความรู้ที่ตะวันตกให้ได้ทุกอย่าง แต่ในขณะเดียวกันท่านก็ไม่ลืมตะวันออกของท่าน ตะวันออกที่เคยรุ่งเรืองมาแล้วหลายศตวรรษในขณะที่ตะวันตกกำลังดิ้น

ดุกดุกดานงัวเงียดำหาทางในระหว่างความเบื่นบ้า
เถือนกับความเบื่นอารยะ ในกรณีนี้ท่านมีความคิดเห็นแตกต่างกับท่านมหาตมะคัณธีมาก แต่ทุกคนรับว่า จะอย่างไรก็ตาม เนห์รูไม่สามารถปฏิเสธอิทธิพลของมหาตมะคัณธีเหนือท่านออกได้ทั้งหมด และในทุกเรื่องซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวกับการเบื่นการตายของอินเดีย เนห์รูจะไม่ยอมทำอะไรลงไป ก่อนที่จะได้รับความเห็นชอบจากท่านมหาตมะคัณธีเสียเบื่นอันขาด ดารวะที่เนห์รูมีต่อมหาตมะคัณธีนี้ กล่าวกันว่าเนื่องมาจากความสัมพันธ์ตั้งแต่ครั้งบิดา คือตั้งแต่ครั้งท่านโมติลาลเนห์รูยังมีชีวิตอยู่ ท่านโมติลาลกับท่านคัณธีเป็นนักการเมืองรุ่นเดียวกัน และแม้จะมีนโยบายดำเนินงานเพื่ออิสรภาพของอินเดียแตกต่างกัน บางครั้งจะแตกต่างอย่างตรงกันข้ามถึงกับแยกเบื่นคนละพรรค ท่านทั้งสองนักรักกันนับถือกันอย่างที่เรียกได้ว่า "เพื่อนตาย" ครั้งหนึ่งท่านโมติลาลกล่าวว่า เพราะความแตกต่างในนโยบาย และความเด็ดเดี่ยวในการดำเนินงานของท่านคัณธีนี่เอง ทำให้ท่านทั้งสองนับถือรักใคร่และเห็นอกเห็นใจกันอย่างแน่นแฟ้นที่สุดในบันทึกชีวประวัติของท่าน ท่านยวาหรลาลได้ยอมรับว่าในเวลาที่ท่านบิดาท่านถึงแก่กรรม ถ้าไม่มีมหาตมะคัณธี

เป็นผู้ปลอบโยนให้คลายความทุกข์แล้ว น่ากลัวว่าท่านเอง แต่ละครอบครัวของท่านจะทนต่อความวิปโยคนั้นไม่ไหวนี่กๆ ดูก็น่าแปลก ความเห็นอกเห็นใจของนักการเมืองในประเทศอินเดีย ! ในประเทศอื่นถ้าเป็นนักการเมืองที่มีนโยบายไม่ตรงกัน และถ้าอยู่คนละพรรคด้วยก็มักจะเป็นที่แน่นอนเหลือเกินว่า เขาจะต้องพยายามหักโค่นประหัตประหารหาความผิดใส่ร้ายกันและกันอย่างสุดเหวี่ยง แต่ในอินเดียโดยเฉพาะในกรณีของท่านโมติลาลกับท่านคันธี ความแตกต่างในนโยบายและความคิดเห็นนั้นเอง ทำให้เขารักกัน นับถือกันเดินกอดคอกันได้ !

เรื่องราวซึ่งเกี่ยวกับบัณฑิตเนห์รู ควรจะใช้หนังสือเป็นเล่ม ๆ ขนาดวิพากษ์วิจารณ์มากกว่าในเมืองไทยเรา ข้าพเจ้ารู้สึกว่า คนยังรู้จักท่านเนห์รูน้อยเกินไป อย่างดีที่สุดก็มักจะรู้จักอย่างเผิน ๆ เพียงว่า ท่านเป็นนักต่อสู้เพื่ออิสรภาพของประเทศอินเดีย ส่วนประวัติส่วนตัวหรืออุดมคติความคิดความเห็นตลอดจนวิธีดำเนินงานของท่านเท่านั้น แทบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีใครรู้จักเลย ข้าพเจ้ารู้สึกดีใจที่ได้เห็นหนังสือชีวประวัติของท่านนี้ถูกถอดเป็นพากย์ภาษาเป็นครั้งแรก และโดยปากกาของ เลียง ไชยกาล เจ้าของหนังสือ

"เคมาด" พากย์ไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีแล้วในวงการนักหนังสือเมืองไทย ข้าพเจ้าเชื่อว่า นี่เป็นหนังสือภาษาไทยเล่มแรกที่เกี่ยวกับบัณฑิตยวหรดาด เนหรู ฉะนั้นจึงเชื่ออย่างแน่นอนว่า จะได้รับการต้อนรับอย่างดีจากประชาชนทั่วไป ความจริงอินเดียกับเราเป็นประเทศที่มีความสัมพันธ์ติดต่อกันแน่นแฟ้นมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล โดยเฉพาะในด้านศาสนาและวัฒนธรรม ข้าพเจ้าเชื่อว่าวลาที่อินเดียจะฉุกขึนมาเป็นตัวของตัวเองกำลังใกล้เข้ามาถึงแล้วอย่างรวดเร็ว และเมื่ออินเดียฉุกขึนยืนโดยกำลังของตนเองได้โดยสมบูรณ์แล้ว สัมพันธภาพระหว่างประเทศทั้งสองนี้ก็จะแน่นแฟ้นยิ่งขึนกว่าเก่าหลายเท่า และครั้งนี้จะต้องเป็นไปในทุกๆด้าน โดยเฉพาะก็คือในด้านเศรษฐกิจ สงครามโลกครั้งที่สอง ได้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่เอเชียอย่างมากมาย แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าตราบใดที่อินเดียและจีนยังไม่สามารถเป็นตนของตนเองได้อย่างบริบูรณ์ ตราบนั้นเอเชียจะฉุกขึนไม่ได้เป็นอันขาด เป็นที่กล่าวกันว่า "ประวัติศาสตร์ย้อนรอย" ฉะนั้นเราต้องคอยดูว่า จะย้อนรอยแค่ไหน!

พิมพ์ที่ ร.พ. เพื่องอักษร เลขที่ ๔๕ ถนนเฟื่องนคร พระนคร
นายประยูร พิศนาคะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๒

อ่านสารคดีเล่มพิเศษเรื่อง

เจ็ดปีในทิเบต

เป็นหนังสือที่บรรยายถึงเหตุการณ์นานาประการที่เกิดขึ้นในทิเบตประเทศอันลึกลับมหัศจรรย์ ซึ่งผู้เขียนได้อาศัยอยู่ในประเทศหลังคาโลกนี้ ถึงเจ็ดปี ย่อมจะบรรยายสิ่งต่าง ๆ ในทิเบตได้ดี

เจ็ดปีในทิเบต

ให้ความรู้ในด้านภูมิประวัติศาสตร์ และความเพลิดเพลินต่อผู้อ่านอย่างล้ำค่า

เจ็ดปีในทิเบต

ราคาเล่มละ ๒๕ บาท

ชีวประวัติเล่มยอดเยี่ยมอีกเล่มหนึ่ง

ที่เราสำนักพิมพ์ภูมิใจเสนอท่านคือ

เคมาล

ของ — — — — —

เลียง ไชยกาล

เคมาล ▷ ท่านคงจะจำกันได้ว่าเมื่อในราว พ.ศ. ๒๕๗๒ หนังสือเคมาล ของ เลียง ไชยกาล ที่พิมพ์ออกขายเพียงไม่กี่วันก็หมดตลาด ซึ่งนับได้ว่าเป็นหนังสือเล่มโบว์แดงของ เลียง ไชยกาล

เคมาล ▷ มีดีอย่างไร จึงจะขายหมดเร็วเช่นนั้น ขอเชิญท่านโปรดริบเตรียมเป็นเจ้าของหนังสือ เคมาล โดยด่วนช้าอาจจะหมดเพราะพิมพ์จำนวนจำกัด

ความรู้รอบตัวเล่มใหม่ที่สุด คือ

ความรู้รอบตัวทั่วโลก

ฉบับก้าวหน้า

ของแผนกกองวิชาการเขษมบรรณกิจ

หนาเกือบ ๒๐๐๐ หน้า เพียบพร้อมไปด้วยนานาวิทยาการ ทุกแขนง ทุกวิชา พร้อมข้อสอบชิงทุน และเข้ามหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั่วไป ภาพประกอบเกือบ ๓๐๐ ภาพ มีแผนที่ประเทศไทย แผนที่โลก แสตมป์ไทยและนอก แผนที่ทุกจังหวัดของประเทศไทย เครื่องหมายยศของทหาร ตำรวจ ทุกเหล่า และภาพความรู้อีกมากมาย

ความรู้รอบตัวทั่วโลก ฉบับก้าวหน้า

ราคาเล่มละ ๓๕ ออกจำหน่ายแล้ว

